

**Ilmiy amaliy
jurnal
№ 5 (7)
2025**

**YANGI
O'ZBEKISTON
IQTISODIYOTI**

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI
O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI**

YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI

5

ISBN 978-9943-5256-3-4

Toshkent – 2025

UDK: 818.213

BBK: 84.61

B- 29

Butun kuch va salohiyatimizni yagona ulug‘ maqsadimiz – Yangi O‘zbekistonni barpo etishga qaratamiz.

Yangi O‘zbekiston – bu, avvalo, yangi iqtisodiy munosabatlar, yangi iqtisodiy dunyoqarash demakdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti
Shavkat Mirziyoyev

Все свои силы и потенциал мы направим на достижение нашей общей великой цели - построение нового Узбекистана. Новый Узбекистан – это, прежде всего, новые экономические отношения, новое экономическое мировоззрение.

Президент Республики Узбекистан
Шавкат Мирзиёев

© Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti

© «KLASSIC PRINT» nashriyoti

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 5-son 2025 yil

Ilmiy-uslubiy jurnal 1.09.2022-yildan boshlab chiqa boshlagan, yiliga 6 marta chop etiladi.

Ta’sischi:

MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI

Bosh muharrir

Bosh muharrir o‘rinbosari

Mas’ul kotib

i.f.d., prof. A.Qodirov

DSc, prof. X.X.Rejapov

DSc. K.A.Muxitdinova

Jamoatchilik kengashi:

Prof. I.U.Madjidov (rais), prof. Sh.Toshmatov, PhD E.Yodgorov, i.f.n., dots. A.T.Umarov, i.f.d., prof. A.Qodirov

Tahrir hay’ati:

Prof. Sh.O.Toshmatov, prof. A.Qodirov, prof. A.V.Vaxabov, prof. X.P.Abdulqosimov, prof. F.T.Egamberdiyev, prof. Sh.G.Yo‘ldashev, prof. A.M.Sodiqov, prof. Q.Muftaydinov, prof. K.Ubaydullayev, prof. Q.K.Mambetjanov, prof. I.Y.Umarov, prof. X.X.Rejapov, i.f.d. B.Tagayev, dots. A.T.Umarov, i.f.d. B.B.Baxtiyorov, i.f.d. K.A.Muxitdinova, dots. Sh.S.Nasretdinova, dots. B.B.Mullaboyev, dots. Z.Jumaqulov, dots. N.A.Artiqov, dots. D.I.Ro‘ziyeva, dots. A.Ambartsumyan, dots. R.Abdullayeva, dots. A.Boboyev, dots. N.A.Kudratxodjayeva, dots. M.I.Saidkarimova, dots. D.M.Yakubova, dots. N. Umarova, dots. Raxmatova M.D.

Tahririyat manzili:

10095, Toshkent - 95, Universitet ko‘chasi, 4. tel: (+99899) 821-20-72

Журнал сайти: **<https://journal.econuu.uz>**

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administrasiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikasiyalar agentligi tomonidan 17.07.2022-yilda № 4715-son bilan ro‘yxatga olingan.

Buyurtma: ISSN 978-9943-5256-3-4

Jurnal OAK ro‘yxatiga 2023 yil 1 iyuldan kiritilgan (OAK rayosat qarori 04.07.2023 yil № 340/5).

Jurnalda ma’lumotlar bosilganda dalillar ko‘rsatilishi shart. Jurnalda chop etilgan ma’lumot va keltirilgan dalilarning aniqligi uchun muallif javobgardir.

“Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti” №5. 2025

MUNDARIJA

Xolmirzaev I.O. Kichik biznes korxonalarida mehnat salohiyatining rivojlanishi va nazariy asoslari.....	7
Мамажонов Л.А. Солиқ ҳисоб-китобини осонлаштириш ва солиқ тушумини кўпайтириш масалалари.....	11
Sadikov Z.A. Xalqaro standartlarga muvofiqlashtirilgan xarajatlar hisobini avtomatlashtirishning yengil sanoat korxonalarida samaradorligi.....	15
Ochilova M.N. Mamlakatimizda buxgalteriya hisobining milliy standartlaridan moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tishning ayrim jihatlar.....	18
Ҳасанова Н.Х. Ўзбекистонда даромадларга оид сиёсат ва макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш масалалари.....	21
Choriev M. O‘zbekistonda barqaror rivojlanishga erishishda yashil iqtisodiyotning ahamiyati va strategik roli.....	25
Usubjonov Z.V. Namangan viloyati qurilish materiallari sanoatining rivojlanishida investitsiyalarning roli.....	30
Saydumarova D.A., Doniyorova M.T. The impact of the green economy on tourism.....	33
Doniyorova M.T., Saydumarova D.A. The unfolding revolution: How the digital economy is reshaping human resources management.....	37
Soliyeva G.A. Chakana savdoni rivojlanishida raqamli marketing texnologiyalardan foydalanish.....	41
Beysenov K.S. Барқарор ривожланишни таъминлашда “яшил иқтисодиёт”нинг ўрни... 45	45
Goziev M.Sh. Assessment of the level of risk in the application of innovations in construction materials production enterprises.....	48
Fayzullayev J.N. Milliy iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishi: mohiyati va xususiyatlari. 52	52
Убаева С.С. Цифровая безопасность и защита личных финансов: вызовы и решения.. 57	57
Alimova S. Xitoydagi kraudfunding mexanizmini O‘zbekistonga tatbiqi.....	62
Xudoyorov L.N. Qashqadaryo viloyatida kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish imkoniyatlari.....	66
Ashurova Sh.Sh., Meyliyeva M.F. Theoretical foundations of digital banking services.....	70
Vaxidov A.K. Zamonaviy tadbirkorlikning nazariy jihatlar.....	73
Abdisamatov Sh.A. Mehnat migratsiyasi va uning tahlili.....	77
Yang T. Digitalization of the economy and its impact on regional employment structures.....	82
Иминов З.М. Аҳоли бандлигини баҳолашда статистик кўрсаткичлар тизимини қўллаш усуллари.....	87
Дилмуродов Х.Б. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг иқтисодий механизми амал қилишининг илмий-услубий асослари.....	91
Ravshanova M.O. O‘zbekistonda inklyuziv sug‘urta turlarini rivojlantirish yo‘nalishlari....	99
Bekmurodov N.X. O‘zbekiston va dunyo mintaqalari raqobatbardoshlikini oshirishda raqamli iqtisodiyotning rivojlanish tendensiyalari.....	105
Masharipova F.A. Xorazm viloyati oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashning istiqbollari.....	109
Xamrayev O.Y. “Yashil iqtisodiyot”ni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmini takomillashtirish.....	116
Усмонов Б.А. Акциядорлик жамиятлари қарз капитали самарадорлигини баҳолаш.....	120
Jonibekov J.J. Sog‘liqni saqlash tizimidagi oliy ta’lim tashkilotlarining raqobatbardoshlikni baholash.....	124
Дўсбоев Ў.Х. Микрокредитлаш хусусидаги назарий қарашлар ва уларнинг ривожланиш тенденциялари.....	128
Saydxodjayeva N.I. Пути развития деятельности малого бизнеса и частного предпринимательства в Республике Узбекистан.....	132
Saydxodjayeva N.I., Chinberdiyev P.L. Kreativ (ijodiy) iqtisodiyotdagi imkoniyatlar va muammolar.....	137
Abdullayev X.U. Final bank performance evaluation.....	141

Qodirov H.T. Korxonalar eksport faoliyatini boshqarishga ta'sir etuvchi omillarni zamonaviy baholash usullari.....	145
Rahimova M.I. Ayollar tadbirkorligini barqaror rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi.....	150
Khattobov U., Bozorov E. Raqamli pullarni bank tizimiga joriy qilish yo'llari: Muammo va natijalar.....	155
Гиясов С.А. Влияние международных тарифных разногласий на фискальную политику.....	159
Janabayeva G.A. O'zbekistonda kambag'alchilik darajasini kamaytirishda ayollar bandligini ta'minlashning dolzarb muammolari.....	170
Саримсаков Х.У. Анализ структурных и динамических свойств современных электромеханических систем для решения задачи их моделирования.....	174
Yakubov N.F. Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni baholash tizimi.....	181
Хомидов Қ.Қ. Туристик мажмуалар фаолиятида хизматлари сифатини бошқаришнинг инновацион омиллари.....	185
Qodirov H. Tikuv-trikotaj korxonalari eksport salohiyatiga ta'sir qiluvchi omillar va ularni tasnifi.....	189
Алимов Б.Б., Бегимова Д.К., Ибодов Ж.О. Сунъий интеллект лойиҳаларини бошқаришнинг ўзига хос хусусиятлари.....	195
Doniyorova Z.A. Advancing sustainability through technological innovation and investment: A new paradigm for the green economy in the digital age.....	198
Дилмуродов Х.Б. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг иқтисодий механизми амал қилишининг глобал тенденциялари таҳлили.....	204
Akbarov B.S. Mamalakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlanish jarayonlari.....	209
Eshmirzaev F.I. Respublikamizda innovatsion rivojlanish va inson kapitalining holati va rivojlanish dinamikasi.....	213
Gulyamova N. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozori va uni rivojlantirish imkoniyatlari.....	219
Толаметова З.А. Рақамли иқтисодиёт шароитида меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланишда меҳнат миграциясини аҳамияти.....	222
Olimov O.O. Bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiy resurslar samaradorligining sanoat korxonlar barqarorligining asosi.....	235
Jumakulov Z.I. Prekarizatsiya – mehnatda bandlik innovatsion noan'anaviy shakli rivojlanishining oqibati sifatida.....	239
Yuldasheva G.A. Chakana va ulgurji savdo korxonalari faoliyatini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari.....	244
Maxmudov O.X. Valyuta risklarini sug'urtalash va oldini olish yo'nalishlari.....	248
Alimova G.A. O'zbekistonning yashil iqtisodiyotga o'tish istiqbollari: barqaror va inklyuziv o'sish yo'lida iqtisodiy tahlil.....	252
Абдуллаева Ш.Е. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини молиялаштиришнинг назарий асослари.....	256
Temirova N.Sh. Yashil investitsiyalar va barqaror iqtisodiy rivojlanish iqtisodiy kategoriyalar sifatida.....	261
Abdibositova M.L. Savdo va chakana biznesda neyroiqtisodiyot qo'llanilishi.....	266
Karimjanova R.M. Qishloq xo'jalik mahsulotlarini ishlab chiqarish va sotishda marketing strategiyalaridan foydalanish	270
Саидкаримова М.И. Информационное обеспечение анализа конкурентного окружения.....	273

**KICHIK BIZNES KORXONALARIDA MEHNAT SALOHİYATINING RIVOJLANISHI
VA NAZARIY ASOSLARI**

**РАЗВИТИЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ТРУДОВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В
МАЛОМ БИЗНЕСЕ**

**DEVELOPMENT AND THEORETICAL BASIS OF LABOR COMPETENCE IN SMALL
BUSINESSES**

Xolmirzaev Ikromjon Odiljon o‘g‘li
Andijon texnika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya

Maqolada kichik biznesda mehnat salohiyatini nazariy asoslari deb nomlanib xorijiy va respublikamiz olimlarini mehnat salohiyati to‘g‘risida ilmiy fikrlari va qaarashlari o‘rganilib taxlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Kichik biznes, korxona, mehnat salohiyati, mehnat resurslari, ishchi kuchi, bandlik.

В статье «Теоретические основы трудовой компетентности в малом бизнесе» изучаются и анализируются научные идеи и взгляды зарубежных и отечественных ученых на трудовую компетентность.

Ключевые слова Малый бизнес, предпринимательство, ремесленная промышленность, ремесленные ресурсы, рабочая сила, занятость.

The article “theoretical foundations of labor competence in small business” studies and analyzes scientific ideas and views of foreign and domestic scientists on labor competence.

Keywords: Small business, entrepreneurship, craft industry, craft resources, labor force, employment.

Jahonda so‘nggi yillarda globalizatsiya va axborotlashuv jarayonlarining keng avj olib borishi, raqamli iqtisodiyotning shakllanishi natijasida mehnat salohiyatining rivojlanishi, hamda transformatsiyalaShuviga demografik dividend, raqamli texnologiyalar, innovatsion tizimning ta’siri kuchayishi tendensiyasi kuzatilmoqda. XMT hisobotiga ko‘ra, 1820-yilda dunyo aholisi 1 mlrd, 2023-yilda esa 8,09 mlrd kishidan, Shundan Hindiston aholisi 2023-yilda 1 mlrd 425 mln, Xitoy aholisi 1 mlrd 411 mlndan iborat bo‘ldi. 2023-yilda dunyo miqyosida band bo‘lganlarning o‘rtacha yoshi 40 yoshdan iborat bo‘lgan bo‘lsa, 2030-yilga borib 41 yoshga etadi. Global miqyosida 2023-yilda ishsizlar soni 207,1 mln kishini tashkil etib, ishsizlik darajasi 5,5% dan iborat bo‘ldi.

Demografik vaziyat natijasida 2050 yilda dunyo aholisi 9,3 mlrd bo‘lishini, har bir ayolga 2 tadan farzand to‘g‘ri kelishini, 65 yoshdan katta yoshdagilar 2010-yilga nisbatan 3 barobar ko‘payishini, Osiyoda ayollar ko‘payishini, 15 yoshdan kichik yoshdagilar o‘shining barqaror bo‘lib qolishini ko‘rsatmoqda”[1]. Bu esa mehnat salohiyatidan samarali foydalanishning konseptual asoslarini takomillashtirish va strategik yo‘nalishlarini ishlab chiqishni taqazo etmoqda.

Jahonda olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarda mehnat salohiyatidan samarali foydalanish jarayonlari, ayniqsa uning sifatini transformatsiyalash va inson kapitalini rolini oshirish, ishsizlik darajasini pasaytirish, mehnat migratsiyatsini tartibga solish, samarali, innovatsion va munosib mehnatda bandlikni ta’minlash mexanizmini takomillashtirish masalalarini hal qilish global muammo sifatida o‘rganilmoqda. Jumladan, O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotga o‘tish sharoitida ijtimoiy - iqtisodiy taraqqiyot va aholi farovonligini ta’minlashda mehnat salohiyatidan samarali foydalanish, yangi ish joylarini yaratish, ishsizlikni bartaraf etish, innovatsion va raqamli bandlikni

rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Jumladan, mehnat salohiyati sifatining transformatsiyalaShuvini ta’minlash va undan samarali foydalanish orqali “2030 yilgacha iqtisodiyot hajmini 2 barobar oshirish va «daromadi o‘rtachadan yuqori bo‘lgan davlatlar» qatoriga kirish, 2,5 millionta yuqori daromadli ish o‘rinlarini yaratish natijasida aholi jon boshiga daromadlarni 4 ming dollarga yetkazish, barqaror va samarali bandlikni ta’minlash orqali ishsizlik darajasini 7 foizga, yoshlarning ishsizlik darajasini 14 foizdan 11 foizga kamaytirish, buning uchun Oliy ta’lim bilan qamrab olish darajasini 50 foizga , ilmiy salohiyatni 70 foizga yetkazish, 500 ming malakali mutaxassis tayyorlash, IT sohasida yaratilgan ish o‘rinlari sonini 100 mingtaga yetkazish hamda 300 ming nafar yoshlarni ish bilan ta’minlash”2 masalalari strategik vazifalar sifatida belgilangan

Mamlakatda raqamli iqtisodiy otni shakllantirish jarayonlarining jadallashishi mehnat salohiyatining rivojlanishi,transformatsiyalaShuvi va undan samarali foydalanishning konseptual asoslarini chuqur ilmiy tahlil qilishni taqazo etmoqda. Shuningdek, raqamli iqtisodiyot sharoitida mehnat salohiyatidan samarali foydalanishning strategik yo‘nalishlarini ishlab chiqish, demografik vaziyatni prognoz qilish, mehnat bozorining mexanizmlari va degradatsiya xolatining mehnat salohiyatiga ta’sirini ilmiy jihatdan asoslash, oshkora va yashirin ishsizlikni kamaytirish, mehnat migratsiyasini tartibga solish, innnovatsion va raqamli bandlikni ta’minlash kabi muammolarni hal etishga yo‘naltirilgan ilmiy tadqiqotlar dolzarb hisoblanadi

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi «O‘zbekiston - 2030 strategiyasi to‘g‘risida» PF-158-son, 2022 yil 30 avgustdagi [2] PQ-366-son “Norasmiy bandlik ulushini qisqartirish hamda mehnat resurslari balansini zamonaviy yondoShuvlar asosida shakllantirish chora tadbirlari to‘g‘risida”, 2021 yil 28-apreldagi PQ 5094-son “2021 yilda yangi ish o‘rinlarini tashkil etish va aholi bandligiga ko‘maklashish bo‘yicha davlat dasturi to‘g‘risida”, 2021 yil 8-iyundagi PQ 5140-son “Ishchi kasblar bo‘yicha kadrlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari”to‘g‘risida, 2020 yil 8 iyundagi PQ-4742-son “Tadbirkorlik faoliyati va o‘zini o‘zi band qilishni davlat tomonidan tartibga solishni soddalashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”,gi qarorlari, 2020 yil 20-oktyabrda O‘RQ- 611-son qabul qilingan ”Aholi bandligi to‘g‘risidagi”gi Qonunida, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2021 yil 16-fevraldagi 616-son “Kasbiy malaka va bilimlarni rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora tadbirlar to‘g‘risida“, 2021 yil 5-apreldagi 183-son “Kambag‘al va ishsiz fuqarolarni kasb-hunarga o‘qitish tizimini takomillashtirish hamda mehnat organlari faoliyati samaradorligini oshirish bo‘yicha chora tadbirlar to‘g‘risida“, 2021 yil 1-iyuldagi 410-son “Vaqtincha, mavsumiy va bir martalik ishda band bo‘lgan fuqarolar mehnat faoliyati samaradorligini oshirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorlari, aholining bandlik darajasini oshirish, yangi ish joylarini yaratish, Shuningdek, mehnat bozorida ishchi kuchiga bo‘lgan talabni yanada to‘laroq qondirish bo‘yicha respublikamiz hududlari va iqtisodiyot tarmoqlaridagi mavjud mehnat salohiyatidan samarali foydalanish maqsadidagi boshqa me‘yoriy-xuquqiy hujjatlardagi vazifalarni amalga oshirishda mazkur dissertatsiya muayyan darajada ishi xizmat qiladi.

So‘nggi yillarda mehnatga laëqatli aholini ish bilan ta’minlashning yangicha va noan‘anaviy ko‘rinishlarini joriy etish hamda rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Jumladan, respublika aholisining bandligi va daromadlari barqaror o‘shishini ta’minlashga doir vazifalarni hal etishda kichik biznes va tadbirkorlikning turli shakllarini keng rivojlantirish,jumladan, uning yirik sanoat korxonalari bilan kooperatsiyasini kengaytirishga ustuvor ahamiyat berilmoqda.

Kichik biznes korxonalarida mavjud ishchi kuchidan foydalanish asosan korxona mehnat salohiyatiga bog‘liq. Shuning uchun biz mehnat salohiyatini o‘rganishimiz maqsadga muvofiqdir.Ushbu nazariy jihatlarni hisobga olganda iqtisodiyotda faoliyat yurituvchi sub’ekt sifatida kichik bines va tadbirkorlik salohiyati tuShunchasining mazmun – mohiyatini to‘g‘ri anglash hamda uning tarkibini asoslash muhim hisoblanadi.

Ilmiy manbalarda Salohiyat (potentsial) tuShunchasining o‘zi lotin tilidan olingan bo‘lib (potentia), imkoniyat, kuch-quvvat, yashirish [3], “salohiyat”, “resurs salohiyati” kabi turli tuShunchalarning ta’riflari mavjud. Masalan, mintaqa yoki aniq bir hudud iqtisodiyoti, tarmog‘i yoki korxonasining ishlab chiqarish salohiyati turlicha tavsiflarga ega [4]. R.Dyakiva tahririda chop etilgan ishda, salohiyat qandaydir natijaga erishish, nimanidir amalga oshirish uchun foydalanilishi

mumkin bo‘lgan mavjud imkoniyatlar, resurslar, zahiralarga tenglashtiriladi. Demak, ushbu tuShunchani talqin etishda asosiy e‘tibor muayyan maqsadlarga erishish uchun mavjud imkoniyatlar va resurslarga qaratilgan [5]. Shularni hisobga olganda kichik biznesda mexnat salohiyatini uning belgilari orqali o‘rganish hozirgi raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik biznesni yanada rivojlantirish va uning barqaror iqtisodiy o‘sishga qo‘shayotgan hissasini oshirishda dolzarb hisoblanadi. Ta’kidlash lozimki, «salohiyat» atamasi iqtisodiy adabiyotlarda miqdoriy baho sifatida keng qo‘llaniladi va tabiiy, investitsiyaviy, intellektual, iqtisodiy, resurs, mehnat salohiyati sifatida ishtirok etadi.

Shunday qilib, «resurslar» va «salohiyat» atamaları o‘rtasidagi asosiy farq Shundan iboratki, resurslar iqtisodiy faoliyat sub’ektlariga bog‘liq bo‘lmagan holda mavjud bo‘ladi, tadbirkorlik sub’ekti sifatida alohida korxonaning, jamiyatning salohiyati esa faoliyat sub’ektlaridan ajralmaydi. YA’ni «salohiyat», moddiy va nomoddiy vositalardan tashqari, xodim, jamoa, korxona va umuman jamiyatning mavjud vositalar yoki resurslardan samarali foydalanish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Shuning uchun tadbirkorlik faoliyati salohiyatini oshirish sur’atlari bilan asosiy va aylanma kapital, ishchi kuchi va boshqa resurslarni o‘sish sur’atlari o‘rtasidagi nisbatni muntazam hisobga olish, nazorat qilish hamda maqbul o‘lchamlar va ulushlarda saqlab turish zarur.

Ushbu maqsadda resurslar samaradorligini baholash ko‘rsatkichlari tizimida u orqali to‘plangan resurslar hajmini, imkoniyatlardan foydalanish darajasini va barpo etilgan ijtimoiy mahsulot hajmini hisobga olish mumkin bo‘lgan iqtisodiy kategoriyadan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. «Resurs salohiyati» ana Shunday kategoriya bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Ilmiy tadqiqotlarda «resurs salohiyati» atamasi asosan iqtisodiyot sub’ektlari, yirik iqtisodiy rayonlar va umuman mamlakatga nisbatan qo‘llaniladi. Lekin, tovarlar va xizmatlarning ishlab chiqarilishini ta’minlovchi korxonalar mazkur sub’ektlar resurs salohiyatining asosiy tarkibiy qismlaridan biri ekanligi bois, bizningcha, ushbu atamani tadbirkorlik sub’ektlariga nisbatan ham qo‘llash mumkin.

YU.N.Klepikovning yozishicha, korxona salohiyatining hajmi korxona tasarruf etib turgan resurslar miqdori va ulardan to‘liq va oqilona foydalanish imkonini beruvchi sharoitlar bilan belgilanadi [6]. K.M.Misko, resurs salohiyatini ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish jarayonida resurslardan foydalanish borasida amalga oshirilgan va amalga oshirilmagan imkoniyatlarning umumiy hajmi sifatida ko‘rib chiqadi [7]. M.A.Komarov va uning hammualliflari resurs salohiyatiga resurslar tizimi, moddiy-ashyoviy, energetik, axborot vositalarining, Shuningdek moddiy ne‘matlar va xizmatlar ishlab chiqarish jarayonida ulardan foydalanuvchi (yoki foydalanishi mumkin bo‘lgan) xodimlarning o‘zaro bog‘langan yig‘indisi sifatida ta’riflaydi [8]. L.G.Okorokovanning fikriga ko‘ra, korxonaning resurs salohiyati korxonaning belgilangan vaqtda eng yuqori iqtisodiy samaraga erishish imkoniyatini ta’minlovchi barcha resurslari yig‘indisini o‘zida namoyon etadi [9].

O‘tkazilgan tadqiqot va turli ilmiy qarashlarni tizimlashtirish natijasida biz Shunday xulosaga keldikki, tadbirkorlikning resurs salohiyati deyilganda ulardan foydalanish iqtisodiy samaraga erishish imkonini beradigan, o‘zaro bog‘langan mavjud turlari yig‘indisini tuShunish lozim.

Iqtisodiy adabiyotlarda «resurs salohiyati» atamasi bilan bir qatorda «iqtisodiy salohiyat» tuShunchasi keng qo‘llaniladi. Resurslarni o‘rganishning natural-ashyoviy jihati doirasida ushbu kategoriyalarning farqini ajratish qiyin. Ammo, o‘lchov birligining shakliga ko‘ra resurs salohiyati va iqtisodiy salohiyat bir-biriga o‘xshash (moddiy-ashyoviy kategoriyalarda, shartli natural-ashyoviy kategoriyalarda, pul birliglarida, turli indekslarda yoki algebraik ifodalarda ifodalangan). Shu bilan birga, bizning fikrimizcha, mazkur kategoriyalarning ichki mazmuni mutlaqo har xil.

Ayrim mualliflar, xususan A.G.Fonotovning fikriga ko‘ra, «resurs salohiyati» kategoriyasi iqtisodiy salohiyatga qaraganda kengroq, bunda farq Shundan iboratki, iqtisodiy salohiyat uzoq muddatli istiqbolni hisobga olmaydi [10]. Bizning nazarimizda, «iqtisodiy salohiyat» tuShunchasi resurs salohiyatidan kengroq, resurs salohiyati esa uning tarkibiy qismi hisoblanadi, bundan tashqari, resurs salohiyati o‘z tarkibiga ishlab chiqarish texnologik, tashkiliy va iqtisodiy aloqalarni kiritmaydi.

Shunday qilib, resurs salohiyati xo‘jalik yurituvchi sub’ekt iqtisodiy salohiyatining asosi hisoblanib, korxonaning salohiyat imkoniyatlarini aks ettiradi. Shu bilan birga iqtisodiy salohiyat

samaraga erishilishda o‘z ifodasini topgan salohiyat imkoniyatlarning amalga oshirilishini ham nazarda tutadi.

Ushbu fikrga asoslangan holda tadbirkorlik sub’ektining iqtisodiy salohiyati – bu resurs salohiyatida o‘z ifodasini topgan salohiyat imkoniyatlarni va iqtisodiy samaraga erishish uchun ularning amalga oshirilishini integral bahosi deb qarash mumkin. O‘z navbatida, tashkilotning iqtisodiy salohiyati nafaqat resurslarning mavjudligi bilan, balki ulardan foydalanish samaradorligi bilan ham tavsiflanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Рейзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. 2-е изд., испр. – М: ИНФРА-М. 479 с.. 1999. https://dic.academic.ru/dic.nsf/econ_dict/11758.
2. Ресурсный потенциал экономического роста / под ред. М.А.Комаров, А.Н.Романов. – М.: Путь России, 2002, - 567 с.
3. Ресурсный потенциал экономического роста / под ред. М.А.Комаров, А.Н.Романов. – М.: Путь России, 2002, - 567 с.
4. Энциклопедия бизнесмена, экономиста, менеджера/ [под ред. Р.Дякива]. – Киев: Междунар. экон. фондация, ООО «Книгодрук», 2000. – 704 с.
5. Энциклопедия бизнесмена, экономиста, менеджера/ [под ред. Р.Дякива]. – Киев: Междунар. экон. фондация, ООО «Книгодрук», 2000. – 704 с.
6. Клепиков Ю.Н. Оценка уровня и стратегия улучшения использования экономического потенциала предприятия: автореф. дис... канд. экон. наук / Ю.Н.Клепиков – Белгород, 1999. – 23 с.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi ““O‘zbekiston-2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-sonli Farmoni // <https://lex.uz/docs/-6600413>
8. Политика в сфере занятости в целях устойчивого восстановления и развития Международная конференция
9. Миско К.М. Ресурсный потенциал региона (теоретические и методологические аспекты исследования) / К.М.Миско. – М.: Наука, 1991. – 94 с.
10. Окорокова Л.Г. Ресурсный потенциал предприятий / Л.Г.Окорокова. – СПб.: С- ПбГТУ, 2001. – 293 с.
11. Фонотов А.Г. Ресурсный потенциал: планирование, управление / А.Г.Фонотов. – М.: Экономика, 1985. – 151 с.

**СОЛИҚ ҲИСОБ-КИТОБИНИ ОСОНЛАШТИРИШ ВА СОЛИҚ ТУШУМИНИ
КЎПАЙТИРИШ МАСАЛАЛАРИ.**

**ВОПРОСЫ УПРОЩЕНИЯ НАЛОГОВОГО УЧЕТА И УВЕЛИЧЕНИЯ НАЛОГОВЫХ
ПОСТУПЛЕНИЙ**

ISSUES OF SIMPLIFYING TAX ACCOUNTING AND INCREASING TAX REVENUES

Мамажонов Лазизбек Азамжонович

Андижон давлат техника институти катта ўқитувчиси

Аннотация

Фойда ҳамда қўшилган қиймат солиғининг давлат бюджети даромадларидаги улуши, солиқ тўловчилари, улар томонидан тақдим этиладиган ҳисобот шакллари таҳлил қилиниб, ушбу солиқ турлари бўйича бюджетга тушумларни кўпайтириш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: Солиқ, фойда солиғи, қўшилган қиймат солиғи, солиқ ҳисоботи, бюджет тушумлари, солиқ имтиёзлари.

Проанализирована доля налогов на прибыль и налога на добавленную стоимость в доходах государственного бюджета, рассмотрены налогоплательщики и формы отчетности, представляемые ими. Разработаны предложения по увеличению поступлений в бюджет по данным видам налогов.

Ключевые слова: Налог, налог на прибыль, налог на добавленную стоимость, налоговая отчетность, бюджетные поступления, налоговые льготы.

The share of profit tax and value-added tax in state budget revenues is analyzed, along with taxpayers and the reporting forms they submit. Proposals have been developed to increase budget revenues from these types of taxes.

Keywords: Tax, profit tax, value-added tax, tax reporting, budget revenues, tax incentives.

Ҳар қандай давлатнинг барқарор иқтисодий ривожланишини таъминлашда солиқ тизимининг самарадорлиги муҳим ўрин тутди. Солиқлар давлат бюджети шаклланишининг асосий манбаи бўлиб, ижтимоий соҳа, инфраструктура ва бошқа жамоат эҳтиёжларини қондиришга хизмат қилади. Шу боис, солиқлар тўғри ва адолатли тарзда ҳисоблаб чиқирилиши, уларнинг йиғимида шаффофлик ва самарадорлик таъминланиши катта аҳамиятга эга.

Айниқса, замонавий рақамли технологиялар жадал ривожланаётган бир пайтда, солиқ ҳисоб-китобини соддалаштириш, маъмурий юкни камайтириш ва тадбиркорлар ҳамда фуқаролар учун қулай солиқ муҳитини яратиш масалалари долзарб аҳамият касб этмоқда. Бу, ўз навбатида, солиқ интизомини ошириш, яширин иқтисодиётни қисқартириш ва натижада давлат бюджетига тушумларни кўпайтиришга хизмат қилади.

Ушбу мақолада солиқ ҳисоб-китобини осонлаштиришнинг асосий йўналишлари, солиқ тушумини оширишдаги муаммо ва имкониятлар таҳлил қилинади, шунингдек, бу борадаги илгор тажрибалар ва таклифлар муҳокама қилинади.

Умуман олганда, сўнгги йилларда ҳўжалик юритувчи субъектлар ва жисмоний шахслар томонидан тўланадиган солиқ ва мажбурий тўловларнинг суммаси ўсиб борган бўлсада, уларнинг давлат бюджети даромадларидаги улушида турли тенденцияларни кузатиш мумкин (1-жадвал). Жумладан, ўтган даврларга нисбатан умумий солиқ тушумларида бевосита солиқларнинг улуши 20,2 фоиздан 31,5 фоизгача ўсган бўлса, билвосита солиқлар улуши 53,2

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 5-son 2025 yil

фоиздан 36,0 фоизгача, ресурс ва мол-мулк солиқларининг улуши эса 16,3 фоиздан 12,1 фоизгача камайган.

1-жадвал

Давлат бюджет солиқ даромадлари тушуми таҳлили, млрд. сўм

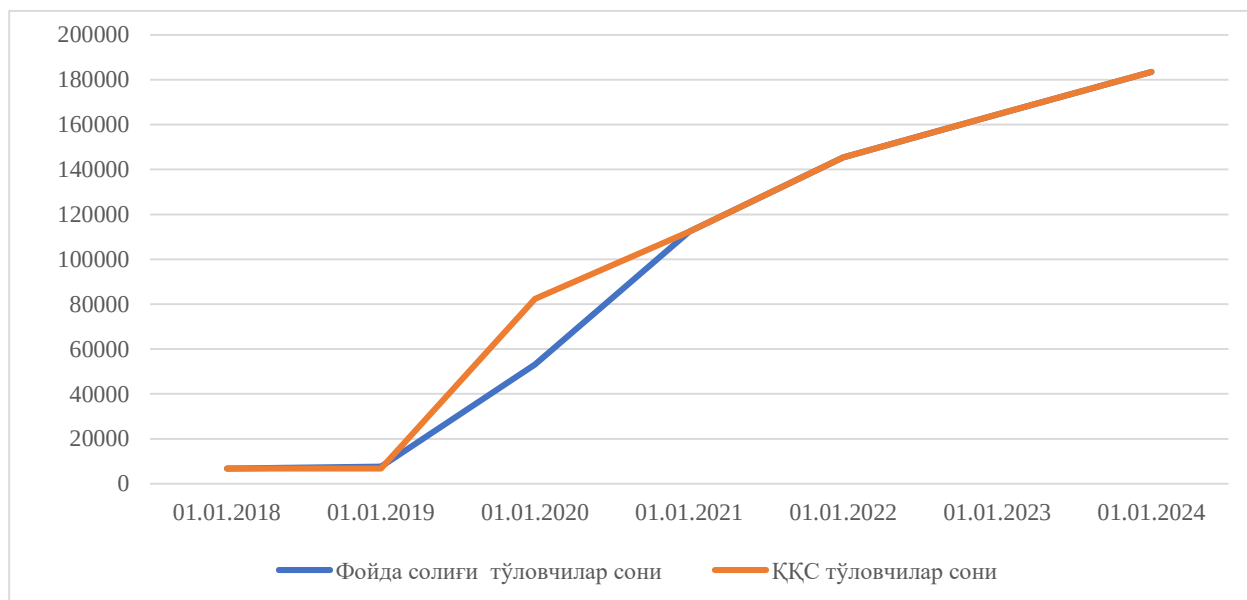
	Кўрсаткичлар	2018й.	2019 й.	2020 й.	2021 й.	2022 й.	2023 й.
I	Жами тушумлар	77571,1	112165,4	132938,0	164799,4	201863,7	231721,3
	шу жумладан:						
1	Бевосита солиқлар	15656,2	31676,8	45206,9	58930,4	64447,1	73103,6
	фойда солиғи	3502,2	16360,6	28712,2	38363,3	37649,9	40778,9
2	Билвосита солиқлар	41280,4	46427,2	46428,4	56290,4	71390,2	83325,8
	ҚҚС	27876,5	33809,8	31177,4	38439,0	52189,4	57885,3
3	Ресурс ва мол-мулк солиқлари	12663,4	19680,7	21257,0	23036,4	23912,8	28079,5
	мол-мулк солиғи	2606,1	2360,2	1974,3	2457,3	4015,4	5097,7
	ер солиғи	1504,2	2313,2	2386,7	4082,8	5305,9	6890,1
II	Жами солиқ тушумлардаги улуши (%да)						
1	Бевосита солиқлар	20,2	28,2	34,0	35,8	31,9	31,5
	фойда солиғи	4,5	14,6	21,6	23,3	18,7	17,6
2	Билвосита солиқлар	53,2	41,4	34,9	34,2	35,4	36,0
	ҚҚС	35,9	30,1	23,5	23,3	25,9	25,0
3	Ресурс ва мол-мулк солиқлари	16,3	17,5	16,0	14,0	11,8	12,1
	мол-мулк солиғи	3,4	2,1	1,5	1,5	2,0	2,2
	ер солиғи	1,9	2,1	1,8	2,5	2,6	3,0

Манба: Иқтисодиёт ва молия вазирлигининг маълумотлари асосида тайёрланган.

Давлат бюджети даромадларида бевосита солиқларнинг ўсиши асосан фойда солиғи хиссасига тўғри келган бўлиб, бу ўз навбатида, ставкасини кўтарилиши, солиқ тизимида амалга оширилган солиқ ислохотлари ва янги таҳрирдаги солиқ кодексини қабул қилиниши оқибатида солиқ имтиёзларини бекор қилиниши ва солиқ тўловчилар сони ортиши билан боғлиқдир. Хусусан, 2020 йилда фойда солиғи бўйича умумий солиқ ставкаси 12 фоиздан 15 фоизга кўтарилган. Бундан ташқари, 2018 йил 1 январ ҳолатига фойда солиғи тўловчилар сони 6723 тани ташкил қилган бўлса, 2020 йил 1 январ ҳолатига 53051 тага, 2021 йил 1 январ ҳолатига 112336 тага, 2021 йил 1 январ ҳолатига 145434 тага, 2021 йил 1 январ ҳолатига 164449 тага, 2024 йил 1 январ ҳолатига 183488 тага етган ёки 2018 йилга нисбатан солиштирганда 27,3 бараварга ортган.

Шунингдек, кўшилган қиймат солиғи тўловчилар сони кескин ўсиш тенденциясига эга бўлиб, 2018 йилга нисбатан ҚҚС тўловчилар сони бараварга 27,1 бараварга ўсганлигини кузатиш мумкин (1-расм).

Бирок, ҚҚС тўловчилар сони ўсишига қарамасдан солиқ ставкасининг 20 фоиздан 12 фоизгача пасайтирилиши солиқ тушуми улушини камайишига олиб келган. Шунинг таъкидлаш жоизки, ҚҚС бўйича 2023 йилда 6701 та тадбиркорлик субъектларига 21646,0 млрд. сўм миқдордаги маблағ ҚҚС манфий суммасининг қоплаб берилиши учун қайтарилган (ҚҚС тушумининг 27,2%ни ташкил қилган). Таққослаш учун, 2022 йилда солиқ тўловчиларга 1911,7 млрд. сўм қайтариб берилган бўлса, 2021 йилда қайтарилган солиқ суммаси 14417,0 млрд. сўмни ташкил этган.

1-расм. Фойда ва ҚҚС тўловчилар сони динамикаси, (Солиқ қўмитаси, 2023)

Республикамизда рўйхатдан ўтган юридик шахслар амалиётда икки гуруҳга бўлиниб солиқ тўлайдилар. Яъни товар айланмаси 100,0 млн сўмдан ошган юридик шахслар молиявий фаолиятдан фойда солиғи ва бошқа солиқларни тўласа, товар айланмаси 100 млн. сўмгача бўлган юридик шахслар ўз фаолиятларидан айланмадан олинadиган солиқ тўлайдилар. Фарқи биринчиси фойдадан солиқ тўласа, иккинчиси даромаддан (товар айланмаси) солиқ тўлайди.

Бу масалани ҳал қилиш учун аввало фойда солиғини ҳамма юридик шахслар учун бир хил жорий қилиб, кичик корхоналар учун бу солиқ ставкасини камайитиб белгилаш лозим. Имтиёзларни эса солиқ ставкалари орқали бошқариши мумкин, яъни бироз кўтариб. Бунда солиққа тортилмайдиган минимум даромад ёки чегирма ҳамма юридик шахсларга берилиши лозим.

Чегирма берилганда ҳам баъзи устивор соҳаларни тез ривожлантириш мўлжалланса, уларга ва фан-техникани ривожлантириш, инвестицияга имтиёз сақланиши мумкин.

Имтиёзларни кўпайтирмаслик керак, чунки у солиқ моҳиятига тўғри келмайди. Солиқ социал таъминот эмас. Уни фақат ундириш керак. Солиқ қонунчилигига ҳадеб ўзгартириш киритавериш солиқ тушумини секинлаштиради, солиқ обрўсини туширади.

Асосий солиқ тури республикада юридик шахсларнинг фойда солиғи бўлиб қолиши керак. Бунда солиқ ҳисоб-китоби ҳам осон ва ихчам бўлиши керак.

Фойда солиғи тўловчиси бўлган юридик шахслар бугунги кунда 16 сатрдан иборат саволга жавоб беришга тўғри келмоқда. Ушбу саволларга жавоб бериш учун ҳисоб-китобдаги 11 та иловани тўлдиришига тўри келади. Бундай кетиш давом этса, масала янада мураккаблашади.

Қўшилган қиймат солиғи унинг бетарафлик тамойилидан келиб чиқиб, товарлар (ишлар, хизматлар) ишлаб чиқарувчи ҳар қандай юридик шахслар солиқ ҳисоблашлари ва тўлашлари керак. Уни ҳисоблаш усулида кўзда тутилган ҳисобга олиш суммасини чегириши лозим. Ҳозирги бизнинг амалиётда бўлган 100,0 млн сўмгача товар айланмасига эга бўлган айланмадан олинadиган солиқ тўловчилар мажбурий равишда ҚҚС тўловчиларига

айлантирилиши лозим. Шунда ҚҚС бўйича бир қанча чалкашликларга йўл қўйилмайди. Юзаки уларни солиқ тўлашдан озод қилиш, имтиёз бериш уларнинг иқтисодий ривожланишига тўсқинлик қилади. ҚҚС тамойили бўлган занжир узилади. Бу солиқни тўламайдиган корхоналардан маҳсулот (иш, хизмат) олувчилар бошқалар обороти ва ўз оборотида ҳисобидан қўшиб солиқ тўлайди.

Махсус режимдаги солиқ тўловчилар расман солиқ тўламайди дейилганда, фақат ўзи ҳисоблаган оборотдан солиқ тўламайди. Бошқа корхоналардан маҳсулот олганларида маҳсулот қийматига қўшиб ҚҚСни ҳам тўлайди. Лекин ўзи ҚҚС тўловчиси бўлмаганидан ҚҚС суммасини ҳисобдан чиқара олмайди, уни маҳсулот, ишлар, хизматлар қиймати устига олиб боради. Таннарх ошади, фойда камаёди. Натижада бу солиқ даромад (фойда) солиғи базасини камайтиради.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, бозор иқтисодиётида ҳамма юридик шахсларга бир хил шароит яратиш мақсадида уларнинг солиқларини ҳам бир хиллаштириш керак. Бу аввало фойда солиғига тегишлидир.

Ушбу таклифларнинг қабул қилиниши нафақат ҳисоб-китобларни осонлаштириб қолмасдан, солиқ тушумларини ҳам кўпайтиришга хизмат қилади. Лекин, солиқ солиқ тушумларини кўпайтиришнинг бош йўли-иқтисодиёт тармоқларини ривожлантиришдир. Уни ривожлантиришга солиқ механизмининг мураккаблиги тўсқинлик қилмаслиги керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси (www.lex.uz),
2. “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси”. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли Фармони. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси (www.lex.uz),
3. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2020 йил 24 февралда рўйхатдан ўтказилган Давлат солиқ қўмитасининг “Солиқ ҳисоботи шакллари тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори.
4. Маликов Т. (2002) “Солиқлар ва солиққа тортишнинг долзарб масалалари”. -Т.: Академия наشري.
5. Ибрагимов Б. (2022) Солиқ маъмуриятчилиги ва унинг назарий-ҳуқуқий масалалари. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали, 5/2022 сентябрь-октябрь №00061
6. Абдуллаев Ж. (2022) Солиқ тизими муаммолар ва истиқболлар. https://www.norma.uz/raznoe/soliq_tizimi_muammolar_va_istiqbollar1
7. Мамажонов Л (2023) “Солиқ маъмуриятчилиги самарадорлигини ошириш масалалари” <https://uza.uz/posts/545810>

**XALQARO STANDARTLARGA MUVOFIQLASHTIRILGAN XARAJATLAR HISOBINI
AVTOMATLASHTIRISHNING YENGIL SANOAT KORXONALARIDA
SAMARADORLIGI**

**ЭФФЕКТИВНОСТЬ АВТОМАТИЗАЦИИ УЧЕТА ЗАТРАТ, СООТВЕТСТВУЮЩЕГО
МЕЖДУНАРОДНЫМ СТАНДАРТАМ, НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ЛЕГКОЙ
ПРОМЫШЛЕННОСТИ**

**THE EFFICIENCY OF AUTOMATING COST ACCOUNTING ALIGNED WITH
INTERNATIONAL STANDARDS IN LIGHT INDUSTRY ENTERPRISES**

Zafarbek Sadikov Adilbekovich Andijon davlat texnika instituti
“Buxgalteriya hisobi va menejment” kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Maqola O‘zbekistonning yengil sanoat korxonalarida xalqaro standartlarga (IFRS) muvofiqlashtirilgan xarajatlar hisobini avtomatlashtirishning samaradorligini tahlil qiladi. Tadqiqot avtomatlashtirishning moliyaviy hisobot sifati, xarajatlarni optimallashtirish va qaror qabul qilish jarayonlariga ta’sirini o‘rganadi. Aralash metodologiya – sifatli (hujjatlar tahlili, mutaxassislar bilan suhbatlar) va miqdoriy (statistik tahlil) usullar qo‘llanildi. Natijalar avtomatlashtirishning samaradorligini oshirishda malaka, texnologik infratuzilma va qonunchilikdagi muammolarni aniqladi. O‘zbekiston sharoitiga mos tavsiyalar taqdim etiladi.

Kalit so‘zlar: xarajatlar hisobi, avtomatlashtirish, yengil sanoat, IFRS, moliyaviy hisobot, O‘zbekiston.

Статья анализирует эффективность автоматизации учета затрат, соответствующего международным стандартам (IFRS), на предприятиях легкой промышленности Узбекистана. Исследование изучает влияние автоматизации на качество финансовой отчетности, оптимизацию затрат и процессы принятия решений. Применена смешанная методология: качественные (анализ документов, интервью с экспертами) и количественные (статистический анализ) методы. Результаты выявили проблемы в квалификации, технологической инфраструктуре и законодательстве, ограничивающие эффективность автоматизации. Предложены рекомендации, адаптированные к условиям Узбекистана.

Ключевые слова: учет затрат, автоматизация, легкая промышленность, IFRS, финансовая отчетность, Узбекистан.

The article analyzes the efficiency of automating cost accounting aligned with international standards (IFRS) in light industry enterprises in Uzbekistan. The study examines the impact of automation on the quality of financial reporting, cost optimization, and decision-making processes. A mixed-methods approach was employed, combining qualitative (document analysis, expert interviews) and quantitative (statistical analysis) methods. The findings identified challenges in skills, technological infrastructure, and legislation that limit automation efficiency. Recommendations tailored to Uzbekistan’s context are provided.

Keywords: cost accounting, automation, light industry, IFRS, financial reporting, Uzbekistan.

O‘zbekistonning yengil sanoat sohasi, ayniqsa to‘qimachilik va tikuvchilik korxonalari, iqtisodiy o‘shishning muhim omillaridan biridir. Ushbu sohada moliyaviy boshqaruvning samaradorligini oshirish uchun xarajatlar hisobini xalqaro standartlarga (IFRS) muvofiqlashtirish va uni avtomatlashtirish zarur bo‘lib qolmoqda. Avtomatlashtirish xarajatlarni aniq hisoblash, moliyaviy hisobotlarning shaffofligini oshirish va qaror qabul qilish jarayonlarini tezkorlashtirish imkonini

beradi. Biroq, mahalliy sharoitlarda malaka yetishmasligi, texnologik infratuzilmaning cheklanganligi va qonunchilikdagi noaniqliklar avtomatlashtirishning to‘liq samarasini cheklamoqda.

Ushbu tadqiqot O‘zbekistonning yengil sanoat korxonalarida xarajatlar hisobini avtomatlashtirishning samaradorligini tahlil qilish va uni takomillashtirish yo‘llarini aniqlashga qaratilgan.

Xarajatlar hisobining avtomatlashtirishi xalqaro tadqiqotlarda moliyaviy boshqaruvning samaradorligini oshirishning asosiy omili sifatida o‘rganilgan. 2018 yilda xorijiy olimlardan Horngren va Foster avtomatlashtirishni xarajatlarni optimallashtirish va hisobot sifatini yaxshilash vositasi sifatida ta’riflaydi. 2021 yilgi IFAC ma’lumotlariga asosan xalqaro tajribada, masalan, Janubiy Koreyada, IFRS asosida avtomatlashtirilgan hisob tizimlari xarajatlar xatolarini sezilarli darajada kamaytirgan. Turkiyada yengil sanoat korxonalarida raqamli hisob tizimlari qaror qabul qilishni tezkorlashtirgan.

Mahalliy adabiyotlarda avtomatlashtirish jarayonlarida malaka yetishmasligi, eskirgan texnologiyalar va IFRS talablariga to‘liq moslashmaslik muammolar sifatida qayd etiladi.

Tadqiqotda aralash metodologiya qo‘llanildi. Statistik tahlil uchun deskriptiv statistika va korrelyatsion tahlil usullari qo‘llanildi. Tadqiqot samaradorlikni baholashda hisobotlarning aniqligi, xarajatlarni optimallashtirish va qaror qabul qilish tezligini asosiy ko‘rsatkichlar sifatida qabul qildi.

Tadqiqot natijalari O‘zbekistonning yengil sanoat tarmog‘ida faoliyat yuritayotgan korxonalarda xalqaro standartlarga (ayniqsa IFRS – Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari) muvofiqlashtirilgan xarajatlar hisobini avtomatlashtirish moliyaviy boshqaruv samaradorligiga sezilarli darajada ijobiy ta’sir ko‘rsatayotganini aniq ko‘rsatdi. Avvalo, avtomatlashtirilgan hisob tizimlari korxonalarda xarajatlar bo‘yicha shakllantirilayotgan ma’lumotlarning aniqligi, uzluksizligi va o‘z vaqtida shakllanishini ta’minlagan. Bu esa moliyaviy hisobotlarda noto‘g‘ri yoki buzilgan ma’lumotlar ulushini keskin kamaytirgan, moliyaviy boshqaruv qarorlarini asosli va tezkor qabul qilish imkoniyatlarini kengaytirgan.

Xususan, yirik to‘qimachilik korxonalarida xalqaro standartlar asosida ishlab chiqilgan avtomatlashtirilgan hisob dasturlari yordamida xarajatlar tuzilmasini elementlar kesimida (xomashyo, energiya resurslari, ishchi kuchi, amortizatsiya va b.) batafsil tahlil qilish imkoniyati yaratilgan. Bu esa o‘z navbatida korxona rahbariyatiga qaysi xarajat turlarida optimallashtirish kutilayotganini aniqlashga, byudjetni maqbullashtirishga hamda rentabellikni oshirishga xizmat qilgan. Natijada, avtomatlashtirish jarayoni hisob-kitoblarda insoniy omil sabab yuzaga keluvchi xatolarni minimallashtirgan, ma’lumotlarni real vaqt rejimida kuzatish va tahlil qilishni ta’minlagan.

Kichik va o‘rta korxonalarda esa avtomatlashtirilgan buxgalteriya tizimlari hisob jarayonlarini soddalashtirish, inson resurslaridan samarali foydalanish va operatsion xarajatlarni qisqartirishda muhim ahamiyat kasb etgan. Bunday korxonalarda avval qo‘lda yuritilgan murakkab hisob-kitoblar, to‘plangan hujjat aylanishi, vaqt va xodim kuchini talab qilgan bo‘lsa, avtomatlashtirish natijasida bu jarayonlar sezilarli darajada avtomatik rejimga o‘tkazilgan. Shu orqali xodimlarning ish samaradorligi oshgan, ularning funksional yuklamasi esa qisqargan.

Biroq, tadqiqot davomida avtomatlashtirish jarayonida yuzaga kelgan bir qator tizimli muammolar ham aniqlangan. Eng avvalo, malakali mutaxassislar yetishmasligi avtomatlashtirish tizimlarining to‘laqonli joriy etilishi va samarali ishlashiga to‘sqinlik qilmoqda. Ko‘plab yengil sanoat korxonalarida buxgalterlar va IT bo‘yicha xodimlar xalqaro hisobot standartlari, zamonaviy ERP va hisob dasturlaridan foydalanish bo‘yicha yetarli bilim va ko‘nikmaga ega emas. Bu holat tizimlarning noto‘g‘ri sozlanishi, noto‘liq integratsiyalashuvi yoki umuman noto‘g‘ri ma’lumot kiritilishiga olib kelmoqda.

Shuningdek, texnologik infratuzilmaning eskiligi va rivojlanmaganligi korxonalar uchun yana bir jiddiy to‘siq bo‘lib chiqdi. Ko‘pgina korxonalar hali ham eskirgan kompyuter uskunalari, cheklangan internet tezligi, yangilanishi kechiktirilgan dasturiy ta’minotlardan foydalanmoqda. Bu esa avtomatlashtirish samaradorligini pasaytirib, foydalanuvchi tajribasini yomonlashtirmoqda.

Huquqiy-normativ muhitda kuzatilayotgan noaniqliklar ham avtomatlashtirilgan xarajatlar hisobi tizimlarini samarali qo‘llashga to‘sqinlik qilmoqda. Mahalliy qonunchilikda xalqaro

standartlarga mos ravishda xarajatlarni tasniflash, ularni kapitalizatsiyalash yoki darhol amortizatsiyaga chiqarish kabi masalalar bo'yicha yetarli aniqlik mavjud emas. Bu esa hisobotlar sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatib, korxonalarni ikkita parallel tizim – milliy va xalqaro talablar asosida hisobot yuritishga majbur qilmoqda.

Moliyaviy resurslarning cheklanganligi, ayniqsa kichik va o'rta korxonalar uchun eng katta muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Zamonaviy avtomatlashtirilgan tizimlarni xarid qilish, ularni sozlash va texnik xizmat ko'rsatish sezilarli sarmoyani talab qiladi. Bu esa kichik subyektlar uchun jiddiy moliyaviy yuk bo'lib, ayrim hollarda avtomatlashtirishdan butunlay voz kechishga olib kelmoqda.

So'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, korxonalar rahbarlari va buxgalterlari avtomatlashtirishning umumiy foydasini yuqori baholaganlar, biroq tizimlarning to'g'ri ishlashi uchun doimiy ravishda kadrlar malakasini oshirish va texnik yangilanishlarni amalga oshirish zarurligini ta'kidlaganlar. Mutaxassislar tomonidan avtomatlashtirish jarayonini rag'batlantirish uchun qonunchilikni xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish, kichik va o'rta korxonalar uchun subsidiyalar ajratish, byudjetdan ajratmalar orqali texnologik modernizatsiyani moliyalashtirish bo'yicha aniq takliflar ilgari surilgan.

Umuman olganda, tadqiqot shuni isbotladiki, xarajatlar hisobining xalqaro standartlar asosida avtomatlashtirilishi korxonalar moliyaviy boshqaruvining sifatini oshiribgina qolmay, ularning raqobatbardoshligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri sifatida xizmat qilmoqda. Shu boisdan, bunday tizimlarni joriy etish va takomillashtirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilanishi lozim.

Tadqiqot natijalari O'zbekistonning yengil sanoat korxonalarida xarajatlar hisobini avtomatlashtirishning moliyaviy boshqaruvga ijobiy hissa qo'shayotganini tasdiqladi. Hisobot xatolarining kamayishi Horngren va Foster (2018) ta'kidlagan avtomatlashtirishning moliyaviy aniqlikni oshirishdagi rolini qo'llab-quvvatlaydi. Yirik korxonalardagi xarajatlarni optimallashtirish Janubiy Koreya tajribasiga o'xshaydi, u yerda avtomatlashtirilgan tizimlar xarajatlar tahlilini yaxshilagan (IFAC, 2021). Qaror qabul qilishning tezlashishi Turkiyadagi tajriba bilan mos keladi, u yerda raqamli hisob tizimlari boshqaruv samaradorligini oshirgan (OECD, 2020).

Biroq, aniqlangan muammolar mahalliy sharoitlarning o'ziga xosligini ko'rsatadi. Malaka yetishmasligi xalqaro tajribadan sezilarli farq qiladi. Masalan, Janubiy Koreyada buxgalterlarning aksariyati IFRS bo'yicha maxsus ta'lim olgan, O'zbekistonda esa bu ko'rsatkich ancha past. Bu muammo avtomatlashtirilgan tizimlarni joriy etishda xatolarga olib keladi. Texnologik cheklovlar Turkiya bilan taqqoslaganda jiddiyoq, u yerda zamonaviy hisob dasturlari kengroq qo'llaniladi. O'zbekistonda eskirgan apparat vositalari va internet infratuzilmasining yetishmasligi avtomatlashtirishni sekinlashtiradi.

Qonunchilikdagi noaniqliklar avtomatlashtirishning samaradorligini pasaytiradi. Janubiy Koreyada qonunchilik IFRS bilan to'liq uyg'unlashgan, O'zbekistonda esa bu jarayon hali davom etmoqda. Bu xarajatlar tasnifi va hisobida qarama-qarshiliklarga olib keladi. Moliyaviy cheklovlar kichik korxonalarda yaqqol ko'rinadi, bu Turkiyadagi tajribadan farqli, u yerda davlat subsidiyalari avtomatlashtirishni qo'llab-quvvatlaydi.

Kelajakda avtomatlashtirishni takomillashtirish uchun tizimli yondashuv zarur. Janubiy Koreyadagi kabi malaka oshirish dasturlari hisob sifatini oshirishi mumkin. Turkiyadagi raqamli hisob tajribasi O'zbekiston uchun foydali bo'ladi. Qonunchilikni IFRS bilan uyg'unlashtirish va subsidiyalar joriy etish korxonalar raqobatbardoshligini oshiradi. Tadqiqot natijalari rivojlanayotgan mamlakatlar uchun xarajatlar hisobini avtomatlashtirish bo'yicha yo'l-yo'riq sifatida xizmat qiladi.

Tadqiqot O'zbekistonning yengil sanoat korxonalarida xarajatlar hisobini avtomatlashtirishning moliyaviy boshqaruv samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatayotganini tasdiqladi. Avtomatlashtirish hisobotlarning aniqligini oshirgan, xarajatlarni optimallashtirgan va qaror qabul qilishni tezkorlashtirgan. Biroq, malaka yetishmasligi, texnologik cheklovlar, qonunchilikdagi noaniqliklar va moliyaviy cheklovlar muammolar sifatida qolmoqda. Quyidagi tavsiyalar beriladi:

1. Buxgalterlar va IT xodimlari uchun IFRS va raqamli hisob bo'yicha muntazam ta'lim dasturlarini joriy etish.

2. Zamonaviy hisob dasturlari va apparat vositalarini qo‘llash.

3. Qonunchilikni IFRS talablari bilan uyg‘unlashtirish.

4. Kichik va o‘rta korxonalar uchun avtomatlashtirishni moliyalashtirish uchun subsidiyalar joriy etish.

Ushbu tadqiqot O‘zbekiston va boshqa rivojlanayotgan mamlakatlar uchun ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdullaev, R. (2021). O‘zbekistonda moliyaviy hisobot sifati. Iqtisodiyot jurnali, 6(1), 12-20.
2. Horngren, C. T., & Foster, G. (2018). Cost Accounting: A Managerial Emphasis. Pearson Education.
3. IFAC. (2021). International Financial Reporting Standards. IFAC Publications.
4. OECD. (2020). Digital Accounting in Light Industry. OECD Publications.
5. Rahimov, S. (2022). Xarajatlar hisobidagi muammolar. Moliya jurnali, 5(2), 18-25.

UDK: 336.66

**MAMLAKATIMIZDA BUXGALTERIYA HISOBINING MILLIY STANDARTLARIDAN
MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARIGA O‘TISHNING AYRIM
JIHATLARI**

**НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПЕРЕХОДА ОТ НАЦИОНАЛЬНЫХ СТАНДАРТОВ
БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА К МЕЖДУНАРОДНЫМ СТАНДАРТАМ
ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В НАШЕЙ СТРАНЕ**

**SOME ASPECTS OF THE TRANSITION FROM NATIONAL ACCOUNTING
STANDARDS TO INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING STANDARDS IN OUR
COUNTRY**

Ochilova Ma’suma Nodirjonovna

O‘zbekiston Milliy universiteti Iqtisodiyot fakulteti 2-kurs talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida O‘zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobining Milliy standarti va Moliyaviy hisobotning Xalqaro standarti bo‘lgan (IFRS) o‘rtasidagi o‘xshashliklar hamda tafovutlar, shu bilan birgalikda Milliy standartdan IFRS standartiga o‘tishda yuzaga keladigan muammolar yoritilib beriladi. Shu o‘rinda IFRS va Milliy standartlar doirasida farqlar hamda o‘xshashliklarni aniqlash maqsadida ba’zi bir misollar keltirilib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: IFRS, moliyaviy natijalar, pul oqimlari, kapital, foyda va zararlar, bugalteriya hisoboti milliy standartlari.

В данной статье рассматриваются сходства и различия Национального стандарта бухгалтерского учета Республики Узбекистан и Международного стандарта финансовой отчетности (МСФО) в условиях модернизации экономики, а также проблемы, возникающие при переходе от Национального стандарта к стандарту МСФО. Здесь приведены некоторые примеры для выявления различий и сходств между МСФО и национальными стандартами.

Ключевые слова: МСФО, финансовые результаты, денежные потоки, капитал, прибыль и убыток, национальные стандарты бухгалтерского учета.

This article discusses the similarities and differences between the National Accounting Standard of the Republic of Uzbekistan and the International Accounting Standard IFRS in the context of economic modernization, as well as the problems that arise when transitioning from the National Standard to the IFRS standard. In this context, some examples are given to identify the differences and similarities between IFRS and the National Standards.

Keywords: IFRS, financial results, cash flows, capital, profit and loss, national accounting standards.

Hozirgi kunda O‘zbekiston rivojlanayotgan davlatlar qatoridan o‘rin olgan bo‘lib, iqtisodiyot, ishlab chiqarish, ta‘lim, tibbiyot, ijtimoiy sohalarini rivojlantirish, tashqi aloqalarni yaxshilash, ko‘proq investorlarni jalb qilish orqali rivojlangan mamlakatlar qatoriga o‘tish hamda mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish asosiy maqsad qilib belgilangan. Chet mamlakatlardan investorlarni jalb qilish uchun ilk maqsadlaridan biri, kompaniyalar hamda tashkilotlarning moliyaviy holatini yoritib berish maqsadida Bugalteriya hisobining Milliy standartlaridan Xalqaro Standartlar tizimiga o‘tish (IFRS - International Financial Reporting Standards) hisoblanadi.

Bugalteriya hisobining Milliy standartlari hamda Xalqaro standartlar kompaniyaning holatini yoritib berishda 5 ta asosiy bo‘limlarga bo‘linadi va ular quyidagilardan iborat:

1-jadval

BHMS va MHXS standartlari bo‘limlari

Bugalteriya Hisobining Milliy Standartlari	Moliyaviy hisobotning Xalqaro standartlari
Buxgalteriya balansi	Statement of Financial Position (Moliyaviy holat to‘g‘risidagi hisobot)
Moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobot	Statement of Profit or Loss (Foyda yoki zararlar to‘g‘risidagi hisobot)
Pul mablag‘lari harakati to‘g‘risidagi hisobot	Statement of Cash Flows (Pul oqimlari to‘g‘risidagi hisobot)
Sof aktivlarning o‘zgarishi to‘g‘risidagi hisobot	Statement of Changes in Equity (Kapitaldagi o‘zgarishlar to‘g‘risidagi hisobot)
Moliyaviy hisobotga izohlar	Notes (Izohlar)

MHXS standarti yangi standart hisoblanib, undan oldin IAS standarti qo‘llanilgan. Bu standartlar turli xil mavzularni ochib berish maqsadida bir nechta sonlarga bo‘lingan. Bunda IAS 1 dan IAS 41 gacha, IFRS 1 dan IFRS 19 gacha bo‘lingan bo‘lib, bular turli xil nomlar bilan nomlangan. Masalan, IAS 16 (Property, plant and equipment), IFRS 9 (Financial instruments), IFRS 5 (Non-current assets held for sale and Discontinued Operations) [1]. Bugalteriya hisobining Milliy standartlari ham xuddi shunday BHMS 1 dan 24 gacha bo‘lingan bo‘lib, bularga 14-son BHMS (Xususiy kapital to‘g‘risidagi hisobot), 19-son BHMS (Inventarizatsiyani tashkil etish va o‘tkazish)ni misol qilib keltirsak bo‘ladi.

“International Financial Reporting Standart” xalqaro tan olingan standart bo‘lib, korxonalar uchun xalqaro sarmoya jalb qilishni osonlashtiradi, eksport-import bilan shug‘ullanuvchi yoki xorijiy filiallari bor kompaniyalar uchun qulaylik yaratadi, eksport-import bilan shug‘ullanuvchi yoki xorijiy filiallari bor kompaniyalar uchun samarali usul hibolanadi hamda aktiv va majburiyatlarni baholashda bozor qiymatiga asoslanadi.

1-rasm. IFRS ning prinsiplari [1]

1-rasmda “International Financial Reporting Standards”ning 4 ta prinsiplari keltirib o‘tilgan: aniqlik, dolzarbligi, ishonchlilik, solishtirish qobiliyati. Bunga izoh beradigan bo‘lsak, aniqlilik bu moliyaviy holatning aniq yoritib berilayotganligi, dolzarblilik bu ma’lumotning aniq aloqadorligi, ishonchlilik bu ma’lumotning 100 % yoritib berilganligi hamda to‘g‘ri ekanligi, taqqoslanuvchanlik bu berilayotgan ma’lumotlar asosida har bir ko‘rsatkichning bir-biri bilan taqqoslana olish imkonini beradi.

Keling, shartli voqealarni xalqaro standartlarda yoritilishini tahlil qilib ko‘raylik. Ma’lumki, amaliyotda shartli voqealarning yakuniy natijasi, foyda yoki zarar, kelajakda bir yoki bir nechta noaniq hodisalar bo‘lishi yoki bo‘lmasligidan keyingina tasdiqlanishi mumkin bo‘ladi. Bu ularning ehtimolli yoki ehtimolli emasligidan kelib chiqadi. Agar shartli voqealarning kelgusida yuz berish ehtimoli mavjud bo‘lsa, ehtimolli deyiladi. Aksincha, kelgusi voqealarni yuz berishi yoki yuz bermasligi ehtimoldan uzoq bo‘lsa, unda ehtimolli emasligini bildiradi. Quyidagi jadvalda shartli voqealarni xalqaro standartlarda yoritish ko‘rsatib berilgan (2-jadval).

2-jadval

Shartli voqealarning moliyaviy hisobotlarda aks ettirilishi

Shartli voqeani sodir bo‘lish ehtimolligi	Aniqlanishi mumkin bo‘lgan summa	Aniqlanishi mumkin bo‘lmagan summa
Ehtimolli	Shartli zarar	
	Zarar hisobga olinadi va majburiyatlar hisobotlarda aks ettiriladi	Zarar ham, majburiyat ham hisobga olinmaydi, hisobotlarga tushuntirish xatlarida aks ettiriladi
Ehtimolli emas	Hisobga olish ham, izoh ham talab etilmaydi, biroq tushuntirish xatlarda izoh berish ma’qullanadi	
Ehtimolli	Shartli foyda	
	Juda g‘ayriodatiy vaziyatlardan tashqari hisobga olinmaydi, biroq tushuntirish xatlarida yoritish talab etiladi	Tushuntirish xatlarida yoritilishi talab etiladi. Bu yangilash xulosalarni qilishni oldini olish uchun amalga oshiriladi.
Ehtimolli emas	Yoritish tavsiya qilinmaydi	

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tishni jadallashtirish orqali xorijiy investorlarni zarur axborot muhiti bilan ta’minlash va xalqaro moliya bozorlariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish, shuningdek, hisob va audit sohalari mutaxassislarini xalqaro standartlar bo‘yicha

tayyorlash tizimini takomillashtirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi PQ-4611-sonli “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori qabul qilingan. Bunga ko‘ra MHXS sohasida mutaxassislarni tayyorlash bo‘yicha jahonning muvaffaqiyatli tajribalarini ommalashtirish, shu jumladan buxgalteriya hisobi va audit sohasida qayta tayyorlash va malaka oshirish bo‘yicha nodavlat ta’lim tashkilotlarini hamda sohaga oid oliy ta’lim muassasalarining o‘quv dasturlarini bosqichma-bosqich xalqaro akkreditatsiyadan o‘tkazish yuzasidan buxgalteriya hisobi sohasidagi xalqaro tashkilotlar (Sertifikatlangan diplomli buxgalterlar xalqaro assotsiatsiyasi (Association of Chartered Certified Accountants — ASSA) va boshqalar) bilan o‘zaro hamkorlikni kengaytirish masalari nazarda tutilgan [2]. Bu sohadagi mutaxassislarni tayyorlash dastlabki maqsadlardan biri bo‘lib bunga ko‘ra har bir universitet, institut hamda boshqa ta’lim muassasalarida “Xalqaro bugalteriya auditi” deb nomlangan maxsus yo‘nalishni ochish, shuningdek, 4 yil davomida xalqaro talablarga mos F1, F2, F3, F4, F5, F6, F7, F8, F9, P1, P2, P3, P4 sertifikatlari bo‘yicha o‘quv tizimini yo‘lga qo‘yish oqali ta’lim dargohini bitirguncha tayyor va yetuk kadr yetishtirib chiqarish - O‘zbekiston Milliy bugalteriya tizimini xalqaro tizimga o‘tishida asosiy dastak bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, Buxgalteriya hisobining Milliy standartlari hamda Xalqaro standartlardan biri bo‘lgan IFRS ning bir qancha o‘xshash jihatlari bo‘lishiga qaramasdan, ular birbiridan farq qiladi. IFRS keng qo‘lamli standart bo‘lib, u xalqaro bozorga to‘g‘ridan-to‘g‘ri kirib borish, tashqi savdo aloqalarni yaxshilash, kompaniyalarning moliyaviy holatini to‘g‘ri tahlil qilish bilan birgalikda ma’lumotning ishonchliligini ta’minlash va ko‘proq investorlarni jalb qilish imkoniyatini beradi. Hozirda Xalqaro standartni qo‘llash uchun kuchli mutaxassislarni yetishtirish asosiy masalalardan biri hisoblanadi. Bu Milliy Buxgalteriya tizimidan Xalqaro standart tizimiga o‘tishda ayni muddao bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/>
2. <https://lex.uz/ru/docs/-4746047>

УДК: 336.02

**ЎЗБЕКИСТОНДА ДАРОМАДЛАРГА ОИД СИЁСАТ ВА МАКРОИҚТИСОДИЙ
БАРҚАРОРЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ МАСАЛАЛАРИ**

**ВОПРОСЫ ПОЛИТИКИ ДОХОДОВ И МАКРОЭКОНОМИЧЕСКОЙ
СТАБИЛЬНОСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ**

INCOME POLICY AND MACROECONOMIC STABILITY ISSUES IN UZBEKISTAN

Ҳасанова Нигора Хасан қизи

Ўзбекистон миллий университети иқтисодиёт назарияси кафедраси таянч докторанти

Аннотация

Мақолада мамлакатимизнинг мустақиллик йилларидаги иқтисодий ҳолати, макроиқтисодий барқарорлик даражаси, ва унга таъсир қилувчи омиллар ёритилган. Мавзуга оид маълумотлар график ва жадваллар орқали келтирилган ва таҳлил қилинган. Таҳлиллардан келиб чиқиб Ўзбекистонда иқтисодий ўсиш ва аҳоли даромадларининг динамикаси йиллар бўйича қиёсланган.

Калит сўзлар: макроиқтисодий кўрсаткич, иқтисодий ўсиш, Ялпи ички маҳсулот, даромад, саноат, хизматлар соҳаси, қишлоқ хўжалиги.

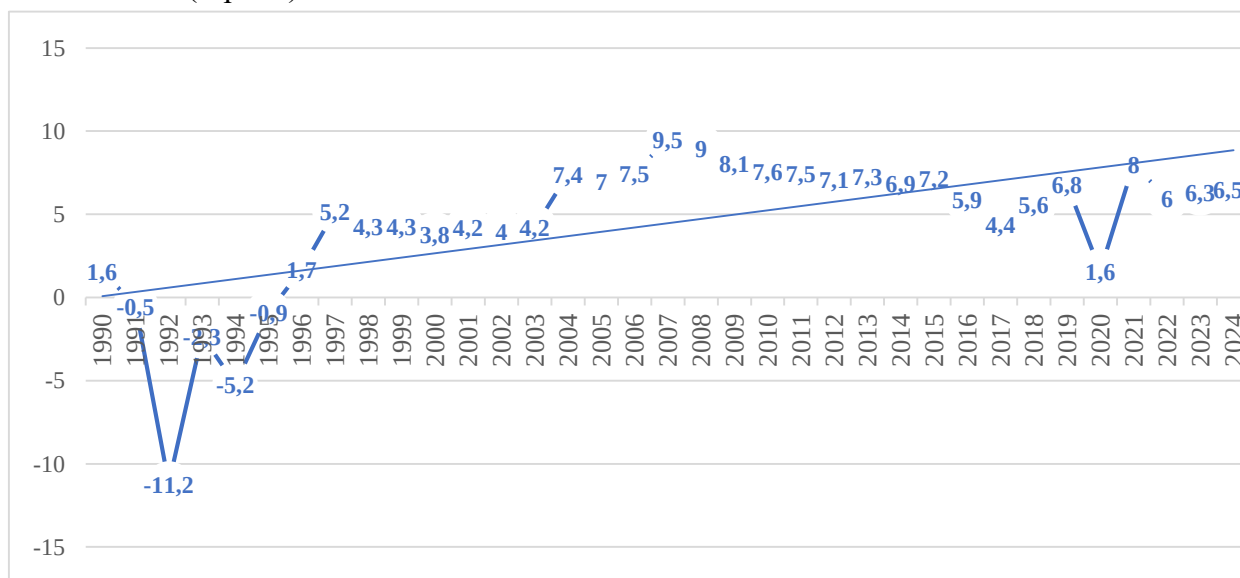
В статье рассматривается экономическое положение нашей страны за годы независимости, уровень макроэкономической стабильности и факторы, на нее влияющие. Данные по теме представлены и проанализированы с помощью графиков и таблиц. На основе анализа проведено сравнение динамики экономического роста и доходов населения Узбекистана по годам.

Ключевые слова: макроэкономический показатель, экономический рост, ВВП, доход, промышленность, сфера услуг, сельское хозяйство.

The article discusses the economic situation of our country during the years of independence, the level of macroeconomic stability, and the factors affecting it. The data on the topic are presented and analyzed in graphs and tables. Based on the analysis, the dynamics of economic growth and population incomes in Uzbekistan are compared by year.

Key words: macroeconomic indicator, economic growth, GDP, income, industry, service sector, agriculture.

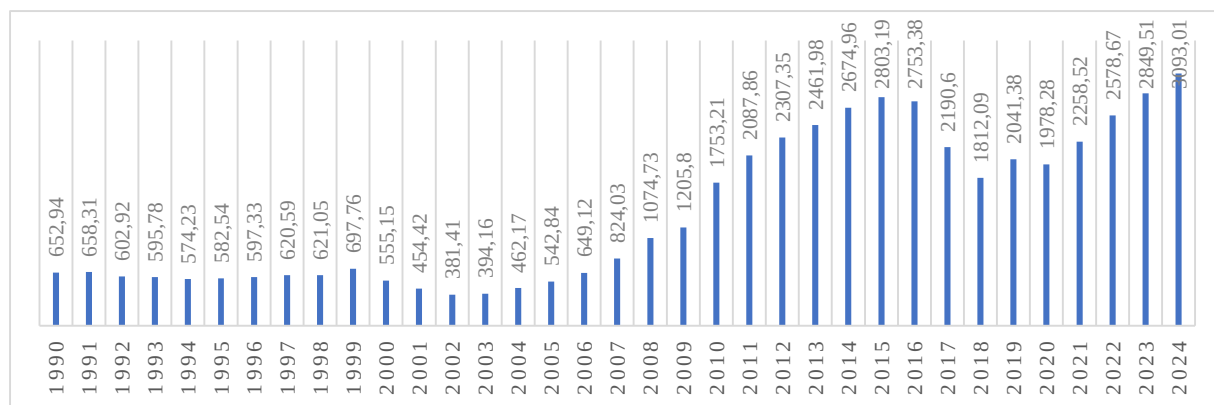
Дунёдаги глобал муаммолар ва макроиктисодий беқарорликларга қарамай, Ўзбекистонда иқтисодий ўсиш кузатилмоқда. 1990 йилларнинг ўрталаридан бошлаб иқтисодиётни либераллаштириш ва ишбилармонлик муҳитини яхшилашга қаратилган иқтисодий ислохотлар бошланган. Ўзбекистонда олиб борилган ислохотларнинг туб мақсади аввало, мамлакат иқтисодиётини ривожлантириш орқали аҳолининг турмуш даражасини яхшилаш эди. (1-расм).

1-расм. 1990-2024 йилларда Ўзбекистонда ЯИМ ўсиши % [1]

Ушбу графикка кўра, 1990 йилда ЯИМ ўсиш суръати 1,6 фоизни ташкил қилган бўлса, 1995 йилда -0,9 фоизга пасайган, 2000 йилда 3,8 фоиз, 2005 йилда 7 фоиз, 2010 йилда 6,7 фоиз, 2015 йилда 7,2 фоиз, 2020 йилда пандемия оқибатида 1,6 фоизга пасайиб, 2021 йилдан 8 фоизга, 2022 йилда 6 фоиз, 2023 йилда 6,3 фоиз ва 2024 йилда 6,5 фоизгача кўтарилган.

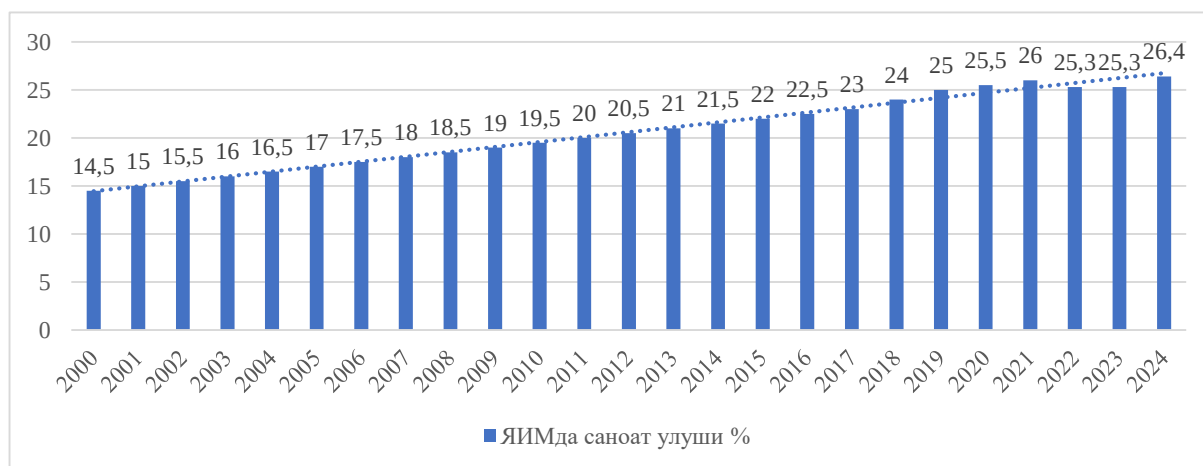
Давлат мулкани хусусийлаштириш, бозор иқтисодиёти қонунлари бўйича Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиш орқали минглаб янги иш ўринлари яратилиб, ишсизлик даражаси қисқарди. Бу жараён иш билан таъминланган аҳолининг яшаш шароити яхшиланишига хизмат қилди. Мос равишда мамлакатда ЯИМ ва унинг аҳоли жон бошига тақсмоти ошиб борди ва бу тенденция жорий давргача давом этиб келмоқда (2-расм).

2-расм. 1990-2024 йилларда Ўзбекистонда аҳоли жон бошига ЯИМ ҳажми (минг АҚШ долларларида) [2]

Расмда келтирилган маълумотларга кўра, 1990 йилда аҳоли жон бошига ЯИМ ҳажми 652,94 АҚШ долларига тенг бўлган, 2024 йилда 3093 АҚШ долларини ташкил қилди.

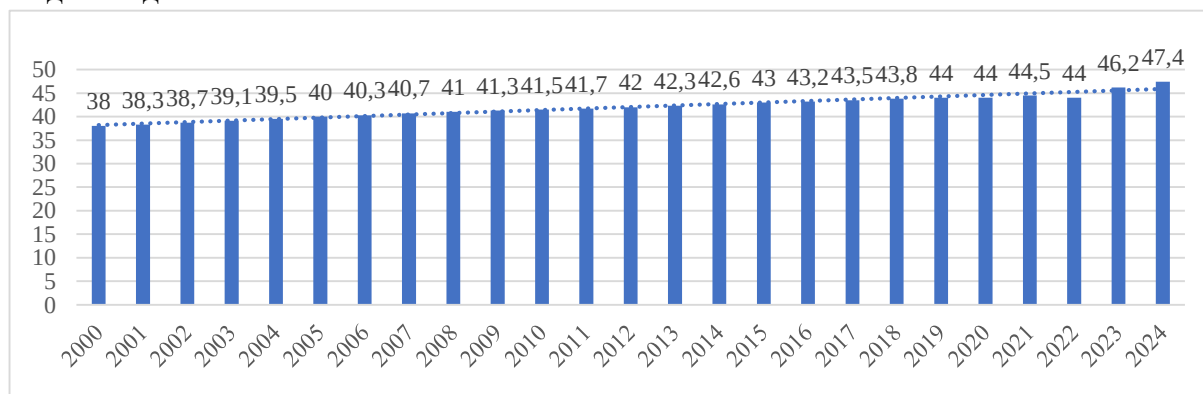
Мамлакат иқтисодиётида саноат ҳажми 2000 йилда ЯИМ таркибида 14,5 фоизни, 2024 йилга келиб, 26,4 фоизни ташкил қилди.

3-расм. 2000-2024 йилларда ЯИМ таркибида саноатнинг улуши % [3]

Расмга кўра, 2000-2024 йиллар давомида ишлаб чиқариш ҳажми 629,2 триллион сўм, ўртача саноат маҳсулоти киши бошига 16,97 миллион сўмни ташкил этди.

2024 йилда хизматлар соҳаси ЯИМнинг 47.4%ини ташкил этди, бу 2023 йилдаги 46.2%дан ошди.

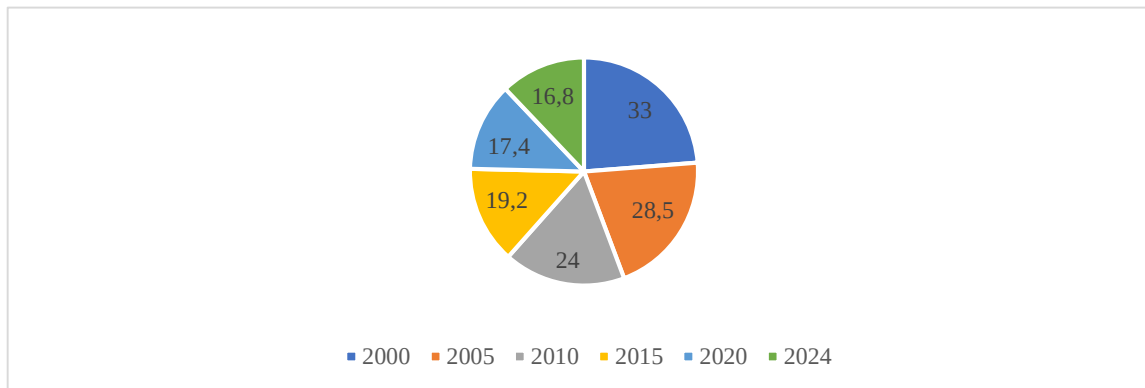

4-расм. 2000-2024 йилларда Ўзбекистонда ЯИМ таркибида хизматлар соҳасининг улуши % [3]

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 5-son 2025 yil

Хизматлар соҳаси 2024 йилда 7.7%га ўсди, бу мамлакат иқтисодиётининг умумий 6.5% ўсишидан юқори. Ишлаб чиқариш, савдо, меҳмонхона ва овқатланиш хизматлари, ахборот ва коммуникация хизматлари хизматлар соҳасининг ўсишига катта ҳисса қўшди.

Қишлоқ хўжалигида дастлабки маълумотларга кўра, 2024 йилда қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги маҳсулот (хизмат)ларининг умумий ҳажми 467 041,5 млрд сўмни ташкил қилди.

5-расм. 2000-2024 йилларда ЯИМ таркибида қишлоқ хўжалигининг улуши % [4]

2025 йил қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалигида фаолият кўрсатаётган корхона ва ташкилотлар (фермер ва деҳқон хўжаликларидан ташқари) сони – 30 952 бирликни, шундан деҳқончилик ва чорвачилик, овчилик ва ушбу соҳаларда кўрсатилган хизматларда – 28 109 бирликни, ўрмон хўжалигида – 228 бирликни ҳамда балиқчилик хўжалигида – 2 615 бирликни ташкил этди. Ўзбекистон аҳолисининг реал даромадлари ўсиш суръатларини таҳлил қилиш натижасида: 2000–2008 йилларда барқарор ўсиш, 2020 йилда пасайиш (пандемия таъсири) 2021 ва 2022 йилларда эса сезиларли ўсиш, 2023 йилда пасайиш ва 2024 йилда яна юқори ўсиш ҳолатлари қайд этилган (6-расм).

6-расм. 2000-2024 йилларда аҳолининг реал даромадларининг ўсиш суръати % [5]

Графикка кўра, 2000-2008 йилларда бир хил ўсиш суръати, 2009 йилдан 2019 йилгача аҳолининг реал даромадлари пасайиб борган, 2020 йилги пандемия натижасида бу кўрсаткич энг паст даражага тушган. 2021 йилда эса ўтган йилга нисбатан 8 фоиз жуда юқори дараржада ўсиш кузатилган. 2022 йилда ҳам ўсиш ҳолати кузатилиб, 2023 йилда аҳолининг реал даромадлари 2,4%га етди, бу 2022 йилдаги 7,3%га нисбатан анча паст кўрсаткичдир. 2024 йилда реал даромадлар ўсиши 8,1%ни ташкил этди, бу эса 2023 йилга нисбатан яхшиланишни кўрсатади. 2024 йилда аҳоли жон бошига умумий даромадлар 24,1 миллион сўмни ташкил этди, бу 2023 йилдаги 20 миллион сўмга, 16,1%га кўпдир.

Хулоса қилиб айтсак, Ўзбекистон мустақилликка эришгандан кейинги йиллар давомида олиб борилган ислохотлар натижасида иқтисодий ўсиш тенденциясига эга бўлиб келмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Вахобов А.В., Очилов Н.Х. Иқтисодий назария. – Т.: Ўзбекистон, 2021.
2. Болтаев Т. Ўзбекистон иқтисодиётини бозор муносабатларига ўтказишнинг назарий асослари. – Т.: Иқтисод, 2015.
3. Махмудов А.Ш., Ҳамраев Ш.Ш. Макроиқтисодиёт: назария ва амалиёт. – Т.: Иқтисодиёт, 2020.
4. Назаров Б.Қ. Иқтисодий ўсиш ва унинг сифат кўрсаткичлари. – Т.: Молия, 2022.
5. Хасанова Н.Х. Ўзбекистонда аҳоли даромадлари ва иқтисодий ўсиш омиллари таҳлили. // Иқтисодий таҳлил ва илмий тадқиқотлар журнали, 2023, №4.
6. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. Ўзбекистонда ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичлар бўйича йиллик статистик тўпламлар. – www.stat.uz
7. Халқаро Валюта Жамғармаси (IMF). Uzbekistan: Selected Issues and Statistical Appendix. – www.imf.org
8. Жаҳон банки. Uzbekistan Economic Update Reports. – www.worldbank.org

UDK:330.5

**O‘ZBEKISTONDA BARQAROR RIVOJLANISHGA ERISHISHDA YASHIL
IQTISODIYOTNING AHAMIYATI VA STRATEGIK ROLI**

**ЗНАЧЕНИЕ И СТРАТЕГИЧЕСКАЯ РОЛЬ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ В
ДОСТИЖЕНИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ**

**SIGNIFICANCE AND STRATEGIC ROLE OF GREEN ECONOMY IN ACHIEVING
SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN**

Choriev Makhmayokub UBS, Iqtisodiyot kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Yashil iqtisodiyot — barqaror rivojlanishni ta’minlashga qaratilgan, ekologik xavfsizlik va resurslardan oqilona foydalanishga asoslangan iqtisodiy modeldir. Bu yo‘nalish qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish, uglerod chiqindilarini kamaytirish hamda energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etishni o‘z ichiga oladi. O‘zbekiston Respublikasi ham yashil iqtisodiyotni rivojlantirishni davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilagan. Mazkur maqolada qayta tiklanuvchi energiya manbalarining iqtisodiy samaradorligi, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo‘yicha xalqaro tajribalar asosida tahlil yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, innovatsiyalar, ekologik samaradorlik, energiya tejamkorlik, uglerod emissiyasi, davlat-xususiy hamkorlik.

Зелёная экономика - экономическая модель, направленная на обеспечение устойчивого развития, основанная на экологической безопасности и рациональном использовании ресурсов. Данное направление включает в себя использование возобновляемых источников энергии, сокращение выбросов углерода и внедрение энерго-эффективных технологий. Республика Узбекистан также определила развитие зеленой экономики как один из приоритетов государственной политики. В статье анализируется экономическая эффективность возобновляемых источников энергии, существующие проблемы и международный опыт их преодоления.

Ключевые слова: Зеленая экономика, устойчивое развитие, инновации, эко-эффективность, энерго-эффективность, выбросы углерода, государственно-частное партнерство.

Green economy is an economic model aimed at ensuring sustainable development based on environmental safety and rational use of resources. This area includes the use of renewable energy sources, reducing carbon emissions and introducing energy-efficient technologies. The Republic of Uzbekistan has also defined the development of a green economy as one of the priorities of state policy. The article analyzes the economic efficiency of renewable energy sources, existing problems and international experience in overcoming them.

Keywords: Green economy, sustainable development, innovation, eco-efficiency, energy efficiency, carbon emissions, public-private partnership.

So‘nggi yillarda global miqyosda ekologik barqarorlik va iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashishda yashil iqtisodiyot konsepsiyasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, ushbu konsepsiyaning asosiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan (quyosh, shamol, biomassa, geotermal va boshqalar) foydalanish masalasi xalqaro siyosiy va iqtisodiy kun tartibining markaziy mavzularidan biriga aylangan[14]. Biroq, yashil energetikaning rivojlanish sur‘atlariga qaramay, hali-hanuz global energiya tizimida fosil yoqilg‘ilarning (neft, gaz, ko‘mir) ustunligi saqlanib qolmoqda [13]. Xususan, Xalqaro energetika agentligi (IEA)ning 2024-yilgi hisobotiga ko‘ra, 2050-yilga borib qayta tiklanuvchi energiya quvvatlari uch baravarga ortishiga qaramay, global energiya balansida fosil yoqilg‘ilarning ulushi 55% atrofida saqlanib qolishi kutilmoqda [8].

Raqamlar buni yaqqol tasdiqlaydi: 2050-yilga kelib, energiya iste’molida neftning ulushi 24%, gazning ulushi 21%, ko‘mirning ulushi esa 13% ni tashkil etishi prognoz qilinmoqda [13]. Shu bilan birga, qayta tiklanuvchi energiyaning iqtisodiy samaradorligi borasidagi savollar hali to‘liq ijobiy javob topmagan. Masalan, energiya oqimining zichligi bo‘yicha quyidagi tafovutlar mavjud [10]: 1000 mil (1600 km) masofaga \$1 evaziga quvur orqali 4,4 Mvt·soat neft energiyasi yetkazilishi mumkin bo‘lsa, bu ko‘rsatkich tabiiy gaz uchun 1,2 Mvt·soat, vodorod uchun esa atigi 0,2 Mvt·soatni tashkil etadi. Bundan tashqari, dizel yoqilg‘isining energiya zichligi vodoroddan 30 baravar, tabiiy gaz esa shamol va quyosh energiyasidan mos ravishda 270 va 70 baravar yuqori ko‘rsatkichga ega [10].

Shuningdek, qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o‘tish faqat texnologik yoki iqtisodiy omillar bilan emas, balki rivojlangan davlatlar tomonidan ilgari surilayotgan ekologik siyosat va xalqaro majburiyatlar bilan ham bog‘liq [12]. Biroq, bu yo‘nalishdagi jarayonlar ayrim hollarda tabiiy evolyutsiya emas, balki davlat siyosati orqali sun‘iy ravishda tezlashtirilayotgan harakatlar sifatida namoyon bo‘lmoqda. Bu esa rivojlanayotgan mamlakatlar uchun energetik xavfsizlik va iqtisodiy izchillik borasida jiddiy xatarlar tug‘diradi.

Ushbu tadqiqotda asosiy metod sifatida tahliliy yondashuv qo‘llanildi. Bu yondashuv orqali yashil iqtisodiyotning nazariy asoslari, xalqaro tajribalar, va O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan siyosiy va institutsional islohotlar tizimli ravishda o‘rganildi. Tahlil davomida sifatli ma’lumotlar asosida mavjud tendensiyalar, strategiyalar va ularning iqtisodiy ta’siri chuqur tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida BMT, Jahon banki, OECD, va Xalqaro energetika agentligi (IEA) tomonidan e’lon qilingan hisobotlar asosida turli mamlakatlarning yashil iqtisodiyot sohasidagi tajribalari chuqur o‘rganildi. Bu manbalar xalqaro miqyosdagi holatni baholashga yordam berdi va O‘zbekiston tajribasini shu kontekstda tahlil qilish imkonini yaratdi. Xususan, Yevropa Ittifoqi, AQSh va Xitoyning yashil iqtisodiyotga o‘tishdagi siyosati, texnologik yechimlari hamda moliyaviy mexanizmlari o‘rganildi.

Mahalliy kontekstda O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, Energetika vazirligi va Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi tomonidan taqdim etilgan rasmiy statistik ma’lumotlar asosida tahlillar olib borildi. Ushbu ma’lumotlar yordamida mamlakatda yashil iqtisodiyotni rivojlantirish jarayonidagi asosiy ko‘rsatkichlar (uglerod emissiyasi, qayta tiklanuvchi energiya ulushi, yashil investitsiyalar hajmi va boshqalar) aniqlab chiqildi. Bundan

tashqari, normativ-huquqiy bazaning tahlili ham tahliliy metod doirasida olib borildi. 2023-yilda qabul qilingan “Yashil iqtisodiyot to‘g‘risida”gi Prezident farmoni [1] va “2023–2030 yillarda O‘zbekistonda yashil rivojlanish strategiyasi” [1] asosiy huquqiy manbalar sifatida tahlil qilindi. Ular orqali davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlari, milliy darajadagi institutsional islohotlar va strategik maqsadlar aniqlashtirildi.

Tahliliy yondashuv tanlanishi ushbu tadqiqotda mavjud ilmiy-nazariy konsepsiyalar bilan real amaliy tajribalarni uyg‘unlashtirish imkonini berdi. Mazkur yondashuvning qo‘llanilishi natijasida yashil iqtisodiyotning O‘zbekistondagi rivojlanish holati chuqur tahlil qilindi va xalqaro tendensiyalar bilan qiyoslab baholandi. Shuningdek, bu metod orqali maqolada ilgari surilgan xulosalar va tavsiyalar nazariy va amaliy jihatdan asoslandi.

Tahliliy natijalarda shuni ta’kidlash lozimki, global miqyosda yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayoni oxirgi o‘n yillikda sezilarli darajada jadallashgan. Jumladan, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida ekologik barqarorlikni ta’minlashga yo‘naltirilgan siyosiy va iqtisodiy chora-tadbirlar natijasida qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ulushi izchil ortib bormoqda. Masalan, 2022-yil yakunlariga ko‘ra, ushbu mintaqada elektr energiyasining qariyb 39 foizi quyosh va shamol manbalaridan olinmoqda [15]. Bu esa, barqaror iqtisodiy modelga o‘tishning real mexanizmlari faol tatbiq etilayotganini ko‘rsatadi.

Tahliliy natijalar shuni ham ko‘rsatadiki, AQShda qabul qilingan "Inflation Reduction Act" [11] ekologik infratuzilmani moliyalashtirishni kengaytirib, 369 milliard dollarlik yashil loyihalarning amalga oshirilishiga zamin yaratgan. Ushbu chora-tadbirlar nafaqat uglerod emissiyalarini kamaytirish, balki yangi ish o‘rinlarini yaratish va texnologik modernizatsiyani jadallashtirish imkonini bergan. Xitoyda esa "yashil inqilob" bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda [9]. Qayta tiklanuvchi energiya bozorida yetakchi o‘rinni egallayotgan ushbu davlatda har yili milliardlab dollar miqdoridagi investitsiyalar ajratilmoqda va energiya samaradorligini oshirishga oid milliy dasturlar kuchaytirilmoqda.

O‘zbekiston bo‘yicha o‘rganilgan tahliliy natijalar quyidagilarni ko‘rsatdi: 2023-yilda qabul qilingan “Yashil iqtisodiyot to‘g‘risida”gi Prezident farmoni va “Yashil rivojlanish strategiyasi – 2030” hujjati milliy miqyosda yashil iqtisodiyotni joriy etish bo‘yicha strategik yo‘nalishlarni belgilab berdi [1]. Rasmiy statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2020–2023-yillar oralig‘ida mamlakatda quyosh va shamol energiyasini rivojlantirishga yo‘naltirilgan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hajmi 2,1 milliard AQSh dollarini tashkil etdi [3]. Tahliliy natijalarga ko‘ra, O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha huquqiy asoslar mustahkamlanib borayotgan bo‘lsa-da, amaliyotda ayrim muammolar saqlanib qolmoqda. Xususan, sanoat korxonalarida energiya samaradorligi ko‘rsatkichlari hanuzgacha past bo‘lib qolmoqda. Bundan tashqari, uglerod izini baholash va monitoring qilish tizimining institutsional jihatdan yetarli darajada shakllanmagani, shuningdek, ekologik ta’lim va yashil madaniyatni shakllantirish borasida keng qamrovli dasturlar yetishmasligi aniqlangan [5].

Bundan kelib chiqib, tahliliy natijalar asosida quyidagicha xulosa qilish mumkin: yashil iqtisodiyot konsepsiyasini to‘liq amalga oshirish uchun nafaqat normativ-huquqiy baza va strategik hujjatlar zarur, balki ularning samarali ijrosini ta’minlovchi moliyaviy, texnologik va institutsional mexanizmlarning izchil rivojlantirilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatmoqdaki, davlat-xususiy sheriklik asosidagi yondashuvlar, yashil obligatsiyalar orqali moliyalashtirish, shuningdek, aholining ekologik savodxonligini oshirish kabi yo‘nalishlar yashil transformatsiyani jadallashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Yana quyidagi jadval orqali O‘zbekistonda Yashil moliyalashtirishga jiddiy qadamlar bo‘layotganligini ko‘rishimiz mumkin [16].

Yashil iqtisodiyot bugungi kunda nafaqat global siyosiy kun tartibining muhim tarkibiy qismiga aylangan, balki har bir davlat uchun strategik tanlovga ham aylanib bormoqda. Ushbu tadqiqotda olingan tahliliy natijalar xalqaro tajriba va O‘zbekiston sharoitini chuqur solishtirish orqali shuni ko‘rsatadiki, yashil iqtisodiyotga o‘tish — bu bir necha yillik strategiyalar va sarmoyalarga asoslangan murakkab, ammo zaruriy jarayon.

Yashil Moliyalashtirish Loyihalari (2023–2027-yillar) [2]

Yo‘nalish	Moliyalashtirish miqdori (mlrd so‘m)	Manba turi	Maqsad
Energiya samaradorligi	15,000	Davlat budjeti	Sanoat korxonalari uchun energiya tejash texnologiyalari
Qayta tiklanadigan energiya	20,000	Tashqi investitsiyalar	Quyosh va shamol energetikasi loyihalari
Ekologik transport	12,000	Xususiy sektor	Elektromobillar uchun infratuzilma yaratish
Atrof-muhitni muhofaza qilish	10,000	G‘aroyib loyihalar jamg‘armasi	O‘rmonzorlarni ko‘paytirish va chiqindilarni qayta ishlash
Suv resurslarini boshqarish	8,000	Davlat va xususiy sheriklik	Sug‘orish tizimlarini modernizatsiya qilish

Ko‘plab mamlakatlarda yashil iqtisodiyotni amalga oshirishda iqtisodiy foyda va ekologik mas‘uliyat uyg‘unlashgani kuzatilmoqda. Masalan, Yevropa Ittifoqida qayta tiklanuvchi energiya manbalariga yo‘naltirilgan siyosatlar nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki ish o‘rinlarini yaratish va innovatsion texnologiyalarni ilgari surish vositasi sifatida ham xizmat qilmoqda. AQShda bu jarayon moliyaviy rag‘batlantirish bilan mustahkamlangan bo‘lsa, Xitoyda esa texnologik yetakchilik va markazlashtirilgan boshqaruv orqali amalga oshirilmoqda. Bu esa, yashil iqtisodiyot modelining har bir mamlakatda o‘ziga xos, kontekstual ko‘rinishlari bo‘lishi kerakligini anglatadi [9].

O‘zbekiston kontekstida esa, so‘nggi yillarda qabul qilingan huquqiy asoslar va strategik hujjatlar muhim siljishlarni boshlab berdi. Prezident Farmoni bilan tasdiqlangan “Yashil iqtisodiyot to‘g‘risida”gi qonun va 2030-yilgacha mo‘ljallangan “Yashil rivojlanish strategiyasi” mamlakatda yashil o‘sishga erishish yo‘lidagi muhim hujjatlar sifatida qaralmoqda [2]. Shu bilan birga, amaliyotdagi ayrim real holatlar — energiya samaradorligi past darajada qolayotgani, ekologik monitoring tizimi zaifligi, aholi orasida yashil madaniyatning sust shakllangani — hali qilinadigan ishlar juda ko‘pligini ko‘rsatadi. Qizig‘i shundaki, ko‘plab rivojlanayotgan mamlakatlar, xuddi O‘zbekiston kabi, yashil iqtisodiyotga o‘tishni iqtisodiy rivojlanish uchun to‘siq sifatida emas, balki imkoniyat deb qaray boshlagan. Biroq, bu imkoniyatdan to‘liq foydalanish uchun faqat davlat siyosati yetarli emas — bunda xususiy sektor ishtiroki, xalqaro moliyaviy institutlarning texnik va moliyaviy ko‘magi, aholi va tadbirkorlarning ekologik ongini oshirish kabi omillar ham muhim rol o‘ynaydi [4].

Shuningdek, yashil iqtisodiyotni amalga oshirishda texnologik tengsizlik muammosi ham mavjud. Rivojlangan davlatlar ilg‘or texnologiyalarga ega bo‘lgan holda, ularni iqtisodiy foyda bilan eksport qilayotgan bir vaqtda, rivojlanayotgan davlatlar bunday texnologiyalarni import qilishga majbur. Shu bois, global adolat mezonlari doirasida “yashil texnologiyalarga ochiqlik” prinsipi faolroq qo‘llanishi kerak. Bu borada BMT, Jahon banki va boshqa xalqaro institutlarning roli muhim [7].

Yana bir dolzarb jihat — yashil iqtisodiyotda inson kapitalining roli. Faol, bilimli, ekologik savodli fuqarolarsiz barqaror iqtisodiy modelga o‘tish deyarli mumkin emas. O‘zbekistonda bu boradagi ilk tashabbuslar — maktab va oliy ta‘lim tizimlarida ekologik fanlarni kiritish, aholi orasida ekologik kampaniyalarni ko‘paytirish — ijobiy bosqich sifatida baholanishi mumkin. Biroq, bu yetarli emas; yashil tafakkur maktabgacha ta‘limdan boshlab, ijtimoiy ongning ajralmas qismiga aylanishi kerak [6].

Xulosa qilib aytganda, bu tadqiqot doirasida olingan tahliliy natijalar shuni ko‘rsatadiki, yashil iqtisodiyotga o‘tish bir yoqlama emas, balki ko‘p qirrali, tizimli va bosqichma-bosqich amalga oshirilishi lozim bo‘lgan jarayondir. Har bir mamlakatning o‘ziga xos sharoitlari, resurs bazasi, siyosiy irodasi va institutsional imkoniyatlari ushbu jarayonning muvaffaqiyatiga bevosita ta‘sir

ko‘rsatadi. Shunday ekan, O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha ilgari surilgan tashabbus va strategiyalarni kuchli monitoring, xalqaro hamkorlik va aholining faol ishtiroki orqali hayotga tatbiq etish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Yashil iqtisodiyotga o‘tish faqat ekologik barqarorlikni ta‘minlash emas, balki iqtisodiy o‘sishni davom ettirish va jamiyatning ijtimoiy farovonligini oshirishning muhim yo‘lidir. Shu jihatdan, O‘zbekistonning yashil iqtisodiyotga o‘tishi, global ekologik muammolarga javob bo‘lish bilan birga, mamlakatning resurslardan samarali foydalanishini va ijtimoiy barqarorligini ta‘minlashga xizmat qiladi. Ushbu o‘tish jarayonida nafaqat davlat, balki xususiy sektor va xalqaro tashkilotlarning hamkorligi juda muhim ekanligini Mamlakatimiz rahbari ham takror ta‘kidlab o‘tgan [4]. Maqolada ta‘kidlab o‘tganimizdek, O‘zbekiston uchun yashil iqtisodiyotga o‘tishning asosiy yo‘nalishlari ekologik toza texnologiyalarni rivojlantirish, energiya samaradorligini oshirish va atrof-muhitni muhofaza qilishni ta‘minlashdan iborat. Shuningdek, bu jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun zaruriy normativ-huquqiy asoslar, innovatsion boshqaruv usullari va sarmoya jalb qilish mexanizmlari ishlab chiqilishi kerak. Shu bilan birga, yashil iqtisodiyotga o‘tishning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun bir nechta takliflarni ilgari surish mumkin. Avvalo, ta‘lim tizimini rivojlantirish va ekologik barqarorlikni ta‘minlash bo‘yicha yoshlarni tarbiyalash muhimdir.

Yashil texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash va qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish uchun investorlarni jalb qilish kerak. Bundan tashqari, xalqaro hamkorlikni mustahkamlash va ilmiy-tadqiqot ishlarini rag‘batlantirish orqali samarali strategiyalar ishlab chiqilishi mumkin. Nihoyat, monitoring va baholash tizimini kuchaytirish orqali ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy natijalar tahlil qilinib, zarur tuzatishlar kiritilishi zarur. Yuqorida keltirib o‘tilgan takliflar O‘zbekistonning yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonini muvaffaqiyatli amalga oshirishga xizmat qiladi deb aytishimiz mukn, shuningdek, ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy farovonlikni bir vaqtning o‘zida ta‘minlashga ham salmoqli yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 4 dekabrda “Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi to‘g‘risida”gi PQ–187-sonli qarori. lex.uz
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 sentabrdagi “2030 yilgacha bo‘lgan energetika sohasini rivojlantirish strategiyasi to‘g‘risida”gi PQ–4477-sonli qarori. lex.uz
3. O‘zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi. O‘zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya manbalarining rivojlanish istiqbollari. Toshkent, 2022.
4. Qodirov, I., Karimov, B. O‘zbekiston iqtisodiyotida yashil energetika rivoji: muammolar va istiqbollar. “Iqtisodiyot va innovatsiyalar” jurnali, 2023, №4.
5. Raxmatov, Z. Yashil iqtisodiyot asoslari va uning O‘zbekistondagi amaliyoti. Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
6. UNDP Uzbekistan. Towards Green Growth: Policy Framework for Uzbekistan. Tashkent: UNDP, 2021.
7. O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi. Raqamli va yashil iqtisodiyot bo‘yicha konseptual yondashuvlar, Toshkent, 2023.
8. International Energy Agency (IEA). World Energy Outlook 2024. Paris: IEA, 2024.
9. Sechin, I. Global Energy Transition and Energy Security. Verona Eurasian Economic Forum, 2024.
10. Yakov & Partners. Global Energy Trends to 2050. Analytical Report, 2023.
11. Suverov, S. Investment Strategy in the Era of Energy Shift. Aricapital Research, 2024.
12. United Nations. COP28 Climate Conference Final Report. Dubai: UNFCCC, 2023.
13. OPEC. World Oil Outlook 2023. Vienna: OPEC Secretariat, 2023.
14. World Bank. Green Growth and Sustainable Development. Washington, DC: World Bank Publications, 2022.
15. REN21. Renewables 2024 Global Status Report. Paris: REN21 Secretariat, 2024.
16. Sh.F.Bahromov. Yashil Iqtisodiyotning mohiyati va amal qilish xususiyatlari. “Yangi O‘zbekiston Iqtisodiyoti” Jurnali.2024-Yil, 9-Son

**NAMANGAN VILOYATI QURILISH MATERIALLARI SANOATINING
RIVOJLANISHIDA INVESTITSİYALARINING ROLI**

**РОЛЬ ИНВЕСТИЦИЙ В РАЗВИТИИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ СТРОИТЕЛЬНЫХ
МАТЕРИАЛОВ НАМАНГАНСКОЙ ОБЛАСТИ**

**THE ROLE OF INVESTMENTS IN THE DEVELOPMENT OF THE BUILDING
MATERIALS INDUSTRY OF NAMANGAN REGION**

Usubjonov Zaxriddin Vasliddin o‘g‘li

Namangan davlat texnika universiteti “Marketing” kafedrası assistenti, PhD

Annotatsiya

Maqolada mamlakatimizda qurilish materiallari ishlab chiqarishning rivojlanishi, eksport va import ko‘rsatkichlari tahlil etilgan. Qurilish materiallari sanoatini rivojlantirishda sohaga jalb qilinayotgan investitsiyalar o‘rganilgan. Qurilish materiallari sanoatini rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar. Investisiya, eksport, import, mahalliyashtirish, energiya tejamkor mahsulotlar.

В статье анализируется развитие производства строительных материалов в нашей стране за последние годы, а также показатели экспорта и импорта. Изучены инвестиции, привлекаемые в отрасль в целях развития промышленности строительных материалов. Разработаны рекомендации по развитию промышленности строительных материалов.

Ключевые слова. Инвестиции, экспорт, импорт, локализация, энергоэффективная продукция.

The article analyzes the development of construction materials production in our country in recent years, export and import indicators. Investments attracted to the sector in the development of the construction materials industry are studied. Recommendations for the development of the construction materials industry are developed.

Keywords: Investment, export, import, localization, energy-efficient products.

Qurilish materiallari sanoati har qanday mamlakat iqtisodiy rivojlanishining infratuzilmaviy asosidir. Yurtimizda oxirgi yillarda urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi, yangi turar-joy massivlarining qurilishi, sanoat hududlarining kengayishi bu sohani rivojlantirishni talab qilmoqda. Bunda investitsiyalarning ahamiyati alohida o‘rin tutadi. Davlat va xususiy sektor hamkorligida yangi quvvatlarning ishga tushirilishi, ishlab chiqarish samaradorligining oshirilishi, ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarish bo‘yicha loyihalar moliyalashtirilmoqda.

So‘nggi yillarda mamlakatimiz sanoat salohiyatini mustahkamlash va hududlarni kompleks rivojlantirish, shahar va viloyatlarda yangi ishlab chiqarishlarni tashkil etish hisobiga aholini ish bilan band qilishni kengaytirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar qabul qilindi va amalga oshirildi. Investitsiya va infratuzilma loyihalarini amalga oshirishda davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish, bozor munosabatlarini keng joriy etish hamda ilg‘or xalqaro tajribaga asoslangan marketing tadqiqotlari olib borishni tashkil qilish qurilish materiallari ishlab chiqarishni samarali amalga oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Mamlakatimizda qurilish materiallari ishlab chiqarish, yirik investitsiya loyihalarini amalga oshirish, eksport va mahalliyashtirish dasturi bo‘yicha ko‘rsatkichlar o‘sib bormoqda. Hozirgi kunda nafaqat mahalliy balki jahon bozorida ham mamlakatimizda ishlab chiqarilgan qurilish materiallariga bo‘lgan talab ortmoqda. Shu bilan birga yangi turdagi qurilish materiallarini ishlab chiqarish ham o‘zlashtirilmoqda. Bugungi kunda O‘zbekiston qurilish materiallar sanoati iqtisodiyotimizning asosiy

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 5-son 2025 yil

drayverlaridan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” gi farmoni bilan tasdiqlangan “Taraqqiyot strategiyasining” 26-maqsadi: mamlakatda investitsiya muhitini yanada yaxshilash va uning jozibadorligini oshirish, kelgusi besh yilda 120 milliard dollar, jumladan 70 milliard dollar xorijiy investisiyalarni jalb etish choralari ko‘rish etib belgilangan. Unga ko‘ra quyidagi vazifalar amalga oshirish belgilab olingan:

- ✓ Investitsiyalardan samarali foydalanish hamda eksport hajmlarini oshirish bo‘yicha, “pastdan-yuqoriga” tamoyili asosida, yangi tizimni yo‘lga qo‘yish;
- ✓ 2026 yilgacha xorijiy va mahalliy investisiyalarni jalb etish strategiyasini amalga oshirish;
- ✓ Davlat-xususiy sheriklik asosida energetika, transport, sog‘liqni saqlash, ta‘lim, ekologiya, kommunal xizmatlar, suv xo‘jaligi va boshqa sohalariga 14 milliard dollar investitsiya jalb etish va boshqa vazifalar belgilangan.

Qurilish materiallari sanoati har qanday iqtisodiy tizimning infratuzilmaviy poydevorini tashkil etadi. Aholi sonining o‘sishi, urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi, ishlab chiqarish infratuzilmasining kengaytirilishi bilan bir qatorda qurilish materiallariga bo‘lgan talab ham ortib bormoqda. Zamonaviy qurilish materiallari texnologik jihatdan rivojlangan, ekologik toza, iqtisodiy samarali bo‘lishi talab qilinadi. Bu talablarni qondirish uchun esa korxonalarni modernizatsiya qilish, yangi ishlab chiqarish quvvatlarini ishga tushirish va texnologik yangiliklarni joriy etish zarur. Bu jarayonlarning barchasi esa investitsiya faolligi bilan chambarchas bog‘liq.

Davlat tashqi savdo siyosatining eng muhim jihatlaridan biri - bu mamlakat iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish bo‘yicha olib borilayotgan siyosat hisoblanadi. O‘zbekistonda investitsiya loyihalarini amalga oshirish uchun keng ko‘lamli soliq imtiyozlari tizimi yaratilgan va shuningdek, xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar faoliyatini rag‘batlantiruvchi bir qator chora-tadbirlar ishlab chiqilgan. Keyingi yillarda mahalliy qurilish materiallari ishlab chiqaruvchilarning eksport qilinayotgan mahsulotini sertifikatlashtirish bo‘yicha xarajatlari O‘zbekiston Respublikasi investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligining eksportni rivojlantirish agentligi tomonidan qoplanishi kabi imtiyozlar joriy etildi.

Qurilish materiallari sanoatida investitsiyalar quyidagi shakllarda amalga oshiriladi:

- ✓ To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar – chet el kompaniyalari tomonidan mahalliy ishlab chiqarishga kapital qo‘yilishi.
- ✓ Davlat investitsiyalari – byudjetdan ajratiladigan mablag‘lar orqali yirik loyihalarni moliyalashtirish.
- ✓ Tijorat banklari kreditlari – ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish uchun beriladigan imtiyozli kreditlar.
- ✓ Xususiy sarmoyalar – mahalliy tadbirkorlar tomonidan qo‘shilgan mablag‘lar.
- ✓ Davlat-xususiy sheriklik – davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlik asosidagi loyihalar.

1-jadval

Iqtisodiy faoliyat turi bo‘yicha asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar tahlili

mlrd.so‘m

Ko‘rsatkichlar/ yillar	Hudud	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar jami	O‘zbekiston	51232	72155,2	124231	195927	210195,1	239553
	Namangan	2824,5	3586,7	8158,1	12084,9	12007,2	12982
Qurilish	O‘zbekiston	932,1	1427,7	2550,6	7225,5	10105,4	18214,5

Tahlil qilinayotgan davr oralig‘ida mamlakatimizda asosiy kapitalga kiritilgan investisiyalar hajmi o‘shir sur‘atlariga ega bo‘lgan. 2016-2021 yillarda O‘zbekistonda asosiy kapitalga kiritilgan investisiyalar hajmi 4,7 baravarga o‘sgan bo‘lsa, Namangan viloyatida esa 4,6 baravarni tashkil etgan.

Qurilishga kiritilgan investitsiyalar esa O‘zbekiston bo‘yicha 19,6 baravarga o‘shishni tashkil etgan bo‘lsa, Namangan viloyatida bu ko‘rsatkich 9,7 baravarni tashkil etgan. Namangan viloyatida 2022-yilda qurilish materiallari sanoatida faoliyat yuritayotgan korxonalar soni 1365 tani tashkil etgan va ular tomonidan 797,9 mlrd.so‘mlik mahsulot ishlab chiqarilgan.

So‘nggi yillarda Namangan viloyatda qurilish materiallari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan yirik korxonalar ishga tushurildi. Jumladan, “Pop tsement” MCHJ tomonidan yiliga 300 ming tonna sifatli sement ishlab chiqariladi. Loyiha umumiy qiymati 27,8 mln dollar bo‘lib, 21 mln dollar xorijiy investitsiya jalb qilingan. “Namangan sement” MCHJ yillik quvvati 1 mln 100 ming tonna sement ishlab chiqaradi. Loyiha umumiy qiymati 49 mln dollar ni tashkil etdi. “Factory Cement” MCHJ tomonidan sifatli sement ishlab chiqarish yo‘lga qo‘yildi, loyiha umumiy qiymati 19,9 mln dollar bo‘lib, 9,9 mln dollar xorijiy investitsiya jalb etilgan. “Oydin Mega Glass” MCHJ tomonidan oyna va shisha mahsulotlari ishlab chiqarish, “Eco basalt” MCHJ tomonidan bazalt toshini qayta ishlash yo‘lga qo‘yildi. Yuqoridagi korxonalar Namangan viloyati sanoatida katta o‘rin egallamoqda, kelgusi yillarda viloyatning 4 ta tumani qurilish materiallari ishlab chiqarishga ixtisoslashtirilmoqda va unda pardozbop toshlab ishlab chiqarish rivojlanishi kutilmoqda. Oxirgi yillarda mamlakatimizda investitsiya muhiti yanada yaxshilandi. Bu boradagi qonunchilik yangilanib, investorlar uchun huquqiy kafolatlar mustahkamlandi. Buning natijasida barcha sohalarda xorijiy investorlar ishtirokidagi korxonalar soni oshdi. Xususan, qurilish materiallari sanoatida xorijiy investorlarni keng jalb qilish orqali yirik investitsiya loyihalarini amalga oshirish bo‘yicha bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, O‘zbekiston qurilish materiallari sanoati korxonalari uyushmasi tomonidan 2017-2019 yillarda Davlat investitsiya dasturlariga asosan qurilish materiallarini ishlab chiqarishga qaratilgan umumiy qiymati 238,5 mln.dollar bo‘lgan 18 ta yirik investitsion loyihalar ishga tushirildi va buning natijasida 2198 ta yangi ish o‘rinlari yaratildi. Shundan, 2019 yilda umumiy qiymati 102,7 mln.dollar bo‘lgan 8 ta yirik investitsion loyihalar ishga tushirildi va 1143 ta yangi ish o‘rinlari yaratildi. Bundan tashqari, mahalliy hokimliklar bilan birgalikda, hududlarni ijtimoiy iqtisodiy rivojlantirish dasturlariga asosan o‘tgan 2019 yilda umumiy qiymati 5,8 trln. so‘mlik jami 626 ta loyihalar ishga tushirildi va 11 240 ta yangi ish o‘rinlari yaratildi.

Mamlakatimizda 2023 yilda qurilish materiallari sohasida jami 2,1 mlrd dollarlik investisiyalar o‘zlashtirildi. Shundan 1,3 mlrd dollarlik xorijiy investisiyalar va kreditlar hisoblanadi. Sohada 2023-yil qurilish materiallari eksport hajmi 645 mln dollarga yetkazildi va o‘shish 105,5 foizni tashkil etdi. Mutaxassislar fikriga ko‘ra 2026 yilga borib qurilish materiallarining eksporti 1,084 milliard dollarga yoki 2021 yilga nisbatan 2,5 baravarga oshiriladi. Asosiy turdagi qurilish materiallarining importi 2020 yilga nisbatan 60 foizga kamayib, 2026 yilda 185,6 mln dollarni tashkil etadi. Tarmoqni rivojlantirishga 2 milliard dollarlik investitsiyalar jalb qilinadi. Yangi investitsiya modelini amalga oshirish natijasida 2021-2025 yillarda 4,5 mln metr kub gazobeton bloklari, gipsokarton listlari 85 mln kvadrat metr, temir-beton mahsulotlari 8,6 mln metr, keramogranit 4,5 mln kvadrat metr, tabiiy pardozbop tosh (marmar, granit va boshqa) mahsulotlari – 1,9 mln kvadrat metr kabi yangi ishlab chiqarish quvvatlari yaratiladi. Natijada 19,5 mingta yangi ish o‘rini tashkil etildi. Mahalliy lashtirilgan qurilish materiallari ishlab chiqarish hajmi 2020 yildagidan 1,7 baravarga oshirilib 1,55 trln so‘mga yetkaziladi. 2022-2026 yillarda 7 turdagi yangi innovatsion qurilish materiallarini ishlab chiqarish o‘zlashtiriladi. 2026 yilga borib, Azbozurit ichidan 141 ming tonna asbest saralab olinadi va asbestdan qolgan 940 ming tonna chiqindi sement uchun qo‘shimcha sifatida ishlatiladi. Mahalliy tabiiy va ikkilamchi resurslar asosida yuqori sifatga ega 900 ming tonna klinkerli tsement ishlab chiqariladi. Issiqlik elektr stansiyalarining 69 mln tonna texnogen chiqindilaridan foydalanib, 360 ming tonna yangi innovasion zolobeton bloklari tayyorlanadi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan investisiya loyixalari samaradorligini yanada oshirish va yangi investisiya loyixalarini jalb etishda xar bir xududda investitsiya loyixalari bilan bevosita korxonabay shug‘illanish va ulardagi mavjud muammolarni xal etishga ko‘maklashish markazlari tashkil etish, xududlarda loyixalarni infratuzilma bilan ta'minlash bo‘yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarni yanada kuchaytirish va konsalting firmalari bilan birgalikda xududlarning imkoniyatlarini hisobga olgan holda istiqbolli yangi investisiya loyixalarini izlab borishni tizimli tashkil etish yanada ijobiy natijalar beradi deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni www.lex.uz
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 23 maydagi “Qurilish materiallari sanoatini jadal rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4335-sonli qarori// www.lex.uz
3. O‘zbekiston qurilish materiallari sanoati korxonalari uyushmasi ma'lumotlari uzsm.uz
4. O‘zbekiston Milliy axborot agentligi ma'lumotlari
5. O‘zbekiston Respublikasi prezidenti huzuridagi statistika agentligi ma'lumotlari stat.uz

UDK: 338.486

THE IMPACT OF THE GREEN ECONOMY ON TOURISM

YASIL IQTISODIYOTNING TURIZMGA TA'SIRI

ВЛИЯНИЕ ЗЕЛЕНОЙ ЭКОНОМИКИ НА ТУРИЗМ

Saydumarova D.A. teacher, **Doniyorova M.T.** teacher
University of Business and Science the Department of Economics

Annotation

This article explores the impact of the green economy on the tourism industry amidst growing global environmental challenges such as climate change, biodiversity loss, and pollution. The green economy, emphasizing sustainability, environmental protection, and social equity, is reshaping traditional tourism practices that often have negative ecological consequences. The paper discusses how principles of the green economy promote eco-tourism, green infrastructure, sustainable transportation, and waste reduction. It also highlights the socioeconomic benefits of green tourism, including job creation, community empowerment, and cultural preservation. Through a case study of Costa Rica, the article illustrates successful implementation of sustainable tourism practices. Emerging technologies supporting green tourism and future strategies for integrating sustainability into tourism are also examined. Ultimately, the article advocates for a collaborative, innovative approach to ensure tourism contributes positively to environmental and social well-being.

Key words: Green economy, Sustainable tourism, Eco-tourism, Green infrastructure, Low-carbon transport, Environmental conservation, Social inclusion, Ecological sustainability, Zero-waste strategies, Technological innovation, Green investment

Ushbu maqola yashil iqtisodiyotning turizm sohasiga ta'sirini yoritadi. Global ekologik muammolar, xususan, iqlim o'zgarishi, biologik xilma-xillikning yo'qolishi va ifloslanish sharoitida yashil iqtisodiyot barqarorlik, atrof-muhit muhofazasi va ijtimoiy tenglikni ta'minlovchi model sifatida namoyon bo'lmoqda. Maqolada yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida turizm sohasidagi o'zgarishlar, ekologik sayohat, yashil infratuzilma, barqaror transport va chiqindilarni kamaytirish kabi jihatlar tahlil qilinadi. Shuningdek, yashil turizmning ijtimoiy va iqtisodiy foydalari, jumladan, mahalliy aholi uchun ish o'rinlari yaratish, madaniy merosni saqlash va jamoalarni mustahkamlash masalalari ko'rib chiqiladi. Maqola, shuningdek, Costa Rica misolida yashil turizmning amaliy qo'llanilishi va bu boradagi texnologik innovatsiyalarni ham o'rganadi. Yakunida esa yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida turizmning kelajakdagi istiqbollari va muvaffaqiyatli integratsiyasi muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Yashil iqtisodiyot, Barqaror turizm, Ekoturizm, Yashil infratuzilma, Karbonsiz transport, Atrof-muhitni muhofaza qilish, Ijtimoiy inkluzivlik, Ekologik muvozanat, Chiqindisiz strategiyalar, Texnologik innovatsiyalar, Yashil sarmoya

Данная статья исследует влияние «зелёной экономики» на туристическую отрасль в условиях растущих экологических проблем, таких как изменение климата, утрата биоразнообразия и загрязнение окружающей среды. Зелёная экономика, акцентирующая внимание на устойчивом развитии, охране природы и социальной справедливости, трансформирует традиционные формы туризма, наносящие вред экологии. В статье рассматриваются ключевые направления внедрения принципов зелёной экономики в туризм: развитие экотуризма, экологически чистая инфраструктура, устойчивый транспорт и сокращение отходов. Также подчеркиваются социально-экономические преимущества зелёного туризма — создание рабочих мест, расширение прав и возможностей местных сообществ, сохранение культурного наследия. На примере Коста-Рики анализируется успешный опыт внедрения устойчивого туризма. Также обсуждаются современные технологии, поддерживающие зелёный туризм, и перспективы развития отрасли в соответствии с принципами устойчивости. В заключение подчеркивается необходимость сотрудничества между государством, бизнесом и туристами для обеспечения экологически безопасного и социально ориентированного туризма будущего.

Ключевые слова: Зелёная экономика, Устойчивый туризм, Экотуризм, Экологическая инфраструктура, Низкоуглеродный транспорт, Охрана окружающей среды, Социальная инклюзивность, Экологическая устойчивость, Стратегии нулевых отходов, Технологические инновации, Зелёные инвестиции

In the face of growing environmental challenges such as climate change, biodiversity loss, and pollution, the global economy is undergoing a significant transformation. Central to this transition is the rise of the “green economy”—an economic model that emphasizes sustainability, environmental conservation, and social equity. One of the sectors most affected and potentially transformed by the green economy is “tourism”.

Tourism is a vital part of the global economy, contributing approximately 10% of global GDP and supporting one in ten jobs worldwide. However, it also has a profound environmental footprint. From the carbon emissions associated with transportation to the strain on water and energy resources in popular destinations, traditional tourism practices are often at odds with ecological sustainability. This contradiction has led to a growing movement toward “green or sustainable tourism”, aligned with the principles of the green economy.

This article explores the impact of green economics on tourism by examining how sustainability principles are reshaping the industry, the benefits and challenges of this shift, and the future potential for a harmonious relationship between tourism and environmental stewardship. Understanding the Green Economy. The “green economy” is defined by the United Nations Environment Programme (UNEP) as “an economy that results in improved human well-being and social equity, while significantly reducing environmental risks and ecological scarcities.” Key features include: Low carbon emissions: Reducing dependence on fossil fuels. Efficient use of resources: Minimizing waste and maximizing the use of renewable materials. Social inclusivity: Ensuring that the benefits of growth are shared equitably. Environmental preservation: Protecting natural ecosystems and biodiversity. A green economy is not just an environmental initiative—it is a holistic model for economic development that balances profitability with planetary health and social justice.

The tourism sector, traditionally driven by growth in travel, consumption, and infrastructure, has come under scrutiny for its environmental impacts. For instance: Transportation, especially air travel, contributes significantly to global carbon emissions. Hotel operations often consume large amounts of energy and water. Over-tourism in certain areas leads to habitat destruction, pollution, and cultural erosion. By aligning with green economic principles, tourism can reduce its negative environmental impacts while creating sustainable livelihoods and enhancing visitor experiences.

Key Ways Green Economics Impacts Tourism

1. Promoting Eco-Tourism. Eco-tourism is a direct manifestation of green economics in the tourism sector. It emphasizes responsible travel to natural areas, conserving the environment, and

improving the well-being of local people. Through eco-tourism, travelers can experience pristine landscapes and wildlife while supporting conservation efforts and local communities. Examples include: “Wildlife safaris” in Africa that fund anti-poaching programs. “Rainforest tours” in Costa Rica that support reforestation. “Community-run eco-lodges” in Southeast Asia that employ locals and protect ecosystems. Eco-tourism minimizes environmental footprints and maximizes positive social impact.

2. Green Infrastructure and Design. Green economics promotes sustainable construction and energy efficiency in tourism infrastructure. Many hotels and resorts are now adopting eco-friendly designs that reduce energy and water usage. Features include: “Solar panels and renewable energy sources”, “Greywater recycling systems”, “Energy-efficient lighting and HVAC systems”, “Natural ventilation and green roofs”. By reducing operating costs and environmental impact, these green designs enhance both profitability and sustainability.

3. Sustainable Transport Options. Transportation is one of tourism's largest contributors to greenhouse gas emissions. The green economy advocates for a shift to low-carbon and zero-emission transport modes such as: “Electric vehicles (EVs)” for local travel and tours, “Cycling and walking infrastructure”, “Public transport systems powered by renewable energy”, “Rail-based travel” as a low-carbon alternative to short-haul flights. Tourism operators are also offering carbon offset options and encouraging slower travel styles, such as “slow tourism,” which prioritizes meaningful, immersive experiences over fast-paced itineraries.

4. Waste Reduction and Circular Practices. Waste management is a critical area where green economics influences tourism. Resorts and attractions are implementing “zero-waste strategies”, including: Composting food waste, Reducing single-use plastics, Recycling programs, Upcycling materials for décor and souvenirs. Some destinations are even adopting the “circular economy model”, where resources are reused and repurposed to eliminate waste entirely.

Socioeconomic Benefits of Green Tourism. The green economy is not solely about environmental preservation—it also fosters “social and economic development”, especially in local communities.

1. Job Creation and Economic Inclusion. Green tourism creates “sustainable jobs” in eco-guiding, conservation, organic farming, renewable energy maintenance, and cultural tourism. These jobs are often local and help reduce rural-urban migration. Unlike extractive industries, tourism can provide “long-term employment” “without depleting natural resources.

2. Empowerment of Local Communities. Community-based tourism models supported by green economic principles empower locals to manage and benefit from tourism. This includes: Homestays, Artisan markets, Locally guided tours.

Such models allow profits to stay within the community, improve infrastructure, and increase community pride and cohesion.

3. Cultural Preservation. Green tourism encourages the preservation of local customs, languages, and traditional knowledge. Visitors are often more respectful and engaged when travel is conducted responsibly, which can help “revitalize indigenous practices” and promote intercultural understanding.

Challenges in Implementing Green Economics in Tourism. While the impact of green economics on tourism is largely positive, there are several challenges that complicate the transition.

1. Cost and Investment Barriers. Green infrastructure and practices often require “higher initial investment”, which can deter small businesses and developing nations. Although sustainable practices reduce costs in the long run, the upfront expenses can be prohibitive without government support or international funding.

2. Lack of Awareness and Training. Many tourism operators and travelers are “unaware” of the environmental impact of their activities. There is a pressing need for: Training programs for hospitality staff on green practices. Awareness campaigns for tourists about eco-friendly behavior. Clear standards and certifications for sustainable tourism.

3. Greenwashing Risks. Some businesses falsely market themselves as sustainable—known as “greenwashing”—to capitalize on eco-conscious travelers. Without proper regulation and

independent certification, it becomes difficult to distinguish genuinely sustainable operators from opportunistic ones.

4. Policy and Regulatory Gaps. Government support is crucial in the green transition. However, “policy frameworks” often lag behind, and enforcement can be weak. To effectively promote green tourism, governments must: Create clear sustainability guidelines, Provide incentives for green investment, Enforce environmental regulations

Case Study: Costa Rica is a global leader in integrating green economics with tourism. Over 25% of its land is protected through national parks and reserves. The country has invested heavily in “renewable energy” and has developed a robust “eco-certification” system for hotels and tour operators. Tourism contributes about 6% of the country’s GDP, and the vast majority of tourists engage in nature-based activities. The country’s “Certification for Sustainable Tourism (CST)” ensures that tourism businesses follow strict environmental and social standards. This model proves that tourism and environmental protection can coexist profitably.

Emerging Technologies Supporting Green Tourism. Technological innovation plays a significant role in the transition to green tourism. New tools and platforms are making it easier for businesses and travelers to reduce their environmental footprint: “Smart energy systems” in hotels to monitor and reduce usage, “AI-powered itinerary planning” to optimize travel routes, “Carbon offset platforms” that allow travelers to balance their emissions, “Virtual reality (VR) tourism”, which allows immersive travel experiences without physical movement. These technologies not only enhance sustainability but also offer competitive advantages in a market where travelers are increasingly eco-conscious.

The integration of green economics into tourism marks a fundamental shift in how we travel, do business, and interact with the environment. By prioritizing sustainability, social inclusion, and long-term ecological health, the tourism sector can evolve from a potential environmental liability to a “driver of green growth”. Countries, businesses, and communities that embrace this transition stand to gain not only economically but also socially and environmentally. The path forward will not be without challenges, but the potential benefits—cleaner environments, stronger communities, and richer travel experiences—are well worth the effort. As the global tourism industry rebuilds in the wake of the COVID-19 pandemic, embracing green economic principles offers a once-in-a-generation opportunity to “reshape tourism for the better”.

List of references:

1. United Nations Environment Programme (UNEP). (2011). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. <https://www.unep.org>
2. World Tourism Organization (UNWTO). (2018). Tourism and the Sustainable Development Goals – Journey to 2030. UNWTO Publications. <https://www.e-unwto.org>
3. Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2015). Tourism and Water: Interactions, Impacts and Challenges. Channel View Publications.
4. Honey, M. (2008). Ecotourism and Sustainable Development: Who Owns Paradise? (2nd ed.). Island Press.
5. International Labour Organization (ILO). (2018). Greening with Jobs: World Employment Social Outlook 2018. <https://www.ilo.org>
6. United Nations World Tourism Organization (UNWTO) & United Nations Development Programme (UNDP). (2017). Tourism and the Sustainable Development Goals – Journey to 2030. <https://www.unwto.org>
7. World Economic Forum. (2022). The Future of Nature and Business. <https://www.weforum.org>
8. Buckley, R. (2012). Sustainable tourism: Research and reality. *Annals of Tourism Research*, 39(2), 528–546. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2012.02.003>
9. Ministry of Environment and Energy of Costa Rica. (2020). Costa Rica’s Green Tourism Strategy. Government of Costa Rica.
10. Becken, S., & Hay, J. E. (2007). Tourism and Climate Change: Risks and Opportunities. Channel View Publications.

**THE UNFOLDING REVOLUTION: HOW THE DIGITAL ECONOMY IS RESHAPING
HUMAN RESOURCES MANAGEMENT**

**RAQAMLI IQTISODIYOT INSON RESURLARI BOSHQARMASINI QANDAY QAYTA
SHAKLLANTIRIYOR**

**РАЗВЕРТЫВАЮЩАЯСЯ РЕВОЛЮЦИЯ: КАК ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА МЕНЯЕТ
УПРАВЛЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ**

Doniyorova M.T. teacher, **Saydumarova D.A.** teacher
University of Business and Science the Department of Economics

Annotation

This article explores the significant and evolving influence of the digital economy on Human Resources Management (HRM) practices. It likely examines how the rise of technologies such as artificial intelligence (AI), big data analytics, cloud computing, and automation are transforming traditional HR functions. Furthermore, the annotation might also touch upon the challenges and opportunities presented by this digital transformation, including the need for new HR skills, ethical considerations surrounding data privacy and algorithmic bias, and the evolving nature of the workforce in a digital age. Ultimately, the article likely argues that a deep understanding of the digital economy is crucial for HR professionals to effectively manage talent and contribute to organizational success in the modern business landscape.

Key words: digital economics, Human Resources Management (HRM), digital transformation, artificial intelligence (AI) in HR, employee experience, performance management, digital transformation

Ushbu maqola raqamli iqtisodiyotning Inson resurslarini boshqarish (IRB) amaliyotiga sezilarli va rivojlanayotgan ta'sirini o'rganadi. Bu sun'iy intellekt (SI), katta ma'lumotlar tahlili, bulutli hisoblash va avtomatlashtirish kabi texnologiyalarning yuksalishi an'anaviy IRB funktsiyalarini qanday o'zgartirayotganini o'rganadi. Bundan tashqari, izoh ushbu raqamli transformatsiya tomonidan taqdim etilgan qiyinchiliklar va imkoniyatlarga, jumladan, kadrlar bo'yicha yangi ko'nikmalarga bo'lgan ehtiyoj, ma'lumotlar maxfiyligi va algoritmik tarafdashlik bilan bog'liq axloqiy mulohazalar va raqamli asrda ishchi kuchining rivojlanayotgan tabiatiga ham to'xtalishi mumkin. Oxir oqibat, maqolada raqamli iqtisodiyotni chuqur tushunish IRB mutaxassisleri uchun iste'dodlarni samarali boshqarish va zamonaviy biznes landshaftida tashkiliy muvaffaqiyatga hissa qo'shish uchun juda muhim ekanligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, Inson resurslarini boshqarish (IRB), raqamli transformatsiya, IRB sohasida sun'iy intellekt (SI), xodimlar tajribasi, samaradorlikni boshqarish, raqamli transformatsiya

В этой статье рассматривается значительное и развивающееся влияние цифровой экономики на практику управления человеческими ресурсами (HRM). Вероятно, в ней рассматривается, как рост таких технологий, как искусственный интеллект (ИИ), аналитика больших данных, облачные вычисления и автоматизация, преобразует традиционные функции HR. Кроме того, в аннотации могут также затронуть проблемы и возможности, предоставляемые этой цифровой трансформацией, включая потребность в новых навыках HR, этические соображения, связанные с конфиденциальностью данных и алгоритмической предвзятостью, а также меняющийся характер рабочей силы в цифровую эпоху. В конечном счете, в статье, вероятно, утверждается, что глубокое понимание цифровой экономики имеет

решающее значение для специалистов по кадрам для эффективного управления талантами и содействия организационному успеху в современном деловом ландшафте.

Ключевые слова: цифровая экономика, управление человеческими ресурсами (HRM), цифровая трансформация, искусственный интеллект (ИИ) в HR, опыт сотрудников, управление эффективностью, цифровая трансформация

The digital economy, a sprawling ecosystem fueled by technological advancements and interconnectedness, is no longer a futuristic concept; it is the present reality shaping industries, redefining business models, and fundamentally altering the way we live and work. At the heart of this transformation lies Human Resources Management (HRM), a critical function tasked with nurturing and optimizing an organization's most valuable asset: its people. Once characterized by manual processes, paper-based systems, and predominantly face-to-face interactions, HRM is now undergoing a profound and irreversible metamorphosis under the pervasive influence of digital technologies.

This literature review examines the growing body of research exploring the profound impact of the digital economy on Human Resources Management (HRM) practices. The rise of technologies such as artificial intelligence (AI), big data analytics, cloud computing, social media, and mobile platforms is fundamentally reshaping how organizations attract, develop, manage, and retain talent. This review synthesizes key findings across various studies, highlighting the transformative effects, opportunities, and challenges associated with this digital evolution in HRM. The literature also discusses the potential displacement of certain HR roles and the need for HR professionals to develop new skills to manage and leverage these technologies effectively [1].

In this article quantitative methodologies are used effectively. The data has been collected from a large sample of HR professionals, employees, or business leaders using structured questionnaires (online or offline). Gathering information on the adoption of digital HR technologies, perceived impacts on HR functions (recruitment, training, performance management, etc.), changes in HR roles, and the relationship between digital adoption and organizational outcomes (e.g., employee satisfaction, efficiency). Statistical analysis, including descriptive statistics, correlation analysis, regression analysis, and structural equation modeling, to identify relationships and test hypotheses.

This long-form exploration delves deep into the multifaceted impact of the digital economy on HRM, examining how it is revolutionizing every stage of the employee lifecycle, from attracting and acquiring talent to developing skills, managing performance, fostering engagement, and ultimately, retaining valuable employees. We will navigate the exciting opportunities presented by digital tools and strategies, while also acknowledging the inherent challenges and ethical considerations that HR professionals must address in this rapidly evolving landscape. The initial point of contact between an organization and potential talent has been dramatically reshaped by the digital revolution. Traditional methods of recruitment, such as newspaper advertisements and reliance on physical job fairs, are increasingly being augmented, and in many cases superseded, by sophisticated digital platforms and tools.

- The Rise of Online Recruitment Platforms: Job boards like Indeed, LinkedIn, and specialized industry platforms have become indispensable tools for both employers and job seekers. These platforms offer unparalleled reach, connecting organizations with a global talent pool and allowing candidates to explore opportunities that align with their skills and aspirations. Advanced filtering and search functionalities enable HR professionals to pinpoint candidates with specific qualifications, streamlining the initial screening process significantly.

- Harnessing the Power of Social Media: Social media platforms, beyond their personal networking capabilities, have emerged as powerful recruitment channels. LinkedIn, in particular, serves as a vast professional network where organizations can actively source passive candidates, build their employer brand, and engage with potential hires. Platforms like Twitter, Facebook, and Instagram can also be leveraged for broader outreach and to showcase company culture, attracting a wider and more diverse range of applicants.

- **The Ascent of AI-Powered Recruitment Tools:** Artificial intelligence (AI) is rapidly transforming talent acquisition. AI-powered tools can analyze resumes and job descriptions with remarkable speed and accuracy, identifying candidates who best match the required skills and experience. Chatbots can automate initial candidate interactions, answering queries and guiding applicants through the process. Furthermore, AI can assist in scheduling interviews and even analyze interview transcripts to identify key competencies and potential cultural fit. This automation frees up HR professionals from time-consuming administrative tasks, allowing them to focus on more strategic aspects of the hiring process, such as in-depth interviews and building relationships with promising candidates.

- **Virtual Career Fairs and Remote Interviewing:** The digital economy has enabled the rise of virtual career fairs, allowing organizations to connect with candidates across geographical boundaries without the logistical complexities and costs associated with physical events.

Similarly, video conferencing tools have become commonplace for conducting interviews, offering flexibility for both candidates and hiring managers and expanding the potential talent pool beyond local limitations. The employee lifecycle extends far beyond initial hiring. The digital economy is profoundly impacting how organizations onboard new employees, provide ongoing training and development, and foster a culture of continuous learning.

Traditional performance management systems, often centered around annual reviews, are increasingly seen as backward-looking and ineffective in fostering continuous improvement. The digital economy is enabling a more dynamic and data-driven approach to performance management.

The digital economy has fueled the rise of remote work, offering organizations access to a wider talent pool and providing employees with greater flexibility. However, managing a distributed workforce presents unique challenges for HRM.

1. **Digital Communication and Collaboration Tools:** A plethora of digital tools, including video conferencing platforms, instant messaging apps, project management software, and shared online workspaces, are essential for facilitating communication and collaboration among remote teams. HR professionals play a crucial role in selecting and implementing the right tools and establishing clear guidelines for their effective use.
2. **Fostering Remote Employee Engagement:** Maintaining employee engagement in a remote environment requires proactive strategies. HR teams must leverage digital communication channels to foster a sense of connection, organize virtual social events, and create opportunities for informal interactions. Regular check-ins, virtual team-building activities, and recognition programs are crucial for maintaining morale and a sense of belonging.
3. **Performance Management in Remote Teams:** Managing the performance of remote employees requires a focus on output and results rather than physical presence. Clear performance expectations, regular communication, and the use of digital performance tracking tools are essential for ensuring accountability and productivity in a remote setting.
4. **Ensuring Cybersecurity and Data Privacy in Remote Work:** With more employees working remotely, ensuring cybersecurity and data privacy becomes paramount. HR departments must implement clear policies and provide training on data security best practices to protect sensitive company and employee information. The digital economy has empowered HR to move beyond being a purely administrative function to becoming a strategic partner within the organization. The key to this transformation lies in the power of HR analytics.

While the digital transformation of HRM offers numerous benefits, it also presents significant challenges and ethical considerations that organizations must address responsibly.

1. **Data Privacy and Security:** The collection and storage of vast amounts of employee data raise critical concerns about privacy and security. HR professionals must ensure compliance with data protection regulations, implement robust security measures, and be transparent with employees about how their data is being used.

2. **Algorithmic Bias and Fairness:** The use of AI in recruitment and performance management can introduce algorithmic bias if the underlying data used to train these systems reflects existing societal biases. Organizations must be vigilant in identifying and mitigating potential bias in AI-powered HR tools to ensure fairness and equal opportunities for all employees and candidates.

3. The Digital Divide and Accessibility: Ensuring digital inclusion is crucial. Not all employees or candidates may have equal access to technology or the same level of digital literacy. Organizations must consider these disparities and provide alternative methods for communication, training, and participation in digital HR processes.

4. Maintaining the Human Touch: While digital tools offer efficiency and scalability, it is essential to maintain the human touch in HR interactions. Building genuine relationships, fostering empathy, and providing personalized support remain critical aspects of effective HRM. Organizations must find the right balance between leveraging technology and preserving human connection.

5. The Evolving Role of the HR Professional: The digital transformation requires HR professionals to develop new skills and competencies. They need to become proficient in using digital tools, analyzing data, and understanding the ethical implications of technology in HRM. Continuous learning and adaptation are essential for HR professionals to thrive in the digital age.

The digital economy is not just changing how we work it is fundamentally reshaping the very fabric of Human Resources Management. From the initial spark of talent acquisition to the ongoing journey of employee development and engagement, digital technologies are providing unprecedented opportunities for efficiency, reach, and strategic impact. Organizations that embrace these digital advancements, while remaining mindful of the associated challenges and ethical considerations, will be best positioned to attract, nurture, and retain the talent they need to thrive in the competitive landscape of the 21st century. The future of HRM is inextricably linked to the digital realm. As technology continues to evolve at an accelerating pace, HR professionals must remain agile, adaptable, and committed to continuous learning. By embracing the power of digital tools and strategies, while upholding the core values of fairness, transparency, and human connection, organizations can unlock the full potential of their human capital and navigate the unfolding revolution of the digital economy with confidence and success. The journey is ongoing, and the organizations that embrace this digital tide will be the ones to truly flourish in the years to come.

List of references:

1. Gupta, A., & щип, С. (2020). Ethical implications of artificial intelligence in human resource management. *International Journal of Manpower*, 41(7), 917-934.
2. Raghavan, M., Barocas, S., Kleinberg, J., & Levy, K. (2020). Mitigating bias in algorithmic hiring: An evaluation framework. In *Proceedings of the 2020 Conference on Fairness, Accountability, and Transparency* (pp. 469-481).
3. Garavan, T. N., Carbery, R., & Rock, A. (2019). Digitalization and its impact on human resource development. *European Journal of Training and Development*, 43(1/2), 4-23.
4. Van Esch, P., Black, J. S., & Ferolie, J. (2019). The impact of artificial intelligence (AI) on the workplace: The perspective of human resource management. *Cogent Business & Management*, 6(1), 1706486.
5. Современный, Т., & тенденции, Р. (2021). Влияние цифровизации на рынок труда и требования к HR-специалистам [The impact of digitalization on the labor market and requirements for HR specialists]. *Экономика труда*, 8(1), 61-74. (Note: This is a placeholder for a relevant Russian-language article, assuming the user might be interested in diverse perspectives).

**CHAKANA SAVDONI RIVOJLANISHIDA RAQAMLI MARKETING
TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH**

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МАРКЕТИНГОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ
РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ**

USING MARKETING TECHNOLOGIES IN RETAIL DEVELOPMENT

Soliyeva Gulbahor Axmadjanovna

Namangan Davlat texnikauniversiteti PhD, dotsent

Annotatsiya

Ushbu maqolada chakana savdoni xususiyatlari, qishloq va shaharlarda zamonaviy savdo shahobchalarini rivojlanishi, ularda raqamli marketing texnologiyalari asosida zamonaviy savdo va xizmat ko‘rsatish madaniyatini oshirish yo‘llari yoritilgan.

Kalit so‘zlar. Savdo, chakana savdo, marketing, raqamli marketing texnologiyalari, savdo shahobchalari, savdo tarmoqlari, savdo infratuzilmasi, savdo korhonalari, raqobatbardoshlik, savdo sub’ektlari, savdo madaniyati.

В статье рассматриваются особенности розничной торговли, развитие современных торговых точек в сельской и городской местности, пути повышения культуры современной торговли и оказания услуг в них на основе технологий цифрового маркетинга.

Ключевые слова. Торговля, розничная торговля, маркетинг, цифровые маркетинговые технологии, торговые точки, торговые сети, инфраструктура торговли, торговые предприятия, конкурентоспособность, субъекты торговли, культура торговли.

The article discusses the features of retail trade, the development of modern retail outlets in rural and urban areas, ways to improve the culture of modern trade and the provision of services in them based on digital marketing technologies.

Keywords. Trade, retail, marketing, digital marketing technologies, retail outlets, retail chains, trade infrastructure, retail enterprises, competitiveness, trade entities, trade culture.

Savdo-«tovar-pul» muomalasi doirasini va oldi-sotdi jarayonlarini ifodalavchi hamda ishlab-chiqarish bilan iste’molni bir-biriga bog‘lovchi o‘ta muhim faoliyatdir. Savdogar esa ana shu faoliyat egasi. Shuning uchun ham Soxibqiron Amir Temur-«Mamlakat shahar va qishloqlari tijorat odami ila oboddir»-deb bejiz aytmagan. Har qanday davlatning ishlab chiqarish salohiyati, aholisining iqtisodiy, ilmiy-texnik va madaniy darajasini baholashda chakana savdo va xizmat ko‘rsatish shahobchalari hamda ulardagi tovar assortimentlari va xizmat turlari, tashqi savdosi tarkibi asosiy ko‘rsatkich hisoblanadi. Mazkur muloxazalarda ishlab chiqarish, taqsimlash, savdo va iste’mol jarayonlarining har birida tadbirkorlik faoliyatidan yuqori darajada foydalangan holda iste’molchi extiyojini to‘laroq qondirishga erishish bosh masala ekanligi ta’kidlanmoqda.[1]

Amerikalik iqtisodchi, marketolog F.Kotler “Marketing asoslari” o‘quv qo‘llanmasida “Chakana savdo - bu tovar yoki xizmatlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri yakuniy iste’molchilarga sotishni o‘z ichiga olgan har qanday faoliyat” deb ta’rif bergan. Bir qator chet ellik olimlar Rut N. Bolton, Anders Gustafsson, Krina O. Tarasi va Lars Vitell o‘z tadqiqotlarida chakana savdo samaradorligining asosiy omillari mijozlarning brendga, xizmat ko‘rsatish sifatiga va chakana savdo korxonasi imidjiga yuqori darajadagi sodiqlik ekanligini aniqladilar. Shuning uchun tegishli tahlillar orqali xarid qobiliyatini doimiy ravishda kuzatib borish va boshqarish zarur deb ta’kidladilar.[2]

NamDTU “Marketing” kafedrası professori A.Soliyev “Savdo mamlakatdagi ishlab chiqarish, taqsimot, ayirboshlash va iste’mol jarayonlarining qon tomirini tashkil etadi. Savdo iste’mol bilan

ishlab chiqarishni bir-biriga bog‘laydi, aholi talab-ehtiyojlaridagi o‘zgarishlarni hisobga olib ishlab chiqarishga yangi buyurtmalar beradi va uni yangi tovarlar assortimentini o‘zlashtirishga – texnologiyani yangilash va korxonani modernizatsiya qilishga undaydi. Savdo tarmoqlarini samarali faoliyati natijasida mamlakat aholisining moddiy va ma‘naviy ehtiyojlari to‘laroq qondiriladi, iqtisodiyot sohalari mahalliy va jahon bozorlaridagi raqobat muhitiga moslashib borishlariga zaruriyat tug‘iladi. Demak, savdo mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishini, ishlab chiqarish va xizmatlar tarmoqlarini jahon bozorlaridagi kon’yunktura (talab, taklif va baho) o‘zgarishlariga muvofiqlashib borishini, moliyaviy inqirozlarni oldini olishni, aholining tovarlar va xizmatlarga bo‘lgan talablarini to‘laroq qondirilishini ta‘minlovchi muhim ijtimoiy– iqtisodiy jarayon, deb ta’kidlaganlar.[3]

Savdo madaniyati deganda, eng avvalo, chakana savdodagi aholiga mo‘l-ko‘l assortimentli tovarlarni taklif etish va xizmat ko‘rsatish jarayoni nazarda tutiladi. Savdo madaniyatini umumiy holda – xaridorlar to‘g‘risida chinakam chuqur ma’noda, har tomonlama g‘amxo‘rlik qilish orqali ularni tovarlarga bo‘lgan talab – ehtiyojlarini to‘laroq qondirish hamda erkin vaqtlarini tejashga erishish tushuniladi. Aholiga yuksak madaniyatli savdo xizmatini ko‘rsatishga – keng assortimentli oziq-ovqat va nooziq-ovqat tovarlari bilan zamonaviy do‘konlarda ilg‘or texnika-texnologiya asosida chakana savdoni tashkil etish va qo‘shimcha xizmatlar orqali erishiladi.

Savdo madaniyati ham umuminsoniy madaniyatining bir qismi bo‘lib, tovarlarni reklama qilish, sotish va xizmat ko‘rsatish jarayonlarida xaridorda oziq-ovqatlarni iste‘mol qilish, kiyimlarni kiyish, uy-ro‘zg‘or tovarlaridan foydalanish, uylarni mebellar va boshqa tovarlar bilan jihozlash madaniyatini shakllanishi va rivojlanishiga katta hissa qo‘shadi.

Shaharlar, qishloqlar ko‘chalari va guzarlari ko‘rinishi – arxitekturasi ham yuqori madaniyatli savdo shoxobchalari bilangina ko‘rkamlashadi. Eng muhimi, aholi kayfiyatini ko‘taradi, ertangi kunga ishonchini oshiradi. Savdoda yangi ishlab chiqarilgan tovarlarni aholiga taklif etish va sotish orqali mamlakat va jahondagi fan-texnika va texnologiya yutuqlaridan ularni manfaatdor etiladi va ularni sotib olish uchun o‘z ish joylarida mehnat unumdorligini oshirish va ko‘proq daromad olishga rag‘batlantiradi.(1-jadval)

1-jadval

Savdoning asosiy vazifalari tarkibi va natijalari

Ijtimoiy vazifalar	Natijasi
– Reklama vositalaridan keng foydalanish; – yangi tovarlarni savdoga chiqarilishi orqali aholini mamlakat va jahon miqyosidagi ilm-fan, texnika va texnologiya yutuqlari bilan tanishtirish; – tovarlarni do‘konlar ko‘rgazma oynalari va peshtaxtalariga iste‘mol qiymatlari asosida joylashtirish; – xaridorlarga tovarlarni do‘konlar, savdo maydonlarida tanlashga yordamlashish; – sotish jarayonidagi qo‘shimcha xizmatlar; – tovarlarni sotilgandan keyingi iste‘mol qilish – ishlatish davridagi xizmatlar; – iste‘molchilar talablarini o‘rganish, tahlil qilish va istiqbolini aniqlash.	Yangi talab shakllanadi, uni qondirish uchun insonlar ish joylarida mehnat unumdorligini oshirish va ko‘proq daromad olishga intiladi. Xaridorlar didini tarbiyalash va tovarlarni sotib olish bo‘yicha qaror qabul qildirish.
Iqtisodiy vazifalar – ishlab chiqaruvchi, ulgurji savdo korxonalari bilan aloqalar o‘rnatish; – tovarlarni do‘konlarga olib kelish, joylashtirish va etarli zaxirasini jamlash; – tovarlarni sotishga tayyorlash va sotish.	P-T-P¹ jarayonini amalga oshirish, ishlab chiqaruvchilar va savdo firmalari sarf-xarajatlarini qoplash, qo‘shimcha foyda hisobiga yana takroriy kengaytirilgan ishlab chiqarishga imkoniyat yaratish.

O‘zbekistonda 2024 yil yanvar-dekabr oylarida chakana savdoning ulushi savdo xizmatlarini umumiy hajmining 54,3 foizini tashkil etdi. Ulgurji savdo xizmatlarining ulushi 30,7 foizga yetdi [4].

2025 yil 1 yanvar holatiga ko‘ra xizmatlar sohasida faoliyat ko‘rsatayotgan korxona va tashkilotlar tarkibida savdo faoliyati bilan shug‘ullanuvchi korxona va tashkilotlar ulushi (44,1 % yoki 137 109 birlik) ustunlik qiladi, shundan 99,4 % ini (136 352 birlik) kichik tadbirkorlik sub’yektlari tashkil etadi.

2025-yil 1-mart holatiga ko‘ra, savdo korxonalari soni, chakana savdo sohasida faoliyat yuritayotganlar soni 82 504 taga yetdi, shundan ular orasida faoliyat ko‘rsatayotgan yirik korxonalar soni 370 tani, kichik korxonalar va mikrofirmalar – 82 134 taga yetdi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”[5], 03.08.2024 yildagi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining “Majburiy raqamli markirovkalash lozim bo‘lgan tovarlarning chakana savdosini tartibga solish to‘g‘risida” gi №478-sonli[6], 14.03.2024 yildagi PQ-126-sonli “Tashqi savdo va hududiy sanoatni rivojlantirishda tadbirkorlar birlashmalarining rolini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorlarida[7] savdoni yanada rivojlantirish bo‘yicha muhim vazifalar belgilangan.

Chakana savdoning jadal rivojlanishi bugungi kunda biznes jarayonlarini o‘zgartirish, takomillashtirish va iste‘molchilarning turmush darajasini yaxshilash uchun marketing texnologiyalardan foydalanishni mutlaqo zaruratga aylantirmoqda. Bugungi kunda sun‘iy intellekt yordamida shaxsiylashtirish va onlayn, oflayn kanallarning uzluksiz integratsiyasini o‘z ichiga olgan texnologiyalar chakana savdoning deyarli barcha jabhalariga kirib bormoqda.

Chakana savdoning har bir vakili, boshqa biznes sohalari kabi, ikkita asosiy maqsadga erishishga intiladi - foydani oshirish va xarajatlarni kamaytirish. Shu sababli, ko‘pchilik chakana sotuvchilar birinchi navbatda iste‘molchilar bilan ishlashga maksimal darajada e‘tibor berishadi, chunki aynan shu soha foydaning o‘shishiga bevosita ta‘sir qiladi.

Zamonaviy xaridorlar qulaylik va ekologik muxitni ko‘proq qadrlashadi, vaqtni tejashga intiladi va shaxsiy yondashuvni talab qiladi. Ular axborot olish uchun raqamli texnologiyalar va turli kanallardan faol foydalanadilar. Umuman olganda, iste‘mol o‘sib bormoqda, ammo xaridorning xarid qilish yo‘li ko‘p kanalli bo‘lib bormoqda. Bu chakana savdoda o‘zgarishlar zarurligiga olib keladi.

Chakana savdoda texnologiyalarni turlari:

1. Sun‘iy intellekt. Chakana savdo uchun SIga asoslangan yechimlar mijozlar to‘g‘risida katta ma‘lumotlarni o‘rganadi, shaxsiy tavsiyalar beradi, narxlash strategiyasini belgilaydi va inventarizatsiya tizimini mustaxkamlaydi. Sun‘iy intellekt orqali chakana sotuvchilarga iste‘molchilarning turli xatti-harakatlarini kuzata olish, mahsulotlarni ularni didiga moslashtirish, mijozlarni talabini qondirish va sotishni oshirish imkonini beradi. SI bozor tendensiyalari va raqobatchilar narxlarini tahlil qilish orqali narxlarni optimallashtiradi.

2. Mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish (CRM) tizimlari

CRM tizimlari hozirgi vaqtda chakana savdoning asosiy texnologiyasi hisoblanadi va mijozlar ma‘lumotlarini to‘plash va tahlil qilishda yordam beradi. Bu individual marketing kampaniyalarini o‘tkazish imkonini beradi, bu esa o‘z navbatida mijozlar bilan yaqinroq o‘zaro munosabatlarga olib keladi. Chakana sotuvchilar har hil kanallardan mijozlar tranzaksiyalarini kuzatish uchun CRM-dan foydalanadilar, shuning uchun ular kommunikatsiyalarni mijozlar didga moslashtirib shaxsiylashtirishi mumkin. CRM texnologiyasi kompaniyalarga har bir mijozning ehtiyojlariga moslashishga imkon beradi, sodiqlikni yaratadi va iste‘molchi xarajatlarini rag‘batlantiradi.

3. Mobil to‘lov yechimlari. Chakana sotuvchilar o‘z mijozlariga xarid qilish jarayonlarini yanada samaraliroq qilish uchun mobil to‘lov texnologiyalarini joriy qilganda qulay va oson xarid qilish tajribasini taqdim etishlari mumkin.

4. E-mail marketing. Bu elektron pochta xabarnomalari orqali mahsulot yoki xizmatlarni targ‘ib qilishning bir usuli. Elektron pochta marketingi nafaqat mijozlarni jalb qilish va ushlab turish, balki brendning sodiqligini oshirishi mumkin bo‘lgan eng yaxshi raqamli media vositasidir.

5. Zahiralarni boshqarish uchun dasturiy ta’minot. Zahiralarni boshqarish dasturi chakana savdo texnologiyasining bir sohasi bo‘lib, unda zahira darajasini kuzatishni samarali foydalanishni aniqlash oson. Bu zaxiralarning kamayishi va mukammal to‘ldirishga olib kelishi va shu bilan operasion samaradorlikni oshirishi kerak.

Bugungi mijozlar shaxsiylashtirilgan xizmat, uzluksiz tranzaksiyalar va ma’lumotlarga tezkor kirishni kutishadi. Ushbu talablarni qondirish uchun chakana sotuvchilar operatsiyalarni optimallashtirish, sotishni kuchaytirish va mijozlarning sodiqligini oshirish imkonini beradigan ilg‘or imkoniyatlarni moslashtirishi va ulardan foydalanishi kerak.

Raqamli texnologiyalar, shuningdek, mijozlar tajribasini yaxshilaydi va xarid qilish jarayonini soddalashtiradi. Ko‘pgina muntazam operatsiyalarni avtomatlashtirish orqali onlayn maslahatchilar, chatbotlar, CRM tizimlari tadbirkorlarga mijozlarga to‘g‘ri xizmat ko‘rsatish va biznes samaradorligini oshirishda yordam beradi.

Bundan tashqari, ombor zaxiralarini va maxsus buxgalteriya dasturlarini, logistika platformalarini boshqarishda yordam beradigan tizimlar mavjud. Ular biznes jarayonlarini boshqarish va tartibga solishni sezilarli darajada soddalashtiradi.

Bozorlarda sotuvlarni kuzatish, marketing kampaniyalari samaradorligini tartibga solish, shuningdek, mijozlardan sharhlar va reytinglarni to‘plash imkonini beruvchi o‘rnatilgan tahlil vositalari mavjud. Bu mijozlar ehtiyojini qondirish asosida mahsulot sifatini yaxshilashga yordam beradi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib quyidagi hulosalarni qilishimiz mumkin:

1. Chakana savdoda texnologiya integratsiyasi: sun‘iy intellekt, kengaytirilgan voqelik va CRM kabi texnologiyalarni joriy etish, shaxsiy e’tibor darajasini, onlayn va oflayn xaridlarning samaradorligini oshirish orqali mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilaydi.

2. Operasion samaradorlik va tahlillar: intellektual chakana savdo texnologiyalari operatsiyalarni soddalashtiradi, mijozlar haqida to‘liq ma’lumot beradi, zahira va saqlashni optimallashtiradi, natijada daromad va mahsuldorlikni oshiradi hamda biznes barqarorligini ta’minlaydi.

3. Innovatsiyalar va mijozlar ehtiyojini qondirish: yangi texnologiyalarni joriy qilish: avtomatlashtirilgan kassalar, raqamli xonalar kabi yangi texnologiyalarni joriy etish tashkilotlarga mijozlar talabini qondirish orqali daromadlarni osonlik bilan oshirish va shu bilan biznes jarayonlari samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. G.A.Soliyeva. Savdo menejmenti. O‘quv qo‘llanma. Namangan. “Sunrise-Pro” nashriyoti, 2024.- 263b.
2. Валеева Ю. С. Факторы, влияющие на развитие услуг розничных торговых сетей // Научный результат. Технологии бизнеса и сервиса. 2022. 8 (2).
3. A.Soliyev. Marketing. “ART-FLEKS” T., 2008 yil 208-b.
4. https://stat.uz/img/press-reliz-ichki-ru_p56253.pdf
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni.
6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024 yil 3 avgustdagi “Majburiy raqamli markirovkalash lozim bo‘lgan tovarlarning chakana savdosini tartibga solish to‘g‘risida” gi №478-sonli qarori.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 14 martdagi “Tashqi savdo va hududiy sanoatni rivojlantirishda tadbirkorlar birlashmalarining rolini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-126-sonli Qarori.

**BARQAROR RIVOJLANISHNI TA’MINLASHDA “YASHIL IQTISODIYOT”NING
ЎРНИ**

РОЛЬ «ЗЕЛЕНОЙ ЭКОНОМИКИ» В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

THE ROLE OF "GREEN ECONOMY" IN ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT

podpolkovnik **Beysenov Kenjabay Sarsanbayevich**
O‘zbekiston Respublikasi IV Malaka oshirish instituti Kasbiy tayyorgarlik fakulteti
Maxsus fanlar sikli o‘qituvchisi

Annotatsiya

Мазкур мақолада барқарор ривожланишни таъминлашда “яшил иқтисодиёт”нинг ўрни бўйича илмий асосланган таклиф ва тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: технология, яшил иқтисодиёт, экология, экотизим, атроф-муҳит, электр таъминоти.

В данной статье даны научно обоснованные предложения и рекомендации о роли «зеленой экономики» в обеспечении устойчивого развития.

Ключевые слова: технологии, зеленая экономика, экология, экосистема, окружающая среда, энергоснабжение.

This article provides scientifically based suggestions and recommendations on the role of "green economy" in ensuring sustainable development.

Key words: technology, green economy, ecology, ecosystem, environment, power supply.

Ўзбекистоннинг 2030 йилгача бўлган ижтимоий-иқтисодий ривожланиш стратегиясини таъминлашда барқарор ривожланишга эришиш воситалари ҳисобланган иқтисодий, ижтимоий ва экологик компонентларни ўзаро мувофиқлаштириш мураккаб вазифа ҳисобланади. Иқтисодий ва ижтимоий компонентлар жамият олдида бир авлод мобайнида адолатга эришиш ва аҳолининг камбағал гуруҳларига мақсадли ёрдам кўрсатиш каби янги вазифаларни қўймоқда. Иқтисодий ва экологик компонентларнинг атроф-муҳитга таъсири қийматини баҳолашнинг зарурлиги билан боғлиқ янги ғоялар ва ёндошувларнинг шаклланишига олиб келди. Барқарор иқтисодий ривожланишнинг ижтимоий ва экологик компонентлари эса авлодлар ичида ва авлодлар ўртасида тенгликни таъминлаш каби масалаларнинг долзарблигини янада оширмоқда. Мамлакатимизда “яшил иқтисодиёт” асосида барқарор ривожланишни таъминлашда Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 2019 йил 4 октябрда тасдиқланган “2019–2030 йилларда Ўзбекистон Республикасини “яшил” иқтисодиётга ўтиш стратегияси” муҳим дастурий амал ҳисобланади.

“Яшил иқтисодиёт”га ўтишнинг муҳим вазифалари қаторига иқтисодиётнинг энергия самарадорлигини ошириш ва табиий ресурсларни оқилона истеъмол қилиш киради. Ушбу белгиланган мақсадли индикаторларга технологияларни модернизация қилиш ва молиявий механизмларни ривожлантириш орқали эришилади. 2030 йилгача бўлган даврда стратегияни амалга ошириш жараёнида ялпи ички маҳсулот бирлигига иссиқхона газларининг солиштирма чиқиндилари 2010 йил даражасидан ўн фоизга камаяди, аҳоли ва иқтисодиёт тармоқларининг юз фоизга қадар замонавий, арзон ва ишончли электр таъминотидан фойдаланиш таъминланади. Экологик жиҳатдан яхшиланган моторли ёқилғи ва автомобил ишлаб чиқариш ҳамда улардан фойдаланиш кенгайтирилади, электр транспорти ривожланади [1].

Жамиятда аста-секинлик билан табиий ресурсларни рекреация ва илмий тадқиқот мақсадлари учун асраб қолиш зарурияти тўғрисидаги ғоялар, келажак авлод олдида экологик

масъулиятга асосланган илмий концепциялар шаклланишига олиб келди. Ушбу ғояларнинг амалиётга тадбиқи барқарор ривожланишни таъминлаш орқали ҳал этилиши зарур. Барқарор ривожланиш дейилганда, аҳоли эҳтиёжларини тўла қондириш мақсадида келажак авлод эҳтиёжларини қондириш имкониятларини эса хавф остига қўймасликка асосланган ривожланиш тушунилади. Барқарор ривожланишни “ижтимоий”- “иқтисодий”-“экологик” учликнинг ўзаро боғлиқликда ривожланишига асосланган синергетик самара ҳисобидан тараққий этадиган жараён сифатида тасаввур этиш мумкин. Барқарор ривожланишни таъминлашдаги иқтисодий ёндашув чекланган ресурслардан оқилона фойдаланишни назарда тутди. Ижтимоий ёндашув глобал миқёсда ижтимоий барқарорлик ва маданий хилма-хилликни таъминлашга йўналтирилган бўлади. Экологик ёндашув эса ҳар қандай экологик тизимларнинг нормал фаолият юритишини таъминлашга хизмат қилиши зарур бўлади.

Барқарор ривожланиш концепциясига нисбатан иқтисодий ёндашувга Е.Р.Линдаль ва Ж.Р.Хикслар асос солишган [2]. Хикс-Линдаль ялпи даромадларнинг максимал оқими назариясига мувофиқ даромад ялпи капитални сақлаб қолган ҳолда яратилиши зарур. Бунда чекланган ресурслар ва экологик (табiiй ресурслар, энергия ва материалларни тежовчи) технологиялардан оқилона фойдаланиш, экологик маҳсулотлар яратиш, чиқиндиларни бошқариш назарда тутилади. Ушбу масалани ҳал этишдаги бош муаммо қайси капитал (жисмоний, табiiй ёки инсон капитали) сақланиб қолиши ва турли хил капитал турлари қанчалик ўзаро ўрин алмашилиши ҳамда ушбу активлар (экологик ресурслар) қийматини баҳолаш муаммоси ҳисобланади. Натижада иқтисодий барқарорликнинг қуйидаги икки тури пайдо бўлди: кучсиз – вақт бўйича камаймайдиган табiiй ва жамғарилган капитал иқтисодий барқарорлик; кучли – табiiй капиталнинг камаймаслигига (қайта тикланмайдиган ресурсларни сотишдан тушган фойданинг бир қисми тикланадиган табiiй капитал қийматини оширишга йўналтирилиши зарурлигига) асосланган иқтисодий барқарорлик. Барқарор ривожланишнинг ижтимоий таркиби инсонга қаратилган бўлиб, ижтимоий ва маданий тизимларнинг барқарорлигини таъминлашга йўналтирилгандир. Ижтимоий барқарорликнинг муҳим жиҳати неъматларни адолатли тақсимлаш ҳисобланади.

Инсон тараққиёти концепциясига мувофиқ инсон тараққиёт объекти эмас, балки унинг субъекти саналади. Барқарор ривожланиш концепцияси инсон танловини кенгайтириш асосий ғоя эканлигига таянган ҳолда инсоннинг ўз ҳаёт фаолиятини шакллантириш, қарорлар қабул қилиш, уларни амалга ошириш ва бажарилишини назорат қилиш жараёнида тўлақонли қатнашилиши лозимлигини назарда тутди. Экология нуқтаи назаридан барқарор ривожланиш жисмоний ва биологик табиат тизимининг яхлитлигини таъминлаши зарур.

Бунда глобал биосферанинг барқарорлигини таъминлаб берувчи экотизим муҳим аҳамият касб этади. Табiiй ресурсларнинг деградациялашуви, атроф-муҳитнинг ифлосланиши ва биологик хилма-хилликнинг йўқолиб бориши экология тизимининг қайта тикланиш қобиляти, имкониятларининг қисқаришига олиб келади. Барқарор ривожланишга эришиш воситалари ҳисобланган иқтисодий, ижтимоий ва экологик компонентларни ўзаро мувофиқлаштириш мураккаб вазифа ҳисобланади. Ушбу жараёнда уч концепциянинг ўзаро таъсир механизмлари муҳим аҳамиятга эга. Иқтисодий ва ижтимоий компонентлар жамият олдида бир авлод мобайнида (масалан, даромадларни тақсимлаш) адолатга эришиш ва аҳолининг камбағал гуруҳларига мақсадли ёрдам кўрсатиш каби янги вазифаларни қўймоқда.

Иқтисодий ва экологик компонентлар атроф-муҳитга ташқи таъсир қийматини баҳолаш (корхоналарнинг иқтисодий ҳисоботида ҳисобга олиниши) зарурлиги билан боғлиқ янги ғояларнинг пайдо бўлишига олиб келди. Ижтимоий ва экологик компонентлар эса авлодлар ичида ва ўртасида тенгликни таъминлаш (кейинги авлод ҳуқуқларини ҳурмат қилиш, аҳолининг қарорлар қабул қилиш жараёнида қатнашилиши) каби масалаларнинг долзарблигини оширмоқда. Барқарор ривожланишни таъминлаш борасидаги халқаро амалий фаолият БМТ ташаббуси билан илгари сурилган. 2000 йилда БМТ Бош Ассамблеяси томонидан Минг йиллик ривожланиш мақсадлари қабул қилинди ва 2015 йил қўйилган мақсадларга эришишни ҳисоблаш йили сифатида белгилаб олинди. 2012 йилда БМТда Минг йиллик ривожланиш доирасида амалга оширилиши яқунланмай қолган мақсадларга эришиш учун жаҳон

хамжамиятини 2015 йилдан кейинги ривожланиш мақсадларини белгилаб олиш зарурияти таъкидланди. Шу тарзда, БМТнинг 2012 йили барқарор ривожланиш мавзусида ўтказилган “Рио+20” Конференциясида дунё мамлакатлари раҳбарлари Барқарор ривожланиш мақсадларини (Sustainable Development Goals (SDGs)) ишлаб чиқишга келишиб олдилар. Барқарор ривожланиш мақсадлари ҳар бир инсон учун фаровон турмуш тарзини яратишга хизмат қилувчи иқтисодий, ижтимоий, экологик кўрсаткичларни ўз ичига олади.

Ушбу мақсадлар БМТга аъзо барча давлатлар томонидан 2015-2030 йилларда амалга оширилиши кун тартибига киритилган. Барқарор ривожланиш мақсадлари дастури 17 та глобал мақсадларни ва улар билан боғлиқ 169 та вазифаларни ўз таркибига олади: 1) қашшоқликни йўқотиш; 2) очликни тугатиш; 3) соғлиқ ва фаровонлик; 4) сифатли таълим; 5) гендер тенглиги; 6) тоза сув ва санитария; 7) арзон ва тоза энергия; 8) муносиб иш ўринлари яратиш ва иқтисодий ўсиш; 9) саноатлаштириш, инновациялар, инфратузилма; 10) тенгсизликни камайтириш; 11) барқарор шаҳарлар ва қулай яшаш жойларини яратиш; 12) масъулиятли истеъмол ва ишлаб чиқариш; 13) иқлим ўзгаришига қарши курашиш; 14) денгиз экотизимларини асраш; 15) қуруқликдаги экотизимларни асраш; 16) тинчлик, адолат ва самарали бошқарув; 17) барқарор ривожланиш йўлида ҳамкорлик. Ўзбекистон Республикаси ушбу мақсадлардан 16 тасини миллийлаштириш ва амалга ошириш вазифасини ўз олдига қўйган. Республика ҳудудида денгиз ҳавзалари мавжуд бўлмагани боис, 14-мақсад (денгиз экотизимларини асраш) Ўзбекистон Республикаси томонидан миллийлаштирилмаган [3].

Барқарор ривожланиш доирасида барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш, “соф технологиялар”га нисбатан инновацион ёндашишни кучайтириш, “яшил иқтисодиёт”ни шакллантириш муаммолари халқаро иқтисодий, экологик, инвестицион форумларда мунтазам равишда муҳокама этиб келинмоқда. “Яшил иқтисодиёт” концепциясини амалиётга тадбиқ этиш масалалари ушбу муҳокамаларнинг негизини ташкил этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 октябрдаги “2019 — 2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг “яшил” иқтисодиётга ўтиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПҚ-4477- сон Қарори.
2. https://www.researchgate.net/publication/301638196_The_concept_of_sustainable_development_as_a_methodological_base_to_form_strategy_for_enterprises_of_oil_complex.
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 20 октябрдаги “2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифаларни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 841-сонли қарори.

**ASSESSMENT OF THE LEVEL OF RISK IN THE APPLICATION OF INNOVATIONS IN
CONSTRUCTION MATERIALS PRODUCTION ENTERPRISES**

**QURILISH MATERIALLARI ISHLAB CHIQARUVCHI KORXONALARDA
INNOVATSIYALARNI QO‘LLASHDA TAVAKKALCHILIK DARAJASINI BAHOLASH**

**ОЦЕНКА УРОВНЯ РИСКА ПРИ ВНЕДРЕНИИ ИННОВАЦИЙ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ
ПО ПРОИЗВОДСТВУ СТРОИТЕЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ**

Goziev Murodzhan Shokirzhonovich
Fergana State University

Annotation

In sustainably developed enterprises, regardless of the scale and specific characteristics of production of products (services), it is impossible to increase management efficiency without taking into account risk management as an element of the enterprise's management system. The article examines the level of risk in the enterprise, issues of its correct and accurate assessment, risk factors, identification of its types and their classification, management competence of the manager in risk management.

Also, the requirements for the development and justification of risk assessment models, a full description of the causes of risk factors and information about them, as well as a thorough analysis of the research objective, and the selection of indicators for assessing the level of risk are also studied.

Key words: Risk factors, exogenous, endogenous, economical, directly, indirectly, technological, operation, organizational, regional.

Barqaror rivojlangan korxonalarda mahsulot (xizmatlar) ishlab chiqarishning ko‘lami va o‘ziga xos xususiyatlaridan qat’i nazar, korxona boshqaruv tizimining elementi sifatida risklarni boshqarishni hisobga olmasdan turib, boshqaruv samaradorligini oshirish mumkin emas. Maqolada korxonadagi xavf darajasi, uni to‘g‘ri va aniq baholash masalalari, xavf omillari, uning turlarini aniqlash va ularning tasnifi, menejerning risklarni boshqarish bo‘yicha boshqaruv malakasi ko‘rib chiqiladi.

Shuningdek, xavflarni baholash modellarini ishlab chiqish va asoslash, xavf omillarining sabablari va ular to‘g‘risidagi ma’lumotlarning to‘liq tavsifi, shuningdek tadqiqot maqsadini chuqur tahlil qilish, xavf darajasini baholash uchun ko‘rsatkichlarni tanlash talablari o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: Xavf omillari, ekzogen, endogen, iqtisodiy, bevosita, bilvosita, texnologik, ekspluatatsion, tashkiliy, mintaqaviy.

На устойчиво развивающихся предприятиях, независимо от масштабов и специфики производства продукции (услуг), невозможно повысить эффективность управления без учета управления рисками как элемента системы управления предприятием. В статье рассматриваются уровень риска на предприятии, вопросы его правильной и точной оценки, факторы риска, выделение его видов и их классификация, управленческая компетентность менеджера в управлении рисками.

Также изучаются требования к разработке и обоснованию моделей оценки рисков, полное описание причин возникновения факторов риска и информация о них, а также тщательный анализ цели исследования, выбор показателей оценки уровня риска.

Ключевые слова: Факторы риска, экзогенные, эндогенные, экономические, прямо, косвенно, технологические, эксплуатационные, организационные, региональные.

In the conditions of globalization, the existence of a competitive environment, actions aimed at maintaining economic stability force to pay great attention to the problems of risk and its management. Currently, entrepreneurs need to be one step ahead of consumers, because in today's time, the demand of consumers is constantly changing, so the entrepreneur needs to take content-based risks so that he does not lose his place in the market. After all, risk is a condition for reducing the consequences of unexpected negative events on the one hand, and maximizing profit on the other.

World experience shows that it is impossible to increase the efficiency of management without taking into account risk management as an element of the enterprise management system, regardless of the scale and specific characteristics of production of products (services) in sustainably developed enterprises. The existing systems of risk management in the enterprise are aimed at achieving the necessary balance between profit and cost reduction and become an integral part of the enterprise management system through integration into the general policy of the company. At the same time, risk management in enterprises helps to make optimal management decisions when there are several alternatives to management decisions that determine the availability of limited resources.

Overcoming such problems requires companies to properly address risk assessment and management issues. At this point, it is necessary to pay attention to the correct assessment of the risk. After all, the assessment of the level of risk in correct and accurate indicators determines the effectiveness of the solutions developed on this basis. Therefore, the correct assessment of the risk is inextricably linked with the choice of the correct solution to it.

Assessing the level of risk in enterprises of the construction industry is to determine the risk that affects or may affect the enterprise in units of quality and volume. Risk assessment is carried out by special experts based on certain preparations. Risk assessment can be considered as a set of processes such as collecting, analyzing, processing, risk identification, summarizing the obtained results and identifying deviations and deviations. At this point, it is worth saying that risk identification is the process of identifying and classifying the type of risk, in which a list of risks that may or are affecting the enterprise is compiled and classified. Risk identification is the definition of risk-specific characteristics.

Figure 1 shows that exogenous (external) risk factors lead to the emergence of risks in enterprises mainly directly and indirectly.

Endogenous (internal) risk factors are the economic, technological, organizational, operational conditions and norms established in the internal environment of enterprises, and the decisions made taking them into account can reduce risks in the enterprise or, on the contrary, cause risks to arise. Risk management in enterprises consists of decision-making and implementation processes aimed at detecting risk factors in time and preventing the risks that may arise from it, and taking measures to assess, reduce or eliminate existing risks, correctly assess the level of risk of future strategic plans.

Risk management is based on the risk manager's ability to answer key questions, which we believe should include:

1. Determination of the essence and nature of risk as a socio-economic category;
2. Clear understanding of the main objectives of risk management;
3. Features of the degree of impact of risks on the main business processes of the enterprise;
4. Description of opportunities and prospective methods of risk reduction.

It is necessary to pay special attention to certain aspects of the classification of the extent of damage caused by the impact of risks on the economic activity of industrial enterprises. It is necessary to express the extent of this damage using a five-dimensional vector in the following form:

$$X_{3,k} = (x_1, x_2, x_3, x_4, x_5) \quad (1)$$

where, x_1 is the number of persons who suffered loss or damage or were negatively affected by the consequences of business activity;

x_2 is an adequate characteristic of the amount of loss;

x_3 - the size of the area where the loss was recorded;

x_4 - the duration of the loss consequences;

x_5 is the nature of loss dynamics.

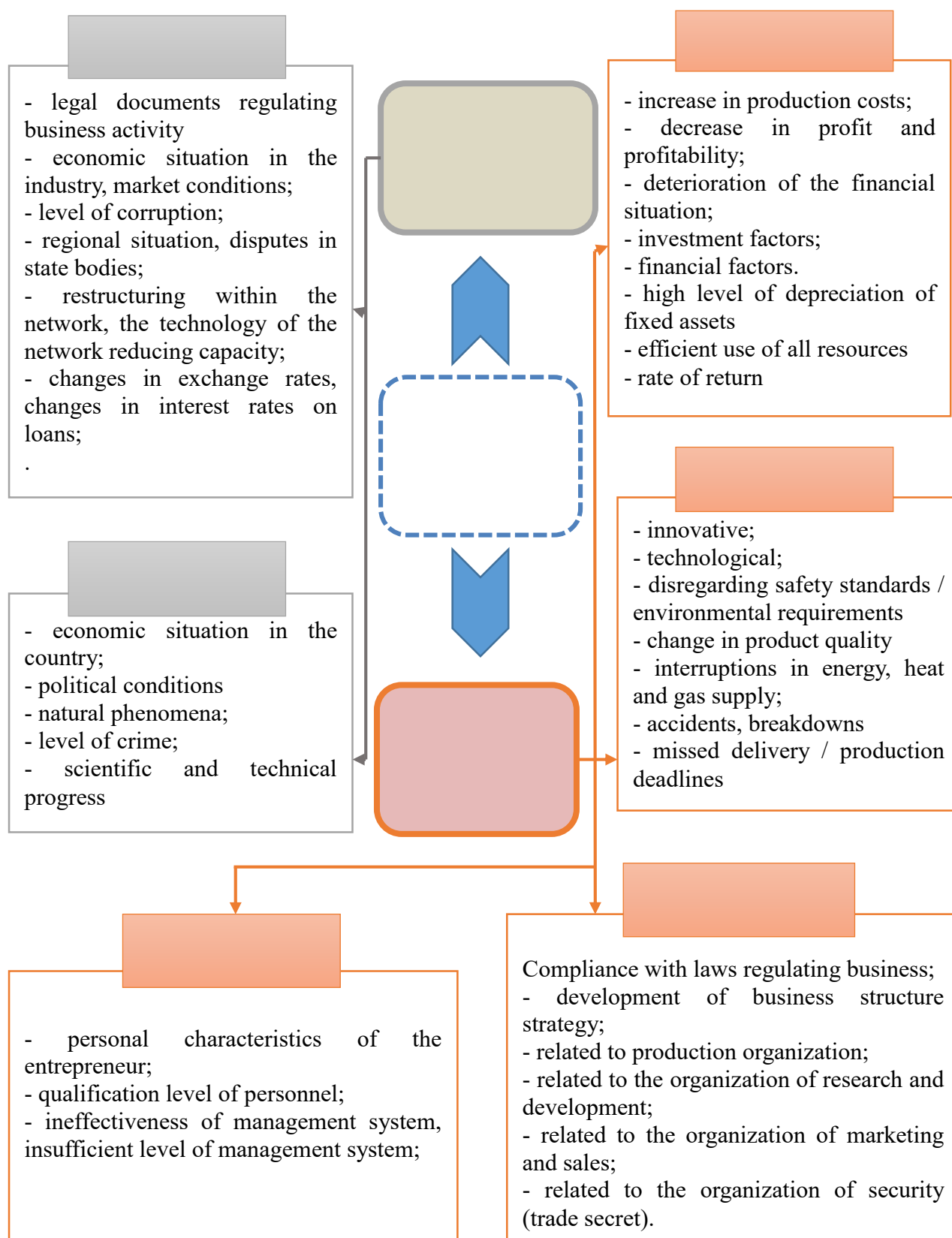

Figure 1. Classification of factors affecting the level of risk in the enterprise

To create a scale of the x1 component describing the number of people, the following quality levels can be specified: "individual harm", "harm to a small group of people", "harm to an average group of people", "national harm" and "global harm".

As appropriate features of the X_2 dimension, the following can be used: "daily, weekly or annual income of one person", "income of one firm", etc.

The size of the loss area can be qualitatively characterized using the x_3 scale using the following levels: "local", "regional", "global".

The following are used to estimate the duration of losses effects x_4 : "one-time", "short", "long", "during one cycle" and others.

To measure component X_5 - the nature of loss dynamics, only qualitative scales can be used: "no dynamics", "increasing or decreasing dynamics of damage".

The process of risk management in the enterprise is multidimensional and multitasking, it includes identification, risk analysis and decision-making processes to determine the positive consequences of risk events and minimize their negative consequences.

Analyzing risk and assessing it by developing appropriate models is a complex task. On the one hand, it is characterized by the instability of the causes of risk factors, and on the other hand, by the complexity of the formation of activity results. Therefore, the development and justification of risk assessment models requires a thorough description of the causes of risk factors and information about them, as well as a thorough analysis of the research objective. It is important to focus on profitability and risk when determining risk metrics. This condition becomes one of the criteria for expert assessment when assessing risk. Because, in practice, there is a correct correlation between risk and return. As the profit increases, so does the risk. The following requirements are imposed on the selection of indicators for assessing the level of risk:

- it is necessary to reflect the quantitative assessment that can be structured and interpreted;
- the information being analyzed in terms of space and time must be comparable and their measurements should be compatible with each other;
- it is necessary to use the units of measurement used in keeping the income or expenses expected by the enterprise, as well as investment and other forms of income indicators of the enterprise;
- it should be directed to the evaluation and analysis of the factors that cause risks and uncertainties of the construction industry enterprise.

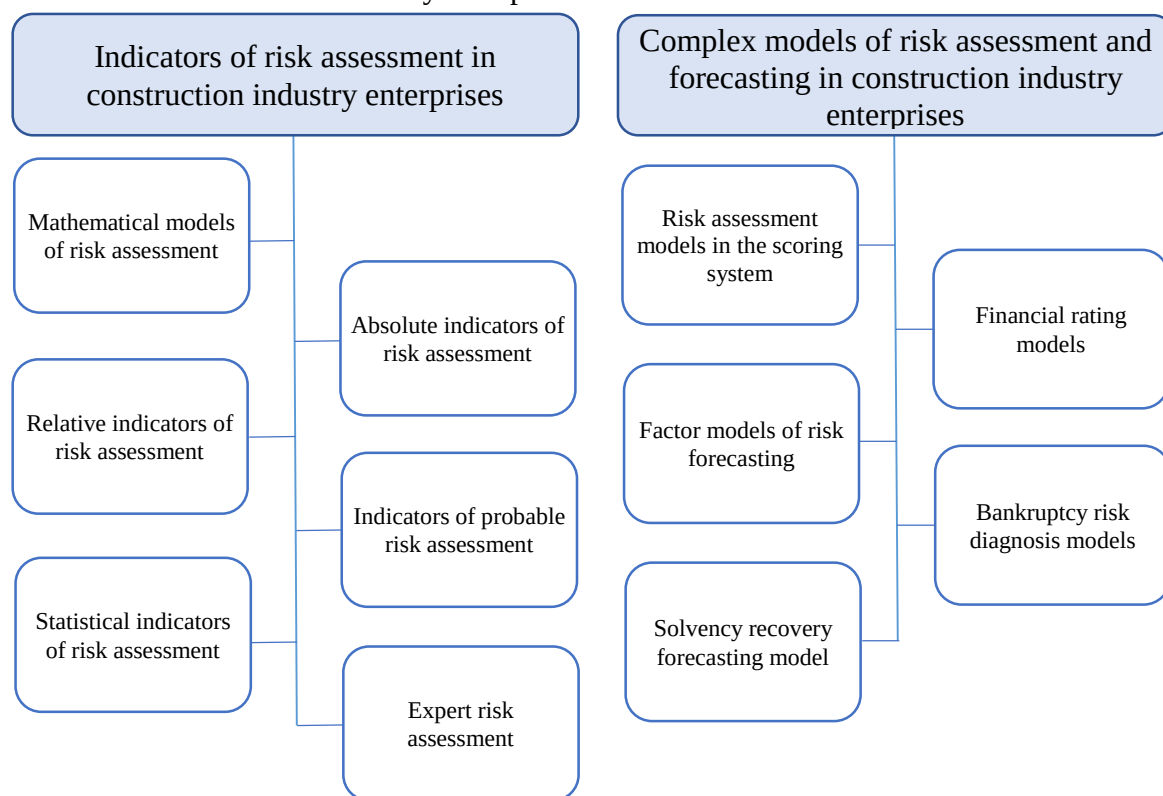

Figure 2. Directions of risk assessment in construction industry enterprises

When assessing the risks affecting the activity of construction industry enterprises, in many scientific and research works dedicated to this field, they are analyzed by dividing them into qualitative and quantitative indicators or by dividing them into mathematical and economic indicators. Today, digital, psychological and ecological approaches are added to the risk assessment, and the scope of the assessment is increasing.

The mathematical approach to risk assessment is determined as a result of the correlation between the probability of occurrence of a risky situation and its potential damages. That is, in the assessment of risk in industrial enterprises, the probability of occurrence of a risky event and the value of its consequences can lead to a decrease in the possible profit of the enterprise.

List of references:

1. Гозиев М.Ш. Курилиш саноати корхоналарида рақамли бошқарув платформаларидан фойдаланиш афзалликлари // Бизнес-эксперт. Бизнес-Daily медиа. – 2022, № 5(173). 137–140-б.
2. Гозиев М.Ш. Курилиш саноати корхоналарини ривожлантиришнинг ижтимоий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш // Бизнес-эксперт. Бизнес-Daily медиа. – 2023, № 3(183). 75–77-б.
3. Гозиев М.Ш. Курилиш саноати корхоналари фаолиятини ташкил этишда рақамли технологиялардан фойдаланиш варивожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари // Бизнес-эксперт. Бизнес-Daily медиа. – 2023, № 3(183). 82–85-б.
4. Gazyev Murodjon Shokirjonovich. History of the development of the construction industry and the effect of innovation management in the use of raw materials // International bulletin of applied science and technology – 2023, № 3 256-259-b IBAST ISSN: 2750-3402, UIF = 8.2 | SJIF = 5.955 <https://doi.org/10.5281/zenodo.8174198>

UDK: 338.24

MILLIY IQTISODIYOTNING INNOVATSION RIVOJLANISHI: MOHIYATI VA XUSUSIYATLARI

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ: СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ

INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY: ESSENCE AND FEATURES

Fayzullayev Jonibek Negmatullayevich

O‘zMU “Makroiqtisodiyot” kafedrasi PhD katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Jahon iqtisodiyotining globallashuvi sharoitida turli tashqi salbiy omillar ta’sirida milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta’minlash masalasi yanada murakkablashmoqda. Bu jarayon rivojlanayotgan mamlakatlar, jumladan O‘zbekiston iqtisodiyotida so‘ngi yillarda yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Bunday sharoitda barqaror va raqobatbardosh milliy iqtisodiyotni shakllantirish va rivojlantirishni yuqori texnologiyalar va innovatsiyalarga asoslangan rivojlanish yo‘liga o‘tkazish masalasi dolzarbdir. Maqolada milliy iqtisodiyotning innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tish omillarini takror ishlab chiqarishga imkon beruvchi ishlab chiqarish sharoitlarini shakllantirish jarayonlari bilan bog‘liq holda o‘rganilgan, shuningdek, milliy iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishning mohiyatini ochib berilgan va bu boradagi ilmiy yondashuvlarni tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: innovatsiyalar, milliy iqtisodiyot, iqtisodiy o‘sish, innovatsion iqtisodiyot, innovatsion rivojlanish, fan-texnika yutuqlari, ITTKI, innovatsion omillar.

В условиях глобализации мировой экономики проблема обеспечения устойчивого развития национальной экономики усложняется из-за влияния различных внешних негативных факторов. Этот процесс отчетливо проявился в последние годы в экономиках развивающихся стран, в том числе и в Узбекистане. В таких условиях актуальным становится вопрос формирования и развития устойчивой и конкурентоспособной национальной экономики на пути развития, основанном на высоких технологиях и инновациях. В статье исследуются факторы перехода на инновационный путь развития национальной экономики во взаимосвязи с процессами формирования условий производства, обеспечивающих воспроизводство, а также раскрывается сущность инновационного развития национальной экономики и анализируются научные подходы в этом отношении.

Ключевые слова: инновации, национальная экономика, экономический рост, инновационная экономика, инновационное развитие, научно-технические достижения, НИОКР, инновационные факторы.

In the context of globalization of the world economy, the problem of ensuring sustainable development of the national economy is complicated by the influence of various external negative factors. This process has clearly manifested itself in recent years in the economies of developing countries, including Uzbekistan. In such conditions, the issue of formation and development of a sustainable and competitive national economy on the path of development based on high technologies and innovations becomes relevant. The article examines the factors of transition to an innovative path of development of the national economy in conjunction with the processes of formation of production conditions that ensure reproduction, and also reveals the essence of innovative development of the national economy and analyzes scientific approaches in this regard.

Key words: innovation, national economy, economic growth, innovative economy, innovative development, scientific and technological achievements, R&D, innovative factors.

Iqtisodiy adabiyotda innovatsion rivojlanish tushunchasining mazmuni bo'yicha turli yondashuvlar shakllangan bo'lsa-da, umumlashgan yagona konsepsiya mavjud emas. Shu sababli innovatsion rivojlanish tushunchasining mazmunini anglash va uning mohiyatini to'liq yoritib berish uchun dastlab “innovatsion iqtisodiyot” tushunchasining iqtisodiy kategoriya sifatidagi mohiyatini aniqlashtirib olish lozim.

Innovatsion iqtisodiyot tushunchasining mohiyati bo'yicha turlicha yondashuvlar mavjud. Bu boradagi dastlabki qarashlar AQShda shakllangan. Jumladan, amerikalik olim E.Tofflerning ta'kidlashicha innovatsion iqtisodiyot shakllanishining boshlanishi 1956-yilga to'g'ri keladi [1]. Lekin E.Toffler innovatsion iqtisodiyot tushunchasining mohiyatiga ta'rif bermagan.

A.A. Maga innovatsion iqtisodiyotning mazmunini “innovatsiyalar oqimiga, doimiy texnologik takomillashtirishga, yuqori qo'shilgan qiymatli va yuqori texnologiyali mahsulotlarni, shuningdek bunday texnologiyalarning o'zini ishlab chiqarish va eksport qilishga asoslangan iqtisodiyot shakli” [2] sifatida ta'riflaydi.

G.S. Gamidov “innovatsion iqtisodiyot – bilimlarga, innovatsiyalarga asoslangan, hamda yangi g'oyalarni, mashinalarni, tizimlar va texnologiyalarni inson faoliyatining turli sohalariga faol joriy etishga tayyor bo'lgan iqtisodiyot bo'lib, innovatsion iqtisodiyotda innovatsiyalar va bilimlar, jumladan, ilmiy bilimlar asosiy o'rin tutadi” [3] deb hisoblaydi.

K.X. Zoidovning fikriga ko'ra, “innovatsion iqtisodiyot – o'z taraqqiyoti uchun innovatsiyalardan foydalanadigan, shuningdek innovatsiyalar nuqtai nazaridan o'zining barcha raqobatchilaridan ilgirilashni aniq maqsad qilib olgan holda to'laligicha innovatsiyalarga asoslangan iqtisodiyot va taraqqiyoti davlat tomonidan davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida innovatsiyalarni faol yaratish va ulardan foydalanishga yo'naltirilgan iqtisodiy tizimdir” [4].

K.P. Gusevaga ko'ra: “innovatsion iqtisodiyot – bu postindustrial jamiyat iqtisodiyotning bir turi bo'lib, uning o'ziga xos xususiyati innovatsiyalar yangi boyliklarni yaratishning asosiy manbai ekanligidir” [5].

M.A. Siniskaya va Y.Y. Milovalar innovatsion iqtisodiyotning mazmunini quyidagi jihatlar bilan ifodalashgan: “iqtisodiyot va jamiyatning ochiqqligi, xalqaro texnologiyalar bozorlarida teng huquqli va tan olingan ishtirokchi sifatida harakat qilish imkoniyatlarining mavjudligi, iqtisodiyot va jamiyatning barcha sohalarida ta’lim, ilmiy, tadbirkorlik va notijorat tashkilotlarining o‘zaro hamkorligini ta’minlovchi jahon darajasidagi milliy innovatsion tizim hamda huquqiy, moliyaviy va ijtimoiy institutlar majmuasining mavjudligi, davlatning innovatsion rivojlanishning bosh muvofiqlashtiruvchisi sifatida faol ishtirok etishi, oliy darajadagi yuqori texnologiyali tarmoqlar, yuqori texnologiyali va intellektual xizmatlar sohaları bilan namoyon bo‘luvchi iqtisodiyotning yuqori texnologiyali sektori, intellektual mulkni boshqarish mexanizmi orqali yuqori raqobatbardoshlikka erishish” [6].

Innovatsion iqtisodiyotning an’anaviy iqtisodiyotdan farqli xususiyatlarini Y.V. Vertakova va Y.S. Simonenkolar bir qator mezonlar bo‘yicha an’anaviy industrial iqtisodiyot va innovatsion postindustrial iqtisodiyotlar misolida qiyosiy tahlil qilishgan (1-jadval).

1-jadval

Innovatsion iqtisodiyotning o‘ziga xos xususiyatlari [7]

Xususiyatlar	Davrlar	
	Industrial iqtisodiyot (XX asrning ikkinchi yarmi)	Innovatsion iqtisodiyot (XX asr oxiri va XXI asr)
<u>Iqtisodiy o‘shishning strategik omili</u>	Ishlab chiqarish tajribasi	Ilmiy bilimlar
Yetakchi kapital shakli	Moddiy kapital	Intellektual kapital
Yetakchi aktivlar shakli	Moddiy	Nomoddiy
Asosiy raqobat ustunligi	Sanoat texnologiyalari	Texnologik va boshqaruv innovatsiyalari
Jahon iqtisodiyotidagi asosiy strategiya	Kapital va mulk transferi	Bilimlar va texnologiyalar transferi
Ishlab chiqarishning asosiy formulasi	Kapital + mehnat	Kapital + ITTKI
Innovatsion jarayon	Davriy, funksional darajada amalga oshiriladi	Doimiy, korporativ darajada boshqariladi

Ushbu o‘rganilgan yondashuvlardan kelib chiqib innovatsion iqtisodiyotni iqtisodiy rivojlanishning asosiy omili bo‘lgan innovatsiyalarni yaratish va ulardan foydalanishga asoslangan iqtisodiy munosabatlar majmui deb xulosa qilish mumkin. Innovatsion iqtisodiyotning o‘ziga xos xususiyatlaridan biri, iqtisodiy o‘shishning asosiy omili bilimlar va innovatsiyalar ekanligidir. Lekin bilimlar va innovatsiyalar asosiy o‘shish omili bo‘layotgan har qanday iqtisodiyotni to‘laqonli innovatsion iqtisodiyot deb bo‘lmaydi. Shu sababli “innovatsion iqtisodiyot” va “iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishi” tushunchalarining mazmunini nazariy jihatdan tahlil qilish va farqlash muhimdir.

Shved olimi Leyf Edvinson “iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishi moliyaviy kapitalning intellektual kapital bilan uyg‘unlashuvi tufayli yuzaga keladi” [2] deb hisoblaydi.

V.V. Ivanovanning fikriga ko‘ra, “innovatsion rivojlanish modelida iqtisodiy o‘shishning asosiy sharti ishlab chiqarishni intellektuallashtirish, maqsadi esa milliy boylikda uning ilgari iqtisodiy o‘shish omili sifatida qaralmagan tarkibiy qismlari, jumladan bilimlarning ulushini mutlaq va nisbiy jihatdan oshirish hisoblanadi” [8].

L.R. Batukova “innovatsion iqtisodiyot” va “iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishi” tushunchalariga “tizim” va “jarayon” sifatida yondashgan holda ularning farqini ajratib ko‘rsatadi. R. Batukova “innovatsion iqtisodiyot – bu iqtisodiyot innovatsion rivojlanish jarayonlarining yakuniy bosqichi sifatida bilimlar iqtisodiyoti shakliga o‘tgan, uning tarkibiy tizimi bo‘lgan jamiyat esa axborotlashgan jamiyatga aylangan holat, innovatsion rivojlanish modeli – iqtisodiy tizimning ilg‘or

ilmiy-texnik va texnologik darajasini saqlab turish va uni oshirish jarayoni, innovatsion rivojlanish modeliga o‘tgan mamlakatlar – innovatsion rivojlanayotgan mamlakatlardir” [9] deb ta’riflaydi.

Ushbu yondashuvlardan kelib chiqib, innovatsion rivojlanish modelini ishlab chiqarish samaradorligini oshiradigan innovatsiyalarni qidirish, yaratish va joriy etish orqali amalga oshiriladigan innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish jarayonlari sifatida tushunish mumkin. Innovatsion iqtisodiyotni to‘liq shakllantirish nisbatan uzoq muddatda erishiladigan jarayondir (1-rasm).

1-rasm. Innovatsion iqtisodiyotning shakllanish bosqichlari.

Ilmiy adabiyotda barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda fan-texnika taraqqiyoti va innovatsiyalarning o'sish omili sifatidagi o'rni turlicha talqin qilinadi. Ekzogen o'sish modellarida texnologik taraqqiyot tashqi o'zgaruvchi sifatida olinadi va berilgan ma'lumotlar asosida aniqlanadi. Endogen modellarda bilimlar iqtisodiy o'sish resursi sifatida talqin qilinadi, texnologik taraqqiyot va innovatsiyalar esa ITTKIga xarajatlar, inson kapitalining rivojlanish darajasi, malakali ishchi kuchi ulushi, moddiy va inson kapitali mahsuldorligi ko'rsatkichlari orqali miqdoriy baholanadi. Ushbu omillar iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishida birlamchi ahamiyatga ega bo'lganligi sababli, ayrim tadqiqotchilar innovatsion rivojlanishning iqtisodiy natijalari, ichki va tashqi omillarini ajratgan holda innovatsion rivojlanish modeli xususiyatlarini ochib berishga harakat qilishgan (2-jadval).

2- jadval

Iqtisodiyotning innovatsion rivojlanish modeli xususiyatlari [10]

Asosiy xususiyatlari			Boshqa xususiyatlar
Iqtisodiy natijalari	Ichki omillar va sharoitlar	Tashqi omillar va sharoitlar	
- yangi va muntazam yangilanib turuvchi fan sig'imkor mahsulotlar; - barqaror oshib boruvchi ishlab-chiqarish hajmi; - yuqori va barqaror o'suvchi ishlab chiqarish samaradorligi; - barqaror o'suvchi iste'mol hajmi; - daromadlar va ish haqining o'sishi; -yuqori malaka, bilim talab etuvchi va kreativ mehnat.	- innovatsion tadbirkorlikning rivojlanishi; - ishlab chiqarish zaxiralarining muntazam yangilanib borishi; - ijodiy mehnatni rag'batlantirishning davriy o'zgarishi; -innovatsion investitsiyalar; - faol innovatsion va investitsion faoliyat.	- talabning yuqori harakatchanligi va doimiy yangilanishi; - yangi yoki yangilangan tovarlar bozori shakllanishi; - institutsional muhitning tizimli yangilanishi; - innovatsion infratuzilmaning rivojlanishi; - milliy innovatsion tizimning mavjudligi.	- ochiq raqobat ustunligi yoki monopol holat; - jadal iqtisodiy va fan-texnikaviy taraqqiyot; - fan, ta'lim, ishlab chiqarish va bozor tizimlarining yuqori darajadagi integratsiyalashuvi; - davlatning faol fan-texnika va innovatsion siyosati; - yangi ehtiyoj turlarining shakllanishi.

Iqtisodiyotning innovatsion rivojlanish modelida zamonaviy bilimlar, yuqori texnologiyalar va innovatsiyalar iqtisodiy o‘shishning asosiy omili va resursi vazifalarini bajargan holda barqaror iqtisodiy o‘shishni va innovatsion rivojlanishni ta’minlaydi. Innovatsion rivojlanish modeli bilimlarni to‘plash va takror ishlab chiqarishga imkon beradi. Bilimlar iqtisodiy resurs sifatida an’anaviy resurslardan farq qiluvchi qator xususiyatlarga ega (3- jadval).

3- jadval

Bilimlarning iqtisodiy resurs sifatidagi xususiyatlari

Mezon	An’anaviy resurslar	Bilim resurslari
Mahsuldorlik	An’anaviy resurslarning chekli mahsuldorligi kamayib boradi	Bilimlar mahsuldorligining oshishi boshqa resurslar mahsuldorligini oshiradi
Takror ishlab chiqarish	An’anaviy resurslar ishlab chiqarish jarayonida sarflanadi va ularni takror ishlab chiqarish imkoniyati kamayib boradi	Bilimlar ishlab chiqarish jarayonida iste’mol qilinmasdan to‘planib va ko‘payib boradi
Sifati	An’anaviy resurslar sifati takror ishlab chiqarish jarayonida doim oshavermaydi	Takror ishlab chiqarishda bilimlarning yangi shakllari hisobiga sifati oshib boradi
Xalqaro mehnat taqsimotida olinadigan renta	Tabiiy renta — tabiiy resurslarni eksport qilishdan olinadigan daromad	Intellectual renta — bilimlarni eksport qilishdan olinadigan daromadlarni

Milliy iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirish modelining yuqorida ko‘rib chiqilgan va tahlil qilingan xususiyatlaridan kelib chiqib, unga quyidagicha ta’rif berish mumkin: iqtisodiyotning innovatsion rivojlanish modeli – bu bilimlar va inson kapitali resurslaridan keng foydalanib, fan-texnika taraqqiyoti va innovatsiyalar shaklidagi o‘shish omillari asosida milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish yo‘lidir.

Xulosa qilib aytganda innovatsion rivojlanish modelining pirovard maqsadi milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanish yo‘liga o‘tkazish va yuqori o‘shish ko‘rsatkichlarini ta’minlash hisoblanadi. Innovatsion rivojlantirish modelida innovatsiyalar kengaytirilgan takror ishlab chiqarishning harakatlantiruvchi kuchi va ichki omili vazifasini bajaradi. “Innovatsion iqtisodiyot” va “iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirish” tushunchalari bir-biridan tizim va jarayon jihatida farq qiladi. Innovatsion rivojlanish modelini ishlab chiqarish samaradorligini oshiradigan innovatsiyalarni qidirish, yaratish va joriy etish orqali amalga oshiriladigan innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish jarayonlari sifatida tushunish mumkin. Innovatsion iqtisodiyotni to‘liq shakllantirish nisbatan uzoq muddatda erishiladigan jarayon bo‘lib, innovatsion iqtisodiyotni innovatsion rivojlanish jarayonlarining yakuniy bosqichi sifatida ifodalash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Тоффлер Э. Третья волна = The Third Wave, 1980. М.: АСТ, 2010. — 784 с. (Philosophy).
2. Степанец Н.И. Концептуальные основы и особенности инновационной экономики. // Современные инновации № 3(31) 2018. – С.46-49.
3. Гамидов Г.С. Инновационная экономика: стратегия, политика, решения. Монография. – Санкт-Петербург.: “Политехника”, 2007. — 356 с.
4. Зоидов К.Х. Инновационная экономика: опыт, проблемы, пути формирования. Монография. – Москва.: ИПР РАН, ИМ АН РТ, 2006. – 168 с.
5. Гусева К.П. Анализ инновационной активности экономики Российской Федерации // Материалы VI Международной студенческой научной конференции «Студенческий научный форум» URL: <https://scienceforum.ru/2014/article/2014000808> (дата обращения: 14.09.2022).

6. Синицкая М.А., Милова Ю.Ю. Инновационное развитие экономики России // Проблемы и перспективы экономики и управления: материалы V Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, декабрь, 2016 г.). СПб.: Свое издательство, 2016. С. 9-11.
7. Вертакова Ю.В. Управление инновациями: теория и практика [Текст] / Ю.В. Вертакова, Е.С. Симоненко. – М.: Эксмо, 2008. — 432 с.
8. Иванова В.В. Экономика, основанная на знаниях, как этап экономического развития общества. // Бюллетень Международного Нобелевского экономического форума. 2012. № 1 (5). С. 192-199.
9. Батукова Л.Р. К вопросу о формировании теоретико-методологической основы управления иннова-ционной экономики в России // Евразийский Союз Ученых. – 2015. №3-2 (12). – С. 66-70.
10. Фоломьёва А.Н. Хозяйственные системы инновационного типа: теория, методология, практика / Под общ. ред. А.Н. Фоломьёва. – Москва, Экономика, 2011. – 397 с.

УДК: 336.43

ЦИФРОВАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ И ЗАЩИТА ЛИЧНЫХ ФИНАНСОВ: ВЫЗОВЫ И РЕШЕНИЯ

RAQAMLI XAVFSIZLIK VA SHAXSIY MOLİYANI HIMOYA QILISH: MUAMMOLAR VA YECHIMLARI

DIGITAL SECURITY AND PERSONAL FINANCE PROTECTION: CHALLENGES AND SOLUTIONS

Убаева С.С. доцент института “International School of Finance and Technology” (ISFT),
кандидат экономических наук

Аннотация

В условиях глобальной цифровизации защита личных финансов становится одной из ключевых задач современности. Технологический прогресс, обеспечивая удобство и доступность финансовых операций, одновременно создает новые угрозы для безопасности пользователей, включая киберпреступность, уязвимости в цифровых платформах и методы социальной инженерии. Настоящая статья анализирует основные вызовы цифровой безопасности в сфере личных финансов, предлагая комплексные решения для их минимизации. Рассматриваются такие методы защиты, как многофакторная аутентификация, шифрование данных, регулярные обновления программного обеспечения, повышение осведомленности пользователей и использование безопасных платежных систем. Особое внимание уделяется перспективам развития технологий, включая искусственный интеллект и Интернет вещей, которые формируют новые вызовы и возможности для обеспечения безопасности. Статья подчеркивает необходимость совместных усилий со стороны пользователей, финансовых институтов и разработчиков технологий для создания устойчивой цифровой экосистемы.

Ключевые слова: цифровая безопасность, личные финансы, киберпреступность, многофакторная аутентификация, шифрование данных, финансовая грамотность, Интернет вещей.

Global raqamlashtirish sharoitida shaxsiy moliyani himoya qilish zamonamizning asosiy muammolaridan biriga aylanib bormoqda. Texnologik taraqqiyot moliyaviy operatsiyalarning qulayligi va ulardan foydalanish imkoniyatini ta'minlash bilan birga, bir vaqtning o'zida foydalanuvchilar xavfsizligiga yangi tahdidlarni, jumladan kiberjinoyat, raqamli platformalardagi

zaifliklar va ijtimoiy muhandislik usullarini yaratadi. Ushbu maqola shaxsiy moliya sohasidagi raqamli xavfsizlikning asosiy muammolarini tahlil qiladi va ularni minimallashtirish uchun keng qamrovli echimlarni taklif qiladi. Ko‘p faktorli autentifikatsiya, ma'lumotlarni shifrlash, dasturiy ta'minotni muntazam yangilash, foydalanuvchi xabardorligini oshirish va xavfsiz to'lov tizimlaridan foydalanish kabi himoya usullari ko'rib chiqiladi. Xavfsizlikni ta'minlash uchun yangi chaqiriq va imkoniyatlar yaratuvchi texnologiyalar, jumladan, sun'iy intellekt va narsalar internetini rivojlantirish istiqbollariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Maqolada barqaror raqamli ekotizim yaratish uchun foydalanuvchilar, moliya institutlari va texnologiya ishlab chiquvchilarning birgalikdagi sa'y-harakatlari zarurligi ta'kidlangan.

Kalit so‘zlar: raqamli xavfsizlik, shaxsiy moliya, kiberjinoyat, ko‘p faktorli autentifikatsiya, ma'lumotlarni shifrlash, moliyaviy savodxonlik, narsalar interneti.

In the context of global digitalization, protecting personal finances has become one of the critical challenges of our time. While technological progress enhances the convenience and accessibility of financial transactions, it simultaneously introduces new threats to user security, including cybercrime, vulnerabilities in digital platforms, and social engineering techniques. This article analyzes the primary challenges to digital security in the realm of personal finance and proposes comprehensive solutions to mitigate them. It examines protective measures such as multi-factor authentication, data encryption, regular software updates, user awareness enhancement, and the use of secure payment systems. Special attention is given to the prospects of emerging technologies, including artificial intelligence and the Internet of Things, which present both new challenges and opportunities for ensuring security. The article emphasizes the need for collaborative efforts among users, financial institutions, and technology developers to build a resilient digital ecosystem.

Keywords: digital security, personal finance, cybercrime, multi-factor authentication, data encryption, financial literacy, Internet of Things.

Цифровизация финансовых услуг радикально изменила способы управления личными финансами, предоставив пользователям доступ к онлайн-банкингу, мобильным платежам и цифровым инвестиционным платформам. Согласно данным Всемирного банка [1], расширение цифровых финансовых сервисов способствовало финансовой инклюзии, особенно в развивающихся странах. Однако эти достижения сопровождаются ростом киберугроз, включая мошенничество, утечки данных и атаки на финансовые системы. В условиях, когда личные финансы становятся мишенью для злоумышленников, защита конфиденциальной информации и транзакций приобретает первостепенное значение. Настоящая статья посвящена анализу ключевых вызовов цифровой безопасности в сфере личных финансов, а также разработке эффективных стратегий защиты, основанных на современных технологиях и повышении финансовой грамотности. В работе используются данные из актуальных исследований [2; 4; 7;], чтобы предложить комплексный подход к решению проблемы.

1. Вызовы цифровой безопасности в сфере личных финансов

1.1 Киберпреступность и мошенничество

С развитием цифровых технологий киберпреступность стала одной из наиболее серьезных угроз для личных финансов. Злоумышленники используют широкий арсенал методов, включая фишинг, вредоносное программное обеспечение (вирусы, трояны, ransomware) и поддельные веб-ресурсы, чтобы получить доступ к конфиденциальной информации, такой как пароли, номера банковских карт и данные счетов. Patel и Johnson [4] указывают, что ежегодные глобальные убытки от киберпреступлений превышают 1 триллион долларов, что подчеркивает масштаб проблемы. Фишинг, например, представляет собой отправку мошеннических электронных писем или создание поддельных сайтов, имитирующих официальные платформы банков или платежных систем. Такие атаки эксплуатируют доверчивость пользователей, что делает их особенно опасными.

Кроме того, рост популярности криптовалют и децентрализованных финансовых платформ (DeFi) породил новые виды мошенничества, такие как атаки на смарт-контракты и кража приватных ключей. Эти угрозы требуют не только технических, но и регуляторных мер для защиты пользователей.

1.2 Уязвимости в мобильных приложениях и интернет-банкинге

Мобильные приложения и веб-платформы банков являются важными инструментами для управления финансами, но они также уязвимы для атак. Программные ошибки, устаревшие библиотеки или недостаточная защита API могут стать лазейками для хакеров. Например, несвоевременное обновление приложений оставляет системы открытыми для эксплуатации известных уязвимостей. Европейский центральный банк[5] отмечает, что цифровизация финансовых услуг в ЕС увеличила количество потенциальных точек атаки, особенно для мобильных банковских приложений. Кроме того, использование сторонних сервисов, таких как агрегаторы финансовых данных, может создавать дополнительные риски, если эти сервисы не соответствуют стандартам безопасности.

Еще одной проблемой является отсутствие единых стандартов безопасности для всех финансовых приложений. В некоторых случаях разработчики жертвуют безопасностью ради удобства пользователей, что увеличивает вероятность компрометации данных.

1.3 Социальная инженерия

Социальная инженерия представляет собой манипулятивные техники, направленные на обман пользователей с целью получения доступа к их личным данным. Злоумышленники могут использовать психологическое давление, поддельные сценарии (например, звонки от «службы безопасности банка») или методы убеждения, чтобы вынудить пользователей раскрыть пароли, PIN-коды или другую конфиденциальную информацию. Smith [3] подчеркивает, что социальная инженерия остается эффективной, поскольку эксплуатирует человеческую психологию, а не технические уязвимости. Например, мошенники могут отправлять сообщения, требующие немедленных действий, таких как перевод денег или предоставление данных, создавая чувство паники у жертвы.

Этот вид угроз особенно опасен для пожилых людей и пользователей с низким уровнем цифровой грамотности, которые могут быть менее осведомлены о подобных методах. Таким образом, социальная инженерия требует не только технических, но и образовательных мер для противодействия.

1.4 Недостаточная цифровая и финансовая грамотность

Одной из системных проблем является недостаточный уровень цифровой и финансовой грамотности среди населения. Согласно исследованию Национального бюро экономических исследований (2021), многие пользователи не понимают базовых принципов цифровой безопасности, таких как необходимость использования сложных паролей или распознавание подозрительных сообщений. Это делает их легкой мишенью для киберпреступников. Например, использование одного и того же пароля для нескольких сервисов или игнорирование двухфакторной аутентификации значительно увеличивает риски компрометации данных.

2. Методы защиты личных финансов

2.1 Многофакторная аутентификация (MFA)

Многофакторная аутентификация (MFA) является одним из наиболее надежных способов защиты учетных записей. Этот метод требует нескольких уровней проверки личности, таких как пароль, биометрические данные (отпечатки пальцев, распознавание лица) и одноразовые коды, отправляемые на мобильное устройство или электронную почту. Koefer et al[7] отмечают, что внедрение MFA в микрофинансовых и финтех-организациях значительно повысило безопасность транзакций, особенно для уязвимых групп населения. MFA минимизирует вероятность несанкционированного доступа, даже если злоумышленники получают доступ к паролю пользователя.

Однако внедрение MFA сталкивается с определенными трудностями, включая неудобство для пользователей и необходимость технической инфраструктуры. Финансовым

учреждениям следует оптимизировать процессы MFA, чтобы сделать их удобными без потери безопасности.

2.2 Шифрование данных

Шифрование данных преобразует информацию в нечитаемый формат, который может быть расшифрован только с использованием специального ключа. Этот метод широко применяется для защиты транзакций, персональных данных и коммуникаций в финансовых системах. OECD [8] подчеркивает, что шифрование, такое как стандарт AES-256, является основой безопасности цифровых финансовых услуг, особенно при трансграничных операциях. Шифрование предотвращает утечку данных даже в случае их перехвата, что делает его незаменимым инструментом в борьбе с киберугрозами.

Тем не менее, шифрование должно сопровождаться строгим управлением ключами, чтобы избежать их компрометации. Финансовые организации должны инвестировать в надежные системы управления ключами шифрования.

2.3 Регулярные обновления программного обеспечения

Своевременное обновление операционных систем, мобильных приложений и антивирусного программного обеспечения является важным шагом для устранения уязвимостей. Производители программного обеспечения регулярно выпускают патчи, которые закрывают обнаруженные «дыры» в безопасности. Patel и Johnson [4] указывают, что устаревшее программное обеспечение является одной из основных причин успешных кибератак на финансовые учреждения. Пользователи и организации должны внедрить автоматические обновления и проводить регулярные проверки систем на наличие уязвимостей.

2.4 Повышение осведомленности пользователей

Обучение пользователей основам цифровой безопасности играет ключевую роль в предотвращении киберугроз. Простые меры, такие как использование сложных паролей, регулярная их смена и избегание подозрительных ссылок, могут значительно снизить риски. Национальное бюро экономических исследований [3] подчеркивает, что финансовая грамотность в цифровую эпоху должна включать навыки распознавания фишинговых атак и безопасного управления учетными данными. Государственные и частные организации должны проводить образовательные кампании, направленные на повышение цифровой грамотности, особенно среди уязвимых групп населения.

2.5 Использование виртуальных карт и безопасных платежных систем

Виртуальные карты, которые не связаны с основным банковским счетом, позволяют минимизировать риски при онлайн-транзакциях. Такие карты могут быть ограничены по сумме или предназначены для одноразового использования, что снижает вероятность финансовых потерь в случае компрометации. Кроме того, использование проверенных платежных систем, таких как PayPal, Apple Pay или Google Pay, обеспечивает дополнительный уровень безопасности благодаря технологиям токенизации и шифрования. Smith [3] отмечает, что такие решения способствуют не только безопасности, но и финансовой инклюзии, делая цифровые платежи доступными для широкой аудитории.

2.6 Регуляторные меры и стандарты безопасности

Регуляторные меры играют важную роль в обеспечении цифровой безопасности. Международные стандарты, такие как PCI DSS (Payment Card Industry Data Security Standard), устанавливают требования к защите данных в финансовых транзакциях. Европейский центральный банк [8] подчеркивает необходимость гармонизации стандартов безопасности в ЕС для защиты пользователей цифровых финансовых услуг. Государства и международные организации должны разрабатывать и внедрять нормативные акты, которые обязывают финансовые учреждения использовать передовые технологии защиты.

3. Перспективы и вызовы будущего

3.1 Искусственный интеллект: возможности и угрозы

Искусственный интеллект (ИИ) открывает новые горизонты для защиты личных финансов, но также создает дополнительные риски. С одной стороны, ИИ используется для

обнаружения мошеннических транзакций, анализа поведения пользователей и предотвращения атак в реальном времени. С другой стороны, киберпреступники могут применять ИИ для создания сложных атак, таких как дипфейки или автоматизированные фишинговые кампании. OECD [2] предупреждает, что ИИ-угрозы требуют адаптивных подходов к безопасности, включая разработку алгоритмов противодействия.

3.2 Интернет вещей (IoT) и новые уязвимости

Интернет вещей (IoT) объединяет миллиарды устройств, от умных телевизоров до носимых гаджетов, которые собирают и передают персональные данные. Это создает новые точки уязвимости, поскольку многие IoT-устройства имеют слабую защиту. Европейский центральный банк [5] прогнозирует, что рост числа подключенных устройств увеличит риски утечек данных и атак на финансовые системы. Для минимизации этих рисков необходимы стандарты безопасности для IoT-устройств и их интеграции с финансовыми платформами.

3.3 Глобальное сотрудничество и инновации

Будущее цифровой безопасности зависит от глобального сотрудничества между правительствами, финансовыми институтами и технологическими компаниями. Разработка универсальных стандартов безопасности, обмен данными о киберугрозах и инвестиции в исследования позволят создать более устойчивую цифровую экосистему. Koefer et al. [7] подчеркивают, что инновации в области финтеха и микрофинансирования должны сопровождаться мерами по повышению цифровой грамотности, чтобы обеспечить инклюзивность и безопасность.

Цифровая безопасность в сфере личных финансов является неотъемлемой частью современной жизни. В условиях постоянного роста киберугроз пользователи, финансовые институты и разработчики технологий должны объединить усилия для создания надежной системы защиты. Многофакторная аутентификация, шифрование данных, регулярные обновления программного обеспечения, повышение осведомленности и использование безопасных платежных систем составляют основу эффективной защиты. Однако будущее принесет новые вызовы, связанные с развитием искусственного интеллекта и Интернета вещей, которые потребуют инновационных решений и глобального сотрудничества. Только совместными усилиями можно минимизировать риски и обеспечить безопасность личных финансов в цифровом мире.

Список использованной литературы:

1. Всемирный банк (2023). Global Financial Development Report. Доступно по ссылке: <https://www.worldbank.org/en/publication/gfdr>
2. OECD (2022). Digital Financial Literacy: Challenges and Opportunities. Доступно по ссылке: <https://www.oecd.org/finance/financial-education/digital-financial-literacy-challenges-and-opportunities.htm>
3. Smith, J. (2021). Fintech and Financial Inclusion. Harvard Business Review. Доступно по ссылке: <https://hbr.org/2021/05/fintech-and-financial-inclusion>
4. Patel, R. & Johnson, K. (2020). Cybersecurity Risks in Digital Finance. Journal of Financial Technology. Доступно по ссылке: [https://www.journaloffinancialtechnology.com/article/S2666-999X\(20\)30001-2/fulltext](https://www.journaloffinancialtechnology.com/article/S2666-999X(20)30001-2/fulltext)
5. Европейский центральный банк (2023). The Impact of Digitalization on Financial Literacy in the EU. Доступно по ссылке: https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/ecb.the_impact_of_digitalization_on_financial_literacy_in_the_eu2023~d3b4f1a9e5.en.pdf
6. Национальное бюро экономических исследований (2021). Financial Literacy in the Digital Age. Доступно по ссылке: <https://www.nber.org/papers/w28868>
7. Koefer, F., Bokkens, A., Prezioso, M., & Ehrenhard, M. (2024). Addressing Financial and Digital Literacy Challenges for Inclusive Finance: Insights from Microfinance Institutions and FinTech Organisations. EIF Working Paper 2024/97. European Investment Fund. Доступно по ссылке: https://www.eif.org/news_centre/publications/eif_working_paper_2024_97.pdf

8. OECD (2024). Digitalisation of Financial Services: Access to Finance and Aggregate Economic Performance. OECD Economics Department Working Papers. Доступно по ссылке: https://www.oecd.org/en/publications/digitalisation-of-financial-services-access-to-finance-and-aggregate-economic-performance_10c7e583-en.html

UDK: 336.64

XITOIDAGI KRAUDFUNDING MEXANIZMINI O‘ZBEKISTONGA TATBIQI

ПРИМЕНЕНИЕ МЕХАНИЗМА КРАУДФАНДИНГА КИТАЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

APPLICATION OF CHINA'S CROWDFUNDING MECHANISM TO UZBEKISTAN

Alimova Sofiya Toshkent Xalqaro Universiteti
“Iqtisodiyot va moliya” kafedrasida katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Maqola Xitoy kraudfunding tajribasini O‘zbekiston iqtisodiyotiga tatbiq etish imkoniyatlarini chuqur tahlil qiladi. Tadqiqotda kraudfundingning to‘rt asosiy turi – mukofotli, aksiyaga asoslangan, qarzga asoslangan va xayriya kraudfundingi – o‘rganilgan. O‘zbekiston uchun kraudfunding tizimini rivojlantirish bo‘yicha qonunchilik bazasini yaratish, raqamli platformalar uchun me‘yoriy asoslar shakllantirish va investor himoyasi mexanizmlarini ishlab chiqish tavsiya etiladi. Maqola savdoga yo‘naltirilgan, qishloq xo‘jaligi va elektron tijorat platformalari bilan integratsiyalashgan kraudfunding modellarini eng istiqbolli yo‘nalishlar sifatida ko‘rsatadi. Xitoy tajribasini O‘zbekiston sharoitiga moslashtirib tatbiq etish innovatsion loyihalarni moliyalashtirish, kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy ahamiyatga ega loyihalarni amalga oshirish imkoniyatlarini kengaytirishi mumkinligini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: Kraudfunding, innovatsion loyihalar moliyalashtirish mexanizmlari, elektron tijorat, startup ekotizimi qo‘llab-quvvatlash platformalari, moliyaviy innovatsiyalar, alternativ moliyalash usullari.

Статья глубоко анализирует возможности применения китайского опыта краудфандинга в экономике Узбекистана. В исследовании изучены четыре основных типа краудфандинга – награждающий, основанный на акциях, долговой и благотворительный. Рекомендуются создать законодательную базу для развития системы краудфандинга в Узбекистане, сформировать нормативные основы для цифровых платформ и разработать механизмы защиты инвесторов. Статья представляет ориентированные на продажи, сельскохозяйственные и интегрированные с платформами электронной коммерции модели краудфандинга как наиболее перспективные направления. Подчеркивается, что адаптация китайского опыта к условиям Узбекистана может значительно расширить возможности финансирования инновационных проектов, поддержки малого бизнеса и реализации социально значимых проектов.

Ключевые слова: Краудфандинг, механизмы финансирования инновационных проектов, электронная коммерция, экосистема стартапов, платформы поддержки, финансовые инновации, альтернативные методы финансирования.

The article provides an in-depth analysis of the possibilities of applying Chinese crowdfunding experience to the Uzbekistan economy. The study examines four main types of crowdfunding – reward-based, equity-based, debt-based, and charitable crowdfunding. The research recommends creating a legislative framework for crowdfunding system development in Uzbekistan, forming regulatory foundations for digital platforms, and developing investor protection mechanisms. The

article highlights sales-oriented, agricultural, and e-commerce platform-integrated crowdfunding models as the most promising directions. It emphasizes that adapting the Chinese experience to Uzbekistan's conditions could significantly expand opportunities for financing innovative projects, supporting small businesses, and implementing socially significant initiatives.

Keywords: Crowdfunding, innovative project financing mechanisms, e-commerce, startup ecosystem, support platforms, financial innovations, alternative financing methods.

O‘zbekistonda innovatsion loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash hamda iqtisodiyotning turli sohalarida yangi g‘oyalarni hayotga tatbiq etish dolzarb masalalardan hisoblanadi. Bu borada dunyoning rivojlangan mamlakatlari tajribasini o‘rganish va ularning eng samarali amaliyotlarini mahalliy sharoitga moslashtirgan holda joriy etish muhim ahamiyatga ega. Xususan, Xitoy Xalq Respublikasida kraudfunding mexanizmining muvaffaqiyatli tatbiq etilganini hisobga olgan holda, mazkur tajribani O‘zbekiston sharoitiga tatbiq etish istiqbolli yo‘nalish bo‘lishi mumkin.

Xitoy dunyodagi eng yirik kraudfunding bozorlaridan biri hisoblanadi. 2011-yildan boshlab Xitoyda kraudfunding platformalari izchil rivojlanib keldi. 2016-yilga kelib, Xitoydagi kraudfunding platformalari soni 400 dan oshib, muvaffaqiyatli jalb qilingan mablag‘lar miqdori 20 milliard yuan (RMB)ga yetdi. 2025 yilda esa Xitoydagi kraudfunding bozori hajmi 36,3 million AQSh dollari hajmiga yetishi kutilmoqda. Bunda muhim rol o‘ynagan ikki asosiy omil – 2008-yildagi jahon moliyaviy inqirozi va texnologik innovatsiyalar, xususan ijtimoiy media platformalarining rivojlanishi bo‘ldi [1].

Xitoyda kraudfunding asosan to‘rt asosiy turga bo‘linadi:

1. Mukofotli kraudfunding – Xitoyda eng keng tarqalgan model hisoblanadi va asosan e-tijorat platformalari bilan chambarchas bog‘liq. Bu modelda sarmoyadorlar loyihaga mablag‘ kiritib, evaziga mahsulot yoki xizmatni oldinoq olish, chegirmali narxlar va boshqa moddiy mukofotlar olish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. 2020-yilga kelib, Xitoydagi kraudfunding platformalarining aksariyati aynan mana shu modelni qo‘llagan.

2. Aksiyaga asoslangan kraudfunding – Bu modelda sarmoyadorlar loyihaga mablag‘ kiritib, korxona aksiyalaridan ulush oladilar. Xitoydagi aksiyaga asoslangan kraudfunding rivojlanishi sezilarli darajada noaniqlik, qonunchilik bo‘shlig‘i va investorlar uchun qat’iy talablar tufayli qiyinlashgan. Da Jia Tou (dajiatou.com) va Angel Crunch (angelcrunch.com) kabi platformalar bu sohada muhim rol o‘ynagan.

3. Qarzga asoslangan kraudfunding – Bu model onlayn platformalar orqali qarz beruvchilar va qarz oluvchilarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘laydigan amaliyot hisoblanadi. Qarz oluvchi sarmoya kiritilgan mablag‘larni belgilangan foizlar bilan ma’lum muddat ichida qaytarishga majbur. Model Xitoyda juda keng tarqalgan va asosan tadbirkorlik loyihalarini moliyalashtirishda qo‘llaniladi.

4. Xayriya kraudfundingi – Xitoydagi platformalarning tahminan 7 foizi xayriyaga asoslangan. Bu modelda yig‘ilgan mablag‘lar xayriya maqsadlariga yo‘naltiriladi va investorlar hech qanday daromad olmaydilar. Xitoyda xayriya kraudfundingi odatda tashkilotlardan ko‘ra ko‘proq individual holatlar/shaxslarga yordam berish uchun ishlatiladi [2].

Xitoyda kraudfundingning o‘ziga xos jihatlari quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

Savdoga yo‘naltirilgan model – Xitoy G‘arbda mavjud bo‘lmagan o‘ziga xos kraudfunding turini rivojlantirgan – savdoga yo‘naltirilgan kraudfunding. Bu mukofotli kraudfundingning maxsus turi bo‘lib, bunda mukofot loyihasining oxirgi mahsulotining o‘zidir. Sarmoyadorlar aslida mahsulotni ishlab chiqarilmasidan oldin sotib oladilar, ishlab chiqarish xarajatlari va tavakkalchiliklarini tashkilot bilan bo‘lishadilar.

E-tijorat platformalari bilan integratsiya – Xitoy kraudfunding platformalari G‘arbdagi standart platformalardan juda farq qiluvchi biznes modelini qabul qilgan. Ular e-tijorat platformalari (masalan, Alibaba Group, Jing Dong) va virtual to‘lov platformalari (Alipay, Tenpay) bilan integratsiyalashgan. Bu Xitoy moliya bozorida innovatsiyalarni rivojlantirmoqda.

Offlayn kraudfunding – Xitoyda oflayn kraudfunding hodisasi mavjud bo‘lib, bu shunday fenomen bo‘lib, ba’zi investorlar ko‘proq shaxsiy aloqaga ega bo‘lishni xohlaydilar, shuning uchun

ular investitsiya qilishdan oldin oflayn joyda uchrashib, bir-birlarini tanib olishadi. Masalan, ko‘plab kofe do‘konlari va boshqa korxonalar oflayn kraudfunding orqali moliyalashtirilgan.

Qat’iy tartibga solish va davlat nazorati – Aksiyaga asoslangan kraudfunding Xitoyda "xususiy joylashtirishga asoslangan aksiyaviy investitsiya mexanizmi" shaklida amalga oshiriladi va u Xitoy Qimmatli qog‘ozlar bo‘yicha tartibga solish komissiyasi (CSRC), Xitoy Bank tartibga solish komissiyasi (CBRC), Xitoy Sug‘urta tartibga solish komissiyasi (CIRC) va Xitoy Xalq banki tomonidan qat’iy nazorat qilinadi.

Internet Plus tashabbusi – 2015-yilda e’lon qilingan "Internet Plus" tashabbusi kraudfundingni rag‘batlantirishga qaratilgan asosiy siyosatlardan biri bo‘ldi. Bu tashabbusning maqsadi "internet, bulutli hisoblash, katta ma’lumotlar va narsalar internetini an’anaviy ishlab chiqarish va iste’mol sanoati bilan integratsiyalash" edi. Bu reja an’anaviy moliyaviy institutlar va kraudfunding kabi muqobil moliyalashtirishga internet texnologiyasidan foydalangan holda moliyaviy faoliyatni olib borishga imkon beradi[3].

O‘zbekistonda kraudfunding mexanizmini Xitoy tajribasidan foydalangan holda rivojlantirish muhim imkoniyatlar yaratishi mumkin. Quyida Xitoy modelining O‘zbekiston sharoitida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan jihatlarini ko‘rib chiqamiz.

Xitoyda kraudfundingning savdoga yo‘naltirilgan modeli juda muvaffaqiyatli bo‘ldi. Bu model O‘zbekistonda quyidagi sabablarga ko‘ra samarali bo‘lishi mumkin:

- O‘zbekistonda elektron tijorat rivojlanayotgan soha hisoblanadi, bu esa savdoga yo‘naltirilgan kraudfunding uchun yaxshi asos bo‘lishi mumkin
- Mahalliy ishlab chiqaruvchilar yangi mahsulotlar yaratish uchun moliyaviy qo‘llab-quvvatlashga muhtoj
- Iste’molchilar mahsulotni oldindan sotib olish evaziga chegirmalar olishdan manfaatdor bo‘lishlari mumkin

Xitoyda kraudfunding platformalari yirik e-tijorat kompaniyalari bilan integratsiyalashgan. O‘zbekistonda ham yirik elektron tijorat platformalarini jalb qilish muhim bo‘lishi mumkin:

- Uzum, Bulavka, Olx kabi mahalliy platformalar bilan hamkorlik qilish
- To‘lov tizimlari (Click, Payme, Apelsin) bilan integratsiyalashgan platformalar yaratish
- Yirik onlayn savdo platformalari uchun kraudfunding bo‘limini yaratish imkoniyatini berish

Xitoyda qishloq xo‘jaligi sohasida kraudfunding modellari mavjud. O‘zbekiston iqtisodiyotida qishloq xo‘jaligining ahamiyatini hisobga olgan holda, bu model juda mos kelishi mumkin:

- Fermerlarni qo‘llab-quvvatlash uchun "Buyurtma asosidagi ishlab chiqarish" modeli
- "Jamoasida xarid qilish + oldindan buyurtma berish" modeli
- Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini oldindan sotish orqali fermerlarni moliyalashtirish

Xitoy tajribasini o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, kraudfundingni rivojlantirish uchun huquqiy asos yaratish zarur:

1. Kraudfunding faoliyatini tartibga soluvchi maxsus qonunchilik bazasini yaratish:
 - Kraudfunding platformalari faoliyatini tartibga soluvchi nizom ishlab chiqish
 - Investor huquqlarini himoya qilish mexanizmlarini joriy etish
 - Kraudfunding orqali yig‘iladigan mablag‘lar miqdorini chegaralash
2. Raqamli platformalar uchun me’yoriy asoslarni yaratish:
 - Xitoyning "Internet Plus" tashabbusiga o‘xshash dastur ishlab chiqish
 - Elektron imzolarni keng joriy etish va raqamli shartnomalarga huquqiy kuch berish
 - Elektron to‘lovlar va raqamli identifikatsiya tizimlarini takomillashtirish
3. Investor himoyasi mexanizmlarini ishlab chiqish:
 - Kichik investorlar huquqlarini himoya qilish choralarini ko‘rish
 - Kraudfunding platformalari uchun hisobot va shaffoflik standartlarini o‘rnatish
 - Investorlar ma’lumotlarini himoya qilish talablarini belgilash

Kraudfunding platformalari infratuzilmasini rivojlantirish Xitoy tajribasiga asoslangan holda, O‘zbekistonda quyidagi kraudfunding platformalari tizimini yaratish mumkin:

Mukofotli kraudfunding platformalari -O‘zbek startaplari uchun - texnologik yangilanishlar, innovatsion mahsulotlar, mobil ilovalar uchun -Ijodiy loyihalar uchun - kitoblar, filmlar, musiqa albomlar, san'at ishlari uchun -Mahalliy bozorga yo‘naltirilgan mahsulotlar uchun - hunarmandchilik, milliy mahsulotlar, oziq-ovqat mahsulotlari uchun	Aksiyaga asoslangan kraudfunding platformalari -Startup ekotizimi uchun - texnologiya, IT, raqamli xizmatlar sohalaridagi startaplar uchun -Kichik biznes uchun - tez rivojlanayotgan kichik korxonalar uchun -Eksport yo‘nalishidagi kompaniyalar uchun - halqaro bozorlarga chiqishni rejalashtirgan korxonalar uchun
Qarzga asoslangan platformalar -P2P kreditlash platformalari - kichik biznes uchun qisqa muddatli kreditlar berish uchun -Aylanma mablag‘larni moliyalashtirish - mavsumiy biznes ehtiyojlarini moliyalashtirish uchun -Mikrokreditlash - mikro va oilaviy biznesni rivojlantirish uchun	Xayriya kraudfundingi -Ijtimoiy loyihalar uchun - ta'lim, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy yordam loyihalari uchun -Nodavlat notijorat tashkilotlar uchun - NNTlar faoliyatini moliyalashtirish uchun -Ekologik loyihalar uchun - ekologik tashabbuslar va atrof muhitni muhofaza qilish loyihalari uchun

Xitoy kraudfunding tajribasini O‘zbekiston sharoitida tatbiq etish mamlakatda innovatsion loyihalarni moliyalashtirish, kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy ahamiyatga ega loyihalarni amalga oshirish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirishi mumkin. Bu jarayonda Xitoy tajribasining eng yaxshi jihatlari O‘zbekiston sharoitiga moslashtirgan holda joriy etish, milliy qonunchilik bazasini takomillashtirish, raqamli infratuzilmani rivojlantirish va aholi o‘rtasida kraudfunding madaniyatini shakllantirish muhim vazifalar hisoblanadi.

O‘zbekiston iqtisodiyotining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, savdoga yo‘naltirilgan kraudfunding, qishloq xo‘jaligi sohasidagi kraudfunding va elektron tijorat platformalari bilan integratsiyalashgan kraudfunding modellari eng istiqbolli yo‘nalishlar bo‘lishi mumkin. Shuningdek, mamlakatdagi ijodiy salohiyatni ro‘yobga chiqarish va ijtimoiy ahamiyatga ega loyihalarni qo‘llab-quvvatlash uchun mukofotli va xayriya kraudfundingi ham muhim ahamiyatga ega bo‘ladi. Xitoy kraudfunding modelini O‘zbekiston sharoitida moslashtirilgan holda tatbiq etilishi, O‘zbekiston iqtisodiyotini yanada rivojlantirish va fuqarolar moddiy farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Li, X., & Wang, Y. (2017). "Crowdfunding Ecosystem in China: Development, Challenges, and Policy Implications". *International Journal of Financial Studies*, 5(4), 24.
2. Chen, G., Han, L., & Shen, Y. (2016). "The Growth and Characteristics of Crowdfunding in China". *Emerging Markets Finance and Trade*, 52(5), 1106-1118.
3. Agrawal, A., Catalini, C., & Goldfarb, A. (2015). "Crowdfunding: Geography, Social Networks, and the Timing of Investment Decisions". *Journal of Economics & Management Strategy*, 24(2), 253-274.
4. Mollick, E. (2014). "The Dynamics of Crowdfunding: An Exploratory Study". *Journal of Business Venturing*, 29(1), 1-16.
5. Zhang, J., & Liu, P. (2012). "Analyzing the Influence of Social Media on Crowdfunding". *Electronic Commerce Research*, 12(3), 325-343.
6. Deloitte. (2020). "China's Digital Transformation and Crowdfunding Ecosystem Report".
7. PwC. (2019). "Global Crowdfunding Market Trends and Forecast".
8. KPMG. (2018). "Crowdfunding Regulations and Market Development in Emerging Economies".
9. World Bank Group. (2019). "Crowdfunding in Developing Economies: Opportunities and Challenges".

**QASHQADARYO VILOYATIDA KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKNI
RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI**

**ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В
КАШКАДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ**

**OPPORTUNITIES FOR THE DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS AND
ENTREPRENEURSHIP IN KASHKADARYA REGION**

Xudoyorov Laziz Niyozovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, i.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya

Mazkur maqolada Qashqadaryo viloyatida kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishning mavjud imkoniyatlari, shuningdek, bu sohada yuzaga kelayotgan muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari tadqiq etilgan. Unda viloyatning iqtisodiy-iqlimiy sharoiti, mavjud infratuzilma, mehnat resurslari hamda davlat tomonidan yaratilayotgan imtiyozlar asosida tadbirkorlikni kengaytirish istiqbollari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, kichik biznes subyektlarining iqtisodiyotdagi o‘rni, ularning bandlikni ta‘minlashdagi roli va innovatsion faoliyatga bo‘lgan ehtiyoji yoritilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, Qashqadaryo viloyatida kichik biznesni yanada rivojlantirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Qashqadaryo viloyati, kichik biznes, tadbirkorlik, iqtisodiy rivojlanish, infratuzilma, bandlik, investitsiya, innovatsiya, biznes muhit, davlat qo‘llab-quvvatlovi, imkoniyatlar, moliyalashtirish, mehnat resurslari, hududiy rivojlanish.

В данной статье рассматриваются существующие возможности развития малого бизнеса и предпринимательства в Кашкадарьинской области, а также проблемы, возникающие в этой сфере, и пути их преодоления. Будут рассмотрены перспективы развития предпринимательства с учетом экономических и климатических условий региона, имеющейся инфраструктуры, трудовых ресурсов, а также стимулов, создаваемых государством. В нем также подчеркивается роль малого бизнеса в экономике, его роль в обеспечении занятости и необходимость инновационной деятельности. По результатам исследования разработаны предложения и рекомендации по дальнейшему развитию малого бизнеса в Кашкадарьинской области.

Ключевые слова: Кашкадарьинская область, малый бизнес, предпринимательство, экономическое развитие, инфраструктура, занятость, инвестиции, инновации, бизнес-среда, государственная поддержка, возможности, финансирование, трудовые ресурсы, региональное развитие.

This article examines the existing opportunities for the development of small business and entrepreneurship in the Kashkadarya region, as well as the problems that arise in this area and ways to overcome them. It examines the prospects for expanding entrepreneurship based on the economic and climatic conditions of the region, existing infrastructure, labor resources, and state-created incentives. It also highlights the role of small businesses in the economy, their role in providing employment, and the need for innovative activities. Based on the results of the study, proposals and recommendations for the further development of small business in the Kashkadarya region have been developed.

Keywords: Kashkadarya region, small business, entrepreneurship, economic development, infrastructure, employment, investment, innovation, business environment, state support, opportunities, financing, labor resources, regional development.

Global iqtisodiy tizimda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik iqtisodiyotni strukturaviy jihatdan yangilash, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, zamonaviy ish o'rinlarini yaratish va innovatsion faoliyatni rag'batlantirishning asosiy harakatlantiruvchi omillaridan biri sifatida qaralmoqda. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy o'sish va hududiy rivojlanish darajasi ko'p jihatdan kichik biznes subyektlarining iqtisodiyotdagi ulushi va ularning erkin faoliyat yuritish sharoitlariga bevosita bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston Respublikasi tomonidan so'nggi yillarda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar jarayonida aynan ushbu sektorni tizimli qo'llab-quvvatlash, qulay institutsional va huquqiy muhit yaratish borasida qator muhim chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda [1].

Qashqadaryo viloyati respublikaning janubiy hududlaridan biri bo'lib, o'zining tabiiy-iqlimiy sharoiti, mehnat resurslari, mineral va qishloq xo'jalik resurslariga boyligi bilan alohida ajralib turadi. Viloyatda neft-gaz sanoati, qishloq xo'jaligi, xizmat ko'rsatish va yengil sanoat tarmoqlarida kichik biznes uchun salmoqli istiqbollar mavjud. Biroq mavjud imkoniyatlarga qaramay, hududda tadbirkorlik faoliyatining rivojlanish sur'atlari respublika bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichlardan past darajada saqlanib qolmoqda. Bu esa, bir tomondan, hududiy infratuzilmaning yetarlicha rivojlanmagani, moliyaviy resurslarga bo'lgan cheklovlar, normativ-huquqiy muhitdagi muammolar, ikkinchi tomondan esa, tadbirkorlik madaniyatining yetarlicha shakllanmaganligi kabi omillar bilan izohlanadi [1].

Mazkur maqolada Qashqadaryo viloyatida kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish imkoniyatlari ko'p qirrali yondashuv asosida tahlil qilinadi. Xususan, hududiy iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish, davlat tomonidan ajratilayotgan subsidiyalar, grantlar, kreditlar va ularning amaliy ta'siri, mavjud to'siqlar va ularni bartaraf etish mexanizmlari ilmiy asosda o'rganiladi. Shuningdek, tadbirkorlik subyektlari faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligi, zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini joriy etish imkoniyatlari hamda xorijiy tajriba asosida takomillashuv istiqbollari asoslangan holda yoritiladi.

Kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish imkoniyatlari bo'yicha ko'plam olimlar tadqiqotlar olib borgan bo'lib quyida shulardan ba'zilar tahlil qilindi. Professor Shodiev T.Sh va Rahimov Mlar tomonidan *“Kichik biznesning iqtisodiy rivojlanishdagi roli”* nomli ilmiy ishda kichik biznesni rivojlantirish imkoniyatlari keng yoritib berilgan. Ushbu asar kichik biznesning milliy iqtisodiyotda o'rni, uning bandlikni ta'minlashdagi roli va iqtisodiy o'sishga qo'shadigan hissasi keng bayon qilinadi. Ilmiy ishda shuningdek, kichik biznesni rivojlantirishda davlat siyosatining ahamiyati, moliyaviy resurslarga bo'lgan ehtiyoj, subsidiyalar va kreditlash tizimi kabi muhim omillar tahlil qilingan. Tadqiqot kichik biznesning iqtisodiy o'sishga qo'shadigan salohiyatini chuqur tahlil qiladi. O'zbekiston va boshqa mamlakatlarda amalga oshirilgan tadqiqotlar asosida, kichik biznesni rivojlantirishda davlat siyosati va moliyaviy yordamning qanday ahamiyatga ega ekanligi ko'rsatilgan [2].

Shuningdek tadbirkorlikni rivojlantirishda davlat siyosatini olim Z.Xodjaevning *“O'zbekiston iqtisodiyotida kichik biznesni rivojlantirish: Davlat siyosati va amaliyot”* nomli tadqiqot ishida chuqur tadqiq etilgan. Ushbu asar O'zbekistonning iqtisodiy siyosatida kichik biznesni rivojlantirish uchun amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarni, jumladan, soliq imtiyozlari, kreditlash dasturlari va davlat tomonidan taqdim etilayotgan moliyaviy yordamni yoritadi. Muallif, shuningdek, kichik biznesni rivojlantirishga doir amaliy yondashuvlarni ham ko'rib chiqadi. Ushbu ilmiy ishda kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishda davlat siyosatining rolini chuqur tushunishga yordam beradi. Tadqiqotda kichik biznesni qo'llab-quvvatlash uchun joriy etilgan moliyaviy va huquqiy yordam choralari bilan bog'liq amaliy masalalar batafsil yoritilgan [2].

Tadbirkorlikni rivojlantirishda uchun innovatsion yondashuvlarni olim A.Rakhmatov o'zining *“Innovatsion iqtisodiyotda kichik biznesning roli”* nomli asarida keng bayon qilingan. Bu asar kichik biznesni innovatsiyalar orqali rivojlantirish masalalariga bag'ishlangan. Tadqiqotda innovatsion texnologiyalar va yangi biznes-modellarni joriy etish orqali kichik biznesni rivojlantirishning iqtisodiy samaralari, shuningdek, innovatsiyalarni amalga oshirishda qarshi turadigan to'siqlar tahlil qilinadi. Ushbu asar innovatsiyalarning kichik biznesga ta'sirini o'rganadi, bunda innovatsiyalarni

joriy etishning iqtisodiy samaradorligi, xususan, yangi texnologiyalar va raqobatbardoshlikning oshishiga ta’siri muhokama qilinadi.

Ushbu ilmiy maqolada Qashqadaryo viloyatida kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish imkoniyatlari chuqur tahlil qilindi. Tadqiqot ishlari bir necha metodologik yondashuvlarga asoslangan bo‘lib, quyidagi asosiy bosqich va usullar qo‘llanildi:

1. Statistik tahlil. Qashqadaryo viloyatida so‘nggi yillarda kichik biznes subyektlari soni, ularning iqtisodiyotdagi ulushi, bandlikdagi o‘rni va ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari bo‘yicha mavjud rasmiy statistik ma’lumotlar o‘rganildi. Davlat statistika qo‘mitasi, viloyat hokimligi va Savdo-sanoat palatasi ma’lumotlari asosida grafiklar, jadval va diagrammalar tuzilib, mavjud tendensiyalar aniqlab berildi [3].

2. Hududiy va sektorlararo tahlil. Viloyatdagi kichik biznesning rivojlanish holati tarmoqlar (sanoat, xizmat ko‘rsatish, qishloq xo‘jaligi) va tumanlar kesimida tahlil qilindi. Bu yondashuv orqali qaysi hududlarda va sohalarda kichik biznes ko‘proq rivojlanayotgani, qaysi yo‘nalishlarda esa sustlik kuzatilayotgani aniqlandi.

3. Sifatli (kvalitativ) tadqiqot. Mahalliy tadbirkorlar bilan o‘tkazilgan suhbatlar, intervyular, shuningdek, ularning amaliy tajribalari asosida sifatli tahlillar amalga oshirildi. Tadbirkorlarning duch kelayotgan muammolari, davlat tomonidan ko‘rsatilayotgan yordamga baholari, moliyalashtirish va kadrlar bilan ta‘minlanish holati yuzasidan real fikrlar olindi.

4. Normativ-huquqiy bazani tahlil qilish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, hukumat qarorlari, viloyat hokimligining qarorlari va mahalliy rivojlanish dasturlari tahlil qilinib, kichik biznesni qo‘llab-quvvatlashga doir huquqiy asoslar va ularning amaliy tatbiqi o‘rganildi.

5. Taqqoslash usuli. Qashqadaryo viloyatida kichik biznesning rivojlanish sur‘atlari boshqa viloyatlar bilan solishtirildi. Bu orqali viloyatning afzalliklari va ortda qolayotgan yo‘nalishlari aniqlanib, raqobat ustunliklarini shakllantirishga oid tavsiyalar ishlab chiqildi [3].

6. SWOT-tahlil. Viloyatda kichik biznesni rivojlantirishga ta’sir etuvchi kuchli va zaif tomonlar, mavjud imkoniyatlar hamda xavf-xatarlar aniqlanib, SWOT-tahlil metodidan foydalanildi. Bu yondashuv strategik tavsiyalar ishlab chiqishda asos bo‘lib xizmat qildi.

Qashqadaryo viloyatida kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishning statistik tahlili. Qashqadaryo viloyati O‘zbekistonning yirik agrar va sanoat hududlaridan biri bo‘lib, kichik biznes va tadbirkorlik bu yerda iqtisodiy o‘rningining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda mamlakatda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar, jumladan, tadbirkorlik subyektlarini qo‘llab-quvvatlash siyosati Qashqadaryoda ham sezilarli ijobiy natijalar bermoqda.

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, Qashqadaryo viloyatida faoliyat yuritayotgan kichik biznes subyektlarining soni yildan-yilga ortib bormoqda. Masalan:

2020-yilda viloyatda 38 200 dan ortiq kichik tadbirkorlik subyekti ro‘yxatdan o‘tgan bo‘lsa, 2023-yil oxiriga kelib bu ko‘rsatkich 47 000 dan oshgan, ya’ni o‘rning sur‘ati 23% dan ortiqni tashkil qilgan. Bu o‘rning tadbirkorlik faoliyatiga bo‘lgan qiziqishning ortib borayotganidan, shuningdek, ro‘yxatga olish va litsenziyalash tartiblarining soddalashtirilganidan dalolat beradi. Shuningdek viloyatda kichik biznes ko‘proq quyidagi tarmoqlarda faoliyat yuritmoqda:

Savdo va xizmat ko‘rsatish sohasi – 45%

Qishloq xo‘jaligi (fermer va dehqon xo‘jaliklari) – 35%

Sanoat va qayta ishlash – 12%

Transport, qurilish, axborot texnologiyalari – 8%

Bu taqsimot Qashqadaryo viloyatining qishloq xo‘jaligiga ixtisoslashgan hudud ekanini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, xizmat ko‘rsatish va sanoat tarmoqlarida ham o‘rning mavjud bo‘lib, bu iqtisodiy diversifikatsiya imkoniyatlarini bildiradi.

Viloyatda kichik biznes subyektlari viloyatda ish bilan ta‘minlashning muhim manbalaridan biri hisoblanadi. 2023-yil yakunlariga ko‘ra kichik biznes sektori orqali 260 ming nafardan ortiq fuqaro doimiy ish bilan ta‘minlangan. Bu viloyatdagi umumiy bandlikning 40% dan ortig‘ini tashkil etadi. Bu ko‘rsatkich kichik biznesning ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashdagi rolini ochib beradi.

So‘nggi yillarda kichik biznes subyektlariga ajratilayotgan kredit mablag‘lari ham ortib bormoqda. 2020-yilda kichik biznes subyektlariga tijorat banklari tomonidan 1,2 trln so‘m miqdorida

kredit ajratilgan bo‘lsa, 2023-yilga kelib bu raqam 2,6 trln so‘mga yetgan. Bu moliyaviy resurslarning ko‘payishi tadbirkorlik subyektlarining aylanma mablag‘larini kengaytirish, ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish va yangi ish o‘rinlari yaratish imkonini bermoqda.

Viloyatdagi kichik biznes subyektlarining eksportda ishtiroki hali sust bo‘lsa-da, yil sayin o‘sish kuzatilmoqda. Asosan meva-sabzavot mahsulotlari, paxta mahsulotlari va yarim tayyor to‘qimachilik mahsulotlari, hunarmandchilik buyumlari eksport qilinmoqda. Bu sohaga yo‘naltirilgan davlat dasturlari eksport ko‘lamini oshirishga xizmat qilmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki viloyatda kichik biznes va tadbirkorlini rivojlantirish imkoniyatlari juda keng. Qashqadaryo viloyati o‘zining tabiiy boyliklari, qulay iqlimi va yer resurslari bilan kichik biznes uchun keng imkoniyatlarga ega. Xususan paxtachilik, g‘allachilik, sabzavotchilik kabi yo‘nalishlarda kichik fermer xo‘jaliklari samarali faoliyat yuritmoqda. G‘uzor, Shahrisabz va Kitob tumanlarida bog‘dorchilik va uzumchilik uchun qulay iqlim mavjud. Chorvachilik va baliqchilik uchun tog‘oldi va daryo bo‘ylarida alohida imkoniyatlar mavjud. Bu sharoitlar kichik fermer xo‘jaliklari, oilaviy bizneslar va xizmat ko‘rsatish korxonalarini tashkil etish uchun zamin yaratadi.

So‘nggi yillarda kichik biznesni rivojlantirishga qaratilgan bir qator dastur va loyihalar Qashqadaryo viloyatida ham amalga oshirilmoqda:

- Yoshlar va ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash dasturlari – imtiyozli kreditlar va subsidiya ajratilishi;

- "Har bir tadbirkor – yurt tayanchi" tashabbusi doirasida yer ajratish, soliq imtiyozlari;

Qashqadaryoda mehnatga layoqatli yoshlar soni yuqori bo‘lib, bu kichik biznesda ishchi kuchi tanlash imkoniyatini oshiradi. Ko‘plab kasb-hunar maktablari, kollej va texnikumlar kichik korxonalar uchun malakali mutaxassislar yetishtirib bermoqda.

Qashqadaryo viloyati o‘zining geografik joylashuvi bois Janubiy hududlar bilan savdo aloqalarini yo‘lga qo‘yishga qulay. Transport infratuzilmasi (avtomobil va temir yo‘l tarmoqlari) mahsulot yetkazib berish va xizmat ko‘rsatishni soddalashtiradi. Shu bilan birga, viloyat markazi Qarshi shahri yirik savdo va xizmat ko‘rsatish nuqtalaridan biri hisoblanadi [4].

Qashqadaryo viloyatining tarixiy obidalari (Kitob, Shahrisabz, Qarshi) va tabiat manzaralari turizm sohasini rivojlantirish uchun katta imkoniyat beradi. Bu esa kichik mehmonxonalar, ovqatlanish maskanlari, qo‘lda yasalgan mahsulotlar savdosi kabi yo‘nalishlarda biznes yuritish uchun qulay sharoit yaratadi [4]. Qashqadaryo viloyatida kichik biznesni rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar mavjud. Tabiiy resurslar, demografik ustunlik, davlat ko‘magining kuchayishi va bozor talabining mavjudligi tadbirkorlar uchun mustahkam asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Ushbu imkoniyatlardan oqilona foydalanish orqali nafaqat viloyat, balki butun respublika miqyosida iqtisodiy faollikni oshirish mumkin. Davlat siyosatining doimiy qo‘llab-quvvatlovi, yoshlar va ayollar tadbirkorligiga e‘tibor, yangi bozorlar va infratuzilmalar yaratilishi ushbu sohaning yuksalishiga turtki bo‘lmoqda. Muammolar mavjud bo‘lsa-da, viloyatda kichik biznesni kengaytirish uchun salohiyat yuqori va barqaror rivojlanish uchun poydevor mustahkamdir.

O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bu – kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashdir. Kichik biznes nafaqat bandlikni ta‘minlash, balki hududiy rivojlanish, ichki bozorni to‘ldirish va aholining farovonligini oshirishda muhim o‘rin tutadi. Xususan, Qashqadaryo viloyatida kichik biznesni rivojlantirish uchun keng ko‘lamli imkoniyatlar mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Wooldridge, J. M. Econometric analysis of cross section and panel data / J. M. Wooldridge. - 2nd ed. - MIT press, 2010.
2. Doschanov T. Kichik biznesning katta imkoniyatlari.- Urganch.: Xorazm, 1997.;
3. Maxmudov N. Ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni prognoz qilish. O‘quv qo‘llanma. – T.: «Iqtisodiyot», 2012 y.
4. Khudoyorov, L. N., & Axmedova, N. F. (2023). Analysis of the development of small business in the world. Экономика и социум, (6-1 (109)), 222-224.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF DIGITAL BANKING SERVICES

RAQAMLI BANK XIZMATLARINING NAZARIY ASOSLARI

ЦИФРОВЫЕ БАНКОВСКИЕ УСЛУГИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ

Ashurova Shakhzoda Shavkatovna

Assistant at the Department of Foreign Languages, Karshi State Technical University

Meyliyeva Mutabar Farruxovna

Karshi State Technical University Faculty of Economics, 1st-year student

Abstract

Digital technologies are fundamentally transforming the banking system. This article analyzes the theoretical foundations of digital banking services, their development trends, advantages, and challenges. It examines the experience of Uzbek banks, particularly Xalq Bank, Ipoteka Bank, and Agrobank, in expanding digital services. Additionally, the paper discusses the importance of cybersecurity, blockchain technology, and innovative solutions.

Keywords: Digital banking, innovation, financial technology, cybersecurity, mobile banking, blockchain

Raqamli texnologiyalar bank tizimini tubdan o‘zgartirmoqda. Ushbu maqola raqamli bank xizmatlarining nazariy asoslarini, ularning rivojlanish yo‘nalishlari, afzalliklari va muammolarini tahlil qiladi. O‘zbekiston banklari tajribasi, xususan Xalq Banki, Ipoteka Banki va Agrobank misolida raqamli xizmatlarning kengayishi ko‘rsatib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: Raqamli bank xizmatlari, innovatsiyalar, moliyaviy texnologiyalar, kiberxavfsizlik, mobil banking, blokcheyn

Цифровые технологии коренным образом меняют банковскую систему. В данной статье анализируются теоретические основы цифровых банковских услуг, их тенденции развития, преимущества и проблемы. Рассматривается опыт узбекских банков, в частности Xalq Bank, Ipoteka Bank и Agrobank, по расширению цифровых услуг. Также обсуждается значение кибербезопасности, блокчейн-технологии и инновационных решений.

Ключевые слова: Цифровые банковские услуги, инновации, финансовые технологии, кибербезопасность, мобильный банкинг, блокчейн.

Digital banking has transformed the global financial landscape, introducing convenience, speed, and efficiency. The importance of digital transformation in banking cannot be overstated as customers demand faster services, better security, and personalized experiences. In Uzbekistan, digitalization is reshaping financial services, boosting inclusion, and supporting economic growth.

Scholars have developed various frameworks to understand the rise of digital banking. Innovation theory explains how technological advancements create new products and services that reshape industries. Balabanova [3] highlights the importance of innovative banking products in enhancing customer relations. Sklyarova [4] identifies digital transformation as a strategic priority, essential for competitive advantage. Mamadiyarov [5] emphasizes the efficiency and cost-saving potential of digital services in the Uzbek banking context. Additionally, the theory of information asymmetry suggests that digital tools reduce knowledge gaps between banks and customers, improving trust.

This study employs qualitative and quantitative research methods. Data was collected from the Central Bank of Uzbekistan, World Bank reports, and financial statements of major Uzbek banks.

Expert interviews were conducted with banking professionals to understand challenges and opportunities. Comparative analysis was used to benchmark Uzbekistan’s progress against international examples, including Estonia, Singapore, and South Korea, which are leaders in digital financial innovation. Uzbekistan’s banking sector has seen rapid digitalization. Banks like Xalq Bank, Ipoteka Bank, and Agrobank have launched mobile banking apps, internet platforms, and chatbots to improve customer service. The use of artificial intelligence (AI) in customer support and transaction monitoring is also emerging. Despite progress, challenges remain, including low digital literacy among some customer groups, limited access in rural areas, and cybersecurity threats.

A key aspect of digital banking is user data, which supports personalization, risk management, and targeted marketing. The table below summarizes the main types of user data collected in digital banking and their significance.

Table-1: Types of User Data

Data Type	Examples	Application Area	Significance
Personal Identification	Name, surname, passport details	Government services, registration	Identifying citizens
Financial Data	Bank card number, credit rating	Banking, e-commerce	Managing financial transactions
Biometric & Medical	Fingerprint, retina scan	Security systems, hospitals	Biometric authentication and personalized healthcare
Digital Behavior	Search history, cookie data	Advertising, marketing	Personalized advertising and behavior analysis
Technical & Device Data	IMEI, GPS, MAC address	Navigation, device management	System control and geolocation services

Source: Author’s compilation based on industry reports.

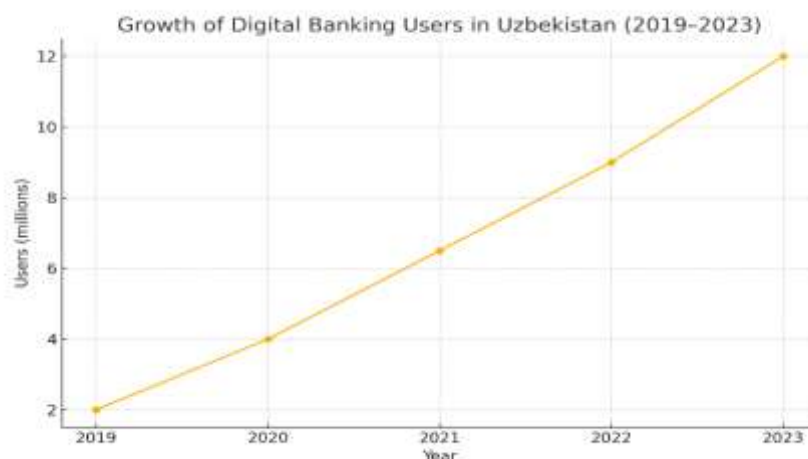
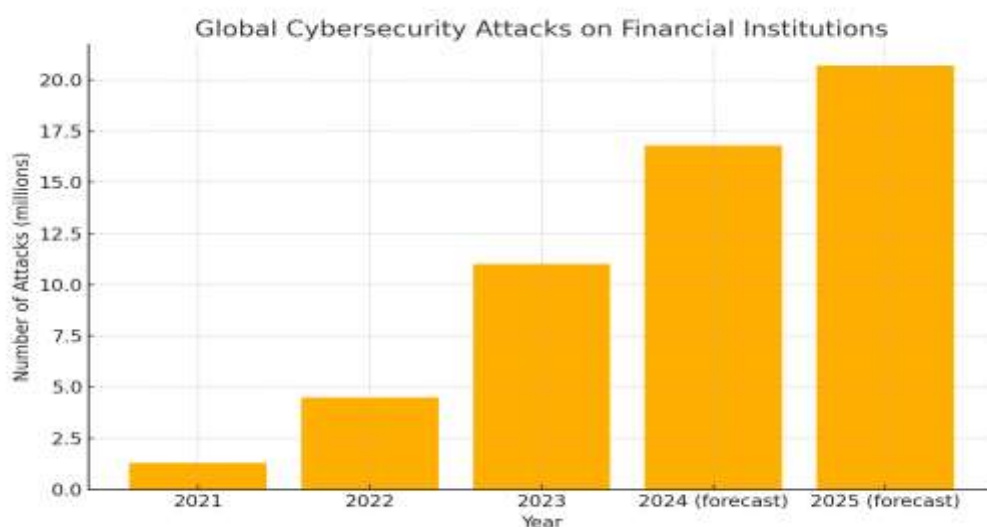

Figure 1 illustrates the rapid increase in the number of digital banking users in Uzbekistan from 2019 to 2023, reflecting a significant shift in the financial behavior of the population. This growth can be explained by several key factors, including the expansion of mobile internet coverage across the country, which has allowed more people, even in rural areas, to access online banking services.

Additionally, the government has played an active role by promoting digital transformation in the banking sector through various reforms and initiatives, such as encouraging cashless payments, introducing online tax services, and supporting fintech startups. The COVID-19 pandemic also accelerated this transition as lockdowns and social distancing measures forced many people to avoid physical bank branches and instead rely on mobile apps, online platforms, and internet banking for their daily financial transactions.

Another important driver is Uzbekistan’s relatively young population, many of whom are early adopters of digital technology and eager to use convenient and fast financial tools like mobile wallets, QR code payments, and online transfers. Banks have responded to this demand by launching user-friendly mobile applications, simplifying account opening procedures, and offering incentives such as cashback and discounts for digital payments. At the same time, the rise in digital banking usage highlights some ongoing challenges, such as the need to improve the reliability of IT infrastructure, close the digital literacy gap among older generations, and strengthen customer confidence in the security of online financial services. Overall, the steady upward trend shown in Figure 1 reflects a promising transformation of Uzbekistan’s financial landscape toward a more digital and inclusive future, but it also requires continued investment and attention to overcome barriers and ensure long-term success.

Figure 2 Increase in global cybersecurity attacks on financial institutions. Internationally, Estonia has built one of the world’s most advanced digital banking systems, integrating national ID cards for online authentication. Singapore’s fintech ecosystem has boosted innovation, while South Korea’s high mobile penetration has driven digital service adoption. Uzbekistan can learn from these models, focusing on regulatory frameworks, public-private collaboration, and user education.

Cybersecurity remains a major concern. Global increases in phishing attacks, ransomware, and data breaches require continuous updates to security systems. Uzbek banks have begun adopting biometric authentication and two-factor verification, but further investment is needed to safeguard sensitive information.

Digital banking offers significant opportunities for Uzbekistan’s economic development. To maximize benefits, banks and policymakers must address challenges related to cybersecurity, legal frameworks, and digital literacy. Recommendations include investing in secure infrastructure, updating national regulations to align with international standards, and launching public education initiatives to improve awareness of safe digital practices. Partnerships between banks, fintech firms, and government agencies will be crucial to sustaining progress in the digital banking sector.

List of references:

1. Mirziyoyev, Sh.M., Address to the Oliy Majlis, January 25, 2020.
2. Presidential Decree PF-5992, 2020–2025 Banking Reform Strategy.
3. Balabanova, I.T. “Banks and Banking,” St. Petersburg, 2001.
4. Sklyarova, Yu.M. “Banking,” Stavropol, 2017.
5. Mamadiyarov, Z.T. “Digital Banking Services and Prospects in Uzbekistan,” 2019.
6. World Bank reports — www.worldbank.org
7. Central Bank of Uzbekistan statistics — www.cbu.uz

ZAMONAVIY TADBIRKORLIKNING NAZARIY JIHATLARI

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОВРЕМЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

THEORETICAL ASPECTS OF MODERN ENTREPRENEURSHIP

Vaxidov Azamjon Kozimovich

Andijon Davlat universiteti Iqtisodiyot kafedrası katta o‘qituvchisi

Maqolada tadbirkorlik tushunchasining shakllanish tarixi va iqtisodiy mohiyati ko‘rib chiqiladi. SHuningdek, tadbirkorlikda sodir bo‘layotgan jarayonlar o‘rganilib, zamonaviy tadbirkorlik yangicha boshqaruv paradigmasi va innovatsiyalarning ortib borayotgan roli bilan bog‘liqligi tadqiq qilinadi. Innovatsion tarmoqlarni yaratish orqali boshqaruvni ratsionalizatsiya qilish zarurati asoslanadi. Kichik va o‘rta biznes korxonalarini rivojlantirish yo‘nalishlari ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: tadbirkorlik, innovatsiya, tavakkalchilik, korporativ tadbirkorlik, kichik va o‘rta biznes, tadbirkorlikni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash, innovatsion tarmoqlar.

В статье рассматривается формирование и экономический суть понятий предпринимательство. Также изучаются процессы, происходящие в предпринимательстве, исследуется связь современного предпринимательства с новой парадигмой управления и возрастающей ролью инноваций. Обоснована необходимость рационализации управления путем создания инновационных сетей. Обозначены направления развития предприятий малого и среднего бизнеса.

Ключевые слова: предпринимательство, инновации, риск, корпоративное предпринимательство, малый и средний бизнес, государственная поддержка предпринимательства, инновационные сети.

The article examines the formation and economic essence of the concepts of entrepreneurship. It also examines the processes taking place in entrepreneurship, examines the relationship of modern entrepreneurship with a new management paradigm and the increasing role of innovation. The necessity of rationalizing management through the creation of innovative networks is substantiated. The directions of development of small and medium-sized businesses are outlined.

Keywords: entrepreneurship, innovation, risk, corporate entrepreneurship, small and medium-sized businesses, state support of entrepreneurship, innovative industries.

Zamonaviy tadbirkorlikni o‘rganishda, biz uning iqtisodiy mohiyatini, ushbu jarayonga yondashuvlarni, shuningdek uni tashkil etishning o‘ziga xos xususiyatlarini ko‘rib chiqamiz. “Tadbirkorlik” atamasi birinchi marta XVIII - asrda R. Kantillon tomonidan kiritilgan. Uning fikriga ko‘ra, tadbirkor - bu nafaqat odatiy vaziyatlarda, balki xatarli vaziyatlarda, shu jumladan innovatsiyalarni joriy qilishda qabul qilingan qarorlarni oldindan bilish, tavakkal qilish va to‘liq javobgarlikni o‘z zimmasiga olish uchun maxsus qobiliyatlarga ega bo‘lgan shaxs. SHu bilan birga, bunday shaxslar amaldagi kapital egalari bo‘lishi shart emas. Klassik siyosiy iqtisod maktabining asoschisi A.Smit kapital egasini tadbirkor deb atagan va tadbirkorlik faoliyatining maqsadini tadbirkorlik daromadini olish deb hisoblagan. Nemis klassik maktabi vakili Tyunenning tadbirkorlik nazariyasini rivojlantirishga qo‘shgan hissi juda salmoqlidir. Tyunen tadbirkorni o‘ziga xos shaxsiy fazilatlariga ega deb ta’riflagan. Uning ta’rifiga ko‘ra tadbirkor tavakkal qila olishi, nostandart qarorlar qabul qilishi va o‘z harakatlari uchun javobgar bo‘lishi va shuning uchun rejalashtirilmagan (oldindan aytib bo‘lmaydigan) daromadga davogarlik qilishi mumkin. Tadbirkorlik nazariyasini rivojlantirishga katta hissa qo‘shgan Y.SHumpeter tadbirkorlikni innovatsiya bilan bog‘lagan [9, 174]. Neoklassik maktabi vakili B.Klarkning nuqtai nazari e’tiborga molik. U tadbirkorlikni mehnat

yoki kapitalga egalik qilish bilan bog‘liq bo‘lmagan boshqaruv funktsiyasi sifatida ko‘rib chiqdi, u butunlay ishlab chiqarish omillari o‘rtasida samarali o‘zaro ta’sirlarni o‘rnatish va saqlashdan iborat deb hisoblaydi [4]. Taniqli amerikalik olimlar R.Xitchrich va M.Piters tadbirkorlik jarayonining barcha jabhalarini, ya’ni innovatsiya, xavf va natijani qamrab oladigan tadbirkorlikka to‘liq ta’rif berishdi. Ularning fikriga ko‘ra, tadbirkorlik - bu qiymat bilan yangi narsalarni yaratish jarayoni; moliyaviy, ma’naviy va ijtimoiy mashuliyatni o‘z ichiga olgan vaqt va kuch sarflaydigan jarayon; pul daromadlari va erishilgan narsalardan shaxsiy qoniqish keltiradigan jarayon [7]. A. SHapironing fikricha, tadbirkorlikning deyarli barcha ta’riflari, birinchidan, tashabbuskorlik elementini, ikkinchidan, mavjud resurslardan va muayyan vaziyatdan samarali foydalanish imkoniyatiga ega bo‘lish uchun ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlarni tashkil etish va qayta tashkil etishni, uchinchidan, mashuliyatni o‘z zimmasiga olishni o‘z ichiga olgan bunday xatti-harakatlarga tegishli. mumkin bo‘lgan muvaffaqiyatsizlik uchun, ya’ni xavfga tayyorlik [8]. Ushbu ta’rif iqtisodiy, shaxsiy va boshqaruv yondashuvlarini birlashtiradi. P. Drukerning asarlarida tahlilning fanlararo darajasiga o‘tish nafaqat muhim, balki tadbirkorlik faoliyatining boshqaruv jihatlarini ham ko‘rib chiqiladi. Uning ta’kidlashicha, tadbirkorlikni na fanga, na sanhatga bog‘lash mumkin emas. Bu o‘ziga xos faoliyat, o‘z bilim bazasiga ega bo‘lgan amaliyot va tadbirkorlikdagi bilim maqsadga erishish vositasidir.

G. Pinchotning asarlari firma ichidagi (tadbirkorlik)ning zamonaviy tushunchalarini shakllantirishga asos yaratdi, tadbirkorlikni mulkchilik tushunchasi bilan bog‘liq bo‘lmagan global jarayon, hodisa sifatida tushunishni nazarda tutdi. Tadbirkorlikni ilmiy tushunishga tashkilotlarni, shu jumladan tadbirkorlik tashkilotlarini ochiq tizim deb hisoblaydigan institutsional nazariya yutuqlari ham ta’sir ko‘rsatdi. Sinergetik yondashuv doirasida tadbirkorlik deganda tashqi va ichki muhit bilan o‘zaro aloqada amalga oshiriladigan shaxslar va korxonalarining o‘zini o‘zi yangilash va o‘zini o‘zi tashkil etish jarayoni tushuniladi.

Rossiyalik iqtisodchi olimlarning tadbirkorlikni tavsiflovchi muhim tushunchalari haqidagi fikrlari qiziqish uyg‘otadi. Xususan, A. B. Busigin tadbirkorlikni biznes yuritish sanhati, birinchi navbatda biznesni ijodiy loyha shaklida amalga oshiriladigan fikrlash jarayoni sifatida ko‘rib chiqadi [2]. Kasbiy ma’noda tadbirkorlik o‘z biznesingizni tashkil etish va u bilan bog‘liq vazifalarni muvaffaqiyatli bajarish qobiliyati sifatida tavsiflanadi. Tadbirkorlik nazariyasiga sinergetik yondashuv L. Kolesnikova tomonidan asoslab berilgan [5]. Uning mohiyati tadbirkorlik faoliyati bu-moddiy-obhektiv va ijodiy tamoyillarining birligini o‘zida aks ettiruvchi bunyodkorlik faoliyatidir.

M. G. Lapusta tadbirkorlik faoliyatining normativ-huquqiy va moliyaviy jihatlariga urg‘u beradi [6]. Uning fikricha, “tadbirkorlik - bu turli sohalarida erkin iqtisodiy boshqaruv (amaldagi qonunchilik doirasida) asosida xo‘jalik yuritish orqali raqobatbardosh istehmolchilar va jamiyatning tovarlarga (ishlar va xizmatlarga) bo‘lgan ehtiyojlarini qondirish va o‘z biznesini (korxonasini) o‘z-o‘zini rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan foyda (daromad) olish va byudjetlar va boshqa xo‘jalik yurituvchi subyektlar oldidagi moliyaviy majburiyatlarni bajarish uchun olib boriladigan faoliyatdir”

A. H. Asaul tadbirkorlikni iqtisodiy faoliyatning alohida turi sifatida belgilaydi, uning mohiyati bozor almashinuvi orqali jamiyatning o‘z a’zolarining o‘ziga xos ehtiyojlariga bo‘lgan talabini rag‘batlantirish va qondirishdan iborat bo‘lib, bozor muvozanatini buzish orqali raqobatdosh ustunliklarga erishishga qaratilgan [1].

Bizning fikrimizcha, tadbirkorlik deganda ijodkorlik, innovatsiya, tavakkalchilik, tashabbuskorlik, foyda olish uchun doimiy ravishda yangi imkoniyatlarni izlashga, shuningdek shaxsiy o‘zini o‘zi anglashga asoslangan iqtisodiy faoliyat uslubi tushunilishi kerak. Oxirgi jihat ayniqsa muhimdir, chunki ko‘pincha tadbirkorlik faoliyatining moddiy tomoni - foyda olish ta’kidlanadi. Bizning fikrimizcha, axloqiy jihat bir xil darajada muhim, ya’ni tadbirkorning o‘z biznesini yaratish va samarali yuritish orqali o‘zini anglash, hayotda o‘z o‘rnini topish qobiliyati.

Tadbirkorlikni rivojlantirishning zamonaviy bosqichi yangi boshqaruv paradigmasi, innovatsiyalar rolini kuchaytirish bilan bog‘liqdir. Bugungi kunda tashkilotning intilishlari individual natijalarni maksimal darajada oshirishga emas, balki uzoq muddatli barqarorlikni ta’minlashga qaratilgan. Asosiy rolni o‘zgaruvchan sharoitlarga moslashish emas, balki tashkilotning o‘z maqsadlariga erishish uchun zarur bo‘ladigan muhitni mustaqil ravishda shakllantirish qobiliyatini ta’minlaydigan boshqaruv o‘ynaydi.

Zamonaviy boshqaruvda ustuvor yo‘nalishlar resurslardan foydalanishni emas, balki tadbirkorlik faoliyatining asosiy elementiga aylanib borayotgan boshqaruv shakli va usulini ratsionalizatsiya qilishni nazarda tutadi. SHu bilan birga, bugungi kunda innovatsion tuzilmalar va tarmoq tashkilotlariga alohida o‘rin ajratilgan.

Zamonaviy iqtisodiyotdagi innovatsion faoliyat tadbirkorlikning o‘ziga xos xususiyatiga aylanmoqda. Bundan tashqari, innovatsiya shunchaki ixtiro yoki kashfiyot emas, balki tadbirkorlik g‘oyasini amaliy amalga oshirishni, ya‘ni yangi texnik, texnologik, tashkiliy va boshqa ishlanmalarni tijoratlashtirishni o‘z ichiga oladi. Tadbirkorlikni rivojlantirishning muhim jihati yuqori texnologiyalar, shu jumladan ixtirochi va tadbirkor bir shaxsda harakat qiladigan venchur kapital firmalarining paydo bo‘lishi hisoblanadi.

Innovatsion infratuzilmani yaratish milliy iqtisodiyotning texnologik va iqtisodiy rivojlanish darajasiga bog‘liq. Ishlab chiqarish infratuzilmasi rivojlangan mamlakatlarda bugungi kunda ishlab chiqarishning nomoddiy omillari, jamiyatni axborotlashtirish roli ortib borishi bilan ajralib turadigan softizatsiya jarayoni mavjud.

Softizatsiya xizmat ko‘rsatish sohasining jadal rivojlanishi bo‘lgan servifikatsiya bilan chambarchas bog‘liq. SHunday qilib, innovatsion jarayonlarni qo‘llab-quvvatlovchi konsalting, muhandislik, xizmat ko‘rsatish va axborot xizmatlari tarmog‘ini yaratish uchun real imkoniyatlar yaratilmoqda.

Zamonaviy tadbirkorlikning yana bir o‘ziga xos xususiyati tijorat xavfidir. Bugungi kunda xavf darajasi tashqi muhitning murakkabligi va noaniqligi darajasi bilan bog‘liq bo‘lib, tashkilotda oqilona qarorlar qabul qilishni ancha qiyinlashtiradi. Tijorat xavfi tashabbuslarning namoyon bo‘lishi, raqobatchilar tomonidan innovatsiyalarni joriy etish bilan bog‘liq va bozorning boshqa ishtirokchilari tomonidan raqobatbardoshlikni saqlash uchun yetarli choralarni ko‘rishni talab qiladi. Natijada amalga oshirilgan raqobatdosh ustunliklarning aksi sifatida tadbirkorlik foydasi paydo bo‘ladi.

“Tadbirkorlik” va “biznes” atamalari ko‘pincha sinonim sifatida ishlatiladi. A. H. Asaulning so‘zlariga ko‘ra, biznes va tadbirkorlik o‘rtasidagi terminologik farq shundaki, biznes o‘z faoliyati uchun tadbirkorlik tomonidan kelib chiqadigan bozor muvozanatining buzilishidan foydalanadi[1]. SHunday qilib, tadbirkorlik biznesdan faqat bitta muhim xususiyat - innovatsiyalar bilan farq qiladi, bu esa bozor muvozanatining buzilishiga olib keladi.

Tadbirkorlik keng ma’noda, biznesdan farqli o‘laroq, kamroq tarqalgan. Kundalik hayotda ushbu atamalarni talqin qilish odatda ekvivalent bo‘lishi mumkin, chunki tor ma’noda “tadbirkorlik” atamasi so‘zning keng ma’nosida “biznes” atamasiga to‘g‘ri keladi.

Bizning fikrimizcha, kichik va o‘rta biznes, yirik biznes bilan bir qatorda, tadbirkorlik funksiyasini amalga oshiradigan o‘ziga xos shakllardir. Ko‘rinib turibdiki, bugungi kunda tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning ikki jihatini ko‘rib chiqish zarur - bu, bir tomondan, yirik korporativ tadbirkorlikni rivojlantirish tendentsiyalari, ikkinchi tomondan, kichik va o‘rta biznesni rivojlantirish tendentsiyalaridir.

Biz ishlab chiqarish sohasidagi kichik biznes yirik biznes asosida rivojlanishi kerak degan fikrni qo‘llab-quvvatlaymiz. Kichik firmalar odatda yirik kompaniyalarning u yerga kirishi uchun foydasiz bo‘lgan bozor joylarini egallashga intilishadi yoki ular korporatsiya uchun xavfli bo‘lgan innovatsion ishlanmalarni o‘tkazish orqali ular tomonidan moliyalashtiriladi.

Korporativ tadbirkorlikni rivojlantirishga kelsak, shuni ta’kidlash kerakki, bugungi kunda uning o‘ziga xos xususiyati tadbirkorlik jarayoniga tobora ko‘payib borayotgan ishtirokchilarni jalb qilish va tadbirkorlik funksiyasini turli darajadagi menejerlar o‘rtasida qaror qabul qilish jarayoni shaklida taqsimlashdir. SHunday qilib, bugungi kunda korporativ tadbirkorlik jamoaviy faoliyatning ko‘p qismidir. Bundan tashqari, menejerlar klassik tadbirkorlardan ishbilarmonlik fazilatlarini, qadriyatlarini va korporativ xulq-atvor standartlari bilan ajralib turadi. Ular jamoada ishlash istagi, jamoaviy ish va hamkorlikning ahamiyatini anglash bilan ajralib turadi. Kichik va o‘rta korxonalarga kelsak, ularni zamonaviy sharoitda rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash davlat siyosatining eng muhim yo‘nalishi ekanligini ta’kidlash kerak.

Har qanday mamlakatda rivojlangan milliy iqtisodiyotning asosiy belgisi uning tarkibida kichik korxonalarining mavjudligidir. Kichik biznes tufayli milliy iqtisodiyot barqaror o‘sib bormoqda,

bozor raqobat asosida tovarlar va xizmatlar bilan to‘ldirilmoqda, bozor talablariga javob beradigan mahsulotlar ishlab chiqarish uchun yangi texnologiyalar ilgari surilmoqda, bandlik ta‘minlanmoqda.

Yirik korxonalarnikiga qaraganda kamroq qulay biznes sharoitlari kichik biznesning barqarorligi va raqobatbardoshligini pasayishiga olib keladi, shuning uchun ular davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashga muhtoj.

Jahon va milliy iqtisodiyotni rivojlantirish tajribasi shuni ko‘rsatadiki, hukumatning kichik va o‘rta korxonalar qo‘llab-quvvatlash va ularning rivojlanishiga ko‘maklashishga qaratilgan siyosati muvozanatli iqtisodiy o‘rishga erishishda aniq natijalar beradi.

Ta’kidlash joizki, so‘nggi yillarda mamlakatimizda tadbirkorlikni rivojlantirishni kompleks qo‘llab-quvvatlashning uzluksiz zanjirini yaratish bo‘yicha tizimli ishlar olib borilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi prezidentining 2023yil 10 noyabrda Up 193-sonli “Kichik va o‘rta biznesni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” Farmoni bilan mamlakatimizda tadbirkorlikni rivojlantirishning yangi imkoniyatlari yaratildi.

Ushbu yondashuv oxir-oqibat moliyaviy, mulk, konsalting, axborot va boshqa sohalarda muayyan korxonalarni qo‘llab-quvvatlashni anglatadi. Bundan tashqari, bizning fikrimizcha, kichik va o‘rta korxonalarni ijtimoiy-iqtisodiy tabiiy jarayon sifatida qo‘llab-quvvatlash hozirgi paytda juda dolzarbdir. Ushbu yo‘nalish kompaniya ichida ham, kompaniya va tashqi muhit o‘rtasida ham yangi ijtimoiy-iqtisodiy aloqalar imkoniyatlarini belgilaydigan institutlarni yaratish va tartibga solishni o‘z ichiga oladi. Bugungi kunda tadbirkorlik faoliyatining asosini aynan iqtisodiy subyektning iqtisodiy munosabatlar tarmog‘ini sifat jihatidan o‘zgartirish qobiliyati tashkil etadi. Bu tomondan, bizning fikrimizcha, innovatsion tarmoqlarni, shu jumladan texnoparklar, biznes markazlari va biznes-inkubatorlarni, shuningdek, mintaqaviy tadbirkorlik klasterlari va tarmoqlarini yaratishga yordam berish orqali kichik va o‘rta biznesni qo‘llab-quvvatlash kerak. Mamlakatimizda ularni rivojlantirish metodologiyasi alohida o‘rganishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Asaul A.H. i dr. Otsenka konkurentnix pozitsiy subyektov predprinimatelskoy deyatelnosti. Spb., 2007.
2. Busiqgin A.B. Predprinimatelstvo: ucheb.M.,2003.
3. Druker p. Effektivnoe upravlenie. Ekonomicheskie zadachii optimalneqo resheniya. M.,2003.
4. Klark D.B., Serebryakov B. Raspredelenie bogatstva /per.D.Strashunskogo,A. Beschinskogo.M., 1934.
5. Kolesnikova L. Predprinimatelgpstvo: ot «maksimizatsi pribili» k sinergii sotsialno-ekonomicheskix sistem // Voprosi ekonomiki. 2001. № 10. S. 40–54.
6. Lapusta M.G. Predprinimatelstvo: ucheb. M.,2009.
7. Xichrich R., Pitera M. Predprinimatelstvo, ili Kak zavesti sobstvennoe delo i dobitya uspeha. M., 1992.
8. SHapiro A.I. Sovremennie problemi perspektivi mirovogo kapitalisticheskogo xozyaystva: kriticheskij analiz burjuaznix kontseptsiy/AH SSSR, In-t mirovoy ekonomiki mejdunar. otnosheniy.M.,1984.
9. Shumpeter Y. Teoriya ekonomicheskogo razvitiya. M., 1982.

MEHNAT MIGRATSIYASI VA UINING TAHLILI

ТРУДОВАЯ МИГРАЦИЯ И ЕЕ АНАЛИЗ

LABOR MIGRATION AND ITS ANALYSIS

Abdisamatov Sh.A. (katta o‘qituvchi, FarDU)

Annotatsiya

Mehnat migratsiyasi sohasidagi munosabatlar, ularning rivojlanishi, undagi kompleks yondashuvni talab qiluvchi muammolarning milliy va halqaro darajada hal qilish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. O‘zbekistonning xorijdagi mehnat migrantlari, ularning sohalar bo‘yicha ulushi, noqonuniy migratsiyaning tizimli masalalari statistik ma’lumotlar asosida tahlil qilinib, muammolarni bartaraf etish hamda mehnat migratsiyasini yaxshilash bo‘yicha tegishli choralar taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: migratsiya, mehnat migratsiyasi, demografik dividend, noqonuniy migratsiya, ilg‘or tajribalarni o‘rganish, muammolarni bartaraf etish choralari.

Отношения в сфере трудовой миграции, их развитие, решение проблем, требующих комплексного подхода на национальном и международном уровнях, являются одними из актуальных вопросов современности. На основе статистических данных проанализированы трудовые мигранты Узбекистана за рубежом, их доля по секторам, системные проблемы нелегальной миграции, а также предложены соответствующие меры по устранению проблем и совершенствованию трудовой миграции.

Ключевые слова: миграция, трудовая миграция, демографический дивиденд, нелегальная миграция, изучение передового опыта, меры по устранению проблем.

Relations in the field of labor migration, their development, and the solution of problems requiring a comprehensive approach at the national and international levels are one of the urgent issues of today. Labor migrants of Uzbekistan abroad, their share by sector, and systemic issues of illegal migration are analyzed on the basis of statistical data, and appropriate measures are proposed to eliminate problems and improve labor migration.

Keywords: migration, labor migration, demographic dividend, illegal migration, study of best practices, measures to eliminate problems.

Jahon xo‘jaligi rivojlanib, mamlakatlararo integratsion aloqalar kuchayib borgan sayin, mehnat migratsiyasi ham tobora intensivlashib bormoqda. Rivojlangan mamlakatlar va iqtisodiy qoloq mamlakatlar o‘rtasidagi farqlarning uzluksiz chuqurlashib borayotgani ham ushbu jarayonlarni jadallashtirishga kuchli ta’sir ko‘rsatmoqda.

Migratsiya (lotincha: migratio – ko‘chaman, joyimni o‘zgartiraman) bu aholining bir joydan ikkinchi joyga ko‘chishini ifodalasa, mehnat migratsiyasi (ingl. Labour migration) – bu ish qidirib topish va bandlik bilan bog‘liq hudud bo‘ylab odamlarning almashinishini o‘zida ifodalaydigan migratsiyaning bir turi. Bu mamlakat ichida va shu bilan birga mamlakatlar o‘rtasida amalga oshishi mumkin.

Mehnat migratsiyasi mamlakat ichida doimiy, ya’ni yashash joyini o‘zgartirishi bilan; yoki vaqtincha, ya’ni yashash joyini o‘zgartirmasdan amalga oshishini taqozo etadi. Xalqaro mehnat migratsiyasi ham doimiy bo‘lishi mumkin, ya’ni doimiy yashash uchun bir davlatdan boshqa davlatga ko‘chishi bilan bog‘liq.

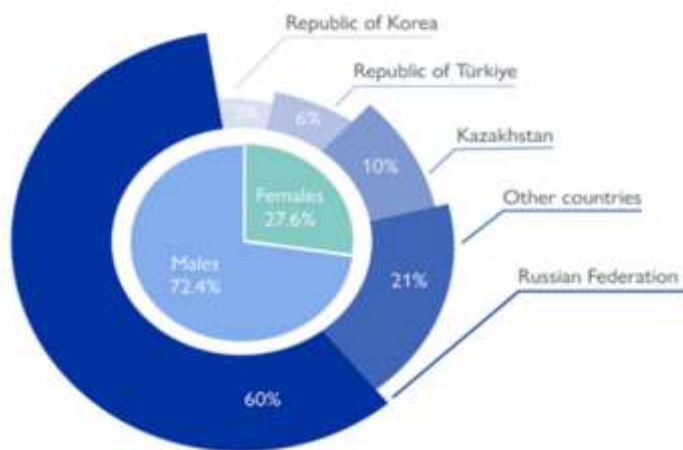
Muddatiga ko‘ra cheklangan (bunday holda, nemischadan “mehmon ishchilar”, «gastarbeiter» termini ishlatiladi), kontrakt bo‘yicha; mavsumiy migratsiya, chegara oldi ishchilari migratsiyasi («frontalerlar»)da mehnat migratsiyasi vaqtincha xarakter kasb etadi.

Chunki mehnat migratsiyasi kishilik jamiyati taraqqiyotining hozirgi bosqichida migratsiyaning o‘ziga munosib ish va yuqori daromad topish maqsadida amalga oshirilgan alohida turi bo‘lib, iqtisodiyoti og‘ir ahvolda bo‘lgan kam rivojlangan mamlakatlarda bandlik va ish haqinig o‘tkir muammolarini hal etishning asosiy vositalaridan biriga aylandi. Tabiiyki, siyosiy mustaqillikka erishgan, lekin ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotda o‘tmishdan qolgan merosning og‘ir muammolarini uzil-kesil hal etish zaruratiga duch kelgan O‘zbekiston ham XX asrning fenomeni – mehnat migratsiyasi jarayonlaridan chetda qolish imkonini topolmadi.

Bugungi kunda O‘zbekiston uchun asosiy chaqiriqlardan biri bu – demografik dividenddan samarali foydalanish. Vaholanki, ishchi kuchining katta qismi yaxshi ish sharoitlari izlab xorijga migratsiya qilinmoqda.

2024-yilda 36 davlatning 240 ta yirik ish beruvchi tashkilotlari bilan muzokaralar o‘tkazilgan va ularning 122 tasi bilan hamkorlik shartnomalari imzolangan. Ayni vaqtda, Migratsiya agentligi bilan hamkorlik kelishuviga ega, salohiyatli ish beruvchi va rekruting agentliklari soni 384 taga yetgan.

Xorijda mehnat faoliyatini amalga oshirayotgan O‘zbekiston fuqarolari soni 2024 yilning boshiga 1,9 mln. kishini tashkil etgan bo‘lsa, hozirda ular soni 1,34 mln. kishini tashkil etgan. Bildirilishicha, 2024 yilning o‘zida 162 ming fuqaro Migratsiya agentligi hamda xususiy bandlik agentliklari tomonidan xorijiy davlatlarga ishga yuborilgan. Bu esa ko‘rsatkichlar 2023 yilga nisbatan 4 baravarga o‘sganligini ko‘rsatadi.

1-rasm. O‘zbekistonning xorijdagi mehnat migrantlari [1]

O‘tgan 2024 yilda xorijda ishlash istagidagi maqsadli tayyorlash doirasida 63,2 ming fuqaro kasblar va xorijiy tillarga o‘qitilgan. Polsha, Xorvatiya, Belgiya, Slovakiya, Bolgariya, Saudiya Arabistoniv a Qatar mamlakatlariga 10 ming fuqaro ishga joylashtirilgan.

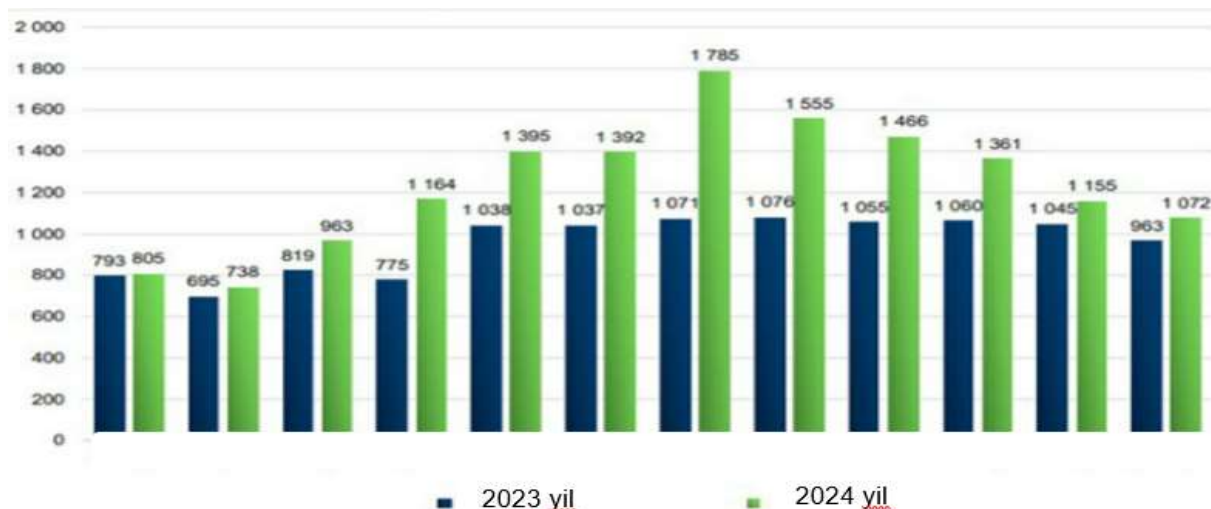
O‘zbekistonlik mehnat migrantlarining aksariyati Rossiya Federatsiyasida (1,2 million kishi yoki umumiy migrantlar sonining 60 foiz), undan keyin Qozog‘iston (191,8 ming kishi yoki 10 foiz), Turkiya Respublikasi (113,8 ming kishi yoki 6 foiz), Janubiy Koreya (68,1 ming kishi yoki 3 foiz) va boshqa mamlakatlarda (424,4 ming kishi yoki 21 foiz). O‘zbekistonning xorijdagi mehnat migrantlari qurilish (52,7 foiz), sanoat (12,8%), xizmat ko‘rsatish (9,7 foiz), umumiy ovqatlanish (6,9 foiz), savdo-sotiq (6,7 foiz), transport (4,3 foiz), qishloq xo‘jaligi (4,1 foiz) va boshqa sohalarda (2,8 foiz) band.

2-rasm. O‘zbekistonning xorijdagi mehnat migrantlari sohalar bo‘yicha ulushi [2]

Jahon banki tomonidan “O‘zbekiston fuqarolarini tinglab” loyihasi doirasida olib borilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, mehnat migrantlari mavjud uy xo‘jaliklarining ulushi bugungi kunda qariyb 13 foizni tashkil etgan, ekspertlarining fikriga ko‘ra, aholining kam ta‘minlangan qatlamlarida va qishloq joylarida istiqomat qiladiganlar orasida keng tarqalgan.

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining jismoniy shaxslarning valyuta operatsiyalari bo‘yicha qisqacha sharhida 2024-yilda O‘zbekistonga xorijdan pul o‘tkazmalari hajmi 14,8 mlrd. dollarni tashkil qilgan. Bu ko‘rsatkich 2023-yilga nisbatan 30% ga yoki 3,4 mlrd. dollarga oshgan. O‘tkazmalarning 77%i Rossiya hissasiga to‘g‘ri kelgan [3].

1-rasm. O‘zbekistonga kelib tushgan pul o‘tkazmalari dinamikasi

Bundan tashqari, jismoniy shaxslarga kelib tushgan mablag‘larning 8,2 mlrd. dollari an‘anaviy xalqaro pul o‘tkazma tizimlari orqali (o‘shish 14%), 5,9 mlrd. dollari aholi bank kartalariga p2p-o‘tkazmalari orqali (51%) hamda 774 mln. dollari bank o‘tkazmasi (SWIFT) orqali (2,1 barobar o‘shish) amalga oshirilgan.

Bugungi kunda mehnat migratsiyasi sohasida kompleks yondashuvni talab qiluvchi quyidagi muammolar mavjud, jumladan:

Tashqi mehnat migratsiyasi agentligi xorijga chiqmoqchi bo‘lgan har bir kishiga qonuniy ish topish imkoniyatini yaratishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Qonuniy yo‘l topa olmagan muhojirlar vositachilarga murojaat qilishga majbur bo‘ladi, bu esa noqonuniy migratsiya, ekspluatatsiya va odam savdosi xavfini oshiradi. Yaxshiroq hayot izlab, ular boshqa mamlakatlarga yo‘l olishadi, ammo ko‘pincha og‘ir mehnat sharoitlari, majburiy mehnat, huquqlardan mahrum

bo‘lish, ta’lim va sog‘liqni saqlash xizmatlaridan foydalanishning cheklanganligi kabi muammolarga duch kelishadi.

Xalqaro migratsiya tashkiloti (XMT) ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekiston Tashqi mehnat migratsiyasi agentligining sa’y-harakatlariga qaramay, 2023 yilda atigi 38,4 ming kishi (yoki jami chiqib ketgan migrantlarning 16,5 foizi) qonuniy ishga joylashish kanallaridan foydalangan, natijada 141 ta odam savdosi holati qayd etilgan bo‘lib, 193 nafar shaxs jabrlangan, bunda o‘zbekistonlik migrantlar asosan Rossiya, Qozog‘iston, Turkiya va BAA kabi davlatlarda ekspluatatsiyaga duch kelmoqda.

XMTning hisob-kitoblariga ko‘ra, 2020 yilda butun dunyo bo‘ylab migratsiya yo‘nalishlarida 4317 nafar muhojir halok bo‘lgan. 2023 yilga kelib bu ko‘rsatkich deyarli ikki barobarga oshib, 8565 nafarga yetdi. O‘zbekistonga kelsak, mas’ul vazirlik ma’lumotlariga ko‘ra, birgina 2020 yilda xorijda yuz bergan baxtsiz hodisalar natijasida halok bo‘lgan 200 dan ortiq fuqarolarning jasadlari vatanga qaytarilgan. Migrantlar bilan bog‘liq eng fojiali hodisalardan biri 2018 yil 18 yanvar kuni Chimkent-Samara yo‘nalishida sodir bo‘lgan avtobusdagi yong‘in bo‘lib, natijada Rossiyaga ishlash uchun ketayotgan 52 nafar O‘zbekiston fuqarosi halok bo‘ldi. Bundan tashqari, 13 000 o‘zbekistonlik fuqarolar AQShga noqonuniy kirishga urinishda qo‘lga olinganligi kabi holatlar ham noqonuniy migratsiya muammosining avj olganligini va shoshilinch choralar ko‘rish zarurligini ko‘rsatmoqda.

So‘nggi yillarda o‘zbekistonlik migrantlar Rossiyadagi hayoti va mehnat faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan muammolarga tez-tez duch kelishmoqda. Eng keng tarqalgan qiyinchiliklar orasida ishchilarning ekspluatatsiyasi, tez-tez o‘tkaziladigan tekshiruvlar, maoshning to‘lanmasligi, meyoriy ish vaqti rejimining buzilishi va boshqa mehnat huquqlarining buzilishi mavjud. Bu holatlar migrantlar uchun qo‘shimcha qiyinchiliklarni keltirib chiqarib, ularga munosib va xavfsiz yashash sharoitlarini yaratish imkoniyatidan mahrum etadi.

2023 yilda Mehnat nizolarini hal etishga ko‘maklashish markazi tomonidan Rossiyadagi 400 ga yaqin O‘zbekiston fuqarosiga mehnat nizolarida bepul yuridik yordam ko‘rsatilib, ularga qiyin sharoitlarda o‘z huquqlarini himoya qilishda yordam berildi. Masalan, Volgograd viloyatidagi ish beruvchiga nisbatan O‘zbekiston fuqarolarining shikoyatlari o‘rganilganda, migrantlarning hujjatlarini musodara qilish, ish haqini to‘lashni kechiktirish va ish kunlarini haddan tashqari uzaytirish kabi qonunbuzarliklar ish beruvchi tomonidan sodir etilganligi aniqlangan.

Bunday holatlar nafaqat Volgograd viloyatida, balki Rossiyaning boshqa mintaqalarida ham kuzatilmoqda, bu esa migrantlar huquqlarini yanada samarali himoya qilish va mehnat qonunchiligiga rioya etilishi ustidan nazoratni kuchaytirish zarurligini ko‘rsatmoqda.

Til to‘sig‘i va malaka yetishmasligi ko‘pchilik migrantlarni past maoshli sohalarda ishlashga majbur qilmoqda. Xalqaro migratsiya tashkiloti (XMT) ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistondan xorijda ro‘yxatga olingan mehnat muhojirlarining asosiy qismi qurilish sohasida vaqtinchalik ish bilan band (52,7 foiz). Shu bilan birga, malaka yetishmasligi migrantlarni axborot texnologiyalari, tibbiyot, muhandislik kabi yuqori maoshli sohalarda ishga joylashish imkoniyatlaridan mahrum qilmoqda.

Shuningdek, til to‘sig‘i sababli o‘zbekistonlik migrantlarning asosiy qismi ishlash uchun Rossiya va Qozog‘istonga ketmoqda. Tilni bilmaslik yaxshi yashash va ko‘proq daromad olish imkoniyatlari mavjud bo‘lgan Yevropa va G‘arb mamlakatlariga mehnat migratsiyasi geografiasini cheklamoqda. Bu esa mehnat migrantlarining imkoniyatlarini kengaytirish va ularning daromadlarini oshirish uchun til bilishning muhimligini yana bir bor ko‘rsatadi.

“World Migration Report 2024” hisobotiga asosan, migratsiya inson taraqqiyotiga yordam beradi, migrantlarga ham, ularning oilalariga ham foyda keltiradi, chunki migrantlarning xorijdagi daromadlari aksariyat hollarda o‘z vatanidagi daromadlaridan ancha yuqori bo‘ladi. Shu bilan birga, migrantlar ilm-fan, san’at va tadbirkorlikda asosiy o‘rinlarni egallab, jahon iqtisodiyoti va innovatsiyalarda muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, yosh ishchilarning migratsiyasi yuqori daromadli va aholisi qariyotgan davlatlarning pensiya tizimlariga tushadigan yukini kamaytirishga yordam beradi.

Mehnat migratsiyasi sohasidagi ilg‘or tajribalarni o‘rganish maqsadida ishchi kuchi eksporti bo‘yicha yetakchi davlatlardan biri hisoblangan Filippin, Indoneziya, Pokiston va Hindiston tajribasi

o‘rganish orqali mehnat migratsiyasini samarali tashkil etish amaliyotlarini aniqlash, uning kelib chiqqan va qabul qiluvchi mamlakatlar iqtisodiyotiga ta‘sirini baholash, shuningdek, migrantlarni tayyorlash, ularning huquqlarini himoya qilish va noqonuniy migratsiyaga qarshi kurashish masalalarini ko‘rib chiqish imkonini beradi.

Yuqorida keltirilgan migratsiya siyosatidagi muammolarni bartaraf etish hamda mehnat migratsiyasini yaxshilash bo‘yicha quyidagi choralar taklif etiladi:

Birinchidan, demografik dividendni samarali foydalanish va mehnat migratsiyasiga bo‘lgan talabning ortib borishini inobatga olib, chet elda fuqarolarni ishga joylashtirishda xususiy bandlik agentliklarining ishtirokini kengaytirish taklif etiladi. Shu bilan birga, davlat ularning faoliyatini qat‘iy nazorat qilishi va taqdim etilayotgan xizmatlar sifatiga aniq talablarni belgilashi kerak bo‘ladi. Qonun hujjatlarida belgilangan migratsiya qoidalariga qat‘iy rioya etilishini ta‘minlash uchun agentliklardan ularning aylanmasiga mutanosib miqdorda majburiy depozit talab qilinishi maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, xorijdagi taniqli rekruting Adecco (Shveytsariya), Kelly Services (AQSH), Robert Half (AQSH), Randstad (Niderlandiya), Michael Page (Buyuk Britaniya) kompaniyalarini mamlakatimizga jalb qilish orqali chet elda fuqarolarni ishga joylashtirish va ularning samarali mehnat faoliyatini tashkil etish imkoniyatlarini o‘rganish. Bu esa fuqarolarni xorijda ishga joylashtirish kanallarini diversifikatsiya qilishda muhim qadam hisoblanadi.

Uchinchidan, mehnat muhojirlari uchun majburiy sug‘urta tizimini joriy etish imkoniyatlarini o‘rganib chiqish. Bu esa xorijda ish yo‘qotish, kasallik va o‘lim bilan bog‘liq xavf-xatarlarni kamaytirishga yordam beradi. Sug‘urta polisi shoshilinch tibbiy yordam, shu jumladan homiladorlik va tug‘ish, ishsizlik nafaqalari va murdani repatriatsiya qilish xarajatlarini qoplashni ta‘minlashi lozim.

To‘rtinchidan, mehnat migrantlarining xabardorligini oshirish va huquqlarini himoya qilish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 4 apreldagi PF-59-son Farmoniga muvofiq "Ishga marhamat" monomarkazlarida tashkil etilayotgan xorijiy tillar va kasbiy ko‘nikmalar bo‘yicha o‘quv kurslariga qo‘shimcha ravishda bepul yo‘naltiruvchi o‘quv kurslarini joriy etish. Ushbu o‘quv dasturi til va kasbiy ko‘nikmalarni o‘rgatish bilan bir qatorda, qabul qiluvchi mamlakatning madaniyati, qonunchilik tizimi, ijtimoiy himoya va xavfsizlik choralari kabi muhim jihatlarni ham qamrab oladi.

Beshinchidan, migratsiya xizmatlarini raqamlashtirish, jumladan, mobil ilovalar va onlayn platformalar yaratish bo‘yicha shoshilinch choralar ko‘rish. Bu jarayonlarni soddalashtirish, davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish va, ayniqsa, chekka hududlardagi migrantlar uchun xizmatlardan foydalanishni osonlashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonni mamlakatlar qatoridan o‘rin olishiga erishish, xalqning hayot farovonligini yuksaltirish, tadbirkorlikni rivojlantirish, bandlik darajasini oshirish, ta‘lim sifatini takomillashtirish, kambag‘allikka barham berish, innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish borasidagi tashabbuslarining hayotga tadbiq etishning faol ishtirokchilari bo‘lishimiz kerak. Ana shundagina hamyurtlarimizning o‘zining jonajon vataniga qaytishiga ko‘maklashishda hissamizni qo‘shgan bo‘lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 17 oktyabrdagi “Migratsiya jarayonlarini boshqarish tizimini isloh qilish bo‘yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-162-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati kengashining 2024 yil 23 apreldagi “Mamlakatning migratsiya siyosati yo‘nalishini yanada takomillashtirish masalalari haqida”gi KQ-717-IV-sonli Qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Mehnat migratsiyasi jarayonlarini takomillashtirish hamda xorijda vaqrincha mehnat faoliyatini amalga oshirayotgan shaxslarni qo‘llab-quvvatlashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-59-son Farmoni. 04.04.2024.
5. Л.Исоков. Миграция хукуки. Дарслик. -Т., 2022.

6. Sh.Abdisamatov. Mehnat migratsiyasining bugungi holati. “Markaziy Osiyoda migratsiya sohasidagi dolzarb masalalar: hozirgi holati, muammo va yechimlari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami// FDU Sotsiologiya kafedrası. - Farg‘ona., 2025. 579 b
5. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Migratsiya>
6. <https://www.lex.uz/uz/docs/-7170464>
7. <https://www.migratsiya.uz>
8. <https://www.cbu.uz>

UDK: 331.53

**DIGITALIZATION OF THE ECONOMY AND ITS IMPACT
ON REGIONAL EMPLOYMENT STRUCTURES**

**IQTISODIYOTNI RAQAMLASHTIRISH VA UNING
MINTAQAVIY BANDLIK TUZILMASIGA TA’SIRI**

**ЦИФРОВИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА РЕГИОНАЛЬНЫЕ
СТРУКТУРЫ ЗАНЯТОСТИ**

Yang Ting

Researcher of National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Abstract

The article examines the impact of digitalization of the economy on the employment structure in the regions, with an emphasis on the conditions and processes taking place in Uzbekistan. It analyzes how the introduction of digital technologies changes the demand for labor, contributes to the emergence of new forms of employment and professions, and increases regional differences. Particular attention is paid to the problems and opportunities of digitalization for regions such as the Samarkand region. The need to adapt public policy, the education system and social protection to the new realities of the labor market is revealed.

Key words: digitalization of the economy, employment structure, regional development, digital transformation, labor market, digital technologies, automation, remote employment, retraining.

Maqolada iqtisodiyotni raqamlashtirishning hududlardagi bandlik tarkibiga ta’siri tadqiq etilib, ushbu sohada O‘zbekistonda kechayotgan sharoit va jarayonlarga alohida e’tibor qaratilgan. Raqamli texnologiyalarning joriy etilishi mehnatga bo‘lgan talabni qanday o‘zgartirishi, bandlik va kasblarning yangi shakllari paydo bo‘lishiga hissa qo‘shishi, shuningdek, mintaqaviy tafovutlar oshishi tahlil qilingan. Samarqand viloyati kabi hududlar uchun raqamlashtirish muammosi va imkoniyatlariga alohida e’tibor qaratilgan. Davlat bandlik siyosati, ta’lim tizimi va ijtimoiy himoyani mehnat bozorining yangi voqeliklariga moslashtirish zarurligi ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: iqtisodiyotni raqamlashtirish, bandlik tuzilmasi, hududiy rivojlanish, raqamli transformatsiya, mehnat bozori, raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirish, masofaviy bandlik, qayta tayyorlash

В статье рассматривается влияние цифровизации экономики на структуру занятости в регионах, с акцентом на условия и процессы, происходящие в Узбекистане. Анализируется, как внедрение цифровых технологий изменяет спрос на рабочую силу, способствует появлению новых форм занятости и профессий, а также усиливает региональные различия. Особое внимание уделено проблемам и возможностям цифровизации для таких регионов, как Самаркандская область. Раскрыто необходимость адаптации государственной политики, системы образования и социальной защиты к новым реалиям рынка труда.

Ключевые слова: цифровизация экономики, структура занятости, региональное развитие, цифровая трансформация, рынок труда, цифровые технологии, автоматизация, удалённая занятость, переквалификация

Digitalization today is one of the key trends in the transformation of the global economy. The introduction of digital technologies has a multifaceted impact on employment - from the modernization of production to changes in labor relations models. This process is especially important at the regional level, where digital transformation can both create new opportunities and deepen socio-economic inequality between territories.

Digitalization of the economy is the process of introducing digital technologies into all areas of economic activity, including production, services, management and education. It helps to increase efficiency, reduce costs and create new business models. Under the influence of digitalization, structural shifts in employment occur:

- automation of routine operations;
- growth of remote employment;
- development of the platform economy;
- the need for new competencies.

This article uses a comprehensive methodological approach that combines elements of theoretical analysis, comparative analytical assessment and generalization of empirical data. The study is based on scientific publications, statistical data of the State Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan, reports of international organizations (ILO, World Bank, OECD) and regulatory documents related to digital transformation.

Uzbekistan is actively introducing digital technologies into the economy, which is reflected in national strategies and development programs. As part of the implementation of the Digital Uzbekistan 2030 strategy, various digital projects are being implemented in the region aimed at modernizing infrastructure and increasing the efficiency of public services. Digitalization covers various sectors, including industry, agriculture, healthcare and education. However, the digitalization process is accompanied by challenges related to the need to train qualified personnel and develop digital infrastructure in the regions

One of the main consequences of digitalization is the change in demand for labor. In some sectors, such as industry or agriculture, workers are being displaced by automation, while in others, such as information technology, digital services, and e-commerce, employment is growing rapidly. New professions and qualification requirements are emerging, which poses the challenge for regions to prepare an adaptable and skilled workforce.

Thus, digitalization of the economy is not only a challenge, but also an opportunity for regions to modernize their employment structure. Proper management of this process can become the basis for sustainable growth, increased competitiveness of regions and improvement of the quality of life of the population. Successful transformation requires close interaction between the state, business and the education system.

Brynjolfsson and McAfee emphasize that success in the digital age is achieved not by competing with technology, but by effectively engaging with it [1]. According to the OECD, highly digitalized industries have made a significant contribution to job creation, highlighting the importance of digital skills for modern employment [2].

Amirjanova notes, “under the conditions of digital transformation, not only the composition of professions is changing, but also the very understanding of stable employment” [3]. However, along with the benefits, digitalization also brings challenges, especially in the area of employment, where there is a redistribution of jobs and a change in the requirements for the qualifications of workers.

The ILO notes that digital technologies have transformed most sectors of the economy, significantly changing the structure of employment and the skill requirements of workers [4].

According to the International Labour Organization (ILO), by 2030, more than 1 billion jobs worldwide will be transformed by automation and digitalization [5]. Therefore, it is necessary to

understand how digitalization affects employment at the regional level, which industries are transforming the fastest, and how labor resources are adapting in various economic entities.

The transformation of the labor market in the context of the digitalization of the economy affects the mechanisms of interaction in the triad «business - universities – state». The rapid growth in the use of digital services and platforms is a serious challenge not only for employers, but also for hired personnel. Organization managers are restructuring their business processes, automating routine operations and interaction schemes with business partners [6].

Digitalization of the economy has a significant impact on the transformation of the employment structure, changing both the quantitative and qualitative characteristics of the labor market. One of the key consequences is the reduction of employment in traditional sectors – industry, agriculture and transport – as a result of the automation of processes and the introduction of intelligent systems. The mechanization of routine operations leads to a decrease in the need for unskilled labor, which requires workers to improve their skills or change professions.

Digitalization of the economy has a complex impact on the employment structure in Uzbekistan. First of all, there is an increase in employment in the information technology sector. Thus, in 2024, more than 38 thousand people were employed in IT Park . The format of remote work is expanding, especially in the field of freelancing and outsourcing, which is confirmed by a 45% increase in employment in this area. The “ One Million Programmers ” program has made it possible to train about 500 thousand young specialists, which forms the basis for the digital economy. Self-employment forms through digital platforms are also actively developing, the number of participants in which is estimated at 150 thousand people. On the other hand, digitalization leads to a decrease in the need for routine work - about 30% of such positions are subject to automation. It is also necessary to take into account the unevenness of digital transformation in the regions, where differences reach 65% in the level of accessibility and involvement in the digital economy.

Digitalization is changing the employment structure, reducing the need for low-skilled labor and increasing the demand for specialists in information technology, data analysis, and digital marketing. This is especially noticeable in regions where digital technologies are being actively introduced into industry and services (Table 1).

Table 1. Impact of digitalization on the employment structure [7]

Factor	A region with a high level of digitalization	Region with low level of digitalization
Internet access	>85%	<40%
Level of IT competence	High	Short
Structure of the economy	Services, IT, finance	Industry, agricultural sector
Infrastructure	Developed	Limited

This table demonstrates significant differences in the conditions and effects of digitalization between regions with different levels of technological development. Regions with a high level of digitalization have greater access to the Internet (over 85%), a high level of IT competencies of the population, the predominance of the service sector, information technology and finance in the economy, as well as developed infrastructure. This creates favorable conditions for the emergence of new forms of employment and digital professions.

The implementation of digital technologies is uneven, which leads to increased regional disparities in employment. Regions with developed digital infrastructure and a high level of education of the population receive more benefits from digitalization , while lagging regions face the risk of increasing unemployment and social tension.

Digitalization has a significant impact on the transformation of the employment structure in the Samarkand region, showing both positive and negative aspects. This contributes to the creation of new jobs in the field of information technology and the improvement of the skills of existing personnel.

However, despite the positive trends, digitalization also leads to job losses in traditional sectors such as agriculture and manufacturing due to automation of processes. This requires workers to adapt to new working conditions and learn new skills, which can be difficult given the limited access to educational resources and digital infrastructure in some areas of the region.

In response to these challenges, the Samarkand region is implementing programs to improve the digital literacy of the population and develop educational initiatives in the ICT field. This includes organizing courses in programming, digital marketing and other in-demand areas, which helps prepare qualified specialists for the digital economy.

Thus, digitalization in the Samarkand region is a two-way process, which, on the one hand, opens up new opportunities for economic growth and employment, and on the other hand, requires a careful approach to issues of social adaptation and ensuring equal access to digital resources for all segments of the population.

In the context of rapid development of digital technologies and economic transformation, new forms of employment that go beyond traditional work activities are becoming increasingly important. These forms reflect changes in the organization of work, the nature of labor relations, and the interaction between employer and employee. One of the most important features of new employment is its flexibility and technological dependence.

Another important segment is platform employment, which is associated with work through digital services (such as Uber , Yandex Go , Up work , Fiverr , etc.). In this case, the platform acts as an intermediary between the customer and the contractor, providing technical support, access to clients, and often payment. Platform employment allows people to earn money without formalizing an employment contract, but at the same time it is accompanied by income instability and a lack of social guarantees.

Digitalization is facilitating the development of new forms of employment, such as remote work, freelancing and platform employment. These forms provide flexibility and new opportunities for workers, but also require the adaptation of legislation and social protection systems [8]. Digitalization promotes the development of such forms of employment as:

- freelancing and remote work;
- employment through digital platforms;
- flexible (project) employment;
- electronic entrepreneurship (table 2)

Table 2. Impact of digitalization on employment in the regions of Uzbekistan

Region	Major changes in employment	Examples of digital initiatives
Tashkent city	Growth of employment in the IT and services sectors	Creation of IT parks and technology parks
Samarkand region	Development of agricultural technologies and digital agriculture	Implementation of precision farming systems
Fergana region	Improving the skills of industrial workers	Digital Technology Educational Programs
Karakalpakstan	Improving access to online services and education	Development of Internet infrastructure

The presented table reflects the impact of digitalization on the employment structure in various regions of Uzbekistan. It is clear that changes in employment depend on the specifics of each region and the level of development of digital infrastructure. In 2024, the share of remote employment in cities in Uzbekistan reached 12%, while in rural regions it was less than 3% [9].

Tashkent, as the most technologically advanced center of the country, is seeing active growth in employment in the IT sector and digital services, which is facilitated by the creation of IT parks and technology parks. In the Samarkand region, the emphasis is on the digitalization of agriculture - precision farming technologies are being introduced, which is transforming the agricultural labor market.

Scheme 1 reflects the step-by-step mechanism of the influence of digitalization on the labor market and employment of the population. The initial stage is the introduction of digital technologies into the economy - this can be the automation of production processes, the introduction of software solutions, the use of artificial intelligence and other innovative tools. These changes affect almost all areas - from industry to public services.

Scheme 1. Mechanism of influence of digitalization on employment

1. Digital technologies

↳ implementation of IT, AI, Big Data

2. Changing business processes

↳ automation, optimization

3. Job cuts

↳ reduction of the share of routine work

4. New professions

↳ digital platforms, IT, marketing

5. Retraining

↳ learning, digital literacy

Digitalization is transforming business processes. Companies are beginning to optimize management, increase productivity, reduce costs, and move to more flexible HR models. This is reducing the need for manual labor and standard operations that were previously performed by people. Consequently, a number of traditional jobs are being eliminated, especially in areas where processes can be automated (e.g. accounting, logistics, manufacturing).

However, at the same time, new professions and forms of employment are emerging that are directly related to the digital economy. Data specialists, software developers, cybersecurity specialists, as well as workers in the field of digital platforms and remote employment are becoming in demand. This demonstrates a shift in emphasis from physical and routine labor to intellectual and technologically intensive work.

Digitalization of the economy has a systemic impact on regional employment structures, transforming traditional industries, creating new professions and changing the format of labor relations. As the analysis shows, this process is accompanied by both positive effects - the growth of flexible and remote employment, and significant challenges - uneven digital development, risks of technological unemployment and insufficient readiness of the workforce for new requirements.

The main conclusion is that digital transformation increases differences between regions depending on the level of infrastructure, education and access to technology. This requires targeted efforts from the state to ensure balanced development. Digitalization also creates demand for new competencies, which makes retraining and improving digital literacy key conditions for sustainable employment. A comprehensive and regionally oriented approach will help minimize the risks of digitalization and realize its potential as a driver of socio-economic development.

List of references:

1. E. Brynjolfsson, A. McAfee Race Against the Machine, 2011, p. 98.
2. Measuring the Digital Transformation, OECD, 2019, p.12
3. Amirjanova S.S. The Impact of Digital Transformation of the Economy on Employment and Poverty Reduction in Uzbekistan // Bulletin of TSUE. - Tashkent, 2023. - P. 346-349.
4. Digitalization and Employment: A Review, ILO, 2021, p. 5
5. International organization labor (ILO). "World Employment and Social Outlook". Geneva, 2022.
6. V.V Borisova, E.E Panfilova and Hendra Raza. Labor Market Transformation in the Context of the Digitalization of the Economy. Digital Economy and the New Labor Market: Jobs, Competencies and Innovative HR Technologies. Lecture Notes in Networks and Systems Volume 161 pp. 265-274

7. Grachev S.A. Analysis of the impact of digitalization of the economy on employment // Creative Economy. - 2021. - No. 3. - P. 675–694.
8. Gaponenko T.V., Medvedeva L.S., Barmuta K.A. Transformation of employment in the era of digitalization: causes and consequences. Bulletin of the Altai Academy of Economics and Law. 2025. No. 1 P. 38-42
9. National Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics

УДК: 331.52

**АҲОЛИ БАНДЛИГИНИ БАҲОЛАШДА СТАТИСТИК КЎРСАТКИЧЛАР
ТИЗИМИНИ ҚЎЛЛАШ УСУЛЛАРИ**

**МЕТОДЫ ПРИМЕНЕНИЯ СИСТЕМЫ СТАТИСТИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ПРИ
ОЦЕНКЕ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ**

**METHODS OF APPLYING THE SYSTEM OF STATISTICAL INDICATORS IN
ASSESSING THE EMPLOYMENT OF THE POPULATION**

Иминов Зафаржон Махамматibroхимович

Андижон давлат техника институти, катта ўқитувчи

Аннотация

Мақолада аҳоли бандлигини таҳлил қилиш ва уни прогнозлаш жараёнлари бўйича статистик кўрсаткичлар тизими, улардан фойдаланиш амалиётлари ёритилган. Турли методлардан фойдаланишнинг ўзига хос томонлари тушунтирилган.

Калит сўзлар: Бандлик, бандлик кўрсаткичлари, регрессион-корреляцион таҳлил, экстраполяция, иқтисодий-ижтимоий жараёнлар. статистик баҳолаш.

В статье рассматривается система статистических показателей, отражающих процессы анализа занятости населения и ее прогнозирования, практика их использования. Разъясняются особенности использования различных методик.

Ключевые слова: занятость, показатели занятости, регрессионно-корреляционный анализ, экстраполяция, социально-экономические процессы. статистическая оценка.

The article considers a system of statistical indicators reflecting the processes of employment analysis and forecasting, and the practice of their use. The specifics of using various techniques are explained.

Keywords: employment, employment indicators, regression and correlation analysis, extrapolation, socio-economic processes. statistical evaluation.

Аҳоли бандлиги ҳолати, ундаги тенденциялар, кўрсаткичларга таъсир кўрсатувчи омилларни комплекс тадқиқ қилиш учун бир-бирини тўлдирувчи статистик кўрсаткичлар зарур бўлади. Лекин, статистик кўрсаткичларнинг ҳар қандай тизими оддий механик йиғиндидангина иборат бўлмай, балки у ҳар бир унсурни аниқ вазифани бажарадиган, ўзининг муайян ўрнига эга ҳамда фойдаланилаётган бошқа хусусиятларни табиий равишда тўлдирадиган аломат ва ҳодисаларнинг ўзаро узвий боғлиқлигини акс эттирадиган диалектик бирликдир. Шунинг учун бандлик статистикаси кўрсаткичлари тизими қатъий риоя қилинадиган муайян талаблар доирасида ишлаб чиқирилиши керак. [1]

Аҳоли бандлигини статистик тадқиқ қилиш услубиётини такомиллаштириш юзасидан чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш қатор талабларга жавоб берадиган кўрсаткичларнинг бўлишини талаб қилади: статистик кўрсаткичлар расман рўйхатдан ўтиши

ва чоп қилиниши ёки кўрсаткичлар асосида сарҳисоб қилиниши зарур. Шунингдек, улар мутлақ, нисбий ёки ўртача қийматларда тақдим этилиши керак.

Бандликнинг фаолият турлари кесимидаги ўзгаришлари барқарорлиги таҳлили икки йўналишда ўтказилади: биринчидан, банд бўлганлар сонидаги тебранишлар тренд чизигига нисбатан баҳоланади; иккинчидан, шу тенденцияларнинг собитлиги тадқиқ қилинади.

Бандликни иқтисодий фаолият турлари кесимида тавсифловчи динамик қаторларнинг ($I_{\bar{y}}$) тебраниш даражасини баҳолашда, вақтнинг қулай даврлари ўртача кўрсаткичларининг ($\bar{y}_{comf}$) ноқулай даврларга нисбатан ўртача қиймати ($\bar{y}_{uncomf}$)га кўра ҳисобланадиган барқарорлик коэффициентидан фойдаланилади:

$$I_{\bar{y}} = \bar{y}_{comf} / \bar{y}_{uncomf} \quad (1)$$

Банд аҳоли сони аппроксимация ҳолатидаги чизикли тренддан юқорида саналган вазиятлар вақтнинг қулай дақиқалари ($\bar{y}_{comf}$) деб, тренддан қуйида бўлса ноқулай даврлари ($\bar{y}_{uncomf}$) деб ҳисобланди.

Вақт қаторлари тебраниш даражасини таҳлил қилишда ушбу коэффициентнинг қийматлар шкаласидан фойдаланилади [2]:

$$\begin{aligned} I_{\bar{y}} < 1,1 & - \text{юқори барқарорлик;} \\ 1,1 \leq I_{\bar{y}} < 1,2 & - \text{ўртача барқарорлик;} \\ I_{\bar{y}} \geq 1,2 & - \text{заиф барқарорлик.} \end{aligned}$$

Нисбий ўсиш модели доирасида иқтисодий фаолият турларида банд бўлганларнинг ўртача сони динамикаси мамлакатимиз иқтисодиёти кўрсаткичлари динамикаси билан солиштириш маъқул саналади. Шу мақсадда Спирмен коэффициенти қуйидагича ўзгартирилиши мумкин [3]:

$$r = 1 - \frac{6 \sum (d_w - d_c)^2}{n(n^2 - 1)} \quad (2)$$

бу ерда, d_w – миллий иқтисодиётида банд бўлганларнинг йиллик ўртача динамик даражаси; d_c – алоҳида фаолият турида банд бўлганларнинг йиллик ўртача динамик даражаси; n – даврлар сони.

Тузилмавий силжишлар массаси қиймати ўзгаришлари қуйидаги формула ёрдамида ҳисобланади:

$$M_{t,j} = D_{t,j} - D_{n,j} \quad (3)$$

бу ерда, $D_{t,j}$ – иқтисодий фаолиятнинг j – турида бандларнинг t – йилдаги миқдори (%);

$D_{n,j}$ – иқтисодий фаолиятнинг j – турида бандларнинг n – йилдаги миқдори (%).

Мавжуд анъаналарни аҳоли бандлиги тузилмаси динамикасида таҳлил қилиш натижасида, аҳоли иқтисодий фаолиятнинг катта миқдорда инвестиция киритилган, ўз маҳсулоти ва хизматларининг ички ва ташқи бозорлардаги рақобатбардошлилигини таъминлайдиган, табиийки, ўз ходимларига катта иш ҳақи тўлайдиган соҳаларини маъқул кўришини хулоса қилиш мумкин. [8]

Иқтисодий фаолият турлари бўйича бандлик тузилмасининг шаклланишига аҳолининг демографик хусусиятлари таъсир кўрсатади ҳамда бу тоифага, биринчи навбатда, аҳоли сони, унинг жинс, ёш бўйича таркиби, шаҳарлар ва қишлоқларда яшайдиганлар ўртасидаги нисбат, эркаклар ва аёллар сони, ўртача умр давомийлиги, меҳнат ресурслари ҳаракати киради. Бу омиллар йиғиндисининг банд аҳоли тузилмаси ва таркибига таъсири инсоннинг меҳнатга қобилияти ва унинг ишлаб чиқариш жараёнидаги фаол иштироки оқибати ҳосили бўлиб, улар, биринчи навбатда, ходимнинг даромади билангина эмас, балки унинг оиласи, шунингдек, маълумот даражаси, мутахассислиги ва касби билан белгиланади. Қолаверса, бу жараён шахсий фазилатлар ва яшаш шароитларига ҳам боғлиқ. Шундай қилиб, аҳолига тааллуқли табиий жараёнлар ижтимоий ишлаб чиқаришда иштирок этаётган шахсларга таъсир кўрсатади.

Ижтимоий-иқтисодий муносабатлар тизимининг мураккаблиги ҳудуд тараккиёти натижаларини баҳолаш усуллари янада такомиллаштиришни талаб қилади. Улар орасида таҳлил ва якуний кўрсаткичларни қиёслашнинг статистик усуллари асосий ўринни эгаллайди. Аҳоли бандлигини баҳолаш усуллари такомиллаштириш ҳудуд бошқаруви илмий даражасини ошириш унсурларидан биридир. [7]

Эришилган натижаларни даражасига кўра баҳолаш энг кенг тарқалган усул ҳисобланади. Ҳудудларни қўлга киритилган натижалар кўламига асосан қиёслаш юқори кўрсаткичларга эга ҳудуднинг таққосланаётганлар орасида етакчи эканини аниқлатади. Микдорий баҳолашда, одатда, турли корреляцион коэффициентлардан фойдаланилади.

Иқтисодий фаолият турлари бўйича бандлик тузилмавий-динамик таҳлилининг навбатдаги босқичида бандлик тузилмавий ўзгаришларини умумлаштирувчи кўрсаткичларни ҳисоблаш учун тузилмавий тафовутларнинг интеграл коэффициенти – Рябцев коэффициенти (J_R) фойдаланиш таклиф этилади (J_R) [4]:

$$J_R = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (d_{i2} - d_{i1})^2}{\sum_{i=1}^n (d_{i2} + d_{i1})^2}} \quad (4)$$

бу ерда, d_{i1} ва d_{i2} – иқтисодий фаолият турида меҳнат қилаётганларнинг 1- ва 2-вақт қийматидаги улуши; $i = 1, 2, 3, \dots, n = 15$ – таҳлил қилинаётган фаолият турлари сони.

Ушбу коэффициент аҳоли бандлигига хос тузилмавий силжишлар қийматини баҳолашга йўналтирилган бошқа усуллар олдида қатор афзалликларга эгадир. Биринчи навбатда, у тузилмалар фарқи аҳамиятини баҳоловчи шкалага эга, қолаверса, бу коэффициент қиймати тузилмалар градацияси сонига боғлиқ бўлмагани сабабли тузилмавий ўзгаришлар қийматининг ошиб кетиши кузатилмайди. [6]

Минтақавий бандлик тузилмаларини тавсифловчи асимметрияни аниқлаш ва минтақаларни иқтисодий секторлар ривожланиши даражасига кўра фарқлаш мақсадида ҳудудий меҳнат бозорларини типологиялашни амалга ошириш мумкин. Ушбу мақсаддан келиб чиқиб, мамлакатимизнинг ҳар бир субъекти учун локализация (K_{lij}) коэффициенти куйидаги формула ёрдамида ҳисоблаш мумкин:

$$K_{lij} = \frac{B_{ji}}{B_j} : \frac{B_{Mi}}{B_M} \quad (5)$$

бу ерда, B_{ji} – минтақанинг j – ҳудудидаги i – иқтисодий секторда бандлар сони, минг киши; B_j – минтақанинг j – ҳудудида бандларнинг умумий сони, минг киши; B_{Mi} – минтақанинг i – иқтисодий секторида бандлар сони, минг киши; B_M – минтақада бандларнинг умумий сони, минг киши.

Корреляцион таҳлил бир неча хусусиятларнинг ўзаро дахлдорлигини статистик таҳлил қилиш усулларида биридир. У кузатув маълумотларини умумий жамланмадан танлаб олинган, тасодифий, деб ҳисоблаш мумкин бўлган ҳамда кўп ўлчовли мўътадил қонунга кўра тақсимланган ҳолатларда қўлланилади.

Баҳолашнинг навбатдаги усули объектларни кластер таҳлили асосида кўп ўлчовли гуруҳлашдир. [4] Кластер таҳлили ҳудудларнинг кўп ўлчовли таснифини тадқиқ қилувчи усуллардан бири ҳисобланади. Бу усулни қўллаш натижасида объектларнинг бошланғич жамланмаси кластерлар ёки ўзаро ўхшаш объектлар гуруҳларига бўлинади.

Реал объектлар кўп ўлчамли бўлиб, улар бир эмас, бир неча кўрсаткичлар бўйича ифодаланади ва объектларни гуруҳларга бирлаштириш ҳам кўп ўлчовли маконда амалга оширилади, бу эса кластер таҳлилининг мураккаб жиҳати ҳисобланади.

Таққослаш базаси нуқтаи назаридан, тараккиёт, динамикада баҳолаш ушбу усул асоси саналади.

Ҳудудий меҳнат бозори ривожланишининг эҳтимолий натижаларини прогнозлаш. Экстраполяция (таркибий қийматни тадқиқ қилинаётган даврлар чегарасидан ташқарига узайтириш) ҳар қандай прогнозлаш усулининг асоси ҳисобланади.

Меҳнат салоҳиятининг расман заиф таркибий қисмларини баҳолашда аҳолининг салоҳият хусусиятига берган рейтинг қийматларига асосланган турли социологик усулларни қўллаш мумкин. [5]

Меҳнат салоҳияти сифат кўрсаткичларининг рейтинг қийматини ижтимоий баҳолаш усули турли ижтимоий гуруҳларнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш имконини беради. Сўровлар натижасига кўра, респондентларнинг (U_j) максимал, юқори, ўрта, паст ва минимал аҳамиятга эга хусусиятларга (i) нисбатан бўлган муносабатининг улуши белгиланади. Ҳар бир вариантга муайян балл (K_j) берилади. Хусусият аҳамияти / меҳнат салоҳиятининг умумлашган рейтинг кўрсаткичи баҳоси қуйидаги формулага асосан аниқланади:

$$R_i = \sum_{j=1}^5 \frac{(U_j K_j)}{100} \quad (6)$$

Агар хусусият максимал аҳамият касб этса $K_j = 1$; юқори бўлса $K_j = 0,75$; ўртача бўлса $K_j = 0,50$; паст бўлса $K_j = 0,25$; минимал ҳолатда $K_j = 0$ бўлади. Бунда R_i 0 дан 1 гача ўзгаради.

Умуман олганда, таклиф қилинган статистик баҳолаш усуллари аҳоли бандлиги юзасидан комплекс статистик таҳлил ўтказиш, шунингдек, тадқиқ қилинаётган объект ҳолатини тўла акс эттириш, унга хос хусусиятларни аниқлаш ва ривожланиш истикболларини белгилаш имконини беради. Тегишли маълумотлар базаси мавжуд ҳолатларда мазкур услубий ёндашувларни шаҳар ва қишлоқ аҳолиси, турли ижтимоий гуруҳларга нисбатан дифференциал тарзда тадбиқ қилиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Салин В.Н., Шпаковская Е.П. Социально-экономическая статистика: Учебник. - М.: Юрист, 2011. – С.62.
2. Мхитарян В.С. Статистическое исследование развития экономики региона / С.Мхитарян, О.А.Хохлова // Вопросы статистики. - 2008. - №8. - С. 53-59
3. Makhammatibrokhimovich, I. Z. . (2024). Ways to develop population statistics and improve employment indicators in the republic of Uzbekistan. Journal of education, ethics and value, 3(2), 55–57. Retrieved from <https://jeev.innovascience.uz/index.php/jeev/article/view/497>
4. Иминов З.М. “Яшил иқтисодиётда аҳоли бандлигини таъминлашнинг статистик таҳлили”. Science and education in the modern world: challenges of the XXI century. Astana, XIV Международная научно-практическая конференцияKazakhstan, october 2023
5. З.М.Иминов. “Аҳоли бандлигини таъминлашда яшил иқтисодиётнинг аҳамияти”. Yangi O‘zbekiston: “Makroiqtisodiy barqarorlik va inklyuziv o‘shish omillari. Respublika ilmiy-amaliy anjumani ilmiy maqola va tezislari to‘plami (2023-yil 5-oktabr). – Т.: TDIU, 2023. – 310 b.
6. Юлдошев З.Т. Аҳоли турмуш даражасини оширишда меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш йўллари. “Ўзбекистон статистика ахборотномаси” илмий электрон журнали. 2019 йил, 1-сон.
7. Асракулов А.С. Неформальная занятость и анализ факторов, влияющих на неформальную занятость в Узбекистане. / Региональная экономика: теория и практика - 2019. №12. Россия. С.2328-2336.
8. Лукьянова К.К. Зарубежный опыт регулирования занятости населения. Вестник ЮУрГУ. Серия “Экономика и менеджмент”. 2016. Т. 10, №3. С.109-115.

**АҲОЛИНИ ИЖТИМОЙ ҲИМОЯ ҚИЛИШ ТИЗИМИНИНГ ИҚТИСОДИЙ
МЕХАНИЗМИ АМАЛ ҚИЛИШИНИНГ ИЛМИЙ-УСЛУБИЙ АСОСЛАРИ**

**НАУЧНО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ
ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ
НАСЕЛЕНИЯ**

**SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE FUNCTIONING OF
THE ECONOMIC MECHANISM OF THE SOCIAL PROTECTION SYSTEM**

Дилмуродов Хуршидбек Баходир ўғли
Осиё халқаро университети таянч докторанти

Аннотация

Мақолада аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими амал қилишининг илмий-услубий асосларига бағишланган илмий қарашлар таҳлил қилиниб, унинг замонавий хусусиятлари аниқланган.

Калит сўзлар: ижтимоий ҳимоя, ижтимоий хизматлар, ижтимоий муҳтожлик, камбағаллик, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш, аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш; ижтимоий табақаланиш; ижтимоий сиёсат.

В статье проанализированы научные взгляды, посвящённые научно-методологическим основам функционирования системы социальной защиты населения, а также выявлены её современные особенности.

Ключевые слова: социальная защита, социальные услуги, социальная нуждаемость, бедность, социальная защита населения, социальная поддержка населения, социальная стратификация, социальная политика.

The article analyzes scientific views dedicated to the scientific and methodological foundations of the functioning of the social protection system of the population, and identifies its modern characteristics.

Keywords: social protection, social services, social need, poverty, social protection of the population, social support of the population, social stratification, social policy.

Иқтисодиётни модернизациялаш ва унда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш шароитида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг шаклланиши ва ривожланиш босқичларини назарий ва амалий жиҳатдан таҳлил қилиш мамлакатнинг барқарор ижтимоий-иқтисодий тараққиётини таъминлашда катта аҳамиятга эга. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг жаҳон амалиётига назар соладиган бўлсак, ушбу чора-тадбирлар тизими ижтимоий сиёсатнинг таркибий элементи ҳисобланади. Мамлакатимизда амал қилаётган кучли ижтимоий ҳимоя тизими бозор иқтисодиётига ўтиш давридаги қийинчиликларни юмшатиши билан бирга, ижтимоий мақсадга мўлжалланган ресурсларнинг ортиши кам таъминланган аҳоли учун турли хил нафақалар жорий этилишини таъминлади.

Ўзбекистонда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг иқтисодий механизмини такомиллаштириш борасида кенг қўламли ислохотлар доирасида аҳолига кўрсатилаётган ижтимоий ёрдам дастурларининг манзиллилиги ва самарадорлигини ошириш, ижтимоий ҳимоя тизимини рақамлаштириш, меҳнат бозорида аҳоли бандлигини таъминлаш билан интеграциялаштирилган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг фаол дастурларини амалга оширишда устуворлик қаратилиб келинмоқда. Хусусан, Президент Ш.М. Мирзиёевнинг “камбағаллик даражаси юқори бўлган маҳаллалар рўйхати ҳам шакллантирилади. Ижтимоий ҳимоя миллий агентлиги ва ҳокимликлар томонидан ҳар йили 50 та маҳалла танлаб олинди,

улар камбағаллик ва ишсизликдан холи худудга айлантириб борилади” [1], деб билдирган фикрлари мазкур йўналишда амалга оширилаётган ислохотлар келгусида ҳам ўз устуворлигини сақлаб қолишидан далолат беради.

Д.Н. Рахимова, Ш.А. Мирзаев, Ҳ.П. Абулқосимов, Б.Б. Бахтиёров, М.О. Мирзамахмудова каби иқтисодчилар мамлакатимизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг амал қилиш хусусиятлари, уни молиялаштириш амалиёти, ижтимоий жиҳатдан муҳтожликни аниқлашнинг услубиёти ва уни такомиллаштириш борасида чуқур илмий тадқиқотлар олиб боришган. Шу билан биргаликда, Ўзбекистон шароитида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг иқтисодий механизмини такомиллаштириш билан боғлиқ масалалар комплекс тарзда, тизимли, махсус тадқиқот объекти сифатида таҳлил этилмаган. Муаммонинг долзарблиги, иқтисодий адабиётда етарлича ўрганилмаганлиги, кутилаётган илмий натижаларни илмий-амалий аҳамиятга эгаллиги ушбу мавзунини тадқиқот объекти сифатида танлашга асос бўлди.

Тадқиқот жараёнида тизимли таҳлил, тарихийлик ва мантикийлик, индукция ва дедукция, анализ ва синтез, қиёсий ва селектив танлаб тадқиқ қилиш, монографик таҳлил ва гуруҳлаш усуллари қўлланилган

Иқтисодий адабиётда мавжуд манбалардан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, Қадимги Хитой давлатининг Доасс мактаби ёрқин намоёндаларидан бири ҳисобланган Мо-цзи қўлёзмаларида давлатнинг аҳоли бандлигини таъминлаши, соғлом ва баркамол ёш авлодни тарбиялаш, ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламларини ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш зарурлиги борасидаги фикрларни учратиш мумкин. Шу билан бир қаторда, Қадимги давлатларга тегишли бўлган, жаҳонда хинд қўлёзмаси сифатида эътироф этиладиган “Махабхорат” асарида ҳам давлатчиликнинг ташкил этилиши ва уни бошқариш бевосита буюк ҳукмдор томонидан амалга оширилиши мумкинлиги ва унинг қудрати ўз халқининг тинч ва осойишта ҳаёт кечиришини таъминлаши билан бир қаторда, жамиятнинг барча аъзолари учун муносиб бўлган турмуш фаровонлигини таъминлаши, ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳолини қўллаб-қувватлаши билан ижтимоий-иқтисодий тенгликни таъминлашида намоён бўлиши борасида қатор фикрлар келтириб ўтилган.[2]

Антик ва янги давр вакиллари томонидан билдирилган фикрларни умумлаштирган ҳолда, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш чора-тадбирларини амалга оширилиши жараёнида давлатнинг ижтимоий вазифаларини ёритишга алоҳида эътибор қаратилган. Ушбу тадқиқотлар аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг концептуал асосларини ишлаб чиқишга замин яратишга хизмат қилган деб айтиш мақсадга мувофиқ.

XVIII аср охири ва XIX аср бошларида Европа мамлакатларида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг амал қилиш механизмини такомиллаштиришга катта эътибор қаратилди. Ўша даврда ушбу мамлакатлар гуруҳида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг ҳуқуқий-институционал асослари яратилди, ижтимоий сиёсатни амалга оширишнинг минтақавий ва умумдавлат (микро ва макро) даражасидаги механизмлари, ижтимоий хизматлар, жумладан, ижтимоий таъминот, ижтимоий суғурта, соғлиқни сақлаш хизматларини молиялаштириш амалиёти бўйича аниқ кўрсатма ва дастурлар ишлаб чиқилди. Ушбу давр учун хос бўлган муҳим аҳамият касб этувчи ўзгаришлардан яна бири илк капитализмнинг жамият ижтимоий ҳаётига бўлган салбий таъсирини юмшатиш, уни баргараф этишда черков ва хайрия ташкилотларининг молиявий жиҳатдан кучи етмаганлиги оқибатида давлатнинг фуқаролар олдидаги ижтимоий мажбуриятларини бажариш масъулиятини ўз зиммасига олиши билан ҳарактерланади [3].

XIX асрнинг биринчи ярмида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими таркибий жиҳатдан янада такомиллаштирилиб, унинг амал қилишида ижтимоий суғурта хизматларидан фойдаланишга устуворлик қаратилди. Бунда бирдамлик тамойилига асосланган молиялаштириш механизми амалиётга кенг жорий этилди. Ижтимоий суғурта хизматлари жамият аъзолари ҳаётида ижтимоий адолатни таъминлашнинг муҳим шарт сифатида ҳарактерлана бошлади. [4]

XIX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб иқтисодий адабиётда кўпсонли иқтисодчи олимларнинг илмий тадқиқотлари мамлакатларда амалга оширилаётган ижтимоий сиёсат, унинг таркибий элементлари, амал қилиш механизмини тушунтириш ва уни такомиллаштиришга қаратилди.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг назарий асосларини таҳлил қилиш жараёнида Л. Фон Штейннинг хизматларини алоҳида таъкидлаб ўтиш мақсадга мувофиқ. Олим ўз назарияларида давлатнинг жамият олдидаги ижтимоий вазифалари сифатида ижтимоий адолатлиликини таъминлаш, ижтимоий жиҳатдан табақаланиш ва тенгсизликни олдини олиш, инсонларнинг ўзларини мустақил бўлишлари учун замин яратувчи ижтимоий ҳуқуқ ва эркинликлар тизимини яратиш каби масалаларни тадқиқ этган. Унинг фикрига кўра, “давлат ҳар бир фуқаронинг ижтимоий ва иқтисодий жиҳатдан ривожланиши учун шарт-шароитларни таъминлаши зарур бўлади. Чунки бир инсоннинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши ўз навбатида бошқа бир инсон учун ривожланиш йўлини очади [5]”. Л.Фон Штейн назариясида давлатнинг ижтимоий мажбуриятларига, жумладан, ижтимоий адолатлиликини таъминланиши, унинг фуқаролар олдидаги мажбуриятлари, ижтимоий вазифалари ва уларнинг бажарилишида ҳокимиятдан тўғри фойдаланилишига катта эътибор қаратилган. Бу орқали мамлакатда фуқароларнинг эркин фаолият юритиши ва ривожланиши, ижтимоий адолатлиликини таъминлашга эришилиши учун шарт-шароитлар яратилади.

XX асрнинг бошларида немис иқтисодчи олимларидан Ф.Науманн томонидан аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг бозор иқтисодиёти механизмига мослашувини таъминлашга қаратилган илмий тадқиқотлар амалга оширилди. Унинг фикрича, “Мамлакатда амалга оширилаётган ижтимоий ислохотлар фуқароларнинг ижтимоий хавфсизлиги ва уларнинг мулкий дахлсизлигини таъминлаши керак бўлади. Давлат ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламларига уларнинг ривожланишлари учун кўмак бериши ва уларни ҳимоялаши лозим” [6]. Немис олими томонидан аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг амал қилиши борасида билдирилган фикрларида давлатнинг аҳолини ижтимоий жиҳатдан қўллаб-қувватлашга йўналтирилаётган харажатларининг манзиллилигини кучайтириш ва бунда бозор иқтисодиёти механизмини инobatга олиш зарурияти эътиборга лойиқдир.

Шу ўринда иқтисодий адабиётда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш иқтисодий категориясининг туб маъносига янада аниқлик киритилишига сабаб бўлган Э.Бернштейн ва К.Каутскийларнинг илмий тадқиқотларига эътиборни қаратиш мақсадга мувофиқ. Ушбу олимлар аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириш жараёнида социал-демократик ислохот йўналиши тарафдорлари сифатида намоён бўлиб, улар ўз илмий изланишларида жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан синфий табақаланган ижтимоий гуруҳлари имкониятларини рад этган ҳолда, иш берувчилар ва ёлланган ишловчилар ўртасида икки ёқлама ўзаро келишувларни амалга ошириш эвазига аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимида ижтимоий ҳамкорликни вужудга келиши мумкинлигини айтиб ўтганлар. Уларнинг тадқиқотларида ижтимоий ислохотларни амалга ошириш орқали капитализм ва социализмнинг ўзаро мутаносиблигини таъминлаш имкониятлари ўрганилган бўлиб, ушбу илмий изланишлар натижасида ишлаб чиқилган илмий таклиф ва амалий тавсиялар “Учинчи йўл” назариясида мужассамлашган бўлиб, XXI аср бўсағасида шаклланган “Замонавий ижтимоий давлат” концепциясининг ажралмас қисми ҳисобланади. [7]

Э.Бернштейн ва К.Каутскийлар томонидан ишлаб чиқилган “Учинчи йўл” назарияси СССР амалиётида тўлиқ қўлланилиб, 1920-1940 йиллардаги либерал бозор иқтисодиёти ва режали ривожланиш моделларини ўзаро аралаш ҳолда давлат бошқарувида қўллашнинг турли усуллари ишлаб чиқиш ва амалиётга тадбиқ этиш жараёнида асос сифатида хизмат қилганлиги билан характерланади.

XX асрнинг охирига келиб италян олими К. Росселли томонидан: “Алоҳида ишлаб чиқаришдан умумий ишлаб чиқариш шароитига ўтилганлиги сабабли жамоавий ғояларда турли ўзгаришлар бўлмоқда. Масалан, ишлаб чиқариш ва бойликнинг ҳажми ортади, иш ҳажми камаяди, меҳнат қилиш янада осонлашади, инсонлар эркин бўлади ва ниҳоят моддий жиҳатдан барча тенглашиб, турли урушлар ва қонунбузарликлар камайиб, жамиятдаги ижтимоий табақаланиш даражаси кескин пасаяди. Натижада мамлакатларда тинчлик ва ижтимоий адолат ҳукм суради...” [8] деган ғоя илгари сурилади. Бу эса ўз навбатида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими тўғрисидаги иқтисодий қарашларда кескин бурилишнинг содир бўлишига олиб келди.

К. Росселли ўз тадқиқотларида Э.Бернштейн ва К.Каутскийлар томонидан ишлаб чиқилган “Учинчи йўл” назариясини такомиллаштирган ҳолда, унга қўшимча ўзгартиришлар киритишга ҳаракат қилди. Унинг фикрича, социал-демократлар фуқароларнинг индивидуал тарздаги ва сиёсий

эркинликлари учун доимо курашадилар. Бу эса ўз навбатида “Либерал социализм”га хос бўлган хусусият эканлигини эътироф этиб, ушбу атама вақти келиб жаҳон амалиётида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларини ишлаб чиқилиши ва уларни амалга оширилишида илмий ва амалий аҳамият касб этишига ишонган эди.

К. Росселли томонидан ишлаб чиқилган “Либерал социализм” концепциясининг туб моҳияти қуйидагиларда ўз аксини топади: “Бозор иқтисодиёти шароитида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими орқали шахс ва унинг иродавий эркинлигини таъминлаш, инсон ҳақ-ҳуқуқлари тўлиқ қафолатланган ва ҳимояланган жамиятда вужудга келади. Бу эса ўз навбатида жамият ва унинг аъзоларини эркин ривожланиши учун шарт-шароитлар яратиб беради. Либерализм эса айнан шу эркинликлар асосида ташкил топади. Ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламларининг ижтимоий-иқтисодий имиконияти жамиятнинг бошқа ижтимоий гуруҳларига нисбатан биров чекланганлигини инобатга олган ҳолда давлат томонидан уларнинг танлов имкониятларини кенгайтиришга қаратилган ижтимоий чора-тадбирлар тизими ишлаб чиқилиши ва амалга оширилиши лозим бўлади” [9].

Немис иқтисодчи олими Х. Ламперт ўз илмий тадқиқотларида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимига қуйидагича таъриф беради: “Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими бу давлат томонидан аҳолининг барча қатламларини ижтимоий хизматлар орқали қўллаб-қувватланишидир. Бунда давлат ижтимоий суғурта (пенсия суғуртаси, ишсизлик суғуртаси, тиббий суғурта, жумладан, ишлаб чиқариш жараёнида шикастланиш ҳолатларидан суғурталаниш ва бошқалар), ижтимоий таъминот (моддий ёки номоддий шаклда ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли талабини рағбатлантириш), бандлик (меҳнат)ни ҳимоялаш тизими (қасаба уюшмалари), таълим ва тиббий хизмат, корхоналар миқёсида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурлари орқали мамлакатда аҳолини ижтимоий жиҳатдан ҳимоя қилишга қаратилган ижтимоий сиёсат чора-тадбирларини амалга ошириб боради” [10].

Х. Ламперт томонидан аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимига нисбатан берилган илмий таърифда асосий эътибор ижтимоий хизматлар соҳасига қаратилган бўлиб, бунда ҳукумат томонидан бу турдаги хизматларни аҳолининг барча ижтимоий қатламларига нисбатан кўрсатилиши таъкидлаб ўтилган. Бу эса ўз навбатида давлатнинг аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш соҳасига ажратилаётган харажатларини кескин ошириб юбориши эҳтимолини юзага келтиради. Натижада давлатнинг иқтисодиётга аралашувини чеклашда қатор муаммолар вужудга келиши мумкин бўлади.

Америкалик иқтисодчи олимлар С.Фишер, Р.Дорнбуш, Р.Шмалензи аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини қуйидагича ифодалайдилар: “Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими – бу вэлфер дастурлари тизими бўлиб, муҳтож аҳолининг камбағаллик даражасига кўра таъминланадиган нафақалардан иборат” [11]. АҚШдаги ижтимоий ҳимоя тизимига – муҳтож аҳоли гуруҳларига давлат томонидан уй-жой берилиши, озиқ-овқат маҳсулотларига талонлар, ижтимоий нафақалар, Медикейд ва бошқа дастурлар киради.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг ташкилий-институционал жиҳатларини тадқиқ этган Е.А. Морозова [12] тадқиқотларида ижтимоий ҳимоя атамасининг тор ва кенг маънодаги таърифи ўртасидаги кескин фарқланиш оқибатида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимига нисбатан ягона ёндашувнинг ҳозирга қадар шаклланмаганлиги илмий асослаб берилган. Чунки тор ва кенг маънода аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимига берилган таърифлар унинг қамров даражасини кескин ошириб ёки тушириб юбориши мумкинлиги эътироф этилган. Бу эса ўз навбатида фуқаролик ҳуқуқлари ўртасида айрим қарама-қаршиликларни келтириб чиқариши ва ижтимоий адолатнинг ҳуқуқий жиҳатдан таъминлашнинг мураккаб масала эканлигидан далолат беради.

Жаҳонда 2008 йилда бошланган жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозидан кейинги даврда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини тадқиқ этиш иқтисодий адабиётда аҳоли турмуш фаровонлигини таъминлаш ва ижтимоий сиёсатнинг самарадорлигини ошириш, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг манзиллилигини кучайтириш каби йўналишларда жадаллашди. Жумладан, К.К.Доев томонидан амалга оширилган тадқиқотларда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг қамров даражасини ошириш зарурлиги асосланган. Бунда давлатнинг ҳар бир фуқаро олдидаги ижтимоий қафолатини инобатга олган ҳолда у ёки бу турдаги ижтимоий гуруҳ вакилига нисбатан ижтимоий ҳимоя тизими хизматларини кўрсатиш услубиётини асослашга ҳаракат қилинган. Олим

томонидан амалга оширилган тадқиқотда асосий эътибор ишсизлар, ногиронлар ва пенсионерларни ижтимоий ҳимоя қилиш масалаларига қаратилган [13].

В.Н.Бобков, Ф.С.Джандосова, Я.Ю.Бучковалар томонидан амалга оширилган тадқиқотларда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини амал қилишида бозор иқтисодиёти муносабатлари таркибий компонентлари улушини кўпайтириш зарурлиги таъкидланган. Бунинг сабаби, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида мамлакатларда вужудга келган ишсизлик, ижтимоий-иқтисодий танглик ҳолати бевосита давлатнинг ижтимоий таъминот харажатларини ортиб кетишига олиб келганлиги билан характерланади. Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг манзиллилигини оширишда иш берувчи, ёлланиб ишловчи ва давлат ўртасидаги ижтимоий шартнома асосида бозор иқтисодиёти механизми таркибий компонентларини жорий этилиши лозимлиги ғояси илгари сурилди.

Шу билан бир қаторда ижтимоий шартнома тузиш асосида меҳнат лаёқатига эга бўлган фуқаро ўзи ва оила аъзоларини ижтимоий жиҳатдан муҳтожлик ҳолатидан суғурталagan ҳолда, шартномада кўрсатилган суғурта бадалларини тўлаб бориши назарда тутилади. Солиқ шаклида олинадиган суғурта бадаллари маҳаллий ҳокимият бюджетида жамланади, ҳамда вилоят миқёсида ижтимоий жиҳатдан муҳтожлик чегарасини ўрнатиш талаб этилади [14]. Бу эса ўз навбатида давлатнинг ижтимоий кафолатини янада мустаҳкамлаш учун замин яратади.

О. Козлова ва бошқалар ўз тадқиқотларида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг амал қилиш механизмининг комплекс тадқиқ этиш жараёнида 14 та таркибий компонентдан фойдаланадилар:

- фуқаролик жамиятининг ривожланиши;
- мамлакатнинг демографик салоҳияти;
- аҳоли саломатлиги;
- таълим сифати ва қамрови;
- жамиятдаги ижтимоий муҳит ва унинг қулайлик даражаси;
- аҳолининг маданий хизматлардан фойдаланиш даражаси;
- аҳоли турмуш фаровонлиги;
- аҳолининг уй-жой билан таъминланганлиги ва уй-жой, коммунал хизматларнинг кўрсатилиш даражаси;
- аҳолига кўрсатиладиган транспорт хизматлари сифати ва йўл ҳаракати хавфсизлиги;
- товар ва хизматлар бозорининг ривожланиш даражаси;
- қулай экологик шароитнинг мавжудлиги;
- аҳолининг ҳаётий хавфсизлиги даражаси;
- мамлакатнинг иқтисодий салоҳияти.[15]

Юқоридаги компонентларни инобатга олган ҳолда, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини таҳлил қилиш натижасида амалга оширилаётган ижтимоий дастурларнинг самарадорлигини баҳолаш ва манзиллилигини ошириш имконияти вужудга келади.

В. Холов ўз изланишларида “Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти аҳоли турмуш фаровонлигини оширишда асосий омил бўлган аҳоли даромадларининг барқарор ўсишини таъминлаш ва аҳолининг нисбатан кам таъминланган қатламини ижтимоий жиҳатдан ҳимоя қилишни назарда тутди”[16] деган фикрни илгари суради. Олим аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш амалиётини тадқиқ этиш жараёнида фақатгина пенсия таъминоти тизимига эътиборни қаратганлиги унинг тадқиқотлари натижаларидаги биртомонламалик, ноаниқлик ҳолатини юзага келтирган.

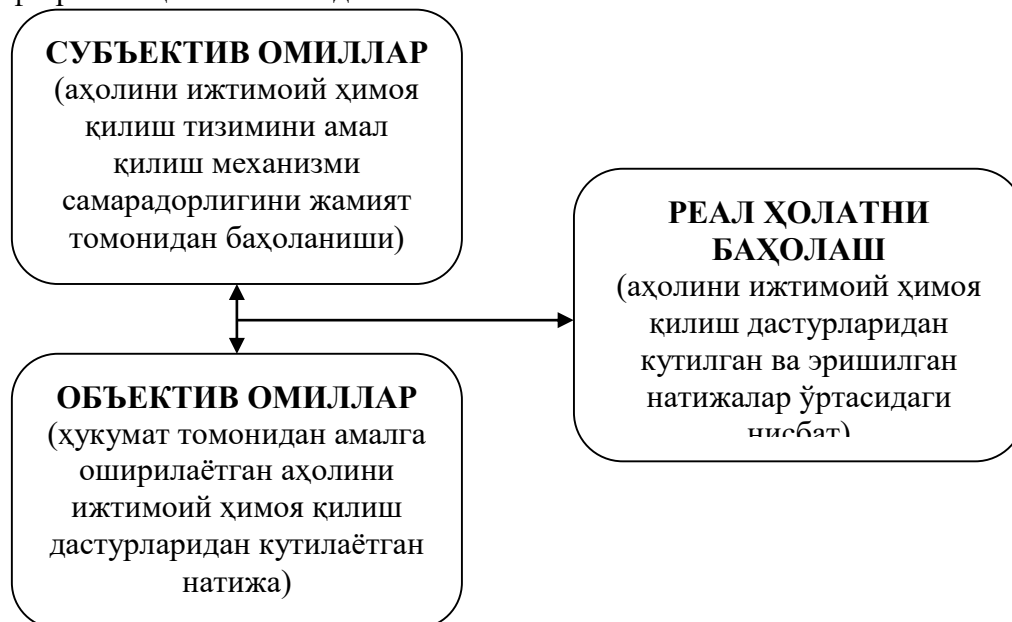
А.В. Вахабов фикрича, бозор иқтисодиётига ўтиш даврида иқтисодий ислохотларни чуқурлашиб бориши натижасида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш борасидаги давлат тузилмаларининг роли камайиб, ушбу вазифалар босқичма-босқич нодавлат, жамоат ташкилотлари, хайрия жамғармалари, бюджетдан ташқари мақсадли ижтимоий фондлар зиммасига ўтказиб борилади.[17] Ушбу ҳолат бозор иқтисодиёти шароитида давлатнинг аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларининг манзиллилиги даражаси ортиб боришидан далолат беради.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг манзиллилигини оширишда мамлакатдаги камбағаллик даражаси ва уни аниқлаш услубиётини ишлаб чиқиш зарурияти тутилади. Ўзбекистонлик иқтисодчи Р.Ф. Джуманова ўз илмий изланишларида мамлакатда камбағаллик

даражасини аниқлаш бўйича куйидаги фикрларни билдирб ўтади: “камбағаллик даражасини белгилашда ҳар бир мамлакат ўзига хос мақсадларни кўзда тутаяди, миллий иқтисодиётнинг ривожланганлик даражасидан келиб чиқиб, яшаш минимумини аниқлайди, ночор қатламларни ҳимоялаш, камбағаллик меъёрлари белгиланиши асосида ҳисобга олинади. Камбағаллик даражасига иқтисодиётнинг таркибий тузилиши ва ишлаб чиқариш соҳалари ривожланиши ҳам кучли таъсир этиши, камбағалликни келтириб чиқарувчи омиллар эканлиги аниқланди. Жаҳон амалиёти кўрсатишича, иқтисодий ривожланган мамлакатлар ижтимоий кескинликни бартараф этиш учун аҳолининг ўрта ва камбағал қатламлари ўртасидаги чуқур табақаланишига йўл қўймасликка интилсалар, ривожланаётган мамлакатларда эса камбағалликнинг аниқланиши аҳолининг минимал турмуш даражасини таъминлаб туриш сиёсати билан боғланган”[18].

Амалга оширилган тадқиқотлар таҳлили кўрсатишича, аксарият иқтисодчи олимлар аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини ўрганиш жараёнида субъектив ёки объектив жиҳатдан ёндашувларни амалга оширганлиги сабабли, ушбу иқтисодий категорияга нисбатан унинг туб моҳиятини очиб бера оладиган ягона таъриф ҳали ҳануз шаклланмаганлигини кузатишимиз мумкин. Ушбу масалани ҳал этиш учун комплекс ёндашувга асосланган тадқиқотлар сонини кўпайтириш мақсадга мувофиқ бўлади. Чунки субъектив ёндашув асосида амалга оширилган илмий тадқиқотларда олимлар аҳолининг бирламчи истеъмолини қондирилиши даражасини баҳолашга катта эътибор қаратганлар. Бу эса ўз навбатида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимида ижтимоий таъминот ва ижтимоий суғурта хизматларидан фойдаланилиши ҳолати, пенсия ва ижтимоий нафақаларнинг аҳоли истеъмолини қондириш даражаси билан боғлиқ масалаларга устуворликни қаратилишига туртки бўлади. Бинобарин бозор иқтисодиёти шароитида аҳоли бандлигини рағбатлантиришга қаратилган чора-тадбирлар, таълим ва соғлиқни сақлаш хизматларининг кўрсатилиши ҳам ижтимоий ҳимоя тизимининг таркибий компонентларидан ҳисобланади.

Объектив ёндашувга асосланган тадқиқотлар эса жамият аъзоларининг моддий турмуш фаровонлиги, ижтимоий хизматларнинг қамров даражаси, ижтимоий инфратузилманинг ривожланганлик даражасини жамият аъзолари томонидан эмас, балки бошқа инсонлар томонидан берилган баҳоларга таянган ҳолда амалга оширилади. Бунда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимига реал баҳо бериш имконияти йўқотилиб, тадқиқот натижасида олинган илмий хулоса ва амалий таклифларнинг аҳамияти пасаяди.

1-расм. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини амал қилиш механизмининг комплекс тадқиқ этиш усули[19]

Юқорида келтирилган маълумотларга таянган ҳолда айтиш мумкинки, субъектив ёндашувга асосланган тадқиқотларда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг амал қилиш механизмининг ички омиллар ҳисобидан баҳолаш имконияти мавжуд бўлса, объектив ёндашув ташқи омиллар таъсирини

тўлиқ баҳолаш имконини беради. Комплекс тадқиқотларни амалга ошириш жараёнида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимиغا ягона иқтисодий қарашни шакллантириш имконияти яратилади.

Шуни таъкидлаш керакки, иқтисодий адабиётда ҳозирга қадар амалга оширилган тадқиқотларда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимиغا таъсир кўрсатувчи ички ёки ташқи омилларни тўлиқ баҳолашга ҳаракат қилинган бўлсада, амалда улардан комбинациялашган ҳолда қўлланилмаган.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини комплекс баҳолаш ва ушбу иқтисодий категорияга нисбатан ягона таърифни ишлаб чиқиш мақсадида 1-расмда келтирилган йўналишда тадқиқотларимизни давом эттириш мақсадга мувофиқ. Ушбу йўналишдаги тадқиқотларни амалга ошириш натижасида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг мақсади ва вазифаларидан келиб чиққан ҳолда унинг самарадорлигини баҳолаш билан бир қаторда объектив ва субъектив омиллар таъсирини комбинациялашган ҳолда таҳлил этиб, унга ягона илмий асосланган таърифни шакллантириш имконияти вужудга келади.

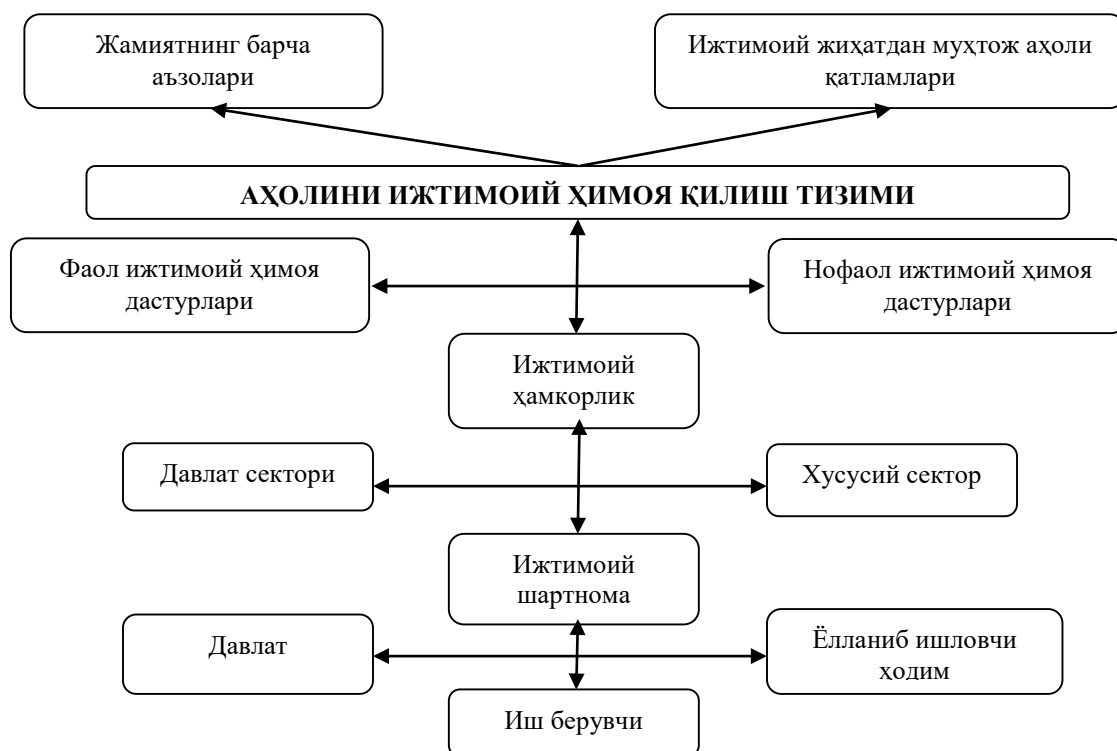
Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг жаҳон амалиёти кўрсатишича, бугунги кунда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш давлат дастурлари фаол ва нофаол шаклда амалга оширилади. Фаол шаклдаги аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш давлат дастурлари бевосита ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламларини бандлигини рағбатлантириш эвазига уларнинг даромадларини шакллантиришга шарт-шароитлар яратиб беришга йўналтирилган ҳисобланади. Нофаол аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурлари эса ижтимоий таъминот хизматлари эвазига ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламларига моддий ёрдам беришни назарда тутди. Бунинг оқибатида жамиятдаги ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламлари ўртасида боқимандалик руҳияти шаклланади.

Бозор иқтисодиёти шароитида аҳолининг айрим ижтимоий гуруҳлари ўртасида шаклланган боқимандалик кайфиятини чеклаш, жумладан, давлат маблағларидан манзилли ва самарали фойдаланишни ташкил этиш муҳимдир. Давлат бюджетининг молиявий ресурслари чекланганлигини инобатга олган ҳолда айтиш мумкинки, аҳолига ижтимоий ёрдам кўрсатишнинг фаол дастурлари самарадорлигини ошириш ва ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг манзиллилигини кучайтиришга қаратилган чора-тадбирларни узлуксиз тарзда ишлаб чиқиш ҳозирги замон талаби ҳисобланади.

Амалга ошираётган тадқиқотларимиз самарадорлигини ошириш учун ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламлари иқтисодий категориясига эътиборни қаратиш мақсадга мувофиқ. Ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламлари ҳаёт кечириши даромад нуқтаи назаридан кундалик ҳаёт кечиришнинг энг кам бюджетидан ортиқ моддий ресурсларга эга бўлишади, бироқ уларнинг даромадлари энг кам истеъмол бюджетига етмаслиги ҳолатини ифодалайди. Юқоридагиларни эътиборга олган ҳолатда, давлатнинг фаол ва нофаол ижтимоий ҳимоя дастурлари ўртасидаги нисбатда маълум мутаносибликни қўллаган ҳолатда амалга ошириб боради.

Назарий жиҳатдан баҳоланганда, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг фаол давлат дастурларининг мунтазам равишда амалга оширилиши мамлакатда аҳоли бандлигини ортиши ва пул айланмаси тезлигининг ошиши эвазига пировард натижада аҳоли турмуш фаровонлигини кўрсаткичининг мунтазам ортиб боришига замин яратиб беради. Амалиётда эса айрим тоифадаги ёлланиб ишловчиларнинг, бошқа ишчилар гуруҳига нисбатан кам иш ҳақи олиши, оила қарамоғида кам даромадли ёки умуман даромад олмайдиган аъзоларнинг мавжудлиги кам таъминланганликни келтириб чиқаради. Ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламлари барча мамлакатларда мавжуд бўлган долзарб ижтимоий-иқтисодий, сиёсий муаммо ҳисобланади.

Шундай қилиб, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими мамлакатнинг иқтисодий салоҳиятидан келиб чиққан ҳолда ҳукумат томонидан давлатнинг ижтимоий кафолати остида фаол ёки нофаол шаклдаги ижтимоий ҳимоя дастурларининг давлат ва хусусий сектор ўртасида ижтимоий ҳамкорлик асосида тузилган уч ёқлама (давлат, иш берувчи ва ёлланиб ишловчи ҳодим) ижтимоий шартномаларга таянган, ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламларининг истеъмол талабини рағбатлантирувчи ва жамият ҳаётида ижтимоий адолатни таъминловчи тузилма ҳисобланади (2-расмга қаранг).[21]

2-расм. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг амал қилиш механизми[20]

Аҳолини ижтимоий ҳимоялашда давлатнинг ижтимоий йўналишга эгаллиги иқтисодий рағбатлантириш дастаклари ҳисобланган субсидия, солиқ имтиёзлари берилиши, кредитлаш амалиётини енгиллаштириш, ижтимоий таъминотдаги имтиёзларни жорий этиш, давлат инвестициялари ва ижтимоий шартнома усуллари орқали намоён бўлади[22].

Амалиётда давлат аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш жараёнида ижтимоий инфратузилма объектлари хизматларидан кенг фойдаланган ҳолда жамият таркибида ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли қатламлари улушини қисқартириш ва ўрта қатламни ёки бойликни рағбатлантиришга қаратилган чора-тадбирлар солиқ сиёсати орқали амалга оширилган ҳолда, ҳукумат аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини молиялаштириш жараёнида қайта тақсимот, консолидациялашган бюджет тамойилларига таянади. Жаҳон амалиётида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини манзиллилигини кучайтиришга устуворлик беришдан мақсад аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш жараёнида бюджет маблағларидан самарали фойдаланиш ва фаол давлат дастурларини амалга ошириш асосида аҳолининг ижтимоий жиҳатдан муҳтожлик даражасини камайитириш ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Камбағалликни қисқартириш ва ижтимоий ҳимоя тизими такомиллаштирилади. <https://www.president.uz/uz/lists/view/7467>
2. Маргулян Я.А. Социальная политика: учебник. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета управления и экономики, 2011. с.5-6
3. Скворцов И. П. Социальная политика: Теория и практика. М.: Кнорус, 2012. с. 8-10
4. Смирнов С. Н., Сидорина Т. Ю. Социальная политика. М., 2011. с. 15-16
5. Калашников С.В. Очерки теории социального государства / С.В. Калашников. – М.: Экономика, 2012. с. 19
6. Кочеткова Л. Социальное государство: европейская теория и российская практика. // Власть. 2008 . № 4. С. 40
7. Олейникова Е.Г., Родин А.В. Проблемы гармонизации общественных интересов в условиях социально ориентированной экономики: теория и практика // Вестник евразийской академии административных наук. 2012. № 4/21. С. 101-108.
8. Росселли К. Либеральный социализм. – Рим: Мондо Операно, 1989. С. 129.

9. Сергачев А.В. Основные этапы развития научной мысли о государстве всеобщего благосостояния (вторая половина XX века). Научно-технические ведомости СПбГПУ. Гуманитарные и общественные науки. № 3. 2013. С. 41-45
10. Ламперт Х. Социальная рыночная экономика. Германский путь, - М., 1994 г., с. 150-152.
11. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика -М.: Дело ЛТД, 1995.-829 с.
12. Морозова Е.А. Социальная защита – анализ современных трактовок / Социальная политика и социология. № 1, 2014. – 23 с.
13. Доев К.К. Система социальной защиты населения и методы ее совершенствования // автореферат дис., Владикавказ – 2011. 27 с.
14. Бобков В.Н., Джандосова Ф.С., Бучкова Я.Ю. Эффективность государственной социальной помощи на основании социального контракта. // Уровень жизни населения регионов России. 2015. № 3 (197), с. 75-108
15. Козлова О., Гладкова Т., Макарова М., Тухтарова Е. Социальная политика и качество жизни населения: вопросы оценки // Экономист № 8, 2015 г. с. 80-87
16. Холов В. Ўзбекистонда аҳоли ижтимоий муҳофазасини самарали таъмин этиш масалалари // Бозор, пул ва кредит. 2014. № 12 – б. 48
17. Вахабов А.В. Бозор муносабатлари тизимидаги ижтимоий фондлар. – Т.: Шарқ, 2003 – 6-7 б.
18. Джуманова Р.Ф. Аҳоли турмуш даражаси: кўрсаткичлари ва уни ошириш йўллари. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати. – Т.: 2008, 27 бет.
19. Муаллиф томонидан тузилган
20. Муаллиф томонидан тузилган
21. Тадқиқот натижасида муаллиф томонидан берилган таъриф
22. Бобков В.Н., Джандосова Ф.С., Бучкова Я.Ю. Эффективность государственной социальной помощи на основании социального контракта. // Уровень жизни населения регионов России. 2015. № 3 (197), с. 75-108

UDK: 336.368

**O‘ZBEKISTONDA INKLYUZIV SUG‘URTA TURLARINI RIVOJLANTIRISH
YO‘NALISHLARI**

**НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВНЫХ ВИДОВ СТРАХОВАНИЯ В
УЗБЕКИСТАНЕ**

DIRECTIONS FOR DEVELOPING INCLUSIVE INSURANCE TYPES IN UZBEKISTAN

Ravshanova Mohinur O‘rolovna
Bank-moliya akademiyasi doktoranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasida inklyuziv sug‘urta turlarini rivojlantirish yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Inklyuziv sug‘urtaning mohiyati va konseptual asoslari, uning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati, aholi, xususan, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlar uchun ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, mamlakatda mavjud huquqiy-me‘yoriy baza, inklyuziv sug‘urtaning amaldagi holati va joriy muammolar tahlil qilinib, ularni bartaraf etish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi. Chet el tajribasi asosida O‘zbekistonda ushbu sug‘urta turlarini joriy etish va kengaytirish istiqbollari ham ko‘rib chiqiladi. Maqola inklyuziv sug‘urta tizimini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-nazariy tavsiyalarni o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv sug‘urta, ijtimoiy himoya, sug‘urta bozori, huquqiy baza, ijtimoiy zaif qatlamlar, xorij tajribasi, moliyaviy inklyuziya.

В данной статье анализируются направления развития инклюзивных видов страхования в Республике Узбекистан. Раскрываются сущность и концептуальные основы инклюзивного страхования, его социально-экономическое значение и важность для населения, особенно для социально уязвимых слоёв. Рассматриваются существующая нормативно-правовая база, текущее состояние инклюзивного страхования в стране и имеющиеся проблемы, а также предлагаются меры и рекомендации по их устранению. На основе зарубежного опыта также изучаются перспективы внедрения и расширения данных видов страхования в Узбекистане. Статья содержит научно-теоретические рекомендации, направленные на совершенствование системы инклюзивного страхования.

Ключевые слова: инклюзивное страхование, социальная защита, страховой рынок, правовая база, социально уязвимые слои, зарубежный опыт, финансовая инклюзия.

This article analyzes the directions for the development of inclusive types of insurance in the Republic of Uzbekistan. It highlights the essence and conceptual foundations of inclusive insurance, its socio-economic significance, and its importance for the population, particularly for vulnerable social groups. The paper examines the existing legal and regulatory framework, the current state of inclusive insurance in the country, and existing challenges, offering proposals and recommendations for their elimination. Based on international experience, the prospects for introducing and expanding these types of insurance in Uzbekistan are also considered. The article includes scientific and theoretical recommendations aimed at improving the inclusive insurance system.

Keywords: inclusive insurance, social protection, insurance market, legal framework, vulnerable groups, international experience, financial inclusion.

XXI asrda moliyaviy inklyuziya global iqtisodiy siyosatning ajralmas qismiga aylanmoqda. Xususan, aholining iqtisodiy jihatdan himoyasiz qatlamlarini moliyaviy tizimga jalb qilish, ko‘plab davlatlar uchun ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash, kambag‘allikni kamaytirish hamda iqtisodiy o‘rishni rag‘batlantirishda muhim strategik vositaga aylangan. Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2030 yilgacha mo‘ljallangan Barqaror rivojlanish maqsadlarida ham moliyaviy inklyuziya barqaror taraqqiyotga erishishda ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida qayd etilgan.

Inklyuziv sug‘urta moliyaviy inklyuziyaning muhim tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, kam daromadli aholi qatlamlarini, ayniqsa, rasmiy sektorda band bo‘lmagan va zaif ijtimoiy himoya darajasiga ega bo‘lgan guruhlarni moliyaviy himoya bilan ta‘minlashga xizmat qiladi. Bu xizmat turlari tabiiy ofatlar, kasallik, mehnatga layoqatsizlik va boshqa kutilmagan xavflar natijasida yuzaga keladigan moliyaviy zararlardan aholini himoya qilish orqali ularning iqtisodiy barqarorligini mustahkamlashga yordam beradi.

O‘zbekiston Respublikasi ham so‘nggi yillarda moliyaviy inklyuziyani kengaytirish bo‘yicha qator chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Jumladan, 2020–2025-yillarda bank tizimini isloh qilish strategiyasida aholining moliyaviy xizmatlarga kirish imkoniyatini kengaytirish va shu orqali inklyuziv moliyaviy muhitni yaratish ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida belgilangan. Strategiyada moliyaviy xizmatlar, jumladan, sug‘urta xizmatlarining aholi turli qatlamlariga yetib borishini ta‘minlash hamda bu borada innovatsion yondashuvlarni joriy etish nazarda tutilgan. Statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, 2023 yil yakuniga kelib O‘zbekistonda sug‘urta bilan qamrab olingan aholi ulushi umumiy aholining taxminan 6 foizini tashkil etgan xolos, bu esa Markaziy Osiyodagi eng past ko‘rsatkichlardan biridir. Ayniqsa, qishloq joylarda yashovchi, norasmiy band bo‘lgan va daromadi past aholining sug‘urta xizmatlariga kirish imkoniyati cheklangan. Hozirda O‘zbekiston Respublikasining “Sug‘urta faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni (2022-yil 23-iyun kuni qabul qilingan yangi tahriri) asosiy huquqiy asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Unda sug‘urta xizmatlarini ko‘rsatish tartibi, ishtirokchilar huquq va majburiyatlari, shuningdek, ijtimoiy himoyaga yo‘naltirilgan sug‘urta turlarining tartibi belgilangan. Shuningdek, Markaziy bank va boshqa tegishli organlar tomonidan mikro va inklyuziv sug‘urtani joriy qilish bo‘yicha normativ hujjatlarning ishlab chiqilishi inklyuziv sug‘urta turlarining rivojlanishiga asos bo‘lib xizmat qiladi.

Ushbu maqolada inklyuziv sug‘urtaning nazariy asoslari, turlari, funksiyalari, mavjud huquqiy-me’yoriy baza, xalqaro tajriba hamda O‘zbekiston sharoitida ushbu xizmatlarni rivojlantirishning istiqbolli yo‘nalishlari atroflicha tahlil qilinadi. Shu orqali aholining zaif qatlamlarini samarali himoya qilishga xizmat qiluvchi sug‘urta tizimini shakllantirish uchun ilmiy-nazariy asoslar ishlab chiqiladi.

Inklyuziv sug‘urta zamonaviy moliyaviy tizimning ajralmas tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Jahon bo‘yicha olib borilayotgan izlanishlarda bu atama past daromadli, moliyaviy xizmatlardan chetda qolgan aholining ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan sug‘urta mahsulotlari majmuasini anglatadi. Xalqaro Sug‘urta Nazoratchilari Assotsiatsiyasi (IAIS) inklyuziv sug‘urtani quyidagicha ta’riflaydi: “Inklyuziv sug‘urta — bu moliyaviy xizmatlardan yetarlicha foydalanmayotgan aholi qatlamlari uchun yaratilgan sug‘urta mahsulotlari bo‘lib, ular soddalashtirilgan shartlar, arzon narxlar va alternativ tarqatish kanallari orqali taqdim etiladi” [1].

Taniqli olim, Jeyms Roth (James Roth) o‘z tadqiqotlarida inklyuziv sug‘urtani ijtimoiy himoyani kuchaytiruvchi va moliyaviy barqarorlikni ta’minlovchi samarali vosita sifatida e’tirof etadi. Uning fikricha, “inklyuziv sug‘urta orqali aholining zaif qatlamlari hayotdagi moliyaviy xavflarni boshqarish imkoniyatiga ega bo‘ladi, bu esa ularning kambag‘allikka tushib qolish xavfini kamaytiradi”. [2] Keniyalik tadqiqotchi Vinsent O. Omondi o‘z maqolasida raqamli texnologiyalar asosida taqdim etilayotgan sug‘urta mahsulotlarining inklyuziv sug‘urtada tutgan o‘rmini alohida ta’kidlaydi: “Mobil ilovalar va USSD-platformalar orqali sug‘urta xizmatlarini taqdim etish orqali millionlab kishilar birinchi marta sug‘urtalash tizimiga jalb qilindi” deb ta’kidlagan. Mikrosug‘urta va inklyuziv sug‘urtaning o‘zaro aloqasi haqida so‘z yuritgan Kreg Torington (Craig Thornington) esa shunday deydi: “Mikrosug‘urta inklyuziv sug‘urtaning amaliy shakli bo‘lib, ayniqsa, sog‘liqni saqlash, qishloq xo‘jaligi va tabiiy ofatlardan himoya qilish sohalarida samarali qo‘llaniladi”. [3] Iqtisodchi olima Lena Herzig inklyuziv sug‘urtaning ijtimoiy-iqtisodiy foydasini quyidagicha izohlaydi: “Sug‘urta orqali aholining moliyaviy himoyasi ta’minlansa, ularning iste’mol va investitsiya salohiyati ortadi. Bu esa makroiqtisodiy darajada iqtisodiy o‘sishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi”.

Inklyuziv sug‘urtaning siyosiy va ijtimoiy barqarorlikdagi roli haqida so‘z yuritgan Shon Tennyson esa shunday fikr bildiradi: “Aholining eng zaif qatlamlariga moliyaviy xavfsizlik kafolatini berish orqali davlatlar ijtimoiy norozilikni kamaytirish, aholi kayfiyatini barqarorlashtirish hamda siyosiy ishonchni oshirish imkoniga ega bo‘ladi”.

Yuqorida keltirilgan xorijiy olimlar fikrlari chuqur tahlil qilinganida inklyuziv sug‘urta tushunchasi nafaqat moliyaviy xizmatlar ommabopligini oshirish, balki aholining ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini mustahkamlashda muhim strategik vosita ekani yaqqol ko‘zga tashlanadi. Xususan, J. Roth va C. Thorington singari yetakchi tadqiqotchilar mikrosug‘urta va inklyuziv sug‘urta o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikka e’tibor qaratib, ularning kambag‘allikni kamaytirishdagi rolini asoslab berganlar. Shu bilan birga, L. Herzigning iqtisodiy yondashuvi sug‘urtaning investitsion faollik va iqtisodiy o‘sishga qo‘shayotgan hissasini ochib beradi. Boshqa tomondan, V. Omondi va S. Tennyson fikrlari zamonaviy texnologiyalar va inklyuziv sug‘urtaning siyosiy barqarorlik bilan bog‘liq jihatlarini yoritib beradi. Ayniqsa, raqamli platformalar orqali xizmat ko‘rsatish shakllari uzoq hududlarda yashovchi, rasmiy sektorda band bo‘lmagan aholining moliyaviy tizimga kirishini ta’minlashda keng imkoniyatlar yaratmoqda. Mazkur fikrlar negizida shuni ta’kidlash mumkinki, inklyuziv sug‘urta — bu oddiy ijtimoiy yordam vositasi emas, balki davlatlarning uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy siyosatini qo‘llab-quvvatlovchi, barqaror taraqqiyotga xizmat qiluvchi kompleks mexanizmdir. Uni rivojlantirish uchun esa faqat texnik yoki institutsional yondashuv emas, balki tizimli ilmiy-analitik tahlil, xalqaro tajriba va milliy sharoitlarni uyg‘unlashtirgan strategik qarash zarur.

Inklyuziv sugurtaning ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati:

- Aholining moliyaviy barqarorligini ta’minlaydi;
- Qashshoqlikni kamaytiradi;
- Jamiyatda ijtimoiy tenglik va birdamlikni mustahkamlaydi;
- Kichik tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlaydi;
- Davlatning ijtimoiy xarajatlarini kamaytiradi.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 5-son 2025 yil

Inklyuziv sug‘urtaning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati faqatgina zamonaviy moliyaviy tizimda faqat risklarni boshqarish vositasi bo‘lib qolmay, balki keng qamrovli ijtimoiy himoya va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlovchi muhim institut sifatida qaralmoqda. Avvalo, moliyaviy barqarorlikni ta’minlash orqali aholining favqulodda holatlardagi zaifligini kamaytiradi, bu esa ularning kambag‘allik yoqasiga tushib qolish ehtimolini pasaytiradi. Shuningdek, inklyuziv sug‘urta imkoniyati cheklangan ijtimoiy qatlamlarga moliyaviy himoya berib, ularning iqtisodiy faoliyatda ishtirokini kuchaytiradi. Natijada, jamiyatda ijtimoiy tenglik va birdamlik mustahkamlanadi, bu esa barqaror rivojlanish uchun muhim omil hisoblanadi. Kichik tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash orqali esa inklyuziv sug‘urta iqtisodiy faollikni rag‘batlantiradi va yangi ish o‘rinlari yaratishga zamin tayyorlaydi. Ayniqsa, qishloq joylarda yoki norasmiy sektorda faoliyat yuritayotgan fuqarolar uchun bu xizmatlar iqtisodiy xavfsizlikni oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, aholining sug‘urta orqali moliyaviy zarbalarni o‘zi yengib o‘tishi davlat ijtimoiy xarajatlarning qisqarishiga olib keladi. Bu esa byudjet mablag‘larining yanada samarali yo‘naltirilishini ta’minlab, fiskal barqarorlikka xizmat qiladi.

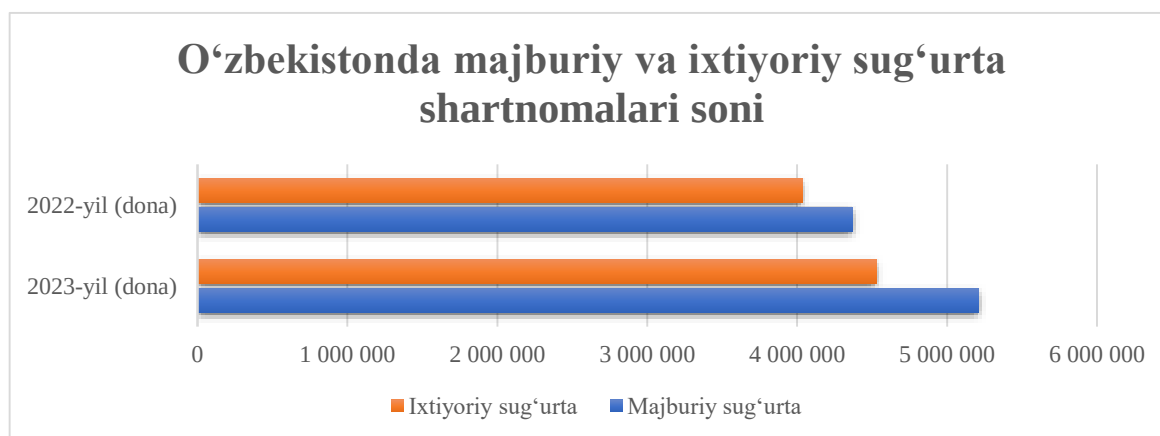
O‘zbekiston sug‘urta bozori so‘nggi yillarda sezilarli o‘sishni namoyon etmoqda. Bu esa moliyaviy xizmatlardan foydalanishning kengayishi, jumladan, inklyuziv sug‘urta turlariga bo‘lgan talabning ortib borayotganini ko‘rsatadi. Quyidagi jadvalda 2022–2023 yillar davomida mamlakatda faol bo‘lgan sug‘urta shartnomalari tahlil qilinadi.

1-jadval

O‘zbekistonda majburiy va ixtiyoriy sug‘urta shartnomalari soni (2022–2023 yillar)

Sug‘urta turi	2022-yil (dona)	2023-yil (dona)	O‘sish sur‘ati (%)
Majburiy sug‘urta	4 370 928	5 209 308	+19,2 %
Ixtiyoriy sug‘urta	4 034 735	4 529 558	+12,3 %
Jami	8 405 663	9 738 866	+15,9 %

Tahlildan ko‘rinadiki, 2023-yilda O‘zbekistonda jami 9,7 milliondan ortiq sug‘urta shartnomasi tuzilgan bo‘lib, bu 2022-yilga nisbatan qariyb 16 foizga ko‘pdir. Ayniqsa, majburiy sug‘urta shartnomalari sonining yuqori sur‘atda o‘sayotgani (19,2 %) aholini moliyaviy himoya vositalariga qamrab olish bo‘yicha davlat siyosatining faol olib borilayotganini anglatadi. Bu jarayon, ayniqsa, transport, mehnat munosabatlari va davlat xizmatlari sohalarida faol amalga oshirilmoqda.

1-rasm. O‘zbekistonda majburiy va ixtiyoriy sug‘urta shartnomalari soni [4]

Ixtiyoriy sug‘urta shartnomalari sonining ham o‘sib borayotgani aholining sug‘urta xizmatlariga nisbatan ishonchi ortib borayotganidan dalolat beradi. Bu holat inklyuziv sug‘urta tamoyillarining real hayotda shakllanayotganini ko‘rsatadi. Yuqoridagi raqamlar O‘zbekistonda inklyuziv sug‘urtaning rivojlanishida ijobiy sur‘atlar kuzatilayotganini tasdiqlaydi. Ammo ushbu jarayonni yanada chuqurlashtirish, ayniqsa, ixtiyoriy sug‘urta segmentida aholining ijtimoiy himoyasiz qatlamlarini faol qamrab olish maqsadida qo‘shimcha chora-tadbirlar ishlab chiqilishi lozim. Jumladan:

- past daromadli oilalar uchun subsidiyalangan sug‘urta paketlari joriy etish,
- qishloq hududlarida raqamli sug‘urta xizmatlarini kengaytirish,
- aholiga moliyaviy savodxonlik bo‘yicha maqsadli targ‘ibot ishlarini olib borish zarur.

2021–2023 yillar davomida O‘zbekistonda onlayn sug‘urta shartnomalari soni sezilarli darajada o‘sib, umumiy sug‘urta bozori ichidagi ulushi 1,92% dan 7,42% gacha ko‘tarildi. Bu raqamlar raqamli transformatsiya va aholining moliyaviy xizmatlarga kirishini oshirish borasida olib borilayotgan faol ishlarining samaradorligini ko‘rsatadi.

2-jadval [5]

Onlayn sug‘urta shartnomalari va raqamli xizmatlar samaradorligi (2021–2023 yillar)					
Yil	Umumiy sug‘urta shartnomalari soni (mln dona)	Onlayn sug‘urta shartnomalari soni (ming dona)	Onlayn sug‘urta ulushi (%)	Onlayn sug‘urta orqali to‘langan tovonlar hajmi (mlrd so‘m)	Raqamli xizmatlar asosida bajarilgan da‘volar soni (ming dona)
2021	8,3	280	3,37	4,7	26
2022	8,8	520	5,91	8,9	45
2023	9,7	720	7,42	12,3	68

Sug‘urta tovonlari hajmining oshishi, ayniqsa onlayn platformalar orqali, nafaqat sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini, balki mijozlarning moliyaviy himoyasi va ishonchini ham mustahkamlamoqda. Raqamli xizmatlar asosida bajarilgan da‘volar sonining ortishi esa, aholining sug‘urta xizmatlaridan foydalanish darajasi va sug‘urta madaniyatining rivojlanishidan dalolat beradi.

Shuningdek, raqamli sug‘urta xizmatlari qamrovni kengaytirish, jarayonlarni soddalashtirish hamda ma‘muriy xarajatlarni kamaytirishga xizmat qiladi. Bu esa, o‘z navbatida, inklyuziv sug‘urtaning ijtimoiy va iqtisodiy maqsadlarga erishishda samarali vosita sifatida rivojlanishiga imkon yaratadi.

2-rasm. Inklyuziv sug‘urta xizmatlarining zarurati va asosiy funksiyalari

Aholining zaif qatlamlari uchun inklyuziv sug‘urta xizmatlarining zarurati shundaki ular uchun inklyuziv sug‘urta xizmatlarini joriy etish ijtimoiy adolatni ta’minlash vositasidir.

O‘zbekistonda inklyuziv sug‘urtalarini rivojlanish istiqbollari quyidagi yo‘nalishlarda ko‘zga tashlanmoqda:

 Huquqiy islohotlar: mikrosug‘urta va raqamli sug‘urta faoliyatini tartibga soluvchi aniq me’yoriy baza yaratish.

 Texnologik joriy etish: mobil ilovalar va onlayn platformalar orqali sug‘urta xizmatlariga kirishni yengillashtirish.

 Subsidyalangan mahsulotlar: davlat tomonidan subsidyalangan sug‘urta mukofotlarini joriy etish.

 Moliyaviy savodxonlikni oshirish: inklyuziv sug‘urta bo‘yicha targ‘ibot-tashviqot ishlarini kengaytirish.

 Davlat-xususiy sheriklik: xalqaro tashkilotlar va mahalliy sug‘urta kompaniyalari hamkorligida tajriba almashinuvi.

 Qishloq joylariga e’tibor: ayniqsa paxta, g‘alla va chorvachilik bilan shug‘ullanadigan aholiga mo‘ljallangan sug‘urta mahsulotlarini rivojlantirish.

Inklyuziv sug‘urta tizimi — bu nafaqat moliyaviy xizmatlar turlarini kengaytirish, balki jamiyatda ijtimoiy barqarorlik va adolatni ta’minlovchi muhim vositadir. O‘zbekistonda aholining zaif qatlamlarini sug‘urta tizimiga jalb etish orqali qashshoqlikni kamaytirish, iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish, shuningdek, ijtimoiy himoya tizimining samaradorligini oshirish mumkin. Buning uchun huquqiy va institutsional islohotlar, xalqaro tajribaning moslashtirilgan amaliyoti va innovatsion yondashuvlar zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Sug‘urta faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni (2022).
2. International Association of Insurance Supervisors (IAIS), 2023. “Issues Paper on Inclusive Insurance.”
3. CGAP (Consultative Group to Assist the Poor), 2022. “Microinsurance and Digital Delivery Channels.”
4. Asian Development Bank. (2020). “Inclusive Insurance: Challenges and Prospects in Asia.”
5. International Association of Insurance Supervisors (IAIS). Issues Paper on Conduct of Business in Inclusive Insurance. Basel, 2015.
6. Roth, J., McCord, M.J., Liber, D. The Landscape of Microinsurance in the World’s 100 Poorest Countries. Microinsurance Centre, 2007.
7. Omondi, V.O. Mobile-Based Insurance Services in Sub-Saharan Africa: Challenges and Opportunities. African Journal of Finance, Vol. 12, 2021.
8. Thorington, C. Microinsurance: The Missing Piece in Financial Inclusion. Center for Financial Inclusion, 2018.
9. Herzig, L. Inclusive Insurance and Economic Development: A Macroeconomic Approach. Journal of Economic Policy Studies, Vol. 19, No. 3, 2020.
10. Tennyson, S. Financial Inclusion and Social Stability: The Role of Insurance. Global Social Policy Review, Vol. 7, 2022.

**O‘ZBEKISTON VA DUNYO MINTAQALARI RAQOBATBARDOSHLILIGINI
OSHIRISHDA RAQAMLI IQTISODIYOTNING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI**

**ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В ПОВЫШЕНИИ
КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ УЗБЕКИСТАНА И РЕГИОНОВ МИРА**

**TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY IN INCREASING
THE COMPETITIVENESS OF UZBEKISTAN AND THE WORLD REGIONS**

Bekmurodov N.X. UBS dotsenti

Annotatsiya

Maqolada mintaq iqtisodiyotining dolzarb muammolari, milliy va dunyo mintaqalarining raqobatbardoshligini oshirishda raqamli iqtisodiyotning ahamiyati, uning rivojlanish tendensiyalari, erishilgan natijalar bayon qilingan hamda ular o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik tahlil etilgan. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishidagi mavjud muammolar o‘rganilgan, tahlillar natijasida tegishli xulosalar qilinib, uni bartaraf etish yuzasidan taklif hamda tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: mintaq, hudud, raqamli iqtisodiyot, raqamli texnologiyalar, xususiy tadbirkorlik, salohiyat, yalpi ichki mahsulot, eksport, import, barqarorlik, integrasiya, ixtisoslashtirish, samaradorlik.

В статье изложены актуальные проблемы экономики региона, значение цифровой экономики в повышении конкурентоспособности национальных и мировых регионов, тенденции ее развития, достигнутые результаты, а также проанализированы взаимосвязи между ними. Изучены существующие проблемы развития цифровой экономики, в результате анализа сделаны соответствующие выводы, разработаны предложения и рекомендации по ее преодолению.

Ключевые слова: регион, территория, цифровая экономика, цифровые технологии, частное предпринимательство, потенциал, валовой внутренний продукт, экспорт, импорт, устойчивость, интеграция, специализация, эффективность.

The article describes the pressing problems of the region's economy, the importance of the digital economy in increasing the competitiveness of national and world regions, its development trends, achieved results, and analyzes the relationship between them. Existing problems in the development of the digital economy have been studied, as a result of the analysis, appropriate conclusions have been drawn and proposals and recommendations have been developed on its elimination.

Keywords: region, territory, digital economy, digital technology, private entrepreneurship, capacity, gross domestic product, export, import, sustainability, integration, specialization, efficiency.

O‘zbekiston rivojlanishning yangi boshqichida milliy va mintaqalarni rivojlantirish strategiyalari hududlarning iqtisodiy, ijtimoiy va infratuzilma jihatlarini yaxshilashga qaratilgan uzoq muddatli rejalar va faoliyatlarni o‘z ichiga oladi. Bu strategiyalar turli omillarni hisobga olgan holda ishlab chiqilgan va amalga oshirilmoqda. Mintaqalarni har tomonlama kompleks rivojlantirish bo‘yicha qabul qilingan strategiyalarda raqamli texnologiyalarni rivojlantirishga davlat siyosati darajasida ahamiyat berilib “raqamli texnologiyalar” tizimini tubdan yangicha turlarini ishlab chiqish yuzasidan chora-tadbirlar begilab berilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 3 iyuldagi O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora tadbirlari to‘g‘risidagi PQ-3832-sonli, O‘zbekiston

Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktyabrda “Raqamli O‘zbekiston-2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PK-6079-sonli qarorlariga binoan “Raqamli O‘zbekiston 2030” strategiyasi O‘zbekistonning raqamli iqtisodiyotini rivojlantirish va raqamli transformatsiyani amalga oshirishga qaratilgan uzoq muddatli reja bo‘lib, uning asosiy maqsadi davlat, biznes va jamiyatni raqamli texnologiyalar orqali modernizatsiya qilishdan iborat. Ushbu strategiya 2020-yilda ishlab chiqilgan va 2030-yilgacha davom etadigan rivojlanish yo‘lini belgilaydi [1].

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi hamda uning iqtisodiyotda boshqaruvning yangi ob’ektlari- platformalar, biznes ekotizomlar, biznesni boshqarishning yangi tamoyillari qo‘llanishi, elektron biznes va elektron tijoratni boshqarishning yangi nazariy tamoyillari raqamli evolyutsiya ta’siri ostida biznes modellarni qo‘llash imkoniyatlarini beradi [2].

Yana bir muhim xujjatlardan biri Yangi O‘zbekistonning 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasida raqamli iqtisodiyotni iqtisodiy rivojlanishning asosiy “drayveri”ga aylantirish va uning hajmini kamida 2,5 baravar oshirish rejalashtirilgan bo‘lib, mamlakatimizda raqamli jamiyat rivojlanishi, aholi va tadbirkorlik uchun qulay imkoniyatlar yaratish, byurokratik to‘siqlar va korrupsiyaviy omillardan holi samarali va ochiq davlat boshqaruvi tizimini rivojlantirish borasida ko‘zlangan maqsadga erishish uchun bugungi kunda iqtisodiyotning barcha sohalarini raqamli texnologiyalar asosidayangilashni nazarda tutadigan “raqamli iqtisodiyot” milliy konsepsiyasini ishlab chiqilayotgan bo‘lib, aynan raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish orqali yalpi ichki mahsulot hajmini qo‘shimcha 30 foizga o‘stirish imkoni yaratilishi kutilmoqda.

Bu borada, O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi davlat dasturida: «... kichik va o‘rta biznes korxonalari o‘rtasida bevosita iqtisodiy aloqalarni yo‘lga qo‘yish hamda yagona elektron bazani yaratish va uning qo‘shimcha modullarini ishlab chiqish bo‘yicha biznes jarayonlarni o‘rganish, texnik topshiriqlarni ishlab chiqish...» kabi vazifalar belgilab berilgan.

Shuningdek, «Raqamli O‘zbekiston–2030» strategiyasida “...IT-park asosida ilg‘or texnologiyalardan (Big Data, IoT, AI blokcheyn va boshqalar) foydalangan holda ustuvor tarmoqlar uchun «aqli yechimlar»ni ishlab chiqishni rag‘batlantirish va biznes sub’ektlarini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha «Biznes-navigator» elektron portalini joriy etish kabi vazifalar belgilab berilgan[1].

Raqamli iqtisodiyot bugungi kunda dunyo miqyosida muhim o‘rin tutmoqda. Iqtisodiyotning raqamlashtirilishi nafaqat global miqyosda iqtisodiy o‘rinishni ta’minlashga xizmat qilmoqda, balki mintaqaviy raqobatbardoshlikni oshirishda ham muhim ahamiyatga ega. Raqamli texnologiyalar, jumladan internet, ma’lumotlar tahlili, sun’iy intellekt va blokcheyn kabi innovatsion vositalar iqtisodiy jarayonlarni tezlashtiradi, shuningdek, turli hududlar o‘rtasida iqtisodiy va ijtimoiy tafovutlarni qisqartirishda yordam beradi.

Jahonda raqamli iqtisodiyotning jadal sur’atlar bilan rivojlanishi, masofaviy xizmat ko‘rsatish va onlayn savdolar hajmining o‘sishi, mijozlar uchun mazkur xizmatlardan yer yuzini istalgan nuqtasidan erkin foydalanish orqali kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini samarali yo‘lga qo‘yish imkoniyatini yaratmoqda. 2025-yilda dunyo bo‘ylab internetdan foydalanayotgan odamlar soni 5,56 milliardga yetib, global aholi sonining 67,9 foizini tashkil etmoqda. Biroq, internetdan foydalanuvchilar soni hali ham 2,6 milliardga yetadi, bu esa raqamli tengsizlikning mavjudligini ko‘rsatadi. Global miqyosda internet foydalanuvchilari soni yiliga 2,1 foizga o‘sib bormoqda, shuningdek, ko‘plab rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotida yildan-yilga o‘rinish ancha yuqori. O‘rtacha global internet foydalanuvchisi har kuni 6 soat 40 daqiqani onlayn rejimda o‘tkazmoqda. Shu boisdan kichik biznes sub’ektlari o‘z faoliyatlarini raqamli transformatsiya qilishi talab etiladi va mijozlar talabi hamda raqobatlashuvchilar bilan teng bo‘lish zaruratini tug‘diradi.

Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi uchun ijobiy harakatlar kuzatilyapti, davlat dasturlari ishlayapti, shunga qaramasdan iqtisodiyotga raqamli texnologiyalarning joriy qilishida bir qator hal etilishi lozim bo‘lgan muammolar mavjud bo‘lib ular quyidagilar :

- raqamlashtirish sohasini tartibga soluvchi mustahkam qonunchilik bazasining yo‘qligi;
- ko‘pgina me‘yoriy-huquqiy hujjatlar eskirganligi;
- bir xillashtirish va tizimlashtirishning yo‘qligi;
- tartibga solishda bo‘shliq mavjudligi;

- qonunchilikni uyg‘unlashtirishning yo‘qligi;
- raqamli iqtisodiyotning barqaror ishlashini ta‘minlovchi zamonaviy texnologiyalar va infratuzilmaning yetishmasligi;
- ushbu sohada mahalliy kadrlar salohiyatining pastligi.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi va mintaqalarning raqobatbardoshligini oshirish o‘rtasidagi bog‘liqlik juda kuchli, raqamli texnologiyalar mintaqalarga o‘z iqtisodiy imkoniyatlarini yaxshilash, yangi bozorlar yaratish va global iqtisodiyotda o‘z o‘rnini mustahkamlash imkoniyatlarini taqdim etadi. Shu bilan birga, mintaqaviy raqobatbardoshlikni oshirish uchun ta‘lim, infratuzilma, investitsiyalar va regulyator muhitni yaxshilash zarur. O‘zbekiston infratuzilma yaratishda katta ishlarni amalga oshirgan, ammo 5G, IoT, sun‘iy intellektga asoslangan xizmatlar hali keng joriy etilmagan. O‘zbekiston raqamli iqtisodiyotga o‘tishda muayyan yutuqlarga erishgan, ayniqsa fintech, e-hukumat va e-tijorat yo‘nalishlarida. Biroq rivojlangan davlatlar bilan taqqoslaganda: Raqamli xizmatlarning integratsiyalashuvi, AI, big data, IoT kabi ilg‘or texnologiyalarning joriy etilishi, raqamli savodxonlikni jamiyat bo‘ylab keng yoyish kabi yo‘nalishlarda hali ishlash kerak.

Ma‘lumotlarni tahlil etar ekanmiz - “O‘zbekiston ushbu ko‘rsatkichlarning aksariyati bo‘yicha 2019 yildan buyon sezilarli yutuqlarga erishdi. Shunday qilib, "axborot-kommunikatsiya" sohasida xizmat ko‘rsatish sohasida yaratilgan yalpi qo‘shilgan qiymat 2019 yildan boshlab 2 baravarga oshib, 4,4 dan 8,8 trln. so‘mgacha, "axborot-kommunikatsiya" iqtisodiy faoliyat turi bo‘yicha ko‘rsatilgan xizmatlar hajmi esa 2 baravarga o‘shib, 6,3 dan 12,9 trln. so‘mgacha oshdi. 2019-2023 yillar mobaynida "axborot-kommunikatsiya" faoliyat turi bo‘yicha asosiy kapitalga investitsiyalar hajmining 4 baravarga ko‘payishi (1,2 trln. so‘mdan 4,8 trln. so‘mgacha), shu jumladan, xorijiy investitsiyalar va kreditlar hajmi 2,5 baravarga ko‘payishi (0,8 trln. so‘mdan 2,0 trln. so‘mgacha) AKT sohasining rivojlanishi uchun katta imkoniyatlar yaratgan” ligini ko‘rishimiz mumkin [4].

So‘nggi yillarda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi dunyoning turli mintaqalarida o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘ldi va jadallik bilan rivojlanib bormoqda. Ba‘zi hududlar texnologik innovatsiyalar va raqamli infratuzilmani rivojlantirishda sezilarli yutuqlarga erishgan bo‘lsa, boshqalari esa iqtisodiy va madaniy to‘siqlar tufayli sekinroq o‘shish ko‘rsatkichlarini qayd etdi. Quyida asosiy mintaqalar bo‘yicha qisqacha tahlil qiladigan bo‘lsak, axborot kommunikatsiya texnologiyalari bir qancha xorijiy davlatlar xususan Amerika Qo‘shma Shtatlari, Evropa va Janubiy sharqiy Osiyoda yuqori darajada muayyan yutiqlarga erishganligini ko‘ramiz.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar rivojlangan davlatlardan biri Xitoy respublikasidir. Xitoyning elektron tijorat bozori hajmi 2024-yilda Xitoyda elektron tijorat bozorining umumiy hajmi 15,5 trillion yuanni tashkil etdi, bu taxminan 2,16 trillion AQSh dollardan ortiq bo‘lgan dunyodagi eng yirik bozor hisoblanadi. On-line tijoratning ulushi chakana savdoning 30 foizini tashkil etadi va foydalanuvchilar har yili on-line xaridlarga o‘rtacha 2,06 ming dollar sarflashadi, bu AQSh va Buyuk Britaniya fuqarolaridan taxminan 2 baravar kamdir. 2023-yilda dolzarb bo‘lgan elektron tijoratning asosiy tendensiyalari auditoriya talablarining oshishi bilan bog‘liq. Yuqori raqobat va xaridorlarning tanlovi sharoitida tadbirkorlar yangi texnologiyalardan foydalanishga, konversiya va xaridorlarning sodiqligini oshirishga, mavjud platformalar va to‘lov usullarini kengaytirishga majbur bo‘lmoqdalar. 2017-yilda daromad 2,24 mlrd. AQSh dollari tashkil etgan bo‘lsa, 2025-yilga borib bu ko‘rsatkich 5,42 mlrd. AQSh dollariga yetishi prognoz qilinmoqda[5].

Jaxon mamlakatlarida raqamli iqtisodiyotning global tendensiyalariga va prognoz ma‘lumotlariga ko‘ra 2028 yilga borib \$16.5 trillionga yetishi kutilmoqda, bu esa global YaIMning 17% ini tashkil etadi. AQSh va Xitoy bu o‘shishning asosiy drayverlari bo‘lib, global texnologiya xarajatlarining 66% ini egallaydi. AQSh 2024 yilda global texnologiya xarajatlarining 42% ini tashkil etadi, Xitoy esa onlayn chakana savdoda yetakchilik qilmoqda.

Dunyo mintaqalarida raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi Yevropa raqamli investitsiyalarni oshirishga intilmoqda, ammo hozirgi sur‘atlar Yevropa Komissiyasining 2024–2027 yillarga mo‘ljallangan €138 milliardlik yillik ehtiyojiga yetmayapti. Bundan tashqari, Yevropa AQSh va Xitoyga nisbatan texnologik innovatsiyalar sohasida orqada qolmoqda. Osiyo davlatlari ichida Janubiy Koreya sun‘iy intellekt (AI), 5G/6G texnologiyalari va kiberxavfsizlikka katta sarmoya kiritmoqda. Hindiston esa raqamli to‘lovlar va e-tijoratda tez o‘shish sur‘atlarini ko‘rsatmoqda, 2024

yilda uning e-tijorat bozori \$147,3 milliardga yetdi. Afrika mintaqasidagi Misrning "Digital Egypt" tashabbusi doirasida 2025 yilga kelib axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bozorining hajmi \$23,6 milliarddan \$53,1 milliardgacha o'sishi kutilmoqda. Bu tashabbus davlat xizmatlarini raqamlashtirish va innovatsiyalarni rivojlantirishga qaratilgan. Aleksandar & Goran (2020) esa 31 ta Yevropa mamlakatidagi (2004–2018) elektron tijorat va xom ashyo kapitali shakllanishining iqtisodiy o'sishga ta'sirini panel ma'lumotlari va Generalized Method of Moments (GMM) usuli yordamida o'rganadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, elektron tijorat va xom ashyo kapitali shakllanishi YaIMga ijobiy ta'sir ko'rsatadi: elektron tijoratning 1% o'sishi 0,02% YaIMning oshishiga olib keladi, xom ashyo kapitali shakllanishi esa kuchliroq ta'sir qiladi (0,22%) [6].

Raqamli iqtisodiyot orqali mintaqaviy raqobatbardoshlikni oshirish uchun quyidagi yo'nalishdagi muhim jihatlarni inobatga olish muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular :

birinchidan raqamli infratuzilmani rivojlantirish maqsadida optik tolali internet, 5g, sun'iy yo'ldosh texnologiyalari orqali chekka hududlarga tezkor internet yetkazish, raqamli logistika va sanoat infratuzilmasining uzluksiz ishlashini ta'minlashga erishish;

ikkinchidan elektron hukumat va xizmatlar tizimini samardorligini oshirish uchun raqamli xizmatlar orqali aholining davlat idoralari bilan bevosita va tezkor muloqotini osonlashtirish;

uchunchidan mintaqalarda mahalliy bizneslarni raqamlashtirishni rivojlantirish raqamli savdo platformalari (marketplace) orqali mintaqaviy ishlab chiqaruvchilarning mahsulotlarini butun mamlakat yoki xorij bozoriga olib chiqish;

to'rtinchidan katta ma'lumotlar (big data) va sun'iy intellektidan foydalanish, hududiy ehtiyojlarni tahlil qilish, investitsion jozibadorlikni baholash va prognozlashda katta ma'lumotlar asosida qarorlar qabul qilish;

beshinchidan raqamli ta'lim va kadrlar tayyorlashda onlayn ta'lim platformalari (coursera, edx, ilearning.uz) orqali raqamli ko'nikmalarga ega yoshlarni tayyorlash, raqamli savodxonlik darajasini oshirish orqali mehnat bozori raqobatbardoshligini kuchaytirish;

oltinchidan innovatsion va texnoparklar tashkil etilish maqsadida mintaqalarda it-parklar, biznes-inkubatorlar va texnologik markazlar tashkil etish orqali innovatsion muhit yaratish, mahalliy startaplarni qo'llab-quvvatlash orqali iqtisodiy faollikni rag'batlantirish muhim.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, raqamli iqtisodiyotning to'liq imkoniyatlaridan foydalanish mintaqaviy rivojlanishni yangi darajaga ko'tarishga xizmat qiladi. Qabul qilingan strategiyalar va loyihalar orqali O'zbekistonning raqamli infratuzilmasi va iqtisodiyoti sezilarli darajada rivojlandi. Biroq, bu jarayon hali davom etmoqda va strategiyaning kelajakdagi amalga oshirilishi mamlakatni raqamli rivojlanish yo'lida yangi cho'qqilarga olib chiqishi mumkin

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmoni. <https://lex.uz/docs/5841063>
2. Porsayev G., Safarov B, Usmanova D . Raqamli iqtisodiyot asoslari : darslik. – Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi, 2020. – 372 b.
3. Jumanova Z. O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlanish holati va maqsadli ko'rsatkichlari tahlili. "Mintaqaviy iqtisodiyotning zamonaviy muammolari: tajriba, tendentsiyalar va istiqbollar" mavzusida respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plami 2025 y. T.: 269-272 b.
4. To'rayeva N. Kichik biznes subyektlarining raqamli texnologiyalardan foydalanish jarayonlarini takomillashtirish yo'llari mavzusida (PhD ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. Toshkent 2025, 15 b.
5. Adilov B.B, Abduraximov A.A. O'zbekistonda rivojlanayotgan raqamli iqtisodiyot yo'nalishlaridan biri elektron tijoratning umumiy ko'rinishi. Yangi O'zbekiston iqtisodiyoti ilmiy-amaliy jurnal № 9 2024 y. 92 b

**XORAZM VILOYATI OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA’MINLASHNING
ISTIQBOLLARI**

**ПЕРСПЕКТИВЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В
ХОРЕЗМСКОЙ ОБЛАСТИ**

PROSPECTS FOR ENSURING FOOD SECURITY IN KHOREZM REGION

Masharipova F.A. Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Urganch filiali Tabiiy fanlar kafedrası o‘qituvchisi, mustaqil tadqiqotchi

Annotasiya

Mazkur maqolada Xorazm viloyatida oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash holati va istiqbollari tahlil qilingan. Hududlarda shakllangan agrosanoat, baliqchilik va o‘rmon xo‘jaligi tizimlari orqali oziq-ovqat mahsulotlari yetishtirishda ixtisoslashuv darajasi, ishlab chiqarish dinamikasi hamda o‘zini o‘zi ta’minlash ko‘rsatkichlari tahlil etilgan. 2010–2023 yillar davomida Xorazm viloyatida asosiy qishloq xo‘jaligi mahsulotlari hajmi, ularning o‘sish sur‘atlari, aholi soni, ekin maydoni va harorat kabi omillar bilan bog‘liqligi korrelyasion-regression tahlillar yordamida aniqlangan. Tadqiqot natijalari Xorazm viloyatida oziq-ovqat mahsulotlari bo‘yicha o‘zini o‘zi ta’minlash darajasini oshirish imkoniyatlari mavjudligini va ishlab chiqarishni tavsiya etilgan me‘yorlarga moslashtirish zarurligini ko‘rsatmoqda.

Kalit so‘zlar. Xorazm viloyati, oziq-ovqat xavfsizligi, qishloq xo‘jaligi, o‘zini o‘zi ta’minlash, korrelyasion-regression tahlil, ekin maydoni, aholi soni, ekologik omil.

В статье анализируется состояние и перспективы обеспечения продовольственной безопасности Хорезмской области. Проанализированы уровень специализации в производстве продовольствия, динамика производства, показатели самообеспеченности за счет сформированных в регионах агропромышленного, рыбохозяйственного и лесохозяйственного комплексов. С помощью корреляционно-регрессионного анализа определена связь между объемом основных видов сельскохозяйственной продукции в Хорезмской области, темпами их роста, численностью населения, посевными площадями и температурой за период 2010–2023 гг. Результаты исследования свидетельствуют о наличии возможностей повышения уровня продовольственной самообеспеченности Хорезмской области и необходимости адаптации производства к рекомендуемым стандартам.

Ключевые слова: Хорезмская область, продовольственная безопасность, сельское хозяйство, самообеспеченность, корреляционно-регрессионный анализ, посевные площади, население, экологический фактор.

The article analyzes the state and prospects for ensuring food security in the Khorezm region. The level of specialization in food production, production dynamics, and self-sufficiency indicators due to the agro-industrial, fishery, and forestry complexes formed in the regions are analyzed. Using correlation and regression analysis, the relationship between the volume of the main types of agricultural products in the Khorezm region, their growth rates, population, sown areas, and temperature for the period 2010–2023 is determined. The results of the study indicate the existence of opportunities to increase the level of food self-sufficiency in the Khorezm region and the need to adapt production to recommended standards.

Key words: Khorezm region, food security, agriculture, self-sufficiency, correlation and regression analysis, sown areas, population, environmental factor.

Oziq-ovqat xavfsizligi har bir hudud, jumladan Xorazm viloyatining ham iqtisodiy barqarorligi, ijtimoiy osoyishtaligi va ekologik muvozanatini saqlashda muhim omil hisoblanadi. Mamlakatimizda ushbu yo‘nalishda olib borilayotgan islohotlar, qabul qilinayotgan huquqiy hujjatlar, ayniqsa, Prezident farmon va qarorlari orqali ushbu masalaga strategik yondashilmoqda. Xorazm viloyatida ham oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishni barqarorlashtirish, qishloq xo‘jaligi tarmoqlarini modernizatsiya qilish va ularni ilm-fan asosida rivojlantirish bo‘yicha muhim vazifalar amalga oshirilmoqda.

So‘nggi yillarda dunyo bo‘yicha oziq-ovqat xavfsizligi global muammolardan biriga aylandi. BMT ma‘lumotlariga ko‘ra, iqlim o‘zgarishi, aholi sonining ortishi, suv tanqisligi va tuproq degradatsiyasi kabi omillar tufayli ko‘plab mamlakatlar oziq-ovqat ta‘minotida qiyinchiliklarga duch kelmoqda. O‘zbekiston ham bu jarayondan mustasno emas. Shu sababli, 2022-yil 31-oktabrda qabul qilingan “Oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash tizimini tubdan takomillashtirish va qishloq xo‘jaligi yerlaridan oqilona foydalanish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Prezident farmoni [1] bu borada muhim huquqiy asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

Mazkur farmon asosida Xorazm viloyatida ham oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish, suv tejankor texnologiyalarni joriy etish va oziq-ovqat zaxirasini shakllantirish borasida muhim ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, viloyatda suv ta‘minotining cheklanganligi inobatga olinib, tomchilatib sug‘orish texnologiyasi orqali sabzavot, poliz, bog‘dorchilik mahsulotlari yetishtirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Shu bilan birga, mahalliy ehtiyojdan ortiqcha yetishtirilgan mahsulotlarni eksport qilish imkoniyati ham paydo bo‘lmoqda.

Bundan tashqari, Xorazm viloyatida oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlashda ekologik barqarorlikka e‘tibor qaratish zarur. Agroekologik yondashuvlar, organik dehqonchilik va zararkunandalarga qarshi biologik kurash usullarini joriy etish orqali nafaqat mahsulot sifatini, balki aholining salomatligini ham yaxshilash mumkin. Bu esa “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi [2]da belgilangan maqsadlarga hamohangdir.

Xorazm viloyatida oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash – bu faqat qishloq xo‘jaligi masalasi emas, balki ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik masalalar uzviy bog‘liq bo‘lgan kompleks strategik vazifadir. Davlat siyosatining to‘g‘ri yo‘naltirilganligi, mahalliy boshqaruv organlarining tashabbuskorligi va aholining faol ishtiroki bu boradagi asosiy omillardan biridir. Istiqbolda esa ushbu jarayonni raqamlashtirish, innovatsiyalarni joriy etish va ilmiy yondashuvlar orqali yanada samarali yo‘lga qo‘yish zarur bo‘ladi.

Oziq-ovqat xavfsizligi bugungi kunda global miqyosda eng muhim strategik masalalardan biri sifatida e‘tirof etilmoqda. Turli mamlakatlar bu borada o‘ziga xos yondashuvlarga ega bo‘lib, bu tajribalar O‘zbekiston, xususan, Xorazm viloyati uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro tajribada oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlashda barqaror qishloq xo‘jaligi tizimi, suv resurslaridan oqilona foydalanish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish muhim o‘rin tutadi. Masalan, FAO (BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti) ma‘lumotlariga ko‘ra, oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlashda ekologik barqarorlik va iqlim o‘zgarishlariga moslashuvchanlik asosiy omil hisoblanadi [3]. Germaniyalik olim J. von Braun o‘z tadqiqotlarida oziq-ovqat xavfsizligini faqat ishlab chiqarish bilan emas, balki ijtimoiy adolat, transport infratuzilmasi va narx barqarorligi bilan bog‘liq kompleks tizim sifatida ko‘rsatgan [4].

AQShlik tadqiqotchi L. Haddad oziq-ovqat xavfsizligini aholining daromadlari, oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan narxlarning barqarorligi va ularning yetkazib berish zanjiri orqali izohlaydi [5]. Unga ko‘ra, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo‘llab-quvvatlash, subsidiyalar va innovatsion yondashuvlar orqali ichki bozordagi xavfsizlikni oshirish mumkin.

John Thompson va Ian Scoones o‘zining "Food Security and Sustainable Agriculture" nomli tadqiqotida oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlashni iqlim o‘zgarishi bilan bog‘liq holatlarda ko‘rib chiqadi. Ularning fikricha, barqarorlikni ta‘minlash uchun kichik fermer xo‘jaliklarini qo‘llab-quvvatlash zarur [6].

Shuningdek, P. Pingali "Agricultural policy and food security in developing countries" maqolasida rivojlanayotgan davlatlar, jumladan Markaziy Osiyo davlatlari uchun davlat aralashuvi,

narxlarni barqarorlashtirish va logistika tizimini rivojlantirish asosiy yo‘nalishlardan biri sifatida ko‘rsatilgan [7].

O‘zbekistonlik olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar bevosita Xorazm viloyati sharoitiga ham moslashtirilgan. Jumladan, Toshqulov S. va Normatov Sh. tomonidan yozilgan "Qishloq xo‘jaligida resurslardan samarali foydalanish" nomli maqolada suv tanqisligi sharoitida samaradorlikni oshirishda tomchilatib sug‘orish texnologiyalari va agrosanoat klasterlarining ahamiyati haqida fikr yuritiladi [8].

Raxmatov Z. (2021) "Oziq-ovqat xavfsizligi va uning iqtisodiy ta'sir omillari" nomli ilmiy maqolasida esa Xorazm viloyatida aholining daromad darajasi, oziq-ovqat narxlari va ishlab chiqarish hajmining o‘zaro bog‘liqligi statistik tahlil qilingan [9]. Bu tadqiqotlardan xulosa qilish mumkinki oziq ovqat xavfsizligini ta'minlash nafaqat mahalliy balki jahon miqyosidagi o‘rganilishi zarurur bo‘lgan muammolardan biridir.

Ushbu ilmiy ishda hududiy oziq-ovqat xavfsizligini baholash va qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishiga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash maqsadida kompleks tahlil usullari qo‘llanildi. Tadqiqot quyidagi metodologik yondashuvlardan deskriptiv (tasviriy) tahlil, korrelyasion tahlil, ko‘p omilli regressiya tahlili, trend tahlili va prognozlash, Normativ-huquqiy asoslar tahlil usullardan keng foydalanildi.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining o‘sish dinamikasi asosida tendensiyalar aniqlanib, istiqboldagi (prognoz) o‘zgarishlar baholandi. Bu yondashuv yordamida ishlab chiqarish hajmini rejalashtirish va resurslarni hududlar kesimida taqsimlash bo‘yicha takliflar ishlab chiqildi.

Hududlarning har birida tegishli ixtisoslikdagi agrosanoat, baliqchilik va o‘rmon xo‘jaligining oziq-ovqat komplekslari shakllangan va faoliyat ko‘rsatmoqda, chunki ba’zi hududlarda ular sanoat tarmoqlari va iqtisodiy faoliyat turlari bo‘yicha kengroq, boshqalarida esa torroq bo‘lishi mumkin. Ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi mintaqaviy ixtisoslashuvni chuqurlashtirishga, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning mintaqaviy tarmoqlari sayi-harakatlarini viloyat yoki tuman hududida eng qulay sharoitlar yaratilgan mahsulotlar turlarini ishlab chiqarishga jamlashga yordam beradi. Muallif tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki,

Xorazm viloyatida bu ko‘rsatkichlar biroz farq qiladi, ya’ni, sholi bilan o‘zini o‘zi ta'minlanganlik darajasi 2023 yilda 904,3% ni tashkil etdi. Albatta Xorazm viloyati sholi yetishtirish bo‘yicha O‘zbekiston hududlari kesimida ilg‘or o‘rinlarini egallab keladi. 2020-2023 yillarda O‘zbekiston Respublikasida oziq-ovqat bilan o‘zini o‘zi ta'minlash darajasi past bo‘lgan baliq hamda tuhum mahsulotlari bo‘lmoqda.

Oziq-ovqat xavfsizligi va mustaqilligini ta'minlash mezonlari ichki bozordagi tovar resurslarining umumiy hajmida mahalliy mahsulotlar ulushi ko‘rsatkichlari bilan bog‘liq. Har xil turdagi mahsulotlar uchun bu ko‘rsatkichlar quyidagi darajada: shakar, o‘simlik moyi, baliq uchun - 80% dan kam bo‘lmagan; go’sht uchun - kamida 85%; sut va sut mahsulotlari uchun 90% dan kam bo‘lmagan; don, kartoshka uchun - 95% dan kam bo‘lmagan [10]. Mamlakat Prezidenti sifatida Sh.Mirziyoyev “Xalqimiz salomatligini mustahkamlash, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish biz uchun muhim masala, qishloq xo‘jaligini isloh qilishdan ko‘zlangan maqsad iqtisodiy samaralar bilan birga, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, xalq farovonligini oshirishdan iborat”, deb ta’kidladilar [11].

Xorazm viloyatida 2020-2023 yillarda oziq-ovqat bilan o‘zini o‘zi ta'minlash darajasi past bo‘lgan kartoshka, sabzavotlar, mevalar va rezavorlar hamda tuhum mahsulotlari bo‘lmoqda. Biroq, kartoshka, sabzavotlar va tuhum mahsulotlari bilan ta'minganganlik darajasi 74 foizdan yuqori. Ya’ni bu turdagi mahsulotlar bilan ta'minlanganlik darajasi o‘rta darajada ekanligidan dalolat. Ammo mevalar va rezavorlar bilan ta'minlanganlik darajasi qoniqarsiz deb izohlashimiz mumkin.

Shuningdek, Xorazm viloyatida 2023-yilda oziq-ovqat mahsulotlari bilan o‘zini o‘zi ta'minlash darajasi eng yuqori bo‘lgan mahsulot turlari ichida oziq-ovqat bilan o‘zini o‘zi ta'minlash darajasi eng yuqori bo‘lgan mahsulot tur sholi ekini hisoblanadi (ta'minlanganlik darajasi -904,3 %).

Hududiy darajada oziq-ovqat xavfsizligi davlat milliy xavfsizligining ajralmas qismi hisoblanadi. Aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlashni yaxshilash muhim ijtimoiy-iqtisodiy vazifa bo‘lib, uni hal etish mamlakat va uning hududiy subyektlari rivojlanishida katta ahamiyatga

ega. Oziq-ovqat ta’minoti tizimining hozirgi holatini o‘rganish ko‘pgina oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish va iste’mol qilishning qisqarishi va import qilinadigan oziq-ovqat mahsulotlariga nisbatan yuqori darajada bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Kelajakda mintaqaga sayyohlar va dam oluvchilar oqimining ko‘payishi hisobiga oziq-ovqat mahsulotlariga talab ortib borishini hisobga olish kerak, bu esa O‘zbekistonning o‘zini o‘zi ta’minlaydigan boshqa mintaqalaridan qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining ayrim turlarini yetkazib berishni talab qiladi. Boshqa turdagi oziq-ovqat mahsulotlariga nisbatan viloyat nafaqat aholi, balki dam olish va sayyohlik majmuasi obyektlarini ham qondirishga qodir. O‘simlikchilik va chorvachilik mahsulotlarini qayta ishlab chiqarishni kengaytirishning belgilangan istiqbolli yo‘nalishlari oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishni tavsiya etilgan iste’mol meyorlarigacha oshirishni ta’minlaydi.

Kelgusi davr uchun oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishning strategik ustuvor yo‘nalishlari hududning agrosanoat salohiyatini oshirish orqali ishlab chiqarish va iste’molni tavsiya etilgan meyorlarga moslashtirishga qaratilgan. Viloyatda go’sht va go’sht mahsulotlari, shuningdek, sut ishlab chiqarishni ko‘paytirish uchun katta zaxiralar mavjud, chunki yaylovlar va pichanzorlarning tabiiy resurs bazasi qoramol va qo‘ylarni intensiv ko‘paytirish uchun yetarlidir.

Tadqiqotimiz davomida biz, Xorazm viloyatida yetishtirayotgan qishloq xo‘jaligi mahsulotining (Y) istiqboldagi hajmi o‘zgarishini amalga oshiramiz. Buning uchun quyidagi ta’sir e’tuvchi omillarni tandab olamiz: Xorazm viloyatida qishloq xo‘jaligi ekinlari ekin maydoni, (ming gektar) - (mln sum X1); Xorazm viloyatining doimiy aholi soni (ming kishi) - (X2); O‘zbekistonning yillik o‘rtacha minimal yer usti havo harorati (°C) - X3 (1-jadval).

1-jadval

2010-2023 yillardagi Xorazm viloyati qishloq xo‘jaligi mahsuloti hajmiga ta’sir e’tuvchi omillar [12]

	Xorazm													
Ko‘rsatkichlar/yillar	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Qishloq xo‘jaligi mahsuloti, mlrd. so‘m (Y)	193 2,2	271 8,8	345 1,5	401 7,4	517 7,3	621 5,7	751 1,7	908 5,0	124 23,0	140 01,0	162 58,9	193 11,7	231 44,5	262 46,4
Qishloq xo‘jaligi ekinlari ekin maydoni, ming gektar (X1)	228 ,5	210 ,4	225 ,1	223 ,0	231 ,6	232 ,5	236 ,8	219 ,1	210, 1	218, 9	216, 8	210, 0	240, 6	255, 4
aholi soni (X2)	156 1,6	160 1,1	162 9,1	165 3,8	168 4,1	171 5,6	174 6,9	177 6,7	180 5,0	183 5,7	186 6,5	189 3,3	192 4,2	195 8,1
O‘zbekistonning yillik o‘rtacha minimal yer usti havo harorati [4] (X3)	8,0	6,8	6,8	8,2	6,5	8,3	8,5	7,5	7,4	8,3	7,6	8,2	8,8	9,1

1-jadval ma’lumotlaridan foydalanib biz korellyasion-regression tahlillarni amalga oshirish maqsadida, birinchi navbatda, ushbu omillarning natijaviy omilga va har biri o‘rtasidagi bog‘lanish darajasini korrelyasiya koeffitsiyenti aniqlab olishimiz kerak bo‘ladi. Xorazm viloyatida qishloq xo‘jaligi mahsuloti hajmiga ta’sir e’tuvchi omillar, ya’ni natijaviy omil Y ga nisbatat Xorazm viloyatida qishloq xo‘jaligi ekinlari ekin maydonining (X1) ulushi $r_{YX_1} = 0,731092$ Xorazm viloyatining doimiy aholi soni (ming kishi) - (X2) ulushi $-r_{YX_2} = 0,967042$, hamda O‘zbekistonning yillik o‘rtacha minimal yer usti havo harorati (°C) ta’sirining – (X3) ulushi $r_{YX_3} = 0,617757$, zichlikda

to‘g‘ri bog‘langan bo‘lib, omillar o‘rtasida $r_{X_1X_2} < 0,8$ shartga ko‘ra multikoleniarlik mavjud emasligidan kuzatilayotgan bog‘liqlik o‘rtasida regressiya tenglamasini aniqlashni Eviews dasturi orqali davom ettirish mumkin (2-jadval).

2-jadval

Xorazm viloyatida yetishtirayotgan qishloq xo‘jaligi mahsuloti hajmini o‘zgarishining ko‘p omilli regressiya tenglamasi

Dependent Variable: LNY				
Method: Least Squares				
Date: 04/08/25 Time: 12:52				
Sample: 2010 2023				
Included observations: 14				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LN _{X1}	0.211450	0.815712	0.259222	0.8007
LN _{X2}	57.96599	6.032446	9.609035	0.0000
LN _{X3}	866.9447	968.4250	0.895211	0.3917
C	-98477.45	8899.126	-11.06597	0.0000
R-squared	0.940130	Mean dependent var		10821.08
Adjusted R-squared	0.922169	S.D. dependent var		7924.807
S.E. of regression	2210.881	Akaike info criterion		18.47513
Sum squared resid	48879935	Schwarz criterion		18.65771
Log likelihood	-125.3259	Hannan-Quinn criter.		18.45822
F-statistic	52.34278	Durbin-Watson stat		0.403441
Prob(F-statistic)	0.000002			

Tanlab olingan omillarning o‘lchov birligi har hil bo‘lganligini inobatga olgan holda biz logarifmik tenglamadn foydalanamiz.

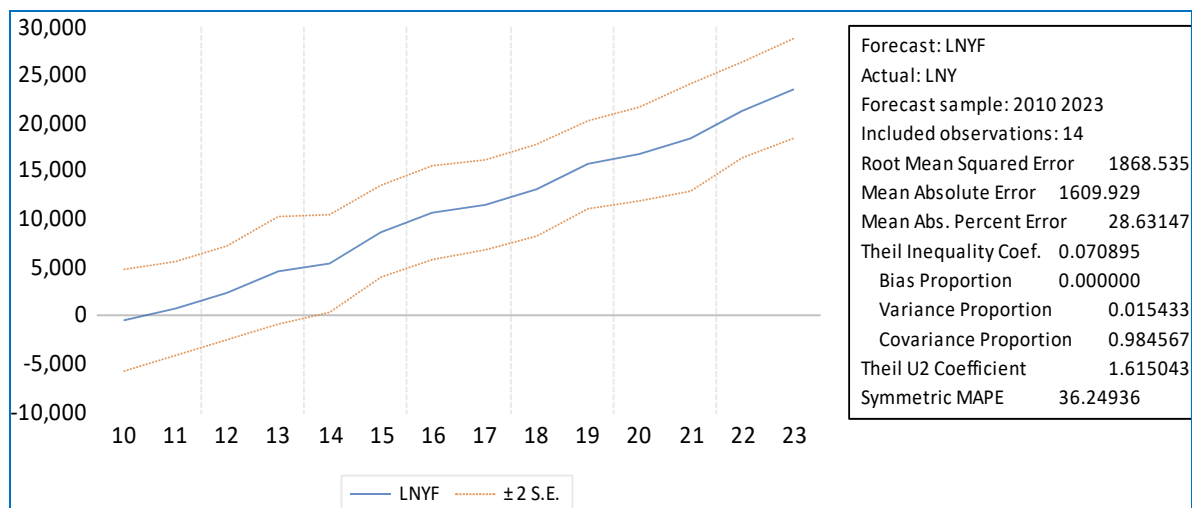
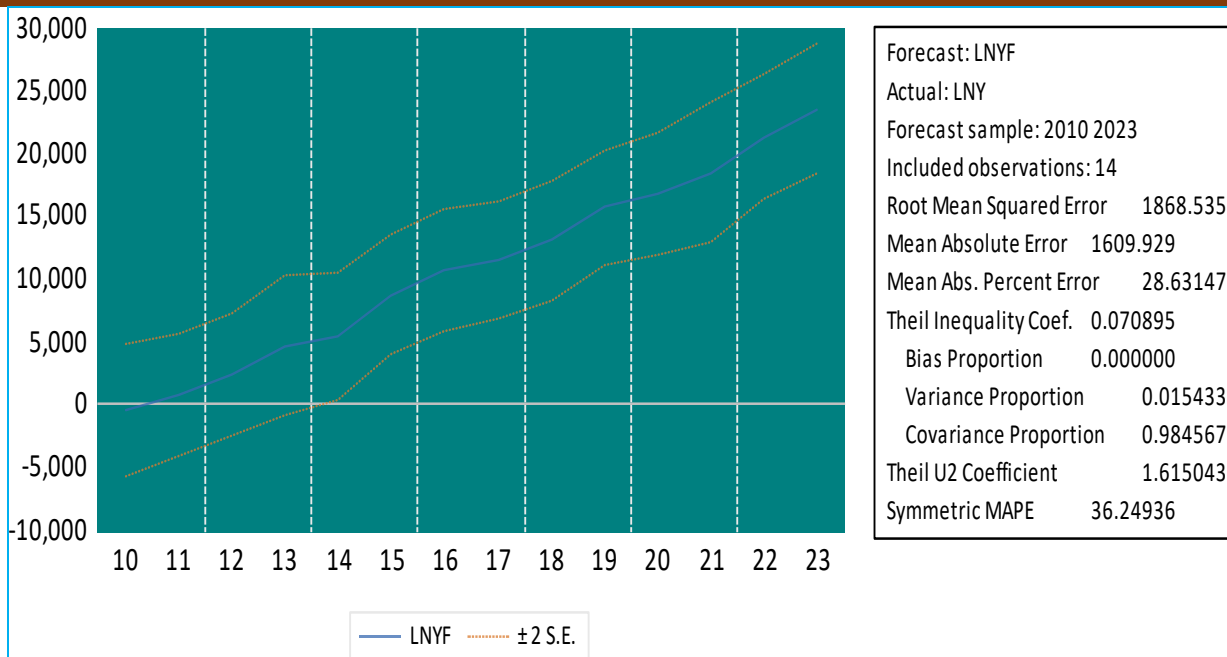
$$LNY = (LN X_1^{0.211450} \times LN X_2^{57.96599} \times LN X_3^{866.9447}) - 98477.45 \quad (1)$$

1-tenglamada keltirilgan koeffitsiyentlar qiymatlaridan kelib chiqqan holda logarifmik ifodalarni poternitsilab olamiz va quyidagi tenglmani hosil qilinadi:

$$Y = (X_1 0.211450 + X_2 57.96599 + X_3 866.9447) - EXP(98477.45) \quad (2)$$

Tenglama natijasini tahlil kiladigan bo‘lsak, bu yerda natijaviy omilning (Y), ya’ni Xorazm viloyatida yetishtirayotgan qishloq xo‘jaligi mahsulotining istiqboldagi hajmiga Xorazm viloyatida qishloq xo‘jaligi ekinlari ekin maydoni, (ming gektar) - (mln sum X_1); Xorazm viloyatining doimiy aholi soni (ming kishi) o‘sishi - (X_2); hamda O‘zbekistonning yillik o‘rtacha minimal yer usti havo haroratining ($^{\circ}C$) o‘zgarishi - X_3 bilan bog‘liq ekanligini kuzatishimiz mumkin.

Keyingi bosqichda yuqoridagi parametrlarni ahamiyatli yo‘ki ahamiiasiz ekanligini aniqlashimiz uchun, biz retrospektiv sifat mezonlari MAPE (Mean Absolute Percentage Error – o‘rtacha mutloq foiz xatosi) va TIC (Tayl inequality coefficient – Teyl prognoz aniqligining muqobil o‘lchovi) bilan tekshirish talab etiladi (1-rasm).

1-rasm. Xorazm viloyatida yetishtirayotgan qishloq xo‘jaligi mahsuloti hajmi o‘zgarishining regressiya parametrlarini retrospektiv sifat mezonlari natijasi

1-rasmda keltirilgan ma’lumotlarga asosan ta’kidlash mumkinki, $TIC = 0,070895 < 1$ bo‘lganligi ya’ni, koeffitsiyent shunchalik nolga intilishidan 1-regressiya tenglamasi parametrlarining barchasini ahamiyatliligi kelib chiqadi. Bundan tashqari, aniqlangan 1-regressiya tenglamasini haqiqatdan ahamiyatliligi $\alpha = 0,05$ va $k_1 = 4$, $k_2 = 15$ (kuzatuvlar soni, bu yerda 2010 yildan-2023 yilga qadar) bo‘lganda $F_{jad} = 0.1436$ ga tengligini e’tiborga olgan holda hisoblangan Fisher qiymati $F_{his} = 16,2$ tengligidan $F_{jad} < F_{his}$ shartga binoan 1-regressiya tenglamasining ahamiyatliligi hamda $DW = 0,403441$ teng bo‘lganligi bois, avtokorrelyasiya mavjud emasligidan tenglamaning ishonchli va adekvatligi kelib chiqadi.

Hisob-kitoblarimiz davomida biz Xorazm viloyatida 2025-2030 yilga qadar yetishtirayotgan qishloq xo‘jaligi mahsuloti hajmining istiqboldagi o‘zgarishini aniqlab olamiz (3-jadval).

Xorazm viloyatida 2025-2030-yilga qadar yetishtirayotgan qishloq xo‘jaligi mahsuloti hajmining prognoz ko‘rsatkichlari

№	Qishloq xo‘jaligi mahsuloti, mlrd. so‘m (Y)	Qishloq xo‘jaligi ekinlari ekin maydoni, ming gektar (X1)	aholi soni (ming kishi) (X2)	O‘zbekistonning yillik o‘rtacha minimal yer usti havo harorati, (°C) (X3)
2025	28818,4	274,0	2094,6	9,4
2026	30619,5	291,1	2225,5	10,0
2027	32420,7	308,3	2356,5	10,6
2028	34221,8	325,4	2487,4	11,2
2029	36023,0	342,5	2618,3	11,8
2030	37824,2	359,6	2749,2	12,3

3-jadvalda keltirilgan prognoz ko‘rsatkichlarini tahlil qiladigan bo‘lsak, 2025-2030 yillar davomida Xorazm viloyatida 2030 yilga kelib Xorazm viloyatida yetishtirayotgan qishloq xo‘jaligi mahsuloti hajmi 2025 yilda 28818,4 mlrd. so‘mni tashkil qilishini ko‘rishimiz mumkin. Shuningdek, agar, Xorazm viloyatida qishloq xo‘jaligi ekinlari ekin maydonini 1ming gektarga oshiriladigan bo‘lsa, shunga mos ravishda yetishtirayotgan qishloq xo‘jaligi mahsuloti hajmi 105,17 mlrd. so‘mga oshishiga erish mumkingiligini ko‘rishimiz mumkin.

Xorazm viloyatida oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlashning istiqbolli ko‘rsatkichlari kompleks yondashuvni talab etadi. Quyida keltirilgan chora-tadbirlar O‘zbekiston hududlarida oziq-ovqat xavfsizligini yaxshilashga yordam beradi:

1. Hududning tabiiy, iqlimiy va ishlab chiqarish salohiyatini batafsil baholash asosida agrar sektorning importga nisbatan intensiv rivojlanishi va raqobatbardoshligini oshirish;
2. Malakasini, bandligini va mehnat unumdorligini oshirish, shuningdek, ijtimoiy muassasalar, ta‘lim muassasalari, kam ta‘minlangan oilalarni manzilli ta‘minlash asosida aholining, ayniqsa, uning ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarining real daromadlarini oshirish;
3. O‘zbekistonda qayta ishlanadigan xom ashyo emas, balki yuqori qo‘shilgan qiymatga ega oziq-ovqat mahsulotlarini eksport qilishga ko‘maklashish, importni tartibga solishning tarifsiz usullarini keng qo‘llash;
4. Zaxira fondlarini yaratish, infratuzilmani rivojlantirish uchun subvensiyalar va qishloq xo‘jaligi korxonalarini kreditlash, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari va ularni ishlab chiqarish resurslari narxlarining nomutanosibligini qoplash orqali qishloq xo‘jaligi mahsulotlari narxlarini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash;
5. Hududiy oziq-ovqat ishlab chiqarish klasterlarini rivojlantirish;
6. Hududiy va tashqi oziq-ovqat bozorlari holati to‘g‘risida umumdavlat axborot tizimini yaratish.

Milliy va mintaqaviy oziq-ovqat bozorlarida iqtisodiy va ijtimoiy muvozanatga erishish qishloq xo‘jaligi tizimini makroiqtisodiy tartibga solishning pirovard maqsadi va oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash shartidir.

Oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlashning muhim elementlaridan biri mahsulot narxida ishlab chiqaruvchilar daromadlari ulushini oshirish va oziq-ovqatning iqtisodiy jihatdan qulayligi bo‘lishi kerak. Xorazm viloyati oziq-ovqat xavfsizligini oshirishning asosiy yo‘nalishi har bir hududning o‘ziga xos tabiiy-iqlim sharoitlarini hisobga olgan holda qishloq xo‘jaligini jadal rivojlantirish va raqobatbardoshligini oshirish va shu asosda importning raqobatbardoshligini pasaytirish bo‘lishi kerak. Zero, uni taqiqlovchi tariflar va kvotalar orqali ma‘muriy cheklash, amaliyot ko‘rsatganidek, muammoni to‘liq hal etmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 31-oktabrdagi “Oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash tizimini tubdan takomillashtirish va qishloq xo‘jaligi yerlaridan oqilona foydalanish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-256-sonli Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi ““O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi, PF-158-sonli Farmoni.
3. FAO. The State of Food Security and Nutrition in the World. Rome: FAO, 2022.
4. Von Braun, J., & Meinzen-Dick, R. "Land Grabbing and Global Food Security." IFPRI Policy Brief, 2020.
5. Haddad, L. “Ending Undernutrition: Our Legacy to the Next Generation.” Global Nutrition Report, 2019.
6. Thompson, J., & Scoones, I. (2010). “Food Security and Sustainable Agriculture”. IDS Bulletin.
7. Pingali, P. (2015). “Agricultural policy and food security in developing countries: Lessons from recent experience”. Food Policy Journal.
8. Toshqulov S., Normatov Sh. (2020). “Qishloq xo‘jaligida resurslardan samarali foydalanish”, “Iqtisodiyot va innovasion texnologiyalar” jurnali, №6.
9. Raxmatov Z. (2021). “Oziq-ovqat xavfsizligi va uning iqtisodiy ta’sir omillari”, “Fan va amaliyot” jurnali, №2.
10. <https://inlibrary.uz/index.php/alfraganus/article/view/30293>
11. <http://www.prezident.uz/uz/lists/view/3493>.
12. <https://stat.uz/> va <https://xorazmstat.uz/> ma’lumotlari
13. https://climateknowledgeportal.worldbank.org/country/uzbekistan/climate-data-historical?utm_source=chatgpt.com ma’lumotlari

UDK: 338.1

**“YASHIL IQTISODIYOT”NI DAVLAT TOMONIDAN QO‘LLAB-QUVVATLASH
MEKANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH**

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ
«ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКИ»**

**IMPROVING THE MECHANISM OF STATE SUPPORT FOR THE "GREEN
ECONOMY"**

Xamrayev Olimjon Yaxshiboyevich
UBS, Iqtisodiyot kafedrası

Annotatsiya

“Yashil iqtisodiyot” bu tabiiy resurslarning samarali foydalanishi va atrof-muhitga zarar etkazmaslikka qaratilgan texnologiyalarni o‘z ichiga olgan iqtisodiy tizimdir. Bugungi kunda, atrof-muhitning jiddiy muammolari, iqlim o‘zgarishlari va tabiiy resurslarning tezda tugashi kabi global tahdidlar davlatlar oldiga “yashil” texnologiyalarni jadal rivojlantirishni taqozo etmoqda. Ushbu maqolada “yashil iqtisodiyot” texnologiyalari, ularning afzalliklari va kelajakdagi roli haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: “Yashil iqtisodiyot”, “yashil” texnologiya, yonilg‘isiz energiya, biogaz va biomassa, energiyani saqlash texnologiyalari.

«Зеленая экономика» — это экономическая система, включающая технологии, направленные на эффективное использование природных ресурсов и предотвращение вреда окружающей среде. В настоящее время серьезные проблемы окружающей среды, изменение

климата и быстрое истощение природных ресурсов как глобальные угрозы требуют от государств стремительного развития «зеленых» технологий. В данной статье рассматриваются технологии «зеленой экономики», их преимущества и роль в будущем.

Ключевые слова: «Зеленая экономика», «зеленые» технологии, энергия без топлива, биогаз и биомасса, технологии хранения энергии.

The “green economy” is an economic system that incorporates technologies aimed at the efficient use of natural resources and the prevention of environmental harm. Today, serious environmental problems, climate change, and the rapid depletion of natural resources pose global threats that require countries to actively develop green technologies. This article discusses green economy technologies, their advantages, and their future role.

Keywords: “Green economy”, “green” technologies, fuel-free energy, biogas and biomass, energy storage technologies.

Mamlakatda “yashil iqtisodiyotni” barqaror rivojlantirish deyilganda tejamkor, qayta tiklanadigan, inson salomatligiga va atrof muhitga zarar yetkazmaydigan, hamda resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan ishlab chiqarishni tashkil etish tushuniladi. So‘ngi yillarda dunyoning yirik rivojlangan mamlakatlari va xalqaro xamjamiyat iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda mahsulot ishlab chiqarishning “yashil” texnologiyalariga, xususan, energiya manbalarining qayta tiklanuvchi hamda zamonaviy ekologik yechimlarga alohida e‘tibor qaratishmoqda.

Bugungi kunga kelib yoqilg‘idan foydalanish miqdori dunyo bo‘yicha yiliga 12 milliard tonna neft ekvivalentini tashkil etib, organik yoqilg‘i neft, tabiiy gaz, ko‘mir va uran kabi qazib olinadigan yoqilg‘i turlariga bo‘lgan talabni jadal sur‘atlarda ortishiga, ularning zaxiralari tobora kamayishiga olib kelmoqda. Energiya resurslaridan hozirgi foydalanish miqdori darajasi dunyoda neft zaxirasi 45-50, tabiiy gaz 70-75, toshko‘mir 165-170, qo‘ng‘ir ko‘mir 450-500 yilga va yadro yoqilg‘isi esa nisbatan ko‘proq yillarga yetishini xalqaro tashkilotlar tomonidan taxmin qilinmoqda [9]. Bu davlatlar oldiga yaqin kelajakda energiya resurslarining yetishmasligi, ularni o‘rni bosuvchi muqobil energiya resurslarini izlab topish, undan foydalanish bilan bog‘liq faoliyat sohalarida institutsional o‘zgarishlarni jadal rivojlantirish kabi muammolarni keltirib chiqarmoqda. Ushbu muammolarni “yashil” texnologiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish hisobiga bartaraf etish, “yashil” texnologiyalarni o‘zlashtirish, ularni takomillashtirish dolzabr vazifaga aylanmoqda.

“Yashil” texnologiyalarni rivojlantirish bo‘yicha ko‘plab olimlar va ilmiy tadqiqotchilar o‘z izlanishlarida ustuvor yo‘nalishlarni ochib berishga harakat qilgan. Masalan: Dan Kammen, Gregg R. Cravens "Qayta tiklanadigan energiya: texnologiya, iqtisod va atrof-muhit" asarida qayta tiklanuvchi energiya manbalarining texnologiyalari, iqtisodiyoti va atrof-muhitga ta'sirini tahlil qiladi. Kitobda quyosh, shamol, geotermal energiya va biомасса kabi manbalar haqida batafsil ma'lumot berilgan [3]. Dan Kammen bu texnologiyalarni rivojlantirishda hukumatlar, ilmiy jamoalar va sanoat o‘rtasidagi hamkorlikni ta’kidlaydi. Mark Z. Jeykobson o‘zining "100% toza, qayta tiklanadigan energiyani barcha narsalar uchun to‘plash" asarida shamol, quyosh, gidroenergiya va boshqa qayta tiklanuvchi manbalarni birlashtirib, atrof-muhitga zarar etkazmaydigan energiya tizimlarini yaratishni taklif qiladi. Kitobda qayta tiklanuvchi energiya tizimlari orqali energiya iste'molining o‘zgarishi, iqlim o‘zgarishlari va ekologik xavf-xatarlarni kamaytirish mumkinligi ko‘rsatiladi [4]. Richard Heinberg – " O‘shining tugashi: bizning yangi iqtisodiy realikka moslashishimiz" asarida global iqtisodiyotning cheklangan tabiiy resurslari, ekologik ta'sirlar va ortiqcha qarzlar kabi omillar tufayli o‘shining to‘xtashini ta’kidlaydi. Iqtisodiy o‘shining tugashini, insoniyatning iqtisodiy tarixida muhim burilish nuqtasi sifatida ko‘radi va sanoat tsivilizatsiyasining kengayish yo‘nalishi, tabiiy chegaralar bilan to‘qnash kelayotganini ta’kidlaydi . Yangi iqtisodiy modelni yaratish zarurligini ta’kidlaydi. Bu model, energiya va resurslar chegaralariga mos keladigan, odamlar va atrof-muhit farovonligini ta'minlaydigan iqtisodiy tizimni o‘z ichiga olishiga alohida urg‘u beradi [5].

Atrof-muhit bilan o‘zaro ta’sirni hisobga olgan holda, “yashil” texnologiyalar inson ehtiyojlarini qondirish, barqaror iqtisodiy o‘shish va aholi farovonligini birinchi o‘ringa qo‘yishda yuzaga keladigan muammolarni o‘rganish jarayonida turli tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Bunda tizimli tahlil, statistik tahlil, qiyosiy taqqoslash, sinergetik tahlil, fanlararo yondoshuv metodlaridan foydalanildi. “yashil” texnologiyalarning rivojlanishi uzoq muddatli istiqbolda inson farovonligini oshirishga olib keladigan tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash va iste’mol qilish bilan bog‘liq iqtisodiy munosabatlar tizimini, jamiyatda institutsional tuzilmalarni va taqsimot munosabatlarining o‘zgarishiga olib kelishini taxmin qilish mumkin. Natijada “yashil” iqtisodiyotni tadqiq etish va uni modellastirish ekologik va ijtimoiy omillarni o‘z ichiga olgan va uzoq muddatda eskicha texnologik ishlab chiqarishdan kelib chiqqan zararlarni minimallashtirishga yordam beradigan iqtisodiy tizimlarni boshqarish usullarini o‘zida aks ettirishi lozim.

Iqtisodiy tizim va yangi texnologiyalarni “yashillashtirish”ning turli usullarini ishlab chiqish jarayonida iqtisodiy tizimni rivojlantirishda “yashil” yo‘nalishlarni belgilash muhim sanaladi.

“Yashil” texnologiyalar ekologik barqarorlikni ta’minlaydigan va iqtisodiy samaradorlikni oshiradigan texnologiyalarni o‘z ichiga olib, uning quyidagi asosiy yo‘nalishlari mavjud:

- Quyosh energiyasi - quyosh energiyasi, uglerod chiqindilarini kamaytirishda va barqaror energiya manbalarini yaratishda muhim o‘rin tutadi. Quyosh panellari va fotovoltaiik tizimlar orqali quyosh nuri elektr energiyasiga aylantiriladi.

- Shamol energiyasi - shamol turbinalari orqali shamoldan elektr energiyasi ishlab chiqarish imkoniyatini yaratadi. Bu texnologiya ochiq maydonlarda va dengizda ko‘proq rivojlanmoqda.

- Biogaz va biomassa - biogaz va biomassa energiyasi biologik chiqindilarni qayta ishlash orqali ishlab chiqariladi. Bu texnologiya chiqindilarni kamaytirish va ekologik toza energiya manbalarini yaratish imkonini beradi.

- Energiyani saqlash texnologiyalari - energiya saqlash tizimlari, masalan, batareyalar, shamol va quyosh energiyasining doimiy ta’minotini ta’minlash uchun muhim ahamiyatga ega.

- Suv va resurslardan samarali foydalanish texnologiyalari - bu suv va tabiiy resurslarni tejash va undan samarali foydalanish hisobiga gidroelektr stansiyalarda elektr energiya ishlab chiqarish. Suv ta’minoti va resurslarni boshqarish texnologiyalarini rivojlantirish, ekologik ziddiyatlarni kamaytirish va iqlim o‘zgarishlariga qarshi kurashishda muhim ahamiyatga ega.

- Energiya samaradorligi - Energiyani tejashga yo‘naltirilgan texnologiyalar, masalan, yuqori samarali isitish va sovutish tizimlari, LED yoritish, va energiya samaradorligi yuqori bo‘lgan qurilish materiallarini ishlab chiqarish.

Iqtisodiyot uchun ushbu yo‘nalishlarning ko‘plab afzalliklarini sanab o‘tish mumkin:

- Birinchidan, atrof-muhitni himoya qilish maqsadida “yashil” texnologiyalar karbonat angidrid va boshqa ifloslovchi gazlarning chiqarilishini kamaytiradi, bu esa iqlim o‘zgarishlarini cheklashga yordam beradi.

- Ikkinchidan, “yashil” texnologiyalar tabiiy resurslardan samarali foydalanishga vs resurslarni tejash hisobiga tovar va xizmatlar tannarxining pasaytirish imkonini beradi. Bu esa ularning uzoq muddatli mavjudligini ta’minlashga olib keladi.

- Uchinchidan, “yashil” texnologiyalar yangi ish o‘rinlarini yaratadi va iqtisodiyotda barqaror o‘shishni qo‘llab-quvvatlaydi. Masalan, qayta tiklanuvchi energiya ishlab chiqarish sohasida ko‘plab yangi ish joylari tashkil etiladi.

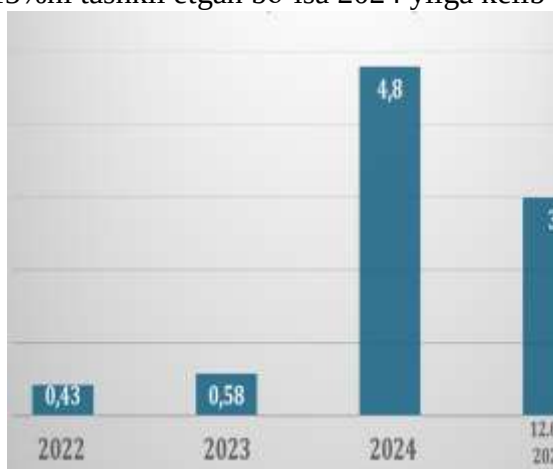
- To‘rtinchidan, “yashil” texnologiyalar yordamida iqlim o‘zgarishlariga qarshi kurashish va kelajakdagi ekologik tahdidlarga moslashish imkoniyatlari yaratiladi.

“Yashil” texnologiyalarni joriy etishning kelajagi juda istiqbolli bo‘lib, ko‘plab davlatlar va korxonalar barqaror rivojlanish tamoyillariga amal qilishni o‘zlarining asosiy strategik yo‘nalishlariga aylantirgan. Xususan, quyosh va shamol energiyasiga sarmoyalar kiritilmoqda, energetika tarmoqlari modernizatsiya qilinmoqda va chiqindilarni qayta ishlash texnologiyalariga katta e’tibor berilmoqda.

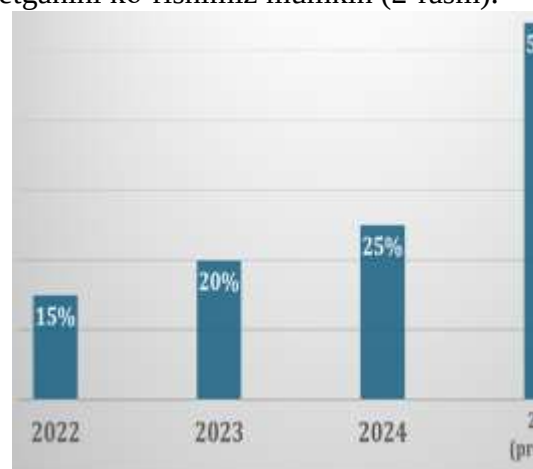
Shubhasiz bugungi kunda, issiqxona gazlari chiqindilarini misli ko‘rilmagan darajada, doimiy va global qisqartirishga erishish uchun mamlakatlardan kerakli bo‘lgan keskin va tez o‘zgartirishlarning aniq strategik siyosiy maqsadlarini va oqilona amalga oshirish yo‘llarini talab

qilmoqda. Bu borada O‘zbekiston Respublikasining Energetika Vazirligi ma’lumotlariga ko‘ra 2022 yil 2 dekabrda “2030 yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha choratadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-436-son qarori qabul qilindi [1]. Qaror bilan birga 2030 yilgacha mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasida “yashil” iqtisodiyotga o‘tish va “yashil” o‘sishni ta’minlash dasturi, sanoat tarmoqlarida “yashil” iqtisodiyotga o‘tish va energiya tejamkorligini ta’minlash bo‘yicha konsepsiya, ishlab chiqarilgan mahsulotning energiya sig‘imi ko‘rsatkichini 2026 yilga kelib 2022 yilga nisbatan 20 foizga kamaytirishga qaratilgan 2022–2026 yillarda iqtisodiyot tarmoqlarida yoqilg‘i-energetika resurslarini tejashning maqsadli parametrlari tasdiqlandi [2].

Olib borilgan chora tadbirlar natijasida 2022 yilda mamlakatimizda quyosh va shamol elektr stansiyalarida 0,43 mlrd. kVt/soat elektr energiyasi ishlab chiqarilgan bo‘lsa, 2024 yilga kelib bu ko‘rsatkich 4,8 kVt/soatni tashkil etdi (1-rasm.). So‘ngi yillar mobayinida 11,1 martaga oshib, “Yashil” energiz ishlab chiqarishga davlat va nodavlat sektorlarida talab yuqori ekanligidan dalolat bermoqda. O‘zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya manbalarining jami iste’moldagi ulushi 2022 yilda 15%ni tashkil etgan bo‘lsa 2024 yilga kelib 25%ni yetganini ko‘rishimiz mumkin (2-rasm).

1-Rasm. O‘zbekistonda quyosh va shamol elektr stansiyalarida ishlab chiqarilgan elektr energiyasi miqdori (mlrd. kVt/soat)

2-Rasm. O‘zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya manbalarining jami iste’moldagi ulushi [10]

Prezidentimizning “Atrof-muhitni asrash va “yashil” iqtisodiyot yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi Farmoni loyihasi asosida Orolbo‘yi mintaqasidagi o‘rmonzorlar 2,1 mln. gektarga yetkazish, 2030 yilgacha mamlakatdagi qayta tiklanuvchi energiya manbalari quvvatini 25 ming MVt hamda ularning jami iste’moldagi ulushini 54 foizga yetkazish belgilangandi. Birgina 2025 yilda 3,4 ming megavattli 18 ta quyosh va shamol stansiyalari hamda 1,8 ming megavattli saqlash tizimlari ishga tushiriladi. Buning natijasida 2025 yilda “yashil” energiya ishlab chiqarish hajmlari 12 mlrd kilovatt soatga yetishi kutilmoqda. Bu 5 mln. xonadonning bir yillik iste’moliga teng va 6,5 mln. tonna zararli gazlarni atmosferaga chiqarishning oldi olinadi. Kelgusi 2 yilda xususiy tadbirkorlar bilan birga 2 mingdan ortiq kichik va mikro-GESlar tashkil qilish bo‘yicha katta dastur amalga oshirilishi belgilangan [11].

Xulosa sifatida “yashil” texnologiyalarni ishlab chiqish va ularni kengaytirishda davlatlar o‘rtasida hamkorlikni rivojlantirish zarur. Ko‘plab davlatlarda “yashil” texnologiyalarning u yoki bu turlari bo‘yicha erishilgan dastlabki yutuqlar mavjud, ularni birlashtirish orqali yana ham ko‘proq natijalarga erishish mumkin. “Yashil” iqtisodiyot texnologiyalari atrof-muhitni muhofaza qilish, iqtisodiy o‘sishni barqarorlashtirish va tabiiy resurslardan samarali foydalanish uchun zaruriy vositalarni taqdim etadi. Bunga elektor energiyasi ishlab chiqishda yonilg‘isiz generatorlarning ko‘plab namunalari ustida olib borilayotgan tadqiqotlarni misol keltirish mumkin. Yonilg‘isiz “yashil” energiya ishlab chiqarilishining yo‘lga qo‘yilishi dunyoda iqlim o‘zgarishlariga qarshi kurashish, tabiiy resurslarni o‘zlashtirish, tovar va xizmatlar tannarxini pasaytirish va barqaror rivojlanishni ta’minlashda samarali natijalarga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 02.12.2022 yildagi “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-436-son qarori. <https://lex.uz/docs/-6303230>
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022 yildagi “2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni.
3. Dan Kammen – "Renewable Energy: Technology, Economics, and the Environment" W.W. Norton & Company 2006
4. Mark Z. Jacobson "100% Clean, Renewable Energy and Storage for Everything" Cambridge University Press 2020
5. Richard Heinberg "The End of Growth: Adapting to Our New Economic Reality" New Society Publishers 2011
6. George Monbiot "Feral: Rewilding the Land, Sea, and Human Life" University of Chicago Press 2013
7. Vaxabov A.V., Xajibakiev Sh.X. “Yashil iqtisodiyot”: Darslik. 2-nashr, qayta ishlangan va to‘ldirilgan. “Zebo- Print” -T.: 2021.
8. Xashimova S.N. “Y ashil iqtisodiyot.” Darslik. -T.: “Ma’rifat”, 2024.
9. http://www.uz.undp.org/content/dam/uzbekistan/docs/Publications/environmentandenergy/The_Outlook_for_the_Development_of_Renewable_Energy_in_Uzbekistan/uzb_un_uzb_The_Outlook_for_the_Development_of_Renewable_Energy_in_Uzbekistan.pdf
10. https://t.me/minenergy_uz/16180
11. https://uza.uz/ru/posts/davlat-dasturi-loyihasi-xalqimizni-rozi-qilish-yolidagi-muhim-huzhzhatdir_676461?q=%2Fposts%2Fdavlat-dasturi-loyihasi-xalqimizni-rozi-qilish-yolidagi-muhim-huzhzhatdir_676461

УДК: 336.67

**АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТЛАРИ ҚАРЗ КАПИТАЛИ САМАРАДОРЛИГИНИ
БАҲОЛАШ**

**ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ЗАЕМНОГО КАПИТАЛА АКЦИОНЕРНЫХ
ОБЩЕСТВ**

EVALUATION OF DEBT CAPITAL EFFICIENCY OF JOINT STOCK COMPANIES

Усмонов Бунёд Ақтам ўғли

Тошкент халқаро университети мустақил тадқиқотчиси

Аннотация

Ушбу мақолада акциядорлик жамиятлари молиявий истикболларини шакллантиришда қарз капитали самарадорлигини баҳолаш масалалари муҳокама қилинади. Қарз воситаларидан самарали фойдаланиш бизнес рентабеллигини ошириш, капитал структурасини оптималлаштириш ва фаолият хавфларини камайтиришда муҳим омил ҳисобланади. Мақолада самарадорликни баҳолаш усуллари, молиявий кўрсаткичлар таҳлили ва Ўзбекистондаги реал компаниялар мисолида амалиёт таҳлили келтирилган.

Калит сўзлар: қарз капитали, самарадорлик, капитал тузилмаси, молиявий фаолият, фоизли қарз, EBIT, ROE, ROA, қарз/капитал нисбати, акциядорлик жамияти.

В данной статье рассматриваются вопросы оценки эффективности заемного капитала в формировании финансовых перспектив акционерных обществ. Эффективное использование

долговых инструментов является важным фактором повышения прибыльности бизнеса, оптимизации структуры капитала и снижения операционных рисков. В статье представлены методы оценки эффективности, анализ финансовых показателей и практический анализ на примере реальных компаний Узбекистана.

Ключевые слова: заемный капитал, эффективность, структура капитала, финансовая деятельность, процентный долг, EBIT, ROE, ROA, соотношение долга и собственного капитала, акционерное общество.

This article discusses the issues of assessing the effectiveness of debt capital in shaping the financial prospects of joint-stock companies. The effective use of debt instruments is an important factor in increasing business profitability, optimizing the capital structure and reducing operational risks. The article presents methods for assessing effectiveness, analysis of financial indicators and practical analysis on the example of real companies in Uzbekistan.

Keywords: debt capital, effectiveness, capital structure, financial activity, interest-bearing debt, EBIT, ROE, ROA, debt/equity ratio, joint-stock company.

Акциядорлик жамиятлари учун молиялаштириш манбаларини тўғри танлаш ва уларнинг самарадорлигини баҳолаш, бизнеснинг узок муддатли барқарорлигини таъминлашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Қарз капитали — жамият фаолиятини кенгайтириш, инвестицион лойиҳаларни амалга ошириш ва ликвидликни таъминлашнинг муҳим манбасидир. Бироқ, ортиқча қарз юки молиявий хавфни оширади ва рентабелликка салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Шу сабабли, қарз капитали самарадорлигини баҳолаш ва унинг компаниянинг умумий молиявий ҳолатига таъсирини чуқур таҳлил қилиш зарур.

Қарз капитали самарадорлигини баҳолаш борасида қўплаб халқаро ва миллий тадқиқотлар олиб борилган. Жумладан:

1. Modigliani & Miller [1] – капитал структураси назариясида фирманинг қиймати унинг молиялаштириш манбаларига боғлиқ эмас, деган гипотезани илгари сурган.

2. Brigham & Ehrhardt [2] – қарздан фойдаланишнинг молиявий левереджга таъсирини кўрсатган.

3. Дж. Росс, С. Вестерфилд, Б. Жордан [3] – EBIT ва қарз туфайли компаниянинг ROE кўрсаткичига таъсирини таҳлил қилган.

4. Ўзбекистондаги тадқиқотлар – С. Жумаев, Р.Карлибаева, Х.Худойқулов ва И. Тешабаев сингари муаллифлар маҳаллий акциядорлик жамиятларининг молиялаштириш усулларини ўрганган[4].

Қарз капитали самарадорлигини баҳолашда нафақат молиявий кўрсаткичлар, балки унинг компаниянинг умумий стратегик мақсадларига қўшган ҳиссаси ҳам инобатга олинади. Самарадорликни баҳолаш учун қуйидаги кўрсаткичлар алоҳида аҳамиятга эга:

– ROE (Return on Equity): Бу кўрсаткич акциядорларнинг капиталига нисбатан қанча фойда олинаётганини кўрсатади. Қарздан фойдаланиш ROE’ни ошириши мумкин, аммо бу ҳолда молиявий левередждан келиб чиқадиган хавфлар ҳам кўпаяди.

– ROA (Return on Assets): Активлардан фойдаланиш самарадорлигини ифода этади. Қарз капитали орқали молиявий ресурсларнинг қўпайиши активлар ҳажмини ошириши, аммо фойдани оптимал даражада юзага чиқармаса, ROA пасайишига олиб келади.

– Debt/Equity Ratio: Компания қарз капитали билан ўз капитали ўртасидаги мувозанатни сақлаши муҳим. Бу нисбат юқори бўлса, қарз хавфи юқори бўлади, лекин оптимал даражадаги левередж фойданинг ошишига сабаб бўлиши мумкин.

– Interest Coverage Ratio (ICR): Компания ўз фоиз тўловларини қанчалик самарали қоплаш имкониятига эга эканлигини аниқлаш имконини беради. Бунинг учун EBIT (soliq ва фоизлардан олдинги фойда) фоиз тўловларига бўлинади.

– Operating Leverage Ratio ва Financial Leverage Index: Бу кўрсаткичлар молиявий ҳудудда левереджнинг таъсирини аниқлашга ёрдам беради.

Қарз капитали самарадорлигини таҳлил қилишда қуйидаги қадамлар асосий деб қаралади:

1. Компаниянинг молиявий ҳисоботларини таҳлил қилиш — баланс, фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисобот, пул оқимлари ҳисоботи.
 2. Молиявий кўрсаткичларни ҳисоблаш — юқорида қайд этилган коэффицентлар.
 3. Вақт оралиғидаги динамик таҳлил — 2-3 йиллик давр мобайнида кўрсаткичлар ўзгариши таҳлил қилинади.
 4. Тармоқдаги ўртача кўрсаткичлар билан таққослаш — компания ўз тармоғида қандай мавқега эга эканлиги аниқланади.
 5. Қарз капитали таъсирида фойда ва хавф мувозанати баҳоланади — ҳаддан ташқари қарздан фойдаланиш қийинчилик келтириб чиқариши мумкин.
- Ўзбекистондаги “O‘zbekneftgaz” АЖ ва “UzAuto Motors” АЖ мисолида 2021–2023 йиллар мобайнида таҳлил қиламиз:

1-жадвал

“O‘zbekneftgaz” АЖ ва “UzAuto Motors” АЖ корхоналарининг кўрсаткичлари[11]

Кўрсаткичлар	2021	2022	2023	Ўзгариш тенденцияси
O‘zbekneftgaz АЖ				
ROE (%)	11.7	13.9	14.3	Барқарор ўсиш
ROA (%)	5.0	5.7	6.1	Фойда самарадорлиги ортаёпти
Debt/Equity	0.9	1.1	1.2	Қарз юки ортиқ, лекин назоратда
ICR (marta)	2.8	3.1	3.4	Яхшиланмоқда
UzAuto Motors АЖ				
ROE (%)	8.2	9.7	11.5	Фаол ўсиш
ROA (%)	3.7	4.2	4.9	Самарадорлик ортаёпти
Debt/Equity	1.3	1.4	1.5	Хавф омиллари ормоқда
ICR (marta)	1.8	2.0	2.1	Етарли, лекин хавфли

Таҳлил натижаларига кўра:

➤ “O‘zbekneftgaz” АЖ — қарз капитали эҳтиёткорлик билан қўлланилмоқда. Фоизлардан олдинги фойда (ЕВІТ) фоиз тўловларини 3,4 марта қоплаёпти. Бу хавфни камайтириб, фойдани юқори даражада ушлаш имконини беради.

➤ “UzAuto Motors” АЖ — компания жадал ўсиш стратегиясида юқори қарздан фойдаланмоқда. Аммо ICR кўрсаткичи 2,1 дан ортиқ эмас, бу қарз юки хавфини англатади. Агар ЕВІТ пасайса, фоиз тўловларини қоплаш қийинлашиши мумкин.

Қарз капитали орқали олинган маблағлар рентабел инвестиция лойиҳаларига йўналтирилганда, компаниянинг умумий даромади ортади. Бу эса ROE орқали акциядорлар даромадини кўпайтириш имконини яратади. Бироқ бунинг учун:

➤ Қарздан фойдаланиш харажатлари лойиҳалардан кутилаётган фойдадан кам бўлиши керак;

➤ Хавфларни диверсификация қилиш воситалари мавжуд бўлиши лозим;

➤ Фоиз тўловларини қоплаш имкони доимий назоратда бўлиши керак.

Акциядорлик жамиятлари фаолиятида қарз капитали муҳим молиявий восита сифатида ишлайди. Ушбу мақолада олиб борилган назарий ва амалий таҳлиллар шуни кўрсатадики, қарз капитали самарадорлиги юқори даражада бўлса, компания ўз молиявий ресурсларини оптимал бошқаради, фаолиятида мултипликатив таъсир яратади ва акциядорлар учун қўшимча қиймат шакллантиради.

Бироқ, молиявий левереджнинг ортиши нафақат фойдани ошириши, балки хавф даражасини ҳам кескин кучайтириши мумкин. Шу боис, самарадорликни аниқ баҳолашда фақат ROE ёки ЕВІТ каби кўрсаткичларга эмас, балки комплекс таҳлил асосида иш кўриш зарур. Жумладан, ICR ва Debt/Equity каби кўрсаткичлар орқали компаниянинг қарз юкини қоплаш қобилияти ва тўловлар тизимини доимий мониторинг қилиш талаб этилади.

Ўзбекистондаги йирик акциядорлик жамиятларининг мисолида кўриб чиқилган таҳлиллардан маълум бўлдики:

– Қарз капитали самарадорлиги фақат унинг ҳажмига эмас, балки у қайси инвестиция йўналишларига йўналтирилганига боғлиқ. Самарали лойиҳаларга қўйилган қарз капитали олинган фойда орқали ўзини оқлайди.

– Қарз ва ўз капитали ўртасидаги мувозанатни сақлаш – жамиятнинг молиявий барқарорлигини таъминлашда ҳал қилувчи омилдир.

– Фоиз тўловларини қоплаш имконияти (ICR), компаниянинг қарз юки остида барқарор фаолият юритиш қобилиятини намоён этади.

Шунингдек, таҳлил жараёнида акциядорлик жамиятларига қуйидаги амалий таклифларни илгари суриш мумкин:

1. Қарз капитали тузилмасини стратегик режалаштириш – ҳар бир янги қарз маблағлари жалб этилишида унинг рентабеллик ва хавф даражасига таъсири ҳисоблаб чиқирилиши лозим.

2. Фоиз харажатларини минималлаштириш чоралари – арзон ва узоқ муддатли молиялаштириш манбаларини қидириш орқали.

3. Левередж таъсирини моделлаштириш – турли капитал тузилмалари сценарийлари асосида EBIT ва ROE'га бўлган таъсири таҳлил қилиш.

4. Қарз юкининг юқори даражада ўсиб кетишининг олдини олиш – ликвидлик ва тўлов қобилияти мезонлари асосида чекловлар жорий этиш.

Яқуний хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, акциядорлик жамиятлари учун қарз капитали самарадорлигини баҳолаш фақат молиявий кўрсаткичларни таҳлил қилиш билан чекланмайди. Бу жараён комплекс ёндашув, хавфларни баҳолаш, стратегик бошқарув ва молиялаштиришнинг тўғри йўналтирилиши асосида самарали ташкил этилиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Modigliani, F., & Miller, M. (1958). The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment. American Economic Review.
2. Brigham, E. F., & Ehrhardt, M. C. (2013). Financial Management: Theory & Practice. Cengage Learning.
3. Ross, S., Westerfield, R., & Jordan, B. (2010). Fundamentals of Corporate Finance. McGraw-Hill.
4. Жумаев С. (2020). Молиявий менежмент. Т.: Молия нашриёти.
5. Тешабаев И. (2021). Корпоратив молия ва капитал тузилмаси таҳлили. Иқтисод университети нашриёти.
6. Karlibayeva, R. X. (2018). Use of capital objectives in activity of national joint stock society. Economics and Innovative Technologies, 2018(5), 5.
7. Xudoyqulov, X. (2022). Капитал қийматини баҳолашнинг ривожланган мамлакатлар тажрибаси. Архив научных исследований, 4(1).
8. Usmonov, B. (2024). Evaluation of Capital Assets in Companies of Uzbekistan. Miasto Przyszłości, 52, 21-24.
9. Usmonov, B. (2024). Analysis of the efficiency of use of the organization's capital. Asia pacific journal of marketing & Management review ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 8.071, 13(05), 5-10.
10. Ўзбекистон Республикасининг 06.05.2014 йилдаги “Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги ЎРҚ-370-сон Қонуни.
11. O‘zbekneftgaz АЖ ва UzAuto Motors АЖ йиллик молиявий ҳисоботлари (2023).

**SOG‘LIQNI SAQLASH TIZIMIDAGI OLIY TA‘LIM TASHKILOTLARINING
RAQOBATBARDOSHLIKNI BAHOLASH**

**ОЦЕНКА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В
СИСТЕМЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ**

**ASSESSMENT OF THE COMPETITIVENESS OF HIGHER EDUCATIONAL
INSTITUTIONS IN THE HEALTHCARE SYSTEM**

Jonibekov Jasurbek Jonibekovich
Oriental universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada tibbiyot yo‘nalishidagi oliy ta‘lim muassasalarini rivojlantirishning marketing strategiyalari to‘g‘risida fikr yuritiladi. Tibbiyot oliy ta‘lim muassasalarini rivojlanishiga ta‘sir etuvchi tashqi va ichki omillarning ta‘lim sifatiga ta‘siri to‘g‘risida ma‘lumotlar keltiriladi.

Kalit so‘zlar: tibbiyot, marketing, menejment, sifat, xizmat, raqobatbardosh, strategiya.

В этой статье обсуждаются маркетинговые стратегии развития высших учебных заведений. Медицинский влияет на влияние внешних и внутренних факторов, влияющих на развитие высших учебных заведений на качество образования.

Ключевые слова: медицина, маркетинг, управление, качество, конкурировать, конкурировать, стратегия.

This article discusses marketing strategies for the development of higher educational institutions. Medical affects the influence of external and internal factors affecting the development of higher educational institutions on the quality of education.

Key words: medicine, marketing, management, quality, compete, compete, strategy.

Tibbiy xizmat ko‘rsatish sohasi ilm-fan taraqqiyoti, ilg‘or davolash usullarining paydo bo‘lishi, tibbiy xizmatlariga talabning oshishi, yangi sog‘liqni saqlash muassasalarining paydo bo‘lishiga olib keldi. Bugungi muhokama mavzimizning dolzarbligi tibbiy ta‘lim tashkilotlarning raqobatbardoshligi masalalarini o‘z ichiga oladi. Tibbiyot yo‘nalishidagi OTMning raqobatbardoshligi - bu OTMning ta‘lim xizmatlari iste‘molchilarining muayyan kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalar majmuasiga bo‘lgan ehtiyojlarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri va bilvosita raqobat sharoitida qondirish qobiliyatidir[1]. Zamonaviy bozorda ta‘lim xizmatlari, huddi har qanday tovar kabi, keskin raqobat sharoitida amalga oshiriladi va tibbiyot OTMlari raqobatbardosh ustunligini oshirishga, bozorda mustahkam o‘rin egallashga majbur bo‘lmoqda. Ta‘lim xizmatlari bozori - bu asosiy xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlar tomonidan ta‘lim xizmatlariga bo‘lgan talab bilan turli ta‘lim muassasalari tomonidan taqdim etiladigan taklif o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sirdir[2]. Shuni ta‘kidlash joizki, amalda qo‘llashda tibbiyot oliy ta‘lim muassasasining raqobatbardoshligini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar tizimini tanlash muammosi yuzaga keldi. Reytinglashning asosiy mezonlari - oliy ta‘lim muassasasining salohiyati va uning faolligini o‘rganishdan iborat. Salohiyat deganda oliy ta‘lim muassasasining intellektual mulki kadrlar bilan ta‘minlanganlik, talabalarning o‘qish sharoitlari tushuniladi. Tibbiyot oliy ta‘lim muassasasining faolligi - bu uning natijalarini tashkil etuvchi bitiruvchilar soni, aspirantura faoliyati, ilmiy yutuqlardan iborat. Bundan tashqari, har bir oliy o‘quv yurti o‘zining raqobatbardoshligini, bozordagi o‘rnini mustaqil baholashi mumkin. Bu maqsadda tahlil qilinayotgan tibbiyot oliy ta‘lim muassasasi parametrlarini raqobatchining parametrlari bilan taqqoslashdan foydalanish mumkin. Ichki omillar - tibbiyot oliy ta‘lim muassasasining o‘z raqobatbardoshligini ta‘minlash imkoniyatlari hisoblanadi.

Tibbiyot oliy ta’lim muassasasining raqobatbardoshligiga ta’sir ko’rsatuvchi tashqi omillar tizimi

Jahon tajribasi qo‘llanishi	Ta’lim jarayonida tovar iqtisodiyotidan bilim iqtisodiyotiga o‘tishni aks ettirish, Boloniya jarayoniga kirishi bilan bog‘liq shartlarni hisobga olish
Ta’sir etuvchi omillar	Strategiyaga ta’siriga ko‘ra
Demografiya	Mehnatga layoqatli aholi va bolalar ulushi kamaymoqda, bu esa universitetlarning potentsial iste’molchilari tarkibida o‘zgarishlarga olib keladi
Texnologik	Ishlab chiqarishda intellektual texnologiyalar keng qo‘llanilmoqda, bu esa iste’molchilar tomonidan talab qilinadigan xizmatlar xilma-xilligini oshiradi
Huquqiy	Xalqaro standartlashtirish va sertifikatlashtirish tizimining amaliyotga joriy etilishi
Tabiiy	Tashqi muhitning eng konservativ elementi, u ham o‘zgarishlarga uchraydi
Axborot	Axborot hajmi ortib bormoqda, Internet jadal rivojlanmoqda, bu esa o‘quv jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish zaruratini keltirib chiqarmoqda
Milliy iqtisodiy	Siyosiy barqarorlik va ijtimoiy keskinlik darajasi
Iqtisodiy	Mamlakatning raqobatbardoshligi, inson taraqqiyoti, fan va innovatsiyalarni davlat tomonidan tartibga solish va qo‘llab-quvvatlash, davlatlararo va mintaqaviy munosabatlarni rivojlantirish
Normativ va huquqiy	Standartlashtirish va sertifikatlashtirishning milliy tizimga joriy etilishi.
Ta’lim bozori	Universitet joylashgan shaharning raqobatbardoshligi, hududiy iqtisodiyotning tuzilishi, davlat yordami
Ijtimoiy	Aholi soni va tarkibi aholi turmush darajasi va sifati
Strukturaviy	Bozor tuzilishi, raqobatchilarning mavjudligi va imkoniyatlari
Tashkiliy	Milliy, mintaqaviy va mahalliy muhitlar o‘rtasida yaxshi muvofiqlashtirilgan o‘zaro ta’sir

Universitetning raqobatbardosh potentsiali uning kuchli va zaif tomonlari, istisno ustunliklarining mavjudligi, shuningdek, o‘zgaruvchan tashqi muhit unga yaratadigan imkoniyatlar va tahdidlar bilan belgilanadi. Ta’lim xizmatlarining munosib sifati va barqaror raqobatbardoshligini ta’minlash uchun tibbiyot universiteti rahbariyati strategik va taktik marketing dasturlarini shakllantirish va amalga oshirishga alohida e’tibor qaratishlari kerak[3].

Universitetning raqobatbardoshligi shunchalik yuqori bo‘lsa, u taqdim etayotgan ta’lim xizmatlari iste’molchilar talablariga qanchalik to‘liq va aniq javob beradi. Universitetning talablari ro‘yxati asosan bir-biriga mos keladi, ular orasida quyidagilarni ajratib ko‘rsatish mumkin: ta’lim xizmatlarining sifati, universitet imidji, ta’lim xizmatlarining assortimenti, ta’lim xizmatlarining narxi, xizmat ko‘rsatish[4]. Universitetlar raqobatbardoshligiga ta’sir etuvchi ikkinchi omil bu ichki muhit hisoblandi.

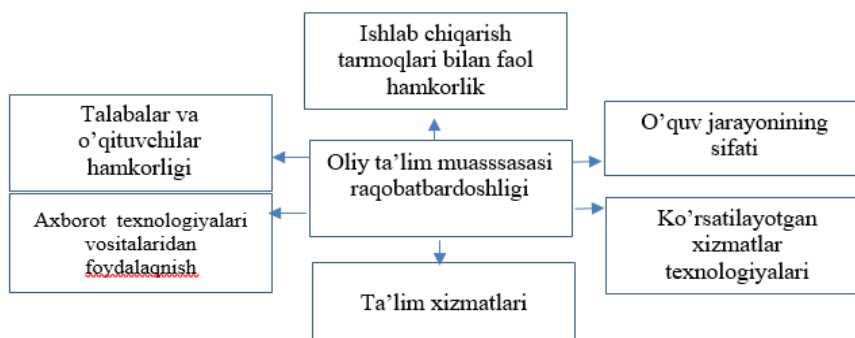
Universitetning raqobatbardoshligini tavsiflovchi ichki muhit omillari

Raqobatbardoshlik komponentlari	Raqobatbardoshlik ko‘rsatkichlari
Moliyaviy va iqtisodiy	Bir talabaning o‘qituvchining moliyaviy resurslari nisbati, tadbirkorlik faoliyatining rentabellik koeffitsienti, byudjetdan tashqari va byudjetdan moliyalashtirish manbalari nisbati
Marketing	Xizmatlarning narxlari raqobatbardoshligi, xizmatlar sifati, reklama samaradorligi koeffitsienti
Logistika	Kapital-mehnat nisbati, asosiy vositalarning yaroqlilik koeffitsienti, o‘quv, laboratoriya, instrumental, kutubxona va sport inshootlarini ta‘minlash va yangilash koeffitsienti, axborotlashtirish koeffitsienti, yotoqxonalarda yashash joyini ta‘minlash, klinik bazalar, manekenlar, simulyatorlarning mavjudligi
Xodimlar	Ilmiy-pedagogik kadrlarning malaka darajasi, doktorlik va nomzodlik maxsus kengashlari faoliyati samaradorligi, darslik va o‘quv qo‘llanmalarini nashr etish intensivlik koeffitsienti, xodimlarning o‘rtacha oylik ish haqi, ramka barqarorligi koeffitsienti, mehnat intizomi darajasi
Bitiruvchilarning raqobatbardoshligi	imtiyozli diplomlar foizi, aspiranturaga tavsiyalar, yosh mutaxassislarni ishga joylashtirish uchun arizalarning umumiy bitiruvga nisbatan ulushi, bandlik darajasi, bitiruvchilarning viloyat, shahar siyosiy, iqtisodiy, chet tillari va axborot texnologiyalarini bilish darajasi, bitiruvchilarning martaba o‘sish sur‘atlari
Innovatsion universitetlar	Ta‘lim xizmatlarini ko‘rsatishning ko‘p qirrali shakllari (ta‘lim muddati, o‘quv rejalari va dasturlarini shakllantirish bo‘yicha, o‘qitish shakllari va usullari); bilimlarni nazorat qilishning zamonaviy shakllarining mavjudligi; o‘quv dasturlarining o‘ziga xosligi; iste‘molchilarning ma‘lum bir segmentiga yo‘naltirilganligi va boshqalar va boshqalar.
Sifatni nazorat qilish tizimi	Sifat menejmenti tizimining mavjudligi va uning holati

Iste‘molchi nazariyasidan ma‘lumki, iste‘molchi ustuvorliklari ko‘p jihatdan mahsulot yoki xizmatning texnologik murakkabligi darajasiga, shuningdek iste‘molchilarning ijtimoiy-iqtisodiy holatiga bog‘liq. Ushbu ko‘rsatkichlarning qiymatlari qanchalik baland bo‘lsa, narx o‘rniga sifat talablari, keyin esa xizmat va imidj birinchi o‘ringa chiqadi. Iste‘molchilarning malaka darajasi ham xuddi shunday ta‘sir ko‘rsatadi[5]. Ta‘lim xizmatlari bozorida iste‘molchi ustuvorliklari matritsasi modifikatsiyasi keltirilgan, bunda:

K - ta‘lim sifati (abituriyentlar bazasini olimpiadalar, tayyorgarlik kurslari orqali kengaytirish; talabalar reytingi tizimi, ta‘limning kredit tizimi, amaliyotchilarni ilmiy va o‘quv faoliyatiga jalb qilish, milliy va xalqaro akkreditatsiya, universitetni doimiy ravishda o‘z-o‘zini baholash va sertifikatlash, strategik rag‘batlantirish tizimi, etakchi xorijiy universitetlar bilan sifatni rag‘batlantirish tizimi, etakchi xorijiy universitetlar bilan hamkorlikni rag‘batlantirish;

Tibbiyot universitetining raqobatbardoshligini boshqarish

1- rasm. Tibbiyot universitetining raqobatbardoshligini boshqarish sxemasi

I — universitet qiyofasi (faol marketing siyosati, davlat organlari va ishbilarmon doiralar vakillari bilan samarali hamkorlik, ilmiy salohiyatning mavjudligi va faol rivojlanish, o‘quv jarayoniga ishlab chiqarish xodimlari va boshqa oliy o‘quv yurtlarining kuchli o‘qituvchilarini jalb etish, bitiruvchilarni ishga joylashtirishga ko‘maklashish, o‘qituvchilarni moddiy rag‘batlantirish;

C — narx (ta‘lim muvaffaqiyatiga qarab imtiyozlar tizimi);

C — xizmat ko‘rsatish (universitetdagi asosiy va yordamchi o‘quv jarayonlarining boy infratuzilmasi, nashriyot faoliyatini rivojlantirish, yangi binolar — o‘quv binolari, kutubxonalar, yotoqxonalar qurish.

Menejment tahlili shuni ko‘rsatadiki, so‘nggi yillarda meditsina oliy ta‘lim muassasalari faoliyatini o‘rganishda ularning asosan rivojlanish marketingiga e‘tibor qaratayotganini kuzatishimiz mumkin. Ta‘lim xizmatlari bozori rivojlanishining hozirgi bosqichida marketing universitetni boshqarishning asosiy vositasiga aylanmoqda. Marketing talablari bozor tadqiqotlari (raqobatchilarni, iste‘molchilarni, bozorda taklif etilayotgan ta‘lim dasturlari doirasini o‘rganish, bozor sig‘imini baholash, bozor ulushlarini taqsimlash)ini o‘z ichiga oladi[6]. Bundan tashqari, ta‘lim xizmatlarini boshqarish, ta‘limdagi innovatsiyalarni takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Oliy ta‘lim tizimini boshqarishda marketing ta‘sirini boshqarish ya‘ni, marketing strategiyasi va dasturini ishlab chiqish, marketing xizmatini tashkil etish dastlabki hal etiladigan masalalardan hisoblangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 29 noyabrda “Tibbiyot muassasalarini farmatsevtika mahsulotlari va tibbiy jihozlar bilan ta‘minlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-408-sonli Qarori.
2. Багиев Г.Л., Тарасевич В.М., Анн Х. Маркетинг: учебник для вузов. – 3-е изд. F Под ред. Г.Л. Багиева. СПб.: Питер, 2006. – 210 с.
3. Бурлюкина Е.В. Маркетинговое управление востребованностью специалистов в системе высшего профессионального образования: автореф. дис... канд. экон. наук. – Пенза, 2006. – 25 с
4. Корчагова Л.А. Оценка конкурентоспособности вуза FF Маркетинг в России и за рубежом. – 2007. – № 5. – С. 48-54. Фатхутдинов Р. Управление конкурентоспособностью вуза //Высшее образование в России. – 2006. – № 9. – С.37-38.
5. Басовский, Л. Е. Управление качеством: учебник Л. Е. Басовский, В. Б. Протасев. - М.: ИНФРА-М, 2006. - 211 с.
6. Kotler, P. (1997). Marketing management. Analysis, planning, implementation and control. 8th Edition, Bucharest: Teora Publishing

**МИКРОКРЕДИТЛАШ ХУСУСИДАГИ НАЗАРИЙ ҚАРАШЛАР ВА УЛАРНИНГ
РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ**

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ НА МИКРОКРЕДИТ И ТЕНДЕНЦИИ ИХ РАЗВИТИЯ

**THEORETICAL VIEWS OF MICRO-CREDIT AND THEIR DEVELOPMENT
TENDENCIES**

Дўсбоев Ўткир Хидирович Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD),
Тошкент давлат иқтисодиёт университети, Банк ҳисоби ва аудити кафедраси доценти

Аннотация

Мақолада микрокредитлаш хусусидаги назарий қарашлар ва уларнинг ривожланиш тенденциялари, амалиёт ва микрокредитлашнинг ўзига хос жиҳатлари ўрганилган. Ўрганишлар натижасига кўра, микрокредитлашнинг ижобий ва салбий жиҳатлари аниқланиб, Ўзбекистонда кредит ташкилотларида қўллаш юзасидан тегишли ишланмалар шакллантирилди. Шунингдек, мақолада мавзуга доир хорижлик ва маҳаллий олимларнинг тадқиқотлари, илмий асарлари ҳамда иқтисодий адабиётлари таҳлил этилган.

Мақолада мавзу доирасида амалга оширилган ўрганишлар ва таҳлиллар натижасига таянган ҳолда кредит ташкилотларининг жисмоний шахсларни кредитлашни самарадорлигини ошириш ҳамда мавжуд муаммоларни бартараф этишга оид илмий таклифлар ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: микрокредит, микроқарз, кредит, овердрафт, истеъмол кредити, ссуда капитали.

В статье рассматриваются теоретические взгляды на микрокредитование и тенденции их развития, практика и отдельные аспекты микрокредитования. По результатам исследования выявлены положительные и отрицательные стороны микрокредитования, сформированы актуальные разработки для его применения в кредитных организациях Узбекистана. В статье также анализируются исследования, научные труды и экономическая литература зарубежных и отечественных ученых по теме.

По результатам проведенных в рамках темы исследований и анализа разработаны научные предложения и практические рекомендации по повышению эффективности деятельности кредитных организаций по кредитованию физических лиц и устранению существующих проблем.

Ключевые слова: микрокредит, микродолг, кредит, овердрафт, потребительский кредит, ссудный капитал.

The article examines theoretical views on microcrediting and their development trends, practice and specific aspects of microcrediting. Based on the results of the study, the positive and negative aspects of microcrediting were identified, and appropriate developments were formed for its application in credit organizations in Uzbekistan.. Also, the article analyzes the researches, scientific works and economic literature of foreign and local scientists on the topic.

In the article, based on the results of the studies and analyzes carried out within the topic, scientific proposals and practical recommendations were developed to improve the effectiveness of credit organizations in lending to individuals and to eliminate existing problems.

Key words: microcredit, microloan, credit, overdraft, consumer credit, loan capital.

Жаҳонда юз бераётган глобал иқтисодий ўзгаришлар, халқаро молия ва товар бозорларида кескин тебранишлар, инфляциян кутилмалар ва нархлар беқарорлиги оқибатида

кам таъминланган аҳоли қатлами даромадларининг ўсиши ва молиявий хизматлардан фойдаланиш имкониятлари чекланиб, микромолиялаш хизматлари оммабоплигини ошириш, хизматлар нархини пасайтириш ва инклюзив микромолиявий маҳсулотлар таклифини кенгайтириш заруратини келтириб чиқармоқда. Жаҳон банки маълумотларига кўра, «2025-2026 йилларда глобал иқтисодий ўсиш 2,7 фоиз кутилаётган бўлсада бироқ бу ўсиш суръати пандемиядан олдинги даврга нисбатан паст бўлиб, узоқ муддатли барқарор ривожланиш учун етарли эмас. Савдо сиёсатидаги ўзгаришлар, инфляция, юқори қарз ва инвестицияларнинг камлиги каби омиллар глобал иқтисодий ўсишни чекламоқда. Ривожланаётган мамлакатлар учун бу ўсиш суръати камбағалликни камайтириш ва барқарор ривожланишни таъминлаш учун етарли эмас» [1].

Бу жараёнлар глобал даражада паст даромадли аҳоли қатламларига оммабоп микромолиялаш хизматларини тақдим этиш, микромолиялаш инфратузилмасининг рақамли экотизимини ривожлантириш, микромолия ташкилотларининг молиялаштириш манбаларини диверсификациялаш ва рискларни самарали бошқаришни, шунингдек Ўзбекистонда ҳам микромолиялаш ташкилотлар фаолияти самарадорлигини ошириш, хизматлар турини кўпайтириш ва сифатини янада оширишни талаб этмоқда.

Микрокредитлаш – бу кичик ва ўрта бизнес субъектларига, шунингдек кам даромадли аҳоли қатламига чекланган миқдордаги кредит ресурсларини тақдим этиш тизими бўлиб, иқтисодий ривожланишнинг муҳим воситаси ҳисобланади. Мамлакатимизда сўнги йилларда микрокредитлаш соҳасига алоҳида эътибор қаратилиб, тадбиркорликни ривожлантириш, аҳолини иш билан таъминлаш, камбағалликни қисқартириш бўйича давлат сиёсатининг ажралмас қисмига айланмоқда. Шунинг қайд этиш лозимки, Микромолиялаш ташкилотларининг назарий асослари ва ушбу молия муассасаларининг ривожланиш эволюциясини атрофлича тадқиқ қилиш муҳим ҳисобланади. Чунки, ушбу молия муассасалари назарий асослари ва фаолияти нафақат мамлакатимизда, балки МДҲ мамлакатлари иқтисодчи олимлари томонидан яхлит тадқиқот объекти сифатида тадқиқ этилмаган. Албатта, бунинг объектив ва субъектив сабаблари мавжуд бўлиб, объектив сабаблари сифатида қуйидагиларни келтириш мумкин:

- бозор иқтисодиётига қадар амал қилган тизимда микромолиялаш, яъни нобанк кредит ташкилотларига эҳтиёжнинг мавжуд бўлмаганлиги сабабли ушбу молиявий муассасалар фаолиятини йўлга қўйилмаганлиги;

- мамлакатимизда бозор муносабатларига ўтилган бўлсада унинг тегишли механизм ва қоидаларининг амал қилинмаганлиги натижасида нобанк кредит ташкилотларига кучли талабнинг пайдо бўлмаганлиги;

- ва бошқа объектив сабаблар.

Микромолиялаш ташкилотлари бўйича тегишли тадқиқот ишлари ва ўрганишларни амалга оширилмаганлигининг субъектив сабаблари сифатида қуйидагиларни таъкидлаш мумкин:

- мазкур соҳанинг амалиётда ривожланмаганлиги боис амалий маълумотлар ва молиявий ҳисоботларни таҳлил манбаси сифатида топиш эҳтимолининг пастлиги;

- микромолиялаш ташкилотлари хизматлари ҳудудларни тўлиқ қамраб олмаганлиги, инклюзив микромолиявий хизматларнинг ривожланмаганлиги;

- мамлакат молия-кредит хизматлари бозорида халқаро стандарт ва нормаларнинг жорий қилинмаганлиги ва пруденциал назоратни такомиллаштиришга эътибор қаратилмаганлиги;

- ва бошқа субъектив сабаблар.

Бозор иқтисодиёти шароитида бизнесни бошлаш ва унинг ривожланиши молиявий маблағларни жалб қилиш имкониятининг мавжудлиги билан бевосита боғлиқдир. Милтон Фредман бу масалани жуда содда ва аниқ тушунтирган, унинг фикрига кўра: “Камбағаллар камбағаллигича қолиб кетаверади, уларнинг бу ҳолатга тушишига уларнинг ишёқмаслиги эмас, балки уларнинг капитал (молиявий ресурслар)ни жалб қилиш имкониятининг мавжуд эмаслигидадир”. Ҳақиқатда ҳам микромолиялаш ташкилотларини ташкил этиш ва уларнинг асосий фаолиятига жамиятда ўз бизнесини бошлаётган микро-, кичик ва ўрта бизнес

вакилларига кредитлар бериш, лизинга техника ва асбоб ускуналарни таклиф этиш, шунингдек аҳолининг истеъмол кредитларга бўлган эҳтиёжларини таъминлашдан иборатдир. Бу каби кредитларни бериш ва хизматларни кўрсатиш тижорат банклари учун кўп харажатли ва қайсидир жиҳатдан ўзини молиявий жиҳатдан оқламайдиган хизматлар тури ҳисобланади.

Ривожланган мамлакатларда микрокредитлаш хусусидаги назарий қарашлар, нобанк кредит ташкилотлари томонидан жисмоний ва юридик шахсларни кредитлаш жараёни, тақдим этилаётган кредит маҳсулотлари, кредитлаш тартиб ва тамойиллари қиёсий ўрганилди, кредитлаш жараёнини тартибга солишнинг усуллари ва ўзига хос жиҳатлари иқтисодий таҳлил қилинди. Шунингдек, мақолада таққослаш, илмий-назарий қиёслаш, кузатиш, иқтисодий таҳлилни қиёслаш, тизимли ёндашув ҳамда мантиқий ёндашув каби услублардан самарали фойдаланилди.

Тадқиқотлар натижаси шуни кўрсатмоқдаки, микромолиялаш ташкилотлари дунё китъалари ва мамлакатларда ўзига хос хусусиятлар ва турли омиллар таъсирида ташкил топган ва ривожланган.

Биз амалга оширилган тадқиқотлар ва ўрганишлар асосида уларни ташкил топиш ва ривожланиш жараёнини қуйидаги асосий тамойилларда ифодалашга ҳаракат қиламиз.

Микрокредитлар ночор мамлакатларда камбағалликни қисқартириш, ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда эса фойдани ошириш ва қўшимча иш жойларини яратиш имкониятини беради. Ҳақиқатдан ҳам дунёнинг жуда кўп мамлакатлар аҳолисининг асосий қатламида молиявий ресурсларга бўлган талабини қондириш ва молиявий хизматлардан эркин фойдаланиш имконияти етарли бўлмаган, айнан шу жараён микромолиялаш ташкилотларини ташкил этилиши ва ривожланишига кучли туртки бўлган. Ривожланган мамлакатларда эса молиявий ресурслардан самарали фойдаланиш, қўшимча иш жойларини яратиш ҳамда фойда олиш мақсадида ташкил этилганлигини эътироф этиш мумкин.

Мамлакат аҳолисини камбағалликдан қутқариш ва уларнинг тўлов қобилиятини ошириш. Таъкидлаш жоизки, мамлакат аҳолисининг иқтисодий ночорлиги ва тўлов қобилиятининг заифлиги қатор муаммоли ҳолатларни вужудга келишига сабаб бўлади. Хусусан, мамлакатда ижтимоий муаммолар, масалан жиноятчилик, талончилик, бузғунчилик ривожланиши макроиқтисодий даражада мамлакат иқтисодиётининг барқарор ўсиши зиддиятларни юзага келтиради. Бундан ташқари, аҳоли тўлов қобилиятининг пастлиги умумий талабнинг пасайиши ва заифлиги билан боғлиқ муаммони вужудга келишига сабаб бўлади. Бу ўз навбатида, мамлакат ишлаб чиқаришнинг мувозанатли ривожланишига ва охир оқибат ҳудудларда инфраструктуранинг ҳолати бўйича ҳам муаммоларни пайдо бўлишига сабаб бўлади.

Микромолиялаш ташкилотлари мамлакатда камбағалликни қисқартиришнинг муҳим молиявий механизми ҳисобланади. Микромолиялаш ташкилотларининг муҳим қулайлиги ва афзаллиги аҳолининг молиявий ресурсларни олишга бўлган имкониятини оширади, бу ўз-ўзидан уларнинг молиявий масалалар билан боғлиқ муаммоларини атрофлича бартараф этиш имкониятини беради. Микромолиялаш ташкилотидан микроқарз кўринишида кредит олган шахслар биринчидан уни қайтариш масаласини ўйласа, иккинчидан ўзнинг ҳаёт тарзини яхшилашга бўлган имконияти ҳамда молиявий масъулияти ортади.

Маҳаллий молия-кредит тизимини барқарорлигини ошириш, мустаҳкамлаш ҳамда миллий валютанинг мустаҳкамлигини таъминлаш. Албатта, микромолиялаш ташкилотлари иқтисодиётдаги вақтинчалик фойдаланмасдан турган пул маблағларини тегишли шартлар асосида жалб қилиб, ушбу маблағларга эҳтиёжи бўлган шахсларга тақдим этиш орқали мамлакат молия-кредит тизими барқарорлигини оширишда муҳим молиявий бўғин бўлиб хизмат қилади. Бундан ташқари, аҳолининг вақтинчалик пул маблағларини қайта тақсимлаш асосида ишлаб чиқаришга жойлаштирилиши, биринчидан миллий валютанинг айланиши ва маҳаллий ишлаб чиқариш ҳажмини оширса, иккинчидан аҳолининг мамлакат молия-кредит тизимига ишончининг ортиши миллий валютанинг мустаҳкамлигига ижобий таъсир кўрсатади.

Микромолия ташкилотлари йирик ва кўпқирраъли масалаларни ечимини амалга ошириш

имкониятига эга эмас. Дарҳақиқат, микромолиялаш ташкилотларини ташкил этиш мақсади ва уларнинг фаолиятига яқиндан назар ташлайдиган бўлсак улар йирик ишлаб чиқаришга ҳамда барча мақсадлар учун катта миқдорда кредитлар бериш имкониятига эга эмаслар. Шу боис ҳам ушбу молиявий муассасалар микродаражадаги долзарб бўлган ижтимоий-иқтисодий масалаларни ҳал этишда фаол иштирок этади.

Микромолиялаш ташкилотлари миқдорларга нисбатан қиммат микроқарзларни таклиф этади. Микромолиялаш ташкилотлари қисқа муддат ва қисқа фурсатда берадиган микроқарзларининг фоиз ставкалари тижорат банклари томонидан бериладиган йирик кредитлари фоиз ставкаларига нисбатан юқори бўлиб, агар улар микроқарзларни юқори ставкаларда бермаса кўзда тутилган фойдани олиш имкониятига эга бўлмайди, шу билан бирга берилган микроқарзлар ва ҳисобланган тўловлар қайтмаганда ҳам зарар кўрмаслиги учун ҳам уларнинг фоиз ставкалари нисбатан юқори бўлади.

Микрокредит ташкилотлари давлат томонидан тўғридан-тўғри эмас, балки билвосита қўллаб қувватланади. Микромолиялаш ташкилотлари мулкчилик нуқтаи-назардан кўпчилик ҳолларда хусусий бўлганлиги боис ҳам улар давлатнинг арзон ва узоқ муддатли молиявий ресурслари билан қўллаб-қувватланмайди. Давлат қўллаб-қувватлашни ва уларнинг фаолиятини ривожланишини тарфдори бўлган ҳолларда микромолиялаш ташкилотлари устав капитали ва уларни фаолиятига рухсат беришга қўйилган талабларни юмшатиши мумкин.

Шуни таъкидлаш жоизки, халқаро амалиётда микромолиялаш ташкилотларини ташкил топиши ва ривожланишидан маҳаллий (муниципал) ҳокимиятлар манфаатдор бўлиб, кўпчилик ҳолларда уларга бинолар ажратиш, маъқбул инфратузилмани яратиш ва бизнес муҳитини яхшилаш орқали қўллаб қувватлайди. Чунки, мамлакатнинг узоқ ҳудудларида ташкил этилган микромолиялаш ташкилотлари бизнесни ривожланишида, қўшимча иш жойларини яратиш, истеъмол товарлар бозорига маҳаллий маҳсулотларини таклиф этишда жуда муҳим молиявий бўғин ҳисобланади.

Микромолиялаш ташкилотларини ташкил этишни чегаралланганлиги. Микромолиялаш ташкилотлари мамлакатнинг барча ҳудудларида ўзаро мувозанатли ривожланмаганлигини амалиётда кузатиш мумкин, албатта бунинг қатор объектив ва субъектив сабаблари мавжуддир. Биринчидан, ташкил этиш учун етарли инфратузилманинг мавжуд эмаслиги, маҳаллий ҳокимиятнинг етарли қўллаб-қувватланмаслиги бўлса, иккинчидан микромолиялаш ташкилотларини ташкил этувчи етарли билим, кўникма ва тажрибага эга бўлган мутахассисларнинг етарли эмаслиги ҳисобланади.

Микромолиявий ташкилотлар фаолиятининг шаффофлиги ва маълумотларни олиш имкониятининг мавжудлиги. Мазкур молиявий ташкилотларнинг бозордаги фаолияти шаффоф ташкил этилганлиги уларга инвесторлар ва омонотчиларни жалб қилишда, шунингдек ушбу ташкилотларни ташкил этувчи таъсисчиларни келгуси қарорларида муҳим аҳамият касб этади.

Хулоса қилиб айтганда, микромолиялаш ташкилотлари фаолиятининг ривожланиш босқичлари ва асосий тамойиллари ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, уларни ташкил топиши ва фаолиятини юритишга қатор объектив ва субъектив омиллар таъсир қилган, шу билан бирга ушбу молиявий муассасалар бозор иқтисодиётининг муҳим молиявий бўғини ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрьдаги ““Ўзбекистон — 2030” стратегияси тўғриси”даги ПФ-158-сонли Фармони. www.lex.uz
2. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг Статистик бюллетени маълумотлари асосида муаллиф томонидан берилди. www.cbu.uz
3. Основы банковского дела: учебное пособие / коллектив авторов. Под ред. О.И.И.Лаврушина. -4-е изд. перераб. и доп. –М.: КНОРУС. 2018. Стр. 213.
4. Э.Рид, Р.Коттер, Э.Гилл, Р.Смит. Коммерческие банки Перевод с английского А.А.Кандуарова, Т.Д.Масюковой. М.З.Штернграц. Под редакцией В.М.Усоскина. 2-е издание. М.: “Космополис”, 1991.

5. Основы банковского дела: учебное пособие / коллектив авторов. Под ред. О.ИИ.Лаврушина. -4-е изд. перераб. и доп. –М.: КНОРУС. 2018. Банковское дело: Учебник для вузов. 2-е издание. /Под ред. Г.Белоглазовой, Л.Кроливецкой. –СПб: Питер, 2008.
6. Муаллиф томонидан <http://www.tupa-germania.ru/finansy/potrebitelskij-kredit-v-germanii.html>
<http://edrf.ru/article/06-01-17> веб сайт маълумотлари асосида тайёрланди.
7. Explore options for acquiring new technology and equipment www.wellsfargo.com
8. Холмаматов Ф.К. Тижорат банклари кредитлаш амалиётини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореф. Тошкент: 2019. “ИQTISOD-MOLIYA”, 2019. 11 б.
9. Абдуллаева Ш.З. Пул, кредит ва банклар. Дарслик. –Тошкент.: “Иқтисод-молия”, 2007. - 171 б.
10. Luminița Cernenco, Marilena Pieleanu Lazarenco Some hints on individual lending and different factors affecting the credit activity risks Annals of Spiru Haret University Economic Series ISSN 2393-1795 issue 4/2016
11. Jean-Pierre Fenech, Ying Kai Yap, Salwa Shafik. (2014). Can the Chinese banking system continue to grow without sacrificing loan quality? Journal of International Financial Markets, Institutions & Money. 31 (315-330) file:///C:/Users/admin/Downloads/1-s2.0-S1042443114000353-main.pdf
12. Orazio Attanasio, Britta Augsburg, Ralph De Haas, Emla Fitzsimons, Heike Harmgart Group lending or individual lending? Evidence from a randomized field experiment in Mongolia. MPRA Paper No. 35439, posted 16 Dec 2011 23:37 UTC.

УДК: 338.2

**ПУТИ РАЗВИТИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МАЛОГО БИЗНЕСА И ЧАСТНОГО
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН**

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI
RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI**

**WAYS OF DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS AND PRIVATE
ENTREPRENEURSHIP IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN**

Saydxodjayeva Nigoraxon Ibaydullaevna

Университет экономики и педагогики, старший преподаватель кафедры экономики

Аннотация

Статья рассматривает необходимость развития малого бизнеса и частного предпринимательства в Республике Узбекистан. Оценены ключевые роли МСП в экономике страны, такие как создание рабочих мест, диверсификация экономики и стимулирование инноваций. Особое внимание уделено проблемам и препятствиям, с которыми сталкиваются предприниматели в Узбекистане, таким как бюрократические барьеры, ограниченный доступ к финансированию и недостаточная квалификация кадров. Обсуждаются меры государственной поддержки малого бизнеса, включая создание экономических зон и программы обучения. В статье также предложены рекомендации по дальнейшему улучшению бизнес-среды через упрощение административных процедур, поддержку финансового сектора и развитие инновационной инфраструктуры. Приводится аргументация о важности малых предприятий для устойчивого экономического роста и социальной стабильности страны.

Ключевые слова: малый бизнес, частное предпринимательство, Республика Узбекистан, МСП, экономический рост, инновации, финансовая поддержка, административные барьеры, рабочие места, диверсификация экономики.

Maqolada O‘zbekiston Respublikasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish zaruriyati ko‘rib chiqiladi. Mamlakat iqtisodiyotida kichik va o‘rta korxonalarining ish o‘rinlari yaratish, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va innovatsiyalarni rag‘batlantirish kabi asosiy rollari baholanadi. O‘zbekistonda tadbirkorlar duch kelayotgan byurokratik to‘siqlar, moliyalashtirish imkoniyatlarining cheklanganligi va malakaning yetarli emasligi kabi muammo va to‘siqlarga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Kichik biznesni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari, jumladan, iqtisodiy zonalar tashkil etish, kadrlar tayyorlash dasturlari muhokama qilinmoqda. Shuningdek, maqolada ma‘muriy tartib-taomillarni soddalashtirish, moliya sektorini qo‘llab-quvvatlash va innovatsion infratuzilmani rivojlantirish orqali ishbilarmonlik muhitini yanada yaxshilash bo‘yicha tavsiyalar berilgan. Bahs mamlakatning barqaror iqtisodiy o‘sishi va ijtimoiy barqarorligi uchun kichik biznesning ahamiyati haqida aytiladi.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, O‘zbekiston Respublikasi, KO‘B, iqtisodiy o‘sish, innovatsiyalar, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, ma‘muriy to‘siqlar, ish o‘rinlari, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish.

The article examines the need for small business and private entrepreneurship development in the Republic of Uzbekistan. The key roles of SMEs in the country's economy, such as job creation, economic diversification and stimulation of innovation, are assessed. Particular attention is paid to the problems and obstacles faced by entrepreneurs in Uzbekistan, such as bureaucratic barriers, limited access to finance and insufficient qualifications of personnel. Measures of state support for small businesses, including the creation of economic zones and training programs, are discussed. The article also offers recommendations for further improvement of the business environment through simplification of administrative procedures, support of the financial sector and development of innovation infrastructure. Arguments are given on the importance of small enterprises for sustainable economic growth and social stability of the country.

Keywords: small business, private entrepreneurship, the Republic of Uzbekistan, SMEs, economic growth, innovation, financial support, administrative barriers, jobs, economic diversification.

Малый бизнес и частное предпринимательство играют важную роль в экономике любой страны, и Республика Узбекистан не является исключением. Развитие этого сектора способствует улучшению экономической ситуации, созданию новых рабочих мест, стимулированию инноваций и развитию социальной инфраструктуры. В последние годы Узбекистан предпринял значительные шаги для улучшения условий ведения бизнеса, однако существуют еще многочисленные вызовы, требующие комплексного подхода для дальнейшего развития.

Малые и средние предприятия являются основой для создания новых рабочих мест, особенно в условиях высокой численности трудоспособного населения, составляющего значительную часть экономической структуры страны. В Узбекистане, где уровень занятости и поддержка локальных производителей имеют стратегическое значение, малый бизнес становится важным фактором в решении проблем безработицы. МСП обеспечивают мобильность рынка труда, создавая возможности для трудоустройства в сельских районах, где крупные предприятия зачастую не способны предоставить достаточное количество рабочих мест.

Развитие малого бизнеса и частного предпринимательства играет ключевую роль в экономическом росте и модернизации любой страны. Республика Узбекистан, обладая значительным потенциалом для развития, столкнулась с необходимостью улучшения бизнес-среды для малых и средних предприятий (МСП). Малый бизнес является важным элементом

экономической стабильности, социального благополучия и улучшения качества жизни населения. Важность этого сектора в Узбекистане заключается не только в создании рабочих мест, но и в стимулировании инноваций, повышения конкуренции и обеспечении местных потребностей.

Кроме того, малый бизнес способствует диверсификации экономики страны, снижая зависимость от монополий и крупных госкомпаний. Эти предприятия, несмотря на ограниченные ресурсы, способны внедрять инновации, развивать новые производственные технологии и эффективно использовать местные сырьевые ресурсы, что способствует улучшению качества продукции и услуг.

Цель данной статьи — анализ текущего состояния малого бизнеса и частного предпринимательства в Узбекистане и предложение возможных путей их дальнейшего развития. В статье рассматриваются основные проблемы, с которыми сталкиваются предприниматели, а также предлагаются практические рекомендации для стимулирования роста и устойчивости этого сектора.

Малый и средний бизнес (МСБ) в Узбекистане является важным элементом экономики. Согласно статистике, на долю малого бизнеса приходится значительная часть валового внутреннего продукта (ВВП) страны, а также существенная доля занятости населения. Однако, несмотря на растущее значение, сектор сталкивается с рядом проблем, которые ограничивают его потенциал.

Несмотря на усилия правительства, направленные на развитие малого бизнеса и частного предпринимательства, в Узбекистане сохраняются ряд проблем, препятствующих полноценному функционированию этого сектора. Одной из ключевых проблем является административное давление и бюрократические барьеры, которые сдерживают развитие бизнеса. Часто предприниматели сталкиваются с трудностями в получении необходимых разрешений и лицензий, а также с высокими налоговыми нагрузками и недостаточной правовой защитой.

Другим важным препятствием является ограниченный доступ к финансированию. Банковская система Узбекистана традиционно ориентирована на крупные предприятия, а малые бизнесы испытывают трудности в получении кредитов из-за высоких процентных ставок и жестких требований к залогу. Это затрудняет развитие новых инициатив и инновационных проектов в малом бизнесе.

Кроме того, отсутствие развитой инфраструктуры, слабая система обучения и недостаток квалифицированных кадров также сдерживают развитие предпринимательской активности. Многие малые предприятия не могут эффективно конкурировать с крупными игроками рынка из-за отсутствия доступа к передовым технологиям и инновациям.

Проблемы развития

1. Бюрократические барьеры. Несмотря на улучшение регуляторной среды, многие предприниматели сталкиваются с проблемами получения разрешений, лицензий и оформления различных документов. Порой процедуры требуют значительного времени и финансовых затрат, что затрудняет ведение бизнеса.

2. Доступ к финансированию. Одной из ключевых проблем для малых предприятий в Узбекистане является ограниченный доступ к финансированию. Банки часто не готовы предоставлять кредиты малому бизнесу, особенно стартапам, из-за высокой кредитной рисковости и отсутствия достаточных гарантий.

3. Необходимость инноваций и модернизации. Многие предприятия работают по устаревшим моделям, не внедряют новые технологии и не ориентированы на инновации. Это ограничивает их конкурентоспособность и способность адаптироваться к меняющимся экономическим условиям.

4. Кадровая проблема. Уровень квалификации работников малого бизнеса часто не соответствует требованиям современного рынка. Недостаток специалистов в области управления, финансов и маркетинга препятствует эффективному развитию предпринимательских структур.

Для развития малого бизнеса и частного предпринимательства в республике Узбекистан необходимо применить следующие меры:

1. Упрощение административных процедур

Для стимулирования роста малого бизнеса необходимо продолжить работу по упрощению административных процедур. Важнейшей задачей является внедрение электронных систем для подачи заявлений и получения лицензий, что позволит ускорить процессы и снизить административные барьеры.

Кроме того, следует продолжить работу по упрощению налогового законодательства, снижению налоговой нагрузки и созданию благоприятных условий для малого бизнеса. Для этого можно рассмотреть создание «налоговых каникул» для новых предприятий в первые несколько лет их деятельности.

2. Развитие финансовых инструментов

Малому бизнесу необходим доступ к недорогим кредитам и займам, что позволит ему развиваться и расширять свою деятельность. В связи с этим необходимо расширять программы поддержки, предоставляемые государством и частными финансовыми институтами. Открытие специализированных банков и фондов для малого бизнеса поможет преодолеть проблему доступа к финансированию.

Кроме того, стоит развивать системы микрофинансирования и кредитования на основе новых технологий, таких как «краудфандинг» и другие альтернативные источники финансирования.

3. Стимулирование инноваций и технологического развития

Для повышения конкурентоспособности малого бизнеса необходимо активно внедрять новые технологии и методы управления. Важно стимулировать предпринимателей к модернизации своих производств и услуг через налоговые льготы, субсидии на покупку нового оборудования, а также создание инновационных хабов и технопарков, которые предоставляют ресурсы для стартапов.

Создание и поддержка таких платформ для обмена знаниями и опытом между малым бизнесом и инновационными компаниями поможет ускорить внедрение новых технологий и модернизацию существующих процессов.

4. Обучение и развитие кадров

Ключевым аспектом развития малого бизнеса является подготовка квалифицированных кадров. Необходимо создавать образовательные программы для предпринимателей, которые будут обучать их основам ведения бизнеса, финансовому менеджменту, маркетингу, а также правовым и налоговым аспектам предпринимательской деятельности.

Также следует поддерживать развитие профессиональных навыков работников малого бизнеса через программы повышения квалификации и тренинги по новым технологиям и методам работы.

5. Улучшение инфраструктуры

Создание и развитие инфраструктуры для малого бизнеса, таких как бизнес-инкубаторы, технопарки, выставочные и торговые центры, будет способствовать росту предпринимательства. Также важным элементом является развитие транспортной и логистической инфраструктуры, что улучшит доступ к рынкам и снизит издержки для малых предпринимателей.

Меры государственной поддержки малого бизнеса в Узбекистане

Государственные программы, направленные на поддержку предпринимателей, имеют важное значение для стимулирования роста малого бизнеса в Узбекистане. В последние годы правительство предпринимает активные шаги для улучшения инвестиционного климата, упрощения процедур регистрации бизнеса и налогового администрирования. Одним из таких шагов является внедрение новых законов и нормативных актов, направленных на стимулирование развития частного предпринимательства.

Важной мерой поддержки является создание специальных экономических зон, которые предлагают налоговые льготы и субсидии для предпринимателей. Эти зоны создают

благоприятные условия для привлечения инвестиций и повышения конкурентоспособности малого бизнеса. Также важным элементом государственной политики является поддержка предпринимателей через программы обучения и развития навыков.

Развитие малого бизнеса и частного предпринимательства в Республике Узбекистан требует комплексного подхода, который будет включать в себя улучшение финансовых и административных условий, поддержку инновационных проектов и технологий, а также создание качественного образовательного контекста для будущих предпринимателей. Учитывая глобальные экономические вызовы, важно обеспечить благоприятные условия для ведения бизнеса, что, в свою очередь, позволит создать новые рабочие места, повысить экономическую устойчивость и улучшить социальное благосостояние населения. Важно продолжать реализовывать комплексные меры поддержки, направленные на устранение административных барьеров, улучшение доступа к финансированию и развитию кадрового потенциала. В условиях глобальных изменений и вызовов, малые предприятия могут стать двигателями экономического роста, создания рабочих мест и повышения жизненного уровня населения.

Для эффективного развития сектора необходимы координированные усилия как со стороны правительства, так и со стороны частных предпринимателей, для того чтобы преодолеть существующие препятствия и обеспечить долгосрочную устойчивость малого бизнеса в Узбекистане.

Список использованной литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 11.09.2023, УП-158 “О стратегии “Узбекистан – 2030””.
2. Постановление Президента Республики Узбекистан ПП-306 “О мерах финансовой и институциональной поддержки развития малого бизнеса”.
3. Постановление Президента Республики Узбекистан от 20 ноября 2019 года ПП – 4525 “О мерах по дальнейшему улучшению бизнес-климата в стране и совершенствованию системы поддержки предпринимательства”
4. Постановление Президента Республики Узбекистан от 20 декабря 2021 года ПП-55 “О дополнительных мерах по развитию семейного предпринимательства и расширению источников доходов населения”.
5. Малые и средние предприятия. Управление и организация / под ред. И. Х. Пихлера и др. Пер. с нем. М.: МО, 2007.
6. Малый бизнес: учебное пособие/ под ред. В. Я. Горфинкеля. – М.: КНОРУС, 2009.
7. Цзоу Сютин. Антикризисные меры Китая по развитию малых и средних предприятий // Регион: экономика и социология, 2010, №2. – С.330-334.
8. Brooksbank R. Defining the Small Business: A New Classification of Company Size/ - Entrepreneurship and Regional Development

KREATIV (IJODIY) IQTISODIYOTDAGI IMKONIYATLAR VA MUAMMOLAR

ВОЗМОЖНОСТИ И ПРОБЛЕМЫ В КРЕАТИВНОЙ ЭКОНОМИКЕ

OPPORTUNITIES AND CHALLENGES IN THE CREATIVE ECONOMY

Saydxodjayeva Nigoraxon Ibaydullaevna

Andijon "UNIVERSITY OF ECONOMICS AND PEDAGOGY" NOTM

“Iqtisodiyot” kafedrası katta o‘qituvchisi

Chinberdiyev Po‘latjon Lochinboyevich

Andijon "UNIVERSITY OF ECONOMICS AND PEDAGOGY" NOTM

“Iqtisodiyot” kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada bugungi kunda kreativ iqtisodiyot iqtisodiyotni tez va ijobiy o‘zgartiradigan omilga aylanayotganligining iqtisodiy mohiyati bayon etilgan. Jahonda kreativ iqtisodiyotni rivojlantirish bo‘yicha mavjud resurslardan foydalangan holda, noan‘anaviy va kreativ fikrlaydigan insonlar uchun intellektual qobiliyatlarini namoyish qilish uchun imkoniyatlar ortib borayotganligi hamda Birlashgan Millatlar Tashkilotining kreativ iqtisodiyotni tarkibiga kiruvchi tarmoqlari bo‘yicha uslubiyatlari, iqtisodiy o‘rinish hamda aholi bandligini ta‘minlashda kreativ iqtisodiyotning ahamiyati va o‘rni tahlil qilingan. Kreativ iqtisodiyot, industriya va ijodiy tadbirkorlikni rivojlantirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Kreativ iqtisodiyot, BMT, kreativ sanoat, kreativ mahsulot, intellektual mulk, innovatsiya, kreativ sinf, ijodkorlik, madaniyat, san‘at.

В статье описывается экономическая сущность того, что сегодня креативная экономика становится фактором, который стремительно и позитивно меняет экономику. Анализируются возрастающие возможности для людей с нестандартным и креативным мышлением проявлять свои интеллектуальные способности, используя имеющиеся ресурсы для развития креативной экономики в мире, а также методологии ООН по секторам, входящим в креативную экономику, значение и роль креативной экономики в обеспечении экономического роста и занятости. Представлены предложения и рекомендации, направленные на развитие креативной экономики, индустрии и креативного предпринимательства.

Ключевые слова: Креативная экономика, ООН, креативная индустрия, креативный продукт, интеллектуальная собственность, инновации, креативный класс, креативность, культура, искусство.

The article describes the economic essence of the fact that today the creative economy is becoming a factor that is rapidly and positively changing the economy. The increasing opportunities for people with unconventional and creative thinking to demonstrate their intellectual abilities, using the existing resources for the development of the creative economy in the world, and the United Nations methodologies on the sectors included in the creative economy, the importance and role of the creative economy in ensuring economic growth and employment are analyzed. Proposals and recommendations aimed at developing the creative economy, industry and creative entrepreneurship are presented.

Keywords: Creative economy, UN, creative industry, creative product, intellectual property, innovation, creative class, creativity, culture, art.

XXI asr – bu bilim, innovatsiya va ijodiyot asri hisoblanadi. An‘anaviy ishlab chiqarish tarmoqlaridan farqli o‘laroq, bugungi global iqtisodiyotda kreativ sektorlar – ya‘ni madaniyat, dizayn,

moda, reklama, IT, kinematografiya, musiqiy sanoat va boshqa ijodiy sohalar muhim rol o‘ynamoqda. Bu sektorlar nafaqat iqtisodiy o‘sishni ta‘minlaydi, balki milliy brendlarni yaratishda, madaniy merosni targ‘ib qilishda ham muhim vositaga aylanmoqda.

O‘tgan 20-asrning so‘nggi yillari yangi g‘oyalar va kreativ xayollardan foydalanish va ularni daromad manbalariga aylantirish va qo‘shimcha qiymat yaratish orqali mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishi bilan ajralib turadi. Bugunga kunga kelib kreativ iqtisodiyot dunyodagi eng tez rivojlanayotgan tarmoqlardan biri bo‘lib, jahon Yalpi Ichki Mahsuloti (YaIM) ning 3 foizini tashkil qilmoqda. Biroq, kreativ iqtisodiyotning rivojlanishi nafaqat foyda, balki muhim pul bo‘lmagan qiymat ham keltiradi. BMT hisobotiga ko‘ra, kreativ iqtisodiyot ijodiy va madaniy sohalar jamoalarining barqaror rivojlanishiga, insonlar xayotining farovonligini, shaxsiy qadr-qimmatini va hayot sifatini oshirishga katta hissa qo‘shmoqda. Hozirgi vaqtda kreativ iqtisodiyotni istiqbolli o‘shirish yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda va dunyoning eng rivojlangan mamlakatlari o‘zlarining ijodiy sohalarini kengaytirish va mustahkamlashga harakat qilmoqdalar. Birlashgan Millatlar tashkiloti (BMT) Bosh Assambleyasining 74-sessiyasida jahon iqtisodiyotini barqaror rivojlanish uchun 2021 yilni xalqaro Kreativ Iqtisodiyot yili deb e‘lon qilganligi ham bejiz emas.

Nima uchun bugungi kunda kreativ iqtisodiyot mavzusi eng dolzarb mavzuga aylanib bormoqda? Zamonaviy sharoitda kreativ iqtisodiyot jamiyatimizning najoti hisoblanadi, bunga dunyodagi oldindan aytib bo‘lmaydigan hodisalar ta‘siri ostida tez o‘zgarib borishidir. Bu o‘z navbatida, muammolarni paydo bo‘lishi xamda global–ekologik, moliyaviy, mamlakatlar o‘rtasidagi munosabatlarni keskinlashuvi, ishonchsizlik va munosabatlar inqiroziga sabab bo‘lmoqda. Jamiyatning rivojlanishi mavjud muammolarni kamayishi degani emas, aksincha, ularning tobora yangilanib murakkablashib borishidir. Paydo bo‘lgan muammolarni hal qilish imkonsiz bo‘lib qolishini oldini olishda, yordam beradigan sohalardan biri bu kreativ iqtisodiyotni rivojlantirishdir. Hozirgi vaqtda ko‘rilayotgan chora-tadbirlarning samaradorligi va yetarililigi aniq baholash juda qiyin. Ijodiy sanoatning qo‘llab-quvvatlashga muhtojligi shubhasizdir. Ijodiy sohalarning potentsial muvaffaqiyatini ta‘minlashda, jumladan, davlatning vazifasi juda muhimdir. Davlat kreativ iqtisodiyot uchun "fasilitator" (sharoit yaratuvchi) rolini bajaradi. Uning vazifasi — kreativ sektorning o‘sishi uchun sharoit yaratish, ishtirokchilarni rag‘batlantirish va ushbu sohadagi barqarorlikni ta‘minlash. Bu nafaqat iqtisodiy rivojlanishga, balki madaniy merosni asrash va jamiyatning ijtimoiy birdamligini oshirishga ham xizmat qiladi, chunki davlat ta‘lim, iqtisodiy diversifikatsiya, infratuzilma va boshqa shu kabi sohalarni rivojlantirish bilan bog‘liq barcha asosiy omillarda muhim rol o‘ynaydi.

Kreativ iqtisodiyotda asosiy qiymat insonning ijodiy qobiliyati va bilimlariga bog‘liq. Bu sohada katta zavodlar yoki moddiy aktivlarga emas, balki intellektual va madaniy resurslarga ehtiyoj bor. Kreativ iqtisodiyot moddiy resurslarga kamroq bog‘liq bo‘lganligi sababidan tez rivojlanayotgan tarmoq sifatida jahon iqtisodiyotida daromad olish, ish o‘rinlarini yaratish va eksportni rivojlantirish uchun qulay hisoblanadi.

Kreativ iqtisodiyot – bu ijodiy g‘oyalar va intellektual mulk asosida yaratiladigan iqtisodiyot tarmog‘i bo‘lib, u madaniyat, san‘at, texnologiya va boshqa sohalarni o‘z ichiga oladi. Uning asosiy xususiyati – mahsulotlar va xizmatlarning iqtisodiy qadri ularning innovatsion yoki madaniy tarkibiga bog‘liq bo‘ladi.

Asosiy yo‘nalishlari:

- Audiovizual sohalar (kino, televideniye, musiqa)
- Dizayn (grafik, sanoat, interyer)
- Moda industriyasi
- Reklama va marketing
- Kompyuter o‘yinlari va raqamli media
- Nashriyot ishi va adabiyot
- Arxitektura
- IT va dasturiy ta‘minot ishlab chiqish

Bugungi kunda internet tufayli zamonaviy kreativ mahsulotlar va xizmatlar (musiqiy albomlar, kinofilmlar, video o‘yinlar, onlayn kurslar) raqamli platformalar orqali yaratiladi xamda tarqatiladi,

bu moddiy chiqimlarni sezilarli darajada kamaytiradi va osongina eksport qilinadi. Mahalliy kompaniyalar jahon bozoriga chiqish imkoniyatiga ega bo‘ladi bu esa milliy madaniyatni global darajada namoyon etish va uni sotish imkoniyatini beradi. Kreativ iqtisodiyot yosh avlod uchun yangi ish o‘rinlari yaratib, ularni innovatsiya va texnologiyalarga yaqinlashtiradi bu iqtisodiyot faqat san‘at yoki madaniyat bilan cheklanib qolmaydi. U dizayn, marketing, axborot texnologiyalari, arxitektura, moda kabi ko‘plab sohalarni qamrab oladi.

Madaniy iqtisodiyot hamda siyosat sohasidagi taniqli italiyalik iqtisodchi va tadqiqotchi Piyer Luidji Sakko, kreativ iqtisodiyot mahalliy xususiyatlarni eng yaxshi aks ettiradi va globallashtirish davrida o‘ziga xoslikni saqlaydi, deb ta’kidlaydi. Amerikalik iqtisodchi va sotsiolog Richard Florida esa kreativ iqtisodiyotni rivojlantiruvchi asosiy omil — bu kreativ sinf ekanligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, innovatsiyalar va ijodiy g‘oyalar ijtimoiy va iqtisodiy o‘rindoshning muhim manbai hisoblanadi. Florida "kreativ sinf" tushunchasini kiritib, bu sinfga dizayn, arxitektura, san‘at, texnologiyalar va tadqiqot sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislarni qo‘shadi. Uning ta’kidlashicha, kreativ sinf jamiyatning ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy rivojlanishiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Biroq, kreativ iqtisodiyotning ta’rifi va doirasining noaniqligi tufayli uni qo‘llab-quvvatlovchi siyosatni yaratish jarayoni murakkab va ahamiyatsiz bo‘lib, oddiy yechimlar va vositalarga ega emas. Amaldagi siyosatning noaniqligi va sohaning nisbiy yangiligi shuni ko‘rsatadiki, hatto rivojlangan mamlakatlar ham bu sohada kamroq afzalliklarga ega bo‘lib, rivojlanayotgan mamlakatlar o‘rindosh uchun joy qoldiradi.

Kreativ iqtisodiyot faqat ma’lum sharoitlar mavjud bo‘lgan joyda rivojlanishi mumkin. U iqtisodiyotdagi ijodkorlik sohasidagi amaliyotni texnologiya bilan birlashtirish vazifasini bajaradi. Tadqiqotchilar ushbu shartlarni yoki talablarni eng umumiy shaklda uchta sohaga ajratadilar.

1. Iste’molchilar, tadqiqotchilar ularning aql-zakovati va moliyaviy xavfsizligi darajasiga yoki boshqacha qilib aytganda, o‘qimishli va boy iste’molchilarning mavjudligiga e’tibor berishi.

2. Ishchi kuchiga, yuqori darajadagi kasbiy tayyorgarlikdan tashqari biz insonning rivojlangan individual kreativ qobiliyatlari - kreativ fikrlash, yangi g‘oyalarni yaratishi.

3. Makon va mikroiklim. Tadqiqotchilarning ta’kidlashicha, bu yuqori darajada rivojlangan iqtisodiy va texnologik makon, yangi original yechimlar uchun ochiq va yaxshi rivojlangan institutsional bazaga ega bo‘lishdir.

Kreativ iqtisodiyotni rivojlantirishda davlatning rolini belgilovchi omillardan biri – qulay iqtisodiy va siyosiy sharoitlarni yaratish: iqtisodiy vaziyatning barqarorligi, milliy valyuta kursi, kompaniya faoliyat yuritayotgan sohani davlat tomonidan tartibga solish darajasi, davlat boshqaruvi darajasi, inflyatsiya va kredit foiz stavkalari. Umuman olganda, infratuzilmaning yetishmasligi asosiy muammolardan biri bo‘lib, uning yo‘qligi g‘oyalarni targ‘ib qilish uchun hamkorlik qilishga imkon beradi. Kreativ iqtisodiyot - bu ijodkorlik va zamonaviy raqamli texnologiyalarning muvaffaqiyatli o‘zaro ta’siri. Yuqori texnologiyalar sohasida professional biznes ta’limi va ta’limga ega mutaxassislarning yetishmasligi, ayniqsa, kreativ mahsulotlarni ilgari surish bilan shug‘ullanadigan mutaxassislarning yetishmasligi jarayon samaradorligiga ta’sir qiluvchi jiddiy to‘siqlardan biridir.

Kreativ iqtisodiyotning imkoniyatlari.

1. Yuqori qo‘shilgan qiymat yaratish:

○ Kreativ mahsulotlar, ayniqsa raqamli formatda, katta iqtisodiy foyda keltirishi mumkin (masalan, bir film yoki dastur butun dunyoga sotilishi mumkin).

2. Ish o‘rinlarini yaratish:

○ Raqamli va madaniy sohalarda yangi kasblar paydo bo‘lmoqda. Yoshlar va ijodkorlar uchun yangi mehnat bozorini yaratadi.

3. Eksport salohiyatini oshirish:

○ Milliy madaniyat va san‘at asarlari xalqaro bozorda qadrlanadi. Masalan, koreys pop-madaniyati (K-pop) Koreya iqtisodiga sezilarli daromad keltirmoqda.

4. Madaniy identifikatsiyani mustahkamlash:

○ Mahalliy ijodkorlar va san’atkorlar o‘z madaniyatini namoyish etish orqali xalqaro maydonda o‘z millatini targ‘ib qiladi.

5. Innovatsion fikrlashni rivojlantirish:

○ Kreativ iqtisodiyot startaplar, yangi texnologiyalar va xizmatlar paydo bo‘lishiga turtki beradi.

6. Raqamli iqtisodiyot bilan integratsiya:

○ Kreativ sohalar internet, ijtimoiy tarmoqlar, NFT, sun’iy intellekt va boshqa texnologiyalar bilan bevosita bog‘liq.

Kreativ iqtisodiyotni rivojlantirish uchun yana bir muhim to‘siq - bu iqtisodiy diversifikatsiyaning past darajasi, kreativ tarmoqlarni rivojlantirish vositasi bo‘lgan xizmat ko‘rsatish sohasining rivojlanmaganligi. Bularning barchasi kino ishlab chiqarish, turizm, amaliy san’at va axborot texnologiyalari kabi segmentlarning rivojlanish tendentsiyalarida aks etadi, bu estetik soha san’at sohasidan iqtisodiyotga o‘tganligi haqidagi tezisni tasdiqlaydi. Shunday qilib, kreativ iqtisodiyotni iqtisodiyotning aholi hayot sifatini yaxshilaydigan muhim tarkibiy qismi sifatida ko‘rib chiqsak, faoliyatning normativ-huquqiy hujjatlarini, investitsiyalarni ta‘minlash, uning mintaqadagi salohiyatini aniqlash, tegishli kreativ sohalarda o‘rish nuqtalarini aniqlash kerak.

Kreativ iqtisodiyotdagi muammolar.

1. Huquqiy baza va intellektual mulk muammolari:

○ Ko‘pgina davlatlarda mualliflik huquqlari yetarlicha himoya qilinmagan, bu esa ijodkorlar uchun salbiy holatdir.

2. Moliyalashtirish muammosi:

○ Banklar yoki investorlar ko‘pincha ijodiy g‘oyalarni yuqori xavfli deb hisoblab, moliyalashtirishdan bosh tortishadi.

3. Mutaxassislar yetishmasligi:

○ Zamonaviy dizayn, animatsiya, o‘yin ishlab chiqish kabi yo‘nalishlarda malakali kadrlar soni kam.

4. Bozor cheklanganligi:

○ Mahalliy iste‘molchilarning xarid qilish qobiliyati past bo‘lishi, kreativ mahsulotlar uchun doimiy bozor shakllanmasligiga olib keladi.

5. Texnologik infratuzilmaning yetarli emasligi:

○ Internet tezligi, texnik vositalar, studiyalar yetishmasligi ijodiy ishlarning sifatiga ta‘sir qiladi.

6. Ijodiy erkinlik va senzura:

○ Ba‘zi mamlakatlarda ijodkorlarning erkin fikr bildirishi cheklanadi, bu esa kreativ rivojlanishga to‘sqinlik qiladi.

O‘zbekistonda ham so‘nggi yillarda kreativ iqtisodiyotga e‘tibor oshmoqda:

• Prezident qarorlari asosida kreativ industriyalarni rivojlantirish markazlari tashkil etilmoqda.

• IT park, Yoshlar ishlari agentligi, Madaniyat va san’at markazlari orqali yoshlarning ijodiy loyihalari qo‘llab-quvvatlanmoqda.

• Toshkent xalqaro kinofestivali, Moda haftaligi, Startap tanlovlari orqali kreativ salohiyat namoyish qilinmoqda.

Biroq hali-hanuz yuqorida qayd etilgan muammolar mavjud bo‘lib, ularni hal etish uchun quyidagilar zarur:

Takliflar:

• Intellektual mulkni himoya qilish bo‘yicha qonunchilikni kuchaytirish.

• Kreativ loyihalar uchun grant va sarmoya fondlarini tashkil etish.

• Maxsus kreativ inkubatorlar va akseleratorlar yaratish.

• Ta‘lim tizimida kreativ sohalarga oid maxsus kurs va mutaxassisliklar joriy etish.

• Internet va texnologik infratuzilmani rivojlantirish.

Kreativ iqtisodiyot haqida dunyo olimlarining fikrlari shundan dalolat beradiki, u zamonaviy iqtisodiyotdagi eng muhim sohalardan biri sifatida iqtisodiy o‘rishga, yangi ish o‘rinlari yaratilishiga va jamiyatning madaniy va ijtimoiy rivojlanishiga yordam beradi. Intellektual mulk, innovatsiya va ijodiy faoliyat kreativ iqtisodiyotning asosini tashkil qiladi. Davlatlar uchun esa kreativ iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlash va uning rivojlanishiga investitsiya kiritish zamonaviy iqtisodiyotda raqobatbardoshlikni ta‘minlashning muhim qismi hisoblanadi.

Kreativ iqtisodiyot – bu kelajak iqtisodiyoti. U nafaqat iqtisodiy foyda keltiradi, balki jamiyatda innovatsiya, madaniyat va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Imkoniyatlar katta bo‘lsa-da, mavjud muammolarni tizimli yondashuv asosida bartaraf etish talab etiladi. Har bir ijodkor, tadbirkor va siyosatchining o‘zaro hamkorligi bu yo‘nalishda muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 26 avgustdagi «O‘zbekiston Respublikasida madaniyat va san’at sohasini innovatsion rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-3920-sonli qarori.
2. Флорида Р. Креативный класс. Люди, которые меняют будущее. / Пер. с англ. – М.: Классика-XXI, 2005. –430 с. 7. Лэндри Ч. Креативный город. / Пер. с англ. – М.: Классика - XXI, 2006. – 399 с
3. Kreativnaya ekonomika. URL: <https://www.culturepartnership.eu/> (dataabrashheniya: 19.05.2021)
4. Клоудова Й. Влияние развития креативной экономики на экономически отсталые регионы // Журнал новой экономической ассоциации. – 2010. –№ 5.
5. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 52-е пленарное заседание, 19 декабря 2019 года
6. Журавлев В.А. Креативное мышление, креативный менеджмент и инновационное развитие общества //Креативная экономика. - 2008. - № 4
7. Классификация творческих Мировой опыт формирования креативной экономики и возможности его использования в России. // Terra Economicus. 2013. Том 11. № 4, часть 2.
8. Чинбердиев П.Л. "Креатив иктисодиёт ва унинг жамият ривожланишидаги ўрни" Международный научный журнал №28 (100), часть 1 «Новости образования: исследование в XXI веке» Декабрь , 2024

UDK: 336.71

FINAL BANK PERFORMANCE EVALUATION

BANK FAOLIYATINING YAKUNIY BAHOLANISHI

ИТОГОВАЯ ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ БАНКА

Abdullayev Xursandbek Uktam ugli

Karshi State Technical University Faculty of Economics, 1st-year student

Abstract

This article explores the theoretical foundations and practical significance of evaluating bank performance using financial indicators. It highlights key metrics such as Return on Assets (ROA), Return on Equity (ROE), Net Interest Margin (NIM), and Capital Adequacy Ratio (CAR), and analyzes their role in assessing profitability, efficiency, and risk management in commercial banks.

Keywords: profitability, comprehensive, policymakers, macro-micro hybrid, inefficiencies, stakeholders.

Ushbu maqolada banklar faoliyatini moliyaviy ko‘rsatkichlar orqali baholashning nazariy asoslari va amaliy ahamiyati yoritilgan. Unda asosiy ko‘rsatkichlar – aktivlar rentabelligi (ROA), kapital rentabelligi (ROE), sof foiz marjasi (NIM), kapital yetarlilik koeffitsienti (CAR) kabi ko‘rsatkichlar yordamida tijorat banklarining foydaliligi, samaradorligi va xavfini baholash tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: rentabellik, keng qamrovli, siyosatchilar, makro-mikro gibrid, samarasizliklar, manfaatdor tomonlar.

В данной статье рассматриваются теоретические основы и практическое значение оценки деятельности банков с использованием финансовых показателей. Рассматриваются ключевые показатели – рентабельность активов (ROA), рентабельность капитала (ROE), чистая процентная маржа (NIM), коэффициент достаточности капитала (CAR), анализируется их роль в оценке прибыльности, эффективности и управления рисками коммерческих банков.

Ключевые слова: прибыльность, комплекс, политики, макро-микрогибрид, неэффективность, стейкхолдеры.

In the dynamic environment of modern finance, evaluating bank performance has become crucial not only for stakeholders but also for regulatory bodies, investors, and economic policymakers. Banks play a pivotal role in capital allocation, financial intermediation, and economic development. Assessing their performance through financial indicators helps in understanding their operational efficiency, risk management capabilities, and overall financial health. This paper provides a comprehensive overview of the most commonly used financial metrics, focusing on their theoretical relevance and practical implications.

Evaluating the performance of banks through financial indicators has been a major focus of academic research for decades. Scholars across financial economics and banking disciplines have analyzed various determinants, metrics, and methodologies, each offering unique insights into how bank performance can be best understood. Below is a review of key contributions: Berger and Humphrey[2]: In their seminal work, Berger and Humphrey emphasize the necessity of evaluating both cost efficiency and profit efficiency to attain a comprehensive understanding of banking performance. They advocate for the use of frontier efficiency methods, such as Data Envelopment Analysis (DEA) and Stochastic Frontier Analysis (SFA), suggesting that relying solely on traditional accounting ratios like ROA or ROE might overlook internal inefficiencies. Their study highlights how managerial practices, technology usage, and input-output optimization shape the true efficiency of financial institutions. This study adopts a macro-micro hybrid approach, asserting that macroeconomic conditions—including GDP growth, inflation, and interest rates—exert a significant impact on bank profitability. The authors argue that internal indicators (e.g., ROA and ROE) should not be evaluated in isolation but should be contextualized within the broader economic environment. Their econometric analysis of South Eastern European banks confirms that external variables significantly moderate internal performance outcomes[1].

Demirgüç-Kunt and Huizinga[3]: Focusing on the role of bank activity structure and funding strategies, this study reveals how choices in revenue models (interest-based vs. fee-based) and funding sources (customer deposits vs. wholesale funding) influence both risk and profitability. The authors also stress the significance of ownership structure (state vs. private), the level of competition, and regulatory frameworks in shaping financial performance. Their findings advocate for a more nuanced evaluation of banks, beyond standardized financial ratios. The committee’s emphasis on maintaining a Capital Adequacy Ratio (CAR) and implementing liquidity coverage ratios (LCR) underlines the importance of resilience against shocks. Basel III also introduces counter-cyclical buffers and leverage ratios, reshaping the traditional definitions of financial soundness and strengthening the reliability of capital-based performance metrics.

World Bank [5]: The most recent Global Financial Development Report by the World Bank presents comprehensive cross-country data, analyzing global trends in financial performance, inclusion, and technological innovation. The report provides empirical evidence on how digital banking tools, financial access, and institutional quality affect performance outcomes across different economies. It also highlights regional disparities and offers policy recommendations for enhancing banking sector resilience.

The evaluation of banking performance is anchored in well-established theoretical foundations within the disciplines of finance and economics. Three fundamental dimensions dominate the literature and practice of performance assessment: profitability, efficiency, and stability.

1. Profitability is central to understanding a bank's ability to generate income relative to its resources. Two of the most widely used indicators are Return on Assets (ROA) and Return on Equity

(ROE). ROA assesses how efficiently a bank utilizes its total assets to produce net income, while ROE reflects the return generated on shareholders' equity. These indicators are grounded in the agency theory and resource-based view, which emphasize optimal resource utilization and the alignment of managerial decisions with shareholder interests.

2. Efficiency, often measured by the cost-to-income ratio, provides insight into a bank's operational effectiveness. This ratio shows how much it costs a bank to generate one unit of income. Lower ratios indicate higher efficiency. Theories such as X-efficiency and economies of scale suggest that more efficient banks are better positioned to compete and grow in dynamic financial environments.

3. Stability is typically evaluated through the Capital Adequacy Ratio (CAR), which gauges a bank's capacity to absorb losses and protect depositors. CAR is a regulatory benchmark grounded in Basel Accords, reflecting the theoretical underpinnings of capital structure theory, particularly the trade-off between risk and return. Higher CAR values signify stronger financial resilience and regulatory compliance.

Together, these dimensions reflect a composite theoretical framework that merges insights from modern portfolio theory, financial intermediation theory, and firm performance theory. By integrating these indicators, researchers and practitioners can obtain a multidimensional perspective on bank performance that captures not only profitability and efficiency but also the systemic robustness of financial institutions.

This study adopts a quantitative research methodology to evaluate the performance of selected commercial banks through an empirical lens. The approach is grounded in the use of secondary data, specifically publicly available financial statements, which provide consistent and comparable information across institutions. The analysis centers around key financial performance indicators:

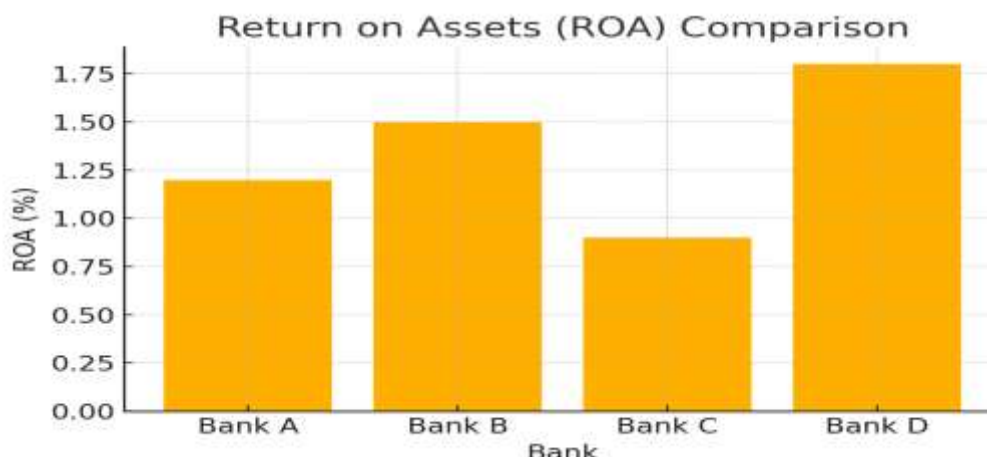
- Return on Assets (ROA): Indicates profitability relative to total assets.
- Return on Equity (ROE): Measures profitability from shareholders' investment.
- Net Interest Margin (NIM): Assesses the efficiency of interest-based operations.
- Capital Adequacy Ratio (CAR): Reflects financial stability and regulatory capital sufficiency.

These metrics are selected based on their prevalence in academic and professional financial analysis and their ability to capture different facets of banking performance. To enhance interpretability, visual tools such as bar charts are employed. These charts depict the comparative performance of banks across selected indicators, offering a clear visual representation of disparities and trends. This visual method complements numerical analysis, making the findings more accessible to a broad range of stakeholders, including policymakers, investors, and bank managers.

The analysis emphasizes comparative benchmarking, allowing the study to assess relative strengths and weaknesses across banks. This methodological framework aligns with prior research [1], which underscores the importance of both absolute values and relative positioning in financial performance evaluation.

The ROA metric, as illustrated in Figure 1, varies significantly among the sampled banks. Bank D shows the highest asset profitability, indicating effective asset utilization. Conversely, Bank C's lower ROA suggests inefficiencies or asset underperformance. ROE analysis reveals similar trends, with Bank D again outperforming others, reflecting strong shareholder returns. NIM values suggest better interest income management by Banks B and D. CAR values above the Basel III minimum indicate satisfactory capital buffers, critical for risk resilience. These findings highlight the importance of multi-dimensional performance evaluation rather than relying on single indicators.

Figure 1 below illustrates a comparative analysis of Return on Assets (ROA) among selected banks. This metric is critical for evaluating how effectively a bank utilizes its assets to generate profit.

Bank performance evaluation through financial indicators offers a robust mechanism for economic assessment and decision-making. The use of ROA, ROE, NIM, and CAR provides comprehensive insights into profitability, efficiency, and stability. This paper emphasizes the need for integrated analysis incorporating both internal metrics and external economic variables. Such evaluations are essential not only for internal bank management but also for investors, regulators, and the broader financial ecosystem. Future research should focus on dynamic modeling and the impact of digital transformation on financial indicators.

List of references:

1. Athanasoglou, P. P., Brissimis, S. N., & Delis, M. D. (2008). Bank-specific, industry-specific, and macroeconomic determinants of bank profitability. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 18(2), 121–136., <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2006.07.001>
2. Berger, A. N., & Humphrey, D. B. (1997). Efficiency of financial institutions: International survey and directions for future research. *European Journal of Operational Research*, 98(2), 175–212. [https://doi.org/10.1016/S0377-2217\(96\)00342-6](https://doi.org/10.1016/S0377-2217(96)00342-6)
3. Demirgüç-Kunt, A., & Huizinga, H. (2010). Bank activity and funding strategies: The impact on risk and returns. *Journal of Financial Economics*, 98(3), 626–650. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2010.06.004>
4. Basel Committee on Banking Supervision. (2017). Basel III: Finalising post-crisis reforms. Bank for International Settlements. <https://www.bis.org/bcbs/publ/d424.htm>
5. World Bank. (2023). Global Financial Development Report: Financial Inclusion and Digital Innovation. Washington, DC: International Bank for Reconstruction and Development / World Bank. <https://www.worldbank.org/en/publication/gfdr>

**KORXONALAR EKSPORT FAOLIYATINI BOSHQARISHGA TA’SIR ETUVCHI
OMILLARNI ZAMONAVIY BAHOLASH USULLARI**

**СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА
УПРАВЛЕНИЕ ЭКСПОРТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЙ**

**MODERN METHODS FOR ASSESSING THE FACTORS INFLUENCING THE
MANAGEMENT OF ENTERPRISES' EXPORT ACTIVITIES**

Qodirov Humoyun Tolibjon o‘g‘li,
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada korxonalar eksport faoliyatiga ta’sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash va ularni zamonaviy yondashuvlar asosida baholash masalalari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqotda ayniqsa Influence Matrix (ta’sir matritsasi) usulidan foydalanilgan bo‘lib, ushbu yondashuv eksportga ta’sir ko‘rsatuvchi ichki va tashqi omillar o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlik va ta’sir kuchini tizimli tahlil qilish imkonini beradi. Ushbu metod yordamida har bir omilning boshqalarga ko‘rsatgan bevosita va bilvosita ta’siri son jihatdan baholandi, hamda strategik boshqaruvda qaysi omillar ustuvor ahamiyatga ega ekanligi aniqlab berildi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, xalqaro standartlarga muvofiqlik, moliyaviy barqarorlik va marketing salohiyati eksport faoliyatiga eng katta ta’sir ko‘rsatadigan asosiy drayver omillar sifatida shakllanadi. Maqolada Influence Matrix usuli orqali eksport faoliyatining raqobatbardoshligini oshirish, tavakkalchiliklarni kamaytirish va strategik qarorlarni samarali qabul qilish uchun ilmiy asoslangan boshqaruv yondashuvlari ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: eksport faoliyati, boshqaruv omillari, baholash usullari, Influence Matrix, ta’sir tahlili, strategik drayverlar, eksport salohiyati, xalqaro standartlar, moliyaviy barqarorlik, marketing salohiyati, o‘zaro ta’sir munosabatlari, tavakkalchilikni boshqarish.

В статье рассматриваются современные методы оценки факторов, влияющих на управление экспортной деятельностью предприятий, с акцентом на применение метода влияющей матрицы (Influence Matrix). В рамках исследования определены ключевые внутренние и внешние факторы, оказывающие воздействие на экспортную активность, а также проведена количественная оценка их взаимосвязей и уровня влияния. С помощью метода Influence Matrix была рассчитана прямая и косвенная степень влияния каждого фактора на остальные, что позволило определить стратегически приоритетные направления управления. Результаты показали, что соблюдение международных стандартов, финансовая устойчивость и маркетинговый потенциал являются основными драйверами экспортной эффективности. На основе полученных данных в статье представлены научно обоснованные рекомендации по повышению конкурентоспособности экспортной деятельности, снижению рисков и принятию стратегически выверенных управленческих решений.

Ключевые слова: экспортная деятельность, факторы управления, методы оценки, Influence Matrix, анализ влияния, стратегические драйверы, экспортный потенциал, международные стандарты, финансовая устойчивость, маркетинговый потенциал, взаимосвязи факторов, управление рисками.

This article explores the modern methods for assessing the factors influencing the management of enterprises' export activities, with a particular focus on the Influence Matrix approach. The study identifies key internal and external factors that affect export performance and evaluates their interrelationships and relative impact levels using a structured, quantitative methodology. By applying the Influence Matrix method, each factor's direct and indirect influence on other variables is quantified, allowing for the prioritization of strategic drivers. The results indicate that international standard compliance, financial stability, and marketing capability are among the most influential drivers of export effectiveness. The article offers practical, science-based recommendations for enhancing export competitiveness, minimizing risks, and supporting informed decision-making through the implementation of the Influence Matrix in export management processes.

Key words: export activity, management factors, assessment methods, Influence Matrix, impact analysis, strategic drivers, export potential, international standards, financial stability, marketing capability, interrelationship evaluation, risk management.

Bugungi globallashuv sharoitida eksport bozorlariga kirish uchun raqobat kuchayib bormoqda. Ayniqsa, O‘zbekistonning to‘qimachilik korxonalarining eksport salohiyatini kengaytirish ustuvor iqtisodiy vazifalardan biri sifatida belgilangan. Shu munosabat bilan eksport faoliyatining ichki va tashqi omillarini aniqlash va baholash, ularni tizimli yondashuv asosida tasniflash va shu asosda boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqish ayni dolzarb masala hisoblanadi.

Eksport faoliyatini samarali boshqarishda faoliyatga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash va ularni toifalashdir. Ilmiy adabiyotlarda bu jarayon diagnostika yoki tashqi va ichki muhit tahlili deb ataladi va u tizimli yondashuv, resursga asoslangan qarash (RBV), hamda strategik boshqaruv nazariyalarining umumiy metodologik asoslaridan biridir.

Korxonalar eksport faoliyatini boshqarishda zamonvay usullardan biri bu - Influence Matrix usulidir. Bu usulda har bir omil boshqa omilga qanday ta’sir qilishini baholaydi. Bunda muayyan bir jarayonga ta’sir etuvchi omillar orasidagi o‘zaro ta’sir darajasini aniqlash uchun ishlatiladigan tahliliy vosita. Ushbu usul orqali har bir omil boshqa omillarga qay darajada ta’sir ko‘rsatishi yoki ulardan ta’sirlanishi baholanadi. Ushbu usuldan foydalanishdan maqsad eksportga ta’sir etuvchi omillarni tizimli holda tanlash va tartiblash, qaysi omil ta’sir qilishi bo‘yicha “drayver” va qaysi omil “natijaviy” (ta’sir oluvchi) ekanini aniqlash hamda strategik qarorlar uchun ustuvor harakat nuqtalarini belgilashdan iborat[1].

Bu usulning qo‘llashda avvalo o‘rganilayotgan omillar ro‘yxati tuziladi va ta’sir ko‘rsatish darajasi baholanadi. Ekspertlar har bir omilning boshqalarga ta’sirini 0 (ta’sirsiz) dan 3 (kuchli ta’sir) gacha baholaydi va matritsa shakllantiriladi (1-jadval).

1-jadval

Eksport faoliyatiga ta’sir etuvchi omillar o‘zaro ta’sir matritsasi

	IQ	MB	MS	XS	BT	IF	XA	BM	BS	TT	SS	TS	VK	LG	RD	SH	GP
IQ	2	3	0	2	2	3	0	0	2	1	2	2	2	2	3	0	3
MB	3	3	2	1	0	1	3	3	1	1	1	3	3	0	0	3	1
MS	1	0	3	0	0	2	2	2	1	3	3	3	3	2	1	1	2
XS	1	2	3	2	3	3	0	2	0	2	2	0	0	2	1	3	0
BT	3	1	1	1	0	1	0	1	3	3	2	3	2	3	0	3	2
IF	2	1	0	3	1	3	3	1	1	1	1	1	3	1	0	2	1
XA	1	3	1	1	1	3	1	2	3	2	3	1	2	3	0	1	3
BM	0	3	0	1	2	0	3	1	0	3	3	3	0	0	0	2	0
BS	0	0	2	0	3	0	3	3	3	2	2	2	0	3	2	2	0
TT	2	0	1	2	1	0	3	2	0	3	3	1	0	3	2	2	1
SS	3	0	2	3	3	1	2	2	0	2	0	2	1	2	0	0	1
TS	2	2	1	2	2	0	2	2	1	1	3	0	2	2	3	2	0

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 5-son 2025 yil

Matritsada 17 ta omil bo‘lib, har biri 17 ta boshqa omilga ta’sir qilgan yoki ta’sir olgan holda 17×17 o‘lchamdagi jadval tuziladi. Matritsadagi ixtiyoriy sonlar (0–3 oralig‘ida) har bir omilning boshqasiga bo‘lgan ta’sirini belgilaydi: “0”-ta’sir yo‘q, “1” - zaif ta’sir, “2” - o‘rtacha ta’sir va “3” - kuchli ta’sir.

Shundan so‘ng har bir omil uchun ta’sir darajasi (qatorlar yig‘indisi) va ta’sirlanish darajasi (ustunlar yig‘indisi) hisoblanadi (2-jadval).

Ta’sir darajasi - har bir qator yig‘indisi - ushbu omil boshqalarga qancha ta’sir qilganini ko‘rsatadi.

Ta’sirlanish darajasi - har bir ustun (column) yig‘indisi - ushbu omil boshqalardan qancha ta’sir olganini ko‘rsatadi.

2-jadval

Eksport faoliyatini boshqarishda ta’sir etuvchi va ta’sirlanuvchi omillarning o‘zaro bog‘liqlik va ta’sirchanlik tahlili

№	O‘mil	Ta’sir darajasi	Ta’sirlanish darajasi	Toifa
1.	Ishlab chiqarish quvvati	29	32	Avtonom
2.	Moliyaviy barqarorlik	29	27	O‘rta faol
3.	Mahsulot sifati	29	24	O‘rta faol
4.	Xodimlar salohiyati	26	30	O‘rta faol
5.	Ichki boshqaruv tizimi	29	25	O‘rta faol
6.	Innovatsion faollik	25	18	O‘rta faol
7.	Xom ashyo ta'minoti	31	28	O‘rta faol
8.	Brend va marketing strategiyasi	21	25	O‘rta faol
9.	Xalqaro talab va bozor sharoiti	27	18	O‘rta faol
10.	Tarif va notarif to‘siqlar	26	32	O‘rta faol
11.	Xalqaro standartlar va sertifikatlar	24	32	O‘rta faol
12.	Tashqi iqtisodiy siyosat	27	31	O‘rta faol
13.	Valyuta kurslari va inflyatsiya	28	29	O‘rta faol
14.	Logistika va infratuzilma	27	30	O‘rta faol
15.	Xalqaro raqobat darajasi	20	23	O‘rta faol
16.	Siyosiy barqarorlik va huquqiy muhit	28	25	O‘rta faol
17.	GSP+ va boshqa savdo preferensiyalari	23	20	O‘rta faol

Influence Matrix usulidagi tahlil asosida omillarni 4 ta toifaga ajratish bu omillarning boshqalarga ta’siri va ulardan ta’sirlanish darajasiga qarab amalga oshiriladi (3-jadval). Har bir toifa omillarning boshqaruv tizimidagi funksional rolini aks ettiradi [2]:

“Drayver (faol)” omillar tizimda kuchli ta’sirga ega bo‘lib, strategik o‘zgarishlar aynan ular orqali amalga oshiriladi;

“O‘rta faol” omillar - tizim muvozanatini saqlovchi elementlar bo‘lib, ular faol hamkorlikda ishlaydi;

“Reaktiv (passiv)” omillar – tashqi ta’sirlarga yuqori bog‘liqlikda bo‘lib, o‘zgarishlarga tez javob beradi;

“Avtonom” omillar – izolyatsiyalangan yoki cheklangan ta’sirga ega bo‘lib, boshqaruv strategiyalarida ikkilamchi ahamiyatga ega.

3-jadval

Omillar tahlili asosida shakllantirilgan ta’sir toifalari

№	Toifa nomi	Ilmiy tavsif	Hisoblash mezon	Ahamiyati
1.	Drayver (faol)	Ko‘plab boshqa omillarga ta’sir qiladi, lekin o‘zi kam ta’sirlanadi	Ta’sir darajasi ≥ 29 va Ta’sirlanish darajasi < 20	Strategik harakat nuqtasi sifatida birinchi navbatda nazorat va optimallashtirish zarur
2.	O‘rta faol	Ta’sir qiladi hamda ta’sirlanadi; tizimda muvozanat roli bor	Ta’sir va ta’sirlanish darajalari 15–30 oralig‘ida	Tizim barqarorligini ta’minlash uchun o‘rta darajadagi faoliyatga ega
3.	Reaktiv (passiv)	Ko‘p ta’sirlanadi, lekin o‘zi boshqalarga ta’sir qilmaydi	Ta’sir < 15 va Ta’sirlanish ≥ 25	Tashqi muhitga yuqori bog‘liqlik, ehtiyotkorlik va risk boshqaruvi zarur
4.	Avtonom	Na ta’sir qiladi, na ta’sirlanadi; izolyatsiyalangan holat	Har ikkala ko‘rsatkich past (odatda 0–10)	Strategik boshqaruvda ustuvor emas, ammo yashirin ta’sir bo‘lishi mumkin

So‘ngi qadamda strategik xulosa chiqariladi. Ustuvor harakatlar qaysi omillar orqali amalga oshirilishi kerakligi aniqlanadi[3].

Influence Matrix tahlili asosida omillar bir xil “o‘rta faol” toifasiga kirgani holda ham, ularning mutlaq ta’sir va ta’sirlanish ko‘rsatkichlari asosida nisbiy ustuvorlik darajalari aniqlanishi mumkin. Bu yondashuv tizimli tahlil, resursga asoslangan yondashuv va strategik boshqaruv nazariyalariga tayanadi.

Omillar "o‘rta faol" bo‘lishi mumkin, ammo ta’sir darajasi > 30 bo‘lganlar - nisbiy drayverlar, ta’siri yuqori, ular eksportni boshqarishda harakat nuqtasi bo‘lishi kerak. Ta’sirlanish darajasi > 29 bo‘lganlar - reaktiv, tashqi muhitga bog‘liq, mukammal siyosat talab qiladi.

Olib borilgan tahliliy jarayonlar natijalariga ko‘ra, eksport faoliyatini boshqarishga ta’sir etuvchi omillar ta’sir darajasi va ta’sirlanish ko‘rsatkichlari asosida saralandi. Ushbu tahlil Influence Matrix usulining asosiy parametrlariga tayangan holda olib borildi hamda omillar ta’sir darajasiga qarab maqsadli strategik yechimlarni belgilash imkonini yaratdi. Baholash natijalariga ko‘ra, eksport faoliyatini samarali boshqarishda ichki omillardan quyidagilar alohida ajralib turdi[4]:

ishlab chiqarish quvvati-eksport hajmi va yetkazib berish barqarorligini ta’minlashda asosiy manba bo‘lib xizmat qiladi;

moliyaviy barqarorlik-korxona resurslarini to‘g‘ri taqsimlash, investitsiya va kredit imkoniyatlarini kengaytirish orqali tashqi bozorlarga chiqish imkonini kengaytiradi;

mahsulot sifati-xalqaro raqobatda ishtirok etish va bozorda mustahkam o‘rin egallashning asosiy shartidir;

ichki boshqaruv tizimi-korxonada ichki jarayonlarni samarali muvofiqlashtirish, standartlar va reglamentlarga moslashish imkonini ta’minlaydi.

Ushbu omillar eksport faoliyatida "drayver" xususiyatga ega bo‘lib, ularni maqsadli boshqarish orqali butun eksport tizimida yuqori samaradorlikka erishish mumkin. Shu nuqtai nazardan, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, sifatni boshqarish tizimlarini (ISO 9001, TQM, LEAN) joriy etish,

hamda axborot texnologiyalari asosida ichki boshqaruvni raqamlashtirish kabi choralar tavsiya etiladi.

Shuningdek, tahlil natijalariga ko‘ra eksport faoliyati tashqi muhitga ham yuqori darajada bog‘liq ekanligi aniqlandi. Xususan, quyidagi omillar yuqori ta’sirlanish darajasiga ega[5]:

ta’rif va notarif to‘siqlar – eksport xarajatlari va bozorlarga kirish imkoniyatlariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir ko‘rsatadi;

xalqaro standartlar va sertifikatlar – mahsulotlarning bozorga kirish qobiliyati va texnik barqarorligini belgilaydi;

tashqi iqtisodiy siyosat – soliqlar, valyuta siyosati, eksport rejimlari kabi ko‘plab omillarni o‘z ichiga olgan tizim;

logistika va infratuzilma – yetkazib berish tezligi, xarajatlari va geografik samaradorlikni aniqlovchi faktor hisoblanadi.

Ushbu omillar tashqi muhitdan kelib chiqadigan strategik xavflar va imkoniyatlarni boshqarish nuqtai nazaridan muhimdir. Shu sababli, eksportni texnik va siyosiy barqarorlashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlarni ko‘rish zarur. Xususan, tarmoq va mahsulot bo‘yicha texnik qo‘llab-quvvatlash markazlarini tashkil etish, eksportni siyosiy va regulyator xavflardan himoyalash maqsadida eksport sug‘urtasi va kafolatlarini joriy etish hamda logistika tizimini diversifikatsiya qilish va xo‘jalik infratuzilmasini modernizatsiya qilish kabi choralar muhim ahamiyatga ega[6].

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, korxonalarning eksport faoliyatini samarali boshqarishda ichki va tashqi omillarning ta’sir darajasini ilmiy asosda aniqlash hamda ular asosida ustuvor strategiyalarni ishlab chiqish iqtisodiy samaradorlikni oshirish, raqobatbardoshlikni kuchaytirish va yangi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi[7].

Ichki va tashqi omillarni tizimli tahlil qilish metodologiyasi eksport faoliyatining samaradorligini oshirishda muhim ilmiy asos hisoblanadi. Bu yondashuv korxonaga nafaqat mavjud holatni baholash, balki strategik qarorlar orqali raqobatbardosh ustunlikka erishishda yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mulyono, H., Nugroho, M. A., & Pujawan, N. Application of Influence Matrix and DEMATEL in Strategic Decision Making for Export-Oriented SMEs. International Journal of Business and Society, Vol. 22(3), pp. 537–554. 2021.
2. Saaty, T. L. Title: Decision Making for Leaders: The Analytic Hierarchy Process for Decisions in a Complex World RWS Publications. 2008.
3. Okboev A.R., O.J.Ashurkulov Directions for the introduction of an integrated quality management system to increase the competitiveness of light industry enterprises // South Asian Journal of Marketing & Management Research (SAJMMR). Vol.10, Issue 11, November 2020 Impact Factor: SJIF#23 2020= 7.11. pp. 107-10.
4. Oqboyev A.R. Tadbirkorlik subyektlari eksport faoliyatida xalqaro standartlarini joriy etishning xorij tajribasi //Innovations in Science and Technologies” ilmiy-elektron jurnali. – Toshkent-2025.- №2. – B. 145-153.
5. Okboyev, AR Social Network Marketing and Its Development. International Journal of Research in Management & Business Studies (IJRMBS 2020), 7 (3), 38-42. 2020.
6. Rasuljanovich, OA. Existing problems in innovative development of namangan region and their solutions. Conference, 19-24. 2023
7. Oqboyev, A. Tadbirkorlik subyektlari faoliyatida xalqaro standartlarni joriy etish metodologiyasi. Muhandislik va iqtisodiyot, 3(1). 2025.

**AYOLLAR TADBIRKORLIGINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING TASHKILIY-
IQTISODIY MEKANIZMI**

**ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ УСТОЙЧИВОГО
РАЗВИТИЯ ЖЕНСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА**

**ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM FOR SUSTAINABLE
DEVELOPMENT OF WOMEN'S ENTREPRENEURSHIP**

Rahimova Mohigul Isroiljanovna

UNIVERSITY OF BUSINESS AND SCIENCE

Nodavlat oliy ta'lim muassasasi, v.b. dotsenti, i.f.f.d (PhD)

Annotatsiya

Mazkur maqolada ayollar tadbirkorligini barqaror rivojlantirishga doir tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlar tizimli tahlil qilingan. Ayollar tadbirkorligi nafaqat iqtisodiy o'sishni ta'minlovchi omil, balki ijtimoiy barqarorlikka hissa qo'shuvchi muhim yo'nalish hisoblanadi. Maqolada O'zbekistonda ayollar tadbirkorligini rivojlantirishda yuzaga kelayotgan muammolar, mavjud imkoniyatlar va rag'batlantiruvchi omillar ko'rib chiqilgan. Shuningdek, barqaror rivojlanishni ta'minlashda zarur bo'lgan tashkiliy yondashuvlar, moliyaviy qo'llab-quvvatlash vositalari, infratuzilmaviy omillar va innovatsion faoliyatni rag'batlantirish usullari asosida kompleks mexanizm ishlab chiqilgan. Taklif etilgan mexanizm, ayollar ishtirokidagi tadbirkorlik subyektlarining samaradorligini oshirish va ularning iqtisodiyotni diversifikatsiyalashdagi rolini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ayollar tadbirkorligi, barqaror rivojlanish, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, ijtimoiy tadbirkorlik, innovatsion faoliyat, moliyaviy qo'llab-quvvatlash, infratuzilma, gender iqtisodiyoti, iqtisodiy mustaqillik, rag'batlantirish choralari.

В данной статье системно проанализированы организационно-экономические механизмы устойчивого развития женского предпринимательства. Женское предпринимательство рассматривается не только как фактор экономического роста, но и как важное направление, способствующее обеспечению социальной стабильности. В статье рассматриваются существующие проблемы, возможности и стимулирующие факторы развития женского бизнеса в Узбекистане. Также разработан комплексный механизм, основанный на организационных подходах, финансовой поддержке, инфраструктурных аспектах и стимулировании инновационной активности, необходимых для обеспечения устойчивого развития. Предложенный механизм направлен на повышение эффективности субъектов женского предпринимательства и усиление их роли в диверсификации экономики.

Ключевые слова: Женское предпринимательство, устойчивое развитие, организационно-экономический механизм, социальное предпринимательство, инновационная активность, финансовая поддержка, инфраструктура, гендерная экономика, экономическая независимость, меры стимулирования.

This article provides a systematic analysis of the organizational and economic mechanisms for the sustainable development of women's entrepreneurship. Women's entrepreneurship is viewed not only as a driver of economic growth but also as a vital component of social stability. The paper explores current challenges, available opportunities, and incentive factors related to the development of women's businesses in Uzbekistan. A comprehensive mechanism has been developed, based on organizational strategies, financial support instruments, infrastructure components, and the promotion of innovation. The proposed mechanism aims to enhance the effectiveness of women-led enterprises and strengthen their role in diversifying the national economy.

Key words: Women's entrepreneurship, sustainable development, organizational-economic mechanism, social entrepreneurship, innovation activity, financial support, infrastructure, gender economy, economic independence, incentive measures.

Jahon tajribasi va mamlakatimizdagi amaliyot tahlili shuni ko‘rsatmoqdaki, ayollar tadbirkorligining barqaror rivojlanishi mamlakatning iqtisodiy o‘sishi, ijtimoiy barqarorligi va gender tengligini ta‘minlashda muhim omil hisoblanadi. Shu bilan birga, amalda mavjud bo‘lgan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari ko‘p hollarda tizimlashtirilmagan, muvofiqlashtirilmagan va idoraviy yondashuv asosida tashkil etilgan bo‘lib, ular ayollar tadbirkorligi ehtiyojlarini to‘liq qamrab olmayapti. Bu esa ularning iqtisodiy faolligini to‘laqonli rivojlantirishga to‘sqinlik qilmoqda.

Shu nuqtai nazardan, ayollar tadbirkorligini barqaror va izchil rivojlantirish uchun maqsadli, kompleks va moslashuvchan mexanizmni takomillashtirish zarurati tug‘ilmoqda.

Bunday mexanizm, avvalo, ayollar ishtirokidagi tadbirkorlik sub’ektlari uchun tashkiliy infratuzilmani shakllantirish, moliyaviy resurslarga yetarli kirish imkoniyatlarini yaratish, soliq va huquqiy imtiyozlardan samarali foydalanish, shuningdek, bozor infratuzilmasida teng ishtirok etish imkoniyatlarini ta‘minlashga qaratilgan bo‘lishi lozim[1].

Ushbu mexanizmni amalga oshirish orqali, bir tomondan, ayollar tadbirkorligi institutsional jihatdan barqaror faoliyat yuritish imkoniyatiga ega bo‘lsa, ikkinchi tomondan, ularning bozordagi raqobatbardoshlik salohiyatini oshirishga keng sharoit yaratiladi. Bu esa, o‘z navbatida, yangi ish o‘rinlarini yaratish, mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirish va gender asosida iqtisodiy inklyuziyani kuchaytirishga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazaridan tadqiqotlarimiz natijasida ayollar tadbirkorligini barqaror rivojlantirishning takomillashtirilgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini tavsiya etdik (1-rasm).

Ushbu takomillashtirilgan mexanizmning afzallik tomonlari shundaki, u tashkiliy-iqtisodiy vositalarning o‘zaro integratsiyasiga asoslanadi, hududiy va sohaviy moslashuvchanlik xususiyatlariga ega bo‘lib, uning samaradorligini baholash uchun monitoring indikatorlarini joriy etish imkonini ham beradi.

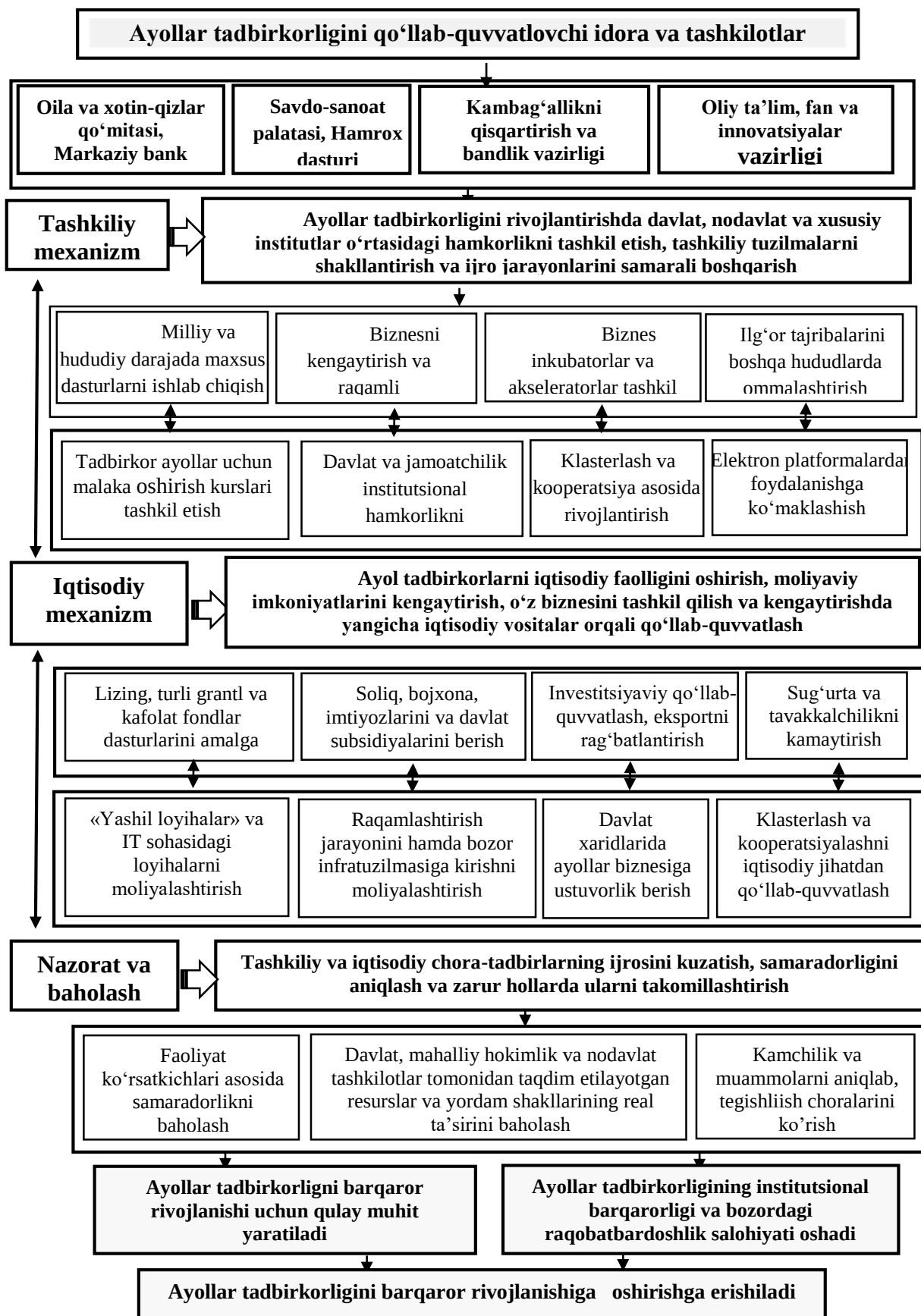
Shu jihatdan, ayollar tadbirkorligini rivojlantirishda bunday mexanizmni ishlab chiqish nafaqat dolzarb, balki strategik ahamiyat kasb etadi[2].

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ayollar tadbirkorligini barqaror rivojlantirishda qator davlat va nodavlat tashkilotlar muhim vazifalarni bajarmoqda. Ularning vazifalari bir-biriga uyg‘unlashtirilgan holda samarali tizimni shakllantiradi.

Xususan, Savdo-sanoat palatasi va “Hamroh” dasturi ayollarni tadbirkorlik faoliyatiga jalb qilish, ularga maslahat va infratuzilma ko‘magi ko‘rsatishda markaziy o‘rin tutadi. Oila va xotin-qizlar qo‘mitasi ayollar ijtimoiy himoyasini ta‘minlash va ularni iqtisodiy faollikka tayyorlashda ishtirok etadi.

Markaziy bank va tijorat banklari orqali moliyaviy resurslar bilan ta‘minlash imkoniyatlari yaratiladi. Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligi malakali tadbirkor ayollar avlodini tayyorlash, innovatsion yechimlarni targ‘ib qilishga xizmat qiladi.

Kambag‘allikni qisqartirish va bandlik vazirligi esa ayollar bandligini ta‘minlashni strategik yo‘nalish sifatida belgilaydi. Bu tashkilotlar o‘rtasidagi institutsional hamkorlik barqaror muhitni shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘ladi[3].

1-rasm. Ayollar tadbirkorligini barqaror rivojlantirishning takomillashtirilgan mexanizmi.

Ayollar tadbirkorligini barqaror rivojlantirishda tashkiliy mexanizm bu tartibga soluvchi va rivojlantiruvchi baza xisobalanadi[4]. Tashkiliy mexanizm ayollarni tadbirkorlikka tayyorlash, malakalarini oshirish va ularni qulay infratuzilma bilan ta’minlashga qaratilgan (1-jadval).

1-jadval

**Ayollar tadbirkorligini rivojlantirishda tashkiliy mexanizm mazmuni
va tavsifi**

№	Tashkiliy mexanizm elementi	Mazmuni (tavsifi)	Kutilayotgan natija
1.	Malakali kadrlar tayyorlash	Tadbirkor ayollar uchun o‘quv kurslari, malaka oshirish va bilimli kadrlar yetishtirish	Biznes ko‘nikmalari oshishi, savodxonlik va faollik yuksalishi
2.	Biznes inkubator va akseleratorlar	Yangi tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlovchi infratuzilmalarni yaratish	Startaplarni qo‘llab-quvvatlash, innovatsion faollik oshishi
3.	Klasterlash va kooperatsiya	Ayollar biznesini tarmoqlar bo‘yicha birlashtirish va kooperativ faoliyat	Hamkorlikda samaradorlik oshishi, xarjatlarni qisqartirish
4.	Elektron platformalardan foydalanish	Onlayn savdo, marketing, to‘lov va boshqaruv tizimlarini joriy etish	Bozorga chiqish imkoniyati, raqobatbardoshlik va samaradorlik oshishi
5.	Milliy va hududiy dasturlar	Aniq hudud va sohalarida maqsadli tadbirkorlik dasturlarini ishlab chiqish	Hududiy ehtiyojlarga moslashuv, teng imkoniyat muhiti
6.	Davlat va jamoatchilik hamkorligi	Davlat, NNT va xususiy sektor o‘rtasida institutsional hamkorlik o‘rnatish	Mexanizmning kompleks ijrosi, qo‘llab-quvvatlashning uzviyligi
7.	Ilg‘or tajribalarni ommalashtirish	Samarali modellarni boshqa hududlarda joriy etish va masshtablash	Resurs tejamkorlik, natijador yechimlarni keng qamrovda tatbiq etish

Ayollar tadbirkorligini rivojlantirishga qaratilgan milliy va hududiy maxsus dasturlarni ishlab chiqish ayollar ishtirokidagi tadbirkorlik sub’ektlarining ehtiyoj va imkoniyatlarini hududiy xususiyatlar asosida aniqlash, moslashtirilgan tarzda qo‘llab-quvvatlash va resurslar taqsimotini samarali yo‘naltirish imkonini beradi. Bu esa tashkiliy mexanizmning hududiy samaradorligi va inklyuzivligini ta’minlaydi.

Biznesni kengaytirish va raqamli transformatsiya bu tadbirkorlik subyektlarining ishlab chiqarish quvvatini, xizmat ko‘rsatish hajmini va bozor qamrovini zamonaviy raqamli texnologiyalar yordamida kengaytirishga qaratilgan uzluksiz rivojlanish jarayonidir. Ayollar tadbirkorligida bu yo‘nalish ayollar biznesining innovatsion rivoji, samaradorligi va raqobatbardoshligini oshirishda muhim o‘rin tutadi. Raqamli texnologiyalar yordamida ayollar o‘z bizneslarini masofaviy va keng bozorlarga olib chiqish imkoniyatini qo‘lga kiritadi, elektron tijorat, CRM, onlayn marketing, bulutli hisob-kitob tizimlari kabi vositalar tadbirkorlik samaradorligini oshiradi va joriy faoliyatni yangi mahsulotlar, xizmatlar va hududlarga kengaytirishni nazarda tutadi, bu esa yangi ish o‘rinlari va iqtisodiy faollikni oshiradi[5].

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ayollar tadbirkorligini barqaror rivojlantirish nafaqat iqtisodiy o‘sish omili, balki ijtimoiy barqarorlik va gender tengligini ta’minlovchi muhim vosita hisoblanadi. Aholining ayol qismi iqtisodiy faoliyatga jalb etilgani sayin, bandlik darajasi, oilaviy farovonlik va mahalliy ishlab chiqarish salohiyati ortadi. Ammo bu yo‘nalishda to‘laqonli taraqqiyotga erishish uchun institutsional muhitni mustahkamlash, moliyaviy infratuzilmani rivojlantirish, malaka oshirish tizimini kuchaytirish va innovatsion qo‘llab-quvvatlash zarur.

Tashkiliy-iqtisodiy mexanizmni takomillashtirish ayollar tadbirkorligini tizimli boshqarish, strategik rejalashtirish va davlat siyosatida alohida yo‘nalish sifatida shakllantirishni talab etadi.

Xususan, tadbirkorlikni boshlash, rivojlantirish va eksport salohiyatini oshirishda davlat yordamining barqaror mexanizmlari muhim ahamiyat kasb etadi[6].

Tadqiqot davomida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlovchi alohida dasturlarni yaratish. Tarmoqlar kesimida (qishloq xo‘jaligi, xizmatlar, sanoat) ayollar tadbirkorligini rivojlantirishga qaratilgan maqsadli davlat dasturlarini ishlab chiqish zarur.

2. Moliyaviy resurslarga qulay kirishni ta‘minlash. Kredit va grant dasturlarida ayollar tadbirkorlariga imtiyozli shartlar yaratish, mikromoliya institutlari faoliyatini kengaytirish tavsiya etiladi[7].

3. Ta‘lim va malaka oshirish tizimini takomillashtirish. Ayollar uchun biznes-ko‘nikmalar, raqamli savodxonlik va innovatsion yondashuvlarni o‘rgatuvchi trening markazlari tashkil etilishi lozim.

4. Infratuzilmaviy qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish. Ishlab chiqarish hududlarida ayollar tadbirkorligiga mo‘ljallangan inkubator va texnoparklar sonini oshirish.

5. Statistik va monitoring mexanizmini yaratish. Ayollar tadbirkorligi bo‘yicha alohida statistik platforma va samaradorlik monitoringi tizimini shakllantirish orqali siyosiy qarorlar asosini mustahkamlash[8].

6. Innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish. Ayollar rahbarligidagi korxonalarda ilmiy-tadqiqot va texnologik yechimlarga asoslangan biznes-modellarni joriy etish uchun maxsus mablag‘lar ajratish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdusamadova D. Ayollar tadbirkorligini rivojlantirishda ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlar. – Toshkent: “Fan va texnologiya”. 2020.
2. Gafurova M.U. Gender tengligi va ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlashning muhim jihatlari. // “Ijtimoiy fanlar” jurnali, №2, 67–74-b. 2021.
3. OECD. Enhancing the Contribution of Women’s Entrepreneurship to Economic Growth-Paris: OECD Publishing. DOI: 10.1787/womens-entrepreneurship-2021.
4. ADB (Asian Development Bank). Women’s Entrepreneurship in Central Asia: Barriers and Opportunities. Manila: ADB. 2020.
5. United Nations. Women's Entrepreneurship Development and Empowerment: UN Women Report. New York: UN Women. 2023.
6. World Bank. Women, Business and the Law 2022. Washington, DC: The World Bank Group.
7. Soliyeva, N. K. Ayollar rahbarligidagi kichik biznes subyektlarining barqaror rivojlanish omillari // “TDIU ilmiy axborotnomasi”, №1. 2023.
8. UNCTAD Policy Measures to Support Women's Entrepreneurship in Developing Countries. Geneva: United Nations Conference on Trade and Development-2020.

RAQAMLI PULLARNI BANK TIZIMIGA JORIY QILISH YO‘LLARI: MUAMMO VA NATIJALAR

**ПУТИ ВНЕДРЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ВАЛЮТ В БАНКОВСКУЮ СИСТЕМУ:
ПРОБЛЕМЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ**

**WAYS OF INTRODUCING DIGITAL CURRENCIES INTO THE BANKING SYSTEM:
CHALLENGES AND OUTCOMES**

Ubadullo Khattobov University of Business and Science o‘qituvchi
Bozorov Erali “Issiqlik elektr stansiyalari” AJ iqtisodchisi

Annotatsiya

Maqolada raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi yangi tushunchalarni paydo bo‘lishiga olib keldi. Tadqiqot “raqamli pul” va “kriptovalyuta” tushunchasini ilmiy muomalaga kiritishga bag‘ishlangan. “Raqamli pullar” tushunchasini talqin qilish bo‘yicha ilmiy nashrlar va tadqiqotlar tahlil qilinadi, undan foydalanishning turli sohalari, ayniqsa tijorat banklarida qo‘llash imkoniyatlari ko‘rib chiqildi.

Kalit so‘zlar: raqamli aktiv, kriptovalyuta, blokcheyn, mayning, tarqatilgan ro‘yxatga olish kitobi, harsh, markazlashmagan tizim.

В статье рассматривается, как развитие цифровой экономики привело к появлению новых понятий. Исследование посвящено введению в научный оборот терминов «цифровая валюта» и «криптовалюта». Анализируются научные публикации и исследования, интерпретирующие понятие «цифровые деньги», а также рассматриваются различные сферы их применения, особенно возможности использования в коммерческих банках.

Ключевые слова: цифровой актив, криптовалюта, блокчейн, майнинг, распределённый реестр, хэш, децентрализованная система.

The article discusses how the development of the digital economy has led to the emergence of new concepts. The research is dedicated to introducing the terms "digital currency" and "cryptocurrency" into scientific discourse. It analyzes scientific publications and studies interpreting the concept of "digital currencies," as well as exploring various areas of their application, particularly the potential use in commercial banks.

Keywords: digital asset, cryptocurrency, blockchain, mining, distributed ledger, hash, decentralized system.

Kriptovalyutalar – bu so‘nggi o‘n yillikda katta e‘tibor qozongan yangi moliyaviy hodisadir. Foydalanuvchilarning markazlashmagan tarmog‘iga ega bo‘lgan raqamli pul hozirgi moliyaviy tizimimizga qiziqarli imkoniyatlar olib kelmoqda. So‘nggi yillarda kriptovalyutalar bilan savdo qilayotgan odamlar soni ortib bormoqda va foydalanuvchilar tarmog‘i kengaymoqda. Bundan tashqari, ba‘zi odamlar bu virtual valyutalarning asosidagi tizim – blokcheyn – kelajakda iqtisodiyotda inqilob qiladigan navbatdagi yirik texnologiya deb hisoblashmoqda.

Maqolaning ushbu qismida nazariy asos berilgan bo‘lib, kriptovalyutalarning eng muhim xususiyatlari ko‘rib chiqilgan. Aynan shu xususiyatlar bu hodisaning moliyaviy tizimga qanday foyda olib kelishini tushunishga yordam beradi. Avvalo, markazlashuvning yo‘qligi – bu hozirgi to‘lov tizimlarida mavjud bo‘lmagan narsa. Bir nechta vositachilar orqali o‘tish tranzaksiyaning amalga oshirish vaqtini va to‘lov haqini oshiradi. Kriptovalyutalarning raqamli shakli va kriptografik kodlash esa ularni an‘anaviy valyutalarga nisbatan xavfsizroq qiladi. Shuningdek, anonimlik, dunyoning istalgan joyidan internet orqali ulanish imkoniyati va ba‘zi kriptovalyutalarning cheklangan miqdorda chiqarilishi ham afzallik sifatida keltirib o‘tilgan.

Kriptovalyutalar orasida bugungi kunda keng ommalashgan turi Bitcoin bo‘lib 2008 yilda Satoshi Nakamoto tomonidan cheklangan miqdorda 21 mln dona yaratilgan. Bugunga kelib kriptovalyutalarning 4500 ortiq.

Bu raqamli pullarni bir qancha afzalliklari ularni insonlar o‘rtasida ommalashishiga olib keldi:

- markazlashmaganligi ya’ni tartibga soluvchining yo‘qligi,
- maxfiyligi,
- bankda hisob raqam ochmasdan foydalanish imkoniyati,
- tez va arzon pul ko‘chirish imkoniyati,
- fribgarlardan himoyalanganligi.

Kriptovalyutaning nazorat qilib bo‘lmasligi va olingan daromadlardan soliq to‘lanmasligi sababli dunyo mamlakatlarida rasman ishlatilmaydi. Misol uchun Salvadorda rasmiy valyuta deb e‘lon qilingan, AQSh, Kanada, Yaponiya, Germaniya, Shveysariya, Singapur, Avstraliya kabi dalatlarda erkin ayirboshlanadi, O‘zbekistonda bo‘lsa hukumat tomonidan bir qancha cheklovlar bo‘lsa ham litsenziya asosida faoliyat yuritishga imkoniyat berilgan. Bu tadqiqot obyekti Markaziy bank raqamli pullari va ularni amaliyotga joriy qilinishi muammolar hamda natijalari haqida bo‘lib, jahon mamlakatlari taribasi yoritiladi.

Ushbu tadqiqot maqsadlariga erishish uchun biz — chiziqli regressiya modelidan foydalandik.

Raqamli valyuta – bu internet orqali onlayn tranzaksiyalarni qulaylashtirish va ko‘paytirish orqali iqtisodiyotda inqilobga olib keluvchi, muomala vositasi sifatida ishlatiladigan innovatsion moliyaviy vositadir Markaziy bank raqamli puli — markaziy bank tomonidan chiqarilgan va aholiga taqdim etilgan eng yangi raqamli valyutalardan biridir. Markaziy bank raqamli puli joriy etilishi zamonaviy tadqiqotchilar tomonidan turli sohalarida keng muhokama qilinmoqda. Biroq, mavjud adabiyotlar hanuzgacha dastlabki bosqichda bo‘lib qolmoqda.

Shuningdek 2016-yildan boshlab bir qator markaziy banklar o‘z raqamli pillari bo‘yicha tadqiqot ishlarini boshlagan. Markaziy bank raqamli pulini joriy qilgan mamlakatlar soni to‘qqiztani tashkil etadi; ularning eng so‘nggisi Nigeriya bo‘lib, e-Naira raqamli valyutasini joriy qilgan. Bundan tashqari, Xitoy va Janubiy Koreya kabi 14 ta mamlakat o‘z raqamli pulini to‘liq joriy qilishga tayyorgarlik ko‘rayapti. Bu holat raqamli pul konsepsiyasi ancha rivojlanganini va yanada aniqroq shakllangani ko‘rsatadi.

Markaziy bank raqamli puli va an‘anaviy kriptovalyutalar o‘rtasidagi farqni solishtirilganda. Kriptovalyuta blokcheyn tarmog‘ida markazlashmagan boshqaruv tizimida saqlansa, markaziy bank raqamli puli esa markazlashgan boshqaruv ostida saqlanadi. Bu shuni anglatadiki, kriptovalyutani hech bir yagona tashkilot nazorat qila olmaydi, MBRP esa uni chiqaruvchi markaziy bank tomonidan va amaldagi qonunchilikka muvofiq nazorat qilinishi mumkin.

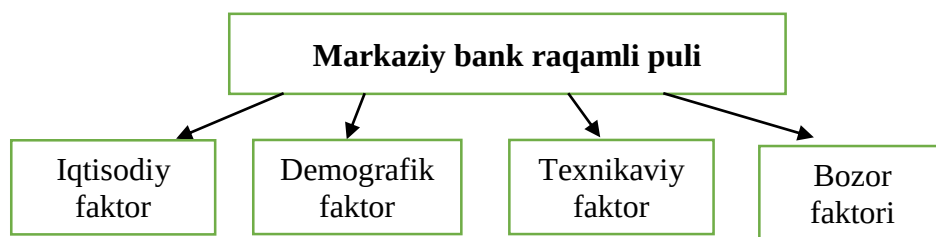
Bundan tashqari, kriptovalyutalar anonim tizimlarga tayanadi, bu esa ularni hukumatning pul-kredit va fiskal siyosati orqali boshqarilishini imkonsiz qiladi. Aksincha, MBRP markaziy bankning majburiyati bo‘lib, uni to‘lovlarni amalga oshirish yoki qiymat saqlovchi aktiv sifatida ishlatish mumkin.

Kriptovalyutalar tobora rivojlanayotgan bo‘lsa-da, markaziy banklar uchun Facebook tomonidan Libra nomli kriptovalyutaning ishga tushirilishi sezilarli tahdid sifatida ko‘rildi. Global darajada atigi 5% qamrovga ega bo‘lishiga qaramay, markaziy banklar Bitcoin’ni ham xavf sifatida ko‘rgan, garchi ular bilan bog‘liq katta muammolar kuzatilmagan bo‘lsa ham.

Shu sababli, kriptovalyutalarni markaziy banklar chiqaradigan raqamli valyutalar bilan solishtirish ushbu moliyaviy institutlar uchun mantiqan to‘g‘ri hisoblanadi. Ommaviy foydalanuvchilar ham bu ikki innovatsiyani global moliyaviy ekotizimda farqlashga harakat qilmoqda.

Mazkur tahlilda eng muhim jihat — kriptovalyutalar va MBRP o‘rtasidagi konseptual farqdir. MBPRning asosiy elementlari kriptovalyutalarning tamoyillariga zid ravishda shakllangan.

Ushbu bo‘limda MBRPning ishga tushirish omillari tahlil qilinadi, ya’ni markaziy bankning MBRP chiqarish bo‘yicha ilg‘or choralar ko‘rish ehtimolini oshirishi yoki kamaytirishi mumkin bo‘lgan omillar o‘rganiladi. Biz MBRPni joriy qilishda 4 ta faktorga bog‘liq deb shu jihatdan o‘rganamiz va bu 4 ta omilni quyida jadval ko‘rinishida izohlashga harakat qilamiz.

1-chizma. Markaziy bank raqamli pullarini amaliyotga joriy qilish faktorlari.

Markaziy bank raqamli valyutasining joriy etilishi ehtimolini belgilovchi omillardan biri bo‘lishi mumkin. Ushbu tadqiqotda umumiy aholi sonidagi qishloq aholisi ulushi va yoshlar ulushi inobatga olingan. Yoshi katta insonlar onlayn xaridlar paytida raqamli to‘lov usullaridan foydalanishga kamroq moyil ekanligi haqida ishonchli dalillarni keltirgan. Bundan tashqari, zamonaviy hududlarda yashovchi aholi boshqa hududlardagilarga nisbatan onlayn to‘lov tizimlaridan foydalanishga ko‘proq moyildir.

Markaziy bank raqamli valyutasiga bo‘lgan talabga ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan omillar haqida gap ketganda, biz shuni ko‘ramizki, yuqori darajadagi aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulot (YAIM), moliyaviy rivojlanish va MBRP bo‘yicha izlanishlarga bo‘lgan qiziqish mavjud bo‘lgan mamlakatlarda MBRP loyihalari yanada rivojlangan bo‘ladi. Shuning uchun ushbu tadqiqot iqtisodiy xususiyatlar MBRP joriy etilishiga ta’sir ko‘rsatadi degan farazga asoslanadi.

Markaziy bank raqamli valyutasini samarali joriy etish uchun ma’lum bozor omillari zarur bo‘lishi mumkin. Bunday omillarga hukumat samaradorligi va xizmatlar sohasidagi savdo hajmi kiradi.

Ushbu maqolada natijalar shuni ko‘rsatadiki, mamlakat daromad darajasining Markaziy bank raqamli valyutasi joriy etilishiga salbiy ta’siri mavjud. Mamlakatda aholi jon boshiga YAIM 1%ga oshganda, MBRP joriy etish ehtimoli 4,5%ga kamayadi.

Asosiy kapitalni shakllantirish va pul massasi — MBRP joriy etish ehtimoliga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi boshqa iqtisodiy ko‘rsatkichlardir. Ularning har biri 1%ga oshganda, MBRP joriy etish ehtimoli 1%dan kam miqdorda kamayadi.

Bundan tashqari, iqtisodiyot tuzilmasi ham MBRP joriy etish ehtimoliga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Xizmatlar sohasi ustun bo‘lgan iqtisodiyotga ega mamlakatlarda markazlashgan raqamli valyutani joriy etish ehtimoli kamayishi kuzatiladi.

Shuningdek, infratuzilmaning rivojlanishi yoki texnologik taraqqiyot darajasi MBRP joriy etilishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmaydi. Elektr energiyasiga kirish imkoniyati va internetdan foydalanish darajasi statistik jihatdan ahamiyatli emas. Texnologiya eksporti esa MBRPga juda kuchsiz ta’sir ko‘rsatadi.

Shunga qaramay, demografik omillar muhim rol o‘ynashi mumkin. Masalan, yoshlar ulushining 1%ga oshishi MBRP joriy etish ehtimolini 1%dan kam miqdorda oshiradi. Aholining qishloq ulushining ortishi esa ushbu ehtimolni 1%dan kam miqdorda kamaytiradi.

Markaziy bank raqamli valyutasiga bog‘liq bo‘lgan turli omillarni tahlil qilish va baholash tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, iqtisodiy omillar MBRP joriy etish ehtimoliga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shaharsozlik darajasi va yosh avlod ulushi kabi demografik omillar esa ushbu ehtimolga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bozor omillari uchun ham shunga o‘xshash ijobiy natijalar kuzatildi. Biroq, texnologik taraqqiyot va infratuzilma rivoji MBRP joriy etish ehtimoliga hech qanday sezilarli ta’sir ko‘rsatmaydi.

Tadqiqot natijalari MBRP haqida menejerlar uchun yangi bilim eshigini ochadi. Bu, shuningdek, siyosat yurituvchilar uchun MBRP joriy etilishi oldidan hamkorlikdagi infratuzilma loyihalash muhimligini eslatadi.

MBRP rivojlanishi kelajakda umumiy xalqaro raqamli valyutaga aylanishi mumkin va bu moliyaviy va to‘lov tizimlariga jiddiy ta’sir ko‘rsatadi. MBRP kelajakda naqd pulni almashtirishi

ehtimoli mavjud. Shu sababli, kelajakdagi tadqiqotlar raqamlashtirilgan valyutaning AQSh dollari va Britaniya funtining global hukmronligiga qanday ta'sir ko'rsatishini o'rganishi kerak.

Shuningdek, xalqaro tranzaksiya tizimini boshqarish va uning xarajatlarini turli axloqiy, texnik, ijtimoiy, huquqiy, iqtisodiy va siyosiy kontekstda tahlil qilish kelajakdagi rejalar tarkibiga kiritilishi lozim. MBRP boshqa raqamli valyutalarga qanday ta'sir ko'rsatadi, bu pul-kredit siyosatiga va pul massasiga qanday ta'sir etadi — bu ham o'rganilishi lozim bo'lgan yo'nalishlardandir.

Bundan tashqari, MBRP joriy etishni rejalashtirayotgan davlatlar, yoshi katta aholining texnik bilimlarini rivojlantirishga va qishloq hududlaridagi infratuzilmani yaxshilashga alohida e'tibor qaratishlari zarur.

Shu bilan birga, MBRP joriy etmoqchi bo'lgan davlatlar, investitsiyalarni jalb qilish va iqtisodiyot haqida ijobiy imij yaratish maqsadida uzoq muddatli bozor barqarorligini ta'minlovchi strategiyalarni ishlab chiqishlari kerak. Shunga qaramay, zaif iqtisodiyotga ega davlatlarda raqamli valyutani joriy etish ehtimoli yuqoriroq bo'lishi mumkin. Shu sababli, biz rivojlanayotgan mamlakatlarda MBRP joriy etilishidan oldin iqtisodiy holatni chuqur tahlil qilishni tavsiya qilamiz.

MBRPni joriy etish unchalik murakkab emas, biroq uni himoya qilish va rivojlantirish ancha murakkab jarayondir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 9 fevraldagi “O'zbekiston Respublikasida kripto-birjalar faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risi”da PQ-3926-son qarori.2019.09.02
2. Kripto-aktivlar aylanmasi sohasidagi xizmatlar provayderlari faoliyatini litsenziyalash tartibi to'g'risidagi nizomga o'zgartirishlar va qo'shimcha kiritish haqida O'zbekiston Respublikasi Istiqbolli loyihalar milliy agentligi direktorining buyrug'i 2024.05.08
3. Bank, W 2018, Europe and Central Asia Economic Update, May 2018: Cryptocurrencies and Blockchain, World Bank Publications.
4. Alfar, A. J., Kumpamool, C., Nguyen, D. T., & Ahmed, R. (2023). The determinants of issuing central bank digital currencies. *Research in International Business and Finance*, 64, 101884.
5. Dionysopoulos, L., Marra, M., & Urquhart, A. (2023). Central bank digital currencies: A critical review. *International Review of Financial Analysis*, 91, 103031.
6. Murinde, V., Rizopoulos, E., & Zachariadis, M. (2022). The impact of the FinTech revolution on the future of banking: Opportunities and risks. *International Review of Financial Analysis*, 81, 102103.

**ВЛИЯНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ТАРИФНЫХ РАЗНОГЛАСИЙ
НА ФИСКАЛЬНУЮ ПОЛИТИКУ**

XALQARO TARIF KELISHMOVCHILIKLARINING FISKAL SIYOSATGA TA’SIRI

THE IMPACT OF INTERNATIONAL TARIFF DISAGREEMENTS ON FISCAL POLICY

Гиясов Сарвар Аъзамович,

DSc, доцент, НУУЗ им. Мирзо Улугбека, начальник отдела

Аннотация

Статья посвящена исследованию влияния международных торговых войн на фискальную политику, с акцентом на опыт и вызовы для Республики Узбекистан. На основе полученных данных разработаны рекомендации по диверсификации экономики, стабилизации бюджетных потоков и совершенствованию управления долгом. Сделаны выводы о необходимости гибкой фискальной политики для минимизации негативных последствий торговых войн.

Ключевые слова: фискальная политика, налоги, бюджет, дефицит, внешняя торговля, пошлины, импорт, экспорт.

Maqola xalqaro savdo urushlarining fiskal siyosatga ta’sirini O‘zbekiston Respublikasi uchun tajriba va qiynchiliklarga e’tibor qaratgan holda o‘rganishga bag‘ishlangan. Olingan ma’lumotlar asosida iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, budjet oqimini barqarorlashtirish va qarzlarni boshqarishni takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan. Savdo urushlarining salbiy oqibatlarini minimallashtirish uchun moslashuvchan fiskal siyosat zarurligi to‘g‘risida xulosalar chiqarilgan.

Kalit so‘zlar: fiskal siyosat, soliqlar, budjet, defitsit, tashqi savdo, bojlar, import, eksport.

The article is devoted to the study of the impact of international trade wars on fiscal policy, with an emphasis on the experience and challenges for the Republic of Uzbekistan. Based on the data obtained, recommendations have been developed to diversify the economy, stabilize budget flows, and improve debt management. Conclusions are drawn about the need for a flexible fiscal policy to minimize the negative effects of trade wars.

Keywords: fiscal policy, taxes, budget, deficit, foreign trade, duties, import, export.

В условиях усиливающейся глобализации международные торговые войны стали важным фактором, существенно влияющим на экономическую стабильность государств. Торговые конфликты между странами, сопровождающиеся введением взаимных тарифов, квот и иных ограничений, оказывают многоуровневое воздействие на экономику, в том числе на фискальную политику. Актуальность данной темы обусловлена тем, что в современных условиях фискальная политика становится одним из основных инструментов, позволяющих государствам адаптироваться к внешним экономическим шокам и минимизировать негативные последствия торговых противостояний.

Значимость исследования определяется необходимостью выработки эффективных механизмов фискального регулирования в ответ на изменение внешнеторговых условий. Особенно важно учитывать влияние международных торговых войн на экономику Узбекистана, который активно интегрируется в мировую торговую систему и стремится диверсифицировать свои внешнеэкономические связи. Торговые войны между крупными экономиками мира создают как новые возможности для экспорта узбекской продукции, так и риски для стабильности доходов бюджета, инвестиционной активности и социально-

экономической устойчивости. Понимание особенностей влияния торговых конфликтов на фискальную политику Узбекистана имеет принципиальное значение для формирования эффективной бюджетно-налоговой стратегии в условиях глобальной нестабильности.

Особенность исследования заключается в рассмотрении фискальной политики не только как реактивного инструмента смягчения последствий торговых войн, но и как активного механизма стимулирования национальной экономики, обеспечения социальной стабильности и защиты внутреннего рынка, с учётом специфики экономики Узбекистана.

Проведённое исследование позволит углубить понимание механизмов адаптации государственной фискальной политики к вызовам мировой экономики и сформулировать практические предложения для повышения её эффективности в специфических условиях Узбекистана.

Международная торговая война - это серия взаимных торговых барьеров (тарифных и нетарифных), которые страны вводят для защиты своих экономических интересов в ущерб свободной международной торговле. Торговые войны могут проявляться в различных формах:

- Введение или повышение импортных пошлин;
- Квотирование импорта и экспорта;
- Субсидирование национальных производителей;
- Наложение санкций и запретов на торговлю;
- Установление технических барьеров и норм сертификации.

Согласно определению Всемирной торговой организации (ВТО), торговые войны подрывают принципы открытых рынков и могут приводить к искажению мировой торговли, росту экономической неопределённости и снижению темпов глобального экономического роста [1].

Торговые войны воздействуют на фискальную политику страны через несколько ключевых каналов (см. табл. 1).

Таблица 1

Механизмы влияния торговых войн на фискальную политику [2]

№	Механизм влияния	Описание	Последствия для бюджета
1	Снижение доходов от внешней торговли	Сокращение объёмов импорта/экспорта приводит к снижению поступлений от таможенных пошлин и налогов	Снижение доходной базы бюджета
2	Рост расходов на поддержку экономики	Государства вынуждены увеличивать субсидии, льготы, программы поддержки бизнеса	Рост дефицита бюджета
3	Изменение структуры налогов	Вводятся новые внутренние налоги для компенсации потерь	Фискальная нагрузка на население и бизнес
4	Сокращение инвестиций	Рост неопределённости снижает поступления корпоративных налогов	Замедление роста доходов бюджета
5	Девальвация валюты	Ослабление валют повышает стоимость импорта	Рост инфляции, необходимость дополнительных расходов

По данным Международного валютного фонда (МВФ), даже умеренные торговые конфликты способны сократить мировой ВВП на 0,5% в среднем ежегодно, что в свою очередь влияет на налогооблагаемую базу стран [3].

С теоретической точки зрения учеными-экономистами сформированы и научно обоснованы некоторые теоретические модели влияния торговых войн на фискальную политику. В частности,

1. Кейнсианская модель. Согласно Кейнсианской теории, сокращение внешнего спроса из-за торговых барьеров снижает национальный доход, что требует активизации государственной фискальной политики: увеличения государственных расходов для стимулирования внутреннего спроса [4].

2. Неоклассическая модель. Неоклассики подчеркивают, что торговые войны ведут к неэффективному перераспределению ресурсов и снижению производительности экономики. Ответом должна быть минимизация государственных вмешательств и сохранение сбалансированного бюджета [5].

3. Новая теория торговли (New Trade Theory). Согласно концепциям Кругмана и Хелпмана, страны выигрывают от торговли за счёт экономии на масштабе и дифференциации продукции [6]. Торговые войны разрушают эти преимущества, требуя корректировки фискальной политики для защиты перспективных отраслей.

Также на основе рисунка 1 можно представить схему этапов механизма влияния торговых войн на фискальную политику, начинающая с торговых барьеров и заканчивающаяся ростом бюджетного дефицита.

Рисунок 1. Схема механизма влияния торговых войн на фискальную политику [2]

Теперь, проанализируем влияния торговых войн на фискальную политику разных стран, где мы подробно посмотрим на кейсы США, Китая, ЕС и развивающихся стран на основе официальной статистики.

Торговая война между США и Китаем началась в 2018 году после введения США дополнительных тарифов на китайский импорт, что привело к ответным мерам со стороны Китая. Конфликт охватил товары на сотни миллиардов долларов и затронул практически все сферы торговли между двумя крупнейшими экономиками мира [7].

Приведем хронологию основных событий: в 2018 году США ввели тарифы на китайские товары на сумму \$34 млрд; Китай ответил зеркальными мерами, в 2019 году Расширение тарифных списков; замедление переговоров; в 2020 году Подписание "первой фазы" торгового соглашения; в начале 2025 года обострение тарифной политики сторон.

Рассмотрим фискальные последствия для США:

- **Снижение доходов от таможенных пошлин:** Хотя введенные тарифы увеличили поступления в федеральный бюджет от внешнеторговых сборов, рост был нивелирован снижением общей торговой активности [8].

- **Рост бюджетного дефицита:** По данным Congressional Budget Office (CBO), торговые войны 2018-2019 годов увеличили федеральный дефицит примерно на 0,3% ВВП США за счёт роста субсидий аграриям и снижения налоговых поступлений [9].

- **Поддержка пострадавших отраслей:** Министерство сельского хозяйства США (USDA) выделило более \$28 млрд на поддержку фермеров в рамках программы Market Facilitation Program (MFP) в 2018-2019 годах [10].

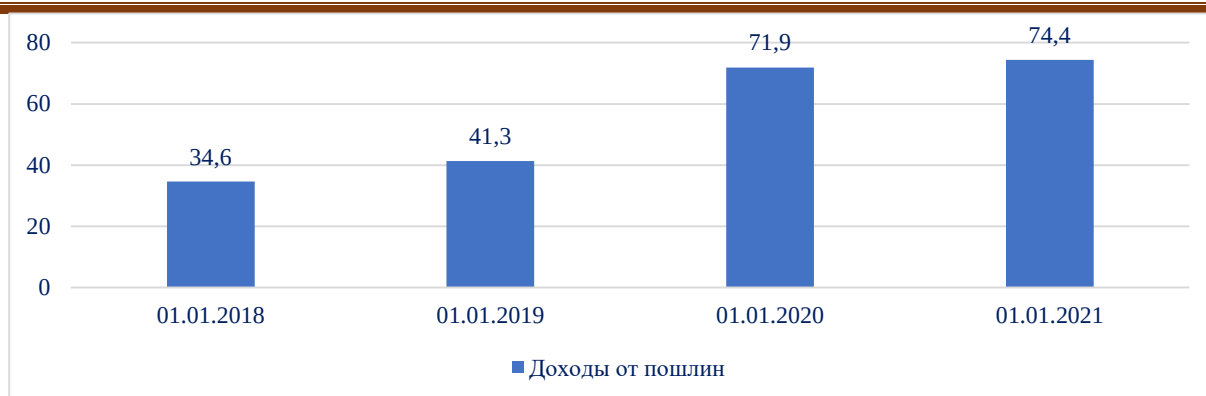

Рисунок 2. Динамика доходов США от таможенных пошлин (млрд долл.) [11]

Несмотря на рост доходов от пошлин, общие фискальные потери, связанные с торговыми войнами, оказались выше (см. рис. 2).

А теперь рассмотрим фискальные последствия для Китая:

- Снижение налоговых поступлений: Вследствие падения экспорта в США налоговые поступления от внешней торговли Китая сократились на 12% в 2019 году [12].
- Рост фискальных стимулов: Китай активизировал политику налоговых льгот и увеличил государственные расходы на поддержку инфраструктурных проектов.
- Усиление бюджетного давления на регионы: Провинции Китая столкнулись с нехваткой средств, что потребовало дополнительных заимствований через выпуск облигаций [13].

Европейский союз (ЕС) также стал косвенным участником торговых войн. США ввели тарифы на сталь и алюминий из ЕС в 2018 году, что привело к ответным мерам. В частности,

- Снижение доходов от торговли: ЕС зафиксировал падение экспорта стали в США на 30% в 2018 году [14].
- Ответные меры ЕС: ЕС ввёл дополнительные тарифы на американские товары на сумму €2,8 млрд.
- Фискальное давление на отдельные отрасли: Наибольшие убытки понесли производители автомобилей, алюминия и сельхозпродукции. Европейские страны усилили программы поддержки через Европейский фонд структурных инвестиций (EFSI).

Исходя из логического продолжения, также остановимся на примерах развивающихся стран: Бразилия и Индия:

Бразилия:

- Бразилия получила выгоды от торговли с Китаем за счёт роста экспорта сои, компенсируя падение американских поставок [15].
- Однако внутренняя бюджетная нестабильность усилилась из-за волатильности мировых цен и снижения инвестиций.

Индия:

- Индия использовала торговые войны как возможность для увеличения собственного экспорта в США.
- При этом тарифная политика Индии ужесточилась, что вызвало локальные инфляционные риски [16] (см. табл. 2).

Таблица 2

Последствия торговых войн и фискальная реакция Бразилии и Индии [16]

Страна	Последствия торговых войн	Фискальная реакция
Бразилия	Рост экспорта в Китай, падение инвестиций	Увеличение бюджетных расходов на поддержку валютного курса
Индия	Рост экспорта в США, рост цен	Увеличение субсидий на продовольствие и сельское хозяйство

Узбекистан - одна из крупнейших экономик Центральной Азии, обладающая богатой ресурсной базой (золото, газ, хлопок) и активно развивающейся промышленностью и сельским хозяйством. С начала 2017 года страна проводит масштабные экономические реформы, направленные на либерализацию торговли, валютного курса и улучшение инвестиционного климата [17].

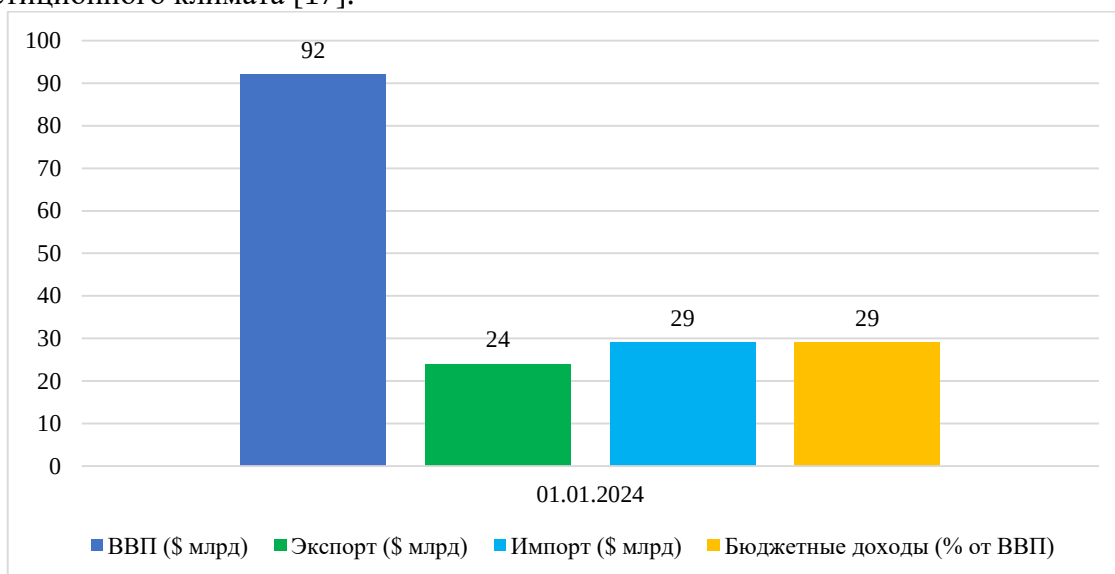

Рисунок 3. Основные макроэкономические показатели Узбекистана [18]

Экономика Узбекистана остаётся умеренно открытой: экспорт и импорт в совокупности составляют около 60% ВВП [19] (см. рис. 3). Основными экспортными товарами являются: Золото, текстиль, газ, продукты питания. Это делает её уязвимой к изменениям мировой торговой среды.

Фискальная политика Узбекистана в значительной степени зависит от доходов, связанных с внешнеэкономической деятельностью, т.е. таможенные пошлины и налоги на импорт обеспечивают около 20% доходов государственного бюджета (см. рис. 4) и экспортные поступления (особенно от продажи золота и текстиля) критически важны для валютных резервов страны.

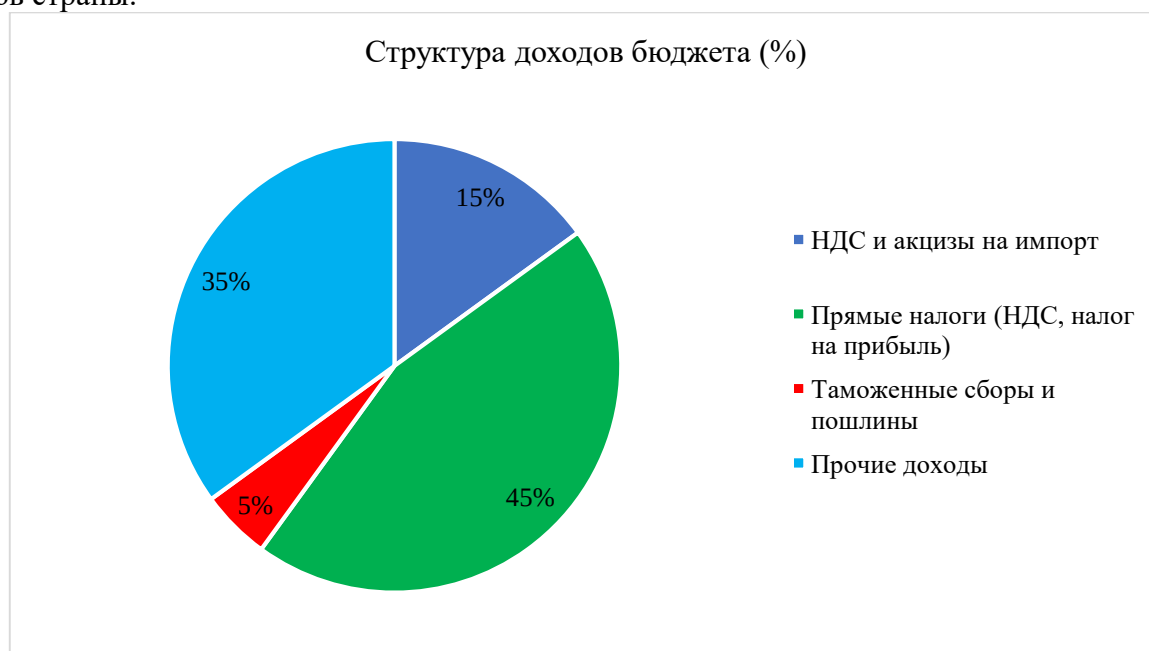

Рисунок 4. Структура доходов бюджета Узбекистана (01.01.2025) [20]

Торговые войны между США, Китаем и ЕС создают как риски, так и возможности для узбекской экономики, Например:

1. Позитивные эффекты:

- Рост спроса на текстиль: Ограничения США на китайский текстиль в 2018–2019 годах увеличили интерес к текстильной продукции из Узбекистана, что привело к росту экспорта текстиля на 30% в 2020 году [21].

- Новые экспортные ниши: Узбекистан начал активнее экспортировать фрукты и овощи в Китай и Россию, компенсируя снижение поставок других стран (см. рис. 5).

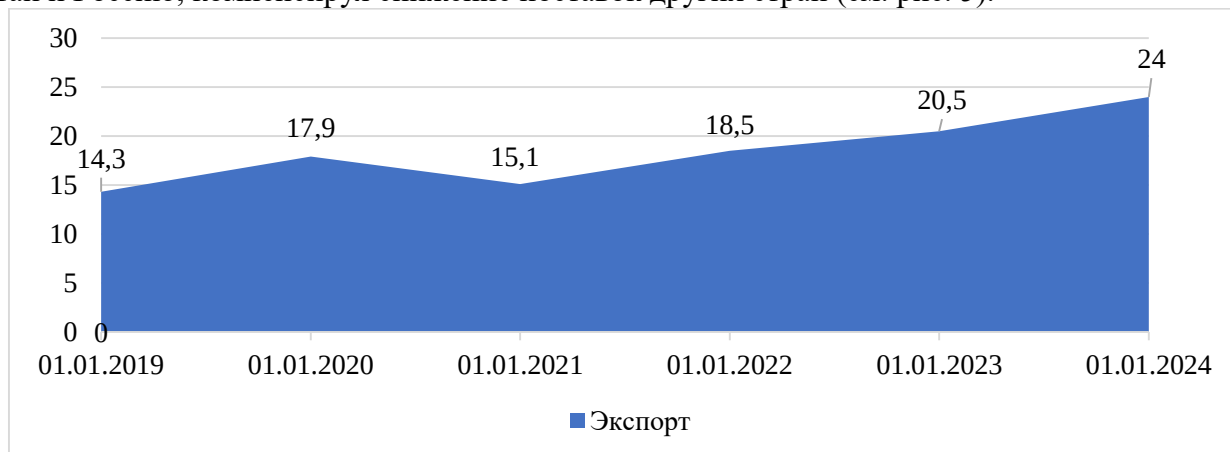

Рисунок 5. Динамика экспорта Узбекистана (млрд долл.) [20]

2. Негативные эффекты:

- Снижение мирового спроса: Глобальное замедление торговли снизило общий спрос на сырьевые товары, включая золото и газ.

- Рост транспортных затрат: Торговые войны усилили перебои в глобальных логистических цепочках, что увеличило стоимость импорта и экспорта.

Теперь рассмотрим основные риски и возможности для фискальной политики Узбекистана. Основные риски могут быть: сокращение валютных поступлений из-за снижения мировых цен на сырье; рост бюджетного дефицита в случае падения поступлений от внешней торговли; необходимость увеличения внутренних заимствований для покрытия фискальных разрывов.

А основные возможности могут быть: диверсификация торговли, в частности, Узбекистан активно расширяет внешнеэкономические связи с Южной Кореей, Японией, странами Персидского залива, а также развитие внутреннего рынка, т.е. увеличение государственных инвестиций в инфраструктуру и промышленность снижает зависимость от экспорта (см. табл. 3).

Таблица 3

Основные вызовы и возможности для фискальной политики [2]

Категория	Фактор	Возможная реакция
Вызов	Сокращение доходов от пошлин	Оптимизация налоговой политики
Вызов	Рост инфляции	Проведение умеренной монетарной политики
Возможность	Расширение новых рынков	Программы поддержки экспортеров
Возможность	Приток инвестиций	Стимулирование через налоговые льготы

Исходя из сведений МВФ торговые войны могут влиять на фискальную политику через несколько ключевых каналов. По расчетам МВФ изменение торговых потоков, рост тарифных

барьеров, сокращение глобального спроса и диверсификация торговых партнёров относятся к основным факторам влияющих на фискальную политику (см. табл. 4).

Таблице 4

Основные факторы, влияющие на фискальную политику [22]

Фактор	Механизм влияния	Ожидаемое последствие
Изменение торговых потоков	Снижение экспорта и импорта товаров	Снижение налоговых поступлений
Рост тарифных барьеров	Удорожание импорта	Рост инфляции и снижение покупательной способности
Сокращение глобального спроса	Падение цен на сырье и промышленные товары	Уменьшение доходов от налогов и пошлин
Нарушение цепочек поставок	Рост логистических расходов	Увеличение фискальных расходов на поддержку бизнеса
Диверсификация торговых партнёров	Перераспределение торговых потоков	Необходимость корректировки торговой и налоговой политики

На основе анализа можно выделить следующие причины:

- Тарифная эскалация: Введение высоких тарифов странами приводит к снижению объемов торговли и падению доходов бюджета [23].
- Падение доверия инвесторов: Торговые войны увеличивают неопределенность, вызывая снижение инвестиций и налоговых поступлений.
- Рост затрат на субсидирование: Государствам приходится компенсировать убытки ключевых отраслей, увеличивая расходы бюджета.
- Снижение конкурентоспособности: Изоляция от глобальных рынков приводит к снижению эффективности экономики и, соответственно, бюджетных доходов.

Таблице 5

Возможные последствия торговой войны [2]

Последствие	Описание	Пример
Снижение бюджетных доходов	Меньший объем внешней торговли → меньше налогов и пошлин	Падение экспортных доходов Китая в 2019 г. на 2,5% [24]
Рост фискального дефицита	Рост государственных субсидий и расходов на поддержку	Программа помощи аграриям в США на \$28 млрд [25]
Повышение инфляционных ожиданий	Рост цен на импортируемые товары из-за тарифов	Рост цен на сталь в ЕС на 15% в 2019 г. [26]
Ухудшение инвестиционного климата	Снижение прямых иностранных инвестиций	Снижение притока инвестиций в Китай на 5% в 2019 г. [27]

Исходя из анализов можно привести некоторые возможные основные вызовы для фискальной политики в условиях торговых войн (см. табл. 5):

Вызовы для развитых стран:

- Снижение темпов роста ВВП и бюджетных поступлений.
- Рост потребности в фискальном стимулировании экономики.
- Увеличение государственного долга.

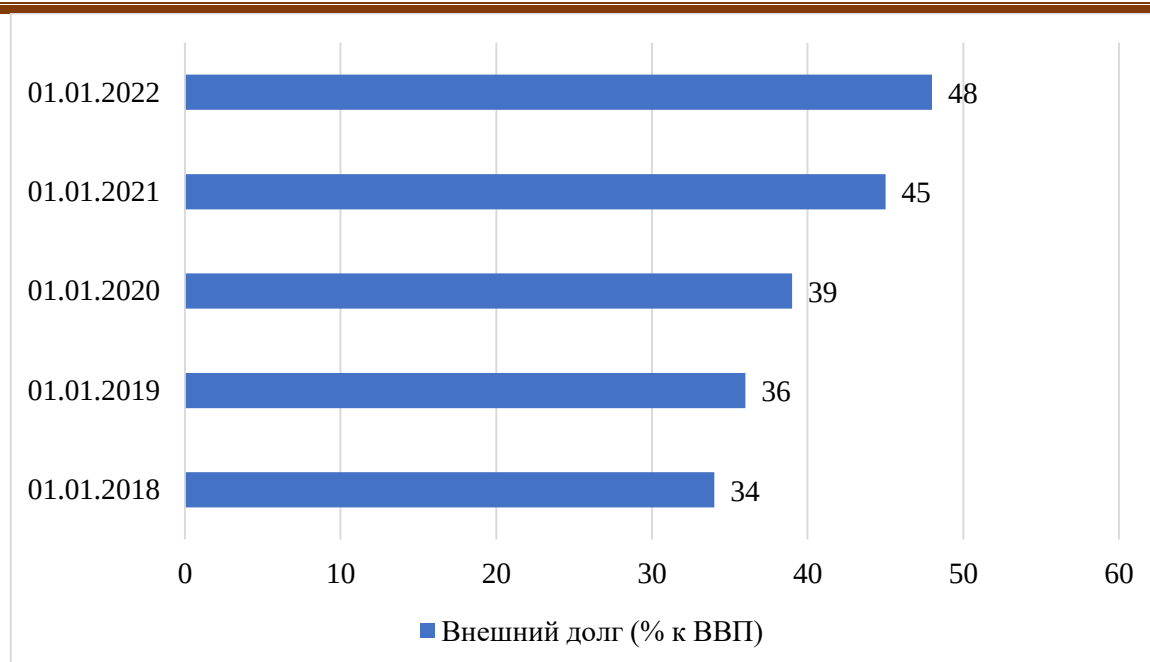

Рисунок 6. Динамика внешнего долга развивающихся стран (% к ВВП) [28]

Вызовы для развивающихся стран (в том числе Узбекистана):

- Высокая зависимость от сырьевого экспорта.
- Ограниченные возможности для бюджетного маневра.
- Рост внешних заимствований (см. рис. 6).

На фоне глобальных торговых конфликтов у Узбекистана возникли следующие специфические проблемы (см. табл. 6).

Таблица 6

Проблемы фискальной устойчивости на примере Узбекистана [2]

Проблема	Проявление	Возможные решения
Снижение экспортных поступлений	Падение цен на золото и природный газ в 2020–2021 гг.	Диверсификация экспорта, переход к продукции с высокой добавленной стоимостью
Рост внешнего долга	Рост государственного долга с 34% до 39% ВВП в 2022 году [29]	Контроль за структурой заимствований, развитие внутренних источников финансирования
Рост бюджетного дефицита	Дефицит госбюджета в 2022 году составил 4,2% ВВП [30]	Оптимизация расходов, усиление налоговой базы
Валютные риски	Рост курса доллара привёл к удорожанию внешних заимствований	Хеджирование валютных рисков, укрепление резервов

Из выше приведенных анализов событий на фоне тарифных войн можем сформулировать следующую модель влияния торговых войн на фискальную политику Узбекистана (см. рис. 7).

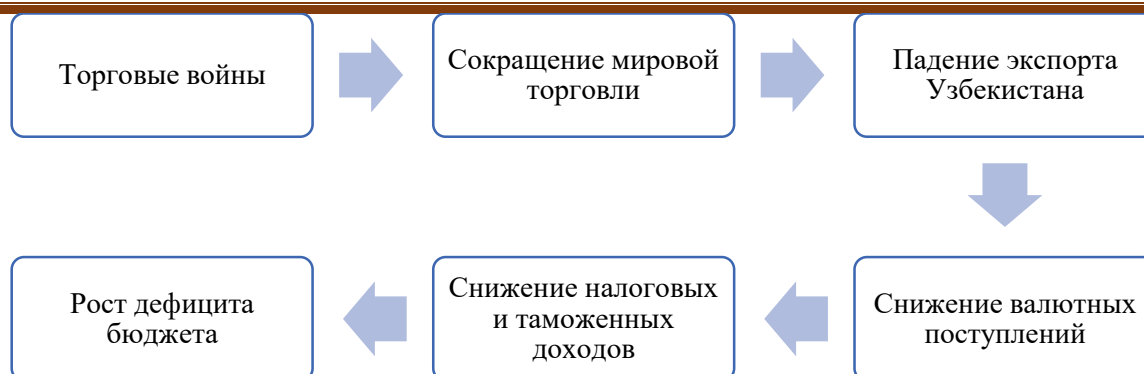

Рисунок 7. Модель влияния торговых войн на фискальную политику Узбекистана [2]

На основе выявленных проблем и возможностей предлагаются следующие рекомендации для совершенствования фискальной политики Узбекистана:

Диверсификация источников бюджетных доходов:

- Развитие внутреннего налогообложения, в первую очередь - налога на прибыль предприятий, НДС и подоходного налога.

- Уменьшение зависимости бюджета от таможенных пошлин и налогов на экспорт.

Стабилизация макроэкономической среды:

- Проведение взвешенной монетарной политики для сдерживания инфляции.
- Поддержка валютной стабильности для минимизации внешних фискальных рисков.
- Снижение зависимости от заимствований на внешних рынках через развитие внутреннего финансового рынка.

Развитие экспортных возможностей:

- Расширение ассортимента экспорта за счет не сырьевых товаров (машиностроение, фармацевтика, ИКТ).

- Создание национальных программ поддержки экспортеров.

- Участие в новых торговых соглашениях (например, GSP+ с ЕС).

Улучшение качества управления долгом:

- Ограничение роста внешнего долга.
- Оптимизация структуры долга: увеличение доли долгосрочных и дешевых заимствований.

- Развитие внутреннего рынка государственных ценных бумаг.

Таблица 6 отражает основные направления стратегии Узбекистана по укреплению фискальной устойчивости на фоне глобальной экономической нестабильности. В ней выделены три ключевых вектора:

1. Налоги - здесь акцент сделан на расширение налоговой базы за счёт интеграции неформального сектора, внедрения цифровых инструментов администрирования и повышения налоговой дисциплины. Эти меры направлены на долгосрочное увеличение стабильных поступлений в бюджет при сохранении справедливости налоговой нагрузки.

2. Таможенные доходы - стратегия предусматривает снижение зависимости от протекционистских фискальных барьеров (пошлин, акцизов) в пользу стимулирующих мер, таких как упрощённые режимы ввоза сырья и оборудования. Это снижает нагрузку на импортеров, поддерживает внутреннее производство и способствует росту косвенных налогов.

3. Внутренние источники - развитие муниципальных и региональных налогов предполагает усиление финансовой автономии местных бюджетов. Это создаёт стимулы для развития локальной экономики и более эффективного использования ресурсов на местах.

Представленные направления в таблице демонстрируют системный подход к фискальной реформе, направленной на снижение внешней уязвимости и формирование сбалансированной доходной политики.

Рисунок 8. Стратегия увеличения устойчивости бюджетных доходов и фискального развития [2]

Кроме этого представленная логика отражает стратегическую модель фискальной устойчивости, где диверсификация экономики служит ключевым механизмом. Диверсификация экономики снижает зависимость от экспорта сырья и внешних шоков. Это стимулирует рост внутреннего производства, особенно в перерабатывающей, аграрной и сервисной отраслях. Расширение внутренней экономической активности приводит к увеличению налогооблагаемой базы - как по прямым, так и косвенным налогам. В результате формируется устойчивая и предсказуемая система бюджетных доходов, менее зависимая от колебаний мировой торговли. Таким образом, экономическая трансформация напрямую усиливает фискальную стабильность, что особенно актуально для стран, подверженных воздействию глобальных торговых конфликтов (см. рис. 8).

Проведённое исследование подтвердило, что международные торговые войны представляют собой не только экономическое, но и фискальное испытание для стран с развивающимися экономиками, таких как Республика Узбекистан. Угроза снижения экспортной выручки, нестабильность внешнего спроса, усиление протекционизма и геэкономические конфликты создают системные риски для устойчивости государственного бюджета. Узбекистан, как страна с высокой долей экспортно-ориентированных доходов и растущими социальными обязательствами, сталкивается с особыми вызовами в условиях глобальной торговой напряжённости. Анализ показал, что воздействие торговых войн может проявляться через сокращение налогово-таможенных поступлений, снижение ВВП, рост инфляционного давления, ухудшение условий внешнего заимствования и, как следствие, нарастание фискального дефицита.

В то же время исследование демонстрирует, что Узбекистан обладает потенциалом для проведения эффективной адаптационной фискальной политики. Это возможно за счёт:

- структурной диверсификации экономики, направленной на снижение зависимости от сырьевого экспорта;
- развития внутреннего рынка и повышения налоговой базы;
- рационализации бюджетных расходов и повышения прозрачности государственных финансов;
- укрепления региональной и многосторонней торговой кооперации, в том числе в рамках ОТС, GSP+, ШОС и других форматов.

Особое значение имеет повышение аналитических возможностей государственных органов в прогнозировании фискальных рисков и их интеграции в бюджетное планирование.

Таким образом, торговые войны - это не только внешняя угроза, но и стимул для внутренней трансформации. Своевременные меры по модернизации фискальной политики и управлению экономическими рисками способны превратить вызовы глобальной нестабильности в возможности для долгосрочного устойчивого развития.

Список использованной литературы:

1. World Trade Organization (WTO), "World Trade Report 2022", URL: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr22_e.htm.
2. Составлено автором на основе исследований.
3. International Monetary Fund (IMF), "World Economic Outlook Update, July 2023", URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2023/07>.
4. Keynes, J.M. "The General Theory of Employment, Interest, and Money", 1936.
5. Mankiw, N.G. "Principles of Economics", 9th Edition, 2020.
6. Krugman, P., Helpman, E. "Market Structure and Foreign Trade", MIT Press, 1985.
7. Office of the United States Trade Representative (USTR), "Economic Impact of the US-China Trade War", 2020.
8. United States Census Bureau, "Trade Data", 2023, URL: <https://www.census.gov/foreign-trade/statistics/historical/>.
9. Congressional Budget Office (CBO), "The Budget and Economic Outlook: 2019 to 2029", URL: <https://www.cbo.gov/publication/54918>.
10. U.S. Department of Agriculture (USDA), "Market Facilitation Program Reports", 2020.
11. Сформировано автором на основе данных U.S. Census Bureau.
12. Ministry of Finance of the People's Republic of China, "Tax Revenue Reports", 2020.
13. Asian Development Bank (ADB), "China's Local Government Debt Risks", 2021.
14. European Commission, "EU Retaliatory Measures Against US Tariffs", 2019.
15. Food and Agriculture Organization (FAO), "Brazil's Agricultural Trade Overview", 2020.
16. Ministry of Commerce and Industry of India, "Annual Trade Report", 2021.
17. The World Bank, "Uzbekistan Economic Update, 2023", URL: <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/publication/economic-update>.
18. Министерство экономики и финансов Республики Узбекистан, "Отчёт о макроэкономических показателях за 2023 год", URL: <https://mineconomy.uz>.
19. Asian Development Bank (ADB), "Uzbekistan: Trade Profile 2023", URL: <https://www.adb.org/countries/uzbekistan/overview>.
20. Национальный комитет Республики Узбекистан по статистике, "Бюджетные отчёты 2023", URL: <https://stat.uz>.
21. Ассоциация «Узтекстильпром», "Отчёт о состоянии текстильной промышленности 2023", URL: <https://uztextile.uz>.
22. International Monetary Fund (IMF), "Trade Wars and Fiscal Policy", 2021.
23. World Trade Organization (WTO), "Trade and Tariff Data", 2022.
24. General Administration of Customs of China, "Foreign Trade Statistics", 2019.
25. U.S. Department of Agriculture (USDA), "Market Facilitation Program Report", 2020.
26. European Commission, "Steel Market Report", 2019.
27. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), "World Investment Report 2020".
28. Составлено автором на основе данным World Bank Global Economic Prospects.
29. Министерство экономики и финансов Республики Узбекистан, "Государственный долг: отчет 2022 года", URL: <https://www.mf.uz>.
30. Министерство экономики и финансов Республики Узбекистан, "Бюджетный отчёт за 2022 год", URL: <https://mineconomy.uz>.

**O‘ZBEKISTONDA KAMBAG‘ALCHILIK DARAJASINI KAMAYTIRISHDA AYOLLAR
BANDLIGINI TA‘MINLASHNING DOLZARB MUAMMOLARI**

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЗАНЯТОСТИ ЖЕНЩИН В ЦЕЛЯХ
СОКРАЩЕНИЯ БЕДНОСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ**

**CURRENT PROBLEMS OF PROVIDING WOMEN'S EMPLOYMENT IN POVERTY
REDUCTION IN UZBEKISTAN**

Janabayeva Gulbahor Ashirovna

Oriental universiteti, Moliya va menejment kafedrası stajyor o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekistonda kambag‘allik darajasini kamaytirishda ayollar bandligini ta‘minlashning dolzarb muammolari tahlil qilinadi. Ayollarni mehnat bozoriga keng jalb qilish, ularning iqtisodiy faolligini oshirish, kasbiy ko‘nikmalarini rivojlantirish va kooperativlar orqali bandlik imkoniyatlarini kengaytirish orqali barqaror rivojlanish va ijtimoiy tenglikka erishish masalalari yoritilgan. Tadqiqot davomida gender tengsizligi sharoitida yuzaga keladigan cheklovlar, institutsional muhitdagi to‘siqlar hamda xalqaro tajribalar asosida samarali yondashuvlar ko‘rib chiqildi. Multidimensioanal kambag‘allik modeli asosida tahlil olib borilib, ayollar bandligi orqali iqtisodiy zaiflikni yengish mexanizmlari asoslab berildi.

Kalit so‘zlar: ayollar bandligi, kambag‘allik darajasi, mehnat bozori, gender tengligi, kooperativlar, iqtisodiy faollik, ijtimoiy rivojlanish, multidimensioanal yondashuv, imkoniyatlar nazariyasi.

В данной статье анализируются актуальные проблемы обеспечения занятости женщин как эффективного механизма снижения уровня бедности в Узбекистане. Рассматриваются вопросы расширения экономической активности женщин, повышения их профессиональных навыков и вовлечения в трудовую деятельность через кооперативные модели. В рамках исследования изучены институциональные и культурные барьеры, гендерное неравенство на рынке труда, а также проанализирован международный опыт. Основываясь на концепции многомерной бедности, обоснованы механизмы повышения занятости женщин как инструмента преодоления экономической уязвимости и достижения устойчивого развития.

Ключевые слова: занятость женщин, уровень бедности, рынок труда, гендерное равенство, кооперативы, экономическая активность, социальное развитие, многомерный подход, теория возможностей.

This article analyzes the pressing issues of ensuring women's employment as an effective tool for reducing poverty levels in Uzbekistan. It explores the enhancement of women's economic activity, improvement of their professional skills, and their engagement in the labor market through cooperative models. The study examines institutional and cultural barriers, gender inequality in employment, and relevant international practices. Based on the multidimensional poverty model, mechanisms for increasing women's employment as a means of overcoming economic vulnerability and achieving sustainable development are substantiated.

Keywords: women’s employment, poverty level, labor market, gender equality, cooperatives, economic activity, social development, multidimensional approach, capability theory.

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasi chuqur ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar bosqichini boshdan kechirmoqda. Ushbu islohotlar milliy iqtisodiyotning modernizatsiyasi va diversifikatsiyasi orqali barqaror va inklyuziv o‘shishni ta‘minlashga qaratilgan. Bu jarayonda mehnat bozori alohida

strategik ahamiyat kasb etadi, chunki iqtisodiy rivojlanishning poydevori aynan aholi bandligi va mehnat resurslaridan samarali foydalanish bilan bevosita bog‘liqdir.

Bandlik darajasining oshishi va ishsizlikning kamaytirilishi - bu nafaqat ijtimoiy barqarorlikning kafolati, balki kambag‘allik darajasini pasaytirishning ham muhim omilidir. Ayniqsa, ayollar uchun munosib mehnat sharoitlarini yaratish - iqtisodiy tenglikka erishish yo‘lida zaruriy shartdir. Ayollarning mehnat bozoridagi ishtirokini kengaytirish orqali nafaqat oilaviy daromadlar, balki jamiyatning umumiy iqtisodiy salohiyati ham ortadi. Shu bilan birga, ayollar bandligi darajasining oshishi O‘zbekistonda kambag‘allikni kamaytirishda kuchli vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Shunday qilib, ayollarni ish bilan ta‘minlashda tizimli yondashuvni shakllantirish, gender asosidagi tengsizliklarni bartaraf etish, mehnatga oid huquqiy kafolatlar va infratuzilmani mustahkamlash dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Aynan shu sababli, respublikada barqaror iqtisodiy o‘sinh ayollar bandligini tartibga solish tizimini takomillashtirish bilan uzviy bog‘liq omillardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, mamlakatda ayollarni ish bilan ta‘minlashda qator dolzarb muammolar mavjud. Eng avvalo, ko‘plab hududlarda ayollar malaka va kasbiy ko‘nikmalarga ega emasligi, bu esa ularni mehnat bozorida raqobatbardosh bo‘lishiga to‘sqinlik qilmoqda. Bunday sharoitda kooperativlar muhim rol o‘ynashi mumkin. Dunyo tajribasida ko‘plab kooperativlar o‘z a‘zolariga ta‘lim va malaka oshirish imkoniyatlarini yaratib, ularni barqaror ish bilan ta‘minlashda faol ishtirok etmoqda.

Kooperativlar nafaqat ishlab chiqarish faoliyati bilan shug‘ullanadi, balki o‘z a‘zolari, xususan, ayollar uchun bepul yoki arzon malaka oshirish kurslarini tashkil etadi, mahalliy maktablar va o‘quv markazlarini moliyalashtiradi. Bu orqali kooperativlar ayollarni kasbga o‘rgatish, ularning iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirish hamda kambag‘allikdan chiqishiga yordam beradi.

O‘zbekistonda kambag‘allik darajasini kamaytirishda ayollar bandligini ta‘minlash masalasi zamonaviy iqtisodiy va ijtimoiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Mavzu bo‘yicha o‘tkazilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kambag‘allikning gender o‘lchovi hali ham yetarli darajada chuqur o‘rganilmagan va ayollarning iqtisodiy faolligini oshirish orqali bu muammoni bartaraf etish istiqbollari kengdir.

“Jahon banki[2] va UNDP [3] hisobotlarida ayollarning bandligi ijtimoiy-iqtisodiy tenglikni ta‘minlovchi asosiy omil sifatida talqin qilinadi. Bu hujjatlarda ayollarni rasmiy ishchi kuchiga keng jalb qilish, ularni o‘qitish, kasb-hunarga yo‘naltirish orqali kambag‘allikni sezilarli darajada kamaytirish mumkinligi ta‘kidlangan [1]”.

Bundan tashqari, chet el olimlari ham o‘z fikrlarini ilgari shurishgan yani: Marta Nussbaum [4] va Amartya Sen [5] tomonidan ilgari surilgan imkoniyatlar yondashuvi (capability approach) doirasida esa ayollar bandligini nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va siyosiy imkoniyatlarni kengaytiruvchi vosita sifatida ko‘rish zarurligi asoslanadi. Nussbaum ayollarning sog‘liq, ta‘lim, huquqiy erkinlik va jamiyatda ovozga ega bo‘lishi ularning bandligi darajasiga bevosita ta‘sir ko‘rsatishini isbotlaydi.

Shu bilan birga, mahalliy olimlar ham o‘z g‘oyalarini ilgari surgan G‘. M. Qudratov [1] O‘zbekiston hududlarida kambag‘allik darajasining yuqoriligi ayollar o‘rtasidagi rasmiy ish bilan ta‘minlanishning pastligi bilan bog‘liq ekanligini ta‘kidlaydi. Uning fikriga ko‘ra, ayniqsa qishloq joylarda ayollar uchun mehnat bozori imkoniyatlari cheklangan, norasmiy bandlik keng tarqalgan va bu ularning iqtisodiy zaifligiga olib kelmoqda.

Ba‘zi xalqaro tahlillarda (ILO)[6] gender mehnat bozoridagi tengsizliklar, ish haqi tafovutlari, bolaga qarash yukining bir tomonlama ayollar zimmasiga tushishi, ish joylarida diskriminatsiya va ijtimoiy stereotiplar asosiy muammo sifatida qayd etilgan.

O‘zbekistonda qabul qilingan “Ayollar daftoriga” oid islohotlar, “Yoshlar - kelajagimiz”, “Har bir oila - tadbirkor”, “Hunarmandchilikni rivojlantirish dasturi” kabi dasturlar tahlil qilinganda, ayollar bandligini oshirishga qaratilgan sa‘y-harakatlar kuchayganini ko‘rish mumkin. Biroq, hali ham institutsional, madaniy va mintaqaviy to‘siqlar mavjud.

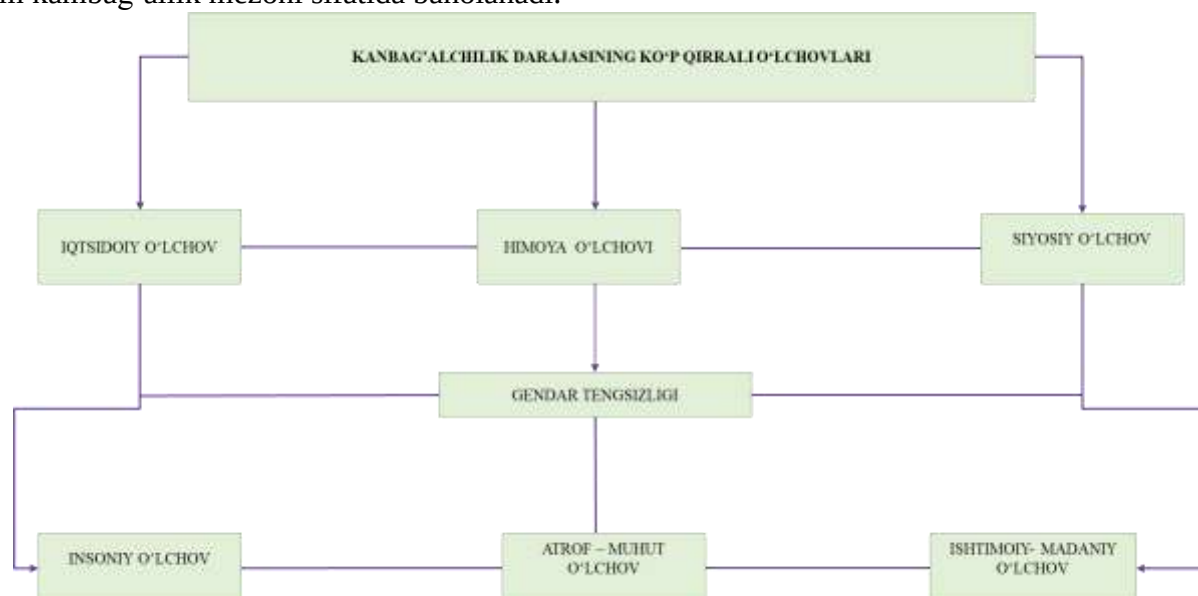
Ushbu tadqiqotda qo‘llanilgan metodologiya O‘zbekistonda kambag‘allik darajasini kamaytirishda ayollar bandligini ta‘minlash bilan bog‘liq muammolarni chuqur o‘rganishga

qaratilgan. Tadqiqot davomida ayollarni mehnat bozoriga jalb qilishning iqtisodiy va ijtimoiy jihatlari, gender tengsizligi sharoitida yuzaga kelayotgan cheklovlar va mavjud imkoniyatlar tizimli ravishda tahlil qilindi.

Tahliliy jarayonda tahlil, sintez, abstrakt-mantiqiy fikrlash, tanqidiy yondashuv, ilmiy o‘p probatsiya va umumlashtirish kabi metodlardan foydalanildi. Bu yondashuvlar orqali ayollar bandligini oshirish va kambag‘allikni qisqartirish o‘rtasidagi bog‘liqlik aniqlanib, amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

O‘zbekiston sharoitida ayollar bandligining past darajasi kambag‘allikni kuchaytiruvchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ayniqsa qishloq hududlarda ayollar mehnat bozorida asosan norasmiy ish turlarida band bo‘lib, rasmiy bandlikdan chetda qolmoqda. Bu esa ularning doimiy daromadga ega bo‘lishi, ijtimoiy himoyadan foydalanishi va iqtisodiy resurslarga kirish imkoniyatini cheklaydi. Ayollarni kasb-hunarga yo‘naltirish, tadbirkorlik faoliyatiga jalb qilish va moliyaviy ko‘mak beruvchi dasturlarga kengroq qamrab olish zarurligi tahlillarda aniq ko‘rsatildi.

An‘anaviy yondashuvlarda kambag‘allik odatda faqat daromad yetishmasligi bilan o‘lchanib kelgan bo‘lsa-da, zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy tadqiqotlarda bu holatning murakkab, ko‘p o‘lchovli (multidimensional) tabiati e‘tirof etilmoqda. Ko‘p qirrali kambag‘allik modeli insonning ta‘lim, sog‘liq, turar joy, oziq-ovqat, xavfsizlik, siyosiy ishtirok, gender tengligi kabi asosiy hayotiy resurslardan foydalanish darajasini hisobga oladi. Ushbu yondashuv BMT, UNDP va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan qo‘llanilib, faqat moddiy boylik emas, balki inson salohiyati va yashash sifati ham kambag‘allik mezoni sifatida baholanadi.

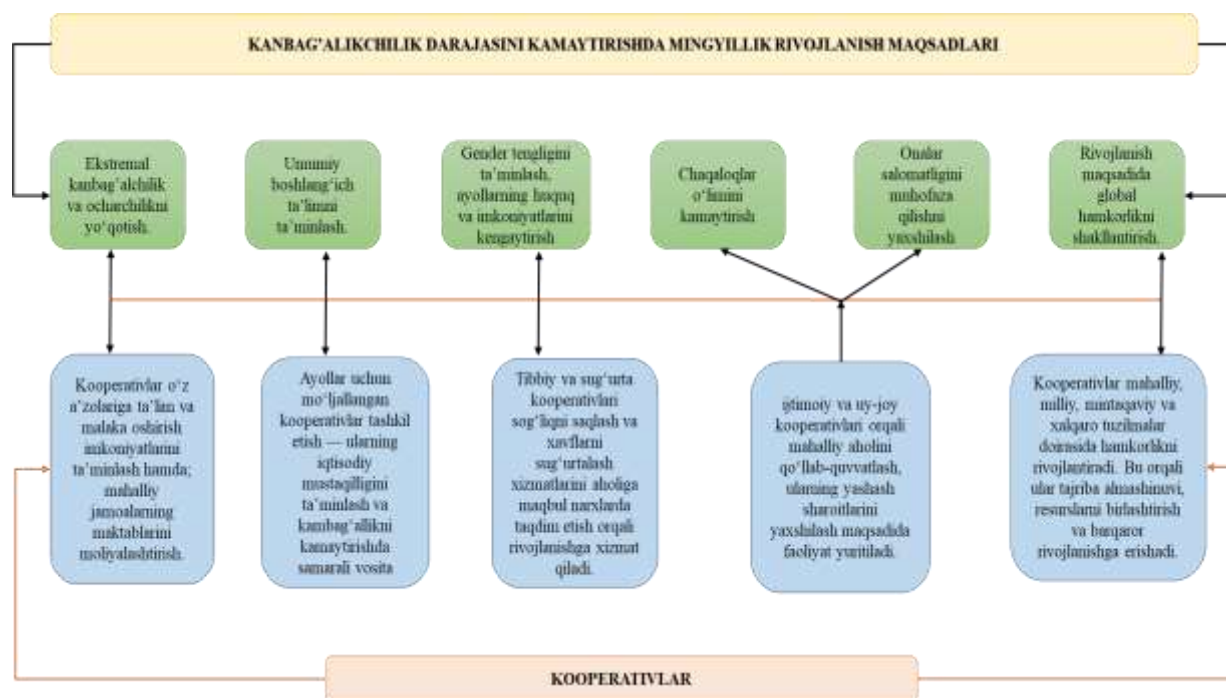
1 - rasm Gender va kambag‘allik o‘lchovlari o‘rtasidagi tuzilmaviy bog‘liqlik

Shunday qilib, kambag‘allikning ko‘p qirrali tabiati va uning tarkibiy o‘lchovlari o‘rtasidagi murakkab tizimli bog‘liqlikni ifodalaydi. Kambag‘allikni aniqlovchi asosiy omillar sifatida iqtisodiy, siyosiy va himoya o‘lchovlari belgilangan bo‘lib, ular bevosita insoniy rivojlanish, atrof-muhit sharoitlari va ijtimoiy-madaniy holat bilan uzviy bog‘langan. Ushbu tuzilmaning markazida joylashgan gender tengsizligi esa barcha o‘lchovlar kesimida transversal omil sifatida faoliyat yuritib, kambag‘allik darajasining chuqurlashuvi yoki yengillashuvida muhim rol o‘ynaydi.

Xususan, ayollar va ijtimoiy zaif guruhlarning iqtisodiy resurslarga, ta‘lim va sog‘liq xizmatlariga kirish imkoniyatlaridagi cheklovlar, ulardagi ijtimoiy ishtirok darajasining pastligi bilan uyg‘unlikda kambag‘allikni murakkablashtiradi. Keltirilgan rasmda, multidimensional kambag‘allik konsepsiyasi asosida, ushbu o‘lchovlar o‘rtasidagi sabab-oqibat aloqalarini tahlil qilish va siyosiy qarorlar ishlab chiqishda muhim analitik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kambag‘allik darajasini kamaytirishda BMTning Mingyillik rivojlanish maqsadlari bilan kooperativlar faoliyati o‘rtasidagi bog‘liqlik aks ettirilgan. Yuqorida keltirilgan global maqsadlar - ocharchilikni bartaraf etish, boshlang‘ich ta‘limni ta‘minlash, gender tengligini kengaytirish,

chaqaloqlar o‘limini kamaytirish, onalar salomatligini saqlash va global hamkorlikni kuchaytirish - bevosita kooperativlar orqali qo‘llab-quvvatlanadi. Jumladan, ta‘lim va sog‘liqni saqlash, ayollar uchun iqtisodiy imkoniyatlar yaratish, ijtimoiy himoya, xavfsizlik, uy-joy bilan ta‘minlash hamda xalqaro hamkorlikning kengaytirilishi kabi yo‘nalishlar orqali kooperativlar ushbu maqsadlarning amalga oshishiga xizmat qiladi.

2 - rasm Kooperativlarning mingyillik rivojlanish maqsadlariga erishishdagi rolini aks ettiruvchi tizimli yondashuv

Bundan tashqari, kambag‘allikni kamaytirish va barqaror rivojlanishni ta‘minlashda kooperativlarning institutsional rolini aniqlik bilan ko‘rsatadi. Kooperativlar nafaqat iqtisodiy birlik sifatida, balki ta‘lim, sog‘liq, ayollarni qo‘llab-quvvatlash, xavfsizlik va global integratsiyani mustahkamlovchi ijtimoiy vosita sifatida ham harakat qilmoqda. Ayniqsa, ayollar uchun mo‘ljallangan kooperativlar ularning iqtisodiy mustaqilligini oshirish, bandlikni ta‘minlash va gender tengligini rivojlantirish orqali kambag‘allikni tizimli kamaytirishga xizmat qiladi. Bu esa mahalliy va xalqaro darajada resurslar, tajriba va imkoniyatlarni birlashtirish orqali barqaror rivojlanishga erishishning asosiy mexanizmlaridan biri bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Yuqoridagi fikr va tahlillardan kelib chiqib, quyidagi muhim xulosalar chiqarildi va muayyan natijalarga erishildi.

O‘zbekistonda kambag‘allik darajasini kamaytirishda ayollar bandligini ta‘minlash - nafaqat iqtisodiy faollikni oshirish, balki ijtimoiy adolat va barqaror rivojlanishga erishishning muhim strategik omilidir. Ayniqsa, kooperativlar orqali ayollarni mehnat bozoriga jalb qilish, ularning ta‘lim va malakasini oshirish, iqtisodiy resurslarga kirishini ta‘minlash hamda ijtimoiy xizmatlarga bo‘lgan ehtiyojlarini qoplash - ko‘p qirrali kambag‘allikni bartaraf etishda kompleks yondashuvni shakllantiradi. Shu bois, ayollar bandligini tizimli ravishda rivojlantirish va bu yo‘nalishda kooperativ modelini keng tatbiq etish dolzarb va ilmiy asoslangan yo‘nalish sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Qudratov G. M. Ayollar bandligi va mintaqaviy kambag‘allik muammolari. - T.: Iqtisodiyot va ta‘lim nashriyoti, 2020. - 140 b.
2. World Bank. Gender and Poverty Reduction: A Global Analysis. - Washington, DC: World Bank Group, 2021. - 112 p. - Rejim dostupa: <https://www.worldbank.org>
3. UNDP. Women’s Economic Empowerment and Multidimensional Poverty in Central Asia. - New York: United Nations Development Programme, 2023. - 98 p.

4. Nussbaum M. C. Women and Human Development: The Capabilities Approach. - Cambridge: Cambridge University Press, 2000. - 312 p.
5. Sen A. Development as Freedom. - New York: Knopf, 1999. - 366 p.
6. International Labour Organization (ILO). World Employment and Social Outlook: Trends for Women 2022. - Geneva: ILO, 2022. - 124 p.
7. Селиванова О. В., Коробкова Н. Ю. Социальная поддержка женщин в России в контексте повышения рождаемости: проблемы и перспективы Социально-трудовые исследования. - 2023. - №. 2 (51). - С. 119-129.
8. Юрманова Е. А. Роль кооперативов в сокращении бедности и социальном развитии: международный опыт для Украины. - 2011.

УДК: 330.303

**АНАЛИЗ СТРУКТУРНЫХ И ДИНАМИЧЕСКИХ СВОЙСТВ СОВРЕМЕННЫХ
ЭЛЕКТРОМЕХАНИЧЕСКИХ СИСТЕМ ДЛЯ РЕШЕНИЯ ЗАДАЧИ ИХ
МОДЕЛИРОВАНИЯ**

**ЗАМОНАВИЙ ЭЛЕКТРОМЕХАНИК ТИЗИМЛАРНИ МОДЕЛЛАШТИРИШ
МАСАЛАЛАРИНИ ЕЧИШ УЧУН УЛАРНИНГ СТРУКТУРАВИЙ ВА ДИНАМИК
ХУСУСИЯТЛАРИНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ**

**ANALYSIS OF STRUCTURAL AND DYNAMIC PROPERTIES OF MODERN
ELECTROMECHANICAL SYSTEMS TO SOLVE THE PROBLEM OF THEIR
MODELING**

Саримсаков Хамид Усманович

д.э.н., доцент Андижанский государственный технический институт

Аннотация

Разнообразие способов математического описания электромеханических систем, целесообразность комбинирования различных подходов к моделированию разнотипных элементов — все это приводит к необходимости учета специфики математического описания каждого элемента системы. Проанализированы и систематизированы структурные и динамические свойства типовых элементов электромеханических объектов.

Ключевые слова: электромеханические системы, мехатронные системы, моделирование, автоколебательные системы, исполнительные механизмы.

The variety of methods for mathematical description of electromechanical systems, the feasibility of combining different approaches to modeling different types of elements - all this leads to the need to take into account the specifics of the mathematical description of each element of the system. Structural and dynamic properties of typical elements of electromechanical objects are analyzed and systematized.

Keywords: electromechanical systems, mechatronic systems, modeling, self-oscillating systems, actuators.

Электромеханик тизимларни математик тавсифлаш усулларининг хилма-хиллиги, турли тоифали элементларни моделлаштиришга турли ёндашувларни бирикмалаштиришнинг мақсадга мувофиқлиги - буларнинг барчаси тизимнинг ҳар бир элементи математик тавсифининг ўзига хос хусусиятларини инобатга олиш заруриятини келтириб чиқаради. Электромеханик объектларнинг намунавий элементларининг структуравий ва динамик хусусиятлари таҳлил қилинган ва тизимлаштирилган.

Калит сўзлар: электромеханик тизимлар, мехатроник тизимлар, моделлаштириш, автотебранувчан тизимлар, ижро механизмлари.

Современные электромеханические системы являются неотъемлемой частью технических средств используемых в промышленности, машиностроении, энергетике и транспорте. Благодаря массовому использованию таких объектов в различных сферах человеческой деятельности на протяжении многих лет интенсивно ведутся работы по их совершенствованию. На смену простым объектам пришли управляемые электромеханические объекты с широким набором функций и улучшенными эксплуатационными характеристиками.

Поскольку во время функционирования электромеханических систем наблюдается значительное потребление электроэнергии, в течение многих лет интенсивно ведутся работы по улучшению их энергетических характеристик. Также актуальными остаются задачи улучшения динамических характеристик путем использования систем автоматического управления. В зависимости от поставленной задачи автоматизированная система управления должна обеспечивать необходимые режимы функционирования электромеханической системы с контролем скорости, мощности, механического момента, частоты и т.п. Сейчас для современных электромеханических систем наметилась устойчивая тенденция роста требований точности отработки сложных движений исполнительных механизмов при условии увеличения скорости их перемещения. Это стало возможным с появлением мощных полупроводниковых силовых преобразователей и высокоточных цифровых систем управления, которые положили начало развитию мехатронных систем [1-3]. Следовательно, при рассмотрении структурных и динамических особенностей современных электромеханических систем целесообразно ориентироваться на электромеханические системы именно мехатронного типа. Учет их структурных и динамических особенностей позволит определить пути повышения эффективности их функционирования.

Особенностью мехатронных систем является то, что они охватывают широкий класс задач благодаря универсальности компьютеризированных систем управления, контроля и диагностики. В зависимости от особенностей исполнительного механизма (объекта управления) в мехатронной системе может использоваться различный набор сенсорных устройств и различные алгоритмы выработки управляющих воздействий. Для повышения эффективности управления сложными многоканальными и многосвязными объектами используются их эталонные и прогнозные модели. К таким моделям выдвигаются дополнительные требования, в частности способность функционирования в режимах реального и ускоренного времени, высокой надежности, возможности синхронизации текущего состояния модели относительно реально действующего объекта и т.п. [4-6].

Использование в мехатронных устройствах компьютеризированных систем управления позволило не только повысить показатели качества управления, но и решить комплекс задач, связанных с управлением сложными системами с большим количеством электромеханических преобразователей [7]. Специфика этих задач заключается в том, что при выработке сигналов управления необходимо учитывать их взаимосвязность через общность объекта управления, который может иметь сложную структуру. Для решения таких задач возникает необходимость создания математических моделей многосвязных объектов управления. Заметим, что для таких объектов управления построение параметрических моделей вызывает значительные трудности, поэтому приходится отыскивать другие способы их математического описания. Эффективным подходом к построению математических моделей многосвязных динамических объектов является использование математического описания в виде интегральных уравнений и их систем с использованием методов идентификации.

Отличительной особенностью современных мехатронных систем является использование принципов унификации, агрегатизации и типизации [1]. Это позволяет проводить конструирование мехатронной системы на основе унифицированных блоков, которые, при необходимости, могут заменяться аналогичными типовыми блоками. Такая

гибкость структуры мехатронной системы позволяет оперативно проводить в ней изменения с целью оптимизации структуры для конкретного класса задач. В дополнение структурной гибкости, мехатронные системы обладают также программной гибкостью, благодаря использованию в системах управления, контроля и диагностики программируемых микроконтроллеров и микрокомпьютеров. Изменение алгоритмов управления в мехатронных системах, в подавляющем большинстве случаев, проводится путем изменения программных модулей. Также положительным моментом для мехатронных систем является существенное повышение эффективности алгоритмов управления, контроля и диагностики при использовании в них математических моделей объектов управления. При этом, на современном этапе развития мехатронных систем возникла необходимость создания эффективных высокоскоростных алгоритмов для моделирования динамики различных исполнительных механизмов как объектов управления.

Таким образом, особенности современных электромеханических систем следует искать в плоскости анализа свойств исполнительных механизмов (объектов управления) с целью получения для них соответствующих математических зависимостей в таком виде, который бы давал возможность эффективно решать задачи их моделирования.

При описании динамики сложных механических элементов (длинных кинематических передач, пространственных рамных конструкций и механизмов), которые состоят как из однородных так и из неоднородных элементов (балок, стержней, пластин, оболочек и т.п.) с различными типами связей между собой (соединения через упругие и демпфирующие элементы, жесткие и подвижно-шарнирные соединения и т.д.) применение универсального метода математического описания вызывает значительные трудности. Кроме того, наличие разнотипных связей и различных типов движения между элементами (продольного, поперечного, крутильных колебаний) также затрудняют задачу математического описания. Такое разнообразие способов взаимодействия может быть воспроизведено с помощью структурных моделей, которые могут состоять из разнотипных звеньев, объединенных в единую блочно-структурную схему.

Рассмотрим динамические свойства типовых объектов с распределенными параметрами, которые присутствуют в современных управляемых электромеханических системах.

Колонны бурильных труб буровых установок. За последние годы в связи с ростом глубины бурения особую актуальность приобрела проблема автоматизации подачи долота, как в случае создания работоспособных конструкций автоматических регуляторов, так и в случае разработки теоретических вопросов, связанных со спецификой применения регуляторов в буровых установках. Основным процессом при бурении является работа долота по углублению ствола скважины. Отличительной чертой систем автоматического регулирования подачи долота является наличие колонны бурильных труб, через которую осуществляется замер параметров забоя (осевой нагрузки и скорости перемещения долота), а также передача с поверхности на забой регулирующего воздействия. Влияние бурильной колонны проявляется в существенном искажении и опоздании информации, получаемой из забоя, и управляющего воздействия, которое передается в обратном направлении. Поэтому организация процесса управления подачи долота связана со значительными трудностями. Повышение производительности буровых установок может быть достигнуто путем учета динамических характеристик бурильной колонны при передаче механических усилий от устья скважины до забоя.

Упрощенная структурная схема регулятора подачи долота буровых установок приведена на рис. 1, где 1 — колонна бурильных труб; 2 — забойный двигатель; 3 — долото; 4 — неподвижный конец талевого каната; 5 — датчик нагрузки; 6 — барабан лебедки; 7 — редуктор; 8 — электродвигатель подачи долота; 9 — силовой преобразователь; 10 — управляющее устройство.

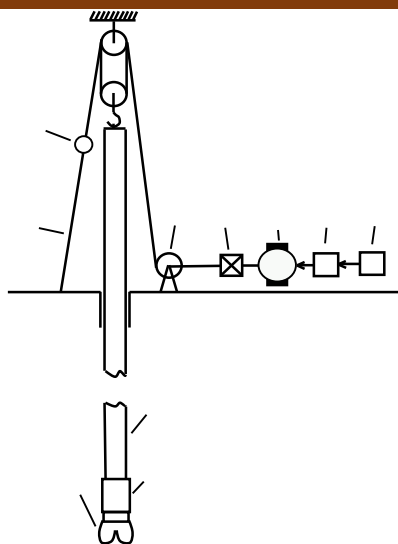

Рис. 1. Упрощенная схема механизма подачи долота буровой установки.

К нижнему концу колонны приложена осевая реакция забоя и реакция долота, а по длине распределены силы тяжести, вязкого трения, инерции. Колонну буровых труб, с учетом ряда допущений, можно считать упругим однородным стержнем с распределенной массой, упругостью и вязким трением. Смещение сечений элементов колонны описывается дифференциальным уравнением в частных производных

$$m \frac{\partial^2 u}{\partial t^2} + h \frac{\partial u}{\partial t} = Es \frac{\partial^2 u}{\partial x^2},$$

или при введении обозначений $a = h / (2m)$, $c = \sqrt{Es / m}$, уравнением

$$\frac{\partial^2 u}{\partial t^2} + 2a \frac{\partial u}{\partial t} = c^2 \frac{\partial^2 u}{\partial x^2}, \quad (1)$$

где m — масса единицы длины колонны; u — смещение сечения колонны относительно положения равновесия; E — модуль упругости; s — площадь сечения колонны; x — координата сечения колонны; a — коэффициент затухания; h — коэффициент демпфирования на единицу длины колонны; c — скорость распространения смещения вдоль колонны.

Скорость перемещения сечения колонны буровых труб v и прирост силы P

$$v = \frac{\partial u(x, t)}{\partial t}, \quad P = -Es \frac{\partial u(x, t)}{\partial x}.$$

определяются выражениями,

При использовании наземного регулятора подачи долота управляющим воздействием для колонны буровых труб является скорость смещения верхнего конца колонны $v_0(t)$. Граничное условие для этого конца колонны имеет вид

$$\frac{\partial u(x, t)}{\partial t} \Big|_{x=0} = v_0(t). \quad (2)$$

Граничные условия для нижнего конца колонны буровых труб имеют вид

$$P(l, t) = -Es \frac{\partial u}{\partial x} \Big|_{x=l} = zv_l(t), \quad (3)$$

где l — длина колонны; v_l — скорость долота; z — параметр, определяющий взаимодействие долота с породой (при абсолютно твердом забое $z \rightarrow \infty$). Уравнениями (1)—(3) определяются динамические характеристики буровой колонны как объекта с распределенными параметрами. Однако, приведенная математическая модель не учитывает

той особенности, что реальные бурильные колонны состоят из различных по физическим свойствам частей, а также относятся к развивающимся системам. Для обеспечения необходимой адекватности математической модели колонны бурильных труб необходимо привлекать новые подходы к ее построению, в частности структурно-ориентированный подход, который предусматривает представление модели сложного динамического объекта в виде такой совокупности математических описаний, которая позволяет учесть особенности каждого структурного элемента при его математическом описании и численной реализации. В рамках применения структурного подхода к построению и численной реализации моделей динамических распределенных объектов целесообразно определить, по аналогии со структурным моделированием объектов с сосредоточенными параметрами, типичные структурные блоки.

Рис. 2. Классификация исполнительных механизмов с распределенными параметрами электромеханических систем.

С этой целью выясним, какие виды исполнительных механизмов с распределенными параметрами присутствуют в электромеханических системах. В целом их можно разделить на две большие группы: пространственно одномерные и многомерные. К пространственно многомерным можно отнести исполнительные механизмы промышленных манипуляторов со сложными рамными пространственными конструкциями, буровые вышки и т.п. Пространственно одномерные объекты делятся на стержневые и кольцевые. К объектам кольцевой природы можно отнести приводы транспортеров и эскалаторов, приводы подачи платформ манипуляторов для армирования и намотки, приводы позиционирования головок печатающих устройств и т.д. Стержневыми объектами являются тросы подъемных установок, лифтов, систем буксировки, длинные кинематические передачи, колонны бурильных труб, протяженные валы. Классификационная схема для объектов с распределенными параметрами электромеханических систем приведена на рис. 2.

Анализируя динамические особенности приведенных на схеме объектов, можно сделать вывод, что при их математическом описании можно свести их исходные модели (путем декомпозиции) к структуре, элементами которой являются математические описания распределенных звеньев с тремя типами деформации (продольной, кручения и изгиба). Поэтому при описании динамических характеристик таких объектов типовым элементом есть линейно протяженный элемент, который, без учета рассеяния энергии и сил сопротивления, описывается системой дифференциальных уравнений в частных производных

$$\left. \begin{aligned} E \frac{\partial^2 u(x,t)}{\partial x^2} - \rho \frac{\partial^2 u(x,t)}{\partial t^2} &= 0; \\ GJ_p \frac{\partial^2 \varphi(x,t)}{\partial x^2} - I \frac{\partial^2 \varphi(x,t)}{\partial t^2} &= 0; \\ EJ \frac{\partial^4 y(x,t)}{\partial x^4} - \rho s \frac{\partial^2 y(x,t)}{\partial t^2} &= 0, \end{aligned} \right\} \quad (4)$$

где $u(x, t)$ — продольный сдвиг сечения; $\varphi(x, t)$ — угол закручивания сечения вокруг продольной оси; $y(x, t)$ — смещение сечения от осевой линии в поперечном направлении; G — модуль сдвига; J_p — полярный момент инерции поперечного сечения; I — момент инерции единицы длины; ρ — плотность вещества; E — модуль упругости.

Автоколебательные системы. Среди электромеханических систем существует класс систем с отрицательным вязким трением, механическая характеристика которых имеет участок, на котором увеличение скорости электропривода сопровождается уменьшением момента нагрузки. Установлено, что в таких случаях в электромеханических системах возникают автоколебательные режимы, ухудшающие их характеристики качества и надежности. Автоколебательные системы характеризуются сложностью процессов, которые в них протекают, поскольку для них пока не существует общей теории математического описания [8]. Это обстоятельство значительно затрудняет решение задач проектирования и исследования объектов данного класса.

Одним из самых распространенных видов автоколебаний является фрикционные автоколебания. В зависимости от свойств системы фрикционные автоколебания могут проявляться по-разному: резкими рывками, частота которых составляет 8—10 Гц, как это наблюдается в сцеплении механизмов при передаче механических усилий от двигателя к исполнительным устройствам, или колебаниями с частотой 4—5 кГц, как в тормозах подвижного состава.

Уравнения движения системы с одной степенью свободы имеет вид:

$$m \ddot{x} + c x = F(\dot{x}), \quad (5)$$

где F — сила трения, зависит от скорости перемещения x .

Возможны два случая, различающиеся только ролью трения в системе:

1) изменения силы трения малы, и их роль сводится к самовозбуждению колебаний; при этом трение определяет амплитуду установившихся колебаний, но практически не влияет на их близкую к синусоидальной форму и частоту. Частота колебаний определяется силой инерции (массой, моментом инерции), и восстанавливающей силой (упругостью, силой земного притяжения и т.п.), которые примерно равны между собой

$$m \ddot{x} + c x \approx 0, \quad (6)$$

2) изменение силы трения настолько велики, что период и форма колебаний существенно отличаются от периода и формы гармонических колебаний без трения, частота колебаний становится значительно ниже, их форма — несинусоидальная; при этом сила инерции и восстанавливающая сила могут отличаться друг от друга в несколько раз и даже на порядки.

В первом случае период и форма колебаний примерно такие же, как и в системе без трения, то есть частота их близка к собственной частоте системы. В этом случае малые колебания маятника описываются уравнением

$$I \ddot{\varphi} + M_n(\varphi) + M_\epsilon(\dot{\varphi}) + M_m(\varphi, \omega_\epsilon) = 0, \quad (7)$$

где M_n — момент силы тяжести, который зависит от угла отклонения маятника φ ; M_ϵ — момент силы сопротивления воздуха, который зависит от $\dot{\varphi}$; M_T — момент силы трения, который зависит от $\dot{\varphi}$ и угловой скорости вращения вала ω_ϵ .

Математический анализ для второго случая затруднен, особенно при несинусоидальных колебаниях, и требует упрощающих предположений, например, о малой массе, которой можно пренебречь. При этом колебательный процесс распадается на две существенно различные области:

а) сила упругости намного больше от силы инерции, тогда

$$c x \approx F(\dot{x}), \quad (8)$$

(в этой области при существенных изменениях координаты системы ускорения незначительное и скорость изменяется медленно, а упругость изменяется в значительной степени);

б) сила инерции намного больше переменной составляющей силы упругости, тогда

$$m \ddot{x} \approx F(\dot{x}), \quad (9)$$

(в этой области координаты системы изменяются несущественно, но ускорения очень велики, что вызывает резкое изменение скорости).

Теория релаксационных автоколебаний базируется на том, что существует скачок силы трения при переходе от покоя к движению. Если в системе учитывается демпфирование, то динамическая модель имеет вид

$$m \ddot{x} + \beta \dot{x} + c x - F = 0. \quad (10)$$

Амплитуда и период фрикционных автоколебаний зависят от скорости. При росте скорости от нуля они уменьшаются — сначала интенсивно, а при дальнейшем увеличении скорости стремятся к ненулевому предельному значению. Этап неравномерного движения образца после его срыва описывается (без учета затухания) уравнением вида:

$$m \ddot{x} + F(\dot{x}) + c x = 0. \quad (11)$$

В общем случае зависимость силы трения скольжения от скорости выражается эмпирическим уравнением

$$F(\dot{x}) = (k_1 + k_2 x) e^{-k_3 x} + k_4. \quad (12)$$

Модель (11) при подстановке в (12) становится достаточно сложной, требующей к тому же экспериментального определения коэффициентов k_1 — k_4 .

Если учитывать сопротивление демпфирования, которое пропорционально скорости деформации смазочного слоя в зонах с гидродинамической смазкой, то уравнение движения со скольжением имеет вид

$$m \ddot{x} + \beta \dot{x} + c x \pm F_{cm} - \alpha_k (x - v) = 0, \quad (13)$$

где α_k — крутизна падения характеристики трения, которая одновременно учитывает демпфирующее действие смазки (в общем случае α_k может иметь любой знак).

Приведенный набор зависимостей (5)—(13) является аналитической базой для качественного исследования или инженерного расчета автоколебательных систем.

Таким образом, для автоколебательных систем те или иные модели используются в зависимости от условий и режимов, которые необходимо воспроизводить. Более простые модели не учитывают демпфирования, более сложные учитывают достаточный комплекс параметров динамики и характеристик трения при фрикционном контакте.

Список использованной литературы:

1. Инжиниринг электроприводов и систем автоматизации / [М. П. Белов, О. И. Зементов, А. Е. Козярук и др.]; под ред. В. А. Новикова, Л. М. Чернигова. — М.: Издательский центр «Академия», 2006. — 368 с.
2. Методы классической и современной теории автоматического управления: Учеб. в 5 т.; [2-е изд.]. — Т. 1: Математические модели, динамические характеристики и анализ систем автоматического управления / под ред. К. А. Пупкова, Н. Д. Егупова. — М.: Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2004. — 656 с., ил.

3. А. А. Верлань, В. А. Федорчук, М.В. Сагатов. Интегральные динамические модели электромеханических объектов: монография // Изд-в: “IQTISOD-MOLIYA”, 2015, стр. 328.
4. Федоткин И. М., Бурляй И. Ю., Рюмшин Н. А. Математическое моделирование технологических процессов. Методы математического моделирования и решения процессорных задач. — К.: Техніка, 2002. — 408 с.
5. Gad-el-Hak M. The MEMS Handbook / M. Gad-el-Hak. — Florida.: CRC Press, Boca Raton, 2006. — 1368 p.
6. Neculescu D. Advanced Mechatronics: Monitoring and Control of Spatially Distributed Systems / D. Neculescu. — New Jersey - London - Singapore - Beijing - Shanghai - Hong Kong - Taipei - Chennai: World Scientific Publishing Co., 2009. — 342 p.
7. Дмитриенко В.Д. Моделирование технологических процессов механообработки методами искусственного интеллекта: моногр. / В. Д. Дмитриенко, И. П. Хавина, В. Л. Хавин, Н. В. Вереzub. — Харьков: НТУ "ХПИ", 2009. — 224 с.
8. Schmitz T. L. Machining Dynamics: Frequency Response to Improved Productivity / T. L. Schmitz, K. S. Smith. — New York: Springer Science-Business Media, 2009. — 309 p.

UDK: 332.14

HUDUDLARNI IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISHNI BAHOLASH TIZIMI

СИСТЕМА ОЦЕНКИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ

ASSESSMENT SYSTEM FOR SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONS

Yakubov Nodir Farxodovich
Tashkent Amaliy Fanlar Universiteti

Annotatsiya

Mazkur maqolada hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni baholash tizimi, uning asosiy ko‘rsatkichlari, metodik yondashuvlari va baholash mezonlari yoritilgan. Hududlar rivojlanishini kompleks tahlil qilish, iqtisodiy va ijtimoiy ko‘rsatkichlar asosida hududlar o‘rtasidagi farqlarni aniqlash, resurslarni samarali taqsimlashga xizmat qiluvchi mexanizmlarni ishlab chiqish zarurati asoslab berilgan. Shuningdek, zamonaviy statistika va analitik uslublardan foydalanib, hududiy strategiyalarni takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: hududiy rivojlanish, ijtimoiy-iqtisodiy ko‘rsatkichlar, baholash tizimi, tahlil metodikasi, hududlararo tengsizlik, resurslar taqsimoti, statistika va analitika, strategik rejalashtirish, rivojlanish indikatorlari, mahalliy boshqaruv.

В статье рассматривается система оценки социально-экономического развития регионов, ее основные показатели, методические подходы и критерии оценки. Обосновывается необходимость комплексного анализа регионального развития, выявления различий между регионами на основе экономических и социальных показателей, разработки механизмов эффективного распределения ресурсов. Также даются рекомендации по совершенствованию региональных стратегий с использованием современных статистических и аналитических методов.

Ключевые слова: региональное развитие, социально-экономические показатели, система оценки, методология анализа, межрегиональное неравенство, распределение ресурсов, статистика и аналитика, стратегическое планирование, показатели развития, местное самоуправление.

This article discusses the system for assessing the socio-economic development of regions, its main indicators, methodological approaches and assessment criteria. The need for a comprehensive analysis of regional development, identification of differences between regions based on economic and social indicators, and the development of mechanisms for the effective distribution of resources is substantiated. Recommendations are also made on improving regional strategies using modern statistical and analytical methods.

Key words: regional development, socio-economic indicators, assessment system, analysis methodology, interregional inequality, resource distribution, statistics and analytics, strategic planning, development indicators, local governance.

Mamlakatning barqaror va muvozanatli rivojlanishi, avvalo, uning barcha hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan uyg‘un taraqqiy etishiga bog‘liqdir. Hududlar o‘rtasidagi farqlarni kamaytirish, iqtisodiy faollikni rag‘batlantirish, aholining hayot sifati va darajasini oshirish bugungi kunda davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Bu esa, o‘z navbatida, hududlarning holatini muntazam ravishda baholab borishni, mavjud muammolarni aniqlashni va ularni bartaraf etish bo‘yicha aniq strategik qarorlar qabul qilishni taqozo etadi.[1]

Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni baholash tizimi — bu hududlar rivojlanishining kompleks tahliliga asoslangan, statistik va analitik yondashuvlarni o‘z ichiga olgan muhim vositadir. Ushbu tizim orqali nafaqat hududiy farqlar aniqlanadi, balki ularni kamaytirish, mahalliy resurslardan samarali foydalanish, investitsiyalarni jalb qilish va infratuzilmani takomillashtirish bo‘yicha aniq yo‘nalishlar ishlab chiqiladi.[2]

Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni baholash tizimi bo‘yicha ko‘plab ilmiy izlanishlar olib borilgan bo‘lib, ularning har biri bu sohaning turli jihatlarini yoritadi. Jumladan, iqtisodiy geografiya, regional siyosat, statistika va iqtisodiy tahlilga oid tadqiqotlarda hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy tengsizlik, resurslardan foydalanish darajasi, sanoat va infratuzilma rivoji, hamda aholining ijtimoiy holati asosiy o‘rinda turadi.

Masalan, J. Barro va X. Sala-i-Martin kabi iqtisodchilar o‘zlarining iqtisodiy o‘rta nazariyalarida hududlar o‘rtasidagi konvergensiya (yaqinlashuv) jarayonini asoslab beradilar. Markaziy Osiyo va O‘zbekiston kontekstida olib borilgan tadqiqotlarda (masalan, I.Karimov, R.Qobilov, M.Alimov) hududiy rivojlanishning davlat siyosatidagi o‘rni, investitsion muhit, infratuzilma va bandlik masalalari muhim omillar sifatida ko‘rsatiladi.

Bundan tashqari, BMT, Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki kabi xalqaro tashkilotlarning hisobotlarida ham hududiy tahlil va baholash indikatorlari, barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG) bilan bog‘liq indikatorlar asosiy e‘tiborga olinadi. Davlat statistika qo‘mitasi, Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi hamda mahalliy universitetlarning ilmiy ishlari orqali O‘zbekiston hududlari bo‘yicha real statistik ma‘lumotlarga asoslangan tahlillar mavjud.

Shuningdek, zamonaviy metodologik yondashuvlar, xususan, kompleks indekslar, raqamli kartografiya (GIS), regressiya tahlili va mashinali o‘rganish asosidagi prognozlash usullari ham joriy qilinmoqda. Bu esa, an‘anaviy yondashuvlarga nisbatan aniqlik va tezlikni oshirish imkonini bermiqda.

Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini baholash tizimi iqtisodiyotni hududlar kesimida chuqur tahlil qilish, ularning mavjud salohiyatini aniqlash va rivojlanishdagi nomutanosibliklarni kamaytirish uchun samarali vositadir. Baholashning asosiy mezonlari — iqtisodiy barqarorlik, bandlik, infratuzilma rivoji, xizmatlar sifati, tadbirkorlik muhiti va boshqalar — har bir hududning o‘ziga xos sharoitlarini hisobga olish imkonini beradi.[3]

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, so‘nggi yillarda respublika hududlarida iqtisodiy faollik oshgan bo‘lsa-da, bu o‘rta barcha hududlarda bir tekisda kechmayapti. Masalan, yirik sanoat markazlari — Toshkent shahri, Navoiy va Andijon viloyatlari iqtisodiy ko‘rsatkichlar bo‘yicha yuqori reytinglarda bo‘lsa, ayrim chekka va resurslardan yetarli foydalana olmayotgan tumanlar hali ham past darajada qolmoqda. Bu esa davlat siyosatining manzilli va hududiy yondashuvlarini kuchaytirishni taqozo etadi. [4]

Shuningdek, hududiy reyting ko‘rsatkichlarini shakllantirishda ma‘lumotlarning ochiqqligi va sifatiga alohida e‘tibor qaratilishi lozim. Tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki, ayrim tumanlarda ijtimoiy-iqtisodiy ko‘rsatkichlar bo‘yicha mavjud statistik ma‘lumotlar yetarli darajada ishonchli emas yoki ularni taqqoslash qiyin. Bu esa baholash natijalarining obyektivligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Shu sababli indikatorlar tizimini shakllantirishda yagona metodologiyaga asoslanish, statistik bazani avtomatlashtirish va raqamlashtirish zarur.

Reyting tizimining joriy etilishi hududlar o‘rtasida sog‘lom raqobat muhitini yaratib, mahalliy hokimiyatlar tomonidan innovatsion loyihalar, tadbirkorlikni rivojlantirish bo‘yicha tashabbuslarning kuchayishiga sabab bo‘lmoqda. Masalan, reyting baholashda yuqori o‘rinlarni egallagan ayrim tumanlar va shaharlar xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, bandlikni oshirish va infratuzilma rivojiga katta e‘tibor berayotganini ko‘rsatmoqda.[5]

Hududlar ijtimoiy xizmatlar (ta‘lim, sog‘liqni saqlash, kommunal xizmatlar) sifati bo‘yicha baholanganda, ayrim joylarda ushbu sohalarida sezilarli ijobiy o‘zgarishlar qayd etildi. Ammo infratuzilma yetishmovchiligi, transport tarmog‘ining sust rivojlanganligi yoki internet tarmog‘ining cheklanganligi kabi muammolar mavjud. Bu esa ayrim hududlarda ijtimoiy tengsizlik holatlarini keltirib chiqarmoqda. Shu jihatdan, reyting natijalariga tayangan holda har bir hududga individual rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish dolzarb hisoblanadi.

Umuman olganda, hududiy baholash tizimi — islohotlarning joylardagi samarasini doimiy monitoring qilish, aholining ehtiyojlarini aniqlash, mahalliy hokimiyatlar faoliyatini tahlil qilish va iqtisodiy resurslarni oqilona taqsimlash uchun asosiy mexanizm sifatida xizmat qilmoqda. Bu tizim yordamida mamlakatda hududlar o‘rtasida iqtisodiy va ijtimoiy tenglikka erishish yo‘lida muhim qadamlar qo‘yilmoqda.[6]

O‘zbekistonda tadbirkorlik faoliyatining kengayishi va iqtisodiy o‘sish jarayonining jadallashuvi kuzatilmoqda. Bu esa aholining mehnatga bo‘lgan munosabatini ijobiy tomonga o‘zgartirib, mahsulot ishlab chiqarish, xizmat ko‘rsatish sifati va ko‘lamining ortishiga sabab bo‘lmoqda. Hududlarda o‘rta va uzoq muddatli rivojlanish yo‘nalishlari belgilab olinib, ular asosida strategik dasturlar ishlab chiqilmoqda.

Mazkur qarorga muvofiq, har bir hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi reyting ko‘rsatkichlari orqali baholab boriladi. Bu baholash tizimi asosida statistik ma‘lumotlar va so‘rovnomalarga tayaniladi. Tahlil 8 ta asosiy yo‘nalish bo‘yicha amalga oshiriladi.[7]

Birinchi yo‘nalish — hududlarda iqtisodiy barqarorlik va islohotlarning samaradorligini ta‘minlashga qaratilgan. Ba‘zi hududlarda bu boradagi natijalar yetarli darajada emasligi sababli mazkur mezon ustuvor ahamiyatga ega.

Ikkinchi yo‘nalish — yangi ish o‘rinlarini yaratish, ishsizlikni kamaytirish va mehnat bozorining samaradorligini oshirishga qaratilgan. Har bir hududning iqtisodiy ixtisoslashuvi bu jarayonga o‘z ta‘sirini ko‘rsatadi va shu sababli chuqur monitoring talab etiladi.

Uchinchi yo‘nalish — aholining ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish va turmush sifatini oshirishdan iborat. Chunki islohotlarning asosiy mezon — fuqarolarning farovon hayot darajasi hisoblanadi.

To‘rtinchi yo‘nalish — aholi va tadbirkorlik subyektlari uchun qulay muhit yaratish, ishlab chiqarish infratuzilmasining ishonchliligini ta‘minlashdir. Bunda mahalliy hokimiyatlarning faoliyati muhim rol o‘ynaydi.

Beshinchi yo‘nalish — raqobatbardoshlikni oshirish va iqtisodiyotni diversifikatsiyalash. Monotarmoqli iqtisodiy struktura raqobatga putur yetkazadi, diversifikatsiya esa hudud salohiyatini kengaytiradi.

Oltinchi yo‘nalish — tadbirkorlik muhitini yaxshilash va uni izchil qo‘llab-quvvatlash. Bunda davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlik, shuningdek, turli tadbirkorlik shakllarining uyg‘unligi muhim hisoblanadi.

Yettinchi yo‘nalish — hududlarning moliyaviy mustaqilligini ta‘minlash va bank-moliya tizimini rivojlantirish. Bu mahalliy hokimiyatlar tomonidan faol va mustaqil siyosat yuritish imkonini yaratadi.

Sakkizinchi yo‘nalish — davlat idoralarining fuqarolar murojaatlari bilan ishlash sifatini oshirish va axborot ochiqligini ta‘minlashdir. Bu esa davlat xizmatlari sifatining oshishiga va xalq ishonchining mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Reyting tizimi Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Toshkent shahri, viloyatlar, tumanlar va shaharlar kesimida joriy etiladi. Prezident rahbarligida o‘tkazilgan yig‘ilishlarda har bir hududning o‘ziga xos xususiyatlariga alohida urg‘u berilib, tuman va shaharlar kesimida ham manzilli tahlil olib borilishi belgilangan.

Jahon miqyosidagi baholashlarga ko‘ra, 2030-yilgacha global miqyosda yangi infratuzilma obyektlarini barpo etish uchun taxminan 15 trillion AQSh dollari miqdorida investitsiya zarur. Biroq so‘nggi yillarda xorijiy investitsiya oqimining 10 foizga qisqargani, moliyalashtirish xarajatlarining esa ikki barobarga oshgani kuzatilmoqda. Ayni paytda ko‘plab davlatlarda infratuzilma obyektlari jiddiy eskirgan bo‘lib, ularni modernizatsiya qilish iqtisodiy barqarorlikka salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda.

Hududiy reyting baholash tizimi, bir tomondan, boshqaruv qarorlarini qabul qilishda dalillarga asoslangan yondashuvni shakllantiradi, boshqa tomondan esa, mahalliy hokimiyatlarning mas‘uliyatini oshiradi. Shuningdek, aholining davlat boshqaruvidagi ishtiroki va davlat idoralariga bo‘lgan ishonchini kuchaytiradi. Mahalliy darajadagi islohotlarning ijobiy natijalari esa milliy iqtisodiyotning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Shu boisdan, baholash tizimini yanada takomillashtirish, indikatorlar bazasini kengaytirish, tahlil qilish metodikasini doimiy ravishda yangilab borish hamda zamonaviy texnologiyalar, xususan, raqamli platformalardan keng foydalanish – bugungi kunning dolzarb vazifalaridandir. Shuningdek, bu tizim asosida davlat tomonidan strategik qarorlar qabul qilinishi, mablag‘larning manzilli va adolatli taqsimlanishi, va nihoyat, hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytirishga xizmat qilishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo‘yicha reyting baholash tizimi – bu nafaqat nazorat va monitoring vositasi, balki strategik boshqaruvning muhim elementi sifatida qaralishi zarur. Bu tizimni izchil rivojlantirish orqali O‘zbekiston hududlarining barqaror va muvozanatli taraqqiyotiga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 1-maydagi “Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni reyting baholash tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PQ-4702-sonli Qarori..
2. <https://uza.uz/oz/posts/hududlarni-ijtimoiy-iqtisodiy-rivojlantirishni-baholash-tizi-12-05-2020>
3. Mahmudov, I., & Axmedova, N. (2021). Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish va uni baholash indikatorlari. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
4. Xodjayev, S. (2020). Hududlar iqtisodiyoti: rivojlanish konsepsiyalari va baholash tizimlari. TDIU ilmiy jurnali, №3.
5. Karimov, Z. (2023). Hududlar reyting baholashining nazariy asoslari va amaliy ahamiyati. “Iqtisodiy tahlil” jurnali, №2, 45–52-betlar.
6. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. (2023). Hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko‘rsatkichlari to‘plami. www.stat.uz
7. UNDP Uzbekistan. (2022). Regional Development Strategies and Monitoring Systems in Central Asia. Tashkent: UNDP Uzbekistan Office.

**ТУРИСТИК МАЖМУАЛАР ФАОЛИЯТИДА ХИЗМАТЛАРИ СИФАТИНИ
БОШҚАРИШНИНГ ИННОВАЦИОН ОМИЛЛАРИ**

**ИННОВАЦИОННЫЕ ФАКТОРЫ УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ УСЛУГ В
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТУРИСТИЧЕСКИХ КОМПЛЕКСОВ**

**INNOVATION FACTORS OF MANAGING THE QUALITY OF SERVICES IN THE
ACTIVITIES OF TOURIST COMPLEXES**

Хомидов Қаххорали Қурбонали ўғли

Фарғона давлат университети Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация

Ушбу мақолада ҳудудларда туристик мажмуалар фаолиятини жадал ривожлантириш учун ҳудуд салоҳиятидан самарали фойдаланиш учун туристик ресурс салоҳиятидан самарали фойдаланишнинг инновацион омиллари атрофлича ўрганиб чиқилган.

Калит сўзлар. Инновация, ҳудуд, салоҳият, туристик мажмуа, инновацион ривожланиш, туристик кластер.

В данной статье подробно изучаются инновационные факторы эффективного использования потенциала туристского ресурса для эффективного использования потенциала территории для быстрого развития деятельности региональных комплексов.

Ключевые слова. Инновация, территория, потенциал, туристский комплекс, инновационное развитие, туристский кластер.

In this article, the innovative factors of the effective use of the potential of the tourist resource for the effective use of the potential of the territory for the rapid development of the activities of regional complexes are thoroughly studied.

Keywords. Innovation, territory, potential, tourist complex, innovation development, tourist cluster.

Глобаллашув шароитида мамлакатлар ва минтақаларни, алоҳида саноат ва тармоқларни ривожлантириш миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини оширишнинг устувор вазифасидир. Иқтисодиётни ташкил этишнинг тармоқ ва режалаштирилган тамойиллари ҳал қилувчи аҳамиятга эга, шу билан бирга, миллий репродуктив тизим доирасида мамлакат ёки унинг минтақаси ривожланишига фаол ва ҳар томонлама таъсир кўрсатадиган инновацион ташкилий-иқтисодий механизмлар ва шакллар ҳўжалик юритувчи субъектларнинг инновацион фаоллиги ва қабул қилиш қобилиятини ошириш янада долзарб бўлиб бормоқда. Айнан туризмни ривожлантиришда туристик мажмуалар фаолиятини шакллантириш ёндашуви бугунги кунда бундай талабларга тўлиқ жавоб беради, бундан ташқари, мамлакат ва минтақавий даражада туристик мажмуаларни шакллантириш ва ривожлантириш бўйича турли тадбирларни мослашувчан молиялаштиришни таъминлаш механизмлари тизими аллақачон шаклланган.

Шунга қарамай, бир қатор тармоқлар ва аниқ корхоналарнинг ишлаш амалиёти шуни кўрсатадики, туристик мажмуаларни шакллантириш ташаббуслари иқтисодий фаолиятга катта қийинчиликлар билан киритилади. Иқтисодиётнинг туризм соҳасида эса мажмуани ривожлантириш жиддий лойиҳалар мавжудлиги ва ушбу масалаларнинг муҳим назарий ва услубий ёндашувлар зарурлигини ифодалайди. Бу биринчи навбатда, мажмуа тузилмаларини режалаштириш ва шакллантиришда минтақавий ҳокимият органлари, туристик корхоналар раҳбарлари, компанияларнинг топменежерлари замонавий кластерлаш тенденцияларини

белгилайдиган ташқи ва ички муҳитнинг барча шартлари ва омилларини ҳисобга олиш билан боғлиқ.

Рус иқтисодчиси Ю. В. Громйко иқтисодиётнинг Кластер ривожлантириш омилларини аниқлаш Кластер қурилишида сценарийларни ажратиш асосида сценарий ёндашувни фойдаланади - техник ва амалга ошириш, ташкилий ва ишлаб чиқариш, маркетинг, инвестиция, ходимлар ва қисқача бўлади ташкилий институционал, қуйида биз муаллиф талқинида ва туризм соҳасига нисбатан кўриб чиқамиз[1].

Н. А. Пелевина, сайёҳлик мажмуалари ҳақида гапирганда, бундай мажмуа одатдаги вертикал текисликда ётмайдиган, аммо маълум бир горизонтал маконни, шу жумладан турли хил саноат долзарблигини қамраб оладиган йирик мустақил тармоқлараро ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш мажмуаси деб ҳисоблайди. Туристик мажмуа-бу туристик иқтисодиётнинг ўзаро боғлиқ тармоқлари ва ишлаб чиқаришлари тўплами бўлиб, уларнинг ягона функционал вазифаси туристик маҳсулотлар ва хизматлар истеъмолчиларининг еhtiёжларини қондириш учун мамлакатда ва унинг алоҳида минтақаларида мавжуд бўлган туристик ресурслардан ва туристик инфратузилмадан оқилона фойдаланиш билан боғлиқ фаолият деб ҳисобланиши мумкин [2].

А.М. Ветитнев ва А.С. Кусковларнинг таъкидлашича, тиббий туризмни реабилитация билан, соғломлаштириш туризмни рекреацион туризм билан аниқлайдиган ёндашув ҳам мавжуд. Ушбу ёндашувни қабул қилиш қийин, чунки тиббий туризмни фақат реабилитация билан чеклаб бўлмайди ва “рекреацион туризм” атамасидан фойдаланиш услубий жиҳатдан нотўғри, чунки туризмнинг ўзи дам олишнинг бир қисмидир [3].

М.Н. Поколотная ҳам юқоридаги тадқиқотчиларнинг фикрини қўллаб-қувватлаб, “рекреация” ва “туризм” атамаларининг анъанавий маъносида “рекреацион туризм” атамасидан фойдаланиш тавтология эканлигини кўрсатиб ўтган [4].

А.М.Ветитнев, А.В. Дзюбина ва А.А. Торгашева “даволаш-соғломлаштириш туризми” “тиббий туризм” ва “соғломлаштириш туризми” атамаларига нисбатан умумийроқ тушунча эканлигини ва уларни кичик тоифалар сифатида ўз ичига олишини таъкидлашади [5].

Мақолада туристик мажмуалар фаолиятида хизматлар сифатини бошқаришни баҳолаш кўрсаткичлари кейинги бир неча йиллардан бери туристик хизматларнинг экспоненциал ўзгариши жараёнлари билан белгиланади.

Туристик мажмуаларни ривожлантиришнинг инновационлигини аниқлаш ва унинг тегишли омилларини таъкидлаш учун туризм бизнесида қўлланиладиган инновацияларнинг энг муҳим турларини аниқлаш керак:

1. Инновация-маҳсулот - бу ўз минтақасидаги рақобатчилардан ҳам, бошқа минтақалар ва мамлакатларнинг рақобатдош ташкилотларидан ҳам мавжуд бўлмаган инновацион бозор таклифини шакллантирадиган янги туристик маҳсулотни шакллантириш ва кейинчалик амалга ошириш. Инновация-маҳсулот - бу туристик мажмуаларнинг мавжуд бўлишининг биринчи босқичида ривожланишининг энг тез-тез учрайдиган вариантыдир, чунки бу вазиятда инновациялар туристик маҳсулотни шакллантириш учун инновацион ишланмалар ва технологиялардан фойдаланишдан иборат эмас, балки таклиф этилаётган турнинг бозор янгилиги.

2. Инновация-жараён - янги техника ва технологияларни жорий этиш ва ундан кейинги фойдаланиш, туристик ташкилотлар фаолиятини автоматлаштириш асосида туристик хизмат кўрсатиш жараёнларини такомиллаштириш. Бу ҳолда жараён инновациялари кўпинча маҳсулот инновациялари билан бирлаштирилади, шу билан бирга туристик маҳсулотлар ва хизматларни бозорга татбиқ этишнинг жозибадорлиги ва самарадорлигини оширади. Бундай янгиликларнинг классик намунаси туроператорлар ва сайёҳлик агентликлари томонидан замонавий автоматлаштирилган бронлаш тизимларидан фойдаланишдир.

3. Бошқарув инновациялари - умуман туризм соҳасида ҳам, алоҳида туристик ташкилотда ҳам бошқарув органлари ва усуллариининг инновацион тизимини шакллантириш. Бундай бошқарув инновациялари кўпинча қуйидагилар деб аталади:

а) ички корпоратив бошқарув тизимлари ва стандартлари;

б) корпорациялараро ўзаро муносабатларнинг янги турлари;

в) ўзини ўзи бошқариш институтини жорий этиш;

д) туристик компания фаолиятини ташкил этишнинг янги йўналишлари ва усуллари ишлаб чиқиш;

е) туристик компаниянинг ривожланиши бизнесни ривожлантириш стратегиялари ва маркетинг стратегиялари тўплами;

ф) туризм соҳаси ходимларига тегишли касбий талабларни қабул қилиш.

4. Мижозларга йўналтирилган инновациялар - мижозлар эҳтиёжларини қондириш, истеъмолчиларнинг содиқлигини шакллантириш, истеъмолчилар олдида туристик ташкилот имиджини яхшилаш, истеъмолчилар ва туристик ташкилотлар ўртасида янги алоқа каналларини ривожлантириш, индивидуал туристик хизматларни кўрсатишга қаратилган бизнесни ташкил этиш усуллари танлаш. Йирик туристик ташкилотлар мижозларга чегирмалар ва индивидуал туристик хизматлар кўрсатилишини таъминлаш учун ўз мижозлари тўғрисида электрон маълумотлар базаларини яратадилар.

5. Маркетинг инновациялари - туристик ташкилотда қўлланиладиган маркетинг стратегиялари тўпламини ишлаб чиқиш, бу қуйидагиларни ўз ичига олади:

а) бозорнинг асосий элементлари - талаб ва таклиф билан ишлаш;

б) ихтисослаштирилган тизимлар ва савдо каналларини шакллантириш;

в) янги туристик маҳсулотни шакллантириш, уни тарғиб қилиш йўналиши бўйича фаол фаолият;

д) тегишли нарх стратегиясини ишлаб чиқиш ва пудратчилар ва доимий мижозлар учун турли хил чегирмалар ва имтиёзлар тизимидан фойдаланган ҳолда тактика.

6. Логистика инновациялари - сайёҳларни етказиб бериш, тарқатиш, ҳаракатланишни ташкил этиш бўйича янги стратегик қарорлар қабул қилишга қаратилган. Бундай янгиликлар туристик ташкилотлар ва туризм марказларида интеграциялашган ахборот тизимлари билан боғланган уланиш рейсларидан фойдаланган ҳолда мураккаб ҳаво транспорти марказлари орқали сайёҳлар ҳаракати бўйича тубдан янги ечимларни ишлаб чиқишни ўз ичига олади. Сўнгги инновацион тенденциялар ахборот ва интеллектуал логистика, яъни виртуал маконда ахборот оқимларининг ҳаракати билан боғлиқ.

7. Институционал инновациялар - туризм соҳасини, шунингдек турдош тармоқларни давлат ва бошқа тартибга солишнинг тизими ва меъёрий қоидаларини шакллантиришга қаратилган. Бундай янгиликлар алоқа ўзаро таъсирининг уч тури асосида шаклланади:

а) давлат-хусусий шериклик энг мақбул ва самарали вариант;

б) “маъмурият – тадбиркорлар - таълим ва фан вакиллари – маҳаллий ҳамжамият” бўйлаб симбиотик ўзаро таъсир;

с) тадбиркорлар ва ҳокимият манфаатларининг келишмовчилиги билан боғлиқ қарама - қарши ва синовга қарши ўзаро таъсир.

8. Ресурс инновациялари - ҳар хил турдаги ресурслардан (табiiй, тарихий ва маданий, инфратузилма, молиявий, моддий, кадрлар, бошқарув ва бошқалар) фойдаланиш билан боғлиқ. Кейинчалик янги туристик маҳсулотлар ва хизматларни шакллантириш ва тарғиб қилиш, ихтисослаштирилган туристик ва рекреацион ҳудудларни лойиҳалаш, яратиш ва ривожлантириш, туристик ресурсларнинг хавфсизлигини таъминлаш учун.

9. Ташкилий ва иқтисодий инновациялар - ихтисослаштирилган туристик жойлар доирасида туристик бизнесни ташкил этиш ва олиб боришнинг янги ҳудудий ва экстерриториал шакллари яратишга қаратилган. Ташкилий ва иқтисодий янгиликлар инновационизация, концентрация, ихтисослашув, хизмат кўрсатиш ва туризм ишлаб чиқаришни мувофиқлаштириш ва ҳамкорлик қилиш орқали рақобатдош устунликларга эришишга имкон беради. Бинобарин, туризмдаги ҳар қандай кластер лойиҳалари аллақачон мавжуд ўз моҳиятига кўра инновацион, чунки улар ташкилий, иқтисодий ва бошқарув янгиликларидир.

Агар биз туризм соҳасини туристик мажмуалар ривожланишининг инновацион таркибий қисмига алоҳида тўхталадиган бўлсак, бунинг учун энг муҳим бешта омилни ажратиш ҳақида ишонч билан гапиришимиз мумкин:

- 1) ихтисослаштирилган инфратузилманинг мавжудлиги – туризм соҳасида илмий-тадқиқот ишлари билан шуғулланадиган таълим муассасалари ва ташкилотлари;
- 2) ташкил этилган тадбиркорлик “менталитети”, биринчи навбатда, инновацион фаолият ва инновацияларни идрок этишга очиклик нуктаи назаридан;
- 3) бозорда шаклланган ва сотиладиган туристик маҳсулотлар ва хизматларнинг табиати, уларни ишлаб чиқариш ва тузилишидаги инновацион компонентнинг улуши;
- 4) географик (ижтимоий-географик, геосийёсий, инфратузилма-географик, транспорт-географик, иқтисодий-географик) ҳолат омили;
- 5) мамлакат ва минтақада инновацияларга йўналтирилган тармоқлар ва тармоқларнинг умумий ривожланиш даражаси ва унинг туризм фаолиятига

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Громыко, Ю. В. Что такое кластеры и как их создавать? [Электронный ресурс] / Ю. В. Громыко // Альманах «Восток». – 2007. – № 1(42). – Режим доступа: http://www.situation.ru/app/j_jn_43.htm
2. Пелевина, Н. А. Кластерный подход к обеспечению развития туристско- рекреационной сферы региона / Н. А. Пелевина // Известия Российского государственного педагогического университета имени А. И. Герцена. – 2008. – № 86. –С. 340-344.
3. Ветитнев А.М. Лечебный туризм: учебное пособие/ А.М. Ветитнев, А.С. Кусков - Москва: Форум, 2010. –С. 28.
4. Кусков А.С. Курортология и оздоровительный туризм / А.С. Кусков, О.В. Лысикова. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. –С. 39.
5. Ветитнев А.М. Лечебно-оздоровительный туризм: вопросы терминологии и типологии / А.М. Ветитнев, А.В.Дзюбина, А.А.Торгашева // Вестник Сочинского государственного университета туризма и курортного дела. - 2012. - № 2 (20).- С. 55.
6. угли Хомидов, Қ. Қ. (2024). Совершенствование институциональной базы системы государственного регулирования туристских комплексов. World of Scientific news in Science, 2(2), 262-269.
7. Khomidov, K. (2023). Characteristics of improving organizational and economic mechanisms of management in higher education institutions. Publishing House “Baltija Publishing”.
8. Хомидов, Қ. (2025). Совершенствование механизмов управления конкурентоспособностью деятельности туристических комплексов узбекистана. Передовая экономика и педагогические технологии, 2(2), 56-61.
9. Ugli, K. K. K., Ugli, S. H. S., & Ugli, O. S. M. (2025). Foreign experiences in developing the tourism sector in the regions based on digital technologies: a comparative analysis. Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика), (10), 1164-1177.
10. Хамидов, К. (2024). Теоретические аспекты управления деятельностью туристических комплексов в узбекистане. Экономическое развитие и анализ, 2(8), 185-191.
11. Xomidov, Q. (2024). O‘zbekisonda turistik majmualarni boshqarishning zamonaviy konsepsiyalari va yondashuvlarining metodologik jihatlari. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, 2(8).

**TIKUV-TRIKOTAJ KORXONALARI EKSPORT SALOHİYATIGA TA’SIR QILUVCHI
OMILLAR VA ULARNI TASNIFI**

**ФАКТОРЫ ВЛИЯЮЩИЕ НА ЭКСПОРТНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ПРЕДПРИЯТИЙ
ШВЕЙНО-ТРИКОТАЖНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ И ИХ КЛАССИФИКАЦИЯ**

**FACTORS OF AFFECTING THE EXPORT POTENTIAL OF ENTERPRISES IN THE
SEWING AND KNITTING INDUSTRY AND THEIR CLASSIFICATION**

Humoyun Qodirov

Namangan davlat texnika universiteti mustaqil izlanuvchisi, i.f.f.d., dotsent

Annotatsiya

Mazkur maqolada O‘zbekiston tikuv-trikotaj sanoatining eksport salohiyatini oshirishga doir ilmiy-amaliy omillar tahlil qilingan. Tikuv-trikotaj mahsulotlariga bo‘lgan xalqaro talab, raqobat muhiti va eksport bozorlarining o‘ziga xos xususiyatlari o‘rganilgan. Muallif tomonidan eksport jarayonida samaradorlikka erishish uchun zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, mahsulot sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish, malakali kadrlar tayyorlash, logistika infratuzilmasini takomillashtirish va davlat tomonidan eksportchilarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar : Globallashuv, eksport, TIF (tashqi iqtisodiy faoliyat), xalqaro savdo, marketing strategiyasi, eksport platomalari, xalqaro akkreditatsiya, innovatsion texnologiyalar, xalqaro bozor.

В статье анализируются научные и практические факторы повышения экспортного потенциала швейно-трикотажной промышленности Узбекистана. Изучаются международный спрос на швейно-трикотажную продукцию, конкурентная среда, особенности экспортных рынков. Обосновывается важность внедрения современных технологий, доведения качества продукции до международных стандартов, подготовки квалифицированных кадров, совершенствования логистической инфраструктуры, механизмов государственной поддержки экспортеров для достижения эффективности экспортного процесса.

Ключевые слова: Глобализация, экспорт, ВЭД (внешнеэкономическая деятельность), международная торговля, маркетинговая стратегия, экспортные площадки, международная аккредитация, инновационные технологии, международный рынок.

The article analyzes scientific and practical factors for increasing the export potential of the garment and knitwear industry of Uzbekistan. The international demand for garment and knitwear products, the competitive environment, and the features of export markets are studied. The importance of introducing modern technologies, bringing product quality to international standards, training qualified personnel, improving logistics infrastructure, and mechanisms for state support of exporters to achieve the efficiency of the export process is substantiated.

Keywords: Globalization, export, FEA (foreign economic activity), international trade, marketing strategy, export platforms, international accreditation, innovative technologies, international market.

Globallashuv jarayonlarining chuqurlashuvi, xalqaro savdoning jadal rivojlanishi va raqobatning kuchayishi sharoitida korxonalarining tashqi bozorga chiqish salohiyatini oshirish dolzarb masalalardan biriga aylanmoqda. Eksport salohiyatini rivojlantirish nafaqat korxonaning daromadlarini ko‘paytirish, balki mamlakat iqtisodiy o‘sishining barqarorligini ta’minlashda ham muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, iqtisodiy islohotlar yo‘lidano borgan O‘zbekiston kabi rivojlanayotgan davlatlar uchun eksport faoliyatini kengaytirish strategik ahamiyatga ega bo‘lib,

milliy iqtisodiyotning jahon xo‘jalik tizimidagi o‘rnini mustahkamlashda asosiy vositalardan biri sanaladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 24-avgustdagi “Eksport faoliyatini rag‘batlantirish va tashqi savdo amaliyotini qo‘llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi PQ-361-son qarorida eksport faoliyatini rivojlantirish bo‘yicha keng ko‘lamli chora-tadbirlar belgilab berildi. Bu hujjat korxonalarining tashqi bozorga chiqishiga yordam beruvchi institutlarni takomillashtirish, moliyaviy va institutsional qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini joriy etish, infratuzilmani modernizatsiya qilish kabi omillarni o‘z ichiga oladi[1]. Eksport salohiyati deganda, korxonaning ishlab chiqargan mahsulot yoki xizmatini xalqaro bozorda sotish imkoniyati va hajmi tushuniladi. Bu salohiyat ko‘plab ichki va tashqi omillar ta‘sirida shakllanadi. Ichki omillar qatoriga mahsulot sifati, narx raqobatbardoshligi, ishlab chiqarish texnologiyalari, marketing strategiyasi, innovatsion faoliyat, mehnat unumdorligi kabi ko‘rsatkichlar kirsa, tashqi omillarga esa xalqaro bozor talablari, logistika imkoniyatlari, tashqi savdo siyosati, savdo sheriklari bilan aloqalar, bojxona to‘siqlari kiradi[2].

O‘zbekiston sharoitida eksport salohiyatining o‘rishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadigan muammolar mavjud. Bular qatoriga mahsulotlar sertifikatlash va standartlashtirishda xalqaro talablarning to‘liq bajarilmasligi, logistika infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi, xorijiy bozorlar haqidagi ma‘lumotlarning yetishmasligi, marketing va brendingning sustligi, eksportni moliyalashtirish va sug‘urtalash tizimlarining samarador emasligi kiradi[3]. Bugungi kunda dunyo iqtisodiyotida yuqori eksport salohiyatiga ega bo‘lgan mamlakatlar asosan o‘z mahsulotining raqobatbardoshligini ta‘minlay olgan, innovatsion yondashuvni joriy etgan va zamonaviy marketing strategiyalarini qo‘llagan korxonalarga tayanmoqda. Xususan, Janubiy Koreya, Germaniya, Xitoy va Turkiya tajribalari shuni ko‘rsatadiki, eksport salohiyatini oshirishning asosiy yo‘llari sifatida quyidagilar ajralib turadi: eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarish siyosatini yuritish, eksportni rag‘batlantirish agentliklarini tashkil etish, texnopark va eksport klasterlarini shakllantirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish orqali eksport imkoniyatlarini kengaytirish[4].

O‘zbekistonning eksport strategiyasida ham yuqoridagi yo‘nalishlar bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Xususan, so‘nggi yillarda kichik va o‘rta biznes subyektlari uchun “Eksport qiluvchi korxona” maqomi berish, eksport kreditlarini kafolatlash va subsidiyalash, bojxona rasmiylashtiruvini soddalashtirish, elektron eksport platformalarini rivojlantirish bo‘yicha muhim choralar ko‘rildi[5].

Tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki, eksport salohiyatini oshirishda resurslardan samarali foydalanish, intellektual mulkni himoya qilish, xalqaro akkreditatsiyadan o‘tish, texnik va sanitariya talablariga mos keluvchi ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, ekologik toza, organik va qayta ishlangan mahsulotlarga xalqaro bozorda talab ortib borayotgan hozirgi davrda ushbu yo‘nalishda o‘z mahsulotini diversifikatsiya qilish korxonalar uchun ustuvor vazifaga aylanmoqda[6].

Eksport salohiyati va unga ta‘sir etuvchi omillar masalalari bo‘yicha mahalliy va xorijiy olimlar o‘z tadqiqot ishlarida o‘rganlar A.O. Hirschman eksport salohiyatini mamlakatning ishlab chiqarish imkoniyatlarini tashqi bozorlarga yo‘naltirishdagi qobiliyati sifatida ta‘riflaydi. U eksport potensialini diversifikatsiyalangan ishlab chiqarish va eksportni rag‘batlantiruvchi siyosatlar bilan bog‘laydi[7].

UNCTAD (Birlashgan Millatlar Tashkilotining (BMT) savdo, investitsiyalar va rivojlanish masalalari bilan shug‘ullanuvchi ixtisoslashgan tashkilotidir.) eksport salohiyatini tovarlar va xizmatlarning raqobatbardoshligini va xalqaro bozorda ularni ilgari surish imkoniyatini ifodalovchi omillar majmui sifatida belgilaydi.

L.T. Wells va A.G. Wint o‘z tadqiqotlarda eksport potensialini investitsiya salohiyati bilan chambarchas bog‘liq tushuncha deb hisoblaydi, ya‘ni eksport qilish imkoniyati mavjud infratuzilma, institutsional muhit va siyosiy barqarorlik bilan belgilanadi[8].

Mahalliy olimlar R.A. Xolboev eksport salohiyatini mamlakat yoki hududda mavjud tabiiy, mehnat va ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanib, tashqi bozorga tovar yetkazib berish

imkoniyati deb tariflaydi. U eksport potentsialini hududiy iqtisodiy rivojlanish darajasi bilan bog‘laydi[9].

Sh.M. Xodjayeve eksport salohiyatini tashqi bozorda mamlakat mahsulotlarining raqobatdoshligi, ularni eksport qilishdagi iqtisodiy, logistika va institutsional imkoniyatlar yig‘indisi sifatida tavsiflaydi[10].

Mazkur tadqiqotda O‘zbekiston tikuv-trikotaj sanoati eksport salohiyatiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillarni aniqlash, ularni tizimlashtirish va tasniflash orqali eksport hajmini oshirishga xizmat qiladigan amaliy tavsiyalar ishlab chiqish maqsad qilingan. Shu bois, tadqiqot quyidagi metodologik yondashuvlarga asoslangan: Mavzuga oid ilmiy manbalar, statistik hisobotlar, maqolalar va xalqaro standartlar o‘rganilib, eksport salohiyatiga ta’sir qiluvchi omillar aniqlandi hamda ularning tasnifi asosiy kontseptsiyalar shakllantirildi. Olingan natijalar asosida eksport salohiyatiga ta’sir qiluvchi omillar tizimli ravishda tasniflandi, shuningdek, xalqaro tajribalar bilan solishtirildi.

Eksport salohiyati — mamlakat yoki hududning mavjud resurslari, ishlab chiqarish imkoniyatlari, texnologik darajasi, logistika infratuzilmasi va institutsional sharoitlariga tayangan holda, xalqaro bozorlarda raqobatbardosh mahsulot va xizmatlarni eksport qilish imkoniyatidir[11].

Eksport salohiyatiga (ya’ni biror mamlakat yoki hududning tovar va xizmatlarini xalqaro bozorlarga muvaffaqiyatli chiqarish imkoniyati) turli ichki va tashqi omillar ta’sir ko‘rsatadi. Quyida asosiy omillar keltirilgan:

1. Ishlab chiqarish salohiyati omili. Eksport salohiyatiga ta’sir qiluvchi omillar orasida ishlab chiqarish salohiyati muhim o‘rin tutadi. Bu omil mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi va xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy faktor sifatida e’tirof etiladi. Ishlab chiqarish salohiyati deganda, mamlakatning mavjud resurslari, ishlab chiqarish quvvatlari, texnologik darajasi, infratuzilmasi va mehnat resurslaridan samarali foydalanish orqali yuqori sifatli mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyati tushuniladi.

Institutsional va infratuzilmaviy omillar. eksportni qo‘llab-quvvatlaydigan agentliklar, sertifikatlashtirish, standartlashtirish va akkreditatsiya markazlari, konsalting, inkubatsiya va texnopark tizimlari hisoblanadi. Institutsional omillar deganda davlat, nodavlat va xalqaro tashkilotlar, ularning siyosati, normativ-huquqiy bazasi va tashqi savdoni tartibga soluvchi institutlar faoliyati tushuniladi. Bu omillar eksport faoliyatiga bilvosita yoki bevosita yordam ko‘rsatadi. Mehnat resurslarining malakasi va ishchi kuchining samaradorligi ham ishlab chiqarish salohiyatining muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Malakali ishchi kuchi yuqori sifatli mahsulotlar ishlab chiqarish imkonini beradi, bu esa eksport salohiyatini oshiradi[12].

1-jadval

Korxona eksport salohiyatiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillar va ularning tasnifi[13]

Omillar	Xususiyati	Tasnifi
Ichki omillar	Mahsulot sifati va raqobatbardoshligi	1.Mahsulotning xalqaro standartlarga (ISO, HACCP, Halal, Organic) mosligi 2.Qadoqlash, dizayn va sertifikatlash darajasi 3.Mahsulotga qo‘shimcha qiymat berish (qayta ishlash, brendlashtirish)
	Innovatsion va texnologik daraja	1.Yangi texnologiyalarning qo‘llanilishi 2.Ilmiy-fan va texnika taraqqiyotidan foydalanish
	Mehnat unumdorligi va kadrlar salohiyati	1.Malakali ishchi kuchining mavjudligi 2. Eksport bilan shug‘ullanuvchi xodimlarning xorijiy tillarni bilishi
	Boshqaruv va marketing strategiyasi	1.Eksportga yo‘naltirilgan biznes strategiyaning mavjudligi 2. Bozor segmentatsiyasi, narx siyosati, tashqi reklama
	Moliyaviy resurslar va kreditlash imkoniyatlari	1.Investitsion imkoniyatlar 2.Tashqi savdo operatsiyalarini moliyalashtirish imkoniyatlari (kredit, subsidiyalar, kafolatlar)

Tashqi omillar (makroiqtisodiy va institutsional)	Tashqi savdo siyosati	1. Eksportni qo‘llab-quvvatlash choralarining mavjudligi (subsidiyalar, soliq imtiyozlari) 2. Savdo bitimlari va bojxona ittifoqlari (masalan, GSP+, WTO, CIS Free Trade)
	Transport va logistika infratuzilmasi	1. Eksport yo‘nalishlarining geografik yaqinligi (port, yo‘llar, temiryo‘l) 2. Logistika xizmatlarining narxi va sifati
	Valyuta kursi va inflyatsiya darajasi	1. Milliy valyuta barqarorligi 2. Valyutani konvertatsiya qilish imkoniyati
	Tashqi bozor talabi	1. Mahsulotga bo‘lgan xalqaro talab hajmi va tendensiyasi 2. Raqobatchilar soni va ularning kuchi
	Xalqaro savdo to‘siqlari	1. Tariflar (bojlar, soliq stavkalari) 2. Notarif to‘siqlar (sertifikatlar, sanitariya talablar)

2. Mehnat resurslari omili. Eksport salohiyatini oshirishda mehnat resursi omili muhim strategik ahamiyatga ega, chunki har qanday mahsulot yoki xizmat yaratish jarayoni bevosita inson omiliga bog‘liq. Mehnat resursi deganda, mamlakatdagi ishchi kuchining soni, sifati (malakasi), mehnat unumdorligi va kasbiy tayyorgarligi tushuniladi.

3. Transport va logistika infratuzilmasi omili. Eksport salohiyatini shakllantirish va uni barqaror oshirishda transport va logistika infratuzilmasining o‘rni beqiyos hisoblanadi. Mamlakat ichida ishlab chiqarilgan mahsulotlarni tashqi bozorga chiqarishda samarali va qulay logistika tizimining mavjudligi mahsulot narxining raqobatbardoshligini ta‘minlaydi, yetkazib berish muddatlarini qisqartiradi hamda eksport hajmining oshishiga xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, logistika infratuzilmasining rivojlanganligi eksport raqobatbardoshligini oshiradi. Ayniqsa, yuklarni kuzatib borish tizimi (tracking system), bojxona xizmatining tezkorligi, terminal infratuzilmasining sifati kabi omillar xalqaro savdo samaradorligiga bevosita ta‘sir qiladi[14].

4. Hukumat siyosati va tartibga solish omili. Eksport salohiyatini shakllantirish va uni barqaror oshirishda hukumat siyosati va tartibga solish omili muhim rol o‘ynaydi. Hukumat tomonidan ishlab chiqilgan siyosatlar va tartibga solish mexanizmlari eksport faoliyatining samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Bu siyosatlar orqali hukumatlar eksportchilar uchun qulay muhit yaratadi, raqobatbardoshlikni oshiradi va xalqaro bozorlarga chiqishni osonlashtiradi[15].

5. Valyuta kursi va moliyaviy barqarorlik. Eksport salohiyatiga ta‘sir qiluvchi «Valyuta kursi va moliyaviy barqarorlik» omili mamlakatning tashqi savdo faoliyati uchun muhim ichki sharoitlardan biridir. Ushbu omil ikki asosiy komponentni o‘z ichiga oladi: birinchisi – milliy valyutaning qadr-qimmati va uning chekinish-ko‘tarilish dinamikasi, ikkinchisi – makroiqtisodiy muhitning barqarorligi, ya‘ni inflyatsiya darajasi, byudjet va jahon moliya bozorlariga bog‘liqlik darajasi hamda moliyaviy institutlar faoliyatining ishonchliligi.

Moliyaviy barqarorlik – asosan inflyatsiya darajasi bilan belgilanadi. Yuqori inflyatsiya ishlab chiqarish va transport, xomashyo xarajatlarini oshiradi, natijada eksport mahsulotining narxi ortadi. Past va stabillashgan inflyatsiya esa xarajatlarning prognoz qilinishini osonlashtirib, eksportchilarga uzoq muddatli shartnomalar tuzishda osonlik beradi. Shu bois, Markaziy banklar monetar siyosat vositalari — stavkalarni nazorat qilish, likvidlikni boshqarish orqali inflatsiyani ma‘lum darajada ushlab turishga intiladi.

6. Standartlar va sertifikatlar. Eksport salohiyatini oshirish jarayonida standartlar va sertifikatlar omili ko‘plab ichki va tashqi to‘siqlarni bartaraf etish, mahsulot sifati bo‘yicha ishonchni mustahkamlash hamda yangi bozorlar ochishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Standartlar – bu mahsulot yoki xizmatlarga qo‘yiladigan texnik talablar majmuasi bo‘lib, ular ko‘pincha xalqaro yoki milliy normativ-huquqiy hujjatlar orqali rasmiylashtiriladi. Sertifikatlar esa ushbu standartlarga muvofiqlikni tasdiqlovchi hujjatlar bo‘lib, ular mustaqil akkreditatsiyalangan tashkilotlar tomonidan beriladi.

ISO 9001 kabi sifat menejmenti standartlarini joriy etish orqali korxonalar ishlab chiqarish jarayonlarini tizimlashtiradi va sifat nazoratini kuchaytiradi. Mazkur sertifikatga ega bo‘lgan korxonalar eksport bozorlarida brend imijini yaxshilaydi, xaridorlar ishonchini rivojlantiradi va eksport hajmini sezilarli darajada oshiradi: tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ISO sertifikati egallagan korxonalarda eksport ulushi o‘rtacha 44,9% ga oshadi[16].

7. Geosiyosiy va tashqi xavfsizlik omillari. Eksport salohiyatini shakllantirish va barqaror rivojlantirishda faqat ichki omillar – ishlab chiqarish quvvati, mehnat resurslari yoki infratuzilma emas, balki geosiyosiy va tashqi xavfsizlik omillari ham muhim rol o‘ynaydi. Bu omillar ichiga xalqaro siyosiy muhitning barqarorligi, mintaqaviy ziddiyatlar, harbiy tahdidlar, global sanoat zanjirlarining uzluksizligi va xalqaro hamkorlik mexanizmlari kiradi. Quyida ushbu omillar qanday yo‘nalishlarda eksport imkoniyatlariga ta’sir ko‘rsatishi tahlil qilinadi.

Xalqaro siyosiy munosabatlarning barqarorligi va bozorga kirish imkoniyati Geosiyosiy barqarorlik mamlakatlarga yangi bozorlarni jadal ochishda yordam beradi. Masalan, tomonlar o‘rtasida do‘stona diplomatik aloqalar bo‘lsa, eksportchilar uchun bojxona rasmiylashtiruv jarayonlari yengillashadi, tarif va notarif to‘siqlar kamayadi[17].

Mintaqaviy va global ziddiyatlar – zanjir buzilishlari Hozirgi globallashtirilgan dunyoda ishlab chiqarish va logistika zanjirlari bir necha davlat hududidan o‘tadi. Mintaqaviy ziddiyatlar (masalan, harbiy mojarolar yoki iqtisodiy sanksiyalar) bu zanjirlarni uzib qo‘yishi mumkin[18].

Global hamkorlik platformalari va xavfsizlik mexanizmlari Jahon Savdo Tashkiloti (WTO), BMT Tuzilmalari yoki mintaqaviy iqtisodiy ittifoqlar (masalan, Yevroosiyo Iqtisodiy Ittifoq, ASEAN) doirasida qabul qilingan xavfsizlik va tarif qoidalari eksportchilar uchun normativ-chegara sharoitini aniqlab beradi. Bu platformalar a’zosiga aylanish orqali mamlakatlar o‘z mahsulotlarini oldindan belgilangan standart va tartiblar asosida eksport qilishi mumkin, bu esa mintaqaviy ziddiyat ta’sirini yumshatadi[19].

Tikuv-trikotaj sanoati O‘zbekiston iqtisodiyotining muhim tarmoqlaridan biri bo‘lib, uni eksportga yo‘naltirish orqali valyuta tushumlarini oshirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va sanoatni modernizatsiya qilish imkoniyati mavjud. Ushbu sohaning eksport salohiyatini oshirish borasida quyidagi ilmiy-amaliy omillar tavsiya qilinadi:

1. Mahsulot sifatini oshirish va xalqaro standartlarga moslashtirish – Eksport bozorlarida raqobatbardoshlikni ta’minlash uchun mahsulotlar ekologik toza, zamonaviy dizayn va ISO, OEKO-TEX, BSCI kabi xalqaro standartlarga javob berishi zarur.

2. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish – Zamonaviy tikuv-trikotaj uskunalarini va avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish tizimlaridan foydalanish mahsulot sifati va ishlab chiqarish unumdorligini oshiradi.

3. Kadrlar salohiyatini rivojlantirish – Tikuvchilik texnologiyasi, dizayn, marketing va xalqaro savdo bo‘yicha malakali mutaxassislar tayyorlash eksport samaradorligini oshiradi.

4. Logistika va infratuzilmani yaxshilash – Tez va ishonchli yetkazib berish tizimi, eksport uchun bojxona rasmiylashtiruvlarini soddalashtirish eksport faoliyatining muhim shartidir.

5. Brendlash va marketing strategiyasini kuchaytirish – O‘zbek mahsulotlarini xorijiy bozorlar uchun jozibador qilish, brend yaratish va samarali targ‘ibot ishlari olib borish orqali eksport imkoniyatlari kengaytiriladi.

6. Eksportga yo‘naltirilgan klasterlarni rivojlantirish – Tikuv-trikotaj ishlab chiqaruvchilari, xomashyo yetkazib beruvchilar, dizayn va eksport xizmatlarini yagona tizimda birlashtirish orqali sinergiya hosil qilinadi.

7. Davlat qo‘llab-quvvatlovi va iqtisodiy rag‘batlar – Soliq imtiyozlari, subsidiyalar, eksport kreditlari va boshqa davlat dasturlari eksportchilarni rag‘batlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Xulosa o‘rinda aytish mumkinki, tikuv-trikotaj sanoati eksport salohiyatini oshirishda ilmiy yondashuvlar, innovatsiyalar, mehnat unumdorligini oshirish, hamda bozor talablariga moslashish orqali raqobatbardosh va barqaror rivojlanishga erishish mumkin. Bu esa, o‘z navbatida, mamlakatning iqtisodiy o‘rinishini jadallashtiradi va xalqaro savdodagi o‘rnini mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 25-avgustdagi “Buyuk mutafakkir va qomusiy olim Abu Rayhon Beruniy tavalludining 1050 yilligini xalqaro miqyosda keng nishonlash to‘g‘risida”gi PQ–361-son qarori.
2. Ganiev J.A., Vahobov A.V. Xalqaro iqtisodiyot. – T.: “Iqtisodiyot”, 2020.
3. Toshpulatov A. Eksport faoliyatini rivojlantirishda mavjud muammolar va ularni hal etish yo‘llari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 2021, №2.
4. World Bank. Export Competitiveness: A Policy Toolkit. Washington D.C., 2017.
5. Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi ma’lumotlari. www.mift.uz
6. UNCTAD. Enhancing the Export Competitiveness of SMEs in Developing Countries. Geneva, 2019.
7. UNCTAD. (2012). *Building Productive Capacities in Least Developed Countries: Issues for Discussion*. United Nations Publication.
8. Wells, L.T. & Wint, A.G. (1990). *Marketing a Country: Promotion as a Tool for Attracting Foreign Investment*. World Bank.
9. Xolboev, R.A. (2020). “Eksport salohiyatini rivojlantirishda hududiy resurslardan samarali foydalanish”. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, №6, 45–50.
10. Xodjayev, Sh.M. (2019). “O‘zbekistonning eksport salohiyatini baholashning nazariy asoslari”. *TDIU Ilmiy axborotlari*, №3, 73–79.
11. https://uza.uz/oz/posts/eksport-salohiyatini-oshirish-borasida-muhim-qadamlar-tashlanmoqda_446569?utm_source=chatgpt.com
12. Magaya, V., Nyanga, T., & Goredema, T. (2021). The effect of logistics infrastructure on export competitiveness: empirical evidence from EAC member countries. *Multidisciplinary Scientific Conference on Regional Achievements*, Emerald Insight. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/mscra-09-2021-0017/full/html>
13. Muallif ishlanmasi.
14. Durmuşoğlu, S. S., Apfelthaler, G., Nayir, D. Z., Alvarez, R., & Mughan, T. (2012). The effect of government export assistance on export performance: A meta-analysis. *International Business Review*, 21(6), 1065–1086. <https://www.mdpi.com/2227-7099/9/3/101>
15. Tsunehiro Otsuki (2011). *Effect of ISO Standards on Exports of Firms in Eastern Europe and Central Asia: An Application of the Control Function Approach*. OSIPP Discussion Paper DP-2011-E-005. <https://www.osipp.osaka-u.ac.jp/user/files/2011dp2011-005.pdf>
16. Caldara, D., & Iacoviello, M. (2018). *Measuring Geopolitical Risk*. *American Economic Review*, 108(7), 1784–1829. <https://doi.org/10.1257/aer.20161504>.
17. United Nations Conference on Trade and Development (2022). *Trade and Development Report 2022: From Recovery to Resilience*. UNCTAD. <https://unctad.org/webflyer/trade-and-development-report-2022>
18. United Nations Conference on Trade and Development (2022). *Trade and Development Report 2022: From Recovery to Resilience*. UNCTAD. <https://unctad.org/webflyer/trade-and-development-report-2022>
19. Caldara, D., & Iacoviello, M. (2018). *Measuring Geopolitical Risk*. *American Economic Review*, 108(7), 1784–1829. <https://doi.org/10.1257/aer.20161504>

**СУНЬИЙ ИНТЕЛЛЕКТ ЛОЙИХАЛАРИНИ БОШҚАРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС
ХУСУСИЯТЛАРИ**

**ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ПРОЕКТАМИ В СФЕРЕ ИСКУССТВЕННОГО
ИНТЕЛЛЕКТА**

SPECIFICS OF MANAGING ARTIFICIAL INTELLIGENCE PROJECTS

Алимов Б.Б. Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби доценти, и.ф.н.

Бегимова Д.К. ЎзМУ катта ўқитувчиси, PhD

Ибодов Ж.О. Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби магистранти

Аннотация

Ушбу мақолада сунъий интеллект лойиҳаларини бошқаришда учрайдиган асосий муаммолар ва уларни самарали ҳал этиш стратегиялари таҳлил қилинади. Муаллифлар сунъий интеллект лойиҳалари анъанавий ахборот технологиялари лойиҳаларидан фарқ қилишини таъкидлаб, улардаги ноаниқлик, маълумотлар сифатига боғлиқлик, ахлоқий ва ҳуқуқий масалаларни очиқ беради. Шунингдек, Agile, Scrum ва MLOps каби ёндашувлар, мутахассисларнинг компетенцияси ва халқаро тажриба мисоллари келтирилади. Мақола сунъий интеллект соҳасидаги лойиҳаларни самарали бошқариш йўллари белгилашга ёрдам беради.

Калит сўзлар: сунъий интеллект, лойиҳа бошқаруви, Agile, Scrum, DevOps, MLOps, маълумотлар сифати, ахлоқий масалалар, алгоритмик шаффофлик, нейрон тармоқлар, “қора кути”, кадрлар етишмаслиги.

В статье рассматриваются особенности управления проектами искусственного интеллекта (ИИ), а также основные трудности и подходы к их решению. Отмечается, что ИИ-проекты существенно отличаются от традиционных ИТ-проектов: они характеризуются высокой неопределенностью, зависимостью от качества данных, а также наличием этических и правовых вызовов. Рассматриваются методы Agile, Scrum, MLOps и значение междисциплинарных команд. Исследование направлено на определение эффективных стратегий управления ИИ-проектами с учетом международного опыта.

Ключевые слова: искусственный интеллект, управление проектами, Agile, Scrum, DevOps, MLOps, качество данных, этика, прозрачность алгоритмов, нейросети, “черный ящик”, дефицит кадров.

This article explores the unique challenges and effective strategies in managing artificial intelligence (AI) projects. The authors emphasize that AI projects differ from traditional IT projects due to their uncertainty, dependency on data quality, and ethical and legal implications. The paper discusses iterative management approaches such as Agile, Scrum, and MLOps, and highlights the importance of multidisciplinary teams. International case studies and practices are used to provide insights into managing AI projects successfully.

Keywords: artificial intelligence, project management, Agile, Scrum, DevOps, MLOps, data quality, ethics, algorithmic transparency, neural networks, black box, talent shortage.

Сўнгги йилларда сунъий интеллект технологиялари ахборот технологиялари, саноат, тиббиёт, таълим, транспорт, маркетинг, ҳуқуқ ва бошқа соҳаларда сезиларли инқилобий ўзгаришларни амалга оширишда муҳим воситага айланди. McKinsey Global Institute таҳлилларига кўра, сунъий интеллект технологиялари 2030 йилга бориб жаҳон ялпи ички маҳсулотининг 13 триллион АҚШ долларигача ўсишига ҳисса қўшиши мумкин [1].

Ўзбекистонда ҳам ҳаётнинг турли жабҳаларида сунъий интеллектни қўллаш кенгаймоқда. Шундай технология асосида 20 дан ортиқ лойиҳалар ишга тушди. Тармоқ ва йирик корхоналар бўйича яна 70 та лойиҳа ишлаб чиқилди. Сунъий интеллектга тайёрлик халқаро индексида Ўзбекистон 17 та поғонага кўтарилди [2].

Сунъий интеллект лойиҳаларида маълумотлар муҳитига, алгоритмлар дизайнига, ахлоқий ва ҳуқуқий чекловларга боғлиқ муаммолар мавжуд. Уларни бошқариш анъанавий ахборот технологиялари лойиҳаларидан фарқ қилади. Масалан, сунъий интеллект тизимлари итератив равишда яратилиб, натижаларнинг аниқ башорат қилинишини таъминлаш қийин. Шунинг билан бирга, моделлар маълумотлар сифатига қаттиқ боғлиқ бўлиб, уларни жамоавий равишда текшириш талаб этилади [3].

Сунъий интеллект лойиҳаларини самарали бошқариш учун Agile, Scrum ва DevOps каби итератив бошқарув усуллари, DataOps ва MLOps каби янги технологик ёндашувлар талаб этилади. Шу билан бирга, инсон ресурсларини бошқаришда ҳам янги қобилият ва компетенциялар талаб қилинади: масалан, маълумотлар таҳлилчилари, ML инженерлари, ахлоқий масалалар бўйича мутахассислар ва функционал соҳалардаги экспертлар ўртасида ҳамкорлик муҳим аҳамият касб этади [4].

Ушбу мақолада сунъий интеллект лойиҳаларининг бошқарувидаги ўзига хос жиҳатлар, муаммолар, самарали ёндашувлар ва хорижий тажрибалар таҳлил қилинади. Бу тадқиқот амалий ва назарий жиҳатдан сунъий интеллект соҳасидаги лойиҳа бошқарувида бўлган талаб ва ечимларни аниқлашга ёрдам беради.

Сунъий интеллект лойиҳаларини бошқаришдаги асосий муаммолар технологик ноаниқликлар ва мураккабликлар, малакали кадрларнинг етишмаслиги, ахлоқий, ҳуқуқий ва ижтимоий муаммолар билан боғлиқ. Қуйида бу муаммоларнинг ҳар бирига алоҳида тўхталиб ўтамиз.

Сунъий интеллект лойиҳалари мураккаб алгоритмлар, ўзгарувчан маълумотлар тузилмаси ва тўлиқ таърифланмаган вазифаларга таянади. Бу ҳолат лойиҳани режалаштириш ва натижаларни башорат қилишда жиддий ноаниқликларни келтириб чиқаради. Маълумотларнинг сифати, манбаи ва ҳажми сунъий интеллект моделининг самарадорлигига бевосита таъсир қилади. Шу сабабли маълумотларни тайёрлаш, тозалаш ва аниқлаш кўп вақт ва ресурс талаб қилувчи жараёнлар ҳисобланади [5].

Сунъий интеллект тизимларининг хулқ-атворини тушуниш ва назорат қилиш мураккаб жараён ҳисобланади. Уларнинг "қора қути" деб номланувчи хусусияти туфайли, баъзан қабул қилинган қарорлар ёки тавсиялар нимадан келиб чиққанини тушунтириш мушкул. Бу эса сунъий интеллектга ишонч билан боғлиқ муаммоларни юзага келтиради [6].

Сунъий интеллект лойиҳаларида фақатгина дастурлаш кўникмалари эмас, балки математик моделлаштириш, маълумотларни таҳлил қилиш, ахлоқ ва соҳавий билимлар талаб этилади. Бу эса кенг қамровли жамоаларни шакллантиришни талаб қилади. Аммо кўпгина ривожланаётган мамлакатларда, жумладан Ўзбекистонда, бу соҳада етарли мутахассислар етишмаслиги кузатишмоқда [7].

Сунъий интеллект лойиҳаларида ахлоқий масалалар — алгоритмик адолат, шаффофлик, шахсий маълумотларни ҳимоя қилиш каби жиҳатлар муҳим аҳамиятга эга. Европада AI Act'нинг қабул қилиниши ва Америкада Fairness, Accountability ва Transparency (FAT) концепцияларининг илгари сурилиши бундай масалаларга жиддий ёндашиш талаб этилаётганини кўрсатади [8].

Анъанавий лойиҳа бошқарувида мақсадлар аниқ, чегараланган ва ўлчанадиган бўлиб, “SMART” тамойилларига асосланади. Бундай лойиҳаларда натижа белгиланган талабларга мувофиқ равишда олдиндан аниқланади. Сунъий интеллект лойиҳаларида эса мақсадлар кўп ҳолларда илмий тадқиқотларга боғлиқ ва динамик тусга эга. Масалан, нейрон тармоқларнинг аниқ қайси параметрлари натижага таъсир этишини олдиндан башорат қилиш қийин жараёндир [9]. Анъанавий лойиҳаларда самарадорлик KPIлар, ҳаражатлар, муддат ва сифат асосида баҳоланади. Сунъий интеллект лойиҳаларида эса натижалар, одатда, маълумотлар сифати ва алгоритмни ўқитиш шароитига боғлиқ бўлади. Машинани ўқитиш лойиҳаларида,

модели қандай қарор қабул қилганини тушунтириш ҳам мураккаб масалага айланади (Explainability issue) [10].

Анъанавий лойиҳаларда кўпинча “Waterfall” моделлардан фойдаланилса, сунъий интеллект лойиҳаларида Agile ва DevOps каби итератив усуллар кенг қўлланилади. Бу усуллар тезкор фидбек, натижаларни синовдан ўтказиш ва адаптация имконини беради. Масалан, Google Brain ва Microsoft Azure AI жамоалари доимий итерацияларга таянадиган MLOps методологиясини қўллашни афзал кўришади [11].

Анъанавий лойиҳаларда кўпинча ихтисослашган мутахассислар иштирок этса, сунъий интеллект лойиҳаларида маълумотлар олимлари (data scientists), муҳандислар (ML engineers), этика бўйича экспертлар, соҳавий мутахассислар ва бошқарувчилар биргаликда фаолият юритади. Бу фанлараро ёндашув лойиҳа муваффақияти учун муҳим ҳисобланади [12].

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, сунъий интеллект лойиҳаларини бошқариш мураккаб ва кўпқиррали жараён бўлиб, у анъанавий ахборот технологиялари лойиҳаларидан кескин фарқ қилади. Ушбу мақолада СИ лойиҳаларидаги асосий муаммолар — маълумотлар сифатининг етарли эмаслиги, кадрлар етишмаслиги, алгоритмлар ишончилигининг тушунарсизлиги, ахлоқий ва ҳуқуқий чекловлар атрофлича таҳлил қилинди. Сунъий интеллект соҳасидаги лойиҳаларда Agile, DevOps, MLOps каби итератив бошқарув усуллариининг қўлланилиши натижадорликни оширишда муҳим омил экани таъкидланди. Шу билан бирга, муваффақиятли бошқарув учун турли соҳа мутахассислари орасида самарали ҳамкорлик зарурлиги таъкидланди. Халқаро тажриба, хусусан Европа ва АҚШдаги ҳуқуқий ҳужжатлар (AI Act, FAT принциплари) асосида ишлаб чиқилган ёндашувлар Ўзбекистон учун ҳам фойдали экани кўрсатилди. Мақола натижалари сунъий интеллект лойиҳаларини самарали ташкил этиш, бошқарув стратегияларини қайта кўриб чиқиш ва соҳадаги кадрлар салоҳиятини оширишга хизмат қилиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Amershi S., Begel A., Bird C. et al. Software engineering for machine learning: A case study // Proc. of the 41st Int. Conf. on Software Engineering. – 2019. – P. 291–300.; Султанов А.М. Основы построения интеллектуальных систем: учебное пособие. – Ташкент: TATU, 2021. – 144 с
2. Amershi S., Begel A., Bird C., DeLine R. et al. Software engineering for machine learning: A case study // Proceedings of the 41st International Conference on Software Engineering: Software Engineering in Practice. – IEEE, 2019. – P. 291–300.
3. Boehm B.W. Software Engineering Economics. – New York: Prentice Hall, 2016. – 752 p.
4. Breck E., Cai S., Nielsen E., Salib M. et al. The ML Test Score: A rubric for ML production readiness and technical debt reduction // Google Research Blog. – 2017. – URL: <https://research.google>.
5. European Commission. Proposal for a Regulation laying down harmonized rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). – Brussels, 2021. – URL: <https://eur-lex.europa.eu>
6. Lipton Z.C. The Mythos of Model Interpretability // Communications of the ACM. – 2018. – Vol. 61, №10. – P. 36–43.; Семенов А.Н., Корнеев А.В. Управление ИТ-проектами в условиях неопределенности: Монография. – М.: МГТУ им. Баумана, 2021. – 194 с.
7. McKinsey Global Institute. Notes from the AI frontier: Modeling the impact of AI on the world economy. – 2018. – URL: <https://www.mckinsey.com>.
8. Ribeiro M.T., Singh S., Guestrin C. "Why should I trust you?": Explaining the predictions of any classifier // Proc. of the 22nd ACM SIGKDD. – 2016. – P. 1135–1144
9. Sculley D., Holt G., Golovin D. et al. Hidden technical debt in machine learning systems // Communications of the ACM. – 2015. – Vol. 58, № 2. – P. 49–57
10. Xasanov A.B., Qodirova M.T. Sun'iy intellekt loyihalarida kadrlar muammosi // “Ilm va taraqqiyot” jurnali. – 2023. – №2(45). – B. 28–35.
11. Тошпулатов Ф.Р., Каримова М.И. Sun'iy intellektga asoslangan tizimlarda boshqaruv va monitoring // “Ilmiy tadqiqotlar” журналы. – 2023. – №1. – B. 40–47.

ADVANCING SUSTAINABILITY THROUGH TECHNOLOGICAL INNOVATION AND INVESTMENT: A NEW PARADIGM FOR THE GREEN ECONOMY IN THE DIGITAL AGE

TEXNOLOGIK INNOVATSIYALAR VA INVESTITSİYALAR ORQALI BARQAROR RIVOJLANISHNI ILGARI SURISH: RAQAMLI ASRDAGI YASHIL IQTISODIYOTNING YANGI PARADIGMASI

ПРОДВИЖЕНИЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЧЕРЕЗ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ ИННОВАЦИИ И ИНВЕСТИЦИИ: НОВАЯ ПАРАДИГМА ЗЕЛЕНОЙ ЭКОНОМИКИ В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ

Doniyorova Zukhrabonu Alisher qizi

(PhD) of the Tashkent state university of economics

Abstract

This article explores innovative approaches and investment strategies within the context of the digital transformation of the green economy, with a focus on sustainable development prospects. The research examines the role of key digital technologies-such as blockchain, artificial intelligence, and the Internet of Things-and their impact on environmental processes, including natural resource management, carbon emission reduction, and improvements in energy efficiency.

Special attention is given to the mechanisms for attracting investment into environmentally oriented projects through digital platforms and green bonds. The article presents data on the growth of the green bond market and highlights successful cases of digital solutions being implemented across both developed and developing countries.

Keywords: green economy, sustainable development, innovative technologies, investment strategies, blockchain, artificial intelligence, Internet of Things (IoT), green bonds, crowdfunding, carbon emissions, digital transformation, ecosystems, sustainable business models, digital infrastructure.

Ushbu maqola barqaror rivojlanish istiqbollariga e'tibor qaratgan holda yashil iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasi kontekstida innovatsion yondashuvlar va investitsiya strategiyalarini o'rganadi. Tadqiqot blokcheyn, sun'iy intellekt va narsalar interneti kabi asosiy raqamli texnologiyalarning roli va ularning ekologik jarayonlarga, jumladan, tabiiy resurslarni boshqarish, uglerod emissiyasini kamaytirish va energiya samaradorligini oshirishga ta'sirini o'rganadi.

Raqamli platformalar va yashil obligatsiyalar orqali ekologik yo'naltirilgan loyihalarga investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Maqolada yashil obligatsiyalar bozorining o'sishi to'g'risidagi ma'lumotlar taqdim etilgan va rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda raqamli echimlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilayotgan holatlariga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, innovatsion texnologiyalar, investitsiya strategiyalari, blokcheyn, sun'iy intellekt, narsalar interneti (IoT), yashil obligatsiyalar, crowdfunding, uglerod emissiyasi, raqamli transformatsiya, ekotizimlar, barqaror biznes modellari, raqamli infratuzilma.

В статье рассматриваются инновационные подходы и инвестиционные стратегии в контексте цифровой трансформации зеленой экономики с акцентом на перспективы устойчивого развития. В исследовании рассматривается роль ключевых цифровых технологий, таких как блокчейн, искусственный интеллект и Интернет вещей, и их влияние на

экологические процессы, включая управление природными ресурсами, сокращение выбросов углерода и повышение энергоэффективности.

Особое внимание уделяется механизмам привлечения инвестиций в экологически ориентированные проекты через цифровые платформы и зеленые облигации. В статье представлены данные о росте рынка зеленых облигаций и освещены успешные кейсы внедрения цифровых решений как в развитых, так и в развивающихся странах.

Ключевые слова: зеленая экономика, устойчивое развитие, инновационные технологии, инвестиционные стратегии, блокчейн, искусственный интеллект, Интернет вещей (IoT), зеленые облигации, краудфандинг, выбросы углерода, цифровая трансформация, экосистемы, устойчивые бизнес-модели, цифровая инфраструктура.

In the face of global environmental crises and growing emphasis on sustainable development, the concept of a “green” economy has become an integral component of international strategies. At its core, the green economy aims to promote economic growth without causing harm to the environment by leveraging renewable resources, improving energy efficiency, and implementing innovative, environmentally friendly technologies. However, despite its clear advantages, the transition to a green economy demands substantial investments and the adoption of new approaches that ensure the efficient use of natural resources and the reduction of carbon emissions.

Digitalization, as a global trend, plays a critical role in this transformation. Digital technologies such as blockchain, artificial intelligence (AI), the Internet of Things (IoT), big data, and automation open new avenues for optimizing resource use, enhancing transparency in the management of environmental projects, and improving the monitoring of environmental impacts. For example, the use of smart grids in the energy sector significantly reduces energy losses, while IoT devices support real-time monitoring of water and air quality. Nonetheless, the implementation of these technologies faces several challenges, including high capital costs, the complexity of integrating them into existing infrastructure, and a shortage of qualified specialists.

This article is devoted to the analysis of innovative approaches and investment strategies within the context of the digitalization of the green economy. The primary focus is on assessing the impact of digital technologies on sustainable development, identifying the barriers to their implementation, and exploring the prospects for enhancing the effectiveness of environmental investments. Contemporary global challenges-such as climate change, the depletion of natural resources, and the deterioration of ecological conditions-urge the international community to seek sustainable solutions. One of the most promising responses to these challenges is the development of a green economy, which aims to minimize environmental harm and promote the rational use of natural resources. However, the successful operation of this model requires innovative methods and substantial financial investments, both of which are increasingly dependent on the digitalization of core processes.

Digital technologies have become an integral part of the modern economy, significantly influencing its environmental dimensions. Technologies such as artificial intelligence, big data, blockchain, and the Internet of Things (IoT) offer new opportunities for optimizing resource management, monitoring environmental indicators, and improving transparency in investment processes. These tools not only contribute to reducing the negative impact on the environment but also facilitate the creation of sustainable business models aligned with the demands of the digital era.

To achieve the objectives of this study, a comprehensive methodology was employed, combining both theoretical and empirical approaches. The theoretical framework of the research is grounded in several key concepts: the theory of sustainable development, which positions the green economy as a strategic tool for preserving ecosystems; the theory of digital transformation, which examines the impact of digital technologies on socio-economic processes; and innovative growth theories, which emphasize the role of digitalization in creating new business models and accelerating environmentally oriented transformations.

The core research methods included literature and document analysis, comparative analysis, econometric modeling, and qualitative techniques. The study involved a thorough review of scientific articles, reports from international organizations, and strategic documents related to the digitalization

and advancement of the green economy. A comparative analysis was conducted on successful cases of digital transformation in countries such as Germany, Sweden, China, and India, with particular attention paid to the integration of technologies such as blockchain, artificial intelligence (AI), and the Internet of Things (IoT).

Quantitative assessments of the impact of digitalization on key indicators of sustainable development—such as reductions in carbon emissions and increases in green investments—were carried out using data from reputable international databases, including those of the World Bank and the International Renewable Energy Agency (IRENA). In addition, expert interviews were conducted with professionals in the field of sustainable development, and a survey was distributed among specialists to identify the main barriers to implementing digital technologies in environmental projects.

The data sample spans the last ten years and includes countries with varying levels of economic development, enabling the research to consider both global trends and regional specificities. Special emphasis was placed on sectors critical to the green economy, including energy, transportation, agriculture, and construction. The study also examined emerging business models such as the circular economy and platform-based economies that support sustainable development.

To ensure the reliability of the findings, only verified data sources were used, including authoritative international reports and peer-reviewed publications. The results from modeling and qualitative analysis were cross-validated with the help of expert review. Nonetheless, the methodology has certain limitations, including restricted access to data on private investments and a limited number of successful case studies from developing countries, which may constrain the generalizability of the conclusions.

Despite these limitations, the applied approach enabled a comprehensive analysis of the impact of digitalization on the green economy, the identification of innovative methods and investment strategies, and the formulation of practical recommendations to enhance the effective use of digital technologies in advancing sustainable development.

The research confirms that digitalization plays a pivotal role in advancing the green economy by unlocking new opportunities for more efficient resource utilization and enhancing investment flows. The key findings of the study are summarized in the following areas:

Key Digital Technologies for the Green Economy

Blockchain technologies have been instrumental in enhancing the transparency of carbon credit systems, enabling more efficient emissions monitoring. For instance, the integration of blockchain in carbon trading systems has led to a 15–20% reduction in transaction costs.

The Internet of Things (IoT) is widely used in managing energy systems, particularly in smart cities, where it has contributed to a 25–30% reduction in electricity consumption.

Artificial Intelligence (AI) is applied to forecast and optimize the use of natural resources. In agriculture, AI adoption has resulted in a 20% reduction in water usage while simultaneously increasing crop yields.

Innovative Approaches and Business Models

The circular economy is experiencing notable growth. Waste recycling via digital platforms has increased by 40% over the past five years.

Digital startups focused on sustainability, such as environmental crowdfunding platforms, have facilitated the mobilization of over \$1 billion for renewable energy projects in the last three years.

Investment Strategies

The green bond market has grown by 30% annually, with over 50% of new issuances linked to digital projects that promote sustainable development.

The emergence of digital investment platforms has significantly streamlined the process of attracting private investors, leading to a 15% rise in private capital for environmental projects over the past three years.

Government subsidy programs supporting digital initiatives in the green economy—exemplified by policies in Germany and China—have contributed to a 25% increase in total investment inflows.

Regional Differences

In developed countries, the integration of digital technologies into the green economy reaches 60–70%, whereas in developing countries, the rate remains at only 20–30%. The primary obstacles in less-digitized regions include insufficient infrastructure and limited financial resources.

Environmental Impacts of Digitalization

Projects driven by digital technologies have achieved an average carbon footprint reduction of 10–15% over the past five years.

The share of renewable energy in total energy consumption has increased by 20%, attributed to the adoption of digital energy management systems.

Overall, the findings demonstrate that digitalization acts as a catalyst for sustainable development. It promotes more efficient use of resources, facilitates investment, and accelerates the transition to a green economy.

The Role of Digitalization in Driving the Green Economy. Digitalization has proven to be highly effective in improving environmental performance. According to the International Renewable Energy Agency (IRENA), the deployment of technologies such as blockchain and smart grids has led to a 30% reduction in electricity losses in countries with advanced infrastructure. In China’s agricultural sector, the use of the Internet of Things (IoT) has resulted in a 20% decrease in water consumption, underscoring the importance of digital solutions in natural resource management. These findings highlight that digitalization is becoming a key driver of environmentally focused transformation, accelerating progress toward sustainability goals.

Investment Strategies. The green bond market continues to show steady growth, expanding at an average annual rate of 33%, with approximately 40% of new issuances linked to digital sustainability projects. According to data from ResearchGate, crowdfunding platforms raised \$1.2 billion in 2023 alone to finance over 500 sustainable initiatives. These digital platforms are streamlining access to private investment and fostering the development of environmental projects, particularly in the areas of renewable energy and energy efficiency.

Resilience to Environmental Challenges. Digitalization plays a vital role in reducing carbon footprints. In the European Union, smart city technologies have contributed to a 15% reduction in carbon emissions over the past decade. In India, the integration of digital tools for energy system management has increased the share of renewable energy by 25% in rural areas. These achievements demonstrate that digital technologies offer not only economically viable but also environmentally resilient solutions to combat climate change.

Barriers to Implementation. The primary obstacles to digitalization within the green economy remain the shortage of qualified professionals and underdeveloped infrastructure. According to ResearchGate, 56% of companies in developing countries report a lack of skilled personnel, while 43% cite low levels of technological readiness. In contrast, approximately 80% of enterprises in the European Union have already adopted digital technologies, largely due to government support and subsidization programs. These disparities highlight the urgent need for increased investment in education and infrastructure development in emerging economies to enable successful digital transitions.

Sustainable Development Prospects. Forecasts from the International Energy Agency suggest that, by 2030, digitalization could reduce global carbon emissions by up to 20%, provided current strategies continue to support the deployment of innovative technologies. Universal digital platforms for monitoring environmental projects are projected to boost the volume of green investments by 40% over the next five years. There is particularly strong potential in rapidly growing economies, where such technologies can significantly accelerate the shift toward sustainable development.

This analysis underscores that digitalization is becoming an essential pillar of sustainable development strategies. It opens up new opportunities for advancing the green economy and reinforces the global environmental agenda by facilitating more effective, transparent, and scalable solutions.

The findings of the study confirm that digitalization serves as a powerful driver in transforming the green economy. However, its implementation is accompanied by significant challenges that require a comprehensive and coordinated response.

The Role of Digital Technologies in the Green Economy. Technologies such as blockchain, artificial intelligence (AI), and the Internet of Things (IoT) contribute not only to improving resource efficiency but also to enhancing transparency in environmental processes. For instance, blockchain enables secure and traceable accounting of carbon credits, helping to combat fraud in carbon trading systems. Nevertheless, the deployment of these technologies requires considerable financial investments and access to a skilled workforce, which can be limiting factors for many regions.

Innovative Approaches and Business Models. The growing interest in circular economy models and platform-based business solutions highlights how digitalization is reshaping sustainable entrepreneurship. Crowdfunding and collective investment platforms have simplified the process of financing environmental initiatives. Yet, in many developing countries, the spread of these models is hindered by limited access to advanced technologies and low levels of digital literacy among the population.

Investment Strategies. The expanding market for green bonds and the increasing flow of digital investments reflect the strong potential of digitalization to attract capital to sustainability-focused projects. However, the analysis reveals that most investment activity remains concentrated in developed nations, where conditions for digital transformation are more favorable. In contrast, developing economies face slower growth in green investments due to inadequate infrastructure and economic instability. This underlines the urgent need to design targeted strategies aimed at overcoming these barriers, including the mobilization of international support and the creation of enabling environments for private sector participation.

Environmental Impacts of Digitalization. Digital technologies have made a clear contribution to reducing carbon emissions, particularly in sectors such as energy, transportation, and agriculture. However, a paradox arises in that digitalization also places additional strain on natural resources—for example, through the high energy consumption of data centers and the environmental costs associated with electronics manufacturing. Addressing this duality requires focused efforts to develop energy-efficient technologies and integrate renewable energy sources into the digital infrastructure.

In sum, while digitalization presents tremendous opportunities for advancing the green economy, its full potential can only be realized by addressing systemic inequalities, investing in capacity building, and ensuring that the ecological footprint of digital growth is effectively managed.

Barriers and Future Prospects. Despite notable advancements, the implementation of digitalization in the green economy continues to face substantial barriers, particularly in low-income countries. In these regions, the main challenges include limited financial resources, a lack of educational programs focused on digital skills, and the absence of strong political commitment.

Overcoming these obstacles depends on enhanced international coordination, the development of digital literacy programs, and increased governmental support for sustainable development initiatives.

In summary, digitalization has a considerable positive impact on the green economy by accelerating the transition to sustainable development. However, in order to fully realize its potential, it is essential to address existing challenges and mitigate potential risks, such as the widening digital divide between countries. Achieving this requires a systemic approach that integrates innovation, global collaboration, and investment in human capital.

Digitalization has emerged as a key enabler of the green economy, playing a central role in advancing sustainable development in the face of global environmental challenges. The adoption of technologies such as blockchain, artificial intelligence, and the Internet of Things contributes to greater resource efficiency, a reduction in carbon emissions, and the attraction of investment into environmentally responsible projects. Furthermore, the use of digital platforms for crowdfunding and green bonds is creating new opportunities for financing sustainability initiatives—an increasingly critical need given constrained resources and the growing demand to scale up environmental solutions.

Nevertheless, a range of barriers continues to slow the integration of digital solutions in developing nations. These include underinvestment in digital infrastructure, a shortage of skilled professionals, and low levels of digital literacy. Meanwhile, developed countries are actively

leveraging digital tools to advance their green agendas, further widening the technological and economic gap between regions.

The future of digitalization in the green economy will largely depend on how effectively countries can address these challenges and foster productive international partnerships. Continued development of innovative technologies, increased investment in education and infrastructure, and the creation of state-led support programs aimed at narrowing the digital divide are essential steps forward.

In conclusion, digitalization is not only a driver of innovation in the green economy but also an indispensable element of long-term sustainable development strategies. By harnessing the potential of digital technologies, societies can achieve significant environmental and economic goals and build a more resilient, sustainable global future in an era of climate change and finite natural resources.

List of references:

1. IRENA. (2022). Digitalisation and the Energy Transition: A Global Overview of Digital Technologies in the Energy Sector. Abu Dhabi: International Renewable Energy Agency. <https://www.irena.org/publications/2022/May/Digitalisation-and-the-energy-transition>
2. World Bank. (2021). State and Trends of Carbon Pricing 2021. Washington, DC: World Bank Group. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/35620>
3. International Energy Agency (IEA). (2017). Digitalisation and Energy. Paris: IEA. <https://www.iea.org/reports/digitalisation-and-energy>
4. UNEP. (2019). Measuring Progress Towards Achieving a Green Economy. Nairobi: United Nations Environment Programme. <https://www.unep.org/resources/report/measuring-progress-towards-achieving-green-economy>
5. Klaus Schwab. (2016). The Fourth Industrial Revolution. Geneva: World Economic Forum. <https://www.weforum.org/about/the-fourth-industrial-revolution-by-klaus-schwab>
6. OECD. (2020). Digital Disruption in Banking and Its Impact on Financial Inclusion. Paris: OECD Publishing. <https://www.oecd.org/finance/digitalisation-in-banking.htm>
7. European Commission. (2022). Smart Cities Marketplace: Strategic Deployment Document. Brussels: European Union. <https://smart-cities-marketplace.ec.europa.eu/>

**АҲОЛИНИ ИЖТИМОЙ ҲИМОЯ ҚИЛИШНИНГ ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМИ
АМАЛ ҚИЛИШИНING ГЛОБАЛ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ ТАҲЛИЛИ**

**АНАЛИЗ ГЛОБАЛЬНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ
ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ**

**ANALYSIS OF GLOBAL TRENDS IN THE FUNCTIONING OF THE ECONOMIC
MECHANISM OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION**

Дилмуродов Хуршидбек Баходир угли
Осиё халқаро университети таянч докторанти

Аннотация

Мақолада аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг иқтисодий механизми амал қилишининг глобал тенденциялари таҳлили қилиниб, унинг замонавий хусусиятлари аниқланган.

Калит сўзлар: ижтимоий ҳимоя, ижтимоий хизматлар, ижтимоий муҳтожлик, камбағаллик, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш, аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш; ижтимоий табақаланиш; ижтимоий сиёсат.

В статье проанализированы глобальные тенденции функционирования экономического механизма социальной защиты населения и выявлены его современные особенности.

Ключевые слова: социальная защита, социальные услуги, социальная нуждаемость, бедность, социальная защита населения, социальная поддержка населения, социальная стратификация, социальная политика.

The article analyzes global trends in the functioning of the economic mechanism of social protection of the population and identifies its modern characteristics.

Keywords: social protection, social services, social need, poverty, social protection of the population, social support of the population, social stratification, social policy.

Жаҳон амалиётида узоқ йилларда буён аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш бўйича мамлакатларнинг миллий тизимлари самарадорлигини оширишда содир бўлаётган глобал ижтимоий-иқтисодий кескинликлар, сиёсий беқарорлик ва иқтисодий аҳамият касб этувчи турли инқирозлар шароитида ривожланиб, мунтазам равишда такомиллашиб бормоқда.

Бугунги кунда глобал даражада аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини мамлакат аҳолисининг барча қатламларини бирдек қамраб олиш имконини берувчи механизмларини шакллантиришга қаратилган ислохотларга устуворлик қаратилиб, бу борда турли давлатлар ўртасида, шунингдек, мамлакатлар ҳукумати билан хусусий сектор вакиллари ўртасида ижтимоий ҳамкорлик, ҳамда шериклик муносабатларини ривожлантириш долзарб аҳамият касб этмоқда.

Ривожланиш тадқиқотлари институти [4] экспертлари томонидан глобал даражада аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг ривожланиш тенденцияларини ўрганиш борасидаги илмий изланишлари тизим учун хос бўлган қуйидаги хусусиятлар (1-жадвалга қаранг) аниқланди:

- 1990 йилларда аҳолини ижтимоий қилиш тизимида хавфсизлик чегаралари ишлаб чиқиш бошланган. Бунда БМТ томонидан “Минг йиллик ривожланиш мақсадлари” ишлаб чиқилганлиги сабаб бўлди;

- 1997 йилда Осиё молиявий инқирозининг вужудга келиши глобал аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимида илк бор шартсиз пул ўтказмалари орқали аҳолига ижтимоий таъминот хизматлари кўрсатила бошланди;

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими ривожланишининг глобал хусусиятлари [4]

Ривожланиш фазаси	Глобал иқтисодий инқирозлар	Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг ривожланиш хусусияти
Бошланғич давр	1997 йил – Осиё молиявий инқироzi	1990 йиллар бошлари – Ижтимоий хавфсизлик чегараларини ишлаб чиқиш 1999 йил – Ижтимоий рискларни бошқариш
Кенгайиш даври	2008-2009 йиллар – Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi	2004 йил – Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг трансформациялашуви 2006 йил – Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг умрбод ҳимоя механизми
Консолидация ва институционал ривожланиш даври	2015 йил – Ёқилғи инқироzi	2012 йил – Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг табақалашуви ҳисобига уни таъмирчанлигини ошириш
Covid-19	2020 йил – Буюк ёпилиш (Lock-Down)	2020 йил – Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг мослашувчан механизмларини ишлаб чиқиш
Барқарор ривожланиш мақсадлари даври	2022 йил глобал озиқ-овқат инқироzi ва Украина уруши	2022 йил – Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими амал қилишид аҳолининг бирламчи озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабини кондиритишни рағбатлантириш

- 1999 йилда Жаҳон банки тавсиялари асосида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимида ижтимоий рискларни бошқариш амалиёти жорий этилди;

- 2004 йилда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини глобал - 2006 йилда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими хизматларидан фойдаланишда умрбод ижтимоий ҳимоя дастурларини кучайтириш;

- 2012 йилда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг консолидациялашуви ва институционал ислохотларнинг жадаллашуви ҳисобига ижтимоий ҳимоя дастурларида табақалашувнинг кучайиши

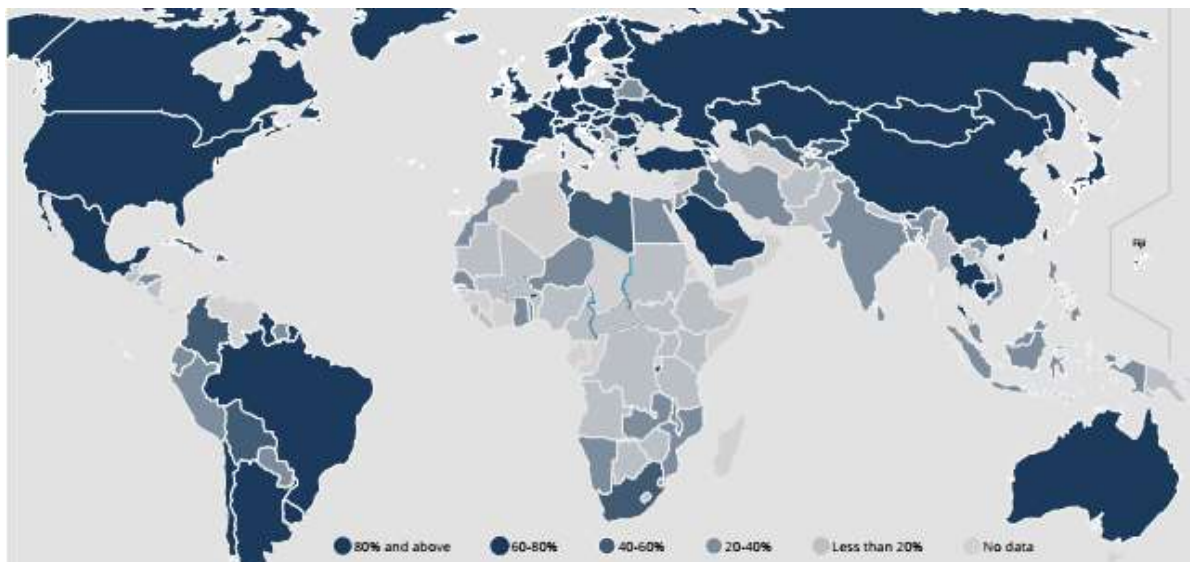
- 2018 йилдан бошлаб иқтисодий муносабатлардаги турли салбий тенденцияларга ижобий қаршилик қила олиш имкониятига эга бўлган ижтимоий ҳимоя тизимини шакллантириш;

- 2020 йилда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг мослашувчанлигини кучайтириш;

- 2022 йилдан бошлаб аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимида барқарор ривожланиш мақсадларига мувофиқ, аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотлари таъминоти занжирини мустаҳкамлаш.

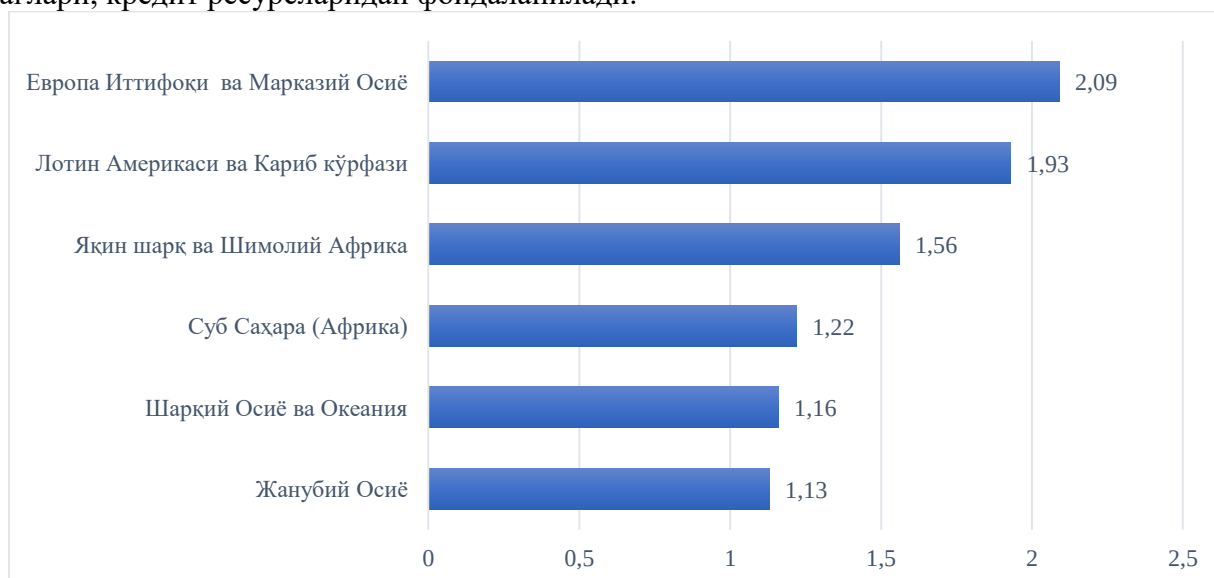
Юқорида келтириб ўтилган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг ривожланиши билан боғлиқ бўлган глобал тенденциялар бугунги кунда жаҳонда амал қилиб, аксарият мамлакатларда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг қамров даражаси самарадорлиги кўрсаткичини 60 фоиздан ортишини (1-расмга қаранг) таъминлаш имконини берди.

Глобал даражада минтақалар кесимида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг амал қилишида аҳолига кўрсатилган ижтимоий ёрдам ҳаражатларини молиялаштириш ҳажми бўйича 2010-2022 йилларда Европа ва Марказий Осиё минтақаси мамлакатларида ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) га нисбатан ўрта ҳисобда 2,1 фоизни тшkil этган (2 -расмга қаранг).

1-расм. Жаҳонда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими қамров даражаси самарадорлиги кўрсаткичи, ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли сонига нисбатан фоизда, 2022 й.[4]

Шу ўринда айтиб ўтиш кераки, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг иқтисодий механизми амал қилишида ЕИ мамлакатлари жаҳондаги бошқа мамлакатларга нисбатан етакчилиги билан ажралиб турса, Марказий Осиё мамлакатлари бўлса, бозор иқтисодиётини шакллантириш шароитида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг иқтисодий механизмини такомиллаштириш зарурияти сезиларла даражад юқори бўлиб турган мамлакатлар қаторидан ўрин эгаллаб, ушбу мамлакатларда амал қилаётган ижтимоий ҳимоя тизимининг ташқи ўзгаришларга, хусусан, глобал инқирозлар шароитида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш самарадорлиги кескин тушиб кетиш ҳолатлари намоён бўлади. Бундай шароитларда Марказий Осиё мамлакатларида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини молиялаштиришда халқаро донор ташкилотлар томонидан ажратиладигн грантлар, қарз маблағлари, кредит ресурсларидан фойдаланилади.

2-расм. Жаҳон минтақалари кесимида аҳолига ижтимоий ёрдам кўрсатиш харажатлари (2010-2022 йилларда ўртача ЯИМга нисбатан фоизда)[4]

ЕИ мамлакатларида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг иқтисодий механизми самарадорлигини оширишда узоқ йиллар мобайнида минтақавий ва глобал донор

ташкilotлар томонидан молиялаштириладиган пилот лойиҳаларни амалиётга жорий этиш орқали миллий аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимлари иқтисодий механизми амал қилишида мулкчиликнинг турли шакллари жорий этган ҳолда, тизим фаолиятини бозор иқтисодиёти компонентлари билан тўйинтиришга эришган ҳисобланади. Бунда ЕИ мамлакатларида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими таркибига кирувчи таълим, ижтимоий суғурта, соғлиқни сақлаш, ижтимоий ёрдам каби соҳалар билан миллий иқтисодиётнинг ишлаб чиқариш соҳалари ҳисобланган қишлоқ хўжалиги, саноат, хизмат кўрсатиш каби тармоқлар ўртасида чуқур ижтимоий-иқтисодий интеграцион муносабатларни шакллантириш орқали ижтимоий шерикликнинг замонавий шакллари ишлаб чиқишга эришилган. Бу эса минтақа бўйича аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг иқтисодий механизми самарадорлиги бўйича ижобий натижаларни қайд этиш имкониятларини кенайтирган.

3-расм. Covid-19 инқирози шароитида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимида кўрилган чоралар (195 та мамлакат доирасида, фоизда)[4]

Юқорида айтиб ўтилганидек, глобал даражада рўй берадиган турли инқирозлар жаҳон миқёсида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг иқтисодий механизми амал қилиши самарадорлигини баҳолаш имкониятини яратади. Чунки глобал инқирозлар шароитида ишсизлик даражасининг ҳаддан зиёд ортиб кетиши ҳисобига аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш харажатлари жаҳон миқёсида сезиларли даражада ўсиб, донор ташкilotлар томонидан молиялаштириладиган ижтимоий лойиҳалар ҳам вақтинчалик тохталиши ҳолатлари кўзга ташланади. Жумладан, Халқаро меҳнат ташкilotи томонидан глобал даражада авж олган “Covid-19” санитар-инқирози шароитида жаҳондаги 195 мамлакат доирсида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими самарадорлигини таъминлаш мақсадида кўрилган чоралар (3-расмга қаранг) таҳлил қилиниб, қуйидаги тенденцияларга эришилганлиги аниқланди:

- глобал инқироз шароитида аҳолининг ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли гуруҳларининг турмуш фаровонликларини кескин ёмонлашиб кетишини олдини олиш мақсадида 43 та мамлакатлар, айниқса, тараққий этган ва ИХТТ га оъзо бўлган мамлакатлар гуруҳида улар учун қўшимча имтиёзлар пакетлари жорий этилди;

- глобал инқироз сабабли жорий этилган қатъий карантин тадбирлари ҳисобига содир бўлган буюк ёпилиш (Lock-Down) шароитида меҳнат бозорида жабрланган ёлланиб ишловчиларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш бўйича жами 41 та мамлакатда янги ижтимоий ҳимоя дастурлари ишлаб чиқилди;

- айрим бозор иқтисодиёти шаклланаётган ва ривожланаётган мамлакатларда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш мақсадида давлат бюджетидан ажаратилаётган субсидиялар ва аҳолига ижтимоий нархларда тақдим этиладиган коммунал хизматлар учун тўловлар ҳажми камайтирилди (27 та мамлакатда);

- глобал инқирознинг мамлакатлардаги аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими амал қилишига вертикал йўналишдаги (бир йўналишдаги чуқур танглик ҳолати) зарбалари таъсирини юмшатишга қаратилган чоралар кўрилди (25 та мамлакатда);

- аксарият тараққий этган (22 та) мамлакатларда глобал инқирознинг турли йўналиш ва соҳалардаги салбий таъсирини камайтиришга қаратилган горизонтал зарбаларга жавоб чоралари кўрилиб, инқироз шароитида ҳам аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг қамров даражасини оширишга эришилди;

- кўр сонли тараққий этган (21 та) мамлакатларда буюк ёпилиш (Lock-Down) шароитида иш берувчилар учун уларнинг корхона ва ташкилотларида ёлланиб ишлаётганларга иш ҳақларини тўлаб бериш мақсадида иш ҳақи фондини давлат томонидан субсидиялаш чоралари кўрилди;

- 16 та мамлакатларда ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳоли гуруҳлари, айниқса, ёлғиз кеса ва қариялар, ногиронлиги бўлган шахслар, ёш болалар учун ижтимоий ҳимояни етказиш механизми такомиллаштирилишига эришилди.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг иқтисодий механизми амал қилишининг глобал тенденцияларини таҳлил қилиш асосида қуйидаги хулосаларни олишга эришилди:

- аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг иқтисодий механизми амал қилиши самарадорлиги мамлакатнинг иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш ҳолати билан бевосита алоқадор бўлиб, бунда иқтисодий ривожланиш даражси ортиб боргани сари мамлакатларда тизимнинг қамров даражаси ва самарадорлик кўрсаткичлари ҳам яхшиланиб бориш тенденциясига эга бўлади;

- аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг иқтисодий механизми амал қилиш самарадорлигини оширишда молиялаштириш манбаларини диверсификациялашга устуворлик қаралиб, бунда хусусий сектор вакиллари билан давлат хусусий шериклик механизми, аҳолини эса ижтимоий суғурта механизми асосида тизимга ўз хиссаларини қўшишларига эришилмоқда;

- глобал ёки миллий даражада иқтисодий кескинликларнинг авж олиши мамлакатлардаги аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг иқтисодий механизми амал қилиши билан боғлиқ бўлган жараёнларни баҳолаш учун шарт-шароитларни яратиб, уни такомиллаштиришнинг устувор йўналишларини белгилаб олиш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Камбағалликни қисқартириш ва ижтимоий ҳимоя тизими такомиллаштирилади. <https://www.president.uz/uz/lists/view/7467>
2. Вахабов А.В. Бозор муносабатлари тизимидаги ижтимоий фондлар. – Т.: Шарқ, 2003 – 6-7 б.
3. Джуманова Р.Ф. Аҳоли турмуш даражаси: кўрсаткичлари ва уни ошириш йўллари. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати. – Т.: 2008, 27 бет.
4. WFP Social Protection Brief – The Evolution of Social Protection. Institute of Development Studies, January 2024. – 11 pages ma'lumotlari asosida

**MAMALAKATIMIZDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI
RIVOJLANISH JARAYONLARI**

**ПРОЦЕССЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА И ЧАСТНОГО
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В НАШЕЙ СТРАНЕ**

**PROCESSES OF DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS AND PRIVATE
ENTREPRENEURSHIP IN OUR COUNTRY**

Akbarov Boburjon Sobirjon o‘g‘li

Namangan davlat texnika universiteti, Marketing kafedrası assistenti

Anotatsiya

Garvard Universiteti professori Rober Kaplanga ko‘ra, biznes muntazam ham nomuntazam ham bo‘lishi mumkin bo‘lgan global fenomenondir. Biroq jahonda beqiyos nufuzga ega olim bir narsani, juda katta urg‘u bilan ta’kidlaydiki, mamlakat monetar siyosatini ham fiskal amaliyotlarni ham ta’minlab turuvchi valyuta barqarorligi, imkoport kuchlarining oshishi, o‘rta va yirik subyektlarga diversifikatsiya qobilyatlarini rivojlantiruvchi valyuta barqarorligining asosiy omili kichik biznes subyektlarning rivojlanishidir. Ushbu maqolada, mamalakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlanish jarayonlari haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: hududiy iqtisodiy xavfsizlik, investitsiya oqimi, infratuzilma rivojlanishi, bandlik darajasi, ishsizlik, xavfsizlik indikatorlari, iqtisodiy-statistik tahlil

По мнению профессора Гарвардского университета Роберта Каплана, бизнес — это глобальное явление, которое может быть как регулярным, так и нерегулярным. Однако ученый, имеющий непревзойденное влияние в мире, с большим акцентом подчеркивает одно: основным фактором стабильности валюты, который обеспечивает как денежно-кредитную политику страны, так и фискальную практику, увеличивает импортоспособность и развивает возможности диверсификации для средних и крупных субъектов, является развитие субъектов малого бизнеса. В данной статье представлена информация о процессах развития малого бизнеса и частного предпринимательства в нашей стране.

Ключевые слова: региональная экономическая безопасность, инвестиционный поток, развитие инфраструктуры, уровень занятости, безработица, показатели безопасности, экономико-статистический анализ

According to Harvard University professor Robert Kaplan, business is a global phenomenon that can be both regular and irregular. However, the scientist, who has unrivaled influence in the world, emphasizes one thing with great emphasis: the main factor in currency stability, which ensures both the country's monetary policy and fiscal practice, increases import capacity and develops diversification opportunities for medium and large entities, is the development of small businesses. This article provides information on the processes of small business and private entrepreneurship development in our country.

Key words: regional economic security, investment flow, infrastructure development, employment level, unemployment, security indicators, economic and statistical analysis

Kichik bizneslar orqali mamlakatning valyuta likvidligi oshadi, bu esa iqtisodiyotning barqarorligini va o‘shishini ta’minlashga yordam beradi. Hukumatning kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash siyosati ham bu jarayonlarni qo‘llab-quvvatlaydi va valyuta kursining barqarorligini ta’minlaydi. Kichik biznesning o‘zaro iqtisodiy tuzilmalarga, savdo va investitsiyalarga ta’siri mamlakat iqtisodiyotining jadal rivojlanishiga xizmat qiladi. Savdo aloqalari ham kichik bizneslar

faoliyatining markaziy jihatlaridan biridir. Kichik bizneslar xorijiy bozorlarga mahsulot va xizmatlarni eksport qilish orqali valyuta oqimlarini jalb qiladi.

Buning natijasida mamlakatda valyutaga talab oshadi va bu valyuta kursining barqarorligiga xizmat qiladi. Savdo muvozanatining ijobiy bo‘lishi (ya’ni, eksport importdan ko‘proq bo‘lishi) mamlakat valyutasi uchun likvidlikni oshiradi. Kichik bizneslar uchun investitsiyalar nafaqat ichki iqtisodiy faollikni qo‘llab-quvvatlash, balki valyuta likvidligini ta’minlashda ham muhimdir. Xorijiy va ichki investitsiyalar kichik biznesning rivojlanishiga turtki bo‘ladi, bu esa mamlakat valyutasiga bo‘lgan talabni oshiradi.

Murakkab geosiyosiy sharoitga qaramay, iqtisodiyotimiz 6,3 foizga oshib, 111 milliard dollardan ko‘paygani ta’kidlandi. Sanoat, qishloq xo‘jaligi va xizmatlar sohasiga 38 milliard dollar investisiya kirdi, eksport 26 milliard dollardan oshdi. Ochiq muloqotda ko‘p tadbirkorlar o‘ziga ijtimoiy mas’uliyat olib, ehtiyojmand odamlarni ishli qilishga tayyor ekanligini bildirgan edi. O‘tgan qisqa vaqt ichida tadbirkorlar 387 ming kambag‘al oila a‘zolari va 40 ming nogironligi bor odamlarni daromadli qildi. Mamlakatimizda kambag‘allik darajasi yil yakuni bilan 9 foizdan pasayadi[1].

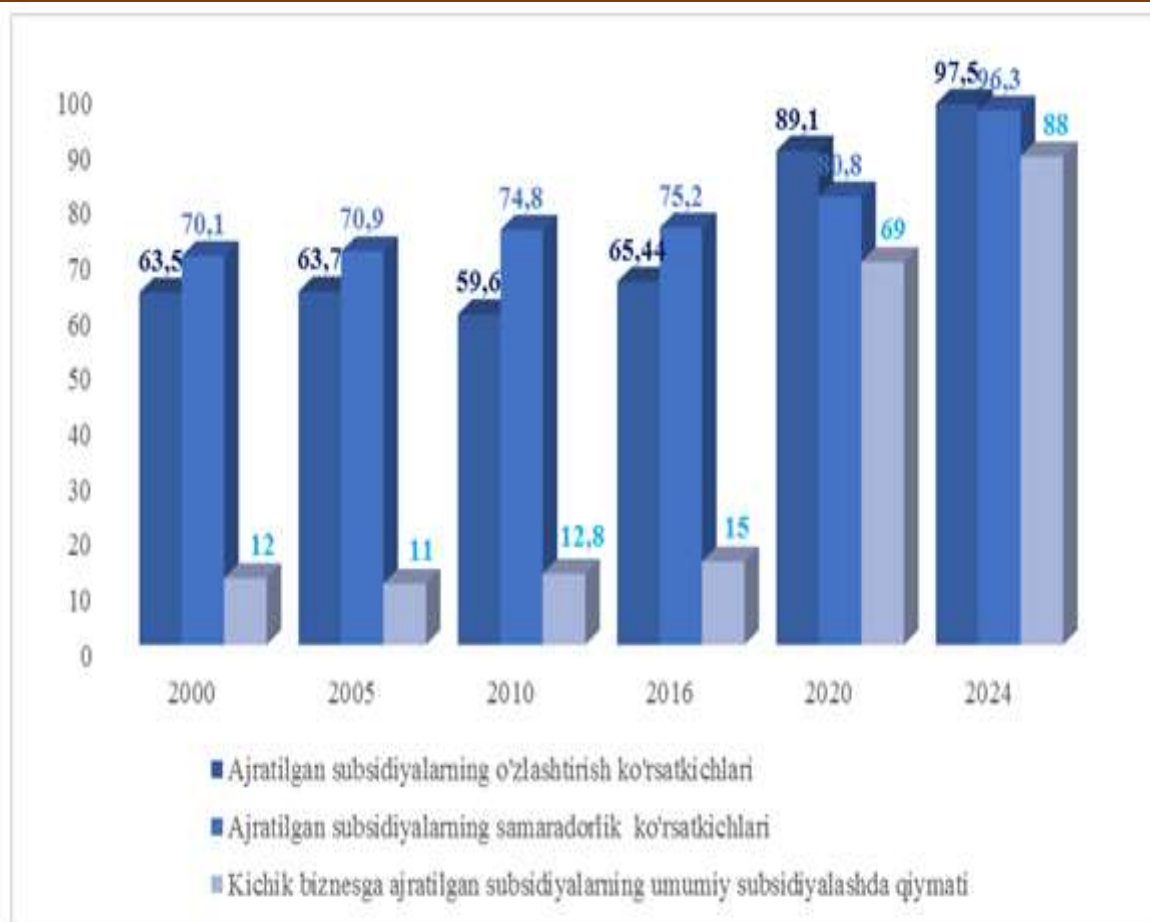
Sh. Mirziyoyev - “Aminmanki, o‘zaro ishonchga asoslangan hamkorligimizni shu sur‘atda davom ettirsak, kelgusi yillarda bu ko‘rsatkichni bemaolol 6 foizga tushiramiz. Shu o‘rinda, va‘dasini ustidan chiqib, yangi quvvatlar hisobiga minglab ish o‘rni yaratayotgan, zamonaviy texnologiya olib kirib, yangi tashqi bozorlarni zabt etayotgan, iqtisodiyotimizning barqaror o‘rishiga munosib hissa qo‘shayotgan barcha tadbirkorlarimizga chin dildan minnatdorlik bildiraman” [1], - deb ta’kidlagan.

Kelgusi yilda marrani katta olib, yalpi ichki mahsulotni 120 milliard dollarga, eksportni 30 milliardga yetkazish, investisiyani 42 milliarddan oshirish, 5 million aholini band qilish, 1,5 million odamni kambag‘allikdan chiqarish reja qilinmoqda. Shu yilning o‘zida xususiy sektorda daromad solig‘i to‘lovchilar soni 365 mingga ko‘paydi. Keyingi vazifa – ularning daromadini ko‘paytirib, munosib hayot kechirishi uchun yetarli sharoit yaratishdan iborat. Lekin xususiy sektordagi ishchilarning 30 foizida rasmiy oylik 1 million so‘mdan kam qilib ko‘rsatilgan. Ayniqsa, Qoraqalpog‘iston, Qashqadaryo, Samarqand, Surxondaryo, Sirdaryo va Xorazmda bu masala juda dolzarb ekani ta’kidlandi. Bu asosan to‘qimachilik, qurilish, qishloq xo‘jaligi, savdo va umumiy ovqatlanish sohalarida uchrayapti. Bu holatning sabab-omillarini bartaraf etish maqsadida tadbirkorlarni qo‘llab-quvvatlash choralari ishlab chiqildi.

Masalan, to‘qimachilik va charm sohalarida kamida 2,5 million so‘m oylik to‘laydigan, 15 foiz ishchisi ehtiyojmand oiladan bo‘lgan tayyor mahsulot chiqaruvchi tadbirkorlarga yengilliklar beriladi. Bunday korxonalarining foyda solig‘i ham, ishchisini daromad solig‘i ham 1 foiz bo‘ladi. Bu imtiyozga javoban ular 50 ming ehtiyojmand odamni ishga oladi. Davlat boshqa tarmoqlar uchun ham bu yil tugaydigan imtiyozlarni mana shunday ijtimoiy mezon bilan uzaytirishga tayyor. Dunyodagi 10 ta eng boy kompaniyaning 7 tasi IT va fintex sohalaridan chiqqan. Aholimizning 56 foizi yoshlar[1].

Prezident ta’kidlaganidek, shu raqamlarni o‘zi sohada katta salohiyat, ish o‘rni, yuqori daromad yotganini ko‘rsatadi. IT, fintex, innovatsiyalar, telekommunikatsiya kabi sohalarni xususiy korxonalar tez rivojlantirishi, yaratilgan sharoit tufayli qiymati 1 milliard dollardan oshgan “TBC Uzbekistan” va “Uzum” xususiy kompaniyalari paydo bo‘lgani bunga yaqqol misol ekani ta’kidlandi. Bunday kompaniyalar ko‘payishi uchun yanada keng sharoitlar yaratiladi[2].

Xususan, ularga rivojlanish va tadqiqot markazlari (R&D) uchun laboratoriya jihozlari, texnologik uskunalarni bojsiz olib kelishga ruxsat beriladi. IT, fintex, tadbirkorlikni moliyalashtirish, eksport, turizm, xizmatlar, yashirin iqtisodiyotni qisqartirish kabi dolzarb masalalar bo‘yicha Jamoatchilik kengashida ekspertlik guruhlarini tashkil qilish kerakligi ko‘rsatib o‘tildi. Oxirgi 3 yilda Bojxona kodeksining 100 dan ortiq moddasiga o‘zgartirish kiritildi. Lekin uning qoidalari ham Jahon savdo tashkiloti, ham tadbirkorlarning talabiga mos emas. Shu munosabat bilan har tomonlama yangilangan Bojxona kodeksi loyihasini ishlab chiqish zarurligi qayd etildi.

1-rasm. O‘zbekiston Respublikasida kichik biznesni subsidiyalash ko‘rsatkichlari statistik tahlili

Mamlakatimizning eng yirik soliq to‘lovchi korxonalari rahbarlari bilan bo‘lgan uchrashuvda, ichki bozor bilan cheklanmasdan, eksportni yanada ko‘paytirish muhimligi qayd etildi. Salohiyati yuqori bo‘lgan to‘qimachilik, elektrotexnika, oziq-ovqat kabi sohalarda imkoniyatlar to‘liq ishlatilmayotgani ko‘rsatib o‘tildi. Hozirda ip-kalavani qayta ishlash darajasi 50 foiz bo‘lsa, xom ipakda – 75 foiz, misda – 64 foiz, meva-sabzavotda esa 16 foizni tashkil qilmoqda. Mamlakatimizdagi 1 mingga yaqin konlarda 100 dan ortiq turdagi mineral xomashyo bazasi mavjud. Tasdiqlangan zaxiralar qariyb 1 trillion dollarga baholangan. Yildan yilga qazib olish ko‘paymoqda. Lekin sanoatda yuqori texnologik ishlab chiqarish ulushi 25 foiz. Shu bois Prezidentimiz xomashyoni chuqur qayta ishlab, yuqori qo‘shilgan qiymat va eksportni keskin oshirishga chaqirdi. Mutasaddilarga tarmoqlar bilan birgalikda har bir xomashyo kesimida chuqur qayta ishlash va yuqori texnologik ishlab chiqarishni tashkil qilish bo‘yicha besh yillik dastur ishlab chiqish topshirildi[5].

Tadbirkorlar meva-sabzavotni asosan tomorqadan olayotgani uchun eksportga bir turdagi mahsulotni uzluksiz va sifatli yetkazib berishga qiynalmoqda. Shuning hisobiga eksportdan tushum ham past. Kelgusi yilda 3,5 milliard dollarlik meva-sabzavot eksport qilish uchun barcha imkoniyatlar borligi ta’kidlandi. Shu bois, 1 million gektar meva-sabzavot yerlari 760 ta urug‘ beruvchi va 824 ta eksportchi korxonaga bog‘landi. Shuningdek, Toshkent viloyati va Namanganda yangi tajriba boshlanmoqda. Bunda paxta-g‘alladan qisqaradigan yerlar 50 gektargacha yirik lotlarda auksionga qo‘yilib, sanoatlashgan plantatsiya qilish uchun professional investorlarga sotiladi. Bu yerlardagi 20 sotixgacha maydonda “shok” usulida muzlatkich, kalibrovka va qadoqlash syexlari qurishga ruxsat beriladi. Prezident topshirig‘iga binoan, yetishtirilgan meva-sabzavotni qayta ishlash uchun xarid qilingan uskunalarga 1 milliard so‘mgacha subsidiya ajratiladi[5].

Yangi O‘zbekistonning iqtisodiy taraqqiyoti, uning raqobatbardoshligini oshirish va biznes muhitini takomillashtirish yo‘lida amalga oshirilayotgan islohotlar o‘z natijalarini bera boshladi.

Iqtisodiy islohotlar va biznesni qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish orqali O‘zbekiston nafaqat mintaqada, balki jahon bozorida o‘zining o‘rnini mustahkamlashga qaratilgan qadamlar tashlamoqda. Yurtboshimiz, mamlakatimizning nufuzli tadbirkorlari bilan uchrashuv yakunida barcha tadbirkorlarga murojaat qildi:

“Bir fikrni doimo esda tutishlaringizni istar edim. O‘zbekistonda tadbirkorlik harakati orqaga qaytarib bo‘lmaydigan katta kuchga aylandi. Biz davlat miqyosida qanday katta maqsad va vazifalarni o‘z oldimizga qo‘ymaylik, ularni amalga oshirishda butun xalqimiz bilan birga avvalo sizlarga tayanamiz. Sizlarni Yangi O‘zbekistonni barpo etish yo‘lida hal qiluvchi kuch, deb bilamiz. Tadbirkorlarimiz qancha boy bo‘lsa, xalqimiz shuncha farovon yashaydi, davlatimiz shuncha qudratli bo‘ladi. Tadbirkorning yutug‘i – bu butun xalqimizning yutug‘i”.

Davlatimiz rahbari tadbirkorlarning ezgu maqsad bilan ilgari suradigan har qanday g‘oya va tashabbusini qo‘llab-quvvatlashga tayyorligini bildirdi. O‘z navbatida ular ham jamiyatimizning eng ilg‘or vakillari bo‘lib, islohotlarimizni yanada ilgari surishda tayanch va suyanch bo‘lishiga ishonch bildirdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi prezidenti matbuot xizmati ma‘lumotlari.
2. Mirziyoyev Sh. “Yangi O‘zbekiston strategiyasi”. “O‘zbekiston” nashriyoti. Toshkent-2022.
3. Жураев, Элёрбек Собиржонович, and Самандар Сохибжон угли Сиддиқов. "Антикризисные меры по обеспечению развития малого бизнеса." *Educational Research in Universal Sciences* 2.2 (2023): 515-523.
4. Сиддиқжанов, Самандар Сохибжонович, and Шохсанам Дильшоджановна Довлатова. "Маркетинговая стратегия." *Ilm fan xabarnomasi* 1.2 (2024): 389-393.
5. Abduraxmonovich, Saypullayev Ilhomjon, and Sidiqjonov Samandar Soxibjon o‘g‘li. "Concept of venture business and its prospects in Uzbekistan." *International journal of social science & interdisciplinary research* ISSN: 2277-3630 Impact factor: 8.036 13.04 (2024): 1-4.
6. Ismoilov, Muhammadkarim, Siddiqjanov Samandar, and Mirzakamolova Halima. "KREDIT RISKI." *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi* 10.2 (2023): 84-86.

**RESPUBLIKAMIZDA INNOVATSION RIVOJLANISH VA INSON KAPITALINING
HOLATI VA RIVOJLANISH DINAMIKASI**

**СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО
ПОТЕНЦИАЛА И ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН**

**THE STATE AND DEVELOPMENT DYNAMICS OF INNOVATION-DRIVEN
GROWTH AND HUMAN CAPITAL IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN**

Eshmirzaev Faruddin Ilxomjonovich

O‘zbekiston Milliy Universiteti

Iqtisodiyot nazariyasi kafedrası tayanch doktoranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida innovatsion rivojlanish jarayonlari va inson kapitalining shakllanishi, rivojlanish dinamikasi va iqtisodiy o‘shidagi o‘rni tizimli tahlil qilinadi. Maqolada zamonaviy global tendensiyalar fonida ta’lim, sog‘liqni saqlash, ilmiy-tadqiqot ishlari va raqamli transformatsiyaning inson kapitali samaradorligiga ko‘rsatayotgan ta’siri tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: Inson kapitali, innovatsion rivojlanish, ilmiy-tadqiqot, oliy ta’lim, raqamli transformatsiya, iqtisodiy o‘shish, R&D xarajatlari.

Статья представляет собой системный анализ процессов инновационного развития и формирования человеческого капитала в Республике Узбекистан, а также их динамики и значимости для устойчивого экономического роста. В исследовании рассматривается влияние современных глобальных тенденций — в частности, в сферах образования, здравоохранения, научных исследований и цифровой трансформации — на развитие и эффективность человеческого капитала.

Ключевые слова: человеческий капитал, инновационное развитие, научные исследования, высшее образование, цифровая трансформация,

This article presents a systematic analysis of the processes of innovation-driven development and the formation and evolution of human capital in the Republic of Uzbekistan, as well as their role in economic growth. The study explores the impact of modern global trends—particularly in education, healthcare, scientific research, and digital transformation—on the efficiency of human capital.

Keywords: Human capital, innovation-driven development, scientific research, higher education, digital transformation, R&D expenditures,

Zamonaviy dunyoda iqtisodiy o‘shish va barqaror rivojlanish jarayonlari inson kapitali va innovatsiyalar bilan chambarchas bog‘liq. Bugungi globallashuv sharoitida ilm-fan, texnologiya va innovatsiyalarning jadal rivojlanishi natijasida iqtisodiyotning an’anaviy omillari – tabiiy resurslar, kapital va mehnat bilan bir qatorda, inson kapitalining roli tobora ortib bormoqda. Inson kapitali faqatgina mehnat resurslarining miqdoriy ko‘rsatkichi bo‘lib qolmay, balki jamiyatdagi bilim, malaka, innovatsion tafakkur va kasbiy mahorat darajasi bilan belgilanadigan asosiy omillardan biridir.

Inson kapitali konsepsiyasining dastlabki ildizlari va uning rivojlanishi XVII–XIX asrlarda, jahon iqtisodiyoti fanining mashhur klassiklari tomonidan shakllantirilgan. Budavrd V.Petti A.Smit, D.Rikardo[2], K.Marks[3], L.Valsras[4], J.M.Klark, F.List, G.D.Makleod, A.Marshall[5], J.S.Uolsh, V.S.Goylo kabi yirik olimlar tomonidan taqdim etilgan nazariyalar va fikrlar inson kapitali tushunchasining rivojlanishida katta rol o‘ynagan.

Inson kapitali nazariyasining mustaqil ilmiy yo‘nalish sifatida shakllanishi XX asrning 50-60 yillarida Chikago maktabi olimlari tomonidan boshlangan bo‘lsa-da, uning nazariy asoslari Shults[6], Becker, Blaug, Bowen, Mincer va Polachek, Mincer kabi olimlarning tadqiqotlarida kengayib, rivojlandi. Bundan tashqari, inson kapitalining iqtisodiy o‘rinishga ta‘sirini o‘rganish bo‘yicha g‘arb iqtisodchilari, xususan Shumpeter, Keyns (1993) [7], Xarrod, Agiyon va Xansen kabi olimlar ilmiy izlanishlar olib borishgan. Agiyonning endogen iqtisodiy o‘rinish nazariyasini taqdim etishi, inson kapitali va innovatsiyalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni yoritishda muhim ahamiyatga ega.

Maqolada inson kapitalining innovatsion rivojlanishdagi o‘rni va uning iqtisodiy barqarorlikka ta‘sirini o‘rganish uchun nazariy tahlil, solishtirma metod, empirik kuzatuvlar hamda statistik ma‘lumotlarni tahlil qilish usullari qo‘llanildi. Mazkur metodlar asosida mahalliy va xalqaro adabiyotlar, davlat strategiyalari, ta‘lim, sog‘liqni saqlash va raqamli savodxonlik sohalaridagi amaliy tajribalar tizimli ravishda o‘rganildi.

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar tizimli ravishda amalga oshirila boshlandi. Jumladan, 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekiston Taraqqiyot Strategiyasi”da ta‘lim sifatini oshirish, ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirish, sog‘liqni saqlash tizimini modernizatsiya qilish asosiy ustuvor yo‘nalishlar sifatida belgilangan.

Jahon Bankining 2020-yilgi ma‘lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonning Inson Kapitali Indeksi (HCI) 0.55 ni tashkil etib, bu indeks bo‘yicha o‘rtacha darajadagi rivojlanayotgan davlatlar qatoriga kiradi. Bu esa har bir bola kelajakda o‘z imkoniyatlarining 55 foizini ro‘yobga chiqarishi mumkinligini anglatadi. Ushbu ko‘rsatkichni oshirish uchun ta‘lim sifati, bolalar salomatligi, kasb-hunar tayyorgarligi va umrbod o‘qitish tizimlarini tubdan takomillashtirish zarurati dolzarb bo‘lib qolmoqda.

2023-yilda respublikada ilmiy tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlanmalariga ajratilgan mablag‘ miqdori 2,7 trillion so‘mni tashkil etdi, bu 2020-yilga nisbatan 1,6 barobarga oshgan. Shu bilan birga, mamlakatda faoliyat yuritayotgan innovatsion korxonalarining soni 2023-yil yakuniga ko‘ra 8 mingdan oshdi. Bu ko‘rsatkich inson kapitali imkoniyatlaridan foydalanish hajmining ortayotganini bildiradi.

Biroq amaliyot shuni ko‘rsatmoqdaki, mavjud inson kapitali salohiyatidan to‘liq darajada foydalanilmayapti. Bunga sabab sifatida quyidagi omillarni ko‘rsatish mumkin:

- Ta‘lim tizimining mehnat bozori ehtiyojlariga to‘liq mos kelmasligi;
- Ilmiy-tadqiqot natijalarining tijoratlashtirilish darajasining pastligi;
- Kasb-hunar ta‘limining zamonaviy texnologiyalarga mos kelmasligi;
- Sog‘liqni saqlash tizimidagi hududlararo tafovutlar.

Innovatsion rivojlanishga xizmat qiluvchi inson kapitalining samaradorligini oshirish uchun esa quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha tizimli choralar zarur:

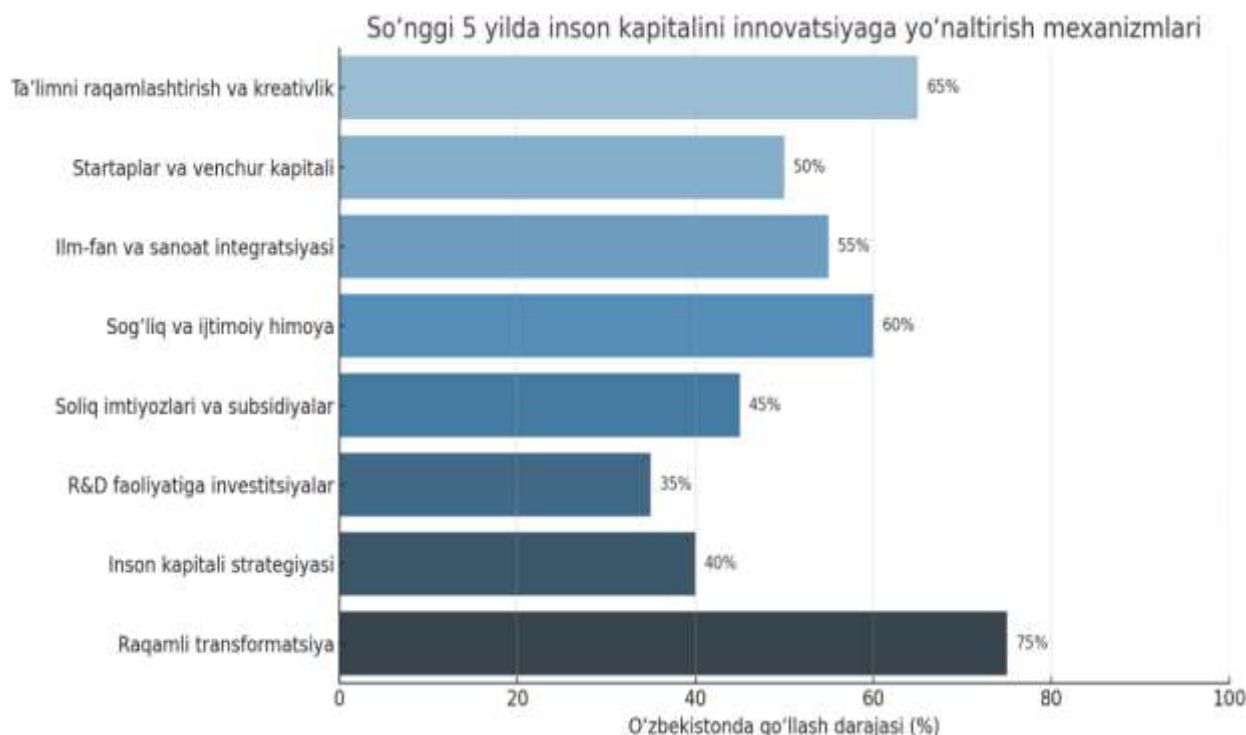
- Yangi pedagogik texnologiyalar asosida ta‘lim sifatini oshirish;
- Kasbiy qayta tayyorlash va umrbod ta‘limni qo‘llab-quvvatlash;

Quyidagi 1-rasmda O‘zbekistonda so‘nggi 5 yil ichida inson kapitalini innovatsion rivojlanishga yo‘naltirish bo‘yicha xalqaro tajribaga asoslangan 8 ta asosiy mexanizmning qo‘llanish darajasini foizlarda ko‘rsatib o‘tilgan.

Umuman olganda, eng yuqori ko‘rsatkich raqamli transformatsiya (75%) bo‘lib, bu “Raqamli O‘zbekiston – 2030” dasturi orqali davlat xizmatlarining 80% raqamlashtirilgani bilan izohlanadi [8].

Shuningdek, ta‘limda raqamlashtirish va kreativ yondashuv (65%) yaxshi natija ko‘rsatgan. Bu Finlyandiya va Koreya tajribasiga asoslangan. Startaplar va venchur kapitali (50%) darajasida o‘rinish kuzatilmoqda. Innovatsion Rivojlanish Vazirligining 2023 yilgi xisobotida aytilishicha 500 dan ko‘proq startap va 21 texnopark faoliyat yuritmoqda, ammo investitsiya darajasi AQShnikiga (329 mlrd \$) nisbatan past. Ilm-fan va sanoat integratsiyasi (55%) Germaniyadagi “duallik tizimi”ga o‘xshash model sifatida rivojlanmoqda [9]. Sog‘liq va ijtimoiy himoya (60%) Norvegiya bilan

taqqoslaganda (10.5% YaIM), O‘zbekistonda bu ko‘rsatkich ~6% atrofida [10]. Soliq imtiyozlari (45%) va R&D investitsiyalari (35%) past ko‘rsatkichlarga ega.

1-rasm. O‘zbekistonda inson kapitalini innovatsiyaga yo‘naltirish mexanizmlarning qo‘llanish darajasi.

Manba: muallif ishlanmasi

Masalan, Isroil R&D uchun YaIMning 5.4% ajratsa, O‘zbekistonda bu atigi 0.2–0.3% ni tashkil etgan [11]. Inson kapitali strategiyasi (40%) hali to‘liq ishlab chiqilmagan bo‘lib [12], OECD davlatlariga nisbatan orqada

Inson kapitalini innovatsion rivojlanishga yo‘naltirish bugungi kunda yetakchi mamlakatlar taraqqiyotining asosiy omilidir. O‘zbekiston ham bu borada muhim qadamlar tashlamoqda — ta’limni raqamlashtirish, raqamli transformatsiya va sog‘liqni saqlash sohasidagi islohotlar sezilarli natija bermoqda. Biroq, ilm-fan va tadqiqotlar, soliq imtiyozlari, hamda inson kapitaliga doir strategik yondashuvlar hali to‘liq shakllanmagan. Jahon tajribasiga asoslangan mexanizmlarni to‘liq va tizimli joriy etish orqali O‘zbekiston zamonaviy, bilimga asoslangan va innovatsion iqtisodiyotni barpo etish yo‘lida yanada tezroq taraqqiy etishi mumkin.

O‘zbekiston iqtisodiyotida 2015-2024 yillarda innovatsion rivojlanish va inson kapitaliga oid ko‘rsatkichlarda sezilarli o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Jumladan, YaIM o‘sinh sur‘atlari 2020-yildagi 1,7 foizlik past ko‘rsatkichdan keyin 2024-yilga kelib keskin tarzda 6,5 foizgacha o‘ydi. Bu iqtisodiy islohotlar samaradorligini aks ettiradi. Aholi jon boshiga YaIM o‘sinh sur‘ati 2020-yilda 99,8% (ya’ni pasayish) bo‘lgan bo‘lsa, 2024-yilda 104,1% gacha tiklandi. Bu aholining iqtisodiy farovonligida sezilarli yaxshilanishni anglatadi. Ta’lim xizmatlari hajmida ham sezilarli o‘sinh (122,2%) qayd etilgan, lekin ta’lim xizmatlarining umumiy xizmatlar tarkibidagi ulushi avvalgi yilga qaraganda biroz kamayib, 3,6% ni tashkil etdi. Oliy ta’limning ulushi esa izchil ravishda oshib bormoqda (2024-yilda 55,4%). Shuningdek, asosiy kapitalga investitsiyalar hajmiosish suratiga oshiboldingi yilga nisbatan 2024-yilda 43.9% ni tashkil etdi. Ayniqsa, ta’limga qilingan investitsiyalar ulushi 2024-yilda keskin ravishda 5,47% ga yetgan, bu inson kapitalining rivojlanishiga davlat tomonidan ko‘proq e’tibor qaratilayotganidan dalolat beradi. Biroq, ilmiy tadqiqot va ishlanmalar (R&D) uchun xarajatlar hali past darajada qolmoqda, ammo 2024-yilda 0,23% ga yetib, avvalgi yillarga nisbatan ko‘paygan.

O‘zbekistonda innovatsion iqtisodiy o‘shishda va inson kapitalining rivojlanishdagi tendentsiyalar, %

Ko‘rsatkichlar nomi/yillar	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2024
Yalpi ichki mahsulot (YaIM) o‘shish sur‘atlari	107,2	105,9	104,4	105,4	105,7	101,7	106,5
YaIMning axoli jon boshiga o‘shish sur‘atlari	105,4	104,1	102,7	103,5	103,7	99,8	104,1
Qishloq, o‘rmon va baliq xo‘jaligining YaIM	106,1	106,2	101,2	100,3	103,1	103,0	103,1
Qurilish YaIM	118,8	107,2	106,0	114,3	122,9	109,2	108,8
Xizmatlar YaIM	107,6	105,9	106,9	105,2	106,0	100,5	107,7
Sanoat YaIM	105,3	105,4	105,2	110,8	105,0	100,7	106,8
Umumiy xizmatlar tarkibida ta‘lim xizmatlarning ulushi	3,4	3,4	3,7	3,6	3,7	3,9	3,6
Ta‘lim sohasidagi xizmatlarning o‘shish sur‘atlari	111,2	107,8	125,6	110,5	109,5	101,0	123,1
Ta‘lim xizmatlarida o‘liy ta‘limning ulushi	-	-	47,4	48,7	48,1	54,0	55,4
Asosiy kapitalga investitsiyalar ulushi nisbatan,	20,2	20,1	22,7	29,2	37,0	34,9	43,9
Ta‘limga investitsiyalar	2,2	2,6	2,1	2,3	2,8	2,4	5,47
Ilmiy tadqiqot va ishlanmalarga xarajatlar YaIMga nisbatan %da	0,17	0,18	0,16	0,13	0,12	0,14	0,23

Manba: Muallif ishlanmasi

Yurtimiz oliy ta‘lim muassasalarida ilmiy salohiyat so‘nggi yillarda sezilarli darajada yuksaldi: davlat statistika qumitasi malumotlariga ko‘ra 2010–2024-yillar davomida O‘zbekiston oliy ta‘lim tizimi sifat va miqyos jihatdan sezilarli o‘shishga erishdi. Oliy o‘quv yurtlari soni uch barobarga yaqin oshdi, talabalar soni esa qariyb yetti barobarga ko‘paydi. Yoshlarning oliy ta‘lim bilan qamrov darajasi 9,4% dan 49,8% ga oshgani — ta‘limga bo‘lgan yuksak e‘tibor va islohotlarning samaradorligini ko‘rsatmoqda. Shuningdek, professor-o‘qituvchilar va ilmiy salohiyatdagi o‘shish sifat jihatidan ham tizimning barqaror takomillashayotganini ko‘rsatadi. Bu esa O‘zbekistonning innovatsion va bilimga asoslangan iqtisodiyot sari harakatida oliy ta‘limning tayanch rol o‘ynayotganidan dalolat beradi.

2010-2024-yillarda O‘zbekiston Respublikasida oliy ta’lim tizimining rivojlanish ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkichlar/yillar	O‘lchov birligi	2010	2016	2021	2022	2024
Oliy o‘quv yurtlarining soni	dona	65	70	154	199	213
Talabalar soni	dona	274,5	297,7	808	1042,1	1432,8
Yoshlarni qamrov darajasi	%da	9,4	9,2	28,7	39,0	49,8
Davlat byudjeti hisobidan o‘qiydigan talabalar soni	Ming kishi	86,7	83,6	82,1	119,6	160,753
To‘lov shartnoma asosida o‘qiydigan talabalar soni	Ming kishi	187,8	174,4	358,9	920,3	1066,018
Xorijiy davlatlar talabalari soni	kishi	817	986	3,593	5,506	10,845
Bitiruvchi talabalar soni	Ming kishi	51,4	70,8	103,9	101,9	197,319
Oliy o‘quv yurtlarida professor-o‘qituvchilar	Ming kishi	19,6	24,3	37,4	41,7	39,476
Fan nomzodlari	kishi	4,965	6,351	9,050	10,460	14,032
Fan doktorlari	kishi	546	1,415	2,312	3,220	3,357
Ilmiy salohiyat	%da	26,8	31,7	37,2	39,3	44

Manba: muallif ishlanmasi stat.uz statistika ma’lumotlarasosida tuzilgan

So‘ngi yillarda yurtimizdada ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlariga (ITTKI) yo‘naltirilgan mablag‘larning barqaror o‘sish tendensiyasi kuzatilmoqda va ushbu xarajatlar tarkibida fundamental va amaliy ilmiy tadqiqotlarning ulushi eng yuqori darajada saqlanib qolmoqda. 3-jadvalda keltirilgan ma’lumotlar asosida 2015–2023 yillarda ITTKI hajmi va tarkibiy ko‘rsatkichlari qanday o‘zgarganligini ko‘rish mumkin. Ushbu davrda bajarilgan ITTKI hajmi o‘shib borayotganligi ko‘rinadi. Jumladan, 2015 yildagi 339,9 milliard so‘mdan 2023 yilga kelib 1407,1 milliard so‘mga yetgan. Biroq, tarkibiy qismlarning foizlarda ifodalanishi ayrim yillarda o‘zgarib turgan[13].

O‘zbekistonda amalga oshirilgan ITTKI hajmi[14], mlrd. so‘m

Ko‘rsatkichlar/yillar	2015	2020	2021	2022	2023
Bajarilgan ITTKI hajmi, mird.so'm, jumladan, tarkibi,%	339,9	992,0	1069,7	1788,3	1407,1

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 5-son 2025 yil

Ilmiy tadqiqot ishlari, ulardan:	76,2	66,8	69,6	77,2	74,0
<i>fundamental tadqiqotlar</i>	20,5	26,8	31,3	16,3	...
<i>amaliy tadqiqotlar</i>	54,7	40,0	38,3	60,9	...
Loyiha-konstruktorlik va texnologik ishlar	5,7	7,5	8,0	10,4	5,3
Tajribaviy nusxa-namuna, partiya va buyumlar (mahsulot) tayyorlash	0,6	0,4	0,5	0,4	0,2
Qurilish uchun loyiha ishlari	9,0	6,9	8,5	5,9	2,0
Ilmiy-texnik xizmatlar	8,5	18,4	13,4	6,1	18,5

Umuman olganda, so‘nggi yillarda ITTKI hajmining o‘shishi ilmiy-tadqiqot va ishlab chiqish faoliyatiga bo‘lgan e‘tiborning ortganligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, tarkibiy qismlar o‘rtasidagi foizlar yilma-yil sezilarli o‘zgaruvchanlikka ega bo‘lib, ba‘zi yo‘nalishlar bo‘yicha resurslarning taqsimlanishi qayta ko‘rib chiqilgan. Maqolada olib borilgan tahlillar natijasida xalqaro tajriba shuni ko‘rsatmoqdaki, rivojlangan davlatlarda inson kapitalini innovatsion rivojlanishga yo‘naltirishda samarali kompleks mexanizmlar qo‘llanmoqda: masalan, Isroilda ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari (R&D) xarajatlari YAIMning 5,4 foizini tashkil etsa, AQShda venchur kapital investitsiyalari 329 mlrd dollarga yetgan; Finlyandiya va Janubiy Koreya esa ta‘lim tizimi sifatida jahon liderlari qatorida qayd etilmoqda. O‘zbekistonda ham so‘nggi yillarda inson kapitaliga e‘tibor kuchaydi, raqamli transformatsiya doirasida davlat xizmatlarining 80 foizi raqamlashtirildi, startaplar va texnoparklar rivojlandi, biroq mamlakatda R&D uchun ajratilayotgan mablag‘lar hali ham past (2024-yilda 0,23%) darajada qolmoqda. Oliy ta‘lim tizimi iqtisodiy va intellektual salohiyat shakllanishining muhim omiliga aylangan bo‘lib, yoshlarning oliy ta‘lim bilan qamrovi 2010-yildagi 9,4% dan 2024-yilda 49,8% ga yetdi, bitiruvchilar va xorijlik talabalar soni ham keskin oshib, ilmfan va oliy ta‘lim integratsiyasi mustahkamlanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Shavkat Mirziyoyev: Xalqimiz dunyoqarashida innovatsiya muhitini yaratish – eng muhim vazifamiz https://president.uz/oz/lists/view/1309?utm_source=chatgpt.com
2. Петти в., Смит А., Рикардо Д. Антология экономической классики. Издательство: Эконов, Ключ, 1993.
3. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения - 2-е изд. - М.: Политиздат, 1967. - Т.24
4. Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии («Elements d’economie politique pure»), 1874
5. Маршалл А, Принципы экономической науки. Пер. с англ. М.: Прогресс-Универс, 1993
6. Schultz Theodore (1961) W.investment In Human Capital // The American Economic Review, Vol.51(1), pp.1-17
7. Кейнс Ж.М. (1993) Общая теория занятости, процента и денег –М.: Экономика.
8. Digital Uzbekistan Report, 2023.
9. PwC & CB Insights, 2022 <https://25400254.fs1.hubspotusercontent-eu1.net/hubfs/25400254/CB-insights-private-equity-report.pdf>
10. BMBF Germany, 2020 https://www.bundesbericht-forschung-innovation.de/files/BMBF_BuFI-2020_Short-version.pdf
11. UNESCO, 2022 <https://www.unesco.org/en/articles/executive-summary-unescos-2022-global-report-reshaping-policies-creativity-available-chinese-an>

12. World Bank report 2022.
<https://thedocs.worldbank.org/en/doc/9dd9e6f69baba13ef40ce5076ad6a418-0330322021/original/EDS25-Annual-Report-October-2020.pdf>
13. Stat.uz
14. Fayzullayev J. N. Milliy iqtisodiyotni innovatsion rivojlanish modeliga o‘tkazishning nazariy asoslarini takomillashtirish // Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. 2025 yil 64 b.

UDK: 332.6

**QISHLOQ XO‘JALIGI MAHSULOTLARI BOZORI VA UNI RIVOJLANTIRISH
IMKONIYATLARI**

**РЫНОК СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ И ВОЗМОЖНОСТИ ЕГО
РАЗВИТИЯ**

AGRICULTURAL PRODUCTS MARKET AND ITS DEVELOPMENT OPPORTUNITIES

Gulyamova Nodira

Namangan davlat-texnika universiteti
“Marketing” kafedrasida katta o‘qituvchisi, PhD

Annotatsiya

Maqolada qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorining iqtisodiyotda tutgan o‘rni o‘rganilgan. O‘zbekiston Respublikasida qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirish ko‘rsatkichlari tahlil qilingan. Viloyatlarda qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorini rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozori, ecobozor, diversifikatsiya, raqamli iqtisodiyot, marketing.

В статье рассматривается роль аграрного рынка в экономике. Проанализированы показатели производства сельскохозяйственной продукции в Республике Узбекистан. Разработаны рекомендации по развитию аграрного рынка в регионах.

Ключевые слова. рынок сельскохозяйственной продукции, эко-рынок, диверсификация, цифровая экономика, маркетинг.

The article studies the role of the agricultural market in the economy. The indicators of agricultural production in the Republic of Uzbekistan are analyzed. Recommendations are developed for the development of the agricultural market in the regions.

Keywords. agricultural products market, eco-market, diversification, digital economy, marketing.

Qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat sohasida olib borilayotgan islohotlarni samarali tashkil etish, qishloq xo‘jaligini rivojlantirish va uning raqobatbardoshligini oshirish, mamlakat aholisini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta‘minlash, qishloq xo‘jaligini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashda samarali hamda yangi bozor mexanizmlarini joriy etish, agroklastlar, fermerlar va boshqa qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtiruvchilarga xizmatlar ko‘rsatishni yangi tamoyillar asosida tashkil etish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 20.06.2024-yil “Qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat sohasidagi islohotlarni jadallashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar” to‘g‘risidagi PQ-227-son qarori imzolandi. Unga kora quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirilishi belgilandi:

- davlat muassasasi shaklida “Qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat sohasidagi loyihalar markazi” loyiha ofisi tashkil etish. Qishloq xo‘jaligi uchun ishchilar sonini mavjud yer maydoniga bog‘lash bo‘yicha mezonlarni ishlab chiqish;

- qishloq xo‘jaligi sohasida sug‘urta xizmatlarini rivojlantirish bo‘yicha xorijiy mamlakatlar tajribasini o‘rganish asosida ularni respublikaga joriy etish bo‘yicha takliflarni ishlab chiqish;

- hududlarda faoliyat ko‘rsatayotgan oziq-ovqat sanoati korxonalarining mavjud quvvatlaridan foydalanish holatini o‘rganish va mavjud muammolarni aniqlash;

- sohada o‘z yechimini kutib turgan muammolarni bartaraf etish uchun xalqaro moliya institutlarining grant mablag‘larini jalb qilish;

- meva-sabzavot va oziq-ovqat mahsulotlari sifatini tekshirish va eksport ulushini oshirish uchun xalqaro moliya institutlarining 3,4 million AQSh dollari miqdoridagi grant mablag‘lari hisobidan Samarqand, Farg‘ona va Toshkent viloyatlarida xalqaro talablarga mos bo‘lgan 3 ta zamonaviy laboratoriya tashkil etish kabi chora-tadbirlar belgilandi.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozori global iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, uning samarali rivojlanishi mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligi, iqtisodiy barqarorligi va eksport salohiyatiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Qishloq xo‘jaligining asosiy masalasi bu – qishloq xo‘jaligida ishlab chiqarishning barqarorligini ta‘minlash va iqtisodiy samaradorligini oshirib borish asosida mamlakat aholisining oziq-ovqatga, sanoatning esa xom-ashyoga bo‘lgan ehtiyojini qondirishdir. Qishloq xo‘jaligi moddiy ishlab chiqarishning asosiy va eng qadimgi tarmoqlaridan biri bo‘lib, aholiga oziq-ovqat mahsulotlari va sanoat uchun xomashyoning asosiy qismini yetkazib beradi.

Qishloq xo‘jaligi har bir davlat iqtisodiyotining muhim tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, aholi soni ortib borayotgan bir davrda oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash va ichki bozorni to‘ldirishda bu sohaning o‘rni beqiyosdir. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozori esa ushbu mahsulotlarning ishlab chiqaruvchidan iste‘molchiga yetkazilishi jarayonini tashkil etadi. U nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki bandlik, eksport salohiyati va qishloq infratuzilmasini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Mamlakatimizda qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirish yildan yilga ortib bormoqda. Uning iqtisodiyotda o‘rni va ahamiyati ham o‘sib bormoqda. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorini rivojlantirishda avvalo mamlakatda qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirishga alohida e‘tibor berish lozim.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozori milliy iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, aholi oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash, eksport salohiyatini oshirish va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashda katta ahamiyat kasb etadi. So‘nggi yillarda global iqtisodiy o‘zgarishlar, iqlim sharoitining ta‘siri va bozor talabining o‘zgaruvchanligi qishloq xo‘jaligi mahsulotlari savdosiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatmoqda.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozori – bu qishloq xo‘jaligida ishlab chiqarilgan mahsulotlarni sotish va sotib olish jarayonlari amalga oshiriladigan iqtisodiy maydon hisoblanadi. Ushbu bozor talab va taklif qonuniyatlariga asosanib shakllanadi va oziq-ovqat mahsulotlari hamda boshqa qishloq xo‘jaligi tovarlari bilan bog‘liq tijorat faoliyatini qamrab oladi.

Bugungi kunda O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi sohasida ijobiy natijalar kuzatilmoqda. Davlat tomonidan bu sohani isloh qilishga qaratilgan qator farmon va qarorlar qabul qilinmoqda. Erkin bozor mexanizmlari joriy qilinmoqda, dehqonlar va fermerlarga kreditlar, subsidiyalar ajratilmoqda. Shu bilan birga, logistik tizimdagi kamchiliklar, bozorlardagi narx-navo beqarorligi, sovetlash infratuzilmasining yetarli emasligi kabi muammolar mavjud.

Jadval ma‘lumotlariga ko‘ra tahlil qilinayotgan davr oralig‘ida O‘zbekiston Respublikasida qishloq xo‘jaligi mahsulotlari 1,6 barobarga o‘sgan, viloyatlarda esa ushbu davrda eng yuqori o‘sish ko‘rsatkichi Farg‘ona viloyatida 1,8 barobarga o‘sganligini ko‘rishimiz mumkin. Past o‘sish ko‘rsatkichlari Andijon, Buxoro va Samarqand viloyatlarida tahlil qilishimiz mumkin va ushbu ko‘rsatkich 1,5 barobarni tashkil etganligini ko‘rish mumkin. Ammo 2023-yilda qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirish eng yuqori ko‘rsatkichlar Samarqand va Andijon viloyatlarida qayd etilgan bo‘lsa, eng past ko‘rsatkichlar Sirdaryo va Navoiy viloyatlarida qayd etilganini tahlil qilindi.

2020-2023-yillarda O‘zbekiston Respublikasida qishloq xo‘jaligi mahsulotlari umumiy hajmi tahlili, mlrd.so‘m

№	Hududlar	2020 y	2021 y	2022 y	2023 y
1	O‘zbekiston Respublikasi	250250,6	303415,5	345191,7	405418
2	Andijon viloyati	26096,1	30413	35587,4	41035,7
3	Buxoro viloyati	23876	28529,3	32867,5	37174,5
4	Jizzax viloyati	16352,8	20471,1	23239,2	26730
5	Qashqadaryo viloyati	23777,8	28275,6	32240,7	38462,6
6	Navoiy viloyati	11309,7	14547,2	15151,7	18318,9
7	Namangan viloyati	17913,1	21596,1	25157,7	30015,6
8	Samarqand viloyati	32158	38549,7	40428,1	49025,9
9	Surxondaryo viloyati	19424	23415,5	26755,7	32849,3
10	Sirdaryo viloyati	8002	9755	11523,3	13241,2
11	Toshkent viloyati	23875,1	29538,3	33010,7	38779,8
12	Farg‘ona viloyati	21455,5	27501,2	32737	38326
13	Xorazm viloyati	16258,9	19311,7	23144,5	26246,4

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda qishloq xo‘jaligi tarmog‘ida erkin bozor munosabatlarini joriy etish hamda xususiy mulkchilik va xo‘jalik yuritish shakllarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan iqtisodiy islohotlar bo‘yicha keng ko‘lamli chora-tadbirlar amalga oshirildi. Yalpi ichki mahsulotning umumiy hajmida qishloq xo‘jaligining ulushi 2020 yilda 27,1 foiz (2000 yilda 30,1 foiz)ni tashkil etib, oldingi yillarga qaraganda kamaygan bo‘lsada, ushbu tarmoqda qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirish yuqori sur‘atlar bilan ko‘paymoqda. 2020 yilda qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligida ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi joriy narxlarda 151250,9 mlrd.so‘mni tashkil etib, 2019 yilga nisbatan esa qariyb 16,1 foizga oshgani ham shundan dalolat beradi. Mamlakatimiz qishloq xo‘jaligi tarmog‘ida chuqur tarkibiy-tuzilmaviy o‘zgarishlarning amalga oshirilishi natijasida 2020 yilda qishloq xo‘jalik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 3,0 foizga oshdi. Respublikamiz qishloq xo‘jaligi tarmog‘ida asosiy xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlar bo‘lib, fermer, dehqon xo‘jaliklari hamda qishloq xo‘jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar hisoblanadi. Ularning qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishidagi hissasi 2020 yilda mos ravishda 27,8; 68,0 va 4,2 foizni tashkil etib, yetishtirilgan kartoshkaning 20,0 foizi, sabzovotlarning 35,2 foizi, meva va rezavorlarning 40,5 foizi, uzumning 41,3 foizifermer xo‘jaliklari hissasiga to‘g‘ri kelmoqda. Fermer xo‘jaliklari tomonidan ishlab chiqarilgan yalpi qishloq xo‘jaligi mahsulotlari hajmi 2020

yilda 70620,9 mlrd.so‘mni yoki 2015 va 2010 yillarga nisbatan mos ravishda 2,3 barobarga va 4,5 barobarga ko‘payib, ularning mavqei mustahkamlanib bormoqda.

Hududlarda qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorini rivojlantirishda ecobozorlar tashkil qilish ijobiy natijalar beradi deb hisoblaymiz. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorini ekologik jihatdan to‘g‘ri va sog‘lom shaklda rivojlantirish zamonaviy davr talabi hisoblanadi. Hududlarda ekobozorlarni tashkil etish orqali nafaqat aholining sifatli va sog‘lom oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan ehtiyoji qondiriladi, balki ekologik muhitni yaxshilash, mahalliy iqtisodiyotni faollashtirish va eksport salohiyatini oshirish imkoniyatlari ham yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 20.06.2024-yil “Qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat sohasidagi islohotlarni jadallashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar” to‘g‘risidagi PQ-227-son qarori
2. R.X. Ergashev, Sh.Sh.Fayziyeva, S.N.Xamrayeva “ Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti” darslik Toshkent-Iqtisodiyot-Moliya 2018/
3. G.U.Nazarova “Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorida fermer xo‘jaliklari marketing strategiyasining rivojlanish tendensiyalari” maqola Zamonaviy dunyoda ilm-fan texnologiya konferensiya toplami 65-72 b

УДК: 331.5

**РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА МЕҲНАТ САЛОҲИЯТИДАН САМАРАЛИ
ФЙДАЛАНИШДА МЕҲНАТ МИГРАЦИЯСИНИ АҲАМИЯТИ**

**ЗНАЧЕНИЕ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В ЭФФЕКТИВНОМ ИСПОЛЬЗОВАНИИ
ТРУДОВЫМ ПОТЕНЦИАЛОМ В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ**

**THE IMPORTANCE OF LABOR MIGRATION IN THE EFFECTIVE USE OF LABOR
POTENTIAL IN THE DIGITAL ECONOMY**

Толаметова Зилола Абдижапаровна, Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети “Иқтисодиёт назарияси” кафедраси проф.в.б, и.ф.д.

Мазкур мақолада жаҳон иқтисодиётининг XXI асрдаги интеграциялашуви ва глобаллашув жараёнида меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланишда меҳнат миграциясини аҳамияти, халқаро меҳнат бозорларининг асосий марказлари ҳамда меҳнат миграциясининг ижобий ва салбий томонлари ёритиб берилган. Шунингдек Ўзбекистон Республикасида меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланишнинг имкониятларини, миграцион ҳолатини социологик тадқиқотлар асосида аниқлангани ҳолда, хорижга тартибга солинган, хавфсиз, бошқариладиган самарали миграцияни амалга ошириш, меҳнат мигрантларни меҳнат бозорига реинтеграция қилиш бўйича илмий амалий тақлифлар, тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: меҳнат миграцияси, мятникли миграция, реинтеграция, ротацион иммиграция, ассимиляция иммиграцияси

В статье рассматривается значение трудовой миграции в эффективном использовании трудового потенциала в процессе интеграции и глобализации мировой экономики в XXI веке,

а также освещены основные центры международных рынков труда, положительные и отрицательные стороны трудовой миграции. Также на основе социологических исследований были выявлены возможности эффективного использования трудового потенциала в Республике Узбекистан, миграционная ситуация, а также даны научно-практические предложения и рекомендации по осуществлению регулируемой, безопасной и управляемой эффективной миграции за рубеж и реинтеграции трудовых мигрантов в рынок труда.

Ключевые слова: трудовая миграция, маятниковая миграция, реинтеграция, ротационная иммиграция, ассимиляционная иммиграция.

The article examines the importance of labor migration in the effective use of labor potential in the process of integration and globalization of the world economy in the 21st century, and also highlights the main centers of international labor markets, the positive and negative aspects of labor migration. Also, based on sociological research, opportunities for the effective use of labor potential in the Republic of Uzbekistan, the migration situation were identified, and scientific and practical proposals and recommendations were given for the implementation of regulated, safe and controlled effective migration abroad and the reintegration of labor migrants into the labor market.

Key words: labor migration, pendulum migration, reintegration, rotational immigration, assimilation immigration.

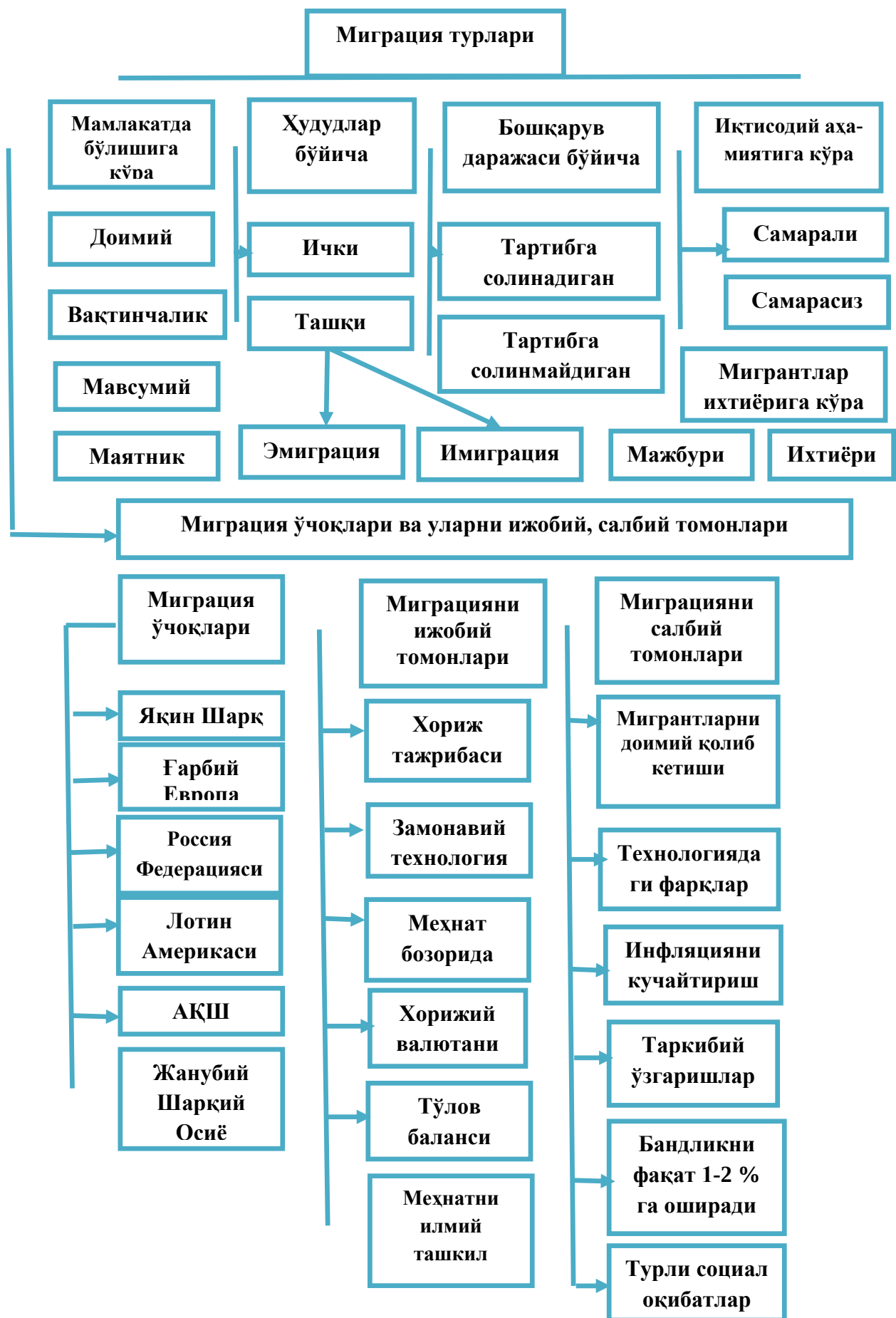
Жаҳон иқтисодиётининг XXI асрдаги интеграциялашуви ва глобаллашуви жараёни, ҳамда рақамли иқтисодиёт шароитида меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланишда халқаро меҳнат миграцияси алоҳида ўринга эга. Халқаро товар, хизмат ҳамда сармоя бозори билан бир қаторда ҳозирги даврда бозор муносабатининг ривожланишида халқаро меҳнат бозори муҳим аҳамият касб этади. Меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланиш ва меҳнат ресурслари бандлигини оширишнинг асосий йўналишларидан бири меҳнат миграцияси ҳисобланиб, унинг асосини ишчи, хизматчи, турли соҳа мутахассислари, илмий-техник ходимлар, маданият ва санъат соҳасидаги кадрларнинг кўчиб юриши ташкил этади. Халқаро меҳнат миграцияси – ишчи кучининг жаҳон мамлакатлари орасида кўчиб юриши бўлиб, у ташкилий ёки стихияли кўчиш жараёнида кечади ҳамда бир қатор омиллар билан белгиланади. Бу омил шартли равишда иқтисодий, демографик, сиёсий омилларга бўлиниб, улар ўзаро боғланган. Булар орасида иқтисодий омил энг асосийси ҳисобланади. Умуман, миграция жараёнини амалга оширишда иқтисодий омиллардан ташқари бошқа таъсирлар ҳам мавжудки, улар қаторига экологик, психологик, ҳуқуқий омилларни киритиш мумкин. Муддати бўйича чегараланган шартнома асосида одатдаги ишга жойлашиш мақсадидаги миграция, дастлабки вақтларда Ўрта ер денгизи мамлакатларидан ишлашга Бельгия, Франция, Германия каби мамлакатларга кўплаб кишилар кела бошлади. Ҳозирда шартнома асосида ишловчи мигрантларни кўплаб бошқа давлатларда кўриш мумкин. Шартнома асосидаги миграция турли шаклларда бутун дунёда кузатилади, малакасиз ёки ярим малакали ишчи кучига вақтинчалик талаб мавжуд бўлган жойларни барчасида, айниқса Сингапур, АҚШ ва Венесуэлада кузатиш мумкин. Халқаро ишчи кучи миграциясини муддати бўйича қуйидагиларга бўлиш мумкин:

- бутунлай (қайтиб келмаслик) миграция – аҳолининг бошқа мамлакатга доимий яшаш учун бориши;

- вақтинчалик (қайтиб келинадиган) миграция – аҳолининг бошқа мамлакатга маълум муддатга бориши;

- мавсумий миграция – аҳолининг бошқа мамлакатга маълум бир вақт мобайнида ва маълум бир муддатга бориши (қишлоқ хўжалиги ишлари учун);

маятникли миграция (кўп такрорланадиган) – ишчилар бир мамлакатда яшайдилар, лекин доимо ёки вақтинча бошқа мамлакатда ишлайдилар. Бу жаҳон ҳамжамиятининг чегарадош мамлакатларига хосдир (Польша, Германия).

1-расм-Миграция турлари

Ташқи меҳнат миграцияси халқаро иқтисодий алоқаларда муҳим ўрин тутиб, аввало ишчи кучини экспорт қилувчи мамлакатларда ишсизлик сонини қисқартириб, уларга ишчи кучини қабул қилган мамлакатлар томонидан хориж валютаси келиб тушишини таъминлайди. Бу эса мазкур мамлакатнинг миллий даромади ўсишига таъсир этади. Ҳозирги халқаро иқтисодий алоқаларда айрим ишчи кучларини экспорт қилувчи мамлакатлар учун бу соҳа валюта тушумларининг асосий манбаларидан бири бўлиб қолди.

ХМТ экспертларининг ҳисоб-китобларига кўра, ҳар бир хорижда ишлаётган мигрант ишчи ўз мамлакатига йилига ўртача 2-10 минг АҚШ доллари олиб келади. [1] Мигрант ишчилар меҳнат даромадининг энг йирик тўловлари Швейцария, Германия, АҚШ, Италия, Японияга тўғри келади. Жаҳон иқтисодий алоқаларида ишчи кучини экспорт қилаётган мамлакатларга энди ривожланаётган ҳамда МДХ мамлакатларининг айримлари иштирок этмоқда. Жаҳон ҳўжалигида ишчи кучи миграцияси ўзининг тарихига эга бўлиб, 50-йилларда тирикчилик валютасига эга бўлиш учун Европада 60-70 млн. киши турли мамлакатларга кўчиб ўтганлигини кўрсатиш мумкин.

Жаҳон иқтисодий алоқаларида меҳнат миграцияси муҳим аҳамият касб этиб, халқаро меҳнат бозорларининг асосий марказлари мавжуддир. Ҳозирги даврда жаҳонда хорижий ишчиларни жалб қилаётган қуйидаги давлат ва минтақаларни кўрсатиш мумкин: АҚШ, Канада ва Австралия ва ҳ.к. Халқаро меҳнат бозорининг биринчи маркази АҚШдир.(1-расм)

1-жадвал

Мигрантлар сони 2023 –йилда [2]

№	Мамлакатлар	Имигрантлар сони	Умумий аҳолига нисбатан улуши
1.	АҚШ	49 776 970	15,3
2.	Саудия Арабистони	12 185 284	37
3.	Германия	12 165 083	14,8
4.	Россия Федерацияси	11 651 509	8,1
5.	Буюкбритания	8 841 717	13,4
6.	БАА	8 312 524	88,4
7.	Франция	7 902 783	12,2
8.	Канада	7 861 226	21,5
9.	Австралия	7 035 560	28,8
10.	Испания	5 947 106	12,8
11.	Италия	5 907 461	10
12.	Хиндистон	5 188 550	0,4
13.	Туркия Республикаси	4 881 966	6
14.	ЖАР	4 036 696	7,1
15.	Козоқистон	3 635 168	20
16.	Таиланд	3 588 873	5,2
17.	Покистон	3 398 154	1,7
18.	Иордания	3 233 553	33,3
19.	Қувейт	3 123 431	75,5
20.	Гонконг	2 883 051	39,1
21.	Ўзбекистон	1 159 190	3,6

Бу меҳнат бозорининг ўзига хос хусусияти шундаки, аввало илмий-техникавий ходимлар ёлланади, юқори малакали мутахассислар ишга қабул қилиниб, Европадан ва дунёнинг бошқа мамлакатларидан турли соҳалар бўйича юқори профессионал малакага эга бўлган мутахассисларни ёллаш билан бу меҳнат бозори бошқалардан ажралиб туради. Жаҳонда иқтисодий жиҳатдан ривожланган давлат сифатида АҚШ, ўз навбатида, ҳам кам малакали, ҳам юқори малакали ишчи кучини жалб қилади. Шунингдек, АҚШдан ҳар йили

фуқаролар эмиграцияси ҳам амалга оширилади, улар асосан, Мексика, Буюк Британия, Германия, Канада ва Япония, Филипин ва Австралияга юборилади. Халқаро меҳнат бозорининг иккинчи маркази – Ғарбий Европа мамлакатлари ҳисобланади. Ғарбий Европа мамлакатлари Европа Иттифоқига кирувчи ривожланган мамлакатлардан, Шимолий Африканинг Араб давлатларидан ва Яқин Шарқ, Шимолий Европа ва МДХ мамлакатларидан ишчи кучини жалб қиладилар. Бу ерларга кейинги 25-30 йил ичида Ўрта ер денгизи атрофидаги ривожланаётган мамлакатлардан 30 млндан ортиқ ишчи кучи ёлланган. [3]

Халқаро меҳнат бозорининг асосий марказларидан яна бири Яқин Шарқдаги нефть қазиб чиқарувчи ва уни қайта ишловчи Араб мамлакатлари ҳисобланади. Яқин Шарқдаги нефть қазиб чиқарувчи ва уни қайта ишловчи Араб мамлакатлари арзон иш хақи эвазига ишчиларни жалб қилиб, уларни асосан Ҳиндистон, Покистон, Бангладеш, Филиппин, Миср, Корея мамлакатлари фуқаролари ташкил қилади. Умуман, Бирлашган Араб Амирликларида ишловчиларнинг 90, Қувайтда 70, Саудия Арабистони ва Баҳрейнда 40, Омонда 34 фоизини хорижий ишчилар ташкил этмоқда.

Халқаро меҳнат бозорининг тўртинчи маркази Лотин Америкасидаги Аргентина ҳисобланади. Ҳозирда янги индустриалашган мамлакатлар ҳам меҳнат миграциясининг марказларидан ҳисобланади. Бир қатор Жануби-шарқий Осиё мамлакатларининг ривожланиши натижасида, вақтинчалик ишга ёлланувчи иммигрантларнинг сони сезиларли ошди. Сингапур, Корея Республикаси, Тайвань ва Малайзия малакасиз ишчиларни жалб қилиб, ҳозирда ушбу давлатлар хорижий ишчилар оқимининг кўплиги сабабли, уни чеклаб назорат қилишни кучайтирмоқда. Ҳозирда жаҳон ҳўжалигида ишчи кучининг сифатига талаб ошиб бормоқда. Ишчи кучини импорт қилган мамлакатнинг тадбиркорлари, фермерлари катта фойда кўрадилар. Ишчи кучини экспорт қилувчи Яман, Миср, Греция, Испания, Покистон, Бангладеш, Туркия, Судан, Марокаш ва бошқа мамлакатлар бу соҳадан катта даромад олмоқдалар.

Ҳозирги замон миграцияси ўтган асрлардаги миграциядан қуйидаги хусусиятлари билан фарқ қилишини кўрсатиш мумкин:

- Халқаро ишчи кучи миграциясининг жами миграция кўламида устун келиши.
- Миграция бутун дунёни камраб. халқаро меҳнат миграциясининг ривожланишида демографик омилларнинг ўрни ошиб бориши;
- Халқаро меҳнат миграциясининг географик кенгайиши (халқаро меҳнат миграциясида катнашаётган мамлакатлар сони кўпаймоқда).
- Меҳнат миграциясининг иқтисодий аҳамияти ўсмоқда;
- Миграция оқимлари таркибининг кенгайиши (олимлар, мутахассислар, ишчилар ва бошқалар эмиграция қилинмоқда). Шунингдек, меҳнат ресурсларининг миграциясига, халқаро меҳнат тақсмоти принципларига асосланган ишлаб чиқаришнинг замонавий технологияси ҳам сабаб бўлмоқда. Бу, асосан, жаҳон ҳўжалиги миқёсида ишлаб чиқаришни ташкил қилувчи трансмиллий компаниялар фаолияти билан боғлиқ бўлмоқда;
- Норасмий миграция кўламини кенгайиши кузатилиб, жаҳон муаммосига айланмоқда.

Баъзи мамлакатларда аҳолини қариши, жумладан Европанинг аксарият давлатларида мигрантларга зарурат туғдиради. Баъзи мамлакатларда эса пул ўтказмалари ЯИМ ни аксарият қисмини ташкил этгани холда уларни иқтисодиётини бошқа мамлакатларнинг иқтисодиётига қарамлигини оширади.

ХМТ маълумотларига қараганда дунё миқёсида 2012 йилда 200 млн. мигрантлар мавжуд бўлган бўлса, 2023 йилда эса халқаро мигрантлар 282,1 млни ташкил этгани холда, у дунё аҳолисини — 3,7 фоиздан иборат бўлиб 1990 йилга нисбатан 128 млнга кўп бўлган, 1970 йилга нисбатан 3 баробар ошганлигини кўрсатади. [4] АҚШ да 1970-йилда 12 млн мигрантлар бўлган бўлса, бугунги кунда 51 млндан ортиқни ташкил этади, Германияда охириги 10 йил ичида мигрантлар 8,9 млндан 16 млнгача ўсган. Мигрантлар кўпроқ Франция, БАА, ва Саудия Арабистонига боришни хошлашни кузатиш мумкин. БАА да аҳолини 88 фоизини халқаро меҳнат мигрантлари ташкил этади. [5] Дунё аҳолисини 60 фоизи яхши ҳаёт ва юқори иш хақи қидириб Осиё ва Европа мамлакатларига бо ради. Европада 87 млн, Осиёда 86 млн хорижий меҳнаткашлар яшайди. Шимолий Америкада 59 млн

халқаро мигрантлар ишлайди, бу глобал миграцион оқимни 21% ини ташкил қилади. Ривожланган мамлакатлардан АҚШ, Канада, Россия, Германия, Австрия, Корея каби мамлакатларнинг меҳнат ресурсларининг етишмовчилиги сабабли иммигрантлар меҳнатидан фойдаланилмоқда. Халқаро мигрантларни 40 %и асосан Осиёнинг 6 та давлатидан чиққанлардан иборат бўлиб, булар Хиндистон, Хитой, Бангладеш, Покистон, Филиппин, Афғонистондир. Мигрантларни 9 %и Африкага, 3 %и Океанияга тўғри келади [6].

2-жадвал

Халқаро миграция, 1970-2023 йй [7]

Йил	Мигрантлар сони	Дунё аҳолисида мигрантлар сони%
1970	84460125	2,3
1975	90368010	2,2
1980	101983149	2,3
1985	113206691	2,3
1990	152986157	2,9
1995	161289976	2,8
2000	173230585	2,8
2005	191446828	2,9
2010	220983187	3,2
2015	247958644	3,4
2020	280598105	3,6
2023	282190000	3,7

2013 йилда жаҳон миқёсида пул ўтказмалари 414 млрд доллардан иборат бўлган бўлса, 2023- йилда 722 млрд долларни ташкил этди. Энг кўп пул ўтказмаларини қабул қилган мамлакатлар Хиндистон, Хитой, Мексика, Филиппин ва Миср хиссасига тўғри келади[9]. 2023 йилда Ўзбекистонга пул ўтказмалари -16,1 млрд долларни, ЯИМ нисбатан 17,8 % ни ташкил этган [10].

Дунё аҳолисини миграцияга мажбур этувчи асосий сабаблар қуйидагилардан иборат:

1. Халқаро миқёсда ишсизликни юқорилигини келтириб чиқарувчи сабаблар ишчиларни замонавий касбларга ва етарлича малакага эга эмаслигида, шунингдек ривожланаётган мамлакатларнинг аксариятида ишчиларни иш ҳақисини пастлигидадир.

2. Ривожланаётган мамлакатларнинг кўпчилигида ишчиларини меҳнат шароитларини талабларга жавоб бермаслиги ва ўта оғирлиги.

3. Ривожланаётган мамлакатларда иш вақтининг ҳаддан ташқари узунлиги

4. Иш жойларида мавқени ошириш имкониятларини йўқлиги.

Шунинг учун ҳам Гаити, Ямайка, Тобаго аҳолисининг 70 %и, Сальвадор аҳолисининг 1/5 қисми хорижда яшайди, Қатар, Қувайт, БАА аҳолисининг 60 %и хорижликлардир. Хитойда ҳар йили меҳнат ресурслари таркибига 8 млн, Хиндистонда 7 млн киши келиб қўшилади [11].

Жаҳон миқёсида чет элга ишлаш учун юборилганларнинг асосий қисми 30 ёшгача бўлган ёшлар бўлиб, улар орасида турли даражадаги маълумотга эга бўлган эркаклар кўпчиликини ташкил этади. Ҳозирда меҳнат миграциясида юқори малакали мутахассислар улушининг кенгайиши кузатилаётган бўлиб бунинг бир қанча сабаблари мавжуд: Биринчидан, мутахассислар фақат “капитал” учун эмас, балки “бир вақтнинг ўзида капитал билан бирга ёки уни кетидан бормоқдалар”. Бу, авваламбор, трансмиллий корпорацияларнинг фаолияти билан боғлиқдир.

Иккинчидан, ҳозирги вақтда мутахассислар миграцияси даражасига халқаро корпорацияларнинг “ақлли бошларни овлаш” фаолияти ҳам таъсир этмоқда.

Учинчидан, олий таълимнинг интеграциялашув тизими алоҳида ўринга эга бўлмоқда.

Тўртинчидан, халқаро миграциянинг ҳозирги замон босқичидаги ўзига хос хусусияти шундаки, ҳозирда бу жараёнга давлат фаол ва самарали тарзда аралашмоқда. У халқаро меҳнат бозоридаги келишувларни тартибга солиб, мигрантларни бошқа мамлакатга чиқиши ва қайтиб келиши муддатини назорат қилмоқда.

Бешинчидан, халқаро меҳнат миграциясининг глобаллашуви хусусияти жаҳон ҳамжамиятининг барча мамлакатларини қамраб олмоқда. Хорижий ишчи кучидан фойдаланиш, ҳозирги вақтда баъзи мамлакатларда ишлаб чиқариш жараёнининг асосий шартидир. Хорижий ишчилардан фаол фойдаланадиган мамлакатларда иқтисодиётнинг баъзи тармоқлари ишчи кучи импортига боғлиқ. Масалан, Францияда иммигрантлар қурилишда бандларнинг $\frac{1}{2}$, Бельгияда

кончиларнинг $\frac{1}{4}$ қисмини ташкил этади. Агар мамлакатга паст малакали ишчилар келса, меҳнат ресурсларидан экстенсив фойдаланиш натижасида ишлаб чиқарилган товарларни истеъмол қилувчилар ва иш берувчилар ютади. Баъзи давлатлар учун халқаро меҳнат миграцияси жараёнларида фаол иштирок этиши унга қуйидаги афзалликларга эга бўлишини таъминлайди:

- меҳнат бозорида маълум даражада талаб ва таклиф мувозанатига эришилади;
- мигрантлар хориж корхоналарида мавжуд меҳнатни ташкил этиш, уни бошқариш, унумли меҳнат қилиш ва тегишли замонавий билимларни ўрганиб, тажриба алмашиб қайтадилар;

- ишчи кучини экспорт қилиш валюта тушумлари манбаларидан бири бўлади. Масалан, Яман, Миср, Покистон, Буркина-Фасо, Бангладеш, Марокаш, Судан, Туркия ва бошқа мамлакатларда ишчи кучи экспортидан келадиган даромадлар экспорт тушумларининг асосий қисмига айланган. Кўпгина ривожланаётган мамлакатлар умумий экспортининг 25-50 %игача бўлган миқдорини хорижда ишлаётганларнинг пул жўнатмалари (Яман, Миср, Бангладеш, Судан, Марокаш, Туркия, Покистон) ташкил қилган.

Ишчи кучини экспорт қилувчи мамлакатлар учун бир қанча ижобий томонлари билан бирга меҳнат миграцияси салбий томонлари ҳам мавжуд:

1. Ишчи кучини экспорт қилувчиларда ишчи кучини экспорт қилиш натижасида валюта даромадларида қўшимча манба пайдо бўлади. Туркия, Югославия, Миср, Покистон каби давлатларда ишчи кучи миграциясидан муайян даромадлар тушмоқдаки, бу мамлакатлар олдида турган баъзи муаммоларни ҳал қилиш имконини беради. Бироқ меҳнат мигрантларининг пул жўнатмалари муайян мамлакатларда товар ва хизматларга туйинмаган пул массасининг ортиб кетишига, натижада инфляциянинг ошишига ҳам сабаб бўлиши мумкин.

2. Иқтисодий конъюнктура яхши бўлмаганда ва ишсизлар сони ўсганда, ишчи кучи миграцияси бандлик муаммосини маълум даражада ҳал қилиб беради. Бироқ эмиграция, одатда, фақат мамлакат меҳнат ресурсларининг 3-4 %инигина бандлигини таъминлаши мумкин. Бу эса эмигрант мамлакатдаги ишсизликка сезиларли даражада таъсир кўрсата олмайди.

3. Экспортёр ва импортёр мамлакатлар ўртасида технология саноат таркиби ва иш жойларини ташкил этиш ўртасида фарқлар мавжудлиги ўз давлатларига қайтаётган мигрантлар учун қатор муаммоларни келтириб чиқариши мумкин.

4. Иммигрантлар эса иқтисодий самара билан бир қаторда салбий оқибатларга, масалан, меҳнат бозорида ишчи ўрнини қисқартириб, маҳаллий аҳоли ўртасида ишсизликни ошириши ҳам мумкин.

Шунинг учун кўп давлатлар бу жараёнга бевосита таъсир этишнинг анъанавий усуллари ҳисобланган квоталаш, лицензиялаш ва турли хил маъмурий расмийликлар ўрнатиш усулларида кенг фойдаланадилар. Халқаро меҳнат бозорини тартибга солиш импорт ва экспорт қилувчи давлатларнинг миллий қонунчилиги ҳамда ҳукуматлараро ва идоралараро келишувлар асосида амалга оширилади. Хорижий ишчи кучининг кириб келишини чекловчи ҳамда уларни ўз ватанларига қайтиб кетишини (ремиграция) рағбатлантирувчи бюджетдан молиялаштирилган дастурлар ёрдамида тартибга солинади. Бунда иммигрантлар сонини

камайтириш мақсадида тегишли талаблар қўйиш, яъни уларнинг касбий малакаси, маълумоти, ёши, соғлиғи, сони ва географик томондан квоталаниши, бевосита ва билвосита кириб келишини таъқиқлаш ҳамда бошқа чеклашлар асосида амалга оширилади. Ремиграция эса қайтиб кетаётган иммигрантларга маълум пул тўловларини тўлаш, иммигрантларни профессионал (касбий) тайёрлаш орқали амалга оширилади.

Ишчи кучининг миграция жараёнининг бошқарилиши куйидаги келтирилган тартибда бўлиши керак.

Тартибга солиш жараёнида:

1. Мамлакатдан чиқиб кетаётган эмигрантларни назорат қилиш.
2. Мамлакатга келаётган иммигрантларнинг меҳнат фаолияти кўрсатишига рухсат бериш.
3. Хорижда ишга ёлловчи воситачилар фаолиятига лицензия бериш ва назорат қилиш.
4. Ишлаётган иммигрантларнинг касби, малакаси мамлакатда бўлиш муддати ўрганилади.

Иммиграция сиёсати 3 йўналишда бўлиши мумкин:

1. Ишчи кучининг ротацион иммиграцияси, бунда иммигрантларнинг бўлиши муддати олдиндан чегаралаб қўйилган бўлиб, улар оиласининг келишига рухсат берилмайди (1-3, 5 йилгача).
2. Исталган муддатда оиласи билан ҳам яшашга рухсат берилади.
3. Ассимиляция иммиграциясида мигрантларнинг доимий яшашига ва фуқароликни мамлакат қонунларида кўрсатилган маълум бир муддатдан кейин (5-10 йил) олиш имконини беради. “Ассимиляциялашган иммиграция” АҚШ, Канада, Австралия, Янги Зеландияда ва юқоридаги 2 кўриниши эса Ғарбий Европа давлатларида кенг тарқалган.

Бизнинг фикримизча, халқаро меҳнат бозорида мигрант ишчилар манфаатини ҳимоя қилишда куйидаги йўналишларга эътибор бериш керак:

1. Чет давлатларга бориб ишламоқчи бўлганларга тузилаётган меҳнат шартномаларига минимал зарурий талабларни киритиш (меҳнат визаси, ижтимоий ҳимоя, тиббий суғурта, солиқлар ҳақида, шартнома муддати, иш ҳақи ҳажми).

2. Ишчи кучини импорт қилувчи давлатларда мигрант ишчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш (шунга мувофиқ, икки томонлама халқаро ҳуқуқий келишувларни амалга ошириш).

3. Мигрант ишчилар мамлакатларига қайтганларидан сўнг, уларнинг касб-корлиги, билимига мос иш топиб бериш.

4. Мигрант ишчиларни ёллаётганда солиқ миқдори чекланган бўлиши керак. Бу куйидаги чора-тадбирлар орқали амалга оширилади:

- а) хорижга чиқиш рухсатномаси беришни чеклаш (лимит);
- б) ишчиларнинг баъзи категорияларининг чиқишини тўғридан-тўғри таъқиқлаш;
- с) баъзи касб мутахассисларини эмиграция қилишни квоталаш;
- д) хорижда ишловчи мигрантларнинг валюта тўлови даражасини уларнинг мутахассислигига қараб табақалаштириш;
- е) валюта маблағларини мамлакатга жалб қилиш мақсадида турли хилдаги молия-кредит имтиёзларини бериб, ўз мамлакатларида инвестициялашга қизиқтириш. Ўзбекистон Республикасида меҳнат ресурслари бандлигини таъминлашнинг энг муҳим йўналишларидан бири ишчи кучининг механик ҳаракатчанлигидир (миграцияси).

Республикамызда Ташқи меҳнат миграцияси жараёнларини тартибга солиш, хорижда меҳнат фаолиятини амалга ошириш учун фуқароларни ташкиллаштирилган тарзда йиғиш юзасидан халқаро шартномалар тузиш, уларнинг республика ташқарисида иш жойларига хавфсиз тарзда етиб боришини таъминлаш учун қулай шарт-шароитлар яратилмоқда. Бироқ ноқонуний меҳнат миграцияси ҳалигача сақланиб қолмоқда.

Фуқароларни хорижда ташкиллаштирилган тарзда ишга жойлаштириш, шунингдек, меҳнат миграциясидан қайтиб келган шахсларнинг бандлигини таъминлаш кўрсаткичларини янада ошириш зарурати юзага келмоқда. Ташқи меҳнат миграцияси тизимини янада такомиллаштириш, унинг ташкилий шакллари тубдан кенгайтириш, меҳнат фаолиятини

амалга ошириш учун республика ташқарисига кетаётган фуқароларнинг меҳнат ва ижтимоий ҳуқуқлари ҳимоя қилинишини таъминлаш, хориждан қайтиб келган меҳнат мигрантларини тадбиркорлик ва меҳнат фаолиятига жалб этишни кенгайтириш зарур. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018-йил 5-июлда “Ўзбекистон Республикасининг ташқи меҳнат миграция тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора тадбирлар тўғрисидаги”ги 38-39-сонли қарори қабул қилинган. Мазкур қарорга асосан, хорижда меҳнат фаолиятини амалга оширувчи шахсларни қўллаб-қувватлаш ҳамда уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш жамғармаси ташкил этилган. Хорижда меҳнат фаолиятини амалга ошириш даврида зўравонлик, мажбурий меҳнат ва камситишдан жабрланган, меҳнат ва бошқа ҳуқуқлари бузилган, оғир молиявий аҳволга тушган ва шахсини тасдиқловчи ҳужжатларсиз, тирикчилик учун маблағсиз қолган фуқароларни ҳуқуқий ва ижтимоий ҳимоя қилиш, шунингдек, уларга моддий ёрдам кўрсатиш, республика ҳудудларида хорижга меҳнат фаолиятини амалга ошириш учун кетаётган фуқароларни кетишдан олдинги мослаштириш, касбий тайёрлаш, хорижий тилларга ўқитиш ва билим даражаси юзасидан тест синовлари ўтказиш каби ишлар амалга оширилади. Ҳар йили меҳнат ресурслари 250-300 минг кишига ортиб бораётган республикамизда унинг меҳнат билан бандлигини таъминлаш, меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланишнинг йўналишларидан бири ишчи кучининг ички ва ташқи миграциясидир. Яъни бунда республикада меҳнат ресурсларини ортиқча бўлган ҳудудлардан уларнинг етишмовчилиги бўлган ҳудудларга миграциясини таъминлаш керак. Рақамли иқтисодиётни шакллантириш шароитида ишчи кучини тармоқ ичида ва тармоқлараро қайта тақсимлаш жараёнини амалга ошириш, меҳнат ресурслари етишмаётган жойларга кадрларни жалб этишни йўлга қўйиш учун кўчиб боровчиларга етарли шарт-шароитлар яратиб бериш керак. Бунда миграция ундан келадиган фойдага боғлиқ эканлигини эътиборга олган ҳолда, унинг барча турларидан келадиган фойдалиликни кучайтириш зарур ва бу фойданинг қиймати қуйидагича ифодаланади:

$$\frac{T}{E} = \frac{Bjt - Bot}{(1 + r)} C$$

$$t = 1$$

Бу ерда: Bjt – янги иш жойидан келадиган фойдалилик (j) бир йилда 1;

Bot – эски иш жойидан келадиган фойдалилик (o), бир йилда 1;

T – муайян вақт (бир йилда) янги иш жойида ўтадиган давр;

C – фойдалилик, кўчиш харажатлари;

E – барчасининг йиғиндиси.

Агар янги иш жойининг фойдалилиги юқори бўлса, эски иш жойининг фойдалилиги қанча кам бўлса, янги иш жойига кўчиш билан боғлиқ харажатлар кам бўлса, ишчи янги иш жойида, янги яшаш жойида қанчалик кўп вақт ишламоқчи, яшамокчи бўлса (T), миграциядан келадиган фойдалилик шунчалик юқори бўлади.

2022-йилда Ўзбекистон Республикасидан 109,2 минг фуқаро хорижга вақтинчалик меҳнат фаолиятини амалга ошириш учун жўнаб кетган. Жумладан, 14851 киши Ташқи миграция агентлиги томонидан юборилган бўлиб, Россия (11842 киши), Қозоқистон (1812 киши), Жанубий Корея (1532 киши) ва бошқа давлатларга (25 киши), 563 киши хусусий бандлик агентликлари томонидан юборилган бўлиб, ундан Россия (149 киши), Саудия Арабистони (145 киши), Болгария (121 киши), Литва (57 киши), Латвия (25 киши) ва бошқа давлатларга (66 киши) эмиграция қилинган. 31484 нафари Россия Федерацияси Хукумати Оператив штаби руҳсатида асосан тўғридан тўғри иш берувчилар орқали, 62257 нафар киши манзилли равишда хорижда меҳнат фаолиятини амалга ошириш учун жўнаб кетган. Мигрантларни 70,1 фоизи Россияга, 11,1 фоизи Қозоқистонга, 4,5 фоизи Туркияга, 3,4 фоизи Кореяга, 10,9 фоизи бошқа давлатларга тўғри келади.

Мигрантларнинг тармоқлар бўйича бандлиги тахлили кўрсатадики, қурилишда 52,3 фоиз, кишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигида, уй жой ва озиқ овқат хизматларида 9,0 фоиз, ташиш сақлаш, ёрдамчи хизматларни бошқариш ва таъмирлашда 7,0 фоиз, қайта ишлаш саноатида 11,0 фоиз,

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 5-son 2025 yil

улгуржи ва чакана савдо, автомобилларни таъмирлашда 9,6 фоиз, бошқа тармоқларда 11,0 фоизи банд бўлган. Хорижда ишлаш истаги бўлган 52632 нафар фуқароларнинг 48879 нафари касб хунарга ва 3753 киши рус, корейс инглиз ва бошқа тилларга ўқитилди. Хорижий мамлакатларда ишлаб қайтиб келган меҳнат мигрантларидан 169,5 минг киши доимий ва вақтинчалик иш билан банд этиш ишларига қўмаклашилди. Шундан 135,3 минг кишига доимий ва вақтинчалик иш ўринларига жойлаштирилди. 23,9 минг киши касб хунарга ўқитилди, 4,5 минг нафарига субсидиялар ажратилди, 5,8 минг нафарига микрокредитлар ажратилди. [12] Меҳнат мигрантлари сони 2,2-2,6 миллион кишини (ёки банд бўлган аҳолининг 19 фоизини) ташкил этди [13].

2024-йилда Ўзбекистон Республикасига кўчиб келганлар 241,8 минг кишини ташкил этиб, 2020 йилга нисбатан 50,7 минг кишига кўпайган. Ўзбекистон Республикасига хорижий мамлакатлардан кўчиб келганларнинг асосий қисми Россия Федерациясидан жами хориждан кўчиб келганлардан 36 %, Қозоқистон Республикасидан 24,2 %, Тожикистон Республикасидан 10,8 %, Қирғиз Республикасидан 6,9 %, Туркменистон Республикасидан 2,5 % ва бошқа мамлакатлардан 19,1 % ҳиссасига тўғри келади.

3-жадвал [14]

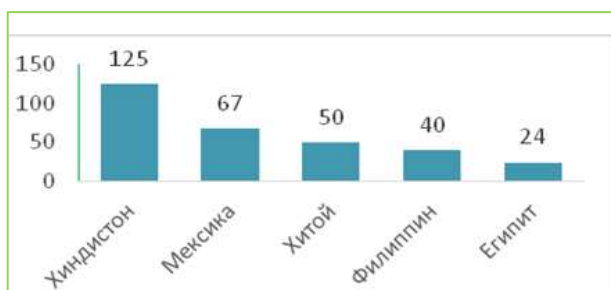
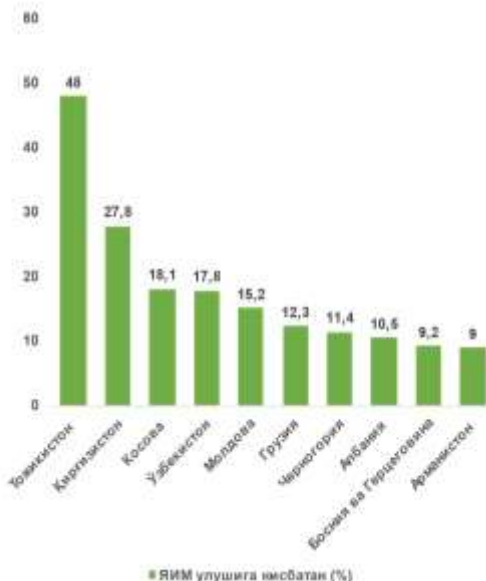
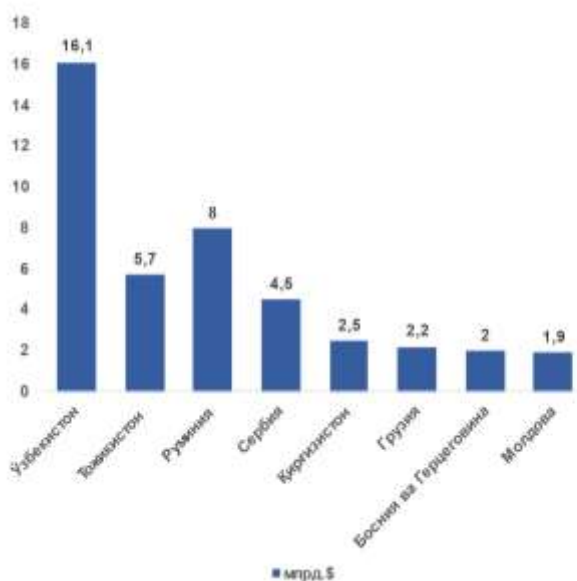
Кўчиб келганлар сони (йилда, киши)

Худудлар/йиллар	2005	2010	2016	2020	2021	2022	2024
Ўзбекистон Республикаси	151172	139775	141548	191086	256814	214821	241800
шу жумл.							
Қорақалпоғистон Республикаси	15235	14275	9866	7778	11826	7754	10429
Андижон	5802	5737	5854	5477	6965	6585	7202
Бухоро	5483	4244	5994	4873	6672	6236	9303
Жиззах	7337	7950	7938	7583	8993	6631	7586
Қашқадарё	6975	10077	10194	9425	11580	9138	11109
Навоий	11320	11442	12104	8250	9524	8721	12341
Наманган	2782	4393	4619	3584	3142	2506	3314
Самарқанд	12053	12332	10273	5142	9591	9071	13330
Сурхондарё	10965	11600	12925	8456	11911	9577	19839
Сирдарё	6769	6708	5799	7094	8714	6885	7580
Тошкент	23434	15467	19689	30791	35285	27350	32434
Фарғона	12540	12747	12135	9675	10857	8618	13362
Хоразм	5768	7239	6175	4987	9855	6685	10822
Тошкент ш.	24709	15564	17983	77971	111919	99064	92145

2024-йилда Ўзбекистон Республикасидан кўчиб кетганлар 250,4 минг кишини ташкил этиб, 2020 йилга нисбатан 46,8 минг кишига кўпайган. Ўзбекистон Республикасидан хорижий мамлакатларга кўчиб кетганларнинг асосий қисми Қозоқистон Республикасига 81.1 %, Россия Федерациясига 14,8 %, Жанубий Кореяга 0,9 %, , Қирғиз Республикасига 0,7 %, Туркменистон Республикасига 0,4 % ва бошқа мамлакатларга 2,1 % ҳиссасига тўғри келади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 30.07.2021 йил “Хорижга ташкиллаштирилган меҳнат миграциясига кетаётган фуқароларни рағбатлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПҚ-5205 қарори қабул қилинди. [18]

Худудлар/йил	2005	2010	2016	2020	2022	2024
Ўзбекистон Республикаси	214310	183858	167796	203629	435629	250400
шу жумл.						
Қорақалпоғистон Республикаси	30722	26971	14449	12517	13270	14843
Андижон	7024	6296	7525	10684	8471	9068
Бухоро	10055	6929	7967	13209	9344	12801
Жиззах	13443	11174	9199	11224	8498	9824
Қашқадарё	9094	10894	12109	30869	16427	17819
Навоий	15378	13719	13659	10569	9239	13786
Наманган	4773	5099	5548	8170	4916	5355
Самарқанд	18661	15371	14696	17785	14399	16388
Сурхондарё	14499	12742	14388	19518	14007	13857
Сирдарё	10843	8758	6974	9526	7907	8421
Тошкент	31577	27547	25425	26518	32349	28856
Фарғона	15478	14052	14114	16243	11596	15384
Хоразм	8732	8315	7368	10467	8231	12391
Тошкент ш.	24031	15991	14375	63330	62605	71616

Пул ўтказмалари млрд \$

ЯИМ улушига нисбатан фоизда

2-Расм.Европа ва Марказий Осиёдаги энг кўп пул ўтказмаларини олувчи давлатлар 2023й [19]

Ушбу қарорга кўра хорижий тиллар ёки касб бўйича малака имтихонларини топшириш билан боғлиқ харажатларини қоплаш учун базавий ҳисоблаш миқдорини 3 бараваригача миқдорда, йўл чиптасини харид қилиш билан боғлиқ харажатларни қоплаш учун базавий ҳисоблаш миқдорини 2 бараваригача миқдорда, ривожланган давлатларда меҳнат фаолиятини амалга оширишга ишчи визани расмийлаштириш билан боғлиқ харажатларни қоплаш учун базавий ҳисоблаш миқдорининг 5 бараваригача миқдорда компенсация тўлаш жорий этилди. [20] Ўзбекистон Республикасининг меҳнат мигрантларини қабул қилувчи давлатлардан бири Россия Федерацияси бўлиб, у 70,1 фоизни ташкил этади(3-расм)

3-Расм Ташқи меҳнат миграциясига қабул қилувчи давлатлар 2023 й

Ўзбекистон халқаро миқёсда тенг ҳуқуқли шерик сифатида қатнашувининг мавжуд имкониятлари фақат унинг демографик кўрсаткичлари – аҳолининг юқори суръатларда ўсиши, меҳнат ресурсларининг умумий сонига ёшлар улушининг юқорилиги билан чекланиб қолмасдан, балки уларнинг маълумоти, савия даражаси юқорилиги бўйича ҳам ажралиб туради. Республикамизнинг меҳнат қонунчилиги, фуқароларнинг мамлакатга кириб келиши ва чиқиб кетиши билан боғлиқ бўлган тартиб ва маъмурий-ҳуқуқий меъёрлар Ўзбекистон ҳам аъзо бўлган ХМТнинг асосий талабларига мувофиқлаштириб борилган. Аҳолининг меҳнат миграциясига муносабатини аниқлаш мақсадида социологик сўровнома ўтказилди.

Тадқиқотнинг асосий вазибалари қуйидагилар ҳисобланади:

- ҳудудлар бўйича меҳнат миграциясининг омиллари ва сабабларини ўрганиш;
- меҳнат миграциясини йўналишлари ва шакллари аниқлаш;
- мигрантларнинг меҳнат шароитларини ўрганиш;
- меҳнат миграциясини амалга ошириш каналларини идентификация қилиш;
- республикада меҳнат миграцияси бўйича маълумотлар базасини тайёрлаш;
- меҳнат мигрантларининг, айниқса, аёллар ва ёшларнинг чет элда меҳнат фаолиятини амалга оширишга сабаб бўлган асосий омилларни аниқлаш;
- ёшларнинг ўз ҳудудларида меҳнат фаолиятини амалга оширишлари учун тўсиқ бўлган асосий муаммо ва камчиликларни аниқлаш;
- меҳнат миграциясини тартибга солиш бўйича тавсиялар тайёрлаш.

Социологик сўровномада қатнашган мигрантларнинг 34,3 фоизи 16-30 ёшдагилардан, 65,7 фоизи 31 ёш ва ундан катталардан, 82,5 фоизи эркаклардан, 17,5 фоизи аёллардан, 72,6 фоизи турмуш қурган, 20,6 фоизи турмуш қурмаган, 5,7 фоизи ажрашганлар иборат бўлган. Мигрантлардан олий маълумотлилар 7,7 % ни, ўрта махсус маълумотлилар 66,3 %ни, тўлиқ ўрта маълумотлилар 26 % ни ташкил этган. Мигрантларни хорижда иш топиш мобиллигига эътибор қаратган бўлсак, хорижда ишлаган қариндошлар, танишлар орқали 68,7 %ни,

мустақил ўзи иш топгани 22,4 % ни, 8,9 % ни ташкил этган. Мигрантларни хорижга бориб ишлашдаги мақсадларига эътибор қаратилса 2022 –йилда мигрантларнинг 55,5 %и яшаш жойида юқори ҳақ тўланадиган ишларнинг етарли эмаслигидан, 11,5 %и тадбиркорлик фаолияти учун дастлабки сармоя тўплаш учун,, 15,9 %и оиладаги муаммолар сабабли, 9,1 %и бошқа сабабларга кўра меҳнат мигрантлари сафига қўшилган. Мигрантларнинг олий маълумотлиларининг 56,5 %и хорижда ишлаган танишлар , қариндошлар орқали, 32,5 %и мустақил ўзи иш топганлар, 4,3 %и ташқи меҳнат миграцияси агентлиги орқали, 3,9 %и иш топишга кўмаклашувчи хориж фуқаролари, 2,8 %и ишга жойлаштириш чет эл агентликлари ва бошқа йўллар орқали иш топган. Ўрта махсус маълумотлилардан 63,0 %и хорижда ишлаган танишлар, қариндошлар орқали, 27,3 %и мустақил ўзи иш топганлар, 3,8 %и ташқи меҳнат миграцияси агентлиги орқали, 3,3 %и иш топишга кўмаклашувчи хориж фуқаролари, 2,6 %и ишга жойлаштириш чет эл агентликлари ва бошқа йўллар орқали иш топган. Тўлиқ ўрта маълумотлилардан 67,0 %и хорижда ишлаган танишлар , қариндошлар орқали, 22,9 %и мустақил ўзи иш топганлар, 4,0 %и ташқи меҳнат миграцияси агентлиги орқали, 2,5 %и иш топишга кўмаклашувчи хориж фуқаролари, 3,6 %и ишга жойлаштириш чет эл агентликлари ва бошқа йўллар орқали иш топган.

Миграция жараёни тартибли тарзда бўлиши ва ишчи кучи миграцияси тўғри бошқарилиши керак, бунинг учун эса, фикримизча, қуйидагиларни амалга ошириш зарур:

- янги иш жойлари яратилиши ва барқарорлики таъминланиши миграция жараёнини тартибга келтиради. Хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантириш юқори малакали ишчиларга бўлган ички талабни оширади;

- миграция сиёсати ҳам ички заруратни, ҳам ташқи талабни ҳисобга олиши зарур;

- тегишли ахборот кўлами кенгайтирилиши лозим. Эмиграция қилмоқчи бўлган ишчи кучи уни иммиграция қилаётган мамлакатдаги расмий талаб, шарт-шароити ва имкониятлар тўғрисидаги ахборотга эга бўлиши ва шундан келиб чиққан ҳолда ҳулосага келишлари лозим;

- расмий ва норасмий миграция оқимлари таҳлил қилиб борилиши, тартибга солинган, ҳавфсиз, бошқариладиган самарали миграцияни амалга ошириш, шунингдек ташкиллаштирилган меҳнат миграциясига кетаётган мигрантларни рағбатлантириш тизимини такомиллаштириш зарур;

- миграция қилинаётган ишчиларда базавий маълумотлар бўлиши керак, шундагина ишчилар малакаси ва таклиф қилинаётган иш жойлари ўртасидаги номувофиқлик пасаяди. Бунда малакали ва маълумотли кадрлар малакасини ошириш дастурлари ўз самарасини беради;

- хорижга тартибга солинган, ҳавфсиз, бошқариладиган самарали миграцияни амалга ошириш, уларни рағбатлантириш тизимини такомиллаштириш, ишсизларни , айниқса уюлмаган ва ишсиз ёшларни, хотин қизлар, меҳнат мигрантларни меҳнат бозорига реинтеграция қилиш, тадбиркорликка ўқитиш, ишлаб чиқариш воситаларини харид қилишларига субсидиялар ажратиш, субсидияларини мақсадли ишлатилишини таъминлаш учун ижтимоий контракт тузиш зарур.

Шу билан бирга алоҳида таъкидлаб ўтишимиз зарурки баъзи хорижий мамлакатларда аҳолини меҳнатда бандлигини таъминлаш муаммоларини ҳал этишда фақат ташқи меҳнат миграциясига таянган ҳолда иш кўриладиган, бунинг натижасида эса мазкур мамлакатлар иқтисодиётини таркибий ўзгаришлари етарлича амалга оширилмаётган, ўзга мамлакатлар иқтисодиётига тўғридан тўғри боғлиқ бўлиб қолаётган айни вақтларда, Ўзбекистон Республикасида меҳнат ресурсларини бандлигини таъминлашда мамлакатда янги иш жойларини яратиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, ўзини-ўзи банд этишга алоҳида эътибор қаратиладиганлиги, ёшлар меҳнатда бандлигини таъминлаш давлат сиёсати даражасига кўтарилганидан далolat беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги «Ўзбекистон 2030» стратегияси тўғрисидаги 158-сон Фармони.. www.lex.uz.

2. Мирзиёев Ш.М “Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси”-Т. Ўзбекистон, 2022 йил.
- 3.Рональд Дж. Эренберг., Роберт С. Смит. Современная экономика труда. М.: Изд-во МГУ, 1996. – 800 с.
4. Толаметова З.А. Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси . Т.:Фан ва технология. 2017. 400 б.
- 5.Толаметова З.А.Рақамли иқтисодиётни шакллантириш шароитида меҳнат салоҳиятини ривожланиши ва ундан самарали фойдаланиш. Т.;Фан ва технология, 2023. 200б
- 6.Толаметова З.А. Янги Ўзбекистоннинг меҳнат салоҳиятини ривожлантириш стратегияси .Т.: Фан ва технология. 2024. 355 б.
- 7.https://ru.wikipedia.org/wiki/Населения_Земли
- 8.www.mehnat.uz – Ўзбекистон Республикаси Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирлиги сайти.
- 9.www.lex.uz–Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлигининг қонунчилик ҳужжатлари сайти.
- 10.www.stat.uz–Ўзбекистон Республикаси Статистика Агентлигининг сайти.
- 11.www.stat.uz. “Ўзбекистон ҳудудларинг йиллик сатистик тўплами” Ташкент 2023 стат.тўплами
12. www.worldbank.org
- 13.<https://www.spot.uz/ru/2020/06/12/pensia/>
14. Труд и занятость в Узбекистане” стат тўпламлари.Т. 2000-2024 й.

UDK: 338.45:658.5

**BOZOR IQTISODIYOTI SHAROITIDA IQTISODIY RESURLAR
SAMARADORLIGINING SANOAT KORXONLAR BARQAROROLIGINING ASOSI**

**ОСНОВА УСТОЙЧИВОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ
ЭКОНОМИЧЕСКАЯ РЕСУРСОЭФФЕКТИВНОСТЬ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ
ЭКОНОМИКИ**

**THE BASIS OF THE SUSTAINABILITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES OF THE
EFFICIENCY OF ECONOMIC RESOURCES IN A MARKET ECONOMY**

Olimov Olmonbek Orifjon o‘g‘li Farg‘ona davlat universiteti
Buhgalteriya hisobi va iqtisodiy tahlil kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiy resurslardan samarali foydalanishning sanoat korxonalarining barqaror rivojlanishiga ta’siri tahlil qilingan. Unda resurslar samaradorligini oshirish orqali ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, raqobatbardoshlikni kuchaytirish va korxonalar faoliyatini uzoq muddatli istiqbolda barqarorlashtirish imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqotda iqtisodiy samaradorlikka ta’sir etuvchi omillar aniqlanib, sanoat korxonalarining barqaror faoliyat yuritishini ta’minlashda resurslar boshqaruvining strategik ahamiyati asoslab berilgan. Shuningdek, ilg‘or xorijiy tajriba va milliy sharoitlarni inobatga olgan holda takomillashtirilgan yondashuvlar taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: uslubiy asoslar, resurslar bilan ta’minlash, resurs salohiyati, resurslarni boshqarish, samaradorlik

В данной статье проанализировано влияние эффективного использования экономических ресурсов в условиях рыночной экономики на устойчивое развитие промышленных предприятий. В нем рассматриваются возможности снижения издержек производства, повышения конкурентоспособности и стабилизации деятельности предприятий

в долгосрочной перспективе за счет повышения ресурсоэффективности. Исследование выявило факторы, влияющие на экономическую эффективность, и обосновало стратегическое значение управления ресурсами в обеспечении устойчивого функционирования промышленных предприятий. Также были предложены усовершенствованные подходы с учетом передового зарубежного опыта и национальных условий.

Ключевые слова: слова методологическая основа, ресурсное обеспечение, ресурсный потенциал, управление ресурсами, эффективность.

This article analyzes the impact of the effective use of economic resources in a market economy on the sustainable development of industrial enterprises. It considered the possibilities of reducing production costs, increasing competitiveness and stabilizing the activities of enterprises in the long term by increasing the efficiency of resources. The study identified factors affecting economic efficiency and based on the strategic importance of Resource Management in ensuring sustainable functioning of industrial enterprises. Improved approaches have also been proposed, taking into account advanced foreign experience and national conditions.

Keywords: methodological foundations, resource provision, resource potential, resource management, efficiency

Bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiy resurslardan oqilona va samarali foydalanish har qanday iqtisodiy subyektning, xususan sanoat korxonalarining raqobatbardoshligi va barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Iqtisodiy resurslar – mehnat, kapital, yer va tadbirkorlik salohiyatidan iborat bo'lib, ularning optimal boshqaruvi ishlab chiqarish jarayonining unumdorligini oshirish, ishlab chiqarish tannarxini pasaytirish va moliyaviy barqarorlikka erishishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, sanoat tarmog'ida resurslardan foydalanish samaradorligi nafaqat korxonaning rentabelligi, balki butun tarmoqning raqobatdoshligi va iqtisodiy xavfsizligiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

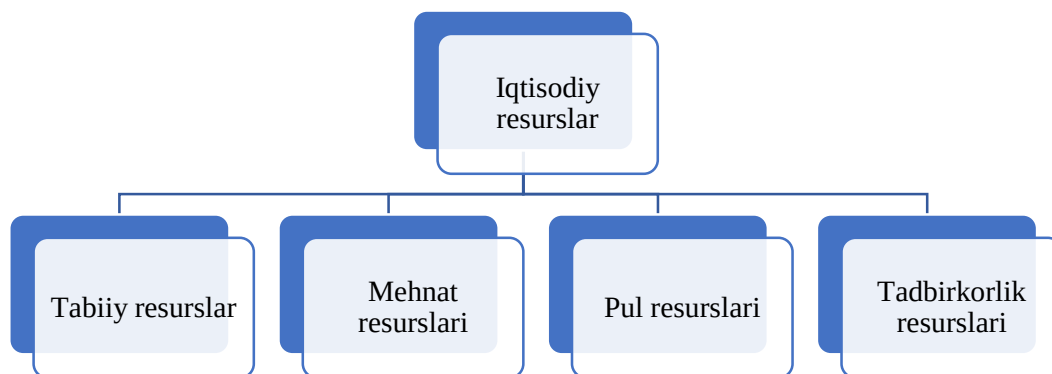
Bugungi kunda sanoat korxonalarining faoliyatida barqarorlikka erishish global iqtisodiy o'zgarishlar, bozor kon'yunkturasi va resurs cheklovlari sharoitida dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Shu munosabat bilan, iqtisodiy resurslardan maksimal darajada samarali foydalanish mexanizmlarini ishlab chiqish, ularni amaliyotga tatbiq etish va bu orqali korxonalar barqarorligini ta'minlash ilmiy-tadqiqotlar markazida turmoqda.

Jahon sanoat korxonalarida iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish uchun bozor tamoyillariga asoslangan innovatsion faoliyatni rivojlantirish va ishlab chiqarish jarayonlariga resurslarni tejovchi texnika va texnologiyalarni joriy etishga katta e'tibor qaratilmoqda. Sanoat korxonalarida iqtisodiy samaradorlikka erishish maqsadida bir qator ilmiy izlanishlarga ustuvor ahamiyat berilmoqda. Jumladan, ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil qilish, iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini baholash usullarini takomillashtirish, mehnat unumdorligini oshirish imkoniyatlarini aniqlash, sanoat tarmog'i va hududlarining salohiyatini to'liq ishga solish orqali sanoatda qo'shilgan qiymat hajmini 45 milliard dollarga yetkazish va 2,5 million yuqori daromadli ish o'rni yaratish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan.

Ushbu maqsadlarni amalga oshirish uchun iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini baholash usullarini rivojlantirish zarur. Bu jarayonda resurslardan oqilona foydalanishga ta'sir qiluvchi omillarni, korxona va sanoat hududlarining iqtisodiy rivojlanishini aks ettiruvchi indekslarni hisobga olish muhimdir. Shuningdek, korxonalardagi iqtisodiy o'sishni baholash usullarini intensiv va ekstensiv omillarni e'tiborga olgan holda takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Fan sig'imi yuqori bo'lgan korxonalarda innovatsion faoliyatni boshqarish samaradorligini oshirish, innovatsion-investitsion faoliyatni rivojlantirish va ilmiy-tadqiqot natijalarini amaliyotga joriy etish uchun maqsadli dasturlar ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, sanoat korxonalarida iqtisodiy resurslardan samarali foydalanishni ta'minlashning ilmiy-uslubiy va amaliy jihatlarini o'rganish dolzarb masala sifatida ko'rilmogda. Innovatsion faoliyatni rivojlantirish sohasidagi tadqiqotlar esa ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lib qolmoqda.

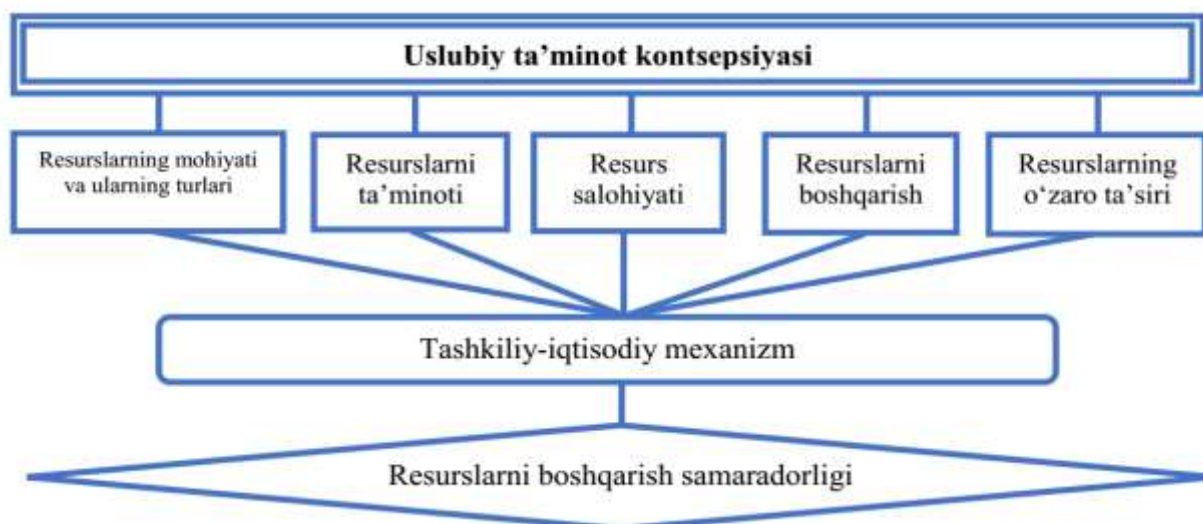
Sanoat korxonalarini zarur resurslar bilan ta'minlash boshqaruv jarayonining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. "Resurslar" tushunchasi iqtisodiyotda ishlab chiqarish omillarini shakllantirishda asosiy kategoriyalardan biri sifatida qaraladi. Olimlar iqtisodiy resurslarni korxona faoliyatining turli jihatlarini hisobga olgan holda ta'riflab, bu borada turli ilmiy yondashuvlarni ishlab chiqishgan. Sanoat ishlab chiqarishini umumiy tavsiflash va ushbu sohada faoliyat olib boruvchi korxonalarning resurs salohiyatini belgilash uchun avvalo "iqtisodiy resurs" tushunchasining mohiyatini tadqiq etish va uning aniq ta'rifini shakllantirish zarur.

1-rasm. Iqtisodiy resurlarning turlari

Har qanday resursning imkoniyatlari cheklangan. Buning ma'nosi shundaki, hatto eng samarali usullar bilan ishlaganda ham, ma'lum bir miqdordan ortiq mahsulot ishlab chiqarish mumkin emas. Shu sababli, turli xil resurslarni birlashtirib, ularni boshqarishning yagona tizimini yaratish zarur. Bu, o'z navbatida, bir-biriga bog'liq bo'lgan korxonalarning rivojlanishi uchun muhim omil hisoblanadi. Sanoat korxonalarida iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish uchun aniq tamoyillarga amal qilish lozim. Bu tamoyillar ishlab chiqarish jarayonining o'ziga xos xususiyatlariga bog'liq bo'lgan muhim qoidalarni ifodalaydi.

Sanoat korxonasining rivojlanishi unda mavjud bo'lgan barcha turdagi resurslarga bog'liq. Ya'ni, korxonada qanday resurslar borligi va ular qanchalik samarali ishlatilishi ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligini belgilaydi. Korxonaning iqtisodiy salohiyati asosan shu resurslarga bog'liq. Ammo amalda har doim ham barcha zarur resurslar yetarli bo'lavermaydi. Shuning uchun ko'pgina korxonalar ishlab chiqarishning samaradorligini oshirish uchun yangi texnologiyalarni joriy etish va mavjud resurslardan oqilona foydalanishga ahamiyat beradilar. Buning uchun esa, avvalo, korxonaning barcha resurslaridan samarali foydalanish bo'yicha puxta o'ylangan strategiya ishlab chiqish lozim.

2-rasm. Resurslardan oqilona foydalanishning uslubiy ta'minoti: konseptual yondashuv [1]

Iqtisodiy resurslarning asosiy xususiyati ularning nisbatan cheklanganligi va kamyobligida namoyon bo‘ladi. Resurslardan oqilona foydalanish konsepsiyasiga asoslangan holda korxonaning rivojlanishini strategik boshqarish bo‘yicha uslubiy yondashuvlar mazkur resurslarning mohiyatini yoritib beradi. Bu yondashuvlar innovatsion rivojlanish yo‘nalishlari, iqtisodiy barqarorlik, barqaror rivojlanish tamoyillari hamda hududiy hamkorlik shakllarini uyg‘unlashtirishni ta‘minlashga qaratilgan.

Yuqoridagi konsepsiya orqali resurslar o‘ziga xos bo‘lgan xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ularning optimal samaradorligiga erishish tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini shakllantirish lozimligi ko‘rinadi. Ikkinchi tomondan esa Sanoat 5.0 bosqichidagi rivojlangan mamlakatlar “Aylanma iqtisodiyot” tushunchasini oldinga surishmoqda.

“Resurs samaradorligi” atamasi odatda bir qancha g‘oyalarni o‘z ichiga oladi: resurslardan foydalanishning texnik samaradorligi (energetika yoki material sarfi birligi uchun foydali energiya yoki material chiqishi bilan o‘lchanadi); resurs unumdorligi yoki ma‘lum miqdordagi resurslarga iqtisodiy qiymat qo‘shilish darajasi (foydali mahsulot yoki manba birligiga qo‘shilgan qiymat bilan o‘lchanadi); va resurslarni qazib olish yoki ulardan foydalanish atrof-muhitga qay darajada salbiy ta‘sir ko‘rsatishi (resurslarning samaradorligini oshirish bunday ta‘sirlarni keltirib chiqaradigan ekologik bosimni kamaytirishni nazarda tutadi). Resurs intensivligi resurslar unumdorligiga teskari ko‘rsatkich bo‘lib, shuning uchun qo‘shilgan qiymat birligi uchun resurslardan foydalanish bilan o‘lchanadi. Atrof-muhitning intensivligi qo‘shilgan qiymat birligi uchun atrof-muhit bosimiga o‘xshaydi.

“Circular economy” - bu biznes, jamiyat va atrof-muhitga foyda keltirish uchun ishlab chiqilgan iqtisodiy rivojlanishga tizimli yondashuv. Chiziqli iqtisodiyotdan farqli o‘laroq, aylanma iqtisod dizayn bo‘yicha tiklovchi va tiklanadigan bo‘lib, o‘sishni cheklangan resurslarni iste‘mol qilishdan ajratishga qaratilgan. U uchta tamoyilga asoslanadi

1. Chiqindilarni va ifloslanishni loyihalash: iqtisodiy faoliyatning salbiy ta‘sirining asosiy sabablarini, shu jumladan issiqxona gazlari va xavfli moddalarning chiqarilishini, havo, yer va suvning ifloslanishini, shuningdek, transport tirbandligi kabi tarkibiy chiqindilarni yo‘q qilish;

2. Mahsulotlar va materiallarni foydalanishda tejamkorlik: energiya, mehnat va materiallar ko‘rinishida ko‘proq qiymatni saqlab qolish uchun, mahsulotlar, butlovchi qismlar va materiallar aylanmasini ushlab turish uchun foydalanish va undan foydalanishni, chidamlilikni, qayta ishlatishni, qayta ishlab chiqarishni va qayta ishlashni loyihalash orqali. iqtisodiyot;

3. Tabiiy tizimlarni qayta tiklash: qayta tiklanadigan resurslardan foydalanish va ularni saqlash va yaxshilash, masalan, qayta tiklanishni qo‘llab-quvvatlash uchun tuproqqa qimmatli ozuqa moddalarini qaytarish yoki qazib olinadigan yoqilg‘i o‘rniga qayta tiklanadigan energiyadan foydalanish.

Circular Economy yangi biznes modellaridan foydalanadi va hukmron chiziqli iqtisodiy modelni buzish va o‘zgartirish uchun buzuvchi texnologiyalardan foydalanadi. Maqsad resurslardan, mahsulotlardan, qismlardan va materiallardan imkon qadar ko‘proq qiymatni saqlab qolish, uzoq umr ko‘rish, optimal qayta foydalanish, qayta tiklash, qayta ishlab chiqarish va qayta ishlash imkonini beruvchi tizimni yaratishdir.

Bunday iqtisodiy sharoitda quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilishi mumkin.

1. Aylanma (circular) ta‘minot
2. Resursni tiklash
3. Mahsulotning ishlash muddatini uzaytirish
4. Bo‘lishish platformalari
5. Mahsulot xizmat sifatida

Aylanma (Circular) iqtisod Birlashgan Millatlar Tashkilotining Sanoat Rivojlanish Tashkiloti (UNIDO) va boshqalar tomonidan tasdiqlangan yaxshi atrof-muhit, resurslar va energiyani tejash usullari va amaliyotlariga asoslanadi. Daromadni oshirish, resurslarga qaramlikni kamaytirish, chiqindilarni minimallashtirish va atrof-muhit izlarini kamaytirish asosiy maqsadlar hisoblanadi. Aylanma iqtisodga o‘tish 2030-yilga borib 4,5 trillion AQSh dollari miqdoridagi global yalpi ichki mahsulotning o‘sishini yo‘lga qo‘yishi va global iqtisodiyotlarning barqarorligini oshirishi mumkin.

Dollar bilan ifodalanganda global aylanma iqtisodiyot imkoniyati (2030-yilga kelib 4,5 trillion AQSh dollari) SDGlarining taxminiy umumiy iqtisodiy imkoniyatlarining 37,5 foizini tashkil qiladi (2030-yilga kelib 12 trillion AQSh dollari).

Resurs samaradorligi va aylanma iqtisodning egizak kontseptsionalari iqtisodiy rivojlanishni tabiiy resurslardan ko‘proq foydalanish va ular bilan bog‘liq emissiyalar, oqava suvlar va chiqindilar, atrof-muhit, iqlim, resurslar va iqtisodiy nuqtai nazardan ajratish zaruratining aksidir. Ishlab chiqaruvchilar va iste‘molchilar uchun qayta tiklanadigan resurslardan maksimal foydalanish, barcha resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va doimiy qiymatni tiklash va qayta ishlashni kengaytirish kabi uch maqsadli samaradorlik va innovatsiyalar orqali Resurs samaradorligi va aylanma iqtisodni amaliyotga tatbiq etish uchun keng imkoniyatlar mavjud. Asta-sekin kengayib borayotgan tanlangan korxonalar va qiymat zanjirlarida maqtovgga sazovor natijalarga erishilgan bo‘lsa-da, bugungi iqlim, resurslar va ekologik muammolarga qarshi turish uchun bunday ilg‘or tajribalarni kengaytirish, tezlashtirish va joriy etish zarur. Bu iqtisodiy, fiskal, atrof-muhit, texnologiya va resurslar siyosati va amaliyotida transformativ o‘zgarishlarni, mas‘uliyatli biznes amaliyotlari va barqaror iste‘mol modellarini qabul qilishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Орлов В. Природные ресурсы в экономике регионов России // Федерализм (Социально-экономические проблемы). – 2005. – № 4. – С. 109-132.
2. Балашова, Р. И. (2016). Методологические основы эффективного использования ресурсов предприятий. Экономические исследования и разработки, (1), 6-21.
3. Bocken, M., De Pauw, I., Bakker, C., & Van Der Grinten, B. (2016). Product design and business model strategies for a circular economy. Journal of Industrial and Production Engineering, 33:5, 308-320.
4. BSDC. (2017). Better Business Better World: the report of the Business and Sustainable Development Commission. London: Business and Sustainable Development Commission.

UDK:33 (575.1)

PREKARIZATSIYA – MEHNATDA BANDLIK INNOVATSION NOAN’ANAVIY SHAKLI RIVOJLANISHINING OQIBATI SIFATIDA

ПРЕКАРИЗАЦИЯ – КАК СЛЕДСТВИЕ РАЗВИТИЯ НЕТРАДИЦИОННЫХ ФОРМ ТРУДА

PRECARIZATION AS A CONSEQUENCE OF THE DEVELOPMENT OF NON- TRADITIONAL FORMS OF COLLECTIVE INNOVATION IN LABOR.

Jumakulov Z.I. (i.f.n.,dots.FarDU)

Annotatsiya

Prekariatning mehnatda bandlik noan‘anaviy shaklidan farqini yoritgan holda aniqlanayotgan hodisaning ishchi uchun salbiy oqibatlariga urg‘u beramiz. Ushbu muhim yondashuv prekarizatsiyani majburiy noan‘anaviy bandlikning tarqalish jarayoni va unga mos keladigan ijtimoiy-mehnat munosabatlarini ishchi uchun mehnatning ishonchsizligi va himoyasizligi kabi salbiy oqibatlar to‘plami sifatida ta‘riflash imkonini beradi. Maqolada ushbu masalalar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: prekarizatsiya, bandlik an‘anaviy shakli, bandlik noan‘anaviy shakli, industrilashgan iqtisodiyot, egiluvshan bandlik, vaqtinshalik bandlik, to‘liqsiz bandlik, o‘zini o‘zi band qilish, uy mehnatida bandlik, masofaviy bandlik, norasmiy bandlik, tasodifiy bandlik.

Проводя различие между рекариатными и нетрадиционными формами труда, мы подчеркиваем негативные последствия для рабочего выявленного явления. Это важное различие позволяет описать процесс распространения нетрадиционного принудительного труда и соответствующих социально-трудовых отношений как совокупность негативных последствий для труда, таких как необеспеченность и ненадежность труда. В статье рассматриваются эти вопросы.

Ключовое слово: prekarizatsiya, традиционная форма занятости, нетрадиционная форма занятости, индустриальная экономика, гибкая занятость, временная занятость, неполная занятость, самозанятость, занятость на дому, дистанционная занятость, неформальная занятость, случайная занятость

By distinguishing between recariat and non-traditional forms of labor slavery, we emphasize the negative consequences for labor of the phenomenon being identified. This important distinction allows us to describe the process of the spread of non-traditional forced labor and the corresponding socio-labor relations as a set of negative consequences for labor, such as the insecurity and insecurity of labor. The article covers these issues.

Key words: precarization employment traditional form, employment non-traditional form, industrialized economy, egiluvshan employment, timeshare employment, incomplete employment, self-employment, domestic labor employment, remote employment, informal employment, random employment.

Prekarizatsiya — bu zamonaviy mehnat bozorida yuzaga kelayotgan noaniqlik, beqarorlik va ijtimoiy himoyaning yetishmasligi holatidir. Bu atama ko‘proq mehnat sharoitlarining yomonlashuvi, doimiy ish joyining yo‘qligi, vaqtinchalik yoki norasmiy ish shakllarining ko‘payishi, ijtimoiy kafolatlarning (masalan, pensiya, ta‘til, tibbiy sug‘urta) yetishmasligi bilan bog‘liq.

Mehnatda an‘anaviy bandlik modelining buzilishi oqibatida ishchilar tomonidan muhofazalangan va barqaror bandlikka bo‘lgan mehnat va ijtimoiy huquqlarning yo‘qotilishi yoki cheklanishi yuz beradi. Xalqaro Mehnat Tashkiloti mezonlariga asoslanilsa, bandlikning noan‘anaviy va beqaror shakli mazmunida ko‘pgina muvofiqliklar aniqlanadi (1-jadval).

1-jadval

Mehnatda bandlik “noan‘anaviy” shaklining “bandlik beqarorligi” mezonlariga mosligi [1].

Xalqaro Mehnat Tashkilotining “bandlik beqarorligi” mezonlari	Mehnatda bandlik “noan‘anaviy” shaklining “bandlik beqarorligi” mezonlariga mosligi
Shartnoma muddatlari (qayd qilingan muddatga shartnoma, qisqa muddatga shartnoma, vaqtinchalik, mavsumiy, kunlik va tasodifiy mehnat shartnomalari)	Mos keladi
Mehnat o‘zaro munosabatlarining tabiati (ko‘p tomonlamaligi va yashirin yollash munosabatlari, xayoliy (yolg‘on) o‘z-o‘zicha bandlik, subpudratlar va agentlik bitimlari)	Mos keladi
Beqaror mehnat sharoitlari (past ish haqi; mehnat munosabatlarining tugatilganligidan kuchsiz himoyalanganlik; an‘anaviy bandlikda mujassamlashgan ijtimoiy himoya mexanizmlari va ne‘matlardan foydalanishning yo‘qligi; ishchilar uchun ish o‘rnidagi huquqlarni bajarishdan foydalanishning cheklanganligi.	Agar noan‘anaviy bandlikda beqaror mehnat sharoitlari vujudga kelsa, mos keladi

Mehnatda bandlik noan‘anaviy shakli hozirgi paytda katta ko‘lamlarga ega. Bunda bandlik shaklidan qat‘iy nazar, ishchilar o‘zlarining mehnatga

Mehnatda bandlik noan’anaviy shakli hozirgi paytda katta ko‘lamlarga ega. Bunda bandlik shaklidan qat’iy nazar, ishchilar o‘zlarining mehnatga adolatli haq olish huquqini ro‘yobga chiqarishi zarur, mehnat munosabatlari mehnat sohasidagi jamoa shartnomalari va kelishuvlari orqali himoyalash kafolatlari va kompensatsiyalari bilan ta‘minlanadi.

Shu bilan bog‘liq ravishda, mehnat bozori egiluvchanligini saqlashga va mehnat munosabatlari tomonlarining huquq va manfaatlarini himoyalashga bo‘lgan ehtiyojni hisobga oladigan mehnatda bandlik noan’anaviy shakllarining rivojlanishi sharoitida ijtimoiy-iqtisodiy siyosat yo‘nalishlarini asoslash zarur [2].

Ijtimoiy-mehnat munosabatlaridagi transformatsiya jarayonlari mehnatda bandlik noan’anaviy, norasmiy va prekarial shakllari rivojlanishining umumiy ob‘ektiv asosi sifatida chiqadi. Yuqorida keltirilgan konsepsiyaga ko‘ra, norasmiy bandlik norasmiy iqtisodiyot unsuri va ayni vaqtda bandlikning noan’anaviy shakli ham hisoblanadi.

Taklif qilingan konsepsiya doirasida “norasmiy bandlik” ijtimoiy-iqtisodiy tushunchasi iqtisodiyotning legal, norasmiy va yashirin sohalarda ishlovchilar va ish beruvchilar o‘rtasidagi mehnat munosabatlarida mujassamlashgan mehnatda bandlik noan’anaviy shakllaridan biri sifatida o‘rganiladi”. [3]. Shu tufayli davlat mehnat munosabatlarining kafolati bo‘lib chiqa olmaydi, soliq organlari esa to‘la hajmda hisoblanadigan soliq yig‘imlarini undira olmaydi.

Shundan kelib chiqib, ikki mezonga ko‘ra, band mehnatga layoqatli aholining har qanday vakili norasmiy bandlik sub’ekti bo‘lishi mumkin:

1. Iqtisodiyotning tegishli sohasiga maqomi bo‘yicha mansublik: a) yakka tadbirkor, o‘zini o‘zi band qilgan shaxs, uy xo‘jaligida sotish uchun mahsulot ishlab chiqarish bo‘yicha band hamda b) bu sohalardan istalganida yollanma bandlik;

2. Olingan daromadlardan to‘lovlar yoki soliq to‘lovlaridan har qanday og‘ishlar (sug‘urta yig‘imlari).

Xo‘jalik operatsiyalarining oshkoraligi darajasi bo‘yicha norasmiy iqtisodiyotning tasnifini o‘tkazish, O‘zbekiston Respublikasida yashirin iqtisodiyot tarkibiga bo‘lgan yondashuvlarni tizimlashtirish, norasmiy iqtisodiyotning iqtisodiyot sohali modeli bilan o‘zaro aloqadorligini aniqlash taqozo etiladi. Aholi bandligi sohasida norasmiy munosabatlarning hosil bo‘lishi va tarqalish omillari, ularning tasniflanishi majmuaviyligi uning xususiyati hisoblanadi.

Shunday qilib, mehnatda bandlik noan’anaviy shakli va norasmiy bandlikning umumiy sabab –oqibat belgilanganligi ishlovchi va ish beruvchi uchun bandlik noan’anaviy shakllaridan foydalanishning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini tavsiflashi mumkin. Prekariatning mehnatda bandlik noan’anaviy shaklidan farqini yoritgan holda aniqlanayotgan hodisaning ishchi uchun salbiy oqibatlariga urg‘u beramiz. Ushbu muhim yondashuv prekarizatsiyani majburiy noan’anaviy bandlikning tarqalish jarayoni va unga mos keladigan ijtimoiy-mehnat munosabatlarini ishchi uchun mehnatning ishonchsizligi va himoyasizligi kabi salbiy oqibatlar to‘plami sifatida ta’riflash imkonini beradi.

Norasmiy bandlik oqibatlari haqida shuni aytish kerakki, birinchidan, u salbiy oqibatlarsiz bo‘lmaydi; ikkinchidan, bu turdagi bandlikning uyda va iqtisodiyotda ishchi uchun salbiy oqibatlari kam; uchinchidan, yashirin iqtisodiyotdagi norasmiy bandlik ishlovchilar uchun og‘irroq yo‘qotishlarni keltirib chiqaradi, buning oqibatida mazkur odamlarni prekariatga aylantiradi; nihoyat, salbiy oqibatlarni taqqoslashda norasmiy bandlikdan yo‘qotishlarni asosiyga kiritish mumkin [4]. Aynan ushbu belgisi bo‘yicha norasmiylar – prekariy va prekariymaslar o‘rtasida faqat norasmiy ishlar prekariat mezonlariga mos kelgan sharoitdagina farqlanadi, deb hisoblaymiz.

Haqiqatan ham, har bir prekariy noan’anaviy shaklni egallaydi; ammo har bir noan’anaviy band bo‘lgan shaxs “prekariat” ijtimoiy qatlamiga kirishi noo‘rindir. Pensiyaga chiquvchi ishchilarga ijtimoiy kafolatlarni ta‘minlash nuqtai nazaridan prekarial va norasmiy bandlik alohida xavf tug‘diradi. Iqtisodiyotning istalgan sohasidagi asosiy ishda norasmiy, ammo yashirin bandlik bir vaqtning o‘zida bandlikning noan’anaviy va prekarial shakli hisoblanadi. Mehnatda bandlikning noan’anaviy, norasmiy va prekarial shakllarini tartibga solish mexanizmlari ular tarqalishining ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari tahliliga asoslanishi lozim. Mehnatda bandlikning noan’anaviy,

norasmiy va prekarial shakllari turlicha mazmunga ega va ular o‘rtasidagi bog‘liqlikka qaramay, ushbu shakllarni tartibga solishda turlicha qarorlar qabul qilish taqozo etiladi.

Hozirgi vaqtda aholi norasmiy bandligining tarqalganligini baholash uchun turli uslubiy yondashuvlardan foydalanilmoqda. Norasmiy bandlikni baholashga statistik yondashuv jiddiy aniqliklarga muhtoj, chunki aynan u hozirgi vaqtda asosiy usul hisoblanadi. Bandlik ayrim shakllarini hisobga olish vositalari (masalan, rasmiy sektordagi qo‘shimcha norasmiy bandlik) ning mavjudmasligi tufayli statistika qo‘mitasi tomonidan norasmiyga kiritilmaydi yoki (masalan, og‘zaki shartnomalar asosida bandlar) to‘liq hisobga olinmaydi.

2-jadval

O‘zbekiston Respublikasida aholining norasmiy bandlik darajasi va ko‘lamlarining dinamikasi [5].

Ko‘rsatkichlar	2000	2010	2015	2017	2019	2020	2021	2022
Iqtisodiyotda bandlar o‘rtacha yillik soni, ming kishi	8 983,0	11 628,4	13 058,3	13 520,3	13 541,1	13239,6	13538,9	13737,4
Iqtisodiyotning rasmiy sektorida bandlar soni, ming kishi	X	641,1	2 808,5	3 749,8	4 291,5	5409,0	5723,8	8292,9
Iqtisodiyotning norasmiy sektorida bandlar soni, ming kishi	2 808,2	4 064,0	4 207,8	4 353,5	5 368,2	5668,9	5885,5	5444,5
Iqtisodiyotda norasmiy bandlar o‘rtacha yillik sonining bandlar o‘rtacha yillik sonidagi ulushi	31,3	35,0	32,2	32,2	39,6	42,8	43,5	39,6

Statistik kuzatishlar olib borishda bandlik shakllari va toifalari, sohalariga tegishli aniqliklar kiritiladi. Ushbu usul yordamida O‘zbekistonda 2000-2022 yillarda norasmiy bandlik hajmi va darajasini dinamikada hisoblash mumkin. (2-jadval).

Hisob-kitoblar ko‘rsatishicha, respublikada norasmiy bandlik darajasi oshib bormoqda. Norasmiy bandlikning tarqalish ko‘lamlarini baholash uchun quyidagi uslubiy yondashuvni taklif etamiz:

1) ma’lumot manbalari va usullari bo‘yicha kompleks (yoki aralash) baholashni amal oshirish kerak;

2) sotsiologik so‘rovlarda iqtisodiyot sektorlarini (rasmiy, norasmiy, uy xo‘jaligi), korxona, tashkilotlarning huquqiy shaklini (huquqiy, jismoniy shaxs), ro‘yxatdan o‘tkazilganligi va maqomini hisobga olish zarur;

3) so‘rov birligi ish o‘rni hisobida bo‘lishi lozim

4) sotsiologik so‘rovlarni o‘tkazishda ishchi va ish beruvchi o‘rtasida shartnoma munosabatlari va shakli haqidagi masala muhim bo‘lishi kerak;

5) sotsiologik so‘rovlar doirasida barcha so‘rov mezonlar (masalan, maqom kesimi shartnomaviy bilan) bo‘yicha taqqoslanuvchan bo‘lishi lozim;

6) sotsiologik so‘rovlar ishsizlar hamda iqtisodiy nafaol aholi guruhlarini qamrab olishi lozim, chunki ular orasida norasmiy bandlar mavjud bo‘lib, ularning ulushi bugungi kunda aniqlanmagan.

Prekarial bandlikni baholash borasida shuni aytish kerakki, mehnatga layoqatli aholi tarqalganligining mavjud miqdoriy baholashlari bilan uning quyidagi tarkibiy qismlari prekariatga kiritilishi mumkin:

a) EKIH va undan past miqdorda mehnat daromadi oladigan shaxslar;

b) butun dunyoda hatto mehnat bilan muhofazalanmagan (15-72 yoshdagi 4,2 mln.kishi) mehnatga layoqatli aholining quyi prekarial qatlami sifatida qaraladigan ishsizlar;

v) ish beruvchi bilan og‘zaki shartnoma bo‘yicha norasmiy bandlar – mehnat resurslari balansi ma‘lumotlariga muvofiq, jami bo‘lib bu prekariat quyi chegarasini hisoblagan holda kamida 1509,6 ming kishini tashkil etadi.

Xususan, 2022 yilda O‘zbekiston iqtisodiyotida bandlik noan‘anaviy shakli muammosini qamrab oladigan qator tadqiqotlarni keltirib o‘tamiz. Olingan ma‘lumotlar tahlili respublikada uning tarqalganlik darajasi bo‘yicha mehnatda bandlik noan‘anaviy shakllarining uch turini ajratish imkonini beradi: ko‘proq tarqalgan shakllarga vaqtinchalik va ShTX da bandlikni; o‘rtacha tarqalganiga to‘liqsiz, egiluvchan, o‘zini o‘zi band qilish shakllarini; kamroq tarqalganlariga – frilans va masofaviy bandlikni kiritish mumkin (3-jadval).

Statistik ma‘lumotlar ko‘rsatishicha, respublikada bandlik an‘anaviy shakli haligacha 38,3% atrofida tebranib turadi; mehnatda bandlikning noan‘anaviy shakllari orasida vaqtinchalik shartnoma bo‘yicha ish (11,5%) va norasmiy bandlik (39,6%) ko‘proq tarqalgan.

3-jadval

Mehnatda bandlik noan‘anaviy shakllarining tarqalganlik darajasi, ming kishi hisobida [6].

Noan‘anaviy bandlik shakllari	Yillar					
	2000	2010	2015	2020	2021	2022
Vaqtinchalik shartnoma, pudrat shartnomasi bo‘yicha ishlash	783,8	1467,6	1656,8	1685,9	1703,8	1581,6
Shaxsiy tomorqa xo‘jaligida (ShTX) bandlik	1217,9	1630,2	1869,2	1707,3	1607,8	1943,8
To‘liqsiz, qisqargan bandlik	853,4	1197,7	1083,8	741,4	881,9	820,3
Uy xo‘jaligida bandlar soni	148,3	1253,9	1104,7	928,0	1097,5	773,8
O‘zini o‘zi band qilgan shaxslar soni	970,2	1395,4	1475,6	1271,0	1275,8	1604,8
Patent bo‘yicha, yakka tartibdagi tadbirkorlikda bandlik	268,6	672,8	871,1	193,6	232,2	232,4
Hunarmandchilik faoliyatini amalga oshiruvchi shaxslar soni	263,4	275,0	284,9	234,2	818,5	715,0
Agroturizm sohasida bandlar soni	35,6	37,2	38,5	31,7	36,3	235,3
Frilans – masofaviy bandlik	0	0	2,6	13,2	28,3	28,7
Noan‘anaviy bandlikning norasmiy shakllari	1761,0	2321,4	2266,1	3748,8	5885,5	5444,5
Jami noan‘anaviy bandlar soni	4863,4	6592,8	7395,9	6806,3	7682,1	7299,7

Statistik ma‘lumotlar ko‘rsatishicha, respublikada an‘anaviy bandlik haligacha 38,3% atrofida tebranib turadi; mehnatda bandlikning noan‘anaviy shakllari orasida vaqtinchalik shartnoma bo‘yicha ish (11,5%) va norasmiy bandlik (39,6%) ko‘proq tarqalgan.

O‘zini o‘zi band qilish (9,7%) va frilans (0,3%) shakllar rivojlanib bormoqda. Tadqiqotlar ko‘rsatishicha, noan‘anaviy ravishda bandlar ushbu shakllarga jalb qilinadigan turli-tuman ishlarni afzal ko‘rishning keng doirasi bilan farqlanadi (2.3.4-jadval). Masalan, noan‘anaviy bandlar orasida doimiy ishni bor-yo‘g‘i 26,5% kishi afzal ko‘radilar.

Mehnatda bandlikning an‘anaviy shaklida bandlar toifasida shahar aholisi, jinsi bo‘yicha ayollar, yoshi jihatdan yoshlar salmog‘i yuqori darajada mujassamlashgan; ular orasida iqtisodiyot xususiy sektorida, egiluvchan shakllarda bandlar ulushi yuqori. Noan‘anaviy band shaxslar toifasi ish tanlashda kam konservativ, uning tarkibiga o‘z bandligini tashkil qilishning yangi usullari va xatarlariga katta moyil kishilar kiradilar. Ularning masofaviy bandlikning yuqori ahamiyatini qayd etishlari va afzal ko‘rishlarini ta’kidlash joiz.

Quyidagi mezonlar asosida noan‘anaviy band iqtisodiy faol aholi qatorida prekariatni qayd etishga uslubiy yondashuvni taklif qilamiz:

- 1) quyidagi holatlar bo‘yicha jamiyat va mehnat bozorida ishlovchilarning o‘z o‘rnini topishi;
- a) bandlikning majburiy, beqaror va yomonlashtiruvchi holat sifatida qabul qilinishi;

- b) hayot kechirishning qulay tarzi va shaklini saqlab qolishning imkonsizligi;
- 2) bandlik kafolatlarining mavjudmasligi, barqarormasligi yoki yetarlimasligi;
- 3) mehnat mazmunining barqarormasligi;
- 4) ish haqi va daromadlarning barqarormasligi, ularning past hajmi;
- 5) ishchida “xavfsizlik yostiqcha”sining mavjudmasligi;
- 6) ijtimoiy resurslar (ijtimoiy kapital) ning past qulaylik darajasi;
- 7) jamiyat va tashkilot hokimiyat bo‘g‘inlaridagi past o‘rin;
- 8) barqarormaslik sharoitida bo‘lish uzunligi, ish o‘rinlarini almashtirish tezligi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. <http://elibrary.ru/tem.asp?id=24898340>; <http://dlib.rsl.ru/rsl01010000000/rsl01010255000/rsl01010255520/rsl01010255520.pdf>
2. <http://elibrary.ru/item.asp?id=41719209>
3. О направлениях социально-экономической политики в связи с развитием нестандартных форм занятости в российской Федерации – тема научной статьи по экономике и бизнесу читайте бесплатно текст научно-исследовательской работы в электронной библиотеке КиберЛекс...<https://cyberleninka.ru/article/n/o-napravleniyah-sotsialno-ekonomicheskoy-politiki-v-svyazi-s-razvitiem-nestandardnyh-form-zanyatosti-vrossiyskoy-federatsii>
4. <http://ivo.garant.ru/#/document/77393114>
5. <http://staff.tiame.uz/storage/users/507/articles/UQBhGVxQNCyQUPQPqiS5RYuY8LZLw0KGZkru0sy1.pdf>

UDK: 338.46

**CHAKANA VA ULGURJI SAVDO KORXONALARI FAOLIYATINI
RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO‘NALISHLARI**

**ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ
ОПТОВОЙ И РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ.**

**MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF WHOLESALE AND RETAIL TRADE
ENTERPRISES.**

Yuldasheva Gulmira Azatovna
Farg‘ona davlat universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada chakana va ulgurji savdo tarmoqlarini kontsentratsiyalash asosida ko‘ptarmoqli savdo klasterlari faoliyatini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari tahlil qilinadi.

Maqolada tez sur‘atlarda rivojlanayotgan savdo markazi formatiga asoslangan savdo korxonalarining tarmoqlararo klasterlarini shakllantirish va rivojlantirish asosida mamlakatimizda chakana va ulgurji savdo faoliyatini tizimli boshqarish imkoniyatlarini tahlil qilish, savdo markazlarining rivojlanishining o‘ziga hos xususiyatlarini ilmiy yo‘nalishlarini asoslangan.

Kalit so‘zlar: ko‘p tarmoqli savdo markazi, chakana savdo, ulgurji savdo, tarmoqlararo klasterlari.

В статье анализируются приоритетные направления развития многопрофильных торговых кластеров на основе концентрации розничной и оптовой торговых сетей. В статье рассматриваются возможности системного управления розничной и оптовой торговлей в нашей стране на основе формирования и развития межотраслевых кластеров торговых предприятий, основанных на формате быстроразвивающихся торговых центров, а также научно обоснованы особенности развития торговых центров.

Ключевые слова: многопрофильный торговый центр, розничная торговля, оптовая торговля, межотраслевые кластеры.

This article analyzes the priority areas of developing the activities of multi-sector trade clusters based on the concentration of retail and wholesale trade networks. The article examines the possibilities for systematic management of retail and wholesale trade activities in our country based on the formation and development of intersectoral clusters of trade companies based on the rapidly developing trade center format, as well as the unique characteristics of the development of trade centers in scientific directions.

Keywords: multi-sector trade center, retail trade, wholesale trade, intersectoral clusters.

O‘zbyekistonda amalga oshirilayotgan kyeng qamrovli islohotlar milliy iqtisodiyot samaradorligini oshirishga, uning tarkibiy qismi hisoblangan savdo hizmatlari sohasini rivojlantirish – aholiga ko‘rsatilayotgan savdo hizmatlari sifatini oshirish hamda turli hildagi talablarini qondirishga qaratilgan bo‘lib, ushbu soha korhonalari faoliyatini boshqarish uslubiyotini takomillashtirish muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

Ma'lumki, har qanday jamiyat va davlatning asosiy maqsadi aholi farovonligini ta'minlash, hayot sifatini oshirish, turmush sharoitini yaxshilash va kyelajak avlod uchun munosib myehnat, kapital va ishlab chiqarish salohiyatini yaratishdan iborat. Bularning barchasi barqaror iqtisodiy o‘shishni ta'minlash, aholi bandligi va daromadini oshirishga hizmat qiladi. Shuning uchun ham iqtisodiy o‘shishni ta'minlashning asosiy maqsadi milliy boylikni oshirishga qaratilganligi bilan izohlanadi.

Hozirgi vaqtda savdo dyeganda oldi-sotdi harakatlarini amalga oshirish bilan bog‘liq bo‘lgan va ayirboshlash jarayoniga hizmat ko‘rsatishga qaratilgan aniq, tyehnologik va iqtisodiy opyeratsiyalardan iborat bo‘lgan inson faoliyati tushuniladi. Savdo kontsyepstiyasining mohiyati mahsulotlarni ishlab chiqaruvchilardan haridorlarga sotib olish va sotish orqali targ‘ib qilish bilan bog‘liq vositachilik faoliyatini amalga oshirishdan iborat.

Jamiyatimizda sodir bo‘layotgan ijobiy o‘zgarishlarning ko‘rinadigan komponenti savdo korhonalarini tashkil etishning yangi shakllari, masalan, chakana va ulgurji savdo tarmoqlari hamda rivojlanayotgan integratsiyalashgan savdo tizimlari, shuningdek, harid qilish (harid qilish va ko‘ngilochar) markazlari sifatida tan olinishi kerak. Tez sur‘atlarda rivojlanayotgan savdo markazi formatiga asoslangan savdo korhonalarning tarmoqlararo klasterlarini shakllantirish va rivojlantirish asosida mamlakatimizda chakana va ulgurji savdo faoliyatini tizimli boshqarish imkoniyatlarini tahlil qilish, savdo markazlarining rivojlanishining o‘ziga hos hususiyatlarini ilmiy yo‘nalishlarini asoslash, chakana sektor tarmoq jarayoni uchun katalizator bo‘lgan yondosh tarmoqlarni kengaytirish va kelajakda moddiy asosini ta'minlash uchun ulgurji va chakana savdo tarmoqlarini kontsentratsiyalash asosida ko‘p tarmoqli savdo klasterlari yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Muayyan sharoitlarda chakana va ulgurji savdo tarmoqlari va iste'molchilarning manfaatlarini muvofiqlashtirish yo‘nalishida rivojlanayotgan savdo va hizmat ko‘rsatish klasterlari kooperativ yoki aktsiyadorlik tamoyillariga asoslangan integratsiyalashgan savdo tizimlarini shakllantirish uchun asos bo‘ladi.

Chakana va ulgurji savdo tarkibini tahlil qilish natijasida chakana va ulgurji savdo korhonalarining turli formatlarining afzalliklari va kamchiliklari aniqlandi. Baholashning asosiy myezonlari sifatida quyidagi myezonlar tanlanadi:

- 1) narh (narh darajasi),
- 2) hizmat ko‘rsatish (hizmat ko‘rsatish darajasi),
- 3) joylashuv (istye'molchilarga yaqinlik),
- 4) sotilgan tovarlar sifati (sifat darajasi),
- 5) assortimyent (kyenglik assortimyent),
- 6) savdo hodimlari (hodimlarning malakasi),
- 7) do‘konning ish vaqti (kuniga ishchilar soni).

Bundan tashqari, tijorat korhonalari hos bo‘lgan faoliyatning o‘ziga hos hususiyatlari ham hisobga olindi. Tanlangan myezonlar mamlakatimiz hududlarida istye‘mol bozorini yanada rivojlantirish uchun qaysi formatlar yanada istiqbolli ekanligini aniqlashga imkon byeradi. Istye‘molchilar nuqtai nazaridan idyeal kombinatsiya tanlangan myezonlarning quyidagi paramyetrlari: past narhlar, yuqori darajadagi hizmat ko‘rsatish, savdo kompaniyasining uy yaqinida joylashgan joyi, yuqori sifatli mahsulotlar, kyeng assortimyent, malakali savdo hodimlari va kyengaytirilgan ish vaqti. Yuqoridagi myezonlarning paramyetrlari bo‘yicha tadbirkorlarning pozitsiyalari bir qator omillarga, hususan, tanlangan maqsadli haridorlar guruhiga va shunga mos ravishda savdo korhonasining formatiga, moliyaviy imkoniyatlarga, ish tajribasiga, zamonaviy savdo tyehnologiyalaridan foydalanish istagiga va boshqalarga bog‘liqdir.

Chakana va ulgurji savdo korhonalari boshqarishga ko‘plab omillar ta’sir ko‘rsatadi. Sanoatning holati, tuzilishi va dinamikasi iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, dyemografik, mye’yoriy-huquqiy omillarga bog‘liq. Chakana va ulgurji savdo korhonalari boshqarishni uzoq muddatli muammolari va istiqbollari nafaqat qisqa muddatda bozor omillariga moslashish, balki tovar aylanishi sohasining tyehnologik darajasi innovatsion iqtisodiyot talablariga javob byerishini ta’mirlash bilan ham bog‘liq.

O‘zbekiston va xorijiy davlatlardagi savdo klasterlarining asosiy ko‘rsatkichlari o‘rganildi. Chakana va ulgurji savdo tarmoqlarining zamonaviy infratuzilmasini yaratish orqali iqtisodiy klasterlashuv jarayonlari faollashmoqda. Ushbu maqolada savdo tarmoqlarini kontsentratsiyalash asosida ko‘ptarmoqli savdo klasterlarini shakllantirish va rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari tahlil qilinadi.

Savdo sohasida davom etayotgan integratsiya o‘zgarishlarini tavsiflovchi terminologik apparatga murojaat qiladigan bo‘lsak, savdo tarmoqlari o‘zlarining ulgurji va tarqatish muhiti, aniq mulkchilik tuzilishi va eng markazlashtirilgan boshqaruv bilan bir-biriga bog‘langan tartibli joylashtirilgan chakana savdo ob’ektlari to‘plami sifatida belgilanishi mumkin. Ushbu shaklning o‘ziga hos hususiyati savdo korhonalari minimal iqtisodiy mustaqillikka ega bo‘lgan qaram tarkibiy bo‘linmalarga aylantirishdir, ikkinchisining tarmoq konfiguratsiyasi printsipi, ulardan foydalanish iste‘molchilar oqimlarini o‘z foydasiga qayta taqsimlashga va raqobatchilarni bozordan “siqib chiqarishga” qaratilgan bo‘ladi.

Integratsiyalashgan savdo tizimlari, ko‘plab iqtisodiy mustaqil savdo tashkilotlari va korhonalari birlashtirilib, yagona iqtisodiy muhitni shakllantiradigan va tovar harakatining vertikal ravishda birlashtirilgan kanalini tashkil etadigan yuqori darajadagi birlashmani anglatadi.

Chakana va ulgurji savdo tarmoqlarini kontsentratsiyalash asosida tashkil qilingan ko‘p tarmoqli savdo klasterlarini umumiy tasnifini ishlab chiqish o‘hshashlik printsipiga asoslangan ko‘plab savdo tashkilotlarining hududiy kengayishi uchun sharoit yaratadi ya’ni savdo ob’ektini loyihalashda, uning dizayni, ishlatilgan tyehnologiyalar va biznes jarayonlari, savdo markasi, uskunalar, assortiment va hizmat ko‘rsatish sifati singari. Yangi ob’ektlarni joylashtirish ma’lum tyehnik hususiyatlarga ega bo‘lgan mavjud maydonlarning mavjudligini nazarda tutadi. aslida, ko‘p tarmoqli savdo markazlari do‘konlarning progressiv turlarini joylashtirish uchun infratuzilmaning etishmasligi muhim milliy iqtisodiy muammoni hal qiladi, boshqa tomondan esa transportni yaratish bilan bog‘liq mikro darajadagi muammolarni hal qilishga asoslanadi.

Tahlillar natijasi shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy ko‘p tarmoqli savdo markazlari chakana va ulgurji savdo tarmoqlarini rivojlantirish uchun platformaga aylandi. Mamlakatdagi shahar va qishloqlarning ahamiyatga ega ko‘p tarmoqli savdo markazlarida savdo korhonalari umumiy sonining kamida yarmi hududlararo chakana va ulgurji savdo tarmoqlari tomonidan taqdim etiladi.

Ko‘ptarmoqli savdo klasterlari - bozorda o‘zaro ta’sir qiluvchi va bir-biri bilan raqobatlashadigan savdo korhonalari va tashkilotlarining birlashmasidir. Bunday uyushmaning asosiy maqsadi iste‘molchilarga turli hil tovarlar va hizmatlarni taqdim etish orqali qo‘shimcha qiymat yaratishdir. Ko‘ptarmoqli savdo klasterining o‘ziga hos hususiyati ohirgi foydalanuvchiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri kirishdir.

Ushbu yondashuv klaster a’zolariga bozorda o‘z pozitsiyalarini mustahkamlash, iste‘molchilarga keng turdagi tovarlar va hizmatlar, raqobatbardosh narhlar, hizmat ko‘rsatishning

yuqori sifati va boshqa afzalliklarni taqdim etish imkonini beradi. Bundan tashqari, savdo klasterida odatda ishtirokchilar o‘rtasida tajriba va bilim almashinuvi mavjud bo‘lib, bu innovatsiyalarni rivojlantirishga va hizmat ko‘rsatishning umumiy darajasini oshirishga yordam beradi.

1-jadval

Hududlarda ko‘p tarmoqli savdo klasterlarini rivojlantirish omillari tasnifi

№	Rivojlantirish omillari	Ta'sir yo'nalishi
1	Bozor munosabatlari tizimida savdoning reproduktiv tabiati G' reproduktiv jarayondagi o'rni	1. Taqsimot munosabatlari 2. Tovar ayirboshlash munosabatlari 3. Tovarlar va xizmatlar iste'molini tashkil etish 4. Ishlab chiqarishni axborot bilan ta'minlash
2	Bozor muhiti G' bozor muhitini rivojlantirish	1. Mustaqil savdo korxonalarini yaratish 2. Raqobatni rivojlantirish: a) korxonalar o'rtasida b) tovarlar orasida c) iste'molchi uchun 3. Biznes tarmoqlarini shakllantirish: a) ishlab chiqarish, b) savdo c) ishlab chiqarish va savdo 4. Moliyaviy, sanoat va savdo guruhlarini yaratish
3	Bozor nomutanosibliklari va muvaffaqiyatsizliklar G' bozor sharoitlari	1. Uzoq muddatli iqtisodiy aloqalarni buzish 2. Bankrotlik, korxonalarni yopish va qayta profillash 3. Ishlab chiqarish hajmini qisqartirish 4. Mahalliy xom ashyoni import qilinadigan past sifatl xom ashyolarga ommaviy almashtirish 5. Mahsulotlarni sotishni tashkil etish narxining oshishi
4	O'z aylanma mablag'larining defitsiti G' o'z aylanma mablag'larining havfsizligi	1. Barter savdosini rivojlantirish 2. Bozorga kirish qiyinligi sababli ishlab chiqarishni cheklash 3. Bank va tijorat kreditlariga kirishda qiyinchilik
5	Moliya-bank tizimi va o'zaro hisob-kitoblar G' bank tizimining holati	1. Mahsulotlar uchun oldindan to'lov talabi 2. To'lov muddatlarini buzish 3. Eksport ta'minotini to'lashni kechiktirish va byudjetga soliqlarni olish (QQS)
6	O'tish davri iqtisodiyotining iqtisodiy nazariyasining rivojlanishi	1. Bozor munosabatlari tizimida joriy va strategik rejalashtirish joyining noaniqligi 2. Davlatning iqtisodiy boshqaruv tizimidagi o'rni to'g'risida munozara 3. Marketing texnologiyalarini O'zbekiston bozor sharoitlariga moslashtirish 4. Logistika texnologiyalarini biznes aloqalarini o'rnatish va amalga oshirish vositasi sifatida joriy etish
7	Davlat iqtisodiy siyosati	1. Sanoat siyosatini ishlab chiqish va qo'llab-quvvatlash 2. Savdo siyosatini tartibga solish 3. Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash 4. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash 5. Ekologik xavfsizlikni ta'minlash 6. Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda hududiy hokimiyat organlarining rolini oshirish
8	Bank siyosati	1. Bank kreditlari bo'yicha diskont stavkasi darajasini inflyatsiyaga qarshi kurash maqsadlariga bo'ysundirish 2. Tashkilotlar va yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan kredit olishning cheklangan darajasi 3. Mijozlar – savdo tashkilotlari manfaatlarini himoya qilish bo'yicha banklar va kredit tashkilotlari faoliyati ustidan davlat nazoratini kuchaytirish

9	Savdo siyosati	1. Chakana va ulgurji narxlarni ma'muriy tartibga solishni rad etish 2. Erkin bozor savdo tuzilmasining rejalashtirilgan va tartibga soluvchi shakllanishini almashtirish 3. Savdo va iste'molchilar huquqlarini himoya qilishning sanitariya-epidemiologik holati ustidan davlat nazoratining zaiflashishi
10	Institutsional rivojlanish	1. Savdo-iqtisodiy faoliyatni tartibga solish uchun tartibga soluvchi muhitni ishlab chiqish 2. Savdo formatlarining tashkiliy-huquqiy shakllarini ishlab chiqish 3. Tijorat korxonalari uchun er uchastkalaridan foydalanishning me'yoriy-huquqiy bazasini shakllantirish

Ko'ptarmoqli savdo klasterlari faoliyatini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari bo'yicha harakatlar ketma-ketligini yagona jarayonga birlashtirgan savdo klasterlarining inqirozga qarshi strategiyasining maqbul turini tanlashga yangi yondashuv taklif etildi. Ushbu yondashuv savdo klasterlari faoliyatini rivojlantirishda ichki inqirozga qarshilik darajasi, tashqi muhitning tajovuzkorligi darajasi, korhona mikro muhitining maqbullik darajasi strategik alternativalarini taqqoslash asosida resurslar va vaqt cheklovlari sharoitida savdo klasterlarini rivojlantirish uchun belgilangan maqsadli vektorga muvofiq inqirozga qarshi choralar majmuasini ishlab chiqishga imkon beradi (1-jadval).

Ko'ptarmoqli savdo klasterlarining inqirozga qarshi strategiyasini shakllantirishning birinchi bosqichi tashqi muhitning holatiga (endogen va ekzogen omillar ta'sirining kuchiga) qarab, mavjud resurslar va imkoniyatlarni hisobga olgan holda va umumiy anti-biznesni hisobga olgan holda asosiy biznes ko'rsatmalarini aniqlashdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Belih, L. P. Restrukturizatsiya predpriyatiy [Tekst] : [ucheb. posobie dlya vuzov] / L. P. Belih, M. a. Fedotova. – Moskva : Yuniti-Dana, 2001.
2. Berdnikova, T. B. analiz i diagnostika finansovo-hozyaystvennoy deyatel'nosti predpriyatiya [Tekst] : ucheb. posobie dlya vuzov / T. B. Berdnikova. – Moskva : Infra-M, 2013.
3. Bragina L.a, Danko T.P. Organizatsiya i upravlenie tovgovim predpriyatiem: Uchebnik. / Pod obsh.. - M: INFRA-M, 2016

UDK: 336.743

VALYUTA RISKLARINI SUG'URTALASH VA OLDINI OLISH YO'NALISHLARI

СТРАХОВАНИЕ И ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ ВАЛЮТНЫХ РИСКОВ

INSURANCE AND PREVENTION OF FOREIGN EXCHANGE RISKS

Maxmudov Odiljon Xolmirzayevich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Andijon fakulteti professori, iqtisodiyot fanlari doktori

Annotatsiya

Ushbu maqolada valyuta risklarining turlari, ularni sug'urtalash usullari va zamonaviy boshqaruv strategiyalari tahlil qilinadi. Tranzaksiya, translatsiya va iqtisodiy risklarning korxona faoliyatiga ta'siri ko'rib chiqilib, tabiiy va moliyaviy sug'urtalash usullari, shuningdek, Big Data va

blockchain texnologiyalari orqali risklarni boshqarish imkoniyatlari o‘rganiladi. Maqola valyuta risklarini kamaytirish bo‘yicha nazariy va amaliy yondashuvlarni o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: valyuta riski, hedjirlash, forward kontrakt, opsionlar, svop, diversifikatsiya, tabiiy sug‘urtalash, markaziy bank siyosati, valyuta intervensiyasi, iqtisodiy barqarorlik.

В статье анализируются виды валютных рисков, методы их страхования и современные стратегии управления. Рассмотрено влияние транзакционных, передаточных и экономических рисков на деятельность предприятия, изучены методы естественного и финансового страхования, а также возможности управления рисками посредством технологий Big Data и блокчейн. В статье представлены теоретические и практические подходы к снижению валютных рисков.

Ключевые слова: валютный риск, хеджирование, форвардный контракт, опционы, своп, диверсификация, естественное страхование, политика центрального банка, валютная интервенция, экономическая стабильность.

This article analyzes the types of currency risks, their insurance methods and modern management strategies. The impact of transaction, transmission and economic risks on the enterprise's activity is considered, natural and financial insurance methods, as well as the possibilities of risk management through Big Data and blockchain technologies are studied. The article includes theoretical and practical approaches to reducing currency risks.

Key words: currency risk, hedging, forward contract, options, swap, diversification, natural insurance, central bank policy, currency intervention, economic stability.

O‘zbekiston Respublikasida iqtisodiyot, moliya va investitsiyalar bilan bog‘liq muhim fikrlar ilgari surilgan. Valyuta risklarini sug‘urtalash mavzusini yanada boyitish uchun quyidagi iqtibosni qo‘shish mumkin: “Bozor iqtisodiyotiga asoslangan barqaror rivojlanish tizimini yaratishda valyuta siyosatini oqilona yuritish, milliy valyutamiz barqarorligini ta‘minlash va tadbirkorlik subyektlarini qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi”[1]. Ushbu fikrdan kelib chiqib, valyuta risklarini boshqarishning davlat siyosati doirasidagi ahamiyatini ta‘kidlash mumkin. Xususan, milliy valyutani mustahkamlash va tadbirkorlik subyektlarini himoya qilish orqali valyuta xavflarining oldini olish mumkin. Bu esa sug‘urtalash mexanizmlarining dolzarbligini yanada oshiradi[2].

Black, Borio, Busstere muallifligidagi zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda davlatning valyuta zaxiralarini aniqlashda ikkita asosiy yondashuv mavjudligi ta‘kidlab o‘tilgan. Birinchi holda, rasmiy xalqaro zaxiralar yoki zaxira aktivlari mamlakatning markaziy banki tomonidan boshqariladigan va valyuta kursini boshqarish va tashqi savdoni yumshatish uchun foydalaniladigan likvid fondlar sifatida aniqlanadi. Ushbu ta‘rif xalqaro zaxiralar va valyuta kursini boshqarish siyosatiga bag‘ishlangan aksariyat asarlarning mualliflari uchun asos bo‘lib xizmat qilib kelmoqda[4].

Belgilangan valyuta kurslarining Bretton-Vuds tizimi davrida ishtirokchi-mamlakatlarning markaziy banklari milliy valyutalarning AQSh dollariga nisbatan rasman belgilangan paritetlarini saqlab turishlari shart edi [5]. Bunday sharoitda oltin-valyuta zahiralariga bo‘lgan ehtiyoj valyutalarning belgilangan kurs bo‘yicha konvertatsiyasini ta‘minlash zarurati bilan bog‘liq edi.

Hiro Ito va Robert McCauley o‘z ilmiy ishlarida valyuta tarkibini tanlashni boshqaradigan omillar rasmiy valyuta zaxiralari tahlil qilinadi. 1999-2017-yillarda 60 ga yaqin mamlakatning valyuta zaxiralaridagi valyutalar davr haqida yoritib berilgan. Bu ilmiy maqolada biz zaxiralarning valyuta tarkibi kuchli bog‘liqligini ko‘rishimiz mumkin[6].

Valyuta tizimining uchta asosiy shaklini ajratib ko‘rsatish mumkin: Milliy valyuta tizimi - ma‘lum bir mamlakat hududida valyuta munosabatlarini tashkil etish, tartibga solish bilan bog‘liq tadbirlar majmuasini ifodalaydi; Mintaqaviy valyuta tizimi - muayyan bir mintaqa doirasidagi mamlakatlar tashabbusiga ko‘ra tashkil etilgan valyuta tizimini ifodalaydi. Jahon valyuta tizimi - mamlakatlar o‘rtasidagi valyuta munosabatlarini amalga oshirish uchun tashkil etilgan, instrumentlar, shartnomalar, tartib qoidalar va tashkilotlarning majmuasidir.

Moliyaviy sharoitlarning qat’iyligi fonida global inflyatsiyaning pasayish dinamikasini davom etishi va 2025-yilda uzoq muddatli trendiga qaytishi prognoz qilinmoqda. Bunda, yetakchi markaziy banklar tomonidan inflyatsion jarayonlarning spiral xususiyat kasb etishini oldini olish maqsadida foiz stavkalarining uzoqroq muddat yuqori darajada saqlab turilishi avvalgi davrlarda jamg‘arilgan past daromadli aktivlar narxiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, moliyaviy tizim barqarorligi bo‘yicha xatarlarni yuzaga keltirishi mumkin. 2024-yilda ham moliyaviy sharoitlarning qat’iy saqlab qolinishi iqtisodiy o‘sish sur‘atlarini sekinlashtirsa, 2025-yildan foiz stavkalari pasayishi bo‘yicha kutilmalar fonida iqtisodiy faollik yana jonlanishi va unga mos ravishda o‘sish ko‘rsatkichlarining tiklanishi prognoz qilinmoqda. Mazkur omillarni hisobga olib, Xalqaro valyuta jamg‘armasi va Jahon banki o‘zlarining oktyabrda hisobotlarida davlatlarning inflyatsiya darajasi va iqtisodiy o‘sish ko‘rsatkichlari prognozlarini qayta ko‘rib chiqdi. Yangilangan prognozlarga ko‘ra, Xalqaro valyuta jamg‘armasi (XVJ) rivojlangan davlatlarda inflyatsiya 2023-yilda 3,3 foizgacha pasayishini, 2024-yilda 2,6 foiz atrofida bo‘lishini, rivojlanayotgan davlatlarda esa 2023-yilda 8,6 foizgacha va 2024-yilda 6,8 foizgacha pasayishini prognoz qilmoqda[7].

Transchegaraviy kapital harakati to‘liq erkin bo‘lgan va moliya bozorlari yetarli darajada rivojlangan mamlakatlarda pul-kredit siyosati transmissiyasida valyuta kursi kanalining o‘rni muhim hisoblanadi. Xususan, kichik ochiq iqtisodiyotlarda kapital harakatining erkinlik darajasi foiz stavkasini mustaqil belgilash imkoniyatini pasaytiradi. Chunki, Markaziy bank foiz stavkasini o‘zgartirishi ortidan kapital oqimida yuzaga keladigan vaziyat stavka bo‘yicha qarorlar transmissiyasini sustlashtiradi. Valyuta kursi kanalining iqtisodiy jarayonlarga ta’siri asosan mahalliy ishlab chiqarilgan tovarlar va xizmatlar raqobatbardoshligini va shu orqali eksport va import hajmini belgilashi orqali ro‘y beradi. Jumladan, valyuta kursining real mustahkamlanishi, importni oshirish orqali iqtisodiy o‘sishni muvozanatlashtiruvchi va inflyatsiyani pasaytiruvchi ahamiyat kasb etsa, almashuv kursining real qadrsizlanishi eksportga talabni oshirish hisobiga faollikni qo‘llab-quvvatlaydi.

O‘zbekiston sharoitida almashuv kursining erkin suzuvchi rejimda shakllanishi foiz kanali orqali mustaqil pul-kredit siyosatini yuritish imkonini kengaytiradi. O‘z navbatida, almashuv kursi kanalining inflyatsiyaga ta’siri yuqori bo‘lib, bu asosan aholining umumiy inflyatsion kutilmalarida devalvatsion kutilmalar o‘rning muhimligi va iste’mol savatida import tovarlari salmoqli ulushga egaligi bilan izohlanadi. Markaziy bank tomonidan amalga oshirilgan so‘nggi baholashlarga ko‘ra, almashuv kursi 1 foizga o‘zgarishining bazaviy inflyatsiyaga uzoq muddatli umumiy ta’siri 0,2 foizga teng bo‘lib, bunda bazaviy oziq-ovqat mahsulotlari narxiga ta’siri (0,33 foiz) nisbatan yuqoridir. O‘rta muddatli davrda valyuta kursi kanali samaradorligini oshirishda asosiy e’tibor kursning erkin suzuvchi rejimda shakllanishi sharoitlarini yanada kengaytirish va bozor ishtirokchilarining kursni shakllanishidagi rolini oshirishga qaratiladi. Almashuv kursining bozor ishtirokchilari kutilmalari asosida erkin shakllanishi tashqi xatarlarni yumshatuvchi ahamiyat kasb etib, mamlakat oltin-valyuta zaxiralariga bosimni minimallashtiradi va inflyatsiyaga o‘tuvchi ta’sirlarni kamayishiga xizmat qiladi. Bunda, Markaziy bankning ichki valyuta bozoriga intervensiyalari faqatgina “oltin-valyuta zaxiralari neytralligi tamoyili” doirasida almashuv kursidagi keskin tebranishlarning oldini olish maqsadida amalga oshirib boriladi[7].

“Rivojlanayotgan davlatlarga g‘arb valyuta siyosati ta’siri haqida so‘z borganda, shu davlatlar rasmiy invalyuta zaxiralarining 95 % olti davlat valyutasiga to‘g‘ri keladi: AQSH dollari (67,5%), GFR markasi, yapon iyenasi, funt sterling, Shveysariya va Fransiya franki 90%ga yaqin rivojlanayotgan mamlakatlar o‘z pul birligining AQSH dollari, Fransiya franki, SDRga nisbatan o‘zgarish kursini ushlab turibdi. G‘arb davlatlari foiz stavkasining xalqaro va milliy kapital bozoridagi darajasi rivojlanayotgan davlatlarning tashqi qarzlar bo‘yicha to‘lovlariga ta’sir etadi. Yuqoridagi misollardan ma’lum bo‘ldiki, rivojlanayotgan davlatlar rivojlangan davlatlarning milliy valyuta ko‘rsatkichlarining barqarorlashuvidan manfaatdor. Bunda asosiy konvertirlanadigan valyutalarning milliy valyutani siqib chiqarish jarayoni kuzatiladi. Bunda rivojlangan davlatlar valyuta siyosatining rivojlanayotgan davlatlar valyuta siyosatiga kirib borishi kuzatiladi. Bu jarayon albatta, rezidentlarga chet el valyutasida shartnomalar tuzish ruxsat etilgan davlatlardagina amalga oshadi.

Valyuta risklari xalqaro iqtisodiy munosabatlarda muhim o‘rin tutib, kompaniyalar, investorlar va davlatlarning moliyaviy barqarorligiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Ushbu maqolada valyuta risklarining turlari va ularni sug‘urtalash usullari tahlil qilinadi.

1-jadval

Valyuta risklarini sug‘urtalash usullari va ularning qo‘llanilish darajasi[3]

Sug‘urtalash usuli	Qo‘llanilish foizi (%)	Samaradorlik darajasi (1-10)
Forward shartnomalar	40%	8
Futures shartnomalar	25%	7
Opsionlar	15%	6
Swaps	10%	9
Diversifikatsiya	5%	5
Tabii hedjlash	5%	4

Valyuta risklarini sug‘urtalash-bu kompaniyalar va investorlar valyuta kurslarining o‘zgarishidan kelib chiqadigan yo‘qotishlarni kamaytirish yoki oldini olish uchun qo‘llaydigan moliyaviy vositalar va strategiyalar majmuasidir.

Valyuta risklari va ularning turlari

Valyuta risklari asosan quyidagi turlarga bo‘linadi:

1. Tranzaksiya riski – chet el valyutasida tuzilgan shartnomalar bo‘yicha to‘lov va qabul qilish jarayonida valyuta kurslarining o‘zgarishi natijasida yo‘qotishlar yuzaga kelishi.
2. Translyatsiya (hisobot) riski – xalqaro kompaniyalar o‘z moliyaviy hisobotlarini milliy valyutaga aylantirganida kurslarning o‘zgarishi sababli paydo bo‘ladigan yo‘qotishlar.
3. Iqtisodiy risk – uzoq muddatli valyuta kurslarining o‘zgarishi natijasida kompaniyaning raqobatbardoshligiga ta‘sir qiluvchi risklar.

Valyuta risklarini sug‘urtalash usullari

Valyuta kurslarining o‘zgarishidan himoyalaniish uchun turli moliyaviy vositalar va strategiyalar qo‘llaniladi:

1. Tabiiy sug‘urtalash (Natural Hedging)
 - Daromad va xarajatlarni bir xil valyutada amalga oshirish.
 - Mahalliy yetkazib beruvchilar va ishlab chiqarish manbalaridan foydalanish.
2. Moliyaviy vositalardan foydalanish
 - Forward shartnomalari – belgilangan kelajak sanasida ma‘lum kurs bo‘yicha valyutani sotib olish yoki sotish majburiyatini oluvchi shartnomalar.
 - Fyuçers kontraktlari – forwardlarga o‘xshash, biroq standartlashtirilgan va birja orqali sotiladigan shartnomalar.
 - Opsionlar – investor yoki kompaniyaga valyutani kelajakda belgilangan kursda sotish yoki sotib olish huquqini beruvchi vosita.
 - Swaps (valyuta svoplari) – turli valyutalarda kelajakdagi pul oqimlarini almashtirishni ko‘zda tutuvchi shartnomalar.
3. Operatsion strategiyalar
 - Valyuta diversifikatsiyasi – daromad va aktivlarni turli valyutalarda saqlash orqali risklarni kamaytirish.
 - Valyuta kursini monitoring qilish – bozor tendensiyalarini doimiy ravishda kuzatib borish va kerakli vaqtda hedjing strategiyalarini qo‘llash.
 - To‘lov shartlarini moslashtirish – yetkazib beruvchilar va mijozlar bilan kelishib, to‘lovlarni eng qulay valyutada amalga oshirish.

Valyuta risklarini sug‘urtalash kompaniyalar va investorlar uchun muhim ahamiyatga ega. Turli xil hedjirlash vositalari, diversifikatsiya va davlat siyosati orqali bu risklarni minimallashtirish

mumkin. To‘g‘ri strategiyalarni qo‘llash nafaqat moliyaviy yo‘qotishlarni kamaytiradi, balki iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashga ham xizmat qiladi. Shuningdek, valyuta bozori ishtirokchilari uchun risklarni boshqarish strategiyalarining to‘g‘ri tanlanishi uzoq muddatli moliyaviy muvaffaqiyatga olib kelishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Mirziyoyev Sh. “Yangi O‘zbekiston strategiyasi”. “O‘zbekiston” nashriyoti. Toshkent-2022.
2. <https://e-library.sammu.uz/uz/book/102>
3. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/rasmiy-statistika-kalendari>
4. Borio C., Galati G., Heath A. (2008b). FX reserve management: Trends and challenges. BIS Papers, No. 40.
5. https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_305/030ee6c590df5a57ef7c36c7cc5c6a59e5373ecc/
6. <https://www.bis.org>. Monetary and Economic Department
7. https://cbu.uz/upload/medialibrary/51fwnliwwq12skjw4tnbb78b4rmiztk04bw/Asosiy_yu_nalishlar_31.10.2023_loyikha.pdf

UDK: 338.1

**O‘ZBEKISTONNING YASHIL IQTISODIYOTGA O‘TISH ISTIQBOLLARI:
BARQAROR VA INKLYUZIV O‘SISH YO‘LIDA IQTISODIY TAHLIL**

**ПЕРСПЕКТИВЫ ПЕРЕХОДА УЗБЕКИСТАНА К ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКЕ:
ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НА ПУТИ К УСТОЙЧИВОМУ И ИНКЛЮЗИВНОМУ
РОСТУ**

**PROSPECTS FOR UZBEKISTAN'S TRANSITION TO A GREEN ECONOMY: AN
ECONOMIC ANALYSIS TOWARDS SUSTAINABLE AND INCLUSIVE GROWTH**

Alimova Guzal Abduxakimovna

Tashkent davlat iqtisodiyot universiteti
Iqtisodiyot nazariyasi kafedrasida dotsent, i.f.n.

Annotatsiya

Maqolada yashil iqtisodiyot, uning mohiyati, mamlakatni barqaror rivojlantirishda yashil iqtisodiyotni o‘tishda energetika sektori transformatsiyasi, yashil moliya infratuzilmasini yaratish, atrof-muhitni muhofaza qiluvchi institutlar va siyosat yo‘nalishlari yoritilgan.

Kalit so‘lar: yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, atrof muxutni muhofaza qilish, ekologiya, ESG-investitsiyalar

В статье рассматривается зеленая экономика, ее сущность, трансформация энергетического сектора при переходе к зеленой экономике в устойчивом развитии страны, создание зеленой финансовой инфраструктуры, институтов охраны окружающей среды и направлений политики.

Ключевые слова: зеленая экономика, устойчивое развитие, охрана окружающей среды, экология, ESG-инвестиции

The article discusses the green economy, its essence, the transformation of the energy sector in the transition to a green economy in the sustainable development of the country, the creation of green financial infrastructure, environmental protection institutions and policy directions.

Key words: green economy, sustainable development, environmental protection, ecology, ESG-investments

Yashil iqtisodiyot bugungi global makroiqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishiga aylangan. Bu maqolada O‘zbekiston misolida yashil iqtisodiyotga o‘tishning asosiy yo‘nalishlari, institutsional islohotlar, moliyalashtirish mexanizmlari va texnologik transformatsiya masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, rivojlanayotgan davlatlar uchun dolzarb bo‘lgan energetika transformatsiyasi va ekologik barqarorlik o‘rtasidagi muvozanatni ta‘minlash bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

Global miqyosda iqlim o‘zgarishi, ekologik muammolar va tabiiy resurslardan haddan tashqari foydalanish yashil iqtisodiyotga o‘tish zaruratini kuchaytirmoqda. Yashil iqtisodiyot — bu atrof-muhitni muhofaza qilgan holda iqtisodiy o‘shishni ta‘minlaydigan, resurslardan samarali foydalanishga asoslangan iqtisodiy modeldir.

O‘zbekiston 2021-yildan boshlab “Yashil rivojlanish strategiyasi”ni qabul qilib, 2030-yilgacha bo‘lgan davrda uglerod intensivligini 35% ga kamaytirish, qayta tiklanuvchi energiya ulushini oshirish va ekologik samaradorlikni kuchaytirishni asosiy maqsad qilib olgan[1].

Yashil iqtisodiyotga o‘tishning asosiy yo‘nalishlari:

1. Energetika sektori transformatsiyasi[2].

Energetika sektori yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonining markazida turadi, chunki u umumiy issiqxona gazlari (GHG) chiqindilarining eng yirik manbaidir. An‘anaviy energiya manbalari (neft, ko‘mir, gaz) yuqori darajada uglerod intensiv bo‘lib, iqlim o‘zgarishining asosiy sabablaridan biri hisoblanadi. Shu sababli energetika tizimini dekarbonizatsiya qilish (ya‘ni uglerod chiqindilarini kamaytirish) strategik zaruratga aylangan.

O‘zbekiston sharoitida quyidagi yo‘nalishlar ustuvor hisoblanadi:

Quyosh energetikasi: Mamlakat quyosh nuri kunlarining yuqori soniga ega (yiliga o‘rtacha 300 kun), bu esa quyosh panellari orqali energiya ishlab chiqarishni jadal rivojlantirish imkonini beradi. Qashqadaryo, Navoiy va Jizzax viloyatlarida quyosh elektrostansiyalarining barpo etilishi bunga misoldir.

Shamol energetikasi: 2023-yildan boshlab Qoraqalpog‘iston va Buxoro viloyatlarida birinchi yirik shamol stansiyalari qurilishi boshlandi. Bu loyiha yillik minglab tonna CO₂ chiqindilarining oldini oladi.

Bioenergiya va chiqindidan energiya ishlab chiqarish: Qishloq xo‘jaligi chiqindilarini (pilla, paxta shona, go‘ng) energiyaga aylantirish, ayniqsa qishloq hududlarida energiya ta‘minotini diversifikatsiyalashga xizmat qiladi.

2. Yashil moliya infratuzilmasini yaratish

Yashil iqtisodiyotga o‘tishda moliyaviy infratuzilma hal qiluvchi ahamiyatga ega. Chunki ekologik loyihalar, ayniqsa qayta tiklanuvchi energiya, energiya samaradorligi va chiqindilarni qayta ishlash bo‘yicha loyihalar katta boshlang‘ich kapital talab qiladi.

Yashil moliya quyidagi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi:

Yashil obligatsiyalar (Green Bonds): Bu obligatsiyalar ekologik maqsadlar uchun chiqariladi — masalan, quyosh elektr stansiyasini moliyalashtirish. Davlat yoki xususiy kompaniyalar tomonidan chiqarilishi mumkin. 2023-yilda O‘zbekistonda birinchi mahalliy yashil obligatsiyalar loyihasi tayyorlandi (Xalqaro moliya korporatsiyasi ko‘magida).

Ijtimoiy mas‘uliyatli investitsiyalar (SRI): Investorlar atrof-muhit, ijtimoiy mas‘uliyat va korporativ boshqaruv (ESG) mezonlariga asoslangan loyihalarni tanlashga intilmoqda. Bu trend O‘zbekiston fond bozoriga ham kirib kelmoqda.

Yashil bank xizmatlari: Tijorat banklari ekologik baholov asosida kredit portfellarini shakllantirishni boshlashmoqda. Misol uchun, ekologik toza texnologiyalarni sotib olishga imtiyozli kreditlar ajratish (masalan, energiya tejankor isitish tizimlari uchun).

3. Atrof-muhitni muhofaza qiluvchi institutlar va siyosat

Yashil iqtisodiyotga o‘tish faqat texnologik va moliyaviy chora-tadbirlar bilan emas, balki kuchli siyosiy va institutsional islohotlar bilan ham bog‘liqdir. Bu yo‘nalishda samarali boshqaruv, nazorat va monitoring tizimlarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

1-jadval

Yashil iqtisodiyot asosiy indikatorlari (O‘zbekiston misolida)[3]

Ko‘rsatkichlar	2021-yil	2022-yil	2023-yil	2024-yil
Qayta tiklanuvchi energiya ulushi (%)	10.5	13.2	17.8	23
Uglerod intensivligi (kg CO2/1\$ YAIM)	1.52	1.46	1.39	1.28
Yashil investitsiyalar ulushi (% YAIM)	1.1	1.5	2.4	3.1
Qishloq xo‘jaligida suv tejankor texnologiyalar (%)	28	35.5	41.2	50

Barqarorlik indikatorlarini integratsiya qilish: Har bir milliy va hududiy iqtisodiy rivojlanish dasturiga ekologik samaradorlik ko‘rsatkichlari kiritilishi zarur (masalan, har bir loyihaning karbon izi, suv iste‘moli, chiqindi darajasi baholanadi).

Institutsional kuchaytirish: Ekologiya, atrof-muhit muhofazasi va iqlim o‘zgarishi bilan shug‘ullanuvchi davlat organlarining vakolatlarini kengaytirish, ular o‘rtasida koordinatsiyani yaxshilash. Yevropa tajribasida "Environmental Impact Assessment" (EIA) tizimi asosiy rol o‘ynaydi.

Normativ-huquqiy bazani takomillashtirish: ekologik soliq (uglerod solig‘i, ifloslantirish uchun to‘lovlar), chiqindilarni boshqarish qonunlari, ekologik audit tizimini joriy qilish.

Fuqarolik jamiyati va ommaviy axborot vositalari ishtirokini oshirish: ekologik xabardorlikni oshirish orqali jamoatchilikni qaror qabul qilish jarayoniga jalb qilish.

Qayta tiklanuvchi energiya ulushi 2021-yildagi 10.5% dan 2023-yilga kelib 17.8% ga oshgan. Bu 2 yil ichida 7.3 foizlik o‘shishni anglatadi. 2024-yil prognoziga ko‘ra, ulush 23% ga yetadi — bu esa 2021-yilga nisbatan qariyb 2 baravar oshishni ko‘rsatadi. Ushbu trend O‘zbekistonda quyosh va shamol elektr stansiyalariga katta sarmoya kiritilayotganidan dalolatdir. Uglerod intensivligi 2021-yildan 2023-yilgacha 0.13 birlikka kamaygan. 2024-yilga kelib bu ko‘rsatkich 1.28 ga tushishi prognoz qilinmoqda, bu esa ishlab chiqarishning ekologik tozalashayotganidan, iqtisodiy o‘shish kamroq karbon chiqindilari bilan bog‘lanayotganidan dalolat beradi. Yashil investitsiyalar YAIMdagi ulushi doimiy o‘shishda: 2021-yilda 1.1% bo‘lgan bo‘lsa, 2023-yilda 2.4% ga yetgan. Prognozlarga ko‘ra 2024-yilda bu ko‘rsatkich 3.1% ni tashkil etadi. Bu o‘shish yashil obligatsiyalar, qayta tiklanuvchi energiya loyihalari va ekologik infratuzilmaga yo‘naltirilayotgan moliyaviy resurslar ortayotganidan, qishloq xo‘jaligida suvni tejaydigan texnologiyalar qo‘llanilishida izchil o‘shish kuzatilmoqda: 2021-yildagi 28% dan 2023-yilda 41.2% ga yetgan. 2024-yilda bu ko‘rsatkich yarmi — 50% ga chiqishi kutilmoqda. Bu O‘zbekistonda tomchilatib sug‘orish, lazerli yer tekislash, smart irrigation kabi texnologiyalar joriy etilayotganidan dalolat beradi.

Muammolar va to‘siqlar: Yashil iqtisodiyotga o‘tishda O‘zbekiston duch kelayotgan asosiy cheklovlar quyidagilardan iborat:

Moliyaviy resurslarning yetishmasligi: qayta tiklanuvchi energiya, chiqindilarni qayta ishlash, suv tejovchi texnologiyalar va ekologik transport tizimlari kabi sohalardagi “yashil” loyihalar yuqori boshlang‘ich investitsiyalarni talab qiladi. O‘zbekistonda moliya bozorining yetarlicha rivojlanmaganligi va uzoq muddatli kreditlarning kamligi bu loyihalarni keng ko‘lamda amalga oshirishga to‘sqinlik qilmoqda. Qayta tiklanuvchi energiya stansiyalari (masalan, quyosh panellari, shamol turbinalari)ni qurish uchun o‘rtacha kapital xarajatlar an‘anaviy issiqlik elektr stansiyalaridan qariyb 30–40% yuqori.

Yashil moliyaviy vositalar, xususan, yashil obligatsiyalar, ESG-investitsiyalar, yoki grantsiyalar institutsional investorlarda hali keng tarqalmagan. Mahalliy banklar ekologik loyihalarni baholash va moliyalashtirish bo'yicha tajribaga ega emas, bu esa kredit xavfi va ishonch masalasini kuchaytiradi.

Kadrlar va texnologik salohiyat yetishmovchiligi: O'zbekiston iqtisodiyoti asosan mehnat resurslariga tayangan, kam texnologik intensivlikka ega tizimdir. Bu holat yashil texnologiyalarni joriy qilishda katta to'siq bo'lib turibdi. Yashil texnologiyalarni o'rnatish, ishlatish va servis ko'rsatish uchun zarur bo'lgan texnik mutaxassislar (muqobil energiya muhandislari, agroteknologlar, ekolog-auditorlar) soni yetarli emas. Kasb-hunar va oliy ta'lim tizimida yashil iqtisodiyotga oid maxsus mutaxassisliklar (masalan, ekologik menejment, uglerod buxgalteriyasi) juda kam yoki umuman yo'q. Texnologik transfer sust — xorijiy texnologiyalarni lokal sharoitga moslashtirish mexanizmlari yo'lga qo'yilmagan.

Huquqiy va institutsional nomuvofiqliklar: Yashil iqtisodiyotga o'tish uchun zarur bo'lgan normativ-huquqiy baza hali to'liq shakllanmagan. Qonunlar orasidagi ziddiyat, vakolatli tashkilotlar o'rtasidagi muvofiqlashtirishning zaifligi tizimli ishlashga to'sqinlik qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda O'zbekistonning yashil iqtisodiyotga o'tishi — bu faqat ekologik muammolarga javob bo'lib qolmay, balki mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy barqarorligi, resurslardan samarali foydalanishi va xalqaro moliyaviy integratsiyasini ta'minlaydigan strategik yo'nalishdir. Maqolada ko'rib chiqilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston hukumatining so'nggi yillardagi tashabbuslari, jumladan, qayta tiklanuvchi energiya ulushining ortishi, yashil investitsiyalar hajmining oshishi va qishloq xo'jaligida suvni tejovchi texnologiyalarning kengaytirilishi ijobiy dinamikani yuzaga keltirmoqda.

Biroq bu jarayon hali ko'plab tizimli muammolar bilan to'qnash kelmoqda. Moliyaviy resurslarning yetishmasligi, kadrlar salohiyatining cheklanganligi va texnologik qaramlik — yashil loyihalarni amalga oshirishda asosiy to'siqlardir. Shuningdek, normativ-huquqiy bazaning parchalanganligi va institutlararo muvofiqlashtirishning sustligi ham yashil iqtisodiyotning uzviy rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda.

Yashil iqtisodiyotga muvaffaqiyatli o'tish uchun O'zbekiston quyidagi ustuvor choralarni amalga oshirishi zarur:

- Davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash, xususan, yashil moliya vositalari va imtiyozli moliyalashtirish mexanizmlarini rivojlantirish;
- Kadrlar tayyorlash va texnologik transfer tizimini yo'lga qo'yish, shu jumladan, oliy ta'lim va kasb-hunar ta'limida “yashil” mutaxassisliklarni joriy etish;
- Yagona huquqiy va institutsional mexanizmi yaratish, barcha sohalarda ekologik indikatorlarni strategik rivojlanish rejalari bilan uyg'unlashtirish;
- Xalqaro moliyaviy institutlar bilan tizimli hamkorlikni kuchaytirish, global yashil fondlar va grantlardan samarali foydalanish.

Umuman olganda, yashil iqtisodiyot O'zbekiston uchun nafaqat ekologik barqarorlikni, balki makroiqtisodiy samaradorlikni, energetik mustaqillikni va xalqaro raqobatbardoshlikni ta'minlovchi yangi iqtisodiy paradigmaga aylanishi mumkin. Bu yo'l esa kompleks yondashuv, qat'iy siyosiy iroda va barqaror xalqaro sheriklikni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrda “2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida”gi PQ-436-son qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 29.09.2023 yildagi ““Yashil” iqtisodiyotga o'tish jarayonini boshqarish tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida”gi 514-sonli qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi, “2023-yil energetika balansi,” Toshkent, 2023.
4. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, “Yashil iqtisodiyot indikatorlari tahlili,” 2024.

5. UNEP, “Green Economy and Policy Reform in Central Asia,” 2023.
6. World Bank, “Uzbekistan: Pathways to Low-Carbon Development,” Washington, 2023.
7. OECD, “Green Finance and Investment in Transition Economies,” Paris, 2022.
8. Asian Development Bank, “Sustainable Energy Transition in Uzbekistan,” Manila, 2023.

УДК: 330.3

**АҲОЛИНИ ИЖТИМОЙ ҲИМОЯ ҚИЛИШ ТИЗИМИНИ
МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ**

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ
СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ**

**THEORETICAL BASIS OF FINANCING THE SOCIAL PROTECTION SYSTEM
OF THE POPULATION**

Абдуллаева Шахноза Еркиновна
ЎзМУ, “Иқтисодиёт назарияси” кафедраси докторанти, PhD

Аннотация

Мақолада аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини эволюцион ривожланиш йўналишлари таҳлил қилинган. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини молиялаштириш амалиёти шаклланиши даври хусусиятлари тавсифлари очиқ берилган. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини замонавий молиялаштириш амалиётининг таркибий тузилиши ўрганилган ҳамда тадқиқот натижалари бўйича илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: Аҳоли, ижтимоий ҳимоя, молиялаштириш, хусусий сектор, хусусий жамғармалар

В статье проанализированы направления эволюционного развития системы социальной защиты населения. Раскрыты характеристики периода становления практики финансирования системы социальной защиты населения. Изучена структурная структура современного финансирования системы социальной защиты населения, по результатам исследования разработаны научное предложение и практические рекомендации.

Ключевые слова: Население, социальная защита, финансирование, частный сектор, частные средства

The article analyzes the directions of evolutionary development of the system of social protection of the population. Descriptions of the characteristics of the formation period of the practice of financing the social protection system of the population are revealed. The structural structure of the modern financing of the social protection system of the population was studied, and a scientific proposal and practical recommendations were developed based on the research results.

Key words: Population, social protection, financing, private sector, private funds

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими узок йиллардан буён мунтазам равишда ривожланиб, турли ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитлар таъсирида такомиллашиб, иқтисодий фанда уни молиялаштиришнинг самарали усул ва йўналишларини ишлаб чиқишга қаратилган илмий тадқиқотлар амалга оширилиб келаётган, илмий, ҳамда амалий жиҳатдан долзарб аҳамият касб этувчи долзарб муаммолардан ҳисобланади. Умуман олганда, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг амал қилиши мамлакат аҳолисининг ижтимоий жиҳатдан муҳтож қатламларини қўллаб-қувватлаш, бозор муносабатлари сабабли вужудга келадиган

аҳоли даромадлари тенгсизлигини юмшатиш, аҳоли турмуш фаровонлигининг барқарорлигини таъминлашга қаратилган чора-тадбирлар тизимидан ташкил топиши борасида кўплаб илмий қарашлар шаклланган. Ушбу тизимнинг самарали амал қилиши эса уни молиялаштириш механизмига боғлиқ бўлиб, жаҳон амалиётида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини молиялаштириш билан боғлиқ бўлган турли илмий-назарий қарашлар ва ёндашувлар шаклланиб, турли даврлардаги ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитлар билан ўзаро боғлиқликда мукаммаллашиб келаётганлиги билан характерланади.

Иқтисодий фанда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини молиялаштириш борасида ўтказилган тадқиқотларга кўра, мазкур тизим шаклланишининг илк босқичларида бу турдаги чора тадбирлар асосан хайр-эҳсон, хайрия ва жамоа ёрдамига асосланган ҳолда амалга оширилган бўлса, индустриал даврга келиб, турли мамлакатлар томонидан шакллантирилган марказлаштирилган суғурта ва турли ижтимоий суғурталар, жумладан, пенсия фондлари орқали молиялаштириш кенг қўллана бошлади. Шунингдек, бугунги кунга келиб аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини молиялаштиришда давлат ва маҳаллий бюджетлар, иш берувчи ва ёлланиб ишловчилар ҳиссалари, ҳамда хусусий жамғармаларидан ташкил топган мураккаб тизим сифатида шаклланган.

Ўрганишларга кўра, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини шаклланишининг илк даврлари қадимги давлатлар даврига тўғри келади. Ж. Мидглей[1] томонидан ўтказилган тадқиқотларга кўра, ҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини молиялаштириш амалиётининг илк босқичи Қадимги Миср, Хитой ва Бобил каби қадимги давлатларда ижтимоий жиҳатдан мухтож аҳоли қатламларига ижтимоий ёрдам кўрсатиш билан боғлиқ ижтимоий-иқтисодий муносабатларни шаклланишида диний қарашлар устуворлик қилганлиги билан изоҳланади. Шу билан биргаликда, олим таҳлиллари орқали ўрта асрларга келиб Европа Иттифоқи мамлакатлари ҳудудида турли диний йўналишлардаги черков, масжид, ибодатхона ва хайрия ташкилотлари орқали жамият таркибидаги ижтимоий жиҳатдан мухтож аҳоли қатламларига ижтимоий ёрдам кўрсатилганлиги борасидаги фикрларини билдириб ўтган.

Шунга ўхшаш илмий қараш яқин хорижлик В.Д. Роик[2] изланишларида ҳам кўзга ташланади. Олим жаҳон амалиётида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини шаклланишини дастлабки босқичини уч гуруҳга ажратган ҳолда, қадимги, янги календар ва ўрта асрлар даври билан боғлиқ хусусиятларини (1-жадвал) ажратиб кўрсатиб, бунда хайрия ва жамоавий ёрдам орқали аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш устуворлик қилганлигини исботлайди.

1-жадвал

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини молиялаштириш амалиёти шаклланиши даври хусусиятлари[6]

Давр	Тарихий ҳужжат ёки далил	Ижтимоий ҳимоянинг хусусиятлари
Қадимги давр		
э.а. XXIII аср	Ғалла захирасини шакллантириш тўғрисида Миср маликаси Маата фармони	Фавқулодда ҳолат бўлганида давлат томонидан ижтимоий ёрдам кўрсатиш
э.а. XVIII аср	Савдогарларни ўзаро ёрдами тўғрисида Бобил шоҳи Хаммурапи қонуни	Мол-мул суғуртаси (кема ва товарларни суғурталаш)
э.а. XV-X асрлар	Финикиялик савдогарлар томонидан ўзаро суғурталаш ташкилотини жорий қилиниши	
э.а. X аср	Рим империясида цехларда ўзаро ёрдамни шаклланиши	Ҳаёт суғуртаси
Янги календар юритиш даври		
IV аср (370йил)	Кессарияда (Кичик Осиёда) Буюк Василий томонидан касаллар, ёлғиз	Черков ижтимоий ёрдами хусусиятлари

	қариялар, ногирон ва уй-жойи йўқ аҳоли учун қишлоқ ташкил этилиши	
IV аср	Бойлар томонидан қашшоқларга хайрия қилиш тўғрисида Иоан Златоустнинг таклифи	Бойликни ихтиёрий асосда жамиятда қайта тақсимлаш тамойили
VI аср	Рим Папаси Пелагий томонидан биринчи қариялар уйини ташкил этилиши	Ушбу тадбир кўплаб черковларда ёлғиз, қари, қашшоқ одамлар учун махсус жойларни ташкил этилишига олиб келди.
Ўрта асрлар		
X-XV асрлар	Ижтимоий ўзаро ёрдам тўғрисида қонун ва қарорлар қабул қилиниши. 1256 йилда Рейн Иттифоқи камбағаллар фойдасига солиқ жорий қилди.	Ҳаёт суғуртаси. Давлат ишчи ва ходимларига қариликда ёрдам бериш.
1084 йил	Кентерберида (Англия) камбағаллар уйи очилди	Жамоатчиликка асосланган ижтимоий ёрдам
XII аср	Диний жамиятлар томонидан бепул касалхоналарнинг Италия, Франция ва Англияда очилиши. 1291 йилга келиб Европада 100та шифохона ташкил этилди, жумладан, 60таси Италияда, 25 таси Францияда, 7 таси Германияда ташкил этилган.	Диний ташкилот томонидан ижтимоий ёрдам кўрсатилиши
1215 йил	Англияда “Эркинликнинг буюк хартияси”ни қабул қилиниши	Инсоннинг эркинлиги ва қадр-қиммати ҳимояси
XIV-XV асрлар	Италия ва Францияда қариликка нисбатан аннуитетлар ва жамғармаларни қўлланилиши	Аннуитет, жамғарма ва васиятчи шахсий суғурталаш механизми
1388 йил	Англияда “Қашшоқлар” тўғрисидаги қонуннинг қабул қилиниши	Давлат томонидан камбағалларни ҳақиқий ва ҳақиқий бўлмаган қашшоқларга бўлиниши, ҳамда соғлом одамларга тиланчилик қилишни ман этилиши
1454 йил	Лондонда қари денгизчилар учун бошпана ташкил қилиниши	Шаҳарда касбий ўзаро ёрдам
1474 йил	Венецияда қари денгизчилар учун бошпана ташкил қилиниши	Шаҳарда касбий ўзаро ёрдам

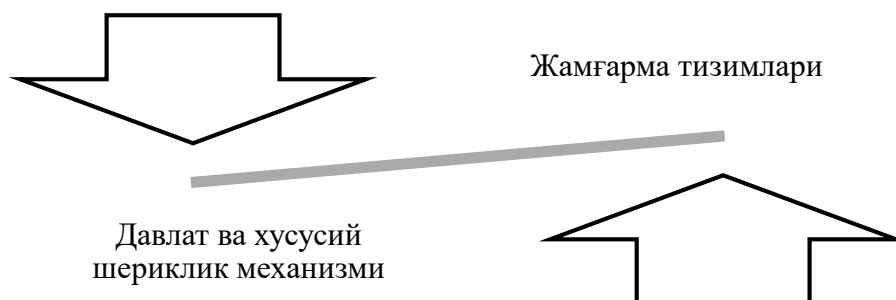
Ўрганишларга кўра, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими шаклланиши босқичида бу турдаги чора-тадбирларни молиялаштиришда давлат фақатгина фавқулодда ҳолатлардагина иштирок этган. Шунингдек, давлатнинг ҳарбий кўшинларида хизмат кўрсатаётган аҳоли ижтимоий ҳимояси давлат томонидан амалга оширилган бўлиб, жамиятнинг бошқа аъзоларини ижтимоий ҳимоя қилишда асосан турли хайрия ва жамоавий ёрдамга асосланган ҳомийлик шаклидаги молиялаштиришга асосланилган. Бунда мамлакат аҳолисининг диний қарашлари, жамиятнинг урф-одатлари ва жамоавий қадриятлар устувор аҳамият касб этган ҳисобланади, деган хулосага келинди.

Жаҳон ҳўжалигида XVIII-XIX асрларда содир бўлган индустриал инқилоб шароитида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини молиялаштиришнинг кейинги босқичига ўтилди. Ушбу даврда содир бўлган индустриал инқилоб сабабли мамлакатларда жамиятнинг ижтимоий қиёфаси трансформациялашуви вужудга келиб, аҳоли шаҳарлашиши натижасида жамият аъзолари таркибида ишчилар синфи шаклланиб, ишсизлик, иш ўрнидаги бахтсиз

ходисалаар, қариликни суғурталаш каби ижтимоий муаммолар устувор аҳамият касб эта бошлади. Бунда мамлакатларда бозор иқтисодиётининг ривожланиши натижасида жамият аъзолари турмуш фаровонлигига унинг салбий оқибатларини юмшатиш мақсадида давлат аралашуви асосида ижтимоий муаммоларни ҳал этиш зарурияти ортди. Индустиал инқилоб шароитида давлат томонидан аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини молиялаштиришда ижтимоий суғурта ва пенсия тизимлари жорий этилди.

Умуман олганда, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини молиялаштириш амалиётини ривожланишининг институционализация даврида ҳукумат томонидан эркин ижтимоий-иқтисодий бозор муносабатлари тизимидан ижтимоий ёрдамни алоҳида ажратиш орқали аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг манзиллилигини оширишга устуворлик қаратилганлиги аниқланди.

Шунингдек, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини замонавий молиялаштириш даври XXI асрнинг бошларидан бери ривожланиб келмоқда. Ушбу даврда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини амал қилиши бўйича жаҳон ҳўжалигида шаклланган турли модел ва усуллардан ўзаро мутаносибликда фойдаланиш орқали гибрид молиялаштириш усулларини ривожлантиришга устуворлик қаратилмоқда. Бунинг сабаби сифатида глобал даражада ижтимоий муаммоларнинг авж олиб бораётганлиги келтирилади. Жумладан, тараққий этган мамлакатларда туғилиш даражасининг кескин пасайиши, аҳолининг қариши, меҳнат бозорида аҳоли бандилигининг фрилансер, вақтинчалик иш каби ностандарт шакллариға ўтилиши оқибатида давлатнинг ижтимоий харажатларининг ортиши амалдаги аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимларини молиялаштириш амалиётини такомиллаштириш орқали янгича усулларни ишлаб чиқишни тақозо этиб келмоқда(1-расм).

1-расм. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини замонавий молиялаштириш амалиётининг таркибий тузилиши[7]

Турли халқаро ташкилотлар, жумладан, Халқаро меҳнат ташкилоти (ХМТ)[3], Халқаро ижтимоий ҳимоя ассоциацияси (International Social Security Association – ISSA)[4], Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (ИХТТ) [5] каби глобал даражада ижтимоий-иқтисодий тадқиқотларни ўтказиб боровчи ташкилотлар маълумотларига кўра, бугунга кунда жаҳон амалиётида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини молиялаштиришда турли модел ва усуллардан фойдаланиш орқали такомиллаштирилган жамғарма тизимлари (Funded System) билан биргаликда, гибрид молиялаштириш амалиёти шаклланган бўлиб, давлат ва хусусий шериклик орқали кўшимча молиявий ресурсларни жалб қилишга эришиб келинаётганлиги аниқланган. Ўрганишларга кўра, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини замонавий молиялаштириш амалиётининг таркибий компонентлари қуйидаги тартибда изоҳланади:

биринчи, жамғарма тизимлари – бунда аҳоли ўз шахсий ҳисобварақларига ўзларининг ижтимоий шарт-шароитларини ёмонлаштириш шароитида ундан фойдаланиш учун молиявий ресурсларни жамғариб боришган ҳолда, зарурат туғилганда ундан фойдаланиш имкониятига эга бўладилар;

иккинчи, давлат ва хусусий шерикликка асосланган молиялаштириш амалиёти бўлиб, айрим иқтисодий тадқиқотларда ушбу усул гибрид молиялаштириш амалиёти сифатида баҳоланади. Ушбу ҳолат аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш ҳар қандай мамлакатнинг ўз аҳолиси олдидаги ижтимоий мажбуриятини акс этириши, шунингдек, давлат томонидан

молиялаштирилиши лозимлигини инобатга олган ҳолда, ҳукумат томонидан хусусий сектор вакилларига нисбатан қўлланиладиган имтиёз ва преференциялар асосида хусусий секторнинг бу турдаги чора-тадбирларни молиялаштиришдаги иштирокини кенгайтиришга эришилганлиги билан изоҳланади.

Умуман олганда, ўтказилган қёсий таҳлиллар (2-жадвал) аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини молиялаштириш амалиёти узок йиллар мобайнида шаклланиб, турли ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитларнинг таъсири остида янада такомиллашиб келаётганлигини кўрсатди ва қуйидаги хулосаларни олиш имконини берди:

биринчи, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими амал қилиши қадимги давлатлар давридан бошлаб то бугунги кунга қадар ривожланиб келиб, ушбу давр мобайнида уни молиялаштиришда хайрия, ҳомийлик, солиқлар, иш берувчилар хиссаси, бюджет, суғурта ва хусусий сектор молиявий ресурсларидан фойдаланиш амалиёти шаклланишига сабаб бўлди;

иккинчи, қадимги давлатлар давридан бошлаб то ўрта асрларга қадар аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини молиялаштиришда диний қарашлар ва жамиятнинг урф одатлари устувор аҳамият касб этиб, ушбу босқичда асосан хайрия ва ҳомийлик маблағларидан кенг фойдаланилган ҳисобланади;

2-жадвал

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини молиялаштириш амалиёти ривожланиш босқичлари қиёсий таҳлили[6]

Босқич	Молиялаштириш шакли	Молиялаштириш манбаи	Хусусияти
I босқич	Хайрия ва ҳомийлик, диний қараш ва урф-одатлар	Хайрия маблағлари, жамоа молиявий ресурслари	Институционал эмас, балки жамоавий молиялаштириш
II босқич	Давлат бюджети ва ижтимоий суғурта фондлари	Солиқ ва мажбурий йиғимлар ва иш берувчи хиссаси	Мажбурий суғурта бадаллари ва давлат назорати
III босқич	Универсал таъминот шакли	Бюджет ва суғурта маблағлари	Аҳолининг барча гуруҳларини ижтимоий ҳимоя билан қамраб олиниши
IV босқич	Аралаш (ёки гибрид) молиялаштириш шакли	Давлат ва хусусий шериклик механизми	Барқарорлик ва самарадорликка асосланган давлат-хусусий шериклик

учинчи, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини молиялаштириш амалиётини ривожланишининг асосан иккинчи ва учинчи босқичларида давлат томонидан молиялаштириш амалиёти кенгайиб, унинг оптималлашувига эришилган ҳисобланади;

тўртинчи, бугунги кунга келиб, глобал даражада ижтимоий муаммоларнинг кескин авж олиб бориши ҳар қандай мамлакатд, жумладан, тараққий жтган мамлакатларда ҳам молиявий ресурслар танқислиги муаммосини яққол намоён қилди. Натижада аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини молиялаштиришда давлат ва хусусий шериклик механизмига устуворлик ортиб, давлат бюджети мблағларидан самарали фойдаланишга ўтиб борилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Midgley J. Inequality, Social Protection and Social Justice. Chapter 5: The Historical evolution of Social Protection [Monograph Chapter]. Social and Political Science 2020. – pp. 87-105.
2. Роик В.Д. Социальное страхование. 2-е изд., пер. и доп. учебник и практикум для академического бакалавриата. Издательство: Юрайт. 2018. с.73-74

3. Cattaneo U., Schwarzer H., Razavi S., Visentin A. Financing gap for universal social protection: Global, regional and national estimates and strategies for creating fiscal space. ILO Working Paper 113, Geneva, 2024. – 48 pages.

4. Cichon M., Scholz W., van de Meerendonk A., Hagemeyer K., Bertranou F., Plamondon P. Financing social protection. Quantitative Methods in Social Protection Series: A series on financial, actuarial and statistical aspects of social security prepared jointly by the International Social Security Association and the Social Security Department of the International Labour Office. ILO, Geneva – 2004. – 663 pages

5. Scarpetta S. Financing Social Protection in OECD Countries: Role and Uses of Revenue earmarking. OECD Social, Employment and Migration Working Paper No. 312. OECD, 2024. – 26 pages.

6. Муаллиф томонидан тузилган

UDK: 338.1

**YASHIL INVESTITSİYALAR VA BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISH
IQTISODIY KATEGORIYALAR SIFATIDA**

**ЗЕЛЁНЫЕ ИНВЕСТИЦИИ И УСТОЙЧИВОЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ
КАК САМОСТОЯТЕЛЬНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ КАТЕГОРИИ**

**GREEN INVESTMENTS AND SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT AS
ECONOMIC CATEGORIES**

**O‘zMU Iqtisodiyot fakulteti
Makroiqtisodiyot kafedrası tayanch doktoranti
Temirova Nozima Shuhrat qizi
nozzi0608@gmail.com**

Annotatsiya

Ushbu maqolada yashil investitsiyalar va barqaror iqtisodiy rivojlanish konsepsiyasi iqtisodiy kategoriya sifatida yoritilgan. Yashil investitsiyalar va barqaror iqtisodiy rivojlanishning mohiyati, asosiy yo‘nalishlari, ularning iqtisodiyotga integratsiyalashuvi va ekologik xavfsizlikni ta‘minlashdagi roli tahlil etilgan. Barqaror rivojlanish tamoyillari asosida iqtisodiy o‘shishni ta‘minlashda yashil investitsiyalarning konseptual ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: yashil investitsiyalar, iqtisodiy o‘shish, barqaror rivojlanish, barqaror iqtisodiy rivojlanish, ekologik xavfsizlik, innovatsiyalar, yashil moliya.

В данной статье освещается концепция «зелёных» инвестиций и устойчивого экономического развития как экономической категории. Проанализированы сущность и основные направления «зелёных» инвестиций и устойчивого экономического развития, их интеграция в экономику и роль в обеспечении экологической безопасности. Обосновано концептуальное значение «зелёных» инвестиций в обеспечении экономического роста на основе принципов устойчивого развития.

Ключевые слова: зелёные инвестиции, экономический рост, устойчивое развитие, устойчивое экономическое развитие, экологическая безопасность, инновации, зелёные финансы.

This article explores the concept of green investments and sustainable economic development as an economic category. It analyzes the essence and main directions of green investments and sustainable economic development, their integration into the economy, and their role in ensuring

environmental safety. The conceptual importance of green investments in promoting economic growth based on the principles of sustainable development is substantiated.

Keywords: green investments, economic growth, sustainable development, sustainable economic development, environmental safety, innovations, green finance.

Globallashuv va sanoat rivojlanishining kuchayishi insoniyat oldiga ekologik xavfsizlik va barqaror iqtisodiy taraqqiyot masalalarini keskin qo‘ymoqda. Shu munosabat bilan, iqtisodiyotda ekologik omillarni hisobga olgan holda rivojlanishga erishish masalasi dolzarb bo‘lib bormoqda. Yashil investitsiyalar esa aynan shu ehtiyojga javob beruvchi zamonaviy mexanizmdir.

Zamonaviy iqtisodiy rivojlanishning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, barqarorlik va ekologik xavfsizlikni ta‘minlash hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishda “yashil investitsiyalar” va “barqaror iqtisodiy rivojlanish” tushunchalari muhim iqtisodiy kategoriyalar sifatida ko‘rilmqda. Bu ikki tushuncha o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularni izchil o‘rganish hozirgi davrning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi[2].

Barqaror iqtisodiy rivojlanish va yashil investitsiyalar shunchaki moda tendentsiyalari yoki tor doiradagi ekologik masalalar emas, balki zamonaviy iqtisodiyotning fundamental iqtisodiy kategoriyalari sifatida shakllanib bormoqda. Ular iqtisodiy munosabatlarning mazmunini o‘zgartiradi, resurslarni taqsimlash mexanizmlariga ta‘sir ko‘rsatadi, yangi bozorlar va sanoat tarmoqlarini yaratadi, risklarni baholash va investitsion qarorlar qabul qilish yondashuvlarini tubdan yangilaydi. Ushbu tushunchalarni alohida iqtisodiy kategoriya sifatida chuqur o‘rganish, ularning mohiyatini, o‘zaro aloqadorligini va iqtisodiy tizimdagi rolini tushunish samarali iqtisodiy siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirish uchun zaruriy shartdir.

Barqaror iqtisodiy rivojlanish (BIR) – zamonaviy iqtisodiy nazariya va amaliyotda muhim o‘rin tutgan normativ konsepsiya bo‘lib, u keng qamrovli barqaror rivojlanish (BR) paradigmasining iqtisodiy o‘lchovini ifodalaydi[3]. U iqtisodiy faoliyat natijalarini nafaqat an‘anaviy miqdoriy ko‘rsatkichlar (masalan, Yalpi Ichki Mahsulot – YaIM o‘sishi) orqali, balki uning uzoq muddatli davomiyligi, sifat o‘zgarishlari, resurslardan foydalanish samaradorligi hamda ekologik va ijtimoiy oqibatlarini hisobga olgan holda baholash zarurligini taqozo etadi. BIR – bu shunchaki iqtisodiy o‘lish emas, balki iqtisodiy tizimning o‘zini-o‘zi ta‘minlash va kelajak avlodlar uchun imkoniyatlarni saqlab qolish qobiliyatini ifodalovchi kompleks kategoriyadir.[4]

BIR konsepsiyasining fundamental asoslaridan biri uning vaqt o‘lchoviga qaratilganligidir. U hozirgi iqtisodiy faoliyat va farovonlikka erishish jarayonida kelajak avlodlarning o‘z ehtiyojlarini qondirish uchun zarur bo‘lgan tabiiy, iqtisodiy va ijtimoiy kapitalga putur yetkazmaslik tamoyiliga asoslanadi.[5] Bu avlodlararo adolatning iqtisodiy jihatini ifodalaydi va resurslardan foydalanishda uzoq muddatli strategik yondashuvni talab qiladi.[6]

BIR iqtisodiy qiymat yaratish jarayonida birlamchi resurslar (energiya, suv, xomashyo, yer) sarfini minimallashtirishni maqsad qiladi. Bu texnologik innovatsiyalar, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish va “kamroq resurs bilan ko‘proq natija”ga erishish orqali amalga oshiriladi. Resurs mahsuldorligini oshirish BIRga erishishning muhim vositasi hisoblanadi.

BIR iqtisodiyotning biosferaning tabiiy chegaralari va assimilyatsiya sig‘imi doirasida faoliyat yuritishi zarurligini tan oladi. Tabiiy resurslar (qayta tiklanadigan va tiklanmaydigan) hamda ekotizim xizmatlari (toza havo va suv ta‘minoti, tuproq hosildorligi, biologik xilma-xillik, iqlimni tartibga solish va h.k.) iqtisodiy faoliyatning asosi bo‘lgan tabiiy kapital sifatida qaraladi. Ushbu kapitalni saqlash, tiklash va uning qiymatini iqtisodiy qarorlar qabul qilish jarayonida hisobga olish BIRning muhim talabidir.[7]

An‘anaviy iqtisodiy rivojlanish modellari ko‘pincha iqtisodiy o‘lishning resurs iste‘moli va atrof-muhit degradatsiyasi bilan bevosita bog‘liqligini ko‘rsatadi. BIR ushbu bog‘liqlikni uzish yoki “decoupling”ga erishishni strategik maqsad sifatida belgilaydi.[8] Bu ikki darajada bo‘lishi mumkin:

Nisbiy decoupling: Iqtisodiy o‘lish sur‘atlariga nisbatan resurs sarfi yoki atrof-muhitga salbiy ta‘sirning o‘lish sur‘atlarining sekinlashishi.

Mutlaq decoupling: Iqtisodiy o‘shish davom etayotgan sharoitda resurs sarfi yoki atrof-muhitga salbiy ta‘sirning mutlaq miqdorda kamayishi. Mutlaq decoupling BIRning pirovard maqsadi hisoblanadi.

BIR ko‘pincha “yashil” iqtisodiyot konsepsiyasi bilan bog‘lanadi.[9] Bu iqtisodiy o‘shish, ijtimoiy inklyuzivlik va ekologik barqarorlikni bir vaqtda ta‘minlashga qaratilgan iqtisodiy model bo‘lib, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, energiya samaradorligi, barqaror transport tizimlari, organik qishloq xo‘jaligi, chiqindilarni qayta ishlash sanoati kabi “yashil” tarmoqlarga investitsiyalarni rag‘batlantirishni nazarda tutadi.[10]

Neoklassik iqtisodiyotda ko‘pincha e‘tibordan chetda qoladigan atrof-muhitga yetkazilgan zarar (salbiy tashqi samara yoki eksternalitet) kabi iqtisodiy faoliyatning ijtimoiy va ekologik xarajatlarini bozor narxlariga yoki ishlab chiqarish tannarxiga kiritish. Bu ekologik soliqlar, emissiyalar savdosi tizimlari, “ifloslantiruvchi to‘laydi” tamoyili kabi iqtisodiy vositalar orqali amalga oshiriladi[11] va iqtisodiy subyektlarni o‘z faoliyatining to‘liq oqibatlarini hisobga olishga undaydi.

Ekotizimlar va tabiiy resurslarning iqtisodiy qiymatini tan olish va ularni saqlash hamda tiklashga yo‘naltirilgan investitsiyalarni rag‘batlantirish. Bu nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki iqtisodiyotning uzoq muddatli ishlab chiqarish bazasini mustahkamlash sifatida qaraladi.

Barqaror iqtisodiy rivojlanishning boshqa iqtisodiy kategoriyalar bilan nisbati:

Iqtisodiy o‘shishdan farqi: Iqtisodiy o‘shish asosan YaIM kabi makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarning miqdoriy o‘zgarishini ifodalaydi va uning sifati, manbalari, davomiyligi hamda ekologik-ijtimoiy oqibatlarini har doim ham to‘liq aks ettirmaydi.[12] BIR esa iqtisodiy o‘shishni inklyuziv, sifatli, ekologik jihatdan maqbul va uzoq muddatli bo‘lishini talab qiluvchi kengroq rivojlanish konsepsiyasidir.

Barqaror rivojlanishdan farqi: BR – bu uch o‘lchovli (iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik) integrallashgan paradigma. BIR esa ushbu paradigmaning iqtisodiy o‘lchovi yoki ustuni hisoblanadi. BIRga erishish BR maqsadlariga yetish uchun zaruriy shart bo‘lsa-da, ammo yetarli emas. Haqiqiy barqarorlik iqtisodiy taraqqiyotning ijtimoiy adolat va ekologik yaxlitlik bilan uyg‘unlashuvini talab qiladi. BIR ijtimoiy va ekologik maqsadlarga erishish uchun zarur bo‘lgan iqtisodiy asos va resurslarni yaratishga xizmat qilishi lozim.[13]

Iqtisodiy nazariyada investitsiyalar kelajakda daromad (foyda) olish maqsadida bugungi kunda resurslarni (kapitalni) ma‘lum bir aktivga yoki loyihaga yo‘naltirish sifatida ta‘riflanadi. An‘anaviy investitsion qarorlar qabul qilishda asosiy mezonlar odatda kutilayotgan daromadlilik, risk darajasi va loyihaning qoplanish muddati hisoblanadi. Atrof-muhitga ta‘sir esa ko‘pincha tashqi omil sifatida qaraladi va investitsion tahlilda to‘liq hisobga olinmaydi yoki faqat minimal me‘yoriy talablarga rioya qilish darajasida e‘tiborga olinadi.

Yashil investitsiyalar esa ushbu an‘anaviy yondashuvdan farq qiladi. Bu atama keng ma‘noda atrof-muhitni muhofaza qilishga, resurslardan samarali foydalanishga, iqlim o‘zgarishi oqibatlarini yumshatishga va unga moslashishga hissa qo‘shadigan loyihalar va aktivlarga kiritiladigan sarmoyalarni anglatadi.[14] Yashil investitsiyalarning asosiy xususiyati shundaki, ular nafaqat moliyaviy daromadlilikni, balki o‘lchanadigan ijobiy ekologik natijalarni ham ko‘zlaydi. Buni ba‘zan “ikki tomonlama foyda” yoki ijtimoiy jihatlarni ham qo‘shib, “uch tomonlama foyda” (iqtisodiy, ekologik, ijtimoiy) deb atashadi.[15]

Yashil investitsiyalarni an‘anaviy investitsiyalardan ajratib turuvchi asosiy jihatlar:[16]

1. Maqsad: An‘anaviy investitsiya – asosan moliyaviy foydani maksimallashtirish. Yashil investitsiya – moliyaviy foyda bilan bir qatorda aniq ekologik maqsadlarga erishish (masalan, issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirish, suvni tejash, bioxilma-xillikni saqlash).

2. Tahlil doirasi: An‘anaviy tahlil – asosan moliyaviy ko‘rsatkichlar (NPV, IRR, PBP). Yashil tahlil – moliyaviy ko‘rsatkichlar bilan birga ekologik va ijtimoiy ta‘sirni baholash (Environmental and Social Impact Assessment - ESIA), ESG (Environmental, Social, Governance – Atrof-muhit, Ijtimoiy mas‘uliyat, Boshqaruv) mezonlarini hisobga oladi.

3. Riskni baholash: An‘anaviy risklar – bozor, kredit, operatsion risklar. Yashil investitsiyalarda qo‘shimcha ravishda ekologik risklar (iqlim o‘zgarishi bilan bog‘liq jismoniy

risklar, masalan, qurg‘oqchilik; o‘tish davri risklari, masalan, uglerod solig‘ining joriy etilishi) va reputatsion risklar (atrof-muhitga zarar yetkazuvchi faoliyat bilan shug‘ullanuvchi kompaniyalarga nisbatan salbiy jamoatchilik fikri) hisobga olinadi.

4. Investitsiya obyekti: An‘anaviy investitsiyalar har qanday sohani qamrab olishi mumkin. Yashil investitsiyalar esa aniq belgilangan “yashil” sohalar va texnologiyalarga yo‘naltiriladi.

5. Moliyalashtirish manbalari: An‘anaviy manbalarga qo‘shimcha ravishda yashil investitsiyalar uchun maxsus moliyaviy instrumentlar (yashil obligatsiyalar, yashil kreditlar, iqlim fondlari) mavjud.

Yashil investitsiyalar tushunchasi “barqaror moliyalashtirish” deb ataluvchi kengroq tushunchaning bir qismidir. Barqaror moliyalashtirish nafaqat ekologik, balki ijtimoiy va boshqaruv (ESG) omillarini ham hisobga oladigan har qanday moliyaviy faoliyatni o‘z ichiga oladi.

Yashil investitsiyalar shunchaki sarmoyalarning bir turi emas, balki iqtisodiy tizimning ishlash tamoyillariga va tarkibiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatuvchi muhim iqtisodiy kategoriya sifatida namoyon bo‘lmoqda:[14]

Kapitalni taqsimlashning yangi yo‘nalishi sifatida: Yashil investitsiyalar kapital oqimlarining an‘anaviy (ko‘pincha “jigarrang” – qazib olinadigan yoqilg‘iga asoslangan) sohalardan “yashil” sohalarga yo‘nalishini o‘zgartirmoqda. Bu o‘zgarish investorlarning afzalliklari (ESGga qiziqishning ortishi), hukumat siyosati (rag‘batlantirish choralari, tartibga solish) va texnologik taraqqiyot (yashil texnologiyalarning raqobatbardoshligining oshishi) ta‘sirida sodir bo‘lmoqda. Bu esa kapital bozorining strukturasini o‘zgartiradi.

Kapital oqimlarining qayta yo‘nalishi: Biz global miqyosda kapitalning an‘anaviy, ko‘pincha yuqori uglerodli sektorlardan (qazib olinadigan yoqilg‘i, energiya sig‘imi yuqori sanoat) voz kechish va “yashil” sektorlarga (QTM, energiya samaradorligi, barqaror transport va h.k.) yo‘naltirilishi tendentsiyasini kuzatmoqdamiz.

Qayta tiklanuvchi energiya, energiya samaradorligi, elektromobillar, chiqindilarni qayta ishlash kabi sohalarning rivojlanishi yangi tovarlar va xizmatlar bozorlarini shakllantiradi. Bu esa yangi ish o‘rinlarining yaratilishiga olib keladi. Xalqaro Mehnat Tashkiloti (XMT) hisob-kitoblariga ko‘ra, “yashil” iqtisodiyotga o‘tish jarayoni yo‘qotiladigan ish o‘rinlaridan ko‘ra ko‘proq yangi ish o‘rinlari yaratish salohiyatiga ega, ammo bu malakani oshirish va qayta tayyorlash bo‘yicha faol siyosatni talab qiladi.

Ekologik muammolarni hal qilish va barqarorlikka erishish zarurati yangi texnologiyalar va yechimlarga bo‘lgan talabni kuchaytiradi. Yashil investitsiyalar ushbu innovatsiyalarni moliyalashtirish uchun muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Bu esa, o‘z navbatida, texnologik taraqqiyotni tezlashtiradi, yangi sanoat tarmoqlarining paydo bo‘lishiga olib keladi va iqtisodiyotning umumiy raqobatbardoshligini oshirishi mumkin.

Yashil investitsiyalar nafaqat mavjud iqtisodiyotni transformatsiya qiladi, balki butunlay yangi bozorlar, sanoat tarmoqlari va shunga mos ravishda yangi ish o‘rinlarini yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, barqaror iqtisodiy rivojlanish – bu shunchaki ezgu niyat emas, balki zamonaviy iqtisodiy tafakkurni va amaliyotni o‘zgartirayotgan, resurslarni taqsimlash, qiymat yaratish va taraqqiyotni o‘lchash usullarini qayta ko‘rib chiqishga majbur qilayotgan fundamental iqtisodiy kategoriyadir. Bugungi kunda BIR nafaqat muhim nazariy konsepsiya, balki xalqaro hamjamiyat va milliy hukumatlar uchun iqtisodiy siyosatni shakllantirish va amalga oshirishda fundamental yo‘naltiruvchi tamoyil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Yashil investitsiyalar esa zamonaviy iqtisodiyotning shunchaki bir elementi emas, balki uning tub mohiyatini va rivojlanish yo‘nalishini belgilayotgan muhim iqtisodiy kategoriyadir. Ular iqtisodiy tizimning deyarli barcha asosiy komponentlariga – kapitalning harakati va qiymatidan tortib, innovatsiyalar, bozorlar, bandlik, risklar va moliyaviy vositachilikka – tizimli ta‘sir ko‘rsatmoqda.

Yashil investitsiyalar an‘anaviy iqtisodiy nazariya va amaliyotga yangi tamoyillar va yondashuvlarni olib kirmoqda: uzoq muddatli barqarorlikni qisqa muddatli foydadan ustun qo‘yish, ekologik va ijtimoiy omillarni iqtisodiy hisob-kitoblarga integratsiya qilish, resurslardan oqilona foydalanish va avlodlararo adolatni ta‘minlash. Ular «qiymat», «samaradorlik», «risk» kabi fundamental iqtisodiy kategoriyalarning mazmunini kengaytirmoqda va boyitmoqda.

Shu nuqtai nazardan, yashil investitsiyalarni iqtisodiy kategoriya sifatida chuqur anglash va tahlil qilish nafaqat akademik ahamiyatga ega, balki global ekologik inqiroz sharoitida iqtisodiy barqarorlikka, raqobatbardoshlikka va farovonlikka erishishga qaratilgan samarali iqtisodiy siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirish uchun ham zaruriy shartdir. Yashil investitsiyalar kelajak iqtisodiyotining poydevorini qurishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrdagi «2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi PQ-436-son qarori.
2. Хакимов, Ш.Ш. Барқарор ривожланиш ва “яшил” иқтисодиёт: назария ва амалиёт. Тошкент: Иқтисодиёт.2020.
3. Pearce, D., Markandya, A., Barbier, E. B. (1989). Blueprint for a Green Economy. Earthscan Publications.
4. Daly, H. E. (1991). Steady-State Economics (2nd ed.). Island Press.
5. World Commission on Environment and Development (WCED). (1987). Our Common Future. Oxford: Oxford University Press. p. 43.
6. Bromley, D. W. (1998). Searching for sustainability: The poverty of spontaneous order. Ecological Economics, 24(2-3), 231–240.
7. TEEB. (2010). The Economics of Ecosystems and Biodiversity: Mainstreaming the Economics of Nature: A synthesis of the approach, conclusions and recommendations of TEEB. Geneva: UNEP.
8. UNEP. (2011). Decoupling natural resource use and environmental impacts from economic growth. A Report of the Working Group on Decoupling to the International Resource Panel. Paris: UNEP.
9. Jacobs, M. (1991). The Green Economy: Environment, Sustainable Development and the Politics of the Future. Pluto Press.
10. UNEP. (2011). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. Nairobi: UNEP.
11. Baumol, W. J., & Oates, W. E. (1988). The Theory of Environmental Policy (2nd ed.). Cambridge University Press.
12. Kuznets, S. (1955). Economic Growth and Income Inequality. American Economic Review, 45(1), 1–28.
13. Goodland, R. (1995). The concept of environmental sustainability. Annual Review of Ecology and Systematics, 26(1), 1–24.
14. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Towards Green Growth. Paris: OECD Publishing. 2011.
15. Elkington, John. Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business. Oxford: Capstone Publishing Limited. 1997.

SAVDO VA CHAKANA BIZNESDA NEYROIQTISODIYOT QO‘LLANILISHI

**ПРИМЕНЕНИЕ НЕЙРОЭКОНОМИКИ В ТОРГОВЛЕ И РОЗНИЧНОЙ
ТОРГОВЛЕ**

APPLICATION OF NEUROECONOMICS IN TRADE AND RETAIL BUSINESS

Abdibositova Muxlisaxon Latayibxonovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti "Yashil" iqtisodiyot
va barqaror biznes kafedrası o‘qituvchi assistenti

Annotatsiya

Ushbu maqolada neyroiqtisodiyotning chakana savdo va tijorat biznesidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Neyroiqtisodiyot inson miyasi faoliyati orqali iqtisodiy qarorlar qanday qabul qilinishini o‘rganadi va iste’molchilarning xarid qilish xatti-harakatlarini tushunishga yordam beradi. Maqolada savdo nuqtalarida mijozlarning hissiy holatini boshqarish usullari, mahsulot joylashuvi strategiyalari va narx belgilash tamoyillari yoritilgan. Bundan tashqari, yorug‘lik, tovush, hid va rang kabi omillarning mijoz qarorlariga ta’siri ko‘rib chiqiladi. Neyroiqtisodiyotga asoslangan marketing yondashuvlari chakana biznesda mijozlar ehtiyojlarini yanada chuqurroq anglash va savdoni oshirishga xizmat qilishi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: neyroiqtisodiyot, chakana savdo, neyromarketing, iste’molchi xatti-harakati, hissiyotlar, narx belgilash, mahsulot joylashuvi.

В данной статье анализируется важность нейроэкономики в розничной торговле и коммерции. Нейроэкономика изучает, как экономические решения принимаются посредством деятельности человеческого мозга и помогает понять покупательское поведение потребителей. В статье рассматриваются методы управления эмоциональным состоянием покупателей в точках продаж, стратегии размещения товаров и принципы ценообразования. Кроме того, рассматривается влияние таких факторов, как свет, звук, запах и цвет, на решения покупателей. Подчеркивается, что маркетинговые подходы, основанные на нейроэкономике, могут помочь розничным предприятиям лучше понять потребности покупателей и увеличить продажи.

Ключевые слова: нейроэкономика, розничная торговля, нейромаркетинг, поведение потребителей, эмоции, ценообразование, размещение товаров.

This article analyzes the importance of neuroeconomics in retail and commerce. Neuroeconomics studies how economic decisions are made through the activity of the human brain and helps to understand consumer purchasing behavior. The article covers methods for managing the emotional state of customers at points of sale, product placement strategies, and pricing principles. In addition, the impact of factors such as light, sound, smell, and color on customer decisions is examined. It is emphasized that marketing approaches based on neuroeconomics can help retail businesses to better understand customer needs and increase sales.

Keywords: neuroeconomics, retail, neuromarketing, consumer behavior, emotions, pricing, product placement.

Bugungi kunda chakana savdo bozori keskin raqobat muhitida rivojlanmoqda. Xaridorlarning ehtiyoj va xatti-harakatlarini chuqur tushunish tadbirkorlar uchun muhim ahamiyat kasb etadi. An’anaviy marketing tadqiqotlari iste’molchilarning qaror qabul qilish jarayonini to‘liq tushuntirib bera olmaydi. Shu sababli, so‘nggi yillarda neyroiqtisodiyot va neyromarketing yondashuvlari tobora

ommalashmoqda. Ushbu maqolada chakana biznesda neyroiqtisodiyotning qo‘llanilishi va uning samaradorligi haqida so‘z yuritamiz.

Neyroiqtisodiyot – bu inson miyasi faoliyatini o‘rganish orqali iqtisodiy qarorlar qanday qabul qilinishini tushuntiruvchi fan sohasi. Ushbu yo‘nalish psixologiya, nevrologiya va iqtisodiyot fanlarining kesishgan nuqtasida joylashgan bo‘lib, insonlarning ong osti jarayonlari qanday qilib xarid qilish qarorlariga ta’sir qilishini aniqlashga yordam beradi[1].

Chakana savdo sohasida neyroiqtisodiyotning ahamiyati shundaki, iste’molchilar ko‘pincha ongli ravishda emas, balki hissiyot va instinktlar asosida xarid qilishadi. Shuning uchun savdogarlar va marketing mutaxassislari mijozlarning miyasi qanday ishlashini tushunish orqali savdoni oshirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqishlari mumkin.

Neyroiqtisodiyot tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, savdo nuqtalarida mijozlarning hissiy holati ularning xarid qilish qarorlariga bevosita ta’sir qiladi. Quyida chakana biznesda mijozlarning hissiyotlarini boshqarish uchun qo‘llaniladigan ba’zi muhim jihatlar keltirilgan.

Savdo muhitining ta’siri. Savdo muhiti mijozlarning xarid qilish qarorlariga bevosita ta’sir qiladi. Do‘kon ichidagi yorug‘lik, ranglar, fon musiqasi va hidlar iste’molchilarning kayfiyatini shakllantiradi. Yorqin va iliq ranglar mijozlarni do‘konda uzoqroq qolishga undasa, yumshoq ohangdagi musiqa xotirjamlik hissinı uyg‘otadi. Shuningdek, maxsus hidlar mijozlarni ma’lum mahsulotlarga jalb qiladi. Mahsulotlarning joylashuvi ham muhim bo‘lib, ko‘z darajasidagi mahsulotlar ko‘proq sotiladi. To‘g‘ri rejalashtirilgan savdo muhiti mijozlarning xarid qilish ehtimolini oshiradi va chakana biznesning samaradorligini kuchaytiradi.

Quyida savdo muhitiga tegishli bo‘lgan bir qancha omillarni keltirib o‘tamiz:

birinchidan, Yorug‘lik va ranglarning ta’siri: Do‘kon ichidagi yorug‘lik va ranglar mijozlarning xarid qilish xulq-atvoriga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Yorug‘ va iliq ranglar xaridorlarning e’tiborini tortib, ularni do‘konda uzoqroq qolishga undaydi[2]. Masalan, qizil va sariq ranglar energiya va shoshilinchlik hissinı uyg‘otadi, bu esa tezroq xarid qilish qarorini qabul qilishga yordam beradi. Shu sababli, ushbu ranglar ko‘pincha chegirma va aksiyalar e’lonlarida ishlatiladi. Aksincha, yashil va ko‘k ranglar esa mijozlarda xotirjamlik va ishonch hissinı paydo qiladi. Yashil rang tabiat va yangilanish bilan bog‘liq bo‘lib, ekologik toza mahsulotlar sotiladigan do‘konlarda ko‘p uchraydi. Ko‘k rang esa barqarorlik va ishonch uyg‘otgani sababli, banklar va texnologik mahsulotlar bilan bog‘liq savdo nuqtalarida keng qo‘llaniladi. To‘g‘ri tanlangan yorug‘lik va ranglar savdoni oshirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

ikkinchidan, Do‘kon ichidagi fon musiqasi mijozlarning xarid qilish xulq-atvoriga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi[3]. Agar ohangdor va sokin musiqa eshittirilsa, xaridorlar do‘konda uzoqroq qolishga moyil bo‘ladilar, chunki bu ularning kayfiyatini tinchlantiradi va xotirjam muhit yaratadi. Natijada, ular ko‘proq mahsulotlarni ko‘rib chiqishi va xarid qilish ehtimoli ortadi. Boshqa tomondan, tezkor ritmdagi musiqa mijozlarning harakatlarini tezlashtiradi, bu esa ularning do‘konda qisqa vaqt ichida zarur bo‘lgan narsalarni xarid qilishiga sabab bo‘ladi. Ayniqsa, bunday musiqalar tezkor xizmat ko‘rsatish talab qilinadigan savdo nuqtalarida qo‘llaniladi.

Shuningdek, fon musiqasi do‘kon brendining imidjini shakllantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Masalan, hashamatli do‘konlarda klassik musiqa eshittirilsa, arzon narxdagi do‘konlarda jonli va energiyaga boy musiqalar yangraydi. To‘g‘ri tanlangan fon musiqasi mijozlarning kayfiyatini ko‘tarib, ularning xarid qilishga bo‘lgan moyilligini oshirishi mumkin.

uchinchidan, yuqoridagilarni jihatlarni tahlil qilar ekanmiz do‘kon ichidagi hidlarning mijozlarga ta’siri haqida ham fikr yuritishga qaror qildik. Bu borada fikrimizcha maxsus hidlardan foydalanish xaridorlarning kayfiyatini yaxshilaydi va ularning xarid qilish istagini kuchaytiradi. Masalan, oziq-ovqat do‘konlarida yangi pishirilgan non yoki shokoladning yoqimli hidi tarqalsa, bu e’tiboringizni tortishi aniq. Tabiiyki, aynigan sabzavotlar hidi taralib turgan do‘kondan tezroq chiqib ketgisi keladi har kimning. Hidlar inson ong ostiga ta’sir qilib, ularda yoqimli hissiyotlar uyg‘otadi va xarid qilish qarorini tezlashtirishi mumkin.

Ba’zi do‘konlarda maxsus hid marketingi qo‘llanib, mijozlarning o‘zini qulay his qilishi ta’minlanadi. Masalan, kiyim-kechak do‘konlarida yangi mato yoki gul hidi tarqatilishi mumkin, bu esa mijozlarga mahsulot sifati haqida ijobiy taassurot beradi. Xushbo‘y hidlar restoran va kafelarda

ham qo‘llanadi, bu esa tashrif buyuruvchilarning ishtahasini ochib, ularning ko‘proq buyurtma berishiga sabab bo‘ladi. To‘g‘ri tanlangan hid mijozlarning do‘konda uzoqroq qolishiga va ko‘proq xarid qilishiga yordam beradi.

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, savdo muhiti mijozlarning xarid qilish qarorlariga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Yorug‘lik va ranglar do‘konda qulay muhit yaratib, xaridorlarni uzoqroq qolishga undaydi. Fon musiqasi mijozlarning kayfiyatini shakllantirib, ularning xarid qilish tezligi va hajmiga ta‘sir qiladi. Shuningdek, maxsus hidlar xarid qilish istagini oshirib, mahsulotlarga bo‘lgan e‘tiborni kuchaytiradi. Do‘kon muhiti to‘g‘ri rejalashtirilganida, bu savdo samaradorligini oshiradi va mijozlar sadoqatini mustahkamlaydi.

Mahsulot joylashuvi va mijoz qarorlari. Mahsulotlarning do‘konda qanday joylashtirilishi mijozlarning xarid qilish qarorlariga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Ko‘z darajasida joylashgan mahsulotlar ko‘proq e‘tiborni tortadi va tezroq sotiladi. Kassa yoniga kichik, jozibador mahsulotlarni qo‘yish esa impulsiv xaridlarni oshiradi. Shuningdek, tez-tez sotib olinadigan mahsulotlar do‘konning orqa qismida joylashtirilsa, mijozlar boshqa mahsulotlarni ham ko‘rib chiqishga majbur bo‘ladi. To‘g‘ri joylashuv savdo hajmini oshirish va mijozlarning xarid qilish jarayonini qulaylashtirishga xizmat qiladi. Shu sababli, mahsulotlarning tartibli va strategik joylashuvi muhim ahamiyat kasb etadi. Quyida mahsulot joylashuviga oid bo‘lgan bir qancha omillarni tahlil qilamiz:

birinchidan, supermarketlarda asosiy mahsulotlar, masalan, non, sut, tuxum va go‘sht odatda do‘konning orqa tomonida joylashadi. Buning sababi shundaki, xaridorlar ushbu mahsulotlarni sotib olish uchun do‘kon ichida uzoqroq yurishlariga to‘g‘ri keladi. Shu jarayonda ular boshqa mahsulotlarni ham ko‘rib chiqadilar va ko‘pincha rejalashtirilmagan xaridlar qilishadi. Masalan, sut sotib olish uchun kelgan xaridor yo‘lda shirinliklar, ichimliklar yoki boshqa kundalik mahsulotlarni ham olishni xohlashi mumkin. Bu usul chakana savdo do‘konlari tomonidan qo‘llaniladigan marketing strategiyalaridan biridir. Shuningdek, do‘kon ichidagi mahsulotlarning joylashuvi mijozlarning xarid qilish odatlariga ta‘sir qiladi. Kassa yonida joylashgan kichik shirinliklar va ichimliklar esa xaridorlar navbatda turganda tezkor xarid qilishga undaydi. Shu tariqa, do‘kon ichidagi mahsulotlarning strategik joylashuvi savdo hajmini oshirishga yordam beradi.

ikkinchidan, supermarketlarda qimmatbaho mahsulotlar odatda ko‘z darajasida joylashtiriladi. Buning sababi shundaki, xaridorlar eng ko‘p shu joyda turgan mahsulotlarga e‘tibor qaratishadi. Ko‘z darajasida joylashgan mahsulotlarni ko‘rish va tanlash oson bo‘ladi, shuning uchun mijozlar ularni tez-tez sotib olishadi[4]. Masalan, brendli shirinliklar, ichimliklar yoki qimmat gazaklar do‘kon javonlarining o‘rtasiga joylashtiriladi. Arzonroq va kamroq tanlanadigan mahsulotlar esa ko‘pincha pastki yoki yuqori javonlarga qo‘yiladi, chunki bu joylar kamroq ko‘zga tashlanadi. Bolalar uchun mo‘ljallangan mahsulotlar esa ularning bo‘yi yetadigan joyga qo‘yiladi, bu esa ularni xarid qilish ehtimolini oshiradi. Ushbu strategiya savdoni ko‘paytirish va mijozlarni qimmatroq mahsulotlarni sotib olishga undash uchun ishlatiladi. Natijada, supermarketlar mahsulot joylashuvini puxta rejalashtirib, o‘z daromadlarini oshirishga erishadilar.

uchinchidan, do‘konlarda yoki savdo markazlarida mahsulotlarning kichik hajmdagi bepul namunalarini tarqatish keng tarqalgan usullardan biridir. Bunday namunalar mijozlarga mahsulotni sinab ko‘rish imkoniyatini beradi va ularning xarid qilish ehtimolini oshiradi. Masalan, oziq-ovqat do‘konlarida yangi shokolad yoki ichimliklar bepul taqdim etilganda, mijozlar mahsulot ta‘mini yoqtirib, uni xarid qilishga moyil bo‘lishadi. Xuddi shunday, kosmetika do‘konlarida bepul krem yoki parfyumeriya namunalarini olish mijozlarga mahsulot sifatini baholashga yordam beradi. Ba‘zan bunday usul yangi brendlarni tanitish uchun ham ishlatiladi. Mijozlar mahsulotni sinab ko‘rganidan keyin unga ishonch hosil qilib, doimiy xaridorga aylanishi mumkin. Shu sababli, bepul namunalar marketing strategiyasining samarali vositalaridan biri bo‘lib, kompaniyalarga savdo hajmini oshirish va mijozlar e‘tiborini jalb qilishga yordam beradi[5].

Narx belgilash strategiyalari va neyroiqtisodiyot. Neyroiqtisodiyotda iste‘molchilarning narxlarga bo‘lgan munosabati ham muhim o‘rinni egallaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, xaridorlar mahsulot narxini faqat iqtisodiy manfaat asosida emas, balki psixologik faktorlar asosida ham baholaydilar. Quyida narx belgilashda neyroiqtisodiy takliflarning bir qanchasini tahlil qilamiz.

"Charm Pricing" – bu mahsulot narxining oxirgi raqamini 9 yoki 99 bilan tugatish usulidir. Masalan, 10 dollar o‘rniga 9.99 dollar deb belgilangan narx xaridorlarga mahsulot arzonroqdek tuyuladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, iste‘molchilar chap tomondagi raqamga ko‘proq e‘tibor berishadi[6]. Shuning uchun 9.99 dollar 10 dollardan ancha kamroqdek ko‘rinadi, garchi farq atigi bir sent bo‘lsa ham. Ushbu usul ko‘pincha kiyim-kechak, elektronika va oziq-ovqat mahsulotlarida qo‘llaniladi. Xaridorlar bunday narxlarni arzonroq deb qabul qilgani sababli, bu usul savdoni oshirishga yordam beradi. Bundan tashqari, chegirmalar yoki aksiyalar paytida ham charm pricing keng qo‘llaniladi. Masalan, 100 dollar o‘rniga 99 dollar deb belgilangan narx mijozlar uchun jozibador ko‘rinadi. Shu sababli, ko‘plab kompaniyalar ushbu strategiyadan foydalanib, xaridorlarning xarid qilish ehtimolini oshirishga harakat qiladilar.

"Decoy effect" – bu xaridorlarning tanloviga ta‘sir qilish uchun ishlatiladigan marketing usuli. Unga ko‘ra, mijozlar ikkita mahsulot orasida tanlashga qiynalganda, ularga uchunchi, kamroq jozibali variant taqdim etiladi. Bu qo‘shimcha variant "o‘ziga tortuvchi" (decoy) rolini o‘ynaydi va asosiy mahsulotni yanada jozibali ko‘rsatadi. Masalan, kinoteatlarda kichik va katta hajmdagi popkorn borligini tasavvur qiling. Agar o‘rtacha hajmdagi popkorn katta hajmdagiga juda yaqin narxda qo‘shilsa, mijozlar katta hajmdagisini tanlashga moyil bo‘lishadi. Chunki o‘rtacha variant kamroq foydali ko‘rinadi. Shu usul orqali xaridorlar ongli ravishda emas, balki marketing ta‘sirida tanlov qilishadi. "Decoy effect" ko‘pincha restoran menyularida, texnologik mahsulotlarda va obuna xizmatlarida ishlatiladi. Bu strategiya kompaniyalarga mahsulot sotuvini oshirish va mijozlarning qaror qabul qilish jarayonini boshqarishga yordam beradi.

Psixologik chegirmalar – bu xaridorlarni ko‘proq xarid qilishga undaydigan marketing strategiyasidir. Ular orasida eng mashhurlaridan biri "Bitta mahsulot sotib olsangiz, ikkinchisi bepul" taklifidir. Ushbu usul mijozlarga katta foyda kabi ko‘rinadi va ularning xarid qilish ehtimolini oshiradi. Masalan, kiyim do‘konlarida "2 ta futbolka sotib ol, 1 tasini bepul ol" aksiyasi xaridorlarni ko‘proq sarflashga undaydi. Chunki mijozlar bunda tejalgan pulni emas, qo‘shimcha mahsulotni asosiy foyda sifatida qabul qilishadi. Shuningdek, restoranlar, kosmetika brendlari va oziq-ovqat do‘konlari ham ushbu usuldan foydalangan holda mijozlarni jalb qilishadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bu kabi takliflar oddiy chegirmalarga qaraganda samaraliroq, chunki iste‘molchilar chegirma emas, balki qo‘shimcha mahsulot olish fikriga e‘tibor qaratishadi. Shu sababli, kompaniyalar savdoni oshirish uchun ushbu strategiyadan keng foydalanishadi.

Xulosa qilib aytganda, neyroiqtisodiyotga asoslangan marketing va savdo strategiyalari chakana biznes uchun katta afzalliklar yaratadi. Bu yondashuv mijozlarning xarid qilish jarayonini yanada yoqimli va qulay qilishga yordam beradi. Savdo muhitidagi yorug‘lik, tovush, hid va ranglarning mijozlar ong osti qarorlariga qanday ta‘sir qilishini tushunish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, mahsulotlarning do‘konda joylashuvi va narx belgilash usullari xaridorlarning xarid qilish ehtimolini oshirishga xizmat qiladi. Raqobatbardosh bozorda chakana savdo vakillari ushbu tamoyillardan foydalanish orqali mijozlar e‘tiborini jalb qilishi va o‘z daromadini oshirishi mumkin. Do‘kon muhitini maqsadli ravishda shakllantirish, mijozlarning hissiy holatini boshqarish va samarali narx strategiyalaridan foydalanish orqali savdo samaradorligini oshirish mumkin. Ushbu usullar nafaqat qisqa muddatli sotuvlarni oshiradi, balki uzoq muddatli mijoz sodiqligini ta‘minlashga ham yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Kasimov A.A. Xulq-atvor iqtisodiyoti. O‘quv qo‘llanma. – T.: "Innovatsion rivojlanish nashriyot – matbaa uyi", 2022, – 20 b.
2. Bellizzi, J. A., Crowley, A. E., & Hasty, R. W. (1983). The effects of color in store design. *Journal of Retailing*, 59(1), 21–45.
3. Garlin, F. V., & Owen, K. (2006). *Setting the tone with the tune: A meta-analytic review of the effects of background music in retail settings*. *Journal of Business Research*, 59(6), 755-764.
4. Албычаков С.И., Албычакова И.И., and Дугаржапова Д.Б.. "Мерчендайзинг как инструмент влияния на поведение потребителей" *Актуальные проблемы авиации и космонавтики*, vol. 2, no. 9, 2013, pp. 74-75.

5. Heilman, C. M., Lakishyk, K. Y., & Radas, S. (2011). *The impact of in-store free samples on short and long-term purchasing behavior*. Journal of Retailing.
6. Schindler, R. M., & Kibarian, T. M. (1996). *Increased consumer sales response through use of 99-ending prices*. Journal of Retailing.

UDK: 332.6

**QISHLOQ XO‘JALIK MAHSULOTLARINI ISHLAB CHIQARISH VA SOTISHDA
MARKETING STRATEGIYALARIDAN FOYDALANISH**

**USE OF MARKETING STRATEGIES IN THE PRODUCTION AND SALES OF
AGRICULTURAL PRODUCTS**

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МАРКЕТИНГОВЫХ СТРАТЕГИЙ ПРИ ПРОИЗВОДСТВЕ
И РЕАЛИЗАЦИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ**

**Karimjanova Ra’noxon Maxmudovna,
Namangan davlat texnika universiteti
katta o‘qituvchisi**

Maqolada qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqish va sotishda marketing strategiyasi hamda Namangan viloyatida yetishtirilayotgan qishloq xo‘jalik mahsulotlarini tahlillari keltirilgan. Maqolada Namangan viloyatida yetishtirilayotgan qishloq xo‘jalik mahsulotlari, ularni bozori sotish, strategiyalari bozorda samarali faoliyat ko‘rsatish yo‘llari tahlil qilingan hamda viloyatda faoliyat ko‘rsatayotgan fermer va dehqon xo‘jaliklari, ularda yetishtirilayotgan qishloq xo‘jalik mahsulotlarini statistik ko‘rsatkichlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: marketing strategiyasi, eksport, agrosanoat, klaster, iste’molchi, biznes reja, iste’mol bozori.

В статье представлена маркетинговая стратегия развития и реализации сельскохозяйственной продукции, а также проведен анализ сельскохозяйственной продукции, выращиваемой в Наманганской области. В статье анализируется сельскохозяйственная продукция, выращиваемая в Наманганской области, ее реализация на рынке, стратегии эффективной работы на рынке, а также освещаются действующие в области фермерские и крестьянские хозяйства и статистические показатели по выращиваемой в них сельскохозяйственной продукции.

Ключевые слова: маркетинговая стратегия, экспорт, агропромышленный комплекс, кластер, потребитель, бизнес-план, потребительский рынок.

The article presents a marketing strategy for the development and sale of agricultural products and an analysis of agricultural products grown in the Namangan region. The article analyzes agricultural products grown in the Namangan region, their market sales, strategies for effective market operations, and highlights the statistical indicators of farmers and peasant farms operating in the region and the agricultural products grown in them.

Keywords: marketing strategy, export, agro-industry, cluster, consumer, business plan, consumer market.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasining uchinchi “Milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o‘sish sur‘atlarini ta’minlash” bandining 30-maqsadida: “Qishloq xo‘jaligini ilmiy asosda intensiv rivojlantirish orqali dehqon va fermerlar daromadini kamida 2 baravar oshirish, qishloq

xo‘jaligining yillik o‘shishini kamida 5 foizga yetkazish va ushbu sektorda band bulganlarning daromadini kamida 2 baravar oshirish nazarda tutilgan. Bunga tumanlarni aniq mahsulot turini yetishtirishga ixtisoslashtirish, qishloq xo‘jaligida davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash ko‘lamini kengaytirish va sug‘urtalashning yangi mexanizmlarini amalga oshirish.

Yangi va foydalanishdan chiqqan 464 ming gektar maydonni o‘zlashtirish va klasterlarga ochiq tanlov asosida ajratish. 200 ming gektar paxta va g‘alla maydonlarini qisqartirilib aholiga ochiq tanlov asosida uzoq muddatli ijaraga berish. Eksportbop mahsulotlar yetishtirish hamda meva-sabzavotchilikni rivojlantirish, intensiv bog‘lar maydonini 3 baravar va issiqxonalarni 2 baravar ko‘paytirib, eksport salohiyatini yana 1 milliard AQSH dollarga ko‘tarish tuproq unumdorligini oshirish va muhofaza qilish, ilm-fan va innovatsiyaga asoslangan agroxizmatlar ko‘rsatish tizimini takomillashtirish, agrosanoat korxonalarini xomashyo bilan ta‘minlash va ishlab chiqarish hajmini 1,5 baravar oshirish.

Agrologistika markazlarini rivojlantirish va zamonaviy laboratoriyalar sonini ko‘paytirish, urug‘chilik va ko‘chat yetishtirish bo‘yicha milliy dasturni amalga oshirish, nufuzli xalqaro ilmiy markazlar va oliy ta‘lim muassasalari bilan birgalikda Xalqaro qishloq xo‘jaligi universitetini tashkil etish, agrar sohada ilm-fan va amaliyot integratsiyasini chuqurlashtirish. Aholi tomonidan tomorqalardan samarali foydalanilishi uchun sharoitlar yaratish” vazifalari belgilangan[1].

O‘zbekiston qishloq xo‘jalik mahsulotlarini asosan meva sabzavotlarni eksport qilishda dunyoning yetakchi mamlakatlari qatoridan joy oldi. Ammo qishloq xo‘jalik mahsulotlarini saqlash, qayta ishlash ichki va tashqi bozorlarda sotish bo‘yicha yetarlicha marketing tadqiqotlari olib borilmayotganligi, ularni xorijiy bozorlarga kirish bo‘yicha marketing strategiyalari ishlab chiqilmaganligi mamlakatning xalqaro bozorlardagi raqobatbardoshligini saqlab qolish imkoniyatlari pastligini bildirmoqda.

Marketing strategiyasini ishlab chiqishdan asosiy maqsad bozordagi raqobat muxitini hisobga olgan holda korxonaning qayerda, qachon va qay darajada bozor faoliyatini olib borishi bo‘yicha qaror qabul qilish jarayonini aniqlashdan iborat. Qishloq xo‘jalik mahsulotlarini xorijiy bozorlarga sotishda tovar strategiyasi, narx strategiyasi, raqobat strategiyasi, kommunikatsiya strategiyasi diversifikatsiya singari marketing strategiyalardan foydalanish yuqori natija beradi[2]. Masalan raqobat strategiyasi orqali qishloq xo‘jalik mahsulotlari bozorini raqobat darajasini o‘rganish mumkin. Kommunikatsiya strategiyasi orqali ularni segmentlarga bo‘lib, tovarni siljitish darajasini oshirish mumkin.

Qishloq xo‘jalik mahsulotlari bozorida marketing xizmatining rivojlanish holatiga xorijiy investisiya ishtirokidagi korxonalar ishlab chiqarish hajmining oshishi ham ta‘sir ko‘rsatadi[5].

Namangan viloyati qishloq xo‘jaligi sohasida ham katta salohiyat va tajribaga ega Viloyat Fermer va dehqon xo‘jaliklari yerlardan samarali foydalanish hisobiga viloyatimiz aholisini yil davomida qishloq xo‘jalik mahsulotlari bilan ta‘minlab kelmoqda. Viloyatda aholining asosiy turdagi oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan ehtiyojini to‘liq qondirish, ortiqcha yetishtirilgan mahsulotlarni boshqa viloyatlarga sotish hamda eksportni ko‘paytirish maqsadida bir qator ijobiy natijalarga erishilgan. Buni quyidagi raqamlarda ham ko‘rishimiz mumkin:

2024 yil yakuni bilan 32,8 trln. so‘mlik qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirilib, o‘tgan yilning mos davriga nisbatan 4,5 foizga o‘shishga erishildi. Qishloq xo‘jaligi sohasida viloyat iqtisodiyotining respublikadagi ulushi 7,4 foizni tashkil etgan. Viloyatda yetishtirilgan qishloq xo‘jaligi mahsulotlari aholi jon boshiga nisbatan 10,8 mln so‘mni tashkil etib, o‘tgan yil mos davriga nisbatan 116,1 foiz o‘shish kuzatilgan. Xususan Yangiqo‘rg‘on (22,1 mln), Namangan (14,4 mln), Mingbuloq (16,4 mln) tumanlarida o‘shish kuzatilgan.

Yetishtirilgan qishloq xo‘jaligi mahsulotining 50,8 foizi Pop, To‘raqo‘rg‘on, Uchqo‘rg‘on, Chust va Yangiqo‘rg‘on tumanlari hissasiga to‘g‘ri keladi. Pop 8,7%, To‘raqo‘rg‘on 8,8%, Uchqo‘rg‘on 8,9%, Chust 8,5% va Yangiqo‘rg‘on 15,8%.

Viloyatda aholi va dehqon (fermer) xo‘jaliklarida qishloq xo‘jaligi sohasida sabzavotchilik mahsulotlarini yetishtirish yildan yilga o‘shib, yaxshilanib bormoqda. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirishda chorvachilik mahsulotlarining ulushi 43,6 foizni, dehqonchilik mahsulotlari ulushi esa 56,4 foizni tashkil etgan. Mahsulot kesimida, 758,2 ming tonna don va dukkali don ekini (5,4 %

o‘shish), 336,9 ming tonna kartoshka (o‘shish 4,4 %), 989,4 ming tonna sabzavot (o‘shish 4,0 %) hamda 134,4 ming tonna poliz (o‘shish 4,9 %), 366,7 ming tonna meva mahsuloti (o‘shish 5,8 %). Shuningdek, tanlovlar orqali qishloq xo‘jaligi yerlarining 9,0 ming gektari 36,1 mingta dehqon xo‘jaligiga (o‘rtacha 25 sotixdan) ajratilgan. Ushbu yer maydonidan Namangan viloyati sharoitida 35,3 ming gektar maydonlarda yiliga 2 martadan ko‘p hosil olish imkoniyatiga ega.

Viloyatda qishloq xo‘jaligi mahsulotini saqlash va agro logistika xizmatlari rivojlanib bormoqda. Jumladan, kichik va yirik bo‘lgan jami 59 ming tonna quvvatga ega bo‘lgan 13 ta zamonaviy agrologistika markazlari va jami 110,9 ming tonnalik sig‘imga ega bo‘lgan 140 ta (111 ta, 95,1 ming tonnalik sovitkichli sig‘imlar hamda 37 ta, 15,8 ming tonnalik oddiy) sovitkichli va oddiy omborxonalar faoliyat olib bormoqda. Joriy yilda quvvati 21 400 tonna bo‘lgan 5 ta sovitkichli omborxona ishga tushirilgan.

Qishloq xo‘jaligi bo‘yicha tumanlar ixtisoslashuviga nazar tashlasak, Mingbuloq – poliz va baliqchilik, Kosonsoy – meva-sabzavot va issiqxonachilik, Namangan – qoramol va sabzavotchilik, Norin – kartoshka, issiqxona, Pop – qoramol, issiqxona va baliqchilik, To‘raqo‘rg‘on va Uychi tumanlari – meva-sabzavot, qo‘y va echkichilik, Uchqo‘rg‘on – qulupnay va issiqxona, Chortoq – qoramol va issiqxona, Chust – sabzavot va bog‘dorchilik hamda Yangiqo‘rg‘on tumani – meva-sabzavotchilik, kartoshka va uzumchilikka ixtisoslashgan. Viloyatdagi (788 ta) mahallalarning 4,4 foizi (35 ta), dehqonchilik, 6,3 foizi (50 ta) chorvachilik, 37,8 foizi (298 ta) issiqxonaga ixtisoslashgan. Misol uchun, Kosonsoy tumani “O‘zbekiston”, “Bo‘ston”, “Gulbog‘”, “Zamondosh” va “Istiqlol” MFYlari kartoshka, Uchqo‘rg‘on tumanida “Ozod”, “Qo‘rg‘oncha” hamda “Yoshlik” MFYlari Qulupnay, Norin tumanida “Yashik”, “Toshloq”, “O‘zbekiston” va “Toshqin” MFYlari issiqxona (pomidori, bodring, limon) yetishtirishga ixtisoslashgan[3].

2024 yil yakuni bilan 34,3 trln. so‘mlik qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirilib, o‘tgan yilning mos davriga nisbatan 4,4 foizga o‘shishga erishiladi. Viloyatda yetishtiriladigan qishloq xo‘jaligi mahsulotlari aholi jon boshiga nisbatan 12,1 mln so‘mni tashkil etilishi hisobiga o‘tgan yil mos davriga nisbatan 112,0 foiz o‘shish. Xususan Yangiqo‘rg‘on (22,9 mln), Namangan (15,3 mln), Mingbuloq (17,1 mln) tumanlarida o‘shish kuzatilishi rejalashtirilgan. Qishloq xo‘jaligi qayta ishlash bo‘yicha viloyatda yillik quvvati 1 394 ming tonna bo‘lgan 918 ta oziq-ovqat korxonalari mavjud. Shundan, 136 ta (quvvati 180,5 ming tonna) meva-sabzavotni qayta ishlash, 66 ta (73,3 ming tonna) sutni qayta ishlash, 50 ta (50,6 ming tonna) go‘shni qayta ishlash, 49 ta (208,1 ming tonna) yog‘ mahsulotlarini qayta ishlash, 43 ta (288,4 ming tonna) alkogolsiz ichimliklar, 405 ta (232,5 ming tonna) qandolat mahsulotlari ishlab chiqarish, 80 ta (317,8 ming tonna) un va non mahsulotlari ishlab chiqarish hamda 89 ta (43,1 ming tonna) boshqa oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish[3].

2024 yil yakuni bilan sabzavotni qayta ishlash darajasi 3,4 foizni, mevani qayta ishlash darajasi 25,8 foizni, uzumni qayta ishlash darajasi 6,9 foizni, go‘shni qayta ishlash darajasi 9,2 foizni, sutni qayta ishlash darajasi 10,8 foizni tashkil etgan[3].

Namangan viloyatida qishloq xo‘jaligini yanada rivojlantirish uchun quyidagi takliflarni beramiz.

1) Qishloq xo‘jalik mahsulotlari bozorida marketing tizimini shakllantirish, ya‘ni bozorda qo‘shimcha qiymatga ega mahsulot ishlab chiqarishga erishish bu asosan talabga ega bo‘lgan tovarlar ishlab chiqarish;

2) Qishloq xo‘jalik mahsulotlari ishlab chiqaruvchi va eksport qiluvchi korxonalarni tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini shakllantirish;

3) Xalqaro bozorlarda viloyatda yetishtirilayotgan qishloq xo‘jalik mahsulotlarini sotish uchun savdo uylarini ochish;

4) Viloyatda yetishtirilayotgan qishloq xo‘jalik mahsulotlarini sotish uchun reklama siyosatini ishlab chiqish, targ‘ibot ishlarini olib borish;

5) Qishloq xo‘jalik mahsulotlarini qayta ishlovchi korxonalar sonini ko‘paytirish, chunki bu mahsulotlar mavsumiy bo‘lganligi sababli saqlab bo‘lmaydi.

Xulosa o‘rnida shuni ta‘kidlashimiz mumkinki, Namangan viloyatida yetishtirilayotgan qishloq xo‘jalik mahsulotlari va ularni bozorini rivojlantirish orqali yuqori daromad olish mumkin bo‘ladi.

Shuning uchun keng imkoniyatlar berilmoqda. Uning yanada rivojlanishi esa oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda muhim omil bo'ladi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi PF-60-sonli Farmoni.
2. Ergashxodjayeva Sh.D., Dadaboyev K.A., Salixova N.M. Sanoat marketingi. O'quv qo'llanma. T. TDIU, “Iqtisodiyot” 2014.
3. O'zbekiston Respublikasi Namangan viloyat statistika boshqarmasi ma'lumotlari.
4. Mamadjanova T.A., Meva-sabzavot mahsulotlari eksportini rivojlantirishning marketing strategiyasini takomillashtirish. Avtoreferat. Toshkent 2019

УДК: 334.02

**ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ АНАЛИЗА КОНКУРЕНТНОГО
ОКРУЖЕНИЯ**

RAQOBOT MUHITNI TAHLILI UCHUN AXBOROT TA'MINOTI

INFORMATION SUPPLY FOR COMPETITIVE ENVIRONMENT ANALYSIS

Саидкаримова Матлюба Ишановна
ТашГТУ, к.э.н., доцент

Аннотация

В статье анализируется роль информационного обеспечения в обеспечении конкурентоспособности предприятия, а также анализируется состав внешних элементов, влияющих на конкурентоспособность предприятия.

Ключевые слова: конкурентное окружение, информационное обеспечение, прогноз, стратегические решение

Maqolada korxonaning raqobatbardoshligini ta'munlashda axborot ta'minotining o'rni tahlil qilingan. Shuningdek, korxona raqobatbardoshligiga ta'sir etuvchi tashqi elementlari tarkibi tahlil etilgan.

Kalitli so'zlar: raqobot muhit, axborot ta'minoti, bashorat, strategic qaror

The article analyzes the role of information supply in ensuring the competitiveness of an enterprise. It also analyzes the composition of external elements that affect the competitiveness of an enterprise.

Key words: competitive environment, information supply, forecast, strategic decision

Одним из ключевых вопросов, влияющих на эффективность использования стратегического анализа конкурентного окружения – это решение об информационном обеспечении аналитических процедур. От выбора информационных источников – аналитических ответов - будет напрямую зависеть качество, релевантность и актуальность конечного продукта.

Чтобы предполагаемые изменения привели к успеху, владельцы и управляющие компаниями должны быть готовыми предвидеть будущее.

Некоторые компании получают картину будущего из отделов исследований и разработок, предоставляющих информацию о новых технологиях. Другие же пытаются прогнозировать рыночные тенденции, нанимая исследовательские группы. Передовые же компании пытаются освоить нестандартные способы получения информации: прогнозы

социально-экономического и научно-технического развития, отраслевые прогнозы, результаты маркетинговых исследований, аналитические разработки иностранных служб.

Прогнозы социально-экономического и научно-технического развития содержат данные прошлого, настоящего и будущего периодов и дают возможность получить ценную прогнозно-аналитическую информацию, но и именно по этой причине они могут отличаться по достоверности. Поэтому эти прогнозы нельзя использовать в долгосрочной стратегии. В качестве примера можно взять ситуацию с ценами на нефть. Известно, что российский бюджет очень сильно зависит от цен на нее и в 2009 г. в прогнозные расчеты социально-экономического развития страны на период до 2020 года были заложены следующие параметры: цена нефти - в размере 95 долл. за баррель, среднегодовые темпы инфляции – 10,3%, прирост ВВП – 6,8%, а численность населения – 143,3 млн.человек. Но спустя всего два месяца цена нефти уже планировалась на уровне 30 долл. за баррель, инфляция в 2009 составила 13,3%, прирост ВВП был отрицательным, а численность населения упала до 133,101 млн.чел.

Что касается отраслевых прогнозов, то здесь существует ограниченный доступ аналитических структур к данным крупных частных компаний. Отсутствие данных практически сводит на нет отраслевые прогнозы. Именно по этой причине отраслевой прогноз сегодня практически исчез.

Но существуют отдельные инициативные группы специалистов, которые хотя бы частично делают попытки исправить положение, но так как их инициативы никем не финансируются, то они могут сделать немного.

Оценку, объяснение, моделирование и прогноз процессов и явлений рынка и рыночной деятельности объекта с помощью различных методов дает маркетинговое исследование. Оно выявляет и дает характеристику тенденциям и закономерностям состояния и развития рынка, оценить приемлемый уровень риска, на научной основе осуществить управленческие действия, а также определить предпосылки для разработки стратегии компании. При маркетинговом исследовании выделяются следующие направления:

- *определяется миссия объекта* – она определяется топ-менеджерами с привлечением специалиста по маркетингу. Иногда в зависимости от цели исследования могут приглашаться авторитетные люди, к мнению которых прислушиваются все;

- *принимается стратегическое решение о позиционировании компании и ее продукции на рынке*. При этом составляется карта позиционирования, в отражающая различия в подходах конкурентов, какие ниши они занимают, есть ли пробелы, которые можно занять;

- *проводится прогноз изменений* в макроэкономической, политико-правовой, социальной, технологической и экономической средах;

- *проводится анализ среды ближайшего окружения компании* – поставщиков, конкурентов, посредников, потребителей. Данные этого анализа имеют очень большое значение для компании, потому что они являются управляемыми, т.е. контролируемыми, поэтому в случае появления негативной ситуации, компания может внести коррективы;

- *делается прогноз тенденций изменения поведения потребителей* в отдаленной перспективе;

- *проводится анализ жизненного цикла товара* и на его основе определяется жизнеспособность предлагаемого продукта;

- *применяются портфельные модели*, определяющие перспективность тех или иных рынков. К этим моделям относятся БКГ, Мак-Кинси, Портера и др.;

- *выявляются ключевые факторы успеха*: доступ к ограниченным природным ресурсам, характеристика населения, развитость инфраструктуры и др.;

- *проведение SWOT-анализа*, данные которого могут служить базой для обоснования принимаемых решений.

Источником принятия стратегических решений является **конкурентная разведка**. Данный метод получения информации стал появляться в конце XX в. Разведка занимается

сбором разведывательных сведений о намерениях конкурентов, основных тенденциях развития бизнеса, возможных рисках.

Результаты исследований конкурентной разведки служат основой для принимаемых тактических решений и основой стратегического планирования.

В качестве источника информации могут служить также аналитические разработки зарубежных и отечественных спецслужб. Правительства большинства стран финансируют операции по изучению деятельности различных иностранных компаний, деятельность которых может представлять конкурентную угрозу; сбору сведений о намечающихся контрактах; обобщению информации о финансовом положении организаций и банковских операциях; анализу событий, влияющих на формирование цепей на мировых рынках.

Такие структуры стремятся обладать полной информацией о состоянии рынка и бывают готовы поделиться ими с национальными компаниями.

Такие структуры в мире есть во Франции, Китае, Южной Корее, Индии, Пакистане, Германии, Израиле, Аргентине. И хотя в мире для экономического анализа на 95% используются данные из открытых источников, тем не менее роль промышленного шпионажа велика, и он становится составной частью маркетинга товаров и услуг.

Итак, можно сделать вывод, что в практику управления бизнесом необходимо включать разнообразные аналитические инструменты.

В современном мире мощь страны определяется ее экономическими возможностями, поэтому в развитых странах много внимания уделяется вопросам взаимодействия этих служб с бизнесом.

В современной бизнес-ситуации и с развитием информационных технологий (информационные базы данных, брандмауэры, криптографическая защита) сложно получить внутренние данные о других участниках рынка. Именно поэтому открытый исходный код является наиболее эффективным и надежным с точки зрения согласованности поступающей информации. Другими словами, мы можем узнать об участниках рынка то, что они хотят нам рассказать.

Исходя из этого, первым этапом оценки конкурентной среды является сбор информации.

О том, как оценить конкурентоспособность рассмотренных нами компаний, нам понадобятся следующие информационные блоки:

Процедура мониторинга информации о деятельности конкурентов включает в себя следующие основные этапы:

1. Формирование базы конкурентов.
2. Сбор и обработка информации о конкурентах в базе данных.
3. Анализ информации о деятельности конкурентов.

В отношении стратегически важных конкурентов информация собирается, обрабатывается и анализируется непрерывно. Этот процесс включает мониторинг таких информационных блоков, как: общая информация о деятельности конкурентов; региональная принадлежность; основные направления деятельности; основные группы товаров и торговые марки, продвигаемые компанией; основные клиенты и партнеры компании; информация о продуктовой политике конкурентов; анализ конкурентоспособности продукции, предлагаемой конкурентами; оценка конкурентоспособности продукции фирмы; информация о ценовой политике конкурентов; информация о маркетинговых мероприятиях, проводимых конкурентами; мероприятия по продвижению продукции; и др.

Еще в 1998 году М.Портер отметил значительное влияние информации на ситуацию. По его мнению, это влияние осуществляется тремя способами:

- изменяет структуру отрасли и устанавливает новые правила и параметры конкуренции;
- информация создает конкурентное преимущество, предоставляя компании новые возможности для развития;
- инновации часто порождают совершенно новый тип бизнеса, основанный на существующих процессах и операциях внутри предприятия.

На этапе стратегического анализа создается необходимая информационная база, позволяющая осуществлять наиболее эффективный процесс.

Классическая схема анализа внешней конкурентной среды компании на отраслевом рынке включает в себя следующие элементы:

- основные экономические характеристики отрасли (темпы роста, географические особенности, структура отрасли и т.д.);
- анализ конкурентной среды (форма и интенсивность конкуренции, угроза выхода на рынок новых компаний, степень влияния поставщиков, покупателя, производителя заменителей);
- конкурентная динамика (причины структурных изменений Конкурентная и внешняя среда);
- конкурентоспособность ключевых компаний и стратегических групп (благоприятная или неблагоприятная);
- анализ конкурентов (стратегии конкурентов и их возможные действия);
- ключевые факторы успеха в конкурентной борьбе;
- перспективы отрасли и ее общая привлекательность (факторы Непривлекательные и не привлекательнейшая, особые проблемы в отрасли, перспективы получения прибыли-благоприятные и неблагоприятные).

Список использованной литературы

1. Закон Республики Узбекистан «О конкуренции». ЗРУ-№ 850 от 03.2023 г.
2. Указ Президента Республики Узбекистан «О стратегии «Узбекистан – 2030» от 11.09.2023 г. № УП-158.
3. Указ Президента Республики Узбекистан. О стратегии развития нового Узбекистана на 2022 — 2026 годы, от 28.01.2022 г. № УП-60.
4. Глухих Л.В. Разработка и реализация конкурентной стратегии промышленного предприятия//Экономические науки. № 5(90). 2012.
5. Рубин Ю.Б. Тактика конкурентных действий участников рынка//Современная конкуренция, 2015, Том 9. № 2 (50). С.111-141.
6. Селевич Т.С. Информационное обеспечение стратегического конкурентного анализа//Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin). 2012. 12 (127). С.103-109.

Muassis: Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti

Muharrirlar:

dots. N.A.Kudratxodjayeva

Texnik muharrir:

I.M.Nig‘matullayev

Ro‘yxatdan o‘tish tartibi № 4715

Jurnaldan ko‘chirib bosilganda «Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti» dan olindi, deb yozilishi shart.

Chop etishga tavsiya etildi: 30.05.2025 nusxa 50

Format 70x108 1/8. Shartli bosma taboq 18,0. Buyurtma №__5__

Sotuvda kelishilgan holda

ООО «KLASSIC PRINT» MCHJ bosmaxonasida chop etilgan.

Toshkent sh., Chilonzor ko‘chasi 19, 28-uy

Учредитель: Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Редакторы:

доц. М.И.Саидкаримова

Тех. редактор:

И.М.Нигматуллаев

Регистр № 4715

При использовании материалов журнала «Экономика Нового Узбекистана» необходимо сделать на него ссылку

Подписано к печати: 30.05.2025

Формат 70x108 1/8. Усл. печ. л. 18,0 Тираж 50 экз. Заказ №__5__

Цена договорная

Отпечатано в типографии ООО «KLASSIC PRINT» г. Ташкент, ул Чилонзор 19, 28 дом.

Founder: The National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Editors:

I.M.Nigmatullayev

Technical editor:

I.M.Nigmatullayev

Registration № 4715

When copying the entire journal material, it should be indicated that material was taken from the journal: “The economy of New Uzbekistan”.

Signed for printing: 30.05.2025

Format 70x108 1/8. The number of printed pages accepted 18,0. Circulation 50 copies.

The order № 5

Cost agreed.

Printed at the Tashkent ООО «KLASSIC PRINT» MCHJ. Press. Tashkent, Chilanazar street 19, 28.

МИРЗО УЛУГБЕК НОМИДАГИ ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ “ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИ” ЖУРНАЛИГА МАҚОЛА РАСМИЙЛАШТИРИШ ТАЛАБЛАРИ

Журнал таҳририяти 7 бетдан кам бўлмаган ҳажмдаги мақолани қабул қилади. Мақола матни Microsoft Word дастурида 14 шрифт ўлчамида, 1.5 интервалда, юқоридан ва пастдан 2 см, ўнгдан 2 см, чапдан 2.5 см жой қолдирилиб, таҳририятга топширилиши лозим. Мақолада чизма, графиклар, жадваллар ва расмлар келтирилиши мумкин. Журнал бир йилда 6 марта нашр этилади.

Мақола таркиби:

- юқорида чап томонда УДК кўрсатилади;
- муаллиф исм-шарифи ўзбек, рус ва инглиз тилларида қисқартирилмаган ҳолда ўнг томонга ёзилади;
- шаҳар ва ташкилот номи;
- мақола номи ўзбек, рус ва инглиз тилларида берилади;
- мақола номидан сўнг ўзбек, рус ва инглиз тилларида аннотация ва калит сўзлар ёзилади.
- матн сўнгида фойдаланилган адабиётлар рўйхати берилади.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЬИ В ЖУРНАЛ “ЭКОНОМИКА НОВОГО УЗБЕКИСТАНА” НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА УЗБЕКИСТАНА ИМЕНИ МИРЗО УЛУГБЕКА

Редакция журнала принимает статьи объемом не менее 5 страниц, набранных в редакторе Microsoft Word в виде компьютерного файла. Шрифт - Times New Roman – 14, междустрочный интервал 1.5, все поля страницы сверху и снизу – 2 см, справа – 2 см, слева – 2.5 см. В статью можно добавлять графические материалы – рисунки, таблицы и т.д.

Структура статьи:

- в верхнем левом углу указывается УДК;
- имя и фамилия автора без сокращений на узбекском, русском и английском языках по правому краю;
- название города, организации;
- название научной статьи на узбекском, русском и английском языках;
- после названия статьи - аннотация, ключевые слова на трех языках;
- список источников и литературы размещается в конце текста.

YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI

5

ISBN 978-9943-5256-3-4

Qog‘oz bichimi 60x84 1/16. Times New Roman
garniturasida terildi.

Ofset uslubida oq qog‘ozda chop etildi.

Nashriyot hisob tabog‘i 18, Adadi 25. Buyurtma № 5

Bahosi kelishuv asosida

OOO «KLASSIC PRINT» MCHJ MChJ

bosmaxonasida chop etildi.

Manzil: Toshkent shahar Chilonzor tumani,

Chilonzor ko‘chasi 19, 28-uy

OOO «KLASSIC PRINT» MCHJ MChJ

bosmaxonasida chop etildi.

Manzil: Toshkent shahar Chilonzor tumani,

Chilonzor ko‘chasi 19, 28-uy